

OBD OBJA 43

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Obdobja 43

Predpis in norma v jeziku

Ljubljana 2024

Obdobja 43

PREDPIS IN NORMA V JEZIKU

Zbirka: Obdobja (ISSN: 1408-211X, e-ISSN: 2784-7152)

Urednica: Saška Štumberger

Recenzenti: Maria Bidovec Sinkovič, Helena Dobrovoljc, Ina Ferbežar, Lara Godec Soršak, Nataša Hribar, Damjan Huber, Mateja Jemec Tomazin, Elizabeta Jenko, Mihaela Knez, Simona Kranjc, Tina Lengar Verovnik, Nataša Pirih Svetina, Mojca Smolej, Marko Stabej, Matej Šekli, Saška Štumberger, Hotimir Tivadar, Jana Volk, Melita Zemljak Jontes, Andreja Žele

Lektorji izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku: Tatjana Komarova, Simona Lapanja Debevc, Donald F. Reindl, Mila Vujevič

Tehnična urednika: Matej Klemen, Mateja Lutar

Korekture: avtorji, Matej Klemen, Mateja Lutar

Prelom: Miro Pečar

Oblikovanje ovitka: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2024. Vse pravice pridržane.

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za založbo: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete
Ljubljana, 2024

Prvi natis

Naklada: 330 izvodov

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Publikacija je brezplačna.

Izdajo monografije je omogočilo Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije RS.

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: <https://doi.org/10.4312/Obdobja.43.2784-7152>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID 212955907

ISBN 978-961-297-439-8

E-knjiga

COBISS.SI-ID 213395971

ISBN 978-961-297-442-8 (PDF)

VSEBINA

Saška Štumberger UVODNIK	9
Špela Arhar Holdt, Damjan Popič, Mojca Stritar Kučuk PRIMERJAVA SISTEMOV ZA OZNAČEVANJE JEZIKOVNIH POPRAVKOV V ŠTIRIH SLOVENSКИH BESEDILNIH KORPUSIH	11
David Blažek JEZIKOVNA SORODNOST SLOVENŠČINE IN ČEŠČINE TER Z NJO POVEZANA MOŽNOST STILNEGA NERAVNOVESJA LEKSIKALNIH ENOT (S POUKARJEM NA PRIMERIH IZ <i>SLOVENSКО-ČEŠKEGA SLOVARJA</i>)	21
Sabine Buchwald, Eva Hartmann, Daniel Wutti JEZIKOVNE IZKUŠNJE VEČJEZIČNIH GOVORCEV NA NARODNOSTNO MEŠANEM OZEMLJU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM S KNJIŽNIM JEZIKOM IN NAREČJEM	29
Manca Černivec IZ PRAVIL V SLOVAR: URESNIČEVANJE PRAVOPISNIH PRAVIL V PRAVOPISNEM SLOVARJU	39
Helena Dobrovoljc USMERJANJE KODIFIKACIJSKEGA POSTOPKA IN JAVNA RAZPRAVA OB PRENOVI PRAVOPISNIH PRAVIL	49
Kaja Dolar <i>RAZVEZANI JEZIK</i> : ANALIZA KOLABORATIVNEGA SLOVARJA IN NJEGOVE UPORABE	59
Rok Dovjak, Petra Jordan NEWSFLASH: ANGLEŠČINA JE TU	67
Janez Dular SKRIVNOSTI NASEDLEGA SLOVARSKEGA PROJEKTA	75
Ina Ferbežar (O)PRAVILNOST NA IZPITIH IZ ZNANJA SLOVENŠČINE KOT DRUGEGA JEZIKA	85
Dejan Gabrovšek VARIANTNOST V RABI VEJICE PRI PODREDNIH VEZNIŠKIH ZVEZAH TER PRI VEZNIKU <i>IN</i>	93
Lara Godec Soršak RABA VEJICE V PISNIH BESEDILIH ŠTUDENTOV IN UPORABNOST SPLETNEGA ORODJA VEJICE 1.0	103
Matejka Grgič, Peter Radetič NORMA IN STANDARD V PREVAJALSKIH PRAKSAH NA ŠOLAH S SLOVENSКИM UČNIM JEZIKOM V ITALIJI	113
Lana Hudeček, Milica Mihaljevič GRAMATIČKI PODATCI U RJEČNIKU ZA NEIZVORNE GOVORNIKE	121
Marina Jajić Novogradec SLOVENSКИ JEZIK S GLEDIŠTA HRVATSKIH STUDENATA DRUGIH SLAVENSKIH JEZIKA	131
Mateja Jemec Tomazin IZZIVI NORMIRANJA TERMINOLOGIJE	139

Monika Kalin Golob PRIPRAVA BESEDIL ZA PRISPEVKE NA AKADEMSKI TELEVIZIJI: MED NORMO, STILOM IN VEČZNAKOVNOSTJO	147
Neža Kočnik SLOVENSKA VERZOLOŠKA TERMINOLOGIJA	155
Jelena Konickaja СОПОСТАВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ СИСТЕМ КАК ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ СЛОВЕНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (ЛИТОВСКИЙ ЯЗЫК VS СЛОВЕНСКИЙ ЯЗЫК)	161
Uršula Krevs Birk, Luka Horjak KONTRASTIVNO O NEMŠKIH STANDARDNIH RAZLIČICAH NA PRIMERU INTERNACIONALIZMOV	171
Domen Krvina, Mladen Uhlik PREVZEMANJE IZ SLOVANSKIH JEZIKOV NA PRIMERU BELORUŠČINE, RUŠČINE IN UKRAJINŠČINE	181
Tina Lengar Verovnik RABA LOČIL SKOZI PRIZMO UPORABNIŠKIH ZADREG V JEZIKOVNI SVETOVALNICI	191
Kristina M. Pučnik LEKTORIRANJE V SODOBNI JEZIKOVNI KULTURI: MERILA KAKOVOSTI IN POKLICNI STANDARDI	199
Mija Michelizza JEZIKOVNA VPRAŠANJA O DIGITALNIH VSEBINAH V POVEZAVI S ŠIRŠIM DRUŽBENIM KONTEKSTOM: ANALIZA PRIMEROV IZ JEZIKOVNE SVETOVALNICE ...	207
Tanja Mirtič NOVE NAGLASNE DVOJNICE V eSSKJ	215
Hana Mžourková CZECH AND SLOVENIAN LANGUAGE CONSULTING: WHAT DO THEY TELL US ABOUT LANGUAGE AND LANGUAGE USERS?	225
Irena Orel OBLIKOSLOVNE DVOJNICE: POMOČ ALI OVIRA ZA JEZIKOVNE UPORABNIKE	233
Špela Petric Žižić, Nina Ledinek OBRAVNAVA TERMINOLOGIJE V ŠOLSKEM SLOVARJU SLOVENSKEGA JEZIKA NA PORTALU FRANČEK	241
Eva Pori, Tomaž Toporišič GOVOR KOT OSREDNJE KOMPOZICIJSKO IN DRAMATURŠKO SREDSTVO: PRIMER MILERJEVE UPRIZORITVE <i>SUSN</i>	249
Ina Poteko, Marko Stabej POLICE IN PREDALI: NEKAJ POMISLEKOV O SOCIALNI ZVRSTNOSTI	259
Nejc Robida, Jaka Čibej, Simon Krek STROJNI RAZREZ POSNETKOV IZ KORPUSA GOVORJENE SLOVENŠČINE GOS 2.1 IN FONETIČNE MERITVE	267
Maša Rolih NOVEJŠA POGOVORNA LEKSIKA V GOVORU MESTA KOPER IN SPECIFIČNI KOPRSKI POGOVORNI IZRAZI	275
Tadeja Rozman, Marko Stabej UNIVERZITETNO PISANJE IN POPRAVLJANJE BESEDIL: PRAKSE IN STALIŠČA	285

Mojca Schlamberger Brezar SPREMENJANJE PREVODNE NORME SKOZI OBDOBJA: GLOBALIZACIJSKI PROCESI OD SEDEMDESETIH LET DO DANES	293
Jera Sitar, Simon Atelšek FIZIOTERAPEVTSKI TERMINI S KRATIČNO SESTAVINO	301
Mojca Smolej NEENOTNOST IZBRANIH SLOVNIČNIH TERMINOV – KRŠENJE NORME TERMINOLOŠKIH NAČEL?	309
Han Steenwijk STANDARD RESIAN: CHARACTERISTICS AND USE	317
Mojca Stritar Kučuk PRAVOPISNE NAPAKE GOVORCEV SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA: KORPUSNI POGLED	327
Mojca Stritar Kučuk, Staša Pisek, Helena Šter »PO OBCUTKU«: KORPUSNI POGLED NA VEJICO IN GOVORCE SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA	339
Mojca Šorli MED JEZIKOVNO KULTURO IN KULTURNIM KONSERVATIVIZMOM: LEKSIKALNI PARI PREVZETO – DOMAČE	349
Saška Štumberger PRAVOPISNE OBRAVNAVE PRIIMKOV S STALIŠČA SPOLA	359
Gašper Tonin TERMINOLOŠKI DOGOVOR KOT OSNOVA ZA OBLIKOVANJE TERMINOLOŠKE NORME: PRIMER KLINIČNE PREHRANE	367
Matevž Treven PREGLAS KONČNICE PRI SKLANJANJU FRANCOSKIH MOŠKIH IMEN V SLOVENSKIH PRAVOPISIH	373
Marko Trobevšek AL PRAV SE REČE KÁKŠEN ALI KÁKŠEN: O GIMNAZIJSKEM PRAVOREČJU	381
Jana Volk ZAPIS, IZGOVOR IN NAGLASNO MESTO IZBRANIH PREVZETIH BESED S PODROČJA GLASBE	389
Urška Vranjek Ošlak JEZIKOVNO SVETOVANJE V OBDOBJU PRENOVE PRAVOPISNEGA PRIROČNIKA	399
Maria Zofia Wtorkowska NEVTRALNE OBLIKE (POLJ. <i>NEUTRATYWY</i>) KOT PREDLOG JEZIKOVNEGA IZRAŽANJA SPOLNE NEBINARNOSTI V POLJŠČINI	407
Mojca Žagar Karer, Tanja Fajfar PROBLEMI UPORABNIKOV ŠPORTNE TERMINOLOGIJE: KAKO LAHKO POMAGA TERMINOLOŠKA SVETOVALNICA?	417
Andreja Žele DO KOD (LAHKO) SEŽE NORMA V SKLADNJI?	425

UVODNIK

Pri oblikovanju tematskih sklopov 43. simpozija Obdobja so bili avtorji povabljeni k razmisleku o temah, ki so povezane s predpisom in normo v jeziku. Tematski sklopi so bili oblikovani tako, da so zajeli štiri področja: pravopis in pravorečje, slovar in slovnico, poučevanje ter jezikovno svetovanje in poseganje v besedila.

Odziv strokovne javnosti je bil velik. Prijavljenih je bilo 70 naslovov, dokončno pa je bilo sprejetih 48 prispevkov. V člankih so zajeti vsi tematski sklopi, pri čemer je, zanimivo, veliko prispevkov, v katerih so predstavljeni izzivi pri normiranju terminologije različnih strokovnih področij.

Pravopisno-pravorečni sklop zajema predstavitev priročnikov, spreminjanje predpisa, digitalizacijo, pravopis kot zrcalo družbenih sprememb in obravnavo dvojnic. Prispevki v tem sklopu se dotikajo tudi prenove pravopisnih pravil, ki je bila v slovenskem jezikoslovju vedno povezana tudi s strokovnimi razpravami o predpisovanju knjižnojezikovne rabe.

Slovar in slovnica zajemata zvrstnost, jezikovne ravnine in normativnost v terminologiji. Čeprav so bila vprašanja o zvrstnosti na Obdobjih že večkrat obravnavana, živ in spreminjajoč se jezik ne omogoča podajanja dokončnih spoznanj. To velja tudi za terminologijo. Terminološki dogovor med strokovnjaki naj bi poskrbel za ustrezne definicije terminov in enotno terminološko rabo. Prispevki kažejo, da je tudi normiranje terminologije na področjih, kot je humanistika, zahtevna naloga. Različni pristopi, avtorske rabe in metode raziskovanja onemogočajo enotno rabo in opredelitve terminov.

Poučevanje je na prvi pogled najbolj povezano s predpisom, zajema pa govorjeni in pisni jezik v izobraževanju. Kot kažejo prispevki, je pomemben del tega področja tudi poučevanje slovenščine kot drugega ali tujega jezika v Sloveniji, zamejstvu in tujini. Poučevanje je povezano s predpisom in odpravljanjem napak pri rabi knjižnega jezika. To poteka s pomočjo učbenikov in spletnih orodij, ki jih uporabljajo tudi na univerzitetni ravni.

Po zaključenem formalnem izobraževanju postanejo vprašanja o predpisu in normi teme jezikovnih svetovalnic, ki so poleg svetovalne vloge pomemben vir podatkov za pripravo novih pravopisov in slovarjev. Poseganje v besedila pogosto povezujemo z lektorskim delom, ki se je posebej razvilo v medijih, zajema pa tudi popraviljanje pisnih izdelkov na različnih stopnjah izobraževanja, tudi na univerzitetni ravni.

Prispevki v zborniku 43. simpozija Obdobja ponujajo aktualen pregled raziskav o dinamiki aktualne jezikovne rabe ter predpisu in normi, ki omogočata usvajanje jezika in oblikovanje jezikovne skupnosti. Želim vam prijetno branje in se veselim odzivov na to, kot vidimo, vedno aktualno temo.

Na koncu se želim zahvaliti vsem, ki ste sodelovali v programskem odboru, pri pisanju recenzij in pripravi zbornika ter simpozijskega srečanja.

doc. dr. Saška Štumberger,
predsednica 43. simpozija Obdobja

PRIMERJAVA SISTEMOV ZA OZNAČEVANJE JEZIKOVNIH POPRAVKOV V ŠTIRIH SLOVENSКИH BESEDILNIH KORPUSIH

Špela Arhar Holdt

Filozofska fakulteta in Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani,
Ljubljana
spela.arharholdt@ff.uni-lj.si

Damjan Popič

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
damjan.popic@ff.uni-lj.si

Mojca Stritar Kučuk

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mojca.stritarkucuk@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.11-20

Za slovenščino so na voljo oz. v procesu gradnje štiri besedilni korpusi, ki vsebujejo oznake jezikovnih popravkov: Šolar, KOST, Lektor in STIKit. Popravki v teh korpusih so označeni po različnih označevalnih sistemih, prilagojenih specifikam korpusnega gradiva. Prispevek analizira označevalne sisteme, identificira podobnosti in razlike v označevalnih kategorijah in opredeli možnosti za medsebojne preslikave oznak ter primerjalne analize korpusnega gradiva.

jezikovni popravki, KOST, Šolar, Lektor, STIKit

For Slovenian, four text corpora that contain linguistic error annotations are available or under construction: Šolar, KOST, Lektor, and STIKit. The errors and corrections in these corpora are labeled with different annotation systems, each adapted to the specific characteristics of the corpus material. This article analyses the systems, identifying similarities and differences in the annotation categories, and it explores possibilities for label-mapping and comparative analyses of the corpus material.

error annotation, KOST, Šolar, Lektor, STIKit

1 Uvod

Besedilni korpusi, ki vsebujejo oznake jezikovnih napak oz. popravkov, predstavljajo empirično podstat za različne teoretične in aplikativne jezikoslovne raziskave, mdr. s področja normativistike in jezikovne didaktike. V primerjavi z drugimi evropskimi jeziki ima slovenščina zgledno stanje glede tovrstnih jezikovnih virov; na voljo ali v procesu gradnje so štiri besedilni korpusi: 1) korpus besedil, ki so nastala v slovenskih osnovnih in srednjih šolah, Šolar, 2) korpus besedil govorcev,

ki se učijo slovenščino kot drugi ali tuji jezik, KOST, 3) korpus besedil z lektorskimi popravki Lektor in 4) korpus besedil, ki nastajajo v zamejskem stiku slovenščine in italijanščine, StikIT. Čeprav so naštetih jezikovni viri vsebinsko in oblikovno podobni, nastajajo z različnimi nameni in v različnih (projektnih) okoliščinah. V zadnjih letih smo dobili priložnost za usklajevanje metodologije njihove priprave, poskrbeli smo za enotno strojno označevanje in korpusni format ter nova orodja, kot sta označevalnik CJVT Svala¹ in specializirani konkordančnik.²

Jezikovni popravki v naštetih korpusih so označeni po različnih označevalnih sistemih, razlike in podobnosti med sistemi pa še niso bile sistematično raziskane in popisane. Zato je cilj tega prispevka analizirati označevalne sisteme ter identificirati njihove podobnosti in razlike. S tem želimo vzpostaviti pogoje za primerjalne analize tako jezikovnih težav kot tudi jezikovne korekcije v različnih vrstah korpusnih besedil, obenem pa nam tovrstna primerjava omogoča tudi načrtovano in kontinuirano raziskovanje normativne podobe slovenskega jezika med različnimi skupinami uporabnikov – ter seveda jezikovnonačrtovalske odzive na dognanja.

V nadaljevanju najprej predstavimo vse štiri korpuse in osnovne značilnosti njihovih označevalnih sistemov, nato pa jih primerjamo po jezikovnih ravlinah. Prispevek zaključimo s sklepom in priporočili za nadaljnje delo.

2 Slovenski korpusi z jezikovnimi popravki

2.1 Šolar

Razvojni korpus Šolar, ki obstaja in se nadgrajuje že dobro desetletje (Rozman idr. 2012; Kosem idr. 2016; Arhar Holdt, Kosem 2023), je trenutno dostopen v različici 3.0 (Arhar Holdt idr. 2022a). Vsebuje 5485 besedil (večinoma esejev, pa tudi praktičnosporazumevalnih besedil), ki so jih napisali učenci slovenskih osnovnih in srednjih šol. V korpusu je tudi 36.570 avtentičnih učiteljskih jezikovnih popravkov, s pomočjo katerih je mogoče opazovati podajanje povratne informacije v kontekstu razvoja pisnih zmožnosti.

Sistem označevanja jezikovnih težav za ta korpus je bil pripravljen na osnovi samih popravkov, s kategorizacijo po principu od spodaj navzgor. Označevalni sistem je hierarhičen in tronivojski. Povsem vrhnji nivo temelji na klasifikaciji, ki je bila preizkušena za poskusni korpus slovenščine kot tujega jezika PiKUST (Stritar 2012). Skupina raziskovalcev je učiteljske popravke nato združevala v manjše skupine glede na vrsto jezikovnega problema (Kosem idr. 2020), kategorije pa so bile na koncu celovito pregledane in hierarhično urejene v 180 različnih tipov (Goli 2018), ki jih opisujejo označevalne smernice (Arhar Holdt idr. 2022b).

2.2 KOST

Pisni korpus slovenščine kot drugega in tujega jezika KOST (prim. Stritar Kučuk 2023a) se razvija od leta 2019. Vključuje spise in eseje udeležencev lektoratov,

1 <https://orodja.cjvt.si/svala/>

2 <https://kost.cjvt.si/>, <https://solar.cjvt.si/>

tečajev in izpitov iz slovenščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Zaradi naraščajoče rabe strojnih prevajalnikov in drugih spletnih pripomočkov pri pisanju domačih nalog se vedno bolj omejuje na besedila, nastala v bolj nadzorovanih izpitnih situacijah (npr. pri testih). Tvorci govorijo več kot 30 prvih jezikov, večina pa prihaja z južnoslovanskega govornega območja. KOST 2.0 vključuje več kot 8300 besedil oz. več kot 1,5 milijona pojavnic. V njem so bile med gradnjo korpusa na več kot 2000 besedilih ročno popravljene in označene jezikovne napake, ki jih pri pisanju v slovenščini delajo tvorci.

Taksonomija napak, uporabljena pri tem označevanju, je precej robustna in kombinira klasifikacijo po jezikoslovnih kategorijah s formalnimi oznakami po površinski strukturi (Granger 2003: 467). Temelji na že prej omenjeni klasifikaciji, ki je bila preizkušena za poskusni korpus slovenščine kot tujega jezika PiKUST (Stritar 2012), prilagojena za prvo verzijo korpusa Šolar in prilagojena tudi zahtevam označevalnega orodja Svala (Arhar Holdt idr. 2022c). Pri označevanju napak v korpusu KOST velja načelo minimalnega popravka (prim. Granger idr. 2022; Reznicek idr. 2012): izhodiščno besedilo je spremenjeno samo na mestih, na katerih je nerazumljivo oz. slovnično nesprejemljivo. Vsaka napaka dobi oznako glede na taksonomijo napak, dokumentirano v priložniku za označevanje (Stritar Kučuk 2023b).

2.3 Lektor

Korpus Lektor³ (prim. Popič 2014) je korpus lektorskih popravkov avtorskih in prevodnih besedil, ki zajema milijon besed in okoli 30.258 kategoriziranih popravkov (od teh je 15.414 različnih). Nastal je komplementarno korpusu Šolar, saj želi jezikovne zadrege učencev sopostaviti jezikovnim zadregam odraslih pišočih, predvsem tistih, ki se s pisanjem oz. prevajanjem tudi poklicno ukvarjajo. Osnovni namen korpusa Lektor je torej preveriti, v kolikšni meri se jezikovne zadrege pri pisanju in prevajanju razlikujejo od besedil šolske populacije (in, posledično, ali se torej jezikovne težave »vlečejo« vse od šolskih let naprej), obenem pa tudi, ali so lektorski posegi normativno utemeljeni ali slogovno motivirani. Prevodoslovni vidik korpusa Lektor pa leži predvsem v analizi prevodne revizije kot globljega procesa ali zgolj izvajanja lekture na prevodno besedilo brez upoštevanja izvornika.

Zaradi teh dveh vidikov je nabor oznak popravkov v Lektorju specifičen, saj poleg jezikovnih ravnin natančno opredeljuje tudi slogovne popravke in jih poskuša čim bolj razdelati. Obenem je dodana kategorija pragmatičnih popravkov, v kateri najdemo pomenske, prevodne, faktografske in podobne popravke. V korpusu Lektor je torej pet vrhnjih kategorij (slogovni, oblikoslovni, pravopisni, skladijski in pragmatični popravki), skupno pa shema zajema 50 podkategorij. Oznake so bile razvite postopoma, s testnim označevanjem besedil in vzpostavljanjem označevalske sheme, tako da se je označevanje korpusa začelo s skupno deveto različico nabora kategorij, med samim označevanjem pa so bile uvedene še številne spremembe.

3 <https://www.korpus-lektor.net/>

2.4 STIKit

STIKit je projekt in nastajajoči korpus lektoriranih besedil s prostora jezikovnega stika med slovenščino in italijanščino (prim. Popič, Grgič 2023), zlasti na območju poselitve avtohtone slovenske narodne skupnosti v Italiji. Namen projekta in korpusa je z objektiviziranimi analizami jezikovne rabe na tem področju natančneje ugotoviti, 1) v kolikšni meri se slovenščina v Italiji odmika od slovenščine v Sloveniji in 2) s katerimi jezikovnimi sredstvi se divergentni razvoj slovenščine v Italiji (najpogosteje) vzpostavlja. Splošni namen projekta pa je priprava in vzpostavitev celostnega pregleda jezikovne rabe na območju stika med slovenščino in italijanščino, ki bo prinesel globlje razumevanje procesov na tem območju ter omogočil premišljene jezikovnonačrtovalske odzive in oblikovanje inovativnih jezikovnih orodij za podporo zamejski skupnosti.

Korpus STIKit je od vseh obravnavanih korpusov najnovejši in zaradi tega v veliki meri sloni na tehnologijah in metodologijah predhodnih projektov, zlasti Šolarja (orodje Svala in spletni konkordančnik). Zaradi inherentne želje po naboru oznak, ki bi bil čim primerljivejši z drugimi označevalnimi sistemi – in zaradi tega tudi pripravljen za računalniško procesiranje in primerjavo podatkov med različnimi podatkovnimi zbirkami –, je bil kot izhodiščni sistem uporabljen označevalni sistem korpusa Šolar (Arhar Holdt idr. 2022b). Pri tem so ohranjene zgolj vrhnje (splošnejše) kategorije, medtem ko je na nižji ravni trenutno omogočena le izbira med binarnima možnostma »stik : nestik«, tj. ali je bil določen jezikovni pojav, ki je bil med lekturo popravljen, nestandarden zaradi (domnevnega) vpliva jezikovnega stika med italijanščino in slovenščino ali ne. Trenutno poteka analiza prvih označenih besedil (ok. 50.000 besed), na podlagi katere bo shema ustrezno dopolnjena in popolnjena tudi na nižjih ravneh.

3 Podobnosti in razlike označevalnih sistemov

3.1 Zapis, črkovanje, pravopis

V korpusu KOST kategorija *zapis* vsebuje popravke ločil, črkovanja, zapisa besed skupaj ali narazen oz. z vezajem, velike oz. male začetnice in krajšav. Primerljive skupine najdemo v korpusu Šolar, ki težave črkovanja sicer obravnava kot samostojno skupino, pod *zapis* pa umešča popravke ločil, zapisa male oz. velike začetnice, pisanja skupaj oz. narazen in krajšav; dodatna skupina so popravki zapisa števil (menjave zapisa s številko/besedo ipd.). Naštete skupine se v Šolarju še dodatno členijo. V Lektorju se vrhnja kategorija imenuje *pravopis*. Popravki ločil se ločijo na stavo in zamenjavo, kategorijo zapis z malo/veliko začetnico nadomešča natančnejša členitev, ki je v veliki meri prekrivna s podkategorijami v sistemu korpusa Šolar. Ujemata se tudi kategoriji *skupaj/narazen* in *krajšave*, namesto kategorije *črkovanje* pa korpus Lektor loči popravke zapisa, (domnevne) tipkarske napake in spremembe izrazne oblike (npr. *6* → *šest* ali obratno). Primerjavo kategorij prikazuje Tabela 1.

KOST	Šolar		Lektor	STIKit
Zapis	Zapis	Črkovanje	Pravopis	Zapis
<i>Ločilo</i>	<i>Ločila:</i> 11 podkategorij		<i>Ločilo – stava</i> <i>Ločilo – zamenjava</i>	<i>Ločila</i>
<i>Črkovanje</i>		<i>Konzonanti:</i> 9 podkategorij <i>Vokali:</i> 6 podkategorij <i>Sklop:</i> 6 podkategorij <i>Variantni predlogi:</i> 2 podkategoriji <i>Zapis [u, w, m]:</i> 4 podkategorije	<i>Zapis</i> <i>Tipkarska napaka</i> <i>Sprememba izrazne oblike</i>	
<i>Skupaj/narazen</i>	<i>Skupaj/narazen:</i> 8 podkategorij		<i>Skupaj/narazen</i> <i>Pretvorba besedne zveze v tvorjenko</i> <i>Pretvorba tvorjenke v besedno zvezo</i> <i>Sprememba zveze ali tvorjenke: priredno – podredno</i>	<i>Skupaj/narazen</i>
<i>Mala/velika začetnica</i>	<i>Mala/velika začetnica:</i> 11 podkategorij, mdr.: občna, lastna, stvarna, zemljepisna, pridevnik na -ski		<i>Začetnica pri zapisu občnega imena</i> <i>Začetnica pri zapisu imen bitij</i> <i>Začetnica pri zapisu stvarnega lastnega imena</i> <i>Začetnica pri zapisu zemljepisnega lastnega imena</i> <i>Začetnica pri zapisu pridevnika</i>	<i>Mala/velika začetnica</i>
<i>Krajšave</i>	<i>Krajšave</i>		<i>Krajšave</i>	<i>Krajšave</i>
	<i>Števila</i>			<i>Števila</i>
			<i>Drugo</i>	

Tabela 1: Primerjava označevanja jezikovnih problemov na ravni zapisa, črkovanja oz. pravopisa.

3.2 Oblika

Popravki oblike so v korpusu KOST omejeni na končnice pregibnih besednih vrst, kar odraža tudi označevalni sistem, prikazan v Tabeli 2. V kategorijo *ostalo* sodi pregibanje glavnih števnikov in kratic. Korpus Šolar precej drugače oblikovnih

popravljen ne omeji na končnice, deli pa jih glede na kategorialne (pri katerih učenec uporabi v jeziku obstoječo obliko, vendar z neustreznimi kategorialnimi lastnostmi, npr. v napačnem sklonu, času) ter paradigmatske (pri katerih učenec uporabi obliko, ki v standardnih pregibnih paradigmatih ne obstaja, npr. zaradi pregibanja po neustreznih analogijah). V sistemu so na voljo tudi neobvezne oznake za pogoste napake in popravke oblikovnih variant. Analiza je pokazala, da kategorije med korpusi niso enostavno povezljive, saj v Šolarju presegajo meje posamezne besedne vrste, prav tako pa se del Šolarjevih paradigmatskih popravkov v korpusu KOST pojavi pri oznakah besedišča (prim. razdelek 3.3). Vendar bi bilo mogoče vsaj del podatkov povezati tako, da se kategorialne popravke v korpusu Šolar razvrsti glede na besedno vrsto s pomočjo oblikoskladenjskih oznak, ki so pripisane v korpusnih besedilih. Medtem ko korpus STIKit v celoti sledi vrhnji strukturi korpusa Šolar, pa Lektor interpretira in združuje del poimenovanj (poimenovanja bitij, zemljepisna in stvarna lastna imena). Ostala podaja glede na besedno vrsto.

KOST	Šolar	Lektor	STIKit
Oblika	Oblika	Oblika	Oblika
<i>Samostalnik</i>	<i>Kategorialni popravki:</i> 20 podkategorij, mdr.: čas, določnost, način, naklon, spol, oseba <i>Paradigmatski popravki:</i> 6 podkategorij, mdr.: glagolska osnova, glagolska končnica, neobstojni vokal <i>Dodatne oznake:</i>	<i>Pregibanje domačih imen bitij</i> <i>Pregibanje tujih imen bitij</i> <i>Pregibanje domačih zemljepisnih lastnih imen</i> <i>Pregibanje tujih zemljepisnih lastnih imen</i> <i>Pregibanje stvarnih lastnih imen/občnih besed</i>	<i>Kategorialni popravki</i> <i>Paradigmatski popravki</i> (brez podkategorij)
<i>Pridevnik</i>	za popravke besed <i>mati, hči, otrok</i> in oblikovne variante	<i>Pregibanje pridevnikov</i>	
<i>Glagol</i>		<i>Pregibanje glagolov</i>	
<i>Zaimek</i>		<i>Pregibanje zaimkov</i>	
<i>Prislov</i>		<i>Pregibanje nepregibnih/funkcijskih besed</i>	
<i>Ostalo</i>		<i>Pregibanje/zapis števnikov</i>	

Tabela 2: Primerjava označevanja jezikovnih problemov na ravni oblike.

3.3 Besedišče, slog, pragmatika

Popravki besedišča v korpusu KOST se nanašajo na neustrezen koren oz. osnovo besede in so razdeljeni v podkategorije na osnovi besedne vrste, kot kaže Tabela 3. Popravki zajemajo rabo besed z napačnim pomenom, besed, ki so zaznamovane glede na kontekst, ali neustrezno tvorjenih oz. v slovenščini neobstoječih besed. Tudi sistem korpusa Šolar ločuje po besednih vrstah, pri čemer so posebej obravnavani popravki prek besedne vrste (npr. menjave polnopomenske besede v zaimek ali obratno). Šolar za razliko od KOST-a ponuja ločeno, dodatno oznako za zaznamovano besedišče, neustrezno tvorjene oz. neobstoječe oblike pa se obravnavajo pri popravkih oblike

(prim. razdelek 3.2). Precej drugače je zasnovan sistem Lektorja, ki loči popravke sloga in pragmatike s primeri, ki se v Šolarju in KOST-u pojavljajo deloma na ravni besedišča in deloma skladnje. Analiza je pokazala, da bi se kljub velikim razlikam v sistemih na ravni besedišča vsaj določene skupine (npr. *tujka*, *prevzemanje*, *pomen*) dalo povezati s pomočjo informacij v oblikoslovnih oznakah, druge (npr. *izbris*, *dodajanje*) pa povezati na ravni skladnje, čeprav so v korpusu Lektor vsa dodajanja in izbrisi obravnavani kot izrazito slogovni popravki, če jih ni mogoče jezikovnosistemske ali normativno razložiti.

KOST	Šolar	Lektor		STIKit
Besedišče	Besedišče	Slog	Pragmatika	Besedišče
<i>Samostalnik</i>	<i>Samostalnik:</i> 3 podkategorije	<i>Dvojnica/variantni zapis</i>	<i>Prevajalska napaka</i>	<i>Samostalnik</i>
<i>Glagol</i>	<i>Glagol:</i> 4 podkategorije	<i>Tujka</i>	<i>Pomen</i>	<i>Glagol</i>
<i>Zaimek</i>	<i>Zaimek:</i> 5 podkategorij	<i>Kolokacija</i>	<i>Faktografija</i>	<i>Zaimek</i>
<i>Pridevnik</i>	<i>Pridevnik</i>	<i>Izbris</i>	<i>Komentar</i>	<i>Pridevnik</i>
<i>Prislov</i>	<i>Prislov</i>	<i>Dodajanje</i>		<i>Prislov</i>
<i>Predlog</i>	<i>Predlog:</i> 4 podkategorije	<i>Prevzemanje</i>		<i>Predlog</i>
<i>Vežnik</i>	<i>Vežnik:</i> 4 podkategorije	<i>Vezljivost/vezava</i>		<i>Vežnik</i>
	<i>Menjave prek besedne vrste:</i> 8 podkategorij	<i>Besednovrstna pretvorba</i>		<i>Menjave prek besedne vrste</i>
	<i>Dodatne oznake:</i> za zaznamovano besedišče	<i>Koreferenca</i>		<i>Dodatne oznake</i>
<i>Ostalo</i>	<i>Ostalo</i>	<i>Drugo</i>		<i>Ostalo</i>

Tabela 3: Primerjava označevanja jezikovnih problemov na ravni besedišča, sloga oz. pragmatike.

3.4 Skladnja

Tabela 4 primerja označevalne sisteme na ravni popravkov skladnje. Korpusa KOST in Šolar prinašata skladne kategorije, ki so v Šolarju še dodatno členjene, npr. glede na to, katere vrste jezikovni element je bil pri popravljanju dodan, izpuščen ali besednoredno premeščen. Napake strukture presegajo raven ene same besede in zajemajo širok spekter problemov, v katerih tvorec neustrezno tvori oz. uporabi besedno zvezo, stavek ali poved. Korpus Šolar prinaša tudi dodatne, neobvezne oznake za popravke vsebinskih napak in pomensko praznih struktur, ki so deloma, ne pa v celoti primerljive s popravki, ki jih Lektor umešča na raven pragmatike; izjema

so seveda oznake popravkov, vezanih na medjezikovni in medkulturni prenos (npr. prevajalske napake).

KOST	Šolar	Lektor	STIKit
Skladnja	Skladnja	Skladnja	Skladnja
<i>Besedni red</i>	<i>Besedni red:</i> 8 podkategorij	<i>Besedni red</i>	<i>Besedni red</i>
<i>Struktura</i>	<i>Struktura:</i> 7 podkategorij	<i>Razvezava stavkov</i> <i>Združitev stavkov</i>	<i>Struktura</i>
<i>Izpuščeni jezikovni elementi</i>	<i>Izpuščeni jezikovni elementi:</i> 14 podkategorij	<i>Zamenjava veznika</i> <i>Pretvorba skladišnega razmerja</i> <i>Pretvorba neosebne/brezosebne oblike</i>	<i>Izpuščeni jezikovni elementi</i>
<i>Odvečni jezikovni elementi</i>	<i>Odvečni jezikovni elementi:</i> 21 podkategorij	<i>v tvorno obliko</i> <i>Pretvorba v neosebno/brezosebno obliko</i> <i>Vezava</i> <i>Stavčno ujemanje/ujemanje naslonskih oblik</i> <i>Predlog</i> <i>Drugo</i>	<i>Odvečni jezikovni elementi</i>
	<i>Dodatne oznake:</i> za odstranjene pleonastične in pomensko prazne strukture, za popravke vsebinskih napak		

Tabela 4: Primerjava označevanja jezikovnih problemov na ravni skladnje.

3.5 Povezani popravki

V vseh označevalnih sistemih se pojavlja oznaka za povezani popravek, tj. spremembo v besedilu, ki nastane kot posledica izhodiščnega jezikovnega popravka. Če se npr. po popravku napačno izbranega predloga spremeni tudi sklon samostalniške besedne zveze, se slednje označi kot povezani popravek. Razlika je v tem, da se v korpusu Šolar ta oznaka pripisuje samostojno, v ostalih pa se pojavlja le kot dodatna oznaka, kar je treba upoštevati pri primerjanju frekvenčnih podatkov iz različnih korpusov.

4 Sklep in nadaljnje delo

V prispevku smo primerjali označevalne sisteme za jezikovne popravke v štirih slovenskih korpusih. Rezultati analiz kažejo delno povezanost med vrhnjimi kategorijami, nekoliko več med korpusoma Šolar in KOST oz. Šolar in STIKit, medtem ko se korpus Lektor s Šolarjem povezuje tudi prek nekaterih podkategorij. Če bi želeli primerjati podatke med korpusi, bi bilo potrebno dodatno delo, na eni strani z vključevanjem informacij iz oblikoskladišnih oznak, na drugi s prerazvrščanjem označevalnih podkategorij. Ker preslikave niso povsem enoznačne, se zdijo

metodološko smiselne predvsem kvalitativne analize, pri katerih je mogoče natančneje preučiti označevalne smernice in označeno korpusno gradivo. Kvantitativne primerjave med korpusi so sicer možne (zlasti pri pogostnosti vrhnjih kategorij), vendar zahtevajo precejšnjo pozornost, tako zaradi razlik med kategorijami kot tudi (ne)doslednosti jezikovnih popravkov in različnih praks pri pripisovanju dvojnih oznak. Predstavljeni prispevek lahko služi kot izhodišče za ustrezno načrtovanje primerjalnih raziskav.

Čeprav je ključno skrbeti za standardizacijo in prenos metodologije korpusne gradnje, se celostno enotnje označevalnih sistemov ne kaže kot dobra rešitev. Možne bi bile manjše uskladitve, vendar so razlike, ki jih je pokazala analiza v prispevku, večinoma utemeljene z namenom korpusne gradnje in specifikami korpusnega gradiva. Tako je za nadaljnje delo ključna zlasti skrb za skladnost korpusnega formata, ki omogoča, da za vse korpuse uporabljamo enaka orodja (npr. za strojno označevanje, luščenje podatkov, iskanje in vizualizacijo v konkordančnikih). Nekoliko drugačen scenarij uporabe korpusnih podatkov pa je za namene ocenjevanja strojnega popravljanja jezikovnih napak, ki zahteva usklajene in primerljivo označene podatkovne množice. Iz korpusa Šolar je že bila pripravljena množica Šolar-Eval (Gantar idr. 2023), ki lahko služi kot model za nadaljnje delo.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, STRITAR KUČUK, Mojca, KREK, Simon, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, STABEJ, Marko, PORI, Eva, GOLI, Teja, LAVRIČ, Polona, LASKOWSKI, Cyprian, KOCJANČIČ, Polonca, KLEMENC, Bojan, KRSNIK, Luka, KOSEM, Iztok, 2022a: *Developmental Corpus Šolar 3.0*. Repozitorij CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1589>.
- ARHAR HOLDT, Špela, LAVRIČ, Polona, ROBLEK, Rebeka, GOLI, Teja, 2022b: *Kategorizacija učiteljskih popravkov: Smernice za označevanje korpusa Šolar*. Rezultat projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju. Različica 1.1. <https://wiki.cjvt.si/books/11-jezikovni-popravki-solar/page/oznacevalne-smernice>.
- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, STRITAR KUČUK, Mojca, 2022c: Metode in orodja za lažjo pripravo korpusov usvajanja jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur): *Na stičišču svetov: Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 23–30.
- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, 2023: *Šolar; the Developmental Corpus of Slovene*. Preprint. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3274669/v1>.
- GANTAR, Polona, BON, Mija, GAPSJA, Magdalena, ARHAR HOLDT, Špela, 2023: Šolar-Eval: evalvacijska množica za strojno popravljanje jezikovnih napak v slovenskih besedilih. *Jezik in slovnstvo* LXVIII/4. 89–108.
- GOLI, Teja, 2018. *Na napakah se učimo: kategorizacija učiteljskih popravkov v korpusu Šolar 2.0*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GRANGER, Sylviane, 2013. Error-tagged Learner Corpora and CALL: A Promising Synergy. *CALICO Journal* XX/3. 465–480. <https://doi.org/10.1558/cj.v20i3.465-480>.
- GRANGER, Sylviane, SWALLOW, Helen, THEWISSEN, Jennifer, 2022: *The Louvain Error Tagging Manual Version 2.0*. Louvain-la-Neuve: Centre for English Corpus Linguistics, Université catholique de Louvain. https://cdn.uclouvain.be/groups/cms-editors-cecl/Granger%20et%20al._Error%20tagging%20manual_v2.0_2022.pdf.
- KOSEM, Iztok, STRITAR KUČUK, Mojca, MOŽE, Sara, ZWITTER VITEZ, Ana, ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, 2020: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/view/229/329/5311-1>.

- POPIČ, Damjan, 2014: Revising Translation Revision in Slovenia. Tamara Mikolič Južnič, Kaisa Koskinen, Nike Kocijančič Pokorn (ur.): *New Horizons in Translation Research and Education 2*. Joensuu: University of Eastern Finland. 72–89. [http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-1657-0.pdf](http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-1657-0/urn_isbn_978-952-61-1657-0.pdf).
- POPIČ, Damjan, GRGIČ, Matejka, 2023: Korpus lektoriranih slovenskih besedil z območja italijansko-slovenskega jezikovnega stikanja – STIKit: Zasnova, gradnja in izzivi. *Jezik in slovnost* LXVIII/4. 73–87. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.73-87>.
- REZNICEK, Marc, LÜDELING, Anke, KRUMMES, Cedric, 2012: *Das FALKO-Handbuch: Korpus Aufbau und Annotationen, Version 2.01*. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin.
- ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov. Tadeja Rozman, Irena Krapš Vodopivec, Mojca Stritar, Iztok Kosem (ur.): *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. <https://doi.org/10.4312/9789610603511>.
- STRITAR, Mojca, 2012: *Korpusi usvajanja tujega jezika*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2023a: Prvi korpus slovenščine kot tujega jezika KOST 1.0. Špela Arhar Holdt, Simon Krek (ur.): *Razvoj slovenščine v digitalnem okolju*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 93–117.
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2023b: *Priročnik za označevanje napak*. <https://www.cjvt.si/korpus-kost/wp-content/uploads/sites/24/2023/10/Prirocnik-za-oznacevanje-napak-v-KOST-u-2023-10-17.pdf> (dostop 26. 10. 2023).

Projekt Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (J7-3159) in program Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik (P6-0411) sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Projekt izdelave korpusa STIKit finančno podpira Centralni urad za slovenski jezik pri Avtonomni pokrajini.

JEZIKOVNA SORODNOST SLOVENŠČINE IN ČEŠČINE TER Z NJO POVEZANA MOŽNOST STILNEGA NERAVNOVESJA LEKSİKALNIH ENOT (S POUĐARKOM NA PRIMERIH IZ SLOVENSKO-ČEŠKEGA SLOVARJA)

David Blažek

Slovanský ústav Akademie věd České republiky, Praga
blazek@slu.cas.cz

DOI: 10.4312/Obdobja.43.21-28

Medjezikovna homonimija in paronimija med češčino in slovenščino sta bili v zadnjih letih deležni veliko pozornosti, vendar je do zdaj ob strani ostajalo vprašanje »lažnih prijateljev« z vidika stilistike, tj. besed z enakim ali podobnim pomenom v obeh jezikih, a z različno stilistično klasifikacijo. Ta tema se je izkazala za aktualno tudi pri delu na novem slovensko-češkem slovarju, ko je bilo treba pri iskanju pravih ustreznic v ciljnem jeziku upoštevati tudi stilno vrednost lem izvornega jezika oz. zgledov v geselskih odstavkih. V članku so prikazani konkretni primeri medjezikovnih parov z različnimi stilnimi opredelitvami in ustrezne leksikografske rešitve.

stilistika, homonimija, paronimija, slovenščina, češčina

Cross-linguistic homonymy and paronymy between Czech and Slovenian has received substantial attention in recent years, but the issue of »false friends« from a stylistic point of view—that is, words with the same or similar meaning in the two languages, but with different stylistic classifications—has so far been neglected. This topic also proved to be relevant when working on a new Slovenian–Czech dictionary, for which the stylistic value of the source language lemmas or examples had to be taken into account when searching for the right equivalents in the target language. This article presents concrete examples of cross-linguistic pairs with different stylistic definitions and the corresponding lexicographic solutions.

stylistics, homonymy, paronymy, Slovenian, Czech

1 Jezikovna sorodnost slovenščine in češčine

Slovenščina in češčina imata kot slovanska jezika veliko skupnih besednih osnov in delujeta s precejšnjo količino skupnih besedotvornih sredstev. Primerljivost mnogih leksikalnih osnov in besedotvornih vrst je za govorce enega od teh jezikov nesporna prednost pri učenju ali razumevanju drugega. Vendar so se med samostojnim razvojem obeh jezikov v obeh jezikovnih sistemih pojavile fonetične in slovnične razlike ali pomenske spremembe na leksikalni ravni. Ta ne vedno očitna ali zlahka ugotovljiva odstopanja so med drugim privedla do pojava t. i. lažnih prijateljev ali medjezikovne homonimije oz. paronimije. Stiku med slovenščino in češčino je bilo v zadnjih letih

posvečene precej pozornosti (Blažek 2010; Maluška 2008; Valšík 2005; Šamonilová 2001 idr.). Pri pripravi novega slovensko-češkega slovarja¹ na Slovanskem inštitutu Akademije znanosti Češke republike pa se je pokazalo kot nujno posvetiti pozornost tudi stilni (ne)uravnoveženosti na videz enoznačnih oz. oblikovno enakih ali podobnih ustreznih v obeh jezikih.

2 Nekaj opomb o stilni kvalifikaciji v (čeških in slovenskih) razlagalnih slovarjih

Stilistični (oz. slogovni) kvalifikatorji predstavljajo največjo skupino funkcijskih kvalifikatorjev² in so tudi eno najbolj obravnavanih poglavij pri zasnovi novih slovarjev (gl. npr. osnutek novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika (Gliha Komac idr. 2015) ali osnutek razlagalnega slovarja *Akademický slovník současné češtiny* (Kochová, Opavská 2016)). V primerjavi z drugimi sestavinami slovarske mikrostrukture, kot so podatki o pravopisu, izgovoru, dvojnicah itn., so (stilni) kvalifikatorji manj stabilni (npr. v smislu sprememb skozi čas) in manj objektivni (odražajo jezikovno kompetenco avtorjev slovarja oz. njihovih subjektivnih ocen), zato jih je treba v slovarju uporabljati precej skopo.

Tako v češki kot slovenski leksikografiji število vrst posameznih kvalifikatorjev niha predvsem glede na vrsto priročnika oz. njegov namen in potrebe uporabnikov. Pri enojezičnih razlagalnih slovarjih je časovni razpon vključenega besedja bistveno večji kot npr. pri slovarjih novejšega besedja, kar lahko vpliva na nabor kvalifikatorjev. Tudi v terminoloških, zgodovinskih ali npr. dvojezičnih slovarjih se obravnava le določen del leksike, čemur odgovarjata (tudi) število in vrsta uporabljenih kvalifikatorjev.

V obeh leksikografijah je opazen tudi prehod od povezovanja stilne zaznamovanosti s samo leksikalno enoto k povezovanju stilne zaznamovanosti z določenim kontekstom ali vrsto diskurza. Vendar če je bila prej referenčna podlaga za (ne)zaznamovanost leksikalnih enot nevtralna, tj. knjižna plast jezika, vzpostavitev referenčnega oz. nevtralnega diskurza nikakor ni enostavna (gl. npr. Kalin Golob, Gantar 2015: 454).

Opozorimo še na razliko med stilističnim in leksikografskim pristopom k vrednotenju leksikalnih enot. Medtem ko so v stilistiki leksikalne enote vnaprej izbrane in urejene glede na osnovno funkcijo diskurza, je pri leksikografskem delu ravno obratno, saj se v korpusih ali besedilnih bazah iščejo aktualne sistemske vezi in povezave med leksikalnimi enotami (gl. npr. Bosák 2008: 123).

3 Stilistični kvalifikatorji v *Slovensko-češkem slovarju*

Medtem ko je v enojezični leksikografiji z vidika stilistike glavni cilj čim bolj natančna stilna opredelitev leksikalnih enot s pomočjo ustreznih kvalifikatorjev (če ne gre za nevtralno plast jezika, ki kvalifikatorjev ne zahteva), dvojezična leksikografija³

1 *Slovensko-češki slovar* s 25.000 gesli je nastal kot institucionalni projekt na Slovanskem inštitutu Akademije znanosti Češke republike med letoma 2002 in 2023. Trenutno je v pripravi za knjižno objavo.

2 S funkcijskimi kvalifikatorji poleg stilne pripadnosti označujemo tudi pragmatično komponento leksikalnega pomena in se sklicujemo na časovni vidik, regionalnost, knjižnost/neknjižnost, pogostost pojavljanja ali rabe itn.

3 To običajno velja za srednje velike in velike slovarje, ki se osredotočajo na jezik v vseh njegovih plasteh oz. v večini le-teh.

upošteva ta popis stilno kvalificiranih leksikalnih enot in išče ustreznice, ki najboljše odražajo pomenske, pragmatične in stilne sestavine izhodiščnega leksema.

Ker je *Slovensko-češki slovar* (Blažek 2024) dekodirni slovar, so se njegovi avtorji⁴ odločili za precej zmeren pristop pri količini kvalifikatorjev. Pri označevanju stilne zaznamovanosti gesel so črpali predvsem iz razpoložljivih priročnikov za slovenščino (eSSKJ, SSKJ2, ePravopis in redkeje *Pravopis*) in se posvetovali s slovenskimi jezikoslovci.⁵

V *Slovensko-češkem slovarju* so bili uporabljeni naslednji stilni kvalifikatorji⁶ (po abecednem vrstnem redu): *expr.* = ekspresivni, čustveni (izraz), *hanl.* = slabšalni (izraz), *hov.* = pogovorni (izraz), *kniž.* = knjižni (izraz), *publ.* = publicistični (izraz), *sleng.* = slengovski (izraz), *vulg.* = vulgarni, grobi (izraz). V skladu z ustaljeno leksikografsko prakso so stilni kvalifikatorji navedeni le na strani izhodiščnega jezika (slovenščine). Uporabnik slovarja tako pričakuje, da bo ponujena ustreznica imela enako ali podobno stilno vrednost kot lema. Če iztočnica in ustreznica ne bi bili stilno enakovredni, bi bilo treba ustreznico opremiti s pojasnjevalno opombo. Če stilna karakteristika velja za vse pomene gesla, jo predpišemo pred prvi pomen. Če velja le za en celoten pomen, jo postavimo takoj za številko, ki označuje pomen, sledijo pa ji druge značilnosti in zgledi. Če se stilna značilnost nanaša le na določeno leksikalno enoto (npr. besedno zvezo), jo postavimo neposredno pred njo.

4 Izbrani primeri medjezikovnega stilnega (ne)ravnovesja

V nadaljevanju bomo poskušali izpostaviti nekaj primerov iz dela na *Slovensko-češkem slovarju*, ko je bilo treba razmisliti o primernosti ustreznice glede na stilni značaj gesla. Spornost nekaterih primerov se je včasih izkazala šele, ko so slovar lektorirali govorci češčine in slovenščine kot prvega jezika.

Pri posameznih primerih najprej predstavimo par, sestavljen iz gesla v izvornem jeziku in »pričakovane« ustreznice. V preglednici, ki sledi, navajamo stilne značilnosti gesla in ustreznice, pridobljene iz normativnih priročnikov. Za slovenska gesla smo uporabili naslednje referenčne priročnike: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ, 2016–), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2, 2014), *Slovar slovenskega pravopisa* (ePravopis, 2014–) oz. *Slovenski pravopis* (SP, 2014). Stilne značilnosti čeških ustreznice smo črpali iz *Internetová jazyková příručka*⁷ (IJP, 2012–), *Akademický slovník současné češtiny* (ASSČ, 2012–), *Slovník spisovné češtiny pro*

4 K zasnovi slovarja je pomembno prispevala zlasti J. Špirudová, ki pa se je pozneje umaknila iz avtorskega kolektiva.

5 Pri korekturah oz. lektoriranju slovenskega dela slovarja, ki sta jih opravila A. Perdih in T. Mirtič z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je bila pozornost namenjena med drugim tudi ustreznosti uporabljenih stilnih kvalifikatorjev.

6 Od drugih funkcijskih kvalifikatorjev se v slovarju uporabljata le še *nář.* = narečni (izraz) in *zast.* = zastareli (izraz). Namesto splošnega kvalifikatorja za strokovne izraze se v slovarju uporabljajo kvalifikatorji za posamezne stroke (npr. *lod.* za ladijski promet, *gastr.* za gastronomijo itn.).

7 V njem so zbrani podatki iz šolske izdaje pravopisa *Pravidla českého pravopisu* (PČP), slovarja *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ), vključena pa so tudi nekatera gesla iz slovarja tujk *Nový akademický slovník cizích slov* (NASCS) in slovarjev neologizmov *Nová slova v češtině 1, 2.*

školu a veřejnost (SSČ, 2003), *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ, 1960–1971) oz. iz slovarja *Akademický slovník cizích slov* (ASCS, 1995). Preglednici sledi kratek povzetek navedenih značilnosti in iz njih izhajajoča rešitev za nastajajoči *Slovensko-češki slovar* (2024, v nadaljevanju tudi SČS). Primeri so navedeni po abecednem vrstnem redu.

slovenščina	<i>gate</i>	češčina	<i>gatě, katě</i>
eSSKJ	---8	IJP	ø ⁹
SSKJ2	nižje pog.	ASSČ	ø
eP	---	SSČ	---
SP	neknj. ljud.	SSJČ	poněk. zast. ¹⁰
		ASCS	ø

Tabela 1: Iztočnici *gate* – *gatě, katě* ('spodnje hlače').

V slovenskih virih, kjer se lema pojavlja, je vedno zabeležena stilna zaznamovanost (tj. kvalifikatorja *nižje pog. oz. neknj. ljud.*). V čeških virih, razen v SSJČ, opažamo odsotnost stilne zaznamovanosti, v ASCS pa sta kot podgesli navedena leksema *katata, gatata*, kjer je uporabljen kvalifikator *ob.*¹¹ *expr.* V SČS je bila iztočnica *gate* opremljena s kvalifikatorjem *hov.* in ustreznicama *spodky, trenky*.

slovenščina	<i>govno</i>	češčina	<i>hovno</i>
eSSKJ	---	IJP	něspis. ¹²
SSKJ2	ø	ASSČ	vulgární
eP	---	SSČ	zhrub. ¹³
SP	ø	SSJČ	vulg.
		ASCS	---

Tabela 2: Iztočnici *govno* – *hovno*.

Na prvi pogled bi slovenski lemi *govno* najbolj ustrezala češka *hovno*, ki prav tako pomeni 'neprebavljene delce hrane, ki jih organizem izloča skozi črevo' (SSKJ2). Vendar je treba opozoriti na dejstvo, da medtem ko je v slovenščini lema *govno* stilno povsem nezaznamovana, je v čeških normativnih priročnikih navidezna ustreznica *hovno* opremljena s kvalifikatorjema *vulg.* ali *zhrub.*, zato je bilo v tem primeru treba kot ustreznici v SČS uporabiti stilno nevtralna izraza *výkal oz. lejno*.

8 --- označuje odsotnost navedenega gesla v priročniku ali viru.

9 ø označuje odsotnost kvalifikatorja stilne zaznamovanosti v danem priročniku ali viru.

10 Nekoliko zastarelo.

11 *ob.* = v občevalni češčini, izraz občevalne češčine (= *obecná čeština*), tj. neknjižne oblike češkega jezika, ki se navadno uporablja v običajni ustni komunikaciji.

12 Neknjižno.

13 Grobo.

slovenščina	<i>herojski</i>	<i>heroičen</i>	češčina	<i>heroický</i>
eSSKJ	---	---	IJP	∅
SSKJ2	∅	knjiž.	ASSČ	---
eP	∅	∅	SSČ	knjiž.
SP	∅	knjiž.	SSJČ	∅
			ASCS	knjiž.

Tabela 3: Iztočnici *herojski*, *heroičen* – *heroický*.

Medtem ko je v slovenščini iztočnica *herojski* v vseh leksikografskih virih opredeljena kot stilno nezaznamovana, je v češčini po nekaterih priročnikih navidezno najbližja ustreznica *heroický* knjižna. V SČS je bil zato uporabniku kot prva možna ustreznica ponujen stilno nevtralni leksem *hrdinny*. Šele kot druga možnost prevoda je omenjena ustreznica *heroický*. Zaradi bistveno manjše pogostosti pojavljanja v korpusu slovenski izraz *heroičen* ni bil vključen v slovensko-češki slovar kot samostojna iztočnica, uvrščen pa je bil sinonim *junaški* z ničelno stilno zaznamovanostjo (v SČS z ustreznicama *hrdinny*, *hrdinsky*).

slovenščina	<i>kila</i>	češčina	<i>kilo</i>
eSSKJ	---	IJP	∅
SSKJ2	pog.	ASSČ	---
eP	---	SSČ	∅
SP	knj. pog.	SSJČ	ob.
		ASCS	∅

Tabela 4: Iztočnici *kila* – *kilo* ('kilogram').

V češki leksikografski praksi pri lemi *kilo* opazamo premik proti stilni nezaznamovanosti, medtem ko je v dostopnih slovenskih virih vedno prisotna določena stopnja pogovornosti. V SČS je bila iztočnica *kila* vključena s kvalifikatorjem *hov*. in ustreznico *kilo*.

slovenščina	<i>partija</i>	češčina	<i>partaj</i>
eSSKJ	---	IJP	∅
SSKJ2	∅	ASSČ	---
eP	---	SSČ	ob.
SP	∅	SSJČ	ob.
		ASCS	hovor., expr.

Tabela 5: Iztočnici *pártija* – *partaj*.

Določeno neravnovesje v stilni simptomatičnosti je mogoče zaslediti tudi pri paru *partija* (v pomenu 'politična organizacija, stranka, zlasti komunistična') in *partaj* kot navidezni ustreznici v češčini, ki pa jo češki normativni priročniki uvrščajo med občevalno češčino (*obecná čeština*) oz. jo označujejo s kvalifikatorjem pogovornosti in ekspresivnosti, zato je primernejša kot ustreznica za stilno nezaznamovano iztočnico *partija* (tu se uporablja kvalifikator *pog.* le, kadar *partija* predstavlja Zvezo

komunistov Jugoslavije) stilno nevtralen izraz *strana*. Kot pa je pravilno opozoril recenzent tega članka, v korpusu Gigafida ne najdemo veliko zadetkov nevtralne rabe obravnavane iztočnice s pomenom 'politična stranka', večina zadetkov spada pod pomen 'komunistična stranka'. Zato je smiselno med češke ustreznice uvrstiti tudi *partaj*.

slovenščina	<i>špargelj</i>	češčina	<i>špargl</i>
eSSKJ	∅	IJP	∅
SSKJ2	pog.	ASSČ	---
eP	---	SSČ	ob.
SP	knj. pog.	SSJČ	ob.
		ASCS	∅

Tabela 6: Iztočnici *špargelj* – *špargl*.

Medtem ko je v SSKJ2 iztočnica *špargelj* opremljena s kvalifikatorjem pogovornosti, je v eSSKJ že opredeljena kot stilno nezaznamovana. Njena ustreznica *špargl* je povezana z neknjižno češčino (*obecná čeština*), kar je pogost pojav pri besedah, prevzetih iz nemščine. V SČS je bila beseda *špargelj* navedena kot stilno nevtralna, pripisana pa ji je bila stilno nezaznamovana ustreznica *chřest*. Ekvivalent *špargl* je bil izpuščen zaradi nizke pogostosti pojavljanja v čeških korpusnih virih, vendar bi verjetno lahko imel svoje mesto kot prevodna varianta v elektronski različici slovarja.

Dileme pri izbiri ustreznega ekvivalenta v ciljnem jeziku glede na stilne značilnosti se lahko pojavijo ne le na ravni same leme, temveč tudi v konkretnih primerih njene rabe. Za ponazoritev v nadaljevanju navajamo dva primera besednih zvez, ki sta se prvotno pojavila pod iztočnicama *držati* in *část* in sta ponujala »pričakovani« ustreznici v češčini, glede na nizko pojavnost v korpusu pa nazadnje nista bila uvrščena v slovar in sta v tem članku le za ilustracijo.

slovenščina	<i>držati govor</i>	češčina	<i>držet řeč</i>
eSSKJ	---	IJP	---
SSKJ2	nižje pog.	ASSČ	---
eP	---	SSČ	---
SP	neknj. pog.	SSJČ	poněk. zast.
		ASCS	---

Tabela 7: Besedni zvezi *držati govor* – *držet řeč*.

Besedna zveza *držati govor* (uporablja se tudi zveza *držati predavanje, držati pridige* itn.) ima v slovenščini pogovorni značaj, medtem ko je v češčini (če je sploh omenjena v priročnikih) razumljena kot precej zastarela. Besedna zveza je bila v slovar prvotno vključena z ustreznicama *promlouvat, mluvit*, ki ne delujeta zastarelo, nista pa bili niti v navzkrižju s predznakom pogovornosti slovenske iztočnice.

slovenščina	<i>na mojo čast</i>	češčina	<i>na mou čest</i>
eSSKJ	---	IJP	---
SSKJ2	ekspr.	ASSČ	∅
eP	---	SSČ	∅
SP	poud.	SSJČ	∅
		ASCS	∅

Tabela 8: Besedni zvezi *na mojo čast* – *na mou čest*.

Čeprav je bila v slovenskih normativnih priročnikih stilna karakteristika vezana le na ekspresivnost oz. poudarjalno funkcijo (ki pa bolj sodi med pragmatične značilnosti), je bila na priporočilo korektorja oz. lektorja prvotno omenjena besedna zveza iz SČS izločena, saj se je rojenemu govorncu zdela zastarela ali zelo malo rabljena, kar je bilo preverjeno tudi v korpusnih virih. Vprašanje, kako ustrezno prevesti stilno nezaznamovano besedno zvezo *na mou čest* iz češčine v slovenščino, bi moral rešiti češko-slovenski slovar.

5 Zaključek

Kot kažejo predstavljeni primeri, v dvojezičnem slovarju ni vedno lahko najti ustreznice s povsem enako stilno vrednostjo za geslo v izvornem jeziku (in oblikovno najbližja ustreznica ni vedno najustrežnejša prevodna rešitev). Tudi Čermák (1995: 240) govori v povezavi z iskanjem ustreznice v prevodnih slovarjih le o »slogovni podobnosti« in ne »slogovni istovetnosti«, kar poudarja njegovo tezo, da je »slovar umetnost možnega« (prav tam: 231). Po drugi strani se je izkazalo, da nekateri stilno neuravnoteženi medjezikovni pari niso dosegli zadostne frekvence v korpusu in predstavljajo le obrobni pojav, zato v slovar nazadnje niso bili uvrščeni (poleg prej navedenih bi šlo npr. še za par *obed* – *oběd*, kjer je slovenska iztočnica knjižna, medtem ko je češka ustreznica stilno nevtralna).

V izbranih primerih je bilo mogoče v novejših priročnikih in virih (eSSKJ v slovenščini, ASSČ v češčini) opaziti zmanjšanje števila stilnih kvalifikatorjev v primerjavi s starejšimi priročniki. Na splošno pa so razlike v uporabljenih kvalifikatorjih bolj odraz različnih slovarskih konceptov ali leksikografovega pogleda na jezik (prim. npr. razhajanje stilnih značilnosti med *Slovenskim pravopisom* in *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*).

Čeprav lahko primere, kjer bi ustreznica z drugačno stilno vrednostjo med slovenščino in češčino povzročila večji komunikacijski šum ali neprijetno komunikacijsko izkušnjo, štejemo v enotah in ne v desetinah (od primerov, ki smo jih navedli, je največje stilno neskladje v paru *govno* – *hovno*, kjer stojita nasproti stilno nevtralni in vulgarni izraz), nanje velja opozoriti, saj lahko predstavljajo tveganje v govornem ali pisnem sporazumevanju za uporabnike, ki nimajo zadostnega jezikovnega čuta v enem od obeh opisanih jezikov. Zato je v dvojezičnem slovaropisju pravilno postavljanje kvalifikatorjev pri iztočnicah (ob upoštevanju ne le normativnih priročnikov, ampak tudi jezikovne prakse oz. korpusnih virov) in iskanje stilno ustreznih ekvivalentov ena pomembnih leksikografskih nalog.

Viri

- Akademický slovník současné češtiny*, 2017–2024. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://slovníkcestiny.cz> (dostop 5. 5. 2024).
- BLAŽEK, David, 2024 (v tisku): *Slovinško-český slovník*. Praha: Academia.
- Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0. www.fran.si (dostop 5. 5. 2024).
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*. <https://viri.cjvt.si/gigafida> (dostop 4. 5. 2024).
- Internetová jazyková příručka*, 2008–2024. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. <https://prirucka.ujc.cas.cz> (dostop 5. 5. 2024).

Literatura

- BLAŽEK, David, 2010: Slovesné předpony v češtině a slovinštině – falešní přátelé? František Čermák, Jan Koček: *Mnohojazyčný korpus InterCorp: Možnosti studia*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 62–69.
- BOSÁK, Jan, 2008: Odras dynamiky jazyka v sústave funkčních kvalifikátorov. Angela Rangelova, Jindra Světlá, Alexandra Jarošová (ur.): *Lexikografie v kontextu informační společnosti*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 123–131.
- ČERMÁK, František, 1995: Překladová lexikografie. František Čermák, Renata Blatná (ur.): *Manuál lexikografie*. Praha: Nakladatelství H&H. 230–248.
- GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIC, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KALIN GOLOB, Monika, GANTAR, Polona, 2015: Stilistika in enojezični slovar: označevanje jezikovne variantnosti. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Izток Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 446–465.
- KOCHOVÁ, Pavla, OPAVSKÁ, Zdeňka (ur.), 2016: *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
- MALUŠKA, Tomáš, 2008: *Slovinško-česká mezijazyková homonymie a paronymie (na materiálu přídavných jmen a sloves)*. Diplomská naloga. Brno: Filozofická fakulta.
- ŠAMONILOVÁ, Alena, 2001: *Zrádná slova ve slovinštině (slovinško-česká mezijazyková homonymie a paronymie)*. Diplomská naloga. Praha: Filozofická fakulta.
- VALŠÍK, Kamil, 2005: »Co tě nezabije, to tě posílí.« – »Kar te ne ubije, te okrepi.«: slovensko-češka medjezikovna homonimija. *Sodobnost* LXIX/7–8. 892–895.

JEZIKOVNE IZKUŠNJE VEČJEZIČNIH GOVORCEV NA NARODNOSTNO MEŠANEM OZEMLJU NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM S KNJIŽNIM JEZIKOM IN NAREČJEM

Sabine Buchwald

sabine.buchwald@ph-kaernten.ac.at
Pädagogische Hochschule Kärnten, Celovec

Eva Hartmann

eva.hartmann@ph-kaernten.ac.at
Pädagogische Hochschule Kärnten, Celovec

Daniel Wutti

daniel.wutti@ph-kaernten.ac.at
Pädagogische Hochschule Kärnten, Celovec

DOI:10.4312/Obdobja.43.29-37

Prispevek se navezuje na raziskovalno delo, v katerem se avtorji ukvarjajo z dejavniki, ki vplivajo na razvoj in usvajanje jezikov pri večjezičnih govornikih. Predstavljena študija se osredotoča na jezikovne izkušnje učencev Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu. V kontekstu narečja in knjižnega jezika so predstavljene izkušnje odstopanja od norme, vrednotenja in povezovanja v šolskem prostoru.

jezikovno-biografski intervju, jezikovna izkušnja, knjižni jezik, narečje, šola

This article reflects the authors' research on factors influencing language development and language acquisition among multilingual speakers. It focuses on the language experiences of students at the Federal High School for Slovenians in Klagenfurt. It presents experiences of deviation from the norm, evaluation, and integration in the school space in the context of dialect and standard language.

linguistic-biographical interview, linguistic experience, standard language, dialect, school

1 Uvod

Povod za pričujoči članek so bile dolgoletne izkušnje in večletno raziskovanje jezikovne rabe in jezikovnih biografij učencev in z njimi povezan razmislek o normi tako knjižnega kot neknjižnega jezika ter o poučevanju knjižnega jezika. Ker gre pri tem za zvrst, v kateri poteka izobraževanje, v okviru jezikovno-biografskih raziskav obravnavamo odzive učencev glede razmerja in soodvisnosti knjižnega jezika in narečja v šolski in družinski komunikaciji na narodnostno mešanem območju.

2 Raziskovanje dejavnikov, ki vplivajo na razvoj in usvajanje jezikov pri večjezičnih govornicah na Zvezni gimnaziji in Zvezni realni gimnaziji za Slovence

Namen longitudinalne študije je preučevanje dejavnikov, ki vplivajo na kontinuirano usvajanje jezikov v večjezičnem okolju in na uresničitev le-tega v različnih organizacijskih oblikah manjšinskega šolstva na avstrijskem Koroškem.¹ Raziskovalni vzorec predstavlja 112 učencev sekundarne stopnje I² Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu. Prvi sklop jezikovno-biografskih intervjujev je bil izveden v poletnem semestru 2021, in sicer 63 intervjujev, pri čemer je 42 (66,6 %) učencev kot jezik intervjuja izbralo slovenščino, 21 (33,3 %) pa nemščino. Povprečna dolžina intervjuja je bila 33 minut. Drugi sklop intervjujev je bil izveden v poletnem semestru 2023, in sicer 67 intervjujev. 48 intervjujev je bilo izvedenih z vodnikom iz leta 2021, 19 ponovnih intervjujev z učenci iz leta 2021 pa z revidiranim vodnikom.³ V skupini z 48 intervjuji je 38 (79 %) učencev kot jezik intervjuja izbralo slovenščino, 10 učencev (21 %) pa nemščino. Povprečna dolžina intervjuja je bila 27 minut. V ponovnih intervjujih je 16 (84 %) učencev kot jezik intervjuja izbralo slovenščino, trije učenci (16 %) nemščino, pri čemer so si trije učenci, ki so v letu 2021 za jezik intervjuja izbrali nemščino, v letu 2023 izbrali slovenski jezik.⁴ Povprečna dolžina intervjuja je bila 40 minut.

Zbiranje podatkov je potekalo na podlagi eksplorativne študije, ki je v prvi vrsti kvalitativna metoda, a je ob velikem reprezentativnem vzorcu tudi kvantitativna. Prvi korak je predstavljal sestavo vprašanj v obliki vodnika, katerega načelo je bila čim večja odprtost s pripovednimi spodbudami in ključnimi besedami, ki jih spraševalec prilagaja govorni in situacijski danosti, vendar vodnik sledi sistematičnosti strukturiranih vodilnih vprašanj. Pred obiskom šole smo za študijo in zasnovani vodnik pridobili dovoljenje Koroške izobraževalne direkcije, vodstva šole in staršev za sodelovanje njihovih otrok pri raziskavi. Po snemanju so bili intervjuji transkribirani po načelih natančnosti in uporabnosti, pri čemer transkripcija za heterogeno podatkovno gradivo v veliki meri sledi ortografski predstavitvi besedil v standardni normi. Niz intervjujev je povezan z izvirnim posnetkom in opremljen s časovnimi žigi za ponovno poslušanje odlomkov.⁵ V študiji se poslužujemo obeh pristopov raziskovanja, deduktivnega in induktivnega, pri čemer smo za proučevanje intervjujev izbrali programsko opremo

1 V okviru študije so bila izvedena številna predavanja in objavljeni članki v strokovnih publikacijah. Raziskana so bila jezikoslovna, sociolingvistična in jezikovnodidaktična polja.

2 V slovenskem šolskem sistemu je to predmetna stopnja osnovne šole.

3 Za 19 intervjuvancev iz leta 2021 smo po dveh letih pridobili ponovno privoljenje staršev za sodelovanje v raziskavi. V namen ciljev longitudinalne študije in procesnega spremljanja jezikovnega razvoja smo delno prilagodili vodnik za intervju.

4 Izhajajoč iz dejstva socialne, kulturne in jezikovne heterogenosti ciljne skupine je potrebi po lastni izbiri jezika zadoščeno z možnostjo odločitve za slovenski ali nemški jezik pri pogovoru, kar omogoča celovito izražanje mnenj. Individualno procesno pridobivanje jezika in izbira jezika v raznih komunikacijskih okoliščinah sta odvisna od številnih dejavnikov, zato izbire jezika intervjuja ni mogoče pripisati enemu samemu razlogu.

5 <https://www.maxqda.com>

za računalniško podprto analizo podatkov in besedil MAXQDA.⁶ Analiza se izvaja s kodami, torej kategorijami, ki jih na eni strani določamo iz zasnovanega vodnika, na drugi strani pa jih dopolnjujemo z induktivno oblikovanimi kodami, ki so namenjene organizaciji in sistematizaciji podatkovnega gradiva.

Vodnik za intervju zajema štiri vsebinske sklope. Prvi sklop vodnega jezikovno-biografskega intervjuja prikazuje družinski, družbeni in institucionalni jezikovni razvoj ter s pomočjo retrospektivne presoje učencev proces usvajanja jezika na elementarni in primarni stopnji.⁷ Drugi sklop se osredotoča na informacije o rabi jezika, ki ponazarjajo jezikovno ravnovesje in ozadje dvo- in večjezičnih učencev. V središču tretjega sklopa je samoocena trenutnih jezikovnih kompetenc učencev. Četrty sklop obravnava emocionalno področje, v ospredju je razmislek o značilnostih, funkcijah in normi jezikov. Prikazuje čustveno doživljanje in osebne dejavnike pri usvajanju jezikov, pomen in ovrednotenje jezika, motivacijo za učenje jezikov ter odnos in identifikacijo s posameznimi jeziki.⁸

Jezikovni profili učencev, ki smo jih pridobili z analizo družinske, institucionalne in družbene rabe jezika, zrcalijo izobraževalno ponudbo Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu. Šola je bila na podlagi 7. člena avstrijske državne pogodbe s poudarkom na regionalnem izobraževanju ustanovljena leta 1957. S svojim delom prispeva »k oblikovanju slovenske narodne skupnosti in njene prihodnosti z močno povezavo do naroda sosedja in regije, v kateri deluje« (Vrbinc 2013: 119). Posebnost šole je slovenski učni jezik, pri čemer različne jezikovne kompetence učencev predstavljajo izjemne pedagoške in didaktične izzive, zlasti pri nejezikovnih predmetih, saj je vsak učni predmet tudi predmet učenja jezika (Vrbinc 2013a: 121). S projektom Kugyjevih razredov, ki se je začel v šolskem letu 1998/99, se je učenje jezikov na omenjeni gimnaziji razširilo. Ta izobraževalni model pomeni izvajanje pouka v štirih jezikih: slovenščino, nemščino, italijanščino in angleščino učenci usvajajo z metodo imerzije⁹ (Vrbinc 2013b: 210–212). Kot osrednji dosežek Kugyjevih razredov Larcher in Vospernik (2013: 132) označujeta srečevanje govorcev različnih jezikov v šolskem vsakdanu z visoko ravnjo kulturne samoumevnosti, ki presega golo usvajanje jezika. Heterogeni jezikovni profili učencev prikazujejo jezikovni repertoar z vidika doživljajočega posameznika, po drugi strani pa je mogoče ponazoriti jezikovne interakcije s sogovorniki. Globalizacija, obsežno geografsko

6 MAXQDA je programska oprema za računalniško podprto analizo podatkov in besedil. Uporablja se pri znanstvenih projektih in študijah, v katerih se analizira vsebina intervjujev, besedil in medijev.

7 Za institucionalno izobraževanje se v avstrijskem sistemu uporabljajo naslednje oznake: elementarna stopnja (predšolsko izobraževanje), primarna stopnja – štiri leta (osnovnošolsko izobraževanje, razredna stopnja), sekundarna stopnja I – štiri leta (osnovnošolsko izobraževanje, predmetna stopnja), sekundarna stopnja II (srednješolsko izobraževanje), terciarna stopnja (visokošolsko izobraževanje).

8 Štirje konteksti študije prikazujejo veliko razsežnost raziskave. V tem prispevku obravnavamo le del celotne raziskovalne tematike.

9 V jezikoslovju in pedagogiki se imerzija – potopitev ali jezikovna kopel – nanaša na učno situacijo, v kateri so učenci postavljeni v jezikovno okolje drugega ali tujega jezika in jezik usvajajo po načelih učenja prvega jezika.

območje vpisa v šolo¹⁰ ter upoštevanje jezika okolja – slovenščine in nemščine – prispevajo k zelo individualnim jezikovnim biografijam, saj je sovpadanje jezika okolja in prvega ali drugega družinskega jezika sicer možno, ni pa nujno (Buchwald idr. 2023: 10–11).

3 Študija jezikovne izkušnje učencev glede slovenskega oz. nemškega knjižnega jezika in narečja

Namen proučevanja jezikovne izkušnje glede uporabe knjižnega in neknjižnega jezika v pričujočem prispevku je v institucionalni in sociološki okvir zajeti zvrstne pojavne oblike in s primeri iz vodenih jezikovno-biografskih intervjujev osvetliti prehajanja med knjižno obliko jezika in narečjem ter dojemanje situacij ob predpisani uporabi jezika. Jezikovno izkušnjo B. Busch (2021: 20) opisuje kot pojav, kako ljudje sami sebe in druge dojemajo kot sogovornike, pri čemer jezikovna izkušnja ni nevtralna, temveč je povezana s čustvenimi izkušnjami in doživljanjem jezika. Tudi otroci svojih komunikacijskih partnerjev in raznolikoga jezikovnega okolja ne doživljajo le kot kognitivni input, temveč predvsem kot čustveni odnos in v oblastno moč usmerjeno razmerje¹¹ (Busch 2021: 51). Da sociolingvističnega dejavnika tudi pri raziskovanju narečij ni mogoče odmisлити, poudarja M. Zemljak Jontes (2013: 255), ki ugotavlja, da je treba poleg jezikovnih zakonitosti osvetliti odnos govorcev do narečja, odnos med samimi narečji in teh do knjižnega jezika.

Predstavitev rezultatov jezikovne izkušnje učencev je v prvem koraku pripravljena z induktivno analizo intervjujev tako, da smo določili transkribirane dele, ki tematizirajo narečje. Za izbor smo uporabili metodo iskanja po ključnih besedah oz. besedotvornih podstavah *dialekt-*, *nareč-*, *dom-*, *pri nas*, *Zil-*, *Podjun-* in *Rož-*¹² z nemškimi ustreznici. Izjave učencev, ki obravnavajo rabo narečja v različnih kontekstih, povzemamo iz odgovorov na vprašanja odprtega tipa, saj za pojave idiolektov v vodniku za intervju ni bilo ključnih vprašanj in zato ne sledijo impulzu spraševalca, temveč razvoju vsebine pogovora.¹³ Iz korpusa 112 intervjujev smo izbrali 62 intervjujev, v katerih se v najrazličnejših govornih položajih in razmerjih, oblikah in obsegih pojavlja narečje. Z računalniško podprto analizo smo oblikovali kategorije, ki omogočajo kategorizacijo izjav učencev glede na prostor in medosebne jezikovne interakcije. Poleg družinskih, vrstniških in okoliških jezikovnih izkušenj je velik del izjav iz šolskega konteksta, ki ga predstavljamo v pričujočem članku. Na podlagi obstoječe teorije in dosedanjega proučevanja korpusa jezikovno-biografskih

10 Večina učencev prihaja z dvojezičnega ozemlja avstrijske Koroške, a šolo obiskujejo tudi slovenski in italijanski državljani z alpsko-jadranskega prostora.

11 Oblastna moč razmerja je lahko npr. povezana z diferenciacijo repertoarja, ki sovпада s hierarhijo jezikov, pri čemer je eden jezik izobraževanja, drugi pa ne. To se doživlja še posebej negativno, kadar se nekatere družbene zvrsti v šoli pojmuje kot slabše (Busch 2021: 57).

12 Zadnje tri se nanašajo na krajevne govore treh avstrijskokoroških dolin Rož, Podjuno in Ziljo.

13 Izziv hkratne odprtosti in strukturiranosti je v vodniku uresničen na ravni vrste in načina ključnih vprašanj ali spodbud, tj. njihov slog in konkretna formulacija, ter na ravni konkretne uporabe razvitih smernic v situaciji razgovora. Obe ravni ter ne nazadnje tudi osnovni komunikacijski odnos spraševalca odločajo o kakovosti pridobljenih podatkov z vodenimi intervjuji.

intervjujev in s tem pridobljenimi ugotovitvami smo z deduktivnim postopkom opredelili tudi nekaj hipotez, katerih potrditev sledi v sklepu.

3.1 Šola kot prostor jezikovne izkušnje

3.1.1 Izkušnja začudenja in zmedenosti glede uporabe različnih socialnih zvrsti

Retrospektivni pogled na vzgojno in izobraževalno delo institucij v predšolskem obdobju se pri učencih osredotoča predvsem na stvarne podatke o kraju, ki je večinoma domača občina, in o jezikovni ponudbi (eno-, dvo- ali večjezična). Le izjemoma poročajo o jezikovnih izkušnjah. Nekateri se še zavedajo, da je bil poleg slovenščine in nemščine prisoten *tudi slovenski dialekt* (31_21),¹⁴ da so bile tam vzgojiteljice, ki *so znale slovensko [...] ene niso znale knjižno, ampak vsaj da so znale* (12_23), ali pa so se v vrtcu pogovarjali zgolj *selsko*¹⁵ (6_21). Vstop v šolo Busch (2021: 57) označuje kot ključno izkušnjo, ki sproži začudenje in zmedenost v odnosu do lastnega jezikovnega repertoarja. To je lahko izkušnja, ko se v razredu prvič soočijo z normativnostjo standardnega jezika: *»Ko sem prišla v ljudsko šolo in sem slišala, da vsi govorijo drugačno slovenščino, me je bilo strah, da jaz ne govorim sploh slovensko. Ampak ko mi je mama razložila, da mi govorimo tako po domače, mi pa je odleglo.«* (50_21). Za druge je lahko izziv srečanje z vrstniško skupino, ki sicer uporablja govor, ki je blizu standardnemu, a ga opredeljuje lokalna obarvanost: *»Jaz sem znal samo Hochdeutsch,¹⁶ jaz nisem razumel dialekta, ker seveda v televiziji je tudi vse Hochdeutsch.«* (55_21) Presenečenje izraža tudi Hema,¹⁷ ki poroča, da so *vedno pisno slovensko govorili in potem pa je kar naenkrat učitelj prišel, tako po treh letih, in kar naenkrat je v dialektu govoril* (65_21). Začudenje in zmedenost zaradi odstopanja od norme se lahko kaže kot občutek, da so učenci na napačnem mestu z napačnim jezikom, saj *se mi je nekako na začetku zdelo zelo čudno, ker sem jaz mislila, da je to, kar se mi pogovarjamo doma, da je to pravilna slovenščina* (50_21).

3.1.2 Izkušnja vrednotenja narečja in knjižnega jezika

S *pravilno* slovenščino Sara označuje slovenski knjižni jezik v razmerju do domačega narečja. Tudi M. Bitenc (2020: 227–228) glede jezikovne rabe v šolskem prostoru navaja primere informantov, ki uporabljajo pojem pravilnosti v odnosu do drugih jezikovnih zvrsti. Pojav vrednotenja jezikovnega sistema kot pravilnega in nepravilnega ali obstoj lepega govora je v razmerju knjižni jezik in narečje pogost. Najpozneje ob vstopu v šolo učenci zaznajo kategorizacijo in jo uporabijo tudi pri opisu govora staršev in sorodnikov. Teodora pojasni, da se z mamo pogovarja v narečju,

14 Prvi podatek v oklepaju označuje oštevilčenje intervjuja, drugi leto intervjuja. Citati iz transkribiranih intervjujev so navedeni v ležečem tisku. Navedki, ki sledijo za dvopičjem, so navedeni med narekovaji, ostali, brez narekovajev, so vključeni v strukturo povedi.

15 Selsko narečje prištevamo k rožanski narečni skupini, katere ozemlje je poleg drugih narečij opisal Logar (1973: 34).

16 *knjižno nemščino* (vsi prevodi avtorjev nemških citatov so dobesedni, vendar brez pogovornih ali narečnih prvin).

17 Imena intervjuvancev so anonimizirana in navedena z nadomestnimi imeni.

toda *manchmal ein bisschen auch das richtige Slowenisch*¹⁸ (63_21). V nadaljevanju ovrednoti jezikovno interakcijo s starimi starši in očetom: »*Von meiner Mama die Großeltern, da rede ich immer Slowenisch, also da rede ich richtiges Slowenisch. [...] mein Papa kann nicht so richtiges Slowenisch, nur so ein bisschen, so Dialekt.*«¹⁹ (63_21) Zaznavanje lepega navaja Iris, ki se pogovarja *pravzaprav v knjižni slovenščini. Torej ati tudi zna knjižno slovensko lepo* (12_23). Tako tudi Jasmin, ki ima prijateljico, *die an ganz anderen Dialekt redet als i, und a schön, wenn man so Schrift-Slowenisch redet*²⁰ (30_23). Pomembnost knjižnega jezika izpostavlja tudi Elena, ki je v ljudski šoli *zelo veliko slovenščino govorila. In tudi v dialektu govorimo veliko v slovenščini*, a največji učni dosežek vidi v tem, *da se pravopisno govori*²¹ (20_23). Medtem ko Katarina pripoveduje, da *z eni moji prijateljici iz Slovenije knjižno govorim* (47_23), Teodora kot pravilni in pristni jezik označuje govor tistih, *die aus Slowenien kommen. Die reden halt so anständiges Slowenisch, sage ich einmal, und die anderen reden halt dieses Dialekt*²² (63_21). V teh primerih je vidno razmerje med matično državo Slovenijo s slovenskim državnim jezikom, ki je opredeljen kot pravi, knjižni jezik, in slovenščino kot jezikom narodne skupnosti na Koroškem.

Knjižna zvrst je v visoki meri povezana tudi s profesorji in učno snovjo: »*Na začetku sem rožansko, ker profesorica je rekla, na začetku lahko malo tudi po narečju govorimo, in zdaj, zdaj pa sem se že navadil, da potem prav v knjižnem jeziku.*« (5_21) Ludvik pravi, *če bi pa zdaj samo znal selsko, bi pa moral v selščini vprašat, in tam bi pa morda ena profesorica ali drug profesor ne razumel* (6_21). Iris razlaga, da govori v razredu *z učitelji recimo slovensko knjižno. Eni pač ne znajo tako dobro to knjižno in koroško slovensko zlo govorijo* (12_23). V interakciji s profesorji v različnih govornih položajih in pri uporabi različnih socialnih zvrsti se učencem odpre zunanji pogled nase, ki ga lahko dojemajo tudi kot kršitev norme (Busch 2021: 28). Ko Fabijan govori o svoji sporazumevalni zmožnosti pri pisanju v slovenščini, jo ovrednoti kot *nit so gut. I moch noch viele Fehler und a Grammatik, weil a bissl Dialekt red i halt schon, aber das hab i nie gewusst, dass das Dialekt ist, und dann hab i halt anfach a so geschrieben, was i sag*²³ (2_23). Glede govorne sporazumevalne zmožnosti Maja navaja, da se ji v domačem jeziku nikoli ne zgodi, da se ne bi mogla izraziti, *ampak v pouku že* (31_23). Enako poroča Amir za nemščino: »*V dialektu gre že zelo dobro, ampak če moram Hochdeutsch govoriti, potem pa je že kakšna beseda, ki se je ne spomnim.*« (45_21)

18 *včasih tudi malo pravilne slovenščine.*

19 *Od moje mame stari starši, tam vedno govorim slovensko, torej tam govorim pravilno slovenščino. Moj ati ne obvlada pravilne slovenščine, samo tako malo, tako dialekt.*

20 *ki govori čisto drugo narečje kot jaz, in tudi lepo, če govoriš tako knjižno slovensko.*

21 *Pojem pravopisno ne označuje ortografije, temveč pisni (knjižni) jezik, ki ga učenka enači s pravilnim jezikom.*

22 *ki prihajajo iz Slovenije. Tisti govorijo dostojno slovenščino, rečem tako, ostali pač govorijo tisto narečje.*

23 *ne tako dobro. Veliko napak delam in tudi slovnica, ker malo dialektka že govorim, ampak tega nisem nikoli vedel, da je to dialekt, in potem sem pač tudi tako pisal, kot govorim.*

Frenzel in Stephens (2017: 23–25), ki se ukvarjata s čustvi, motivacijo in samoregulativnim učenjem, opisujeta pojav razpoloženja oz. občutenja kot povezan konstrukt čustev in odločilni dejavnik pri samooceni, ali je nekaj težko ali lahko oz. kaj je težje in kaj je lažje. Zanimivo, tematsko primerljivo študijo je izvedla J. Vogel (2020: 233–243), ki med drugim odgovarja na vprašanja razmerja med okoliščinami učenja knjižnega jezika in oceno pri slovenščini ter o razlogih za učenje knjižnega jezika glede na prevladujočo neknjižno različico jezika. Ugotavlja, da je prevladujoči zunajšolski govor pomemben dejavnik pri oceni iz slovenščine, pri čemer so delna izjema govorci narečja. Razlog za to vidi v tem, da so narečja poleg knjižnega jezika najbolj prisotna v šoli in tudi jezikoslovju (Vogel 2020: 242).

Vladimir je težavnostno lestvico, začenši z najlažjim jezikom, uredil tako: »*Prvo dialekt slovenščino, potem nemško, potem pismeno slovenščino, potem italijanščino in angleščino.*« (53_21) Amirjev *najlažji*²⁴ *bi bil bosansko. Potem bi prišli vsi dialekti. In potem nemško, slovensko.* (45_21) Tudi pri samoocenjevanju kompetenc v jezikih, ki jih učenci uporabljajo, je narečje skoraj vedno v položaju lažjega jezika, ker ga bolje obvladajo: »*Also, dialekt enico in ta druje dvojko*«²⁵ pravi Vera in poudarja, da *tej besede še sol ne vem, kak je v pravi slovenščini* (38_23). Vladimir se v slovenščini oceni *pismeno trojko*, ker je *bolj v dialektu govoril*, in zaključi ocenjevanje slovenskega dialekta z *enico* (53_21). Tudi Rebeka doma govori *bolj tak dialekt*, zanj je knjižna slovenščina *malo težja, ja* (44_21). Podobno je pri Martinu, saj zna *dobro govoriti, ampak še bolj znam v narečju, ker doma tud v narečju govorim* (27_21). *Slovenščina je tudi bolj lahko za mene, ker tak govorim [...] ne tak, kak zdaj govorim*, svoj jezik intervjuja komentira Borut in poudarja, da *kakor doma govorimo je bolj lahko [...] narečje. In pač tak gramatika ni tak težka.* (9_21) Učenci, ki primerjajo narečne in knjižne kompetence v nemščini, kažejo iste vzorce: »*Hochdeutsch eher Zweier und Kärntnerisch Einser.*«²⁶ (56_21)

3.1.3 Izkušnja povezanosti narečja in knjižnega jezika

Karničar (1994: 223) priporoča, da bi bilo treba narečja kot polnofunkcionalne osnove krepiti tudi na šolah: »Učiteljeva stvar je, da šolarju omogoči prehod v višje nadstropje iste zgradbe. [...] Smotrno je, če jim pojasni in razloži narečne pojave in jih primerja z ustreznim standardnim inventarjem.« Predlagano učno metodo oz. nakazovanje mostu med narečjem in knjižno normo opisujejo tudi učenci. Margareti se zdi slovenščina enostavna, *ker je že dialekt tud mav drugače, pač je lažje, no* (22_23). Če se Mirku v knjižnem jeziku zatika, *pa profesorica reče: »'No, drhač pa po narečju reč', potem pa po narečju rečem njej. [...] Ja, in če nekaj na listu nisem razumel, je pa potem po narečju rekla.*« (5_21) V naslednjem primeru odstop od knjižnega jezika ni nezaželen, saj *sem bila ena od najboljših, ki smo govorili slovensko, ker tudi moja mama zelo dobro govori slovensko. Tudi če malo v narečju, v italijansko-slovenskem,*

24 Mišljen je jezik.

25 Avstrijsko šolstvo za ocenjevanje uporablja petstopenjsko lestvico: prav dobro (1), dobro (2), povoljno (3), zadostno (4) in nezadostno (5).

26 *Knjižno nemško bolj dvojko, koroško enico.*

ampak ja. (52_21) Očitno je, da je raba narečja v šolskem kontekstu osebno pogojena, saj *moji učiteljici je bilo v slovenščini všeč moj dialekt* (41_21). Jan je bil osebno povezan *mit der Direktorin oder beim Chor haben wir oder habe ich nur Slowenisch gesprochen, weil sie meine Großtante ist, und auch meinen Dialekt spricht*²⁷ (38_21). V razredu se učenci pogovarjajo *kot rečeno tudi selsko, ampak če je pa potem ena profesorica ali en profesor, se pa pogovarjam v slovenščini* (6_21). Narečje nima šolske funkcionalnosti, a ima, kot kaže naslednja izjava, situacijsko omejeno veljavnost, saj je Elena učitelja *tudi dobro poznala, ker moja babica ga pozna in tak. Če smo potem pavzo imeli in smo se pogovarjali, potem smo se tudi v dialektu.* (20_23) Merilo za uporabo narečij so pogosto govorniki oz. uporabniki narečja. Čim večja je razdalja, tem manjša je verjetnost uporabe, pripoveduje Mario, čigar mama je iz Trsta: *»Mit meiner Mama rede ich Italienisch im Dialekt und dann rede ich mit meiner Italienischlehrerin oft die Wörter im Dialekt, aber das ist komplett falsch.«*²⁸ (64_21) Janez namiguje na skupni šolski dialekt ali morda sociolekt, ki pa je konec koncev neoprijemljiv: *»Mi imamo tako en dialekt poseben doma in v šoli imamo drugi dialekt. [...] doma govorimo rožansko in v šoli smo pa dialekt, ne vem več, kateri.«* (51_21)

4 Sklep

Poglobljena kvantitativna analiza 62 intervjujev, ki je spremljala našo kvalitativno študijo jezikovnih izkušenj, je pokazala, da so učenci, ki narečje navajajo kot komunikacijsko sredstvo, v veliki meri iz podeželskih občin, medtem ko je delež učencev iz urbanega okolja, ki omenjajo narečje, znatno manjši. Poleg tega je tematika narečja bolj prisotna v slovenskem jeziku, v kontekstu nemščine je narečna različica le redko eksplicitno omenjena. Razloge za omenjene ugotovitve bi bilo treba dodatno raziskati. Analiza jezikovnih izkušenj kaže, da je normativ knjižnega jezika v veliki meri vezan na institucionalno rabo in na učitelje kot poosebitve jezika. Učenci zaznavajo narečje kot samosvoj jezikovni sistem, katerega uzaveščenje se pri večini učencev pojavi ob vstopu v šolo. Marsikdo v tem obdobju odstopanje narečja od knjižnega jezika zazna kot začudenje in zmedenost. Narečje za nekatere učence predstavlja osnovo za nadgradnjo knjižnega jezika, vendarle za vse ne predstavlja mostu med obema zvrstema. V primerjavi s knjižnim jezikom narečje dojemajo kot lažje, njegovo znanje ocenjujejo višje in ga pogosteje konotirajo emocionalno.

Literatura

- BITENC, Maja, 2020: Izkušnje in stališča glede jezikovne rabe v šolskem in obšolskem prostoru. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo. Obdobja 39*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–232.
- BUCHWALD, Sabine, HARTMANN, Eva, WUTTI, Daniel, 2023: »Meni je vseeno, jaz obe Sprache znam.« Dvo- in večjezična jezikovna socializacija v učnih biografijah. *Slovenščina v šoli XVI/3*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 2–14.

27 z ravnateljico ali pri zboru smo ali sem govorila samo slovensko, ker je moja stara teta in tudi govori moje narečje.

28 Z mamo govorim italijansko narečje in potem s svojo učiteljico italijanščine pogosto uporabljam te besede v narečju, ampak to je popolnoma napačno.

- BUSCH, Brigitta, 2021: *Mehrsprachigkeit*. Dunaj: facultas.
- FRENZEL, Anne C., STEPHENS, Elisabeth J., 2017: Emotionen. Thomas Götz (ur.): *Emotion, Motivation und selbstreguliertes Lernen*. 2., aktualizirana izdaja. Paderborn: Ferdinand Schöningh. 16–77.
- KARNIČAR, Ludvik, 1994: Koroška narečja kot most do slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* XXXIX/6. 219–228.
- LARCHER, Dietmar, VOSPERNIK, Reginald, 2013: Mehr als ein Wolkenkuckucksheim oder Interkulturelles Sprachenlernen am slowenischen Gymnasium. Georg Gombos (ur.): *Mehrsprachigkeit grenzüberschreitend. Modell, Konzepte, Erfahrungen*. Celovec, Dunaj: Drava Verlag – Založba Drava. 125–134.
- LOGAR, Tine, 1973: Slovenska koroška narečja v Avstriji. Matjaž Kmecl (ur.): *IX. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 29–44.
- VOGEL, Jerca, 2020: Vpliv prevladujočega neknjižnega govora na razvijanje sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo. Obdobja 39*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–243.
- VRBINC, Michael, 2013a: Das BG/BRG für Slowenen – eine Schule mit (über-)regionalem Bildungsschwerpunkt. Willi Wolf, Sabine Sandrieser, Karin Vukman-Artner, Theodor Domej (ur.): *Natürlich zweisprachig. Naravno dvojezično*. Graz: Leykam. 119–124.
- VRBINC, Michael, 2013b: Die Julius-Kugy-Klassen am BG/BRG für Slowenen. Unterrichts- und Schulleitungserfahrungen mit einem innovativen Sprach(en)projekt. Georg Gombos (ur.): *Mehrsprachigkeit grenzüberschreitend. Modell, Konzepte, Erfahrungen*. Celovec, Dunaj: Drava Verlag – Založba Drava. 210–221.
- ZEMPLJAK JONTES, Melita, 2013: Narečna ozaveščenost v šolskem sistemu. Marko Jesenšek (ur.): *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 255–268.

IZ PRAVIL V SLOVAR: URESNIČEVANJE PRAVOPISNIH PRAVIL V PRAVOPISNEM SLOVARJU

Manca Černivec

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
manca.cernivec@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.39-47

Vzporedno s prenovno pravopisnih pravil (*Pravopis 8.0*) nastaja tudi novi pravopisni slovar *ePravopis*, ki se konceptualno osredotoča na ponazarjanje pravopisnih pravil in je specializiran za uslovarjanje besedišča, ki je obravnavano v pravopisnih pravilih. V prispevku je ob konkretnih primerih prikazano, kako se normativno različno obvezujoče ubeseditve v nastajajočih pravopisnih pravilih uresničujejo v pravopisnem slovarju in kako slovarska obvestilnost razširja jezikovni opis.

pravopis, pravila, slovar, mikrostruktura, makrostruktura

A new Slovenian orthographic dictionary, *ePravopis*, is being created at the same time as the reform of the normative rules (*Pravopis 8.0*). This dictionary conceptually focuses on illustrating the normative rules and specializes in the lexicographic treatment of the vocabulary covered by the normative rules. The article uses concrete examples to show how normatively different binding formulations in the resulting normative rules are realized in the normative dictionary and how the informative value of the dictionary expands the linguistic description.

normative guide, rules, dictionary, microstructure, macrostructure

1 Uvod

Pravopisni priročniki na Slovenskem so tradicionalno konceptualno dvodelni, saj jih sestavljajo pravopisna pravila in pravopisni slovar. Ob vsakokratni pravopisni prenovi je smiselno 1) na novo konceptualno opredeliti značaj slovarskega dela, saj nam pretekle izkušnje z do sedaj sedmimi pravopisnimi slovarji dokazujejo, da predstavljajo ti najbolj dinamično in od potreb vsakokratne jezikovne skupnosti odvisno normativno delo, in 2) premisliti, kako zagotoviti povezanost med njima ter omogočiti njuno medsebojno nadgrajevanje sistematičnega opisa jezikovnega sistema.

Izhajajoč iz do sedaj izdanih pravopisnih priročnikov, ni mogoče določiti jasne razmejitev, kje se končajo pristojnosti pravopisnega priročnika, saj ni mogoče določiti njegovega vsebinskega obsega in predvideti, katere jezikovne prvine naj opredeljuje. V pravilih so na eni strani zajeta abstraktna določila, ki izhajajo iz implicitnega dogovora pišoče jezikovne skupnosti (začetnica, ločila, pisanje skupaj ali narazen, prevzemanje tujih prvin) in jih je mogoče razumeti kot ožjo pravopisno problematiko, in na drugi strani pravila, ki izhajajo iz slovničnega sistema in zakonitosti jezika

(npr. način pregibanja, tvorbe pridevnikov) in jih je mogoče razumeti kot širšo pravopisno problematiko, določeno s slovničnimi in glasovnimi lastnostmi jezika. Pravopisni slovarji so se v preteklosti prilagajali potrebam svojega časa, tako sta npr. povojna slovarja ob umanjkanju splošnega razlagalnega slovarja svojo obvestilost širila tudi na področje pomena, danes pa se je izoblikoval problemski pristop, ki v ospredje postavlja težave uporabnikov, saj je sodobni pravopisni slovar »‘razbremenjen’ vseh drugih nalog razen osnovne [...], kar konkretno pomeni uslovarjati predvsem tisto besedišče, ki ga normativno opredeljujejo pravopisna pravila« (*ePravopis* – Uvod: 2); »vsi nadaljnji podatki – o skladenjskih posebnostih oziroma o posebnem vedenju besede v različnih besedilnih okoljih – so odvisni od koncepta slovarja« (Dobrovoljc 2022: 21) in leksikografskih specializacij pri vzporedno nastajajočih slovarjih knjižnega jezika.

2 Sodobni pravopisni priročnik

Ob vsaki prenovi, tudi pravopisni, je smiseln pogled v preteklost in kritično pretresanje obstoječih praks. Prenova pravopisnih priročnikov, ki inherentno pomeni tudi prenavo kodifikacije, mora pri konkretnih vsebinskih vprašanjih upoštevati tudi načelo izročila¹ in izhajati iz obstoječe kodifikacije, v njej iskati pomanjkljivosti in zapolnjevati vrzeli. Pretekle prakse je mogoče upoštevati ne samo pri konkretnih vsebinskih vprašanjih (vsebina v ožjem smislu, vsebinske rešitve), ampak tudi pri načelnih, tj. v predvsebinskem koraku prenove oz. pri zastavitvi koncepta pravopisnega priročnika. Kljub temu pa je opiranje na pretekle prakse mogoče le delno, saj je treba pri snovanju sodobnega pravopisnega priročnika upoštevati tudi glede na preteklost spremenjene in razširjene potrebe.

2.1 Upoštevanje preteklih praks

Pri načelnih, konceptualnih vprašanjih pravopisnega priročnika je mogoče iz pregleda preteklih praks izpeljati dve značilnosti.

1) Vsebina priročnikov se je skozi čas spreminjala in širila, vsebinske zasnove priročnika pa ni mogoče *a priori* določiti.

1 Prim. Dular 1982.

	SP 1899	SP 1920	SP 1935	SP 1950	SP 1962	SP 2001
Pravila	Glasoslovje	O rabi velikih in malih črk	O rabi velikih in malih črk	O rabi velikih črk	Govor in pisava	Nauk o pisnih znamenjih
	Oblikoslovje	O razzlogovanju	O pisavi in sklanji tujih lastnih imen	O domačih lastnih imenih	O pogovornem jeziku	Pravopis ²
	Debloslovje	O pisavi sestavljenih besed	O razzlogovanju	O tujih lastnih imenih	Poudarek	Glasoslovje
	Besedni red v stavku	O rabi naglasnih znamenj	O pisavi sestavljenih besed	O pisavi in rabi tujk	Deljenje	Oblikoslovje
	Pravopisna pravila ³	Ločila	O rabi naglasnih znamenj	O rabi nekaterih pripon	O rabi velikih in malih črk	Besedotvorje
	Ločila	Kratice	Ločila	O razzlogovanju	Raba domačih lastnih imen	Zvrstnost
	Kratice		Kratice	O pisavi sestavljenih besed	Tuja lastna imena	Preglednice
			O rabi naglasnih znamenj	O rabi in pisavi tujk	Slovarček manj znanih jezikoslovnih izrazov	
			Ločila	O rabi in pisavi pripon		
			Kratice	Pisava sestavljenih besed		
Navodila za zborni izreko			Ločila			
	Kratice					
Slovar	Slovar	Slovar	Slovar	Slovar	Slovar	

Tabela 1: Vsebinski elementi pravopisnih priročnikov (zapisani so naslovi poglavij, kot so navedeni v priročnikih).

Iz primerjalnega pregleda vsebinske zasnove preteklih pravopisnih priročnikov je mogoče izluščiti vsebinske poudarke: 1) pisanje velike in male začetnice, 2) ločila, 3) pisanje skupaj in narazen, 4) prevzemanje izvorno tujih jezikovnih enot. Te vsebine so skupne večini priročnikov, obenem je v pravilih opazno širjenje vsebin

2 Poglavlje Pravopisna pravila zajema 1) rabo velike in male začetnice, 2) prevzete besede in besedne zveze, 3) ločila, 4) pisanje skupaj in narazen, 5) deljenje.

3 Poglavlje Pravopisna pravila zajema 1) pisanje z veliko začetnico, 2) pisanje sestavljenih besed, 3) deljenje besed, 4) nekatera pisna znamenja.

v dveh smereh, in sicer širjenje znotraj vsebine (npr. ponatančenje in razširjenje pravil za pisanje velike začetnice) in širjenje obravnavanih vsebin (npr. vključevanje besedotvorne problematike). Pri vsebinski zasnovi in poudarkih sodobnega pravopisnega priročnika je smiselno izhajati iz vsebinskih poudarkov, izoblikovanih v preteklosti, ob tem pa upoštevati težave jezikovnih uporabnikov in ga razširjati z namenom njihovih odpravljaj.

2) Pravopisni priročnik je zasnovan dvodelno: iz pravil in slovarja. Zasnovo dvodelnost, ki je uresničena tudi v pravopisnih priročnikih drugih primerljivih evropskih jezikov, je glede na druge jezikovne priročnike mogoče opredeliti kot eno od definicijskih posebnosti pravopisnih priročnikov,⁴ ki predpostavlja usklajenost rešitev v pravilih in slovarju. Ob soobstoju dveh entitet se poleg usklajenosti in dopolnjevanja odpira še vprašanje povezanosti med njima.

Dvodelnost pravil in slovarja v preteklosti navadno ni vključevala povezanosti. Le v Levčevem *Slovenskem pravopisu* iz leta 1899 je povezanost izkazana enosmerno (iz slovarja v pravila) in izražena s sklici, ki usmerjajo na obravnavo problematike v pravilih. V poznejših pravopisnih priročnikih povezanosti ni več, tudi na načelni ravni je ne bi bilo mogoče izpeljati zaradi 1) makrostrukturnih zastranitev in širjenja slovarja z besedjem, nepovezanim z obravnavo v pravilih, 2) odmikanja mikrostrukture osnovni nalogi pravopisnega slovarja. Povezanost pravopisnih pravil in slovarja je mogoče učinkovito izpeljati šele v elektronskem mediju (prim. Dobrovoljc 2016), v katerega je postavljena trenutno potekajoča pravopisna prenova, ki izhaja iz vsebinskih poudarkov pravopisnega priročnika in zasnovno sledi dvodelni strukturi, a jo razširja z zbirko, ki pravila in slovar povezuje na vsebinski oz. problemski ravni.

2.2 Pravopis 8.0, ePravopis in Pravopisne kategorije ePravopisa

Že kmalu po izidu *Slovenskega pravopisa* 2001 (SP 2001) se je pojavila potreba po drugačnem pravopisnem priročniku, ki »bi bil vsebinsko usmerjen le v reševanje pravopisnih vprašanj« (Dobrovoljc idr. 2012: 7). Med letoma 2008 in 2011 se je začel oblikovati koncept novega specializiranega pravopisnega slovarja, ob redakcijskem delu pa je bilo ugotovljeno, da je treba prenoviti in dopolniti tudi pravopisna pravila (Dobrovoljc idr. 2012: 9).

Trenutno vzporedno s prenovno pravopisnih pravil (*Pravopis 8.0*) nastaja kot njihova razširitev pravopisni slovar z imenom *ePravopis*. Slovarsko delo izhaja iz problemskih sklopov, opisanih v pravilih. Razširitev pravopisnih pravil se v slovarju kaže na dveh ravneh: mikro- in makrostrukturni. Prva ponazarja posebnosti pri rabi teh enot v besedilu (npr. skladijska uresničitev, zapis z malo/veliko začetnico, (ne)podomačena oblika, zapisovalne posebnosti, stičnost). Druga se kaže z razširjenim geslovnikom, ki vključuje npr. najdene enakopisnice, enakoglasnice, tvorjenke (npr. ženski pari imen, vrstni pridevniki, svojilni pridevniki).

4 Tej se pridružuje še inherentno pripisana normativna vloga.

2.2.1 Iz pravil v slovar

Ob uresničevanju pravil v slovarju je potreben premislek, kako bo slovar razširil pravila, hkrati pa zadostil kodifikacijskim merilom sočasno nastajajočih pravil. Pravila so rezultat na gradivo oprte večstopenjske metode dela:

1) Določitev problemskega obsega, obravnavanega v pravilih

Stopnja zajema pregled obstoječih pravopisnih pravil (SP 2001), preučitev njihovih kritik ter pridobivanje gradiva z zbiranjem jezikovnih težav in odstopanj, ki kažejo na pomanjkljivosti pravil. Pridobivanje gradiva poteka na več načinov, in sicer s pregledom korpusnega gradiva, v katerem se kažejo odstopanja od obstoječega sistema, in z zbiranjem uporabniških vprašanj (npr. v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU), ki se lahko vzpostavijo zaradi nerazumevanja (preveč abstraktnih) pravil, nezadovoljivih ali neustreznih rešitev v njih, zaradi časovne odmaknjenosti SP 2001 pa tudi neobravnave jezikovnih novosti.

2) Vrednotenje gradiva

Po določitvi problemskega obsega poteka vrednotenje gradiva – ali so v gradivu izkazane težave in odstopanja posledica neznanja ali kažejo na dinamičnost knjižno-jezikovnega sistema in jih je zato mogoče sistemsko obravnavati kot del knjižnega jezika. Vrednotenje zajema širšo raziskavo gradiva in iskanje morebitnih vzorcev in razlik, ki se pojavljajo med obravnavanimi primeri.

3) Zapis pravila in uslovarjanje

Rezultat vrednotenja je zapis pravila. Vsako pravopisno poglavje je v skladu z normativno in vsebinsko raznolikostjo pravil členjeno na normativno obvezujoče osnovno pravilo in posebnosti, ki predstavljajo odstopanja od osnovnega pravila in zrealizirajo jezikovno raznolikost, ter normativno neobvezujoč slogovno-pojasnjevalni razdelek pravil, v katerem je predstavljena raba v manj formalnih položajih⁵ in informacije, ki razširjajo osnovno pravilo.

Normativno različno obvezujoče ubeseditve v pravopisnih pravilih so v slovarju prikazane z različnimi elementi mikrostrukture. Osnovna pravila in posebnosti so za slovarsko delo temeljni, kar pomeni, da imajo enako normativno obvezujočnost, slovarsko posredovana informacija mora biti usklajena z ubeseditvijo v pravilih.

5 Predstavljanje besedja in oblik, ki se pojavljajo v manj formalnih sporazumevalnih položajih, je utemeljeno z razširjenim konceptom knjižnosti (prim. Dobrovolje 2022: 34). Slednja izhaja iz spoznanja, da je zapisani knjižni jezik uporabljen tudi v manj formalnih, sproščenih okoliščinah, zanj pa je značilno približevanje nekaterim značilnostim pogovornega jezika.

SAMOSTALNIKI NA KONČNE GOVORJENE *CO, JO, ČO, ŽO, ŠO* IN *DŽO*

{119} Preglaševanje uveljavljamo pri samostalnikih moškega spola, katerih osnovi na *j, č, ž, š* in *dž* sledi končnica *-o*: Franjo, gavčo, gaspačo, karpačo, načo, Srečo, Božo, Sašo, bendžo.

Imenovalnik	Orodnik	Pridevnik
Franjo [fránjo]	s Franjem [s_fránjem]	Franjev [fránjev-]
gavčo [gáučo]	z gavčem [z_gáučem]	gavčev [gáučev-]
karpačo [karpáčo]	s karpáčem [s_karpáčem]	karpačev [karpáčev-]
Srečo [sréčo]	s Srečem [s_sréčem]	Srečev [sréčev-]
Božo [bóžo]	z Božem [z_bóžem]	Božev [bóžev-]
Sašo [sášo]	s Sašem [s_sášem]	Sašev [sášev-]

{120} POSEBNOST

Posebnost so imena na govorni končaji *-co* (*Aco, Braco, Joco*), pri katerih je preglaševanje redko ali pa ga povsem opuščamo: z *Bracom* [z_brácom], redko z *Bracem* [z_brácem]. Pri tvorbi svojilnega pridevnika opuščamo tudi premeno *c* v *č* (*Bracov* [brácov-], redko *Bracev* [brácev-]).

Slika 1: Osnovno pravilo in posebnost v *Pravopisu 8.0* (vir: *Pravopis 8.0*).

Osnovno pravilo navaja, da je preglaševanje uveljavljeno pri samostalnikih moškega spola z osnovo na *j, č, ž, š* in *dž*, ki ji sledi končnica *-o*, v slovarju je ubeseditev uresničena npr. pri imenu *Božo* in prikazana v razdelku *Oblike* in *izgovor* (prikazana sta tako zapis kot izgovor za vse sklone in števila), izpostavljena je s ponazarjalnim zgledom, ki v skladu s konceptom prikazuje rabo iztočnične besede v položajih, pri katerih pogosteje prihaja do zapisovalnih težav, in v razdelku *Besedotvorje*, ki ponazarja svojilni pridevnik, izpeljan iz lastnega imena. Na enak način je prikazano tudi npr. geslo *Aco*, le da sledi pravilu, ki je ubesedeno v razdelku *Posebnost*.

Slogovno-pojasnjevalni razdelek ima dvojno vlogo: 1) prikazuje rabo v manj formalnih ali neformalnih zvrsteh in pojasnjuje okoliščine odstopanja od pravil ter 2) s pojasnili pomaga uporabniku pri razumevanju pravil.⁶

✎ Pri pregibanju imen *Srečo, Sašo, Božo, Franjo* ipd. v **pogovornem jeziku** je končnica *-o* pogosto pojmovana kot del osnove, ki jo daljšamo s soglasnikom *t*, npr. *Srečota, Sašota, Božota, Franjota*; podaljšani osnovi je enaka tudi podstava: *Srečotov, Sašotov, Božotov, Franjotov*.

Pod vplivom pogovornega pregibanja se tudi pri sklanjanju in tvorbi pridevnika v **manj formalnih knjižnojezikovnih položajih**, ko osnova ni podaljšana, preglas opušča, npr. s *Srečom, s Sašom, z Božom, s Franjom; Srečov, Sašov, Božov, Franjov*.

Tudi občnoimenske leksike, značilne za pogovorni jezik (*fičo, mačo*), navadno ne preglašujemo, osnovo pa daljšamo s *t*.

✎ Pri besedah, nastalih iz kratic, je nepreglaševanje lahko posledica doslednega upoštevanja pisne podobe kratice: *EMŠO/emšo [émšo]*, or. z *EMŠOM/emšom* in z *EMŠEM/emšem*.

Slika 2: Slogovno-pojasnjevalni razdelek v *Pravopisu 8.0* (vir: *Pravopis 8.0*).

6 Npr. z razlago v pravilih uporabljenih terminov, pojasnili o oznakah (npr. *redko, manj formalno*), opozarjanjem na spremembe glede na preteklo kodifikacijo.

Slogovno-pojasnjevalni razdelek zaradi svoje usmeritve za slovarsko delo nima zavezujoče funkcije. Ob uslovarjanju je vsakokrat potreben premislek, katera opozorila iz pravil vključiti v slovar. Za ponazarjanje opozoril iz slogovno-pojasnjevalnega dela pravil je bil v *ePravopisu* uveden razdelek Normativno pojasnilo, v katerem so glede na sistem knjižnega jezika prikazana in pojasnjena morebitna odstopanja od njega. Vsebina normativnih pojasnil v slovarju ni predvidljiva, saj ne izhaja samo iz ubeseditev v pravilih, ampak je lahko rezultat gradivske analize, in prinaša razširjeno normativno informacijo, povezano s konkretno iztočnico. V geslu *Carpacciov trg* je npr. pojasnjeno, da ima svojilni pridevnik iz imen na končni *-io* v knjižnem jeziku pisno dvojnico z obrazilom *-ev/-ov* (*Carpacciev* in *Carpacciov*), v zemljepisnem imenu pa je uveljavljena le oblika z obrazilom *-ov*. V slovarju je opozarjanje na jezikovno rabo, ki je v razmerju do pričakovane rabe v formalnih okoliščinah zaznamovana in neustrezna, smiselno, saj se kaže,⁷ da samo izključitev pogosto izkazanih zaznamovanih oblik pri uporabnikih še vedno lahko sproža dvom o njihovi (ne)ustreznosti, izpisano opozorilo v slovarju (in pravilih) pa lahko pomaga ta dvom odpraviti. V pravilih je v slogovno-pojasnjevalnem razdelku pri samostalnikih moškega spola z osnovo na *j, č, ž, š* in *dž*, ki ji sledi končnica *-o*, opisana raba, značilna za neformalne okoliščine, tj. pogovorno podaljševanje s *t*, in raba, značilna za manj formalne knjižnojezikovne položaje, tj. opuščanje preglasa pri sklanjanju in tvorbi pridevnika. V *ePravopisu* je prikazana le raba, značilna za manj formalne položaje – pri imenu *Božo* je pojasnjeno, da se pod vplivom pogovornega jezika pri sklanjanju v manj formalnih okoliščinah preglas opušča v govoru in zapisu.

Božo Boža

Status: Predlog

IZGOVOR: [bóžo], roditelj [bóža]

BESEDNA VRSTA: samostalnik moškega spola

PRAVOPISNISNI OZNAKI: ime bitja, osebno ime

Ponazorila

[moško ime]: lirika Boža Voduška; pogovor z Božem

NORMATIVNO POJASNILO

Pod vplivom pogovornega jezika se pri sklanjanju v manj formalnih knjižnojezikovnih položajih opušča preglas v zapisu in govoru, npr. z *Božom* [z_bóžom].

Besedotvorje

PRIDEVNIK: Božev

Slika 3: Slovarski sestavek *Božo* v *ePravopisu* (vir: *ePravopis*).

7 Npr. ob vprašanjih v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša: 1) Zanima me svojilni zaimek, izpeljan iz priimka *Puc*. V praksi se pojavljata obliki *Pucov* in *Pucev*. Kateri je pravilen? 2) Ali je ona *Franceva* ali *Francova* sestra? V govoru naše okolice se sliši *Francova sestra*.

2.2.2 Iz slovarja v pravila

V procesu prenove pravopisnih pravil slovarsko delo ne pomeni le aplikacije pravil, ampak je tudi mehanizem, ki prinaša povratno informacijo, ali so ubeseditve v pravilih ustrezne. Ob uslovarjanju večje množice enot problemske skupine se lahko izkaže, da se v rabi pojavljajo odstopanja od ubesedenega pravila oz. da pravopisno pravilo ne zajame vseh enot ožjega geslovnika (tj. geslovnika, ki ponazarja pravopisno pravilo), Pravopisna komisija pa se mora v nadaljevanju do tovrstnih odstopanj normativno opredeliti. Ugotovljeno neskladje med ubeseditvijo in stanjem v rabi komisija umesti v pravopisna pravila glede na notranjo členitev poglavij.

Ponazoritev spremembe ubeseditve pravopisnega pravila po slovarski obravnavi problemske skupine na primeru pregibanja pridevnikov na *-en*

V poglavju o neobstoječem polglasniku (*Pravopis 8.0*, »Glasovno-črkovne preмене«, člen 20) so kot posebnost glede na osnovno pravilo, ki predvideva krajšanje osnove pri pregibanju pridevnikov na *-en*, predstavljeni izglagolski pridevniki na *-en*, ki pri pregibanju ne krajšajo osnove. V delovni različici so bili enako kot izglagolski pridevniki obravnavani tudi priimki, nastali iz njih (npr. *Pogljajen*, rod. *Pogljajena*). Ob slovarski obravnavi se je izkazalo, da priimki ne sledijo občnoimenskemu vzorcu, saj se v rabi pojavljajo tudi oblike s skrajšano osnovo (*Pogljajna*). V končni ubeseditvi pravil za javno razpravo je tako predlagana dvojnična možnost – priimke, ki so enaki deležnikom na *-n*, sklanjamo kot samostalnike, in sicer je osnova navadno nespremenjena, v sodobni rabi pa tudi skrajšana (*Pogljajen*, rod. *Pogljajena* tudi *Pogljajna*).

2.2.3 Med pravili in slovarjem

Nadgradnjo dvodelne strukture pravopisnih priročnikov iz preteklosti predstavljajo *Pravopisne kategorije ePravopisa*, ki vzpostavljajo povezavo med pravili in slovarjem; povezava je vzpostavljena na problemski ravni. Vsak od obravnavanih problemskih sklopov v *Pravopisu 8.0* predstavlja eno od pravopisnih kategorij (npr. kratice, merske enote, moška osebna imena, nekrajevna imena), število kategorij pa sproti narašča z naraščanjem obravnavanih problematik v pravilih. V *ePravopisu* so gesla opremljena s podatkom, v katero kategorijo oz. »v kateri problemski ali normativni okvir slovenskega knjižnega jezika se izbrana iztočnica uvršča, katere besede oz. besedne zveze še spadajo v ta okvir in kako se problem rešuje na višji ravni, torej v pravopisnih pravilih« (*Pravopisne kategorije – Uvod*: 1). V *Pravopisnih kategorijah* so novosti glede na SP 2001 predstavljene na vsebinski in prikazni ravni. Na vsebinski ravni so predstavljena vsebinska odstopanja in novosti glede na SP 2001, na prikazni ravni pa so predstavljeni in pojasnjeni mikrostrukturni slovarski elementi, kar uporabniku pomaga pri interpretaciji slovarske informacije.

3 Zaključek

Osnovni namen sodobnega pravopisnega priročnika glede na preteklost ostaja enak in ga je mogoče prikazati v razmerju *pravila – slovar*. Namen pravil je dogovorna ureditev jezikovnih sredstev, namen slovarja pa pravopisna pravila ponazoriti

ter jih »nadgrajevati in gradivno razširjati« (Verovnik 2004: 254). Tako se izkazuje aplikativni značaj slovarja, saj se v njem pravopisna pravila konkretizirajo oz. popredmetijo ob slovarskih enotah. Slovar oz. leksikografija je preizkusni kamen pravopisnih pravil,⁸ vendar namen pravopisnega slovarja presega zmožnost aplikacije pravil v slovar, saj je v pravilih zastavljeni sistem obvestilno razširjen v skladu s konceptom slovarja in sledi potrebam jezikovnih uporabnikov. V slovarju so prisotni tudi drugi mikrostrukturni gradniki slovarske informacije, ki niso nujno pravopisni v ožjem smislu, so pa z njimi v bolj ali manj odvisnem razmerju. Slovar ni le spremljevalec pravil, v katerem se pravopisna pravila konkretizirajo, ampak so ta nadgrajena z unikatnimi podatki, ki osmišljajo pravopisni slovar kot samostojen jezikovni priročnik. Šele pravopisni slovar, ki poleg pisne izrazne podobe oz. zapisa slovarske enote prinaša tudi druge podatke, razširja (normativno) informacijo pravil in tako učinkovito pomaga pri sporazumevanju v knjižnem jeziku.

Literatura

- DOBROVOLJC, Helena, 2016: Povezljivost pravopisnih pravil in slovarja. Sanje pravopiscev 20. stoletja. Tomaž Erjavec, Darja Fišer (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani. 52–57.
- DOBROVOLJC, Helena, 2022: Delovne faze in normativne odločitve pri prenovi pravopisa. Tina Lengar Verovnik, Urška Vranjek Ošlak (ur.): *Pravopis na zrnu graha: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–40.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DULAR, Janez, 1982: Ob osnutku novega Slovenskega pravopisa. *Naši razgledi* 14. 264–266.
- ePravopis – Uvod = ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa 2014–*: Uvod, 2023. https://fran.si/135/epravopis-slovenski-pravopis/datoteke/ePravopis_Uvod.pdf (dostop 28. 5. 2024).
- ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa, 2014–*. <https://www.fran.si/135/epravopis-slovenski-pravopis> (dostop 29. 5. 2024).
- LENARČIČ, Simon, 2003: Slab pravopis je neuporaben in škodljiv. *Popravopis*. https://www.popravopis.si/kritika_sp_01.html (dostop 28. 5. 2024).
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/> (dostop 29. 5. 2024).
- Pravopisne kategorije – Uvod = Pravopisne kategorije ePravopisa 2014–*: Uvod, 2023. <https://fran.si/spt-kategorije> (dostop 28. 5. 2024).
- SP 1899 = *Slovenski pravopis*, 1899. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- SP 1920 = *Slovenski pravopis*, 1920. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*, 1935. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, 1950. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VEROVNIK, Tina, 2004: Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001. *Družboslovne razprave* XX/46–47. 241–258.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

8 »Pravopisna pravila so celota, ki ne prenese velikih lukenj in trhljih temeljev, leksikografija pa preizkusni kamen, na katerem se dokažejo ali pa sesujejo v prah.« (Lenarčič 2003)

USMERJANJE KODIFIKACIJSKEGA POSTOPKA IN JAVNA RAZPRAVA OB PRENOVI PRAVOPISNIH PRAVIL

Helena Dobrovoljc

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.49-58

V prispevku je predstavljen kodifikacijski postopek kot najzahtevnejša stopnja standardizacije. Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU od leta 2019 na spletnem portalu Fran objavlja predloge novih pravopisnih pravil *Pravopis 8.0 – Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. V prispevku je s pomočjo komentarjev, pridobljenih v javni razpravi, prikazano predvsem različno interpretiranje tako smernic kot ciljev kodifikacijskega postopka.

knjižni jezik, standardizacija, kodifikacija, pravopis, javna razprava

This article introduces the codification process as the most demanding phase of standardization. Since 2019, the Normative Committee of SAZU and ZRC SAZU has been publishing proposals for new normative rules on the Fran portal (*Pravopis 8.0 – Rules of the New Slovenian Normative Guide*) for public discussion. This article mainly presents various interpretations of the guidelines and the goals of the codification process with the help of the comments received during the public discussion.

standard language, standardization, codification, normative guide, public discussion

1 Kodifikacijski postopek in njegovo spreminjanje v zadnjih desetletjih

O kodifikacijskem postopku govorimo kot o četrti fazi standardizacijskega procesa (Dobrovoljc 2013), tj. o fazi, v kateri se ta proces usmeri k jezikovni skupnosti. Gre za postopek, s katerim se uveljavlja t. i. »prožna ustaljenost« (Mathesius 1983) knjižnega jezika, kar pomeni, da bo ta oprt na govorne prakse, a v zapisu toliko trden, da omogoča naučljivost in medsebojno sporazumevanje govorcev tudi različnih generacij. Zadostitev tej zahtevi terja redno usklajevanje opisa knjižnega jezika z jezikovno dinamiko govorcev različnih družbenih skupin (npr. s preučevanjem jezikovnih navad, anketami, javno razpravo ipd.). Rezultat kodifikacije je predstavitev knjižnojezikovne norme v slovnici, slovarjih knjižnega jezika, šolskih učbenikih ali pravopisnih pravilih, ki naj bi podajali usklajeno podobo knjižnega jezika izbranega standardizacijskega obdobja. Na tako posodobljeno vsakokratno kodifikacijo knjižnega jezika je vezano tudi pojmovanje jezikovne pravilnosti.¹

1 Veliko govorcev knjižnega jezika povezuje pravilnost s pravili knjižnega jezika, zapisanimi v priročnikih knjižnega jezika (Černivec 2019: 134), najpogosteje v slovarju. Zato so slovarji, ki skrajšajo pot do

Teoretiki knjižnega jezika (npr. Haugen 1966: 16; tudi Vogl 2012; Dolník 2012) opisujejo kodifikacijski postopek kot najzahtevnejšo fazo standardizacijskega procesa zlasti zato, ker ima knjižni jezik (standard) v različnih skupnostih različni funkcijo in družbeno tradicijo ter pogosto tudi že uveljavljen kodifikacijski scenarij. V **drugi polovici 20. stoletja** sta prevladovala dva nasprotujoča si kodifikacijska modela: **opisovalni** in **predpisovalni**.² V večinoma angleško govorečih skupnostih je še danes izstopajoče prepričanje, da je uradno vodena kodifikacija nepotrebna, saj je jezikovna različenost odraz demokratizacije jezika, ki je že po tradiciji uravnavan neodvisno od etabliranih avtoritet (Anderson idr. 2022), zgolj s pomočjo nasvetov in *opisov* neformalne mreže lektorjev, urednikov in vseh »modrih ljudi« (npr. Pinkler 2010: 306). V manjših jezikovnih skupnostih, v katerih je vloga jezika narodno-povezovalna in -identifikacijska, kakor je npr. veliko evropskih in večina slovanskih, pa je bil kodifikacijski proces organiziran v sklopu uradne jezikovne politike prek normativno kompetentne ustanove oz. skupine (jezikoslovcev), ki je najpogosteje sledila zgodovinski in etimološki predstavi pravilnosti (Dobrovoljc 2021), na katero je *predpisovalno* aplicirala vse jezikovne novosti. Ta binarni model se je začel rahljati proti **koncu 20. stoletja**, ko so se kodifikacijski postopki tudi v okoljih s predpisovalno tradicijo metodološko usmerili tudi v raziskave jezikovne rabe – na Slovenskem npr. z gradivsko podprtim *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*. S pojavom večmilijonskih gradivskih zbirk v **21. stoletju** so postale te raziskave dovolj popolne, da so bile za jezikovne pojave na nekaterih jezikovnih ravneh lahko izbrane za relevantno normativno merilo. Vseh jezikovnih pojavov namreč ni mogoče uravnavati na enak način: nekateri so v kodifikacijskem postopku *opisani*, drugi *predpisani*. V naprednejših jezikovnih okoljih priročnikov knjižnega jezika danes zato ne imenujejo več predpisovani, temveč **normativni**, saj – kot pravi Zgusta (2006: 195 v: Černivec 2024: 39): le »posodablja opis že obstoječega knjižnega jezika«, tudi z »novimi, še ne kodificiranimi enotami«, medtem ko »predpisovalni [...] jezikovne rabe ne upoštevajo in [...] kodificirajo tudi jezikovne prvine, ki jih v normi ni«.

Podobno pojmovanje je bilo sprejeto tudi ob prenovi slovenskih pravopisnih pravil. Aktualna pravopisna komisija (Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU, ustanovljena leta 2013) od leta 2019 na portalu Fran objavlja nova poglavja pravopisnih pravil z naslovom *Pravopis 8.0 – Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo* in s tem v kodifikacijski postopek vabi najširši krog zainteresirane javnosti. Komisija se zaradi ustaljenosti slovenskega knjižnega jezika ob dvomnih vprašanjih odloča za normativno vrednotenje jezikovnih praks v odvisnosti od pojava in jezikovne ravnine (o tem več v Dobrovoljc 2022a): pri nekaterih se odločamo glede na pogostnost pojavov (npr. oblikoslovne dvojnice tipa *vedeti* – 3. os. mn. *vejo/vedo*, besedotvorne dvojnice tipa *koordinatorka/koordinatorica*), pri drugih je

jezikovno ustreznih izbir, bolj priljubljeni med uporabniki kot abstraktna slovnica ali pravopisna pravila, v katerih so podana načela, ki jih mora uporabnik sam aplicirati na svojo jezikovno zadrego.

- 2 Opise nazorske napetosti prinaša malodane vsaka jezikoslovna razprava, ki se loteva problematike kodifikacijskega vzdrževanja jezikovnega standarda (Deumert, Vandenbussche 2003; Kristiansen 2020).

odločilen dogovor (npr. raba pisnih znamenj, ločil, začetnice, leksikalne izbire ...). V prispevku bo s pomočjo komentarjev javne razprave prikazano, kako javnost sprejema dinamičnemu času prilagojen kodifikacijski proces.

2 Slovenski kodifikacijski proces skozi prizmo javne razprave

Do maja 2024 je bilo v javno razpravo poslanih sedem komentiranih poglavij in prevzemalnih pravil. V eno- do dvomesečni javni razpravi so imeli uporabniki možnost tudi anonimnega oddajanja komentarjev. Pravopisna komisija je že ob prvi javni razpravi pozvala k oddaji takih komentarjev, ki naj bodo utemeljeni z novimi ali obstoječimi raziskavami ter predstavljeni z ustrežnejšimi primeri. Po končanih javnih razpravah v letih 2019 in 2021 so bila leta 2022 objavljena poglavja z zbranimi pripombami javne razprave za poglavja Pisna znamenja, Krajšave, Velika in mala začetnica, Prevzete besede in besedne zveze – skupaj 1899 pripomb (Dobrovoljc idr. 2022b, 2022c). V letih 2023 in 2024 pridobljene pripombe javne razprave ob poglavjih Glasoslovni oris in Glasovno-črkovne premene ter ob prevzemalnih pravilih za deset jezikov bodo za objavo pripravljene še v letu 2024.

Poglavje	Leto javne razprave	Število členov v poglavju	Število komentarjev	Število komentiranih členov	Leto objave komentarjev
Pisna znamenja	2019	47	312	45	2022
Krajšave	2019	46	216	44	2022
Velika in mala začetnica	2021	141	1231	123	2022
Prevzete besede in besedne zveze	2021	76	140	46	2022
Glasoslovni oris	2023	232	153	106	*načrtovano za 2024
Glasovno-črkovne premene	2024	132	38	27	*načrtovano za 2024
Prevzemalna pravila za tuje jezika	2023, 2024	1249	380	/	*načrtovano za 2024

Tabela 1: Poglavja *Pravopisa 8.0*, leto objave, število pridobljenih komentarjev v javni razpravi, leto javne objave pravil, število pravil (členov) v poglavjih, število komentiranih členov in število komentarjev na portalu.

2.1 Vsebina komentarjev

V komentarjih, pridobljenih v javni razpravi, je le redko izraženo **strinjanje** s predlogi pravil, udeleženci razprave se na tiste člene pravil, s katerimi se strinjajo, načeloma ne odzivajo. Redke odzive te skupine sicer spremljajo tudi želje po dopolnitvi pravila ali drugačni rešitvi.

- Odlično, končno, ker se ljudje o *pH* pogosto sprašujejo ...
- Pravopisna komisija je Glasoslovni oris predstavila obširno, natančno in stvarno.

Pri delu je upoštevala tudi novejšje glasoslovne raziskave. Razrešila je številna vprašanja za glasoslovne pojave, ki so bili v SP 2001 ali neobdelani ali določila nejasna, in za določene pojave podala variante. Dobili smo oz. bomo sodoben, pregleden in nazoren prikaz glasoslovja slovenskega standardnega oz. knjižnega jezika.

- Končno, se popolnoma strinjam.
- Zelo se strinjam, da »diakritična znamenja in tuje črke ohranjamo«, vendar na splošno v praksi tega ne upoštevajo.
- Pohvale, da smemo pisati *Chicago* :)
- Super, da se je nestični vezaj umaknil in da je predlagan nov zapis. Me pa rahlo bega uporaba nestičnega pomišljaja – sam bi izhajal iz paragrafa 413 v SP 2001 in uporabil stični vezaj (‘Šmarje in Sap’).

V preostalih komentarjih, ki jih označujemo kot izraze **nestrinjanja** in ki bodo pri pripravi čistopisa poglavij še posebej skrbno pregledani, se najpogosteje zgodi, da uporabnik pravilo zavrne brez utemeljitve ali pa z utemeljitvijo drugačne rešitve (sklic na nove raziskave). Med razlogi pa navajajo, 1) da so aktualna pravila ustrezna, spremembe niso ne potrebne ne zaželeno; 2) da so aktualna pravila ustrezna, pri čemer kritik ne pozna dobro pravila v veljavnem pravopisu ali pa ga interpretira drugače; 3) da je v rabi ustaljeno drugače, kot je predlagano; 4) da je bilo v kakem priročniku ali Jezikovni svetovalnici odgovorjeno drugače, kot je predlagano:

- Menimo, da je treba pri kraticah še enkrat razmisliti o naglasu na vseh opornih samoglasnikih, saj tudi naše preliminarne meritve kažejo, da v trizložnih kraticah drugi naglas ni nujno manj intenziven kot prvi ali zadnji.
- Zakaj se spreminja oblika *Ibsen – Ibsena v Ibsna*? Ali ta primer ni isti kot *Andersen*? Priročnik *Slovenska zborna izreka* (izdaja 2007, str. 82) navaja obliko *Ibsna* kot slabšo dvojnico.
- Priimek *Potter* ima samo en način izgovorjave, in sicer [pôter]. [póter], ki, predvidevam, izhaja iz želje po poslovenjenju, ni primerna različica in bi jo po mojem mnenju morali izpustiti iz Pravopisa (in tako odvrniti od njene rabe v slovenskem prostoru). Slednja različica tudi, po mojih izkušnjah, ni pogosta med mladimi, sicer bralci knjig o HP.
- Res me zanima, zakaj se v imenu *Šmarje pri Jelšah I* izgovori kakor v besede lačen, pri *Jelšanah* pa ne. Dopišite, prosim, razlago, potem mi bo laže sprejeti tako izjemo.
- Tu je naštetih več zgledov, ki so se v slovenščini ustalili z drugačnim izgovorom, npr. *Osáka* (tak naglas je pričakovati po pravilih SP 2001, sprejeli pa smo ga po Dudnovem izgovornem slovarju) in *Sappóro*. Po drugi strani pa se nam zdi smiselno vztrajati pri tem, da je dvoglasnik vedno naglašen, kar ob *Sájtami* pomeni tudi *Hokáido*, *háiku*. *Hokusáj* nam. *Hókusaj*?
- Napoved, da bodo v *Pravopisu 8.0* in *ePravopisu* »vse tri dvoustnične variantek« zapisane v oglatem oklepaju s črko *u*, je škandalozna.

Številni so komentarji, ki se nanašajo na nestrinjanje z izbranimi **ponazoritvenimi zgledi** ali na dopolnitve zgledov bodisi zaradi njihove »nenavadnosti« bodisi zaradi neaktualnosti. Večina teh predlogov je konstruktivnih:

- Kakšne bolj neobičajne besede, kot je *decoupage*, niste našli? Če se tolikokrat sklicujete na rabo: v Gigafidi 2.0 sedem pojavitev »decoupage«

- *George* ni v redu, o.k., pa naj bo npr. *Assange* (čez tisoč konkordanc v Gigafidi 2.0).
- Zanimiv primer ime zdraviliškega kraja *Slatina Banja, Fojnica Banja*.
- Dodal bi še *Hiša cvetja* (Кућа цвећа), *Beli dvor* (Бели двор), *Hram sv. Save* (Храм светог Саве), *Šarganska osmica* (Шарганска осмица) ter kak samostan (verjetno je različica s pridevnikom razumljena obče, torej samostan *Studenica* – studeniški samostan - Манастир Студеница). Tudi *Dušanov zakonik*. Omeniti bi bilo treba tudi nekatera društva, npr. Ujedinjenje ili smrt, dogodka, npr. ravnogorski/svetosavski kongres v vasi *Ba* (se sklanja Ba -ja ?) ipd.

V prihodnjih fazah javne razprav bi bilo treba izrecno omeniti, da je izbiri zgledov botrovalo zavedanje, da bodo ti vključeni kot iztočnice v slovarski del pravopisa (*ePravopis*). Ob prevzemalnih pravilih za tuje jezike pa je bila izbira zgledov prepuščena tudi presoji avtorja preglednice oz. potrebam prikaza prevzemalnega pravila.

Terminoloških pripomb ni veliko, tudi med njimi so uporabni komentarji zlasti strokovnjakov s področja jezikoslovja, matematike (v poglavju o pisnih znamenjih) in geografije (v poglavjih o prevzemanju in pisanju začetnice). Opazna kritičnost do jezikoslovnih izrazov je povezana s strokovno provenienco udeležencev razprave; pri nekaterih izrazih, ki jih je predlagal že veljavni pravopis (*haček – strešica – kljukica*), je povezana tudi z neuskkljenostjo jezikoslovne terminologije (domače – tuje), h kateri bo zagotovo pripomogel terminološki slovarček, ki bo nastal ob pravilih.

- Mislim, da ponujanje neelegantnih jezikoslovskega žargonizmov tipa *onezvenečenje* ipd. ni samo nefunkcionalno, temveč tudi do normalnega uporabnika SP 8.0 neprijazno, nevljudno ...
- Samo tu in še na enem mestu imate ta izraz (*slovenjeni; poslovenjeni*) – mogoče samo podomačeni v zapisu? Da se ne bo razumelo, da gre za drugo kategorijo (*podomačen, poslovenjen*).
- Predlagana drzna terminološka sprememba za *strešico* (č. *haček?*).
- Zakaj imajo pri razlagi tonemskega naglaševanja prednost tujke (*akut*) pred domačimi izrazi (*ostrivec*), pri jakostnem pa uporabljate samo domače? Ne bi raje prvič uporabili oboje (najprej slovenske, nato tuje v oklepajih), odtlej pa le domače?

Posebno skupino komentarjev sestavljajo tisti, ki se nanašajo na **slog**, saj grajajo slogovno okornost, po mnenju razpravljavcev neprimerno izbiro jezikovnih sredstev, ki odraža slabo poznavanje lektorskih praks. Pravopisni priručnik bi moral biti po pričakovanju avtorjev teh komentarjev tudi svetovalec glede sloga in leksikalnih izbir, utemeljenih z jezikovnokulturnimi načeli.

- Stilistična pomanjkljivost, spodrseljaj, ki ga v taki knjigi, kot je pravopis, ne sme biti. Tudi tako izobražujete uporabnike pravopisa. (Lahko bi razmišljali o dvopičju. Ali pa tudi ne.)
- V slovnici je zapisano, da je »v okviru« stilistična pomanjkljivost. Besedilo v pravopisu mora biti popolno. Brez debate. Včasih sicer res najdemo argument za »v okviru«, ampak v tej povedi ... Močno upam, da boste premislili še enkrat, si prebrali na glas obe možnosti.
- Bi se beseda *navadno* v SP lahko končno zamenjala z danes razumljivejšo *ponavadi*? Prislov *navadno* preveč asociira na pridevnik *navaden*, ki ima negativno konotacijo,

mlajši uporabniki pogosto ne razumejo besede navadno, čeprav so rojeni govorce, tako je realno stanje. :)

V vseh sklopih pripomb je mogoče zaznati tudi različne predstave o **naravi pravopisa** – kot priročnika, ki mora še vedno slediti predpisovalni predstavi kodifikacijskega postopka in strožje kot drugi priročniki knjižnega jezika določati pravilno in obsojati nepravilno rabo. Hkrati je povsem neuzaveščeno dejstvo, da je glasovni sistem temelj pisne podobe, zato pravopis ne izključuje **pravorečja** (Lengar Verovnik 2015; Tivadar 2018).

- Od pravopisa ne pričakujemo navajanja dejstev oziroma opisovanja rabe (stanje korpusov), kot to velikokrat počnete v Pravopisni svetovalnici. Opreделите/določite pravila. Pravopis je vendar normativni priročnik.
- Seveda posamezniki svoje ime zapišejo lahko kakorkoli. Pravopis bi moral DRUGIM povedati, kako naj ga zapišejo. Zakaj bi ga drugi lahko zapisovali drugače kot oni sami!?
- Zakaj spreminjate pravopisna pravila, ki so že utečena? Da bomo vrgli v smeti vse učbenike in priročnike in kupili nove? In da se bomo morali še vsi odrasli, zlasti iz jezikovnih poklicev, vsega na novo učiti, kot da nimamo drugega dela dovolj? Pustite stvari, kot so, raje se posvetite novim izrazom, ki prihajajo v jezik, in zlasti strokovni terminologiji, ki je vedno bolj siromašna in izgublja v primerjavi z angleščino. Konkretno za letalstvo lahko povem, da je ogromno razvoja, jezik pa stagnira.
- Pravilo o izgovoru *l*-ja je preprosto: v izglagolskih izpeljankah na *-alec*, *-ilec*, *-alka*, *-ilka*, *-alstvo*, *-ilstvo* se *l* v zbornem jeziku pred soglasnikom izgovarja kot dvoustnični *v*. Enako velja za pridevniške izpeljanke. Ko bi bil šolski sistem bolj dosleden in bi s tem pravilom seznanil otroke, ne pa da berejo strogo po črki in knjižno dojemajo kot izumetničeno, saj tudi naglašujejo napak in neskladno z domačim govorom, ne bi imeli težav. Tako pa se zdi, da celo pravopis kot najvišje ovrednoten priročnik spodbuja k elkanju.
- Mislim, da posebno pravilo o izgovarjanju krajšav ne spada v pravopis.

O slabi uzaveščenosti normativnosti in kodifikacijskega procesa pričajo tudi diametralna razhajanja med zahtevami po knjižnem jeziku brez **dvojnic**³ in drugimi, ki – upoštevajoč tudi knjižnojezikovno realnost – dvojnice pričakujejo, saj so del knjižnojezikovne resničnosti. Izstopajoče je prepričanje, da sistem »pravega« knjižnega jezika dvojnic ne dovoljuje, kar je zlasti pri udeležencih strokovnjakih za jezik nenavadno, saj priča o nereflksivnosti (celo glede lastne jezikovne prakse).

- Dvojnice ustvarjajo zmedo.
- Zakaj ni ob primeru *Saudova Arabija* vsaj kot dvojnica navedena *Savdska Arabija* (SP 2001)?
- Čim manj dvojnic, prosim.
- Ne potrebujemo dvojnic. Potrebujemo sistem.
- Zame, ki sem starejšega datuma, je zapis »cunami« še vedno zelo moteč. Prvič sem

3 Zdi se, da so med prvimi predvsem tisti, ki so poklicno zadolženi za jezikovno podobo knjižnih besedil, zato pričakujejo kodifikacijo za svoje potrebe in razmeroma strogo vzdrževanje že usvojene norme, ne glede na jezikovne navade in pričakovanja drugih.

ga opazila na RTV Slo v času hudega tsunamija v Aziji v letu 2004, ko so samovoljno začeli pisati »cunami«, kar me je že takrat zelo motilo, vendar navadni smrtniki na to nimamo nikakršnega vpliva. Kolikor vem, takrat to ni bilo skladno s pravopisom (morda se motim), vendar se je napaka tako dolgo in vztrajno ponavljala, da je žal postala pravilo. Gre za tujo besedo (mislim da iz japonsčine), ki se v obliki *tsunami* uporablja tudi v tujini (npr. angleščini), zato predlagam, da se v pravopis vključi obe možnosti: *cunami* in *tsunami*.

3 Razprava

3.1 Nezadostna uzaveščenost kodifikacijskega postopka

Komentarji javne razprave ob predlogih pravil *Pravopisa 8.0* so večinoma kritični odzivi na predstavljene opise jezikovnih praks in predloge sestavljavcev. Iz komentarjev je mogoče razbrati, da je med nekaterimi razpravljavci kodifikacijski proces uzaveščen slabo ali nezadostno, le redki so seznanjeni s postopkom aktualne prenove, ki predvideva po končani javni razpravi celovito redakcijo. Evidentna je tudi neseznanjenost z dejstvom, da se ob razgrnitvi **razširjenega predloga** pravil preverja predvsem strinjanje z vsebino pravil, končna ubeseditev bo sintetična, povzemalna. Uporabniki morda celo vedo, da komisija ob pravilih objavlja tudi **utemeljitve**, v katerih predstavlja referenčno ozadje predstavljenih pravil in odpira raziskovalna vprašanja ter spodbuja odzive vseh, ki se s problematiko ukvarjajo, a zdi se, da teh pred komentiranjem niso prebrali. Nekateri kritični odzivi na opombe in slogovne napotke pričajo o tem, da udeleženci javne razprave ne vedo, da je **notranja zasnova** pravil glede na *Slovenski pravopis 2001* (SP 2001) spremenjena. Uporabniki (vključno z recenzentom tega prispevka) niso informirani glede sprotnega objavljanja **pravil in komentarjev javne razprave** v formatu .pdf.

3.2 Neenotna pričakovanja glede knjižnega jezika

Sodeč po komentarjih, javnost glede tega, kakšnega knjižnega jezika si želi, **ni enotna**.⁴ Dejstvo, da se prenova kodifikacije opira na analize jezikovne rabe, pri delu javnosti vzbuja občutke jezikovne nenadzorovanosti in neupoštevanja pravil knjižnega jezika, ki so jih uporabniki uspešno usvojili med šolanjem, zdaj pa bo pravopis uravnavala masa tistih, ki pravil niso usvojili in se ne trudili. Po drugi strani pa se zavedamo, da so bojazni pogosto zgolj načelne, saj pretekle izkušnje (npr. ob pravopisih iz let 1935, 1962 in tudi slovarkem delu 2001) pričajo, da je tudi »jezikovnega reda« željna pišoča javnost kodifikacijo zavrnila, če v njej ni prepoznala lastnih jezikovnih/pisnih navad.

4 Povedano velja za nestrokovno in strokovno javnost, npr. za jezikoslovce, ki se z normativističnimi vprašanji ne ukvarjajo tudi teoretično. Predsodki in nasprotovanja kakršnim koli spremembam so povezani bodisi z **generacijskimi razlogi** (tj. dejstvom, da odrasli govorniki jezika pravila knjižnega jezika usvojijo že ob šolanju in teh uveljavljenih načinov ne želijo spreminjati in jih težave mlajše generacije pri usvajanju ne zanimajo; o tem prim. Toporišič 1978: 332; Haugen 1966: 20) bodisi z željo po **ohranjanju prestižnega statusa** oz. **razlik** med normo jezika, ki ni podrejen upravljanju, in kodificirano knjižnojezikovno normo (prim. Žele 2019).

O podobnih pojavih sicer poročajo tudi jezikoslovci iz drugih evropskih okolij, v katerih je v prvem desetletju novega stoletja prišlo do kodifikacije, ki upošteva tudi prevladujoče jezikovne navade. Nekateri kritiki so tedaj menili, »da je toleranca do jezikovne variantnosti prekoračila meje sprejemljivega« (Van der Horst 2009: 14 v: Grondelaers, Kristiansen 2013: 9), zaskrbljenost nad prodiranjem angleščine in upadom jezikovne kulture pa je prisotna v večini evropskih jezikovnih skupnosti (prav tam). Te bojazni so v nekaterih okoljih sprva sprožile ugibanja, ali bo res prvič po renesansi v evropskih jezikovnih skupnostih prišlo do radikalno drugačnega pristopa k jeziku (Van der Horst 2009), do novih pogledov na črkovanje, pisanje ..., v drugih pa se je že napovedovalo opustitev vseh drugih normativnih meril (npr. jezikovnokulturnih, sistemskih) in jezikovne »regulacije« nasploh (prim. Cvrček 2008). Desetletje kasneje se je izkazalo, da tak kopernikanski obrat na področju jezikovnega usmerjanja ni oprt na dejanska pričakovanja uporabnikov knjižnega jezika, ki si vendarle želijo priporočila, oprta na sistem, ki deluje po analogiji in ohranja ustaljene vzorce (Mžourková 2023: 53–54), saj ti olajšajo učljivost jezika.

Kompromisnost sodobnega **kodifikacijskega postopka** je torej v odločitvi, da jezikovna norma ni več uravnavana zgolj po jezikovnih navadah peščice poznavalcev knjižnega jezika, saj tudi njihove jezikovne izbire niso vedno usklajene s priročniki in tudi ne enotne, pogosto jih ni mogoče utemeljiti, temveč se upošteva razširjen nabor nosilcev knjižnega jezika in opisuje raznolike možnosti. Ta pristop je izbrala tudi aktualna slovenska skupina sestavljavcev novih pravopisnih pravil: uporabnikom slovenščine želijo ponuditi možnosti, ki so v knjižnem jeziku gradivsko izkazane in uresničljive oz. sprejemljive, še zlasti, če gre za izrazne načine v okviru istega razreda enot,⁵ ki so bila v dosedanjih kodifikacijah prezrte. Vsak, ki se želi izraziti knjižno oz. ki se želi sporazumevati v knjižnem jeziku, med možnostmi, tudi dvojnicami, izbira glede na vrsto besedila ali okoliščine ubesedovanja. Knjižna slovenščina je danes vitalen in razvit polnofunkcijski jezik v zreli dobi, ki ga aktivno in uspešno uporablja največje število govorcev v njegovi zgodovini. V tej raznoliki množici se razvijajo tudi slovnično sprejemljive vzporedne enakofunkcijske oblike, ki knjižnega jezika ne krnijo in ne slabšajo.

3.3 En knjižni jezik in več priročnikov knjižnega jezika

Komentarjev, ki želijo kodifikacijo v pravopisu razlikovati od kodifikacije v drugih priročnikih knjižnega jezika, sicer ni veliko, se pa ob njih zastavlja vprašanje, kako bi posamezniki tako dvojnost utemeljili in kje so razlogi zanjo. Zagotovo izvira iz samega imena (*pravopis*) in še iz časov, ko drugih, »manj strogih«, manj normativno zavezujočih in bolj informativnih priročnikov (še) ni bilo. In tudi, ko so se pojavili (npr. po izidu SSKJ leta 1970), ni bilo povsem razjasnjeno, ali se morata pomenskorazlagalni

5 Npr. pri vseh besedah s končajem *-io* se uveljavlja preglas v izgovoru, v zapisu pa je dvojnica, ne glede na to, da je SP 2001 dvojnico dovoljeval pri *radio*, pri *trio* pa ne. Podobno velja za preglas pri francoskih imenih na končni govorjeni samoglasnik in nemi pisni soglasnik (*Degas, Monet, Piaget ...*), pri katerih se uveljavlja dvojnica tipa *Degasov/Degasev* pri celotni skupini, ne glede na to, ali jo trenutni korpusni viri izkazujejo ali ne.

in pravopisni slovar glede univerzalnih slovničnih podatkov kakor koli normativno razlikovati, zato se je vzdrževalo zmotno prepričanje o »priročnikih dveh strogosti« (Dobrovoljc idr. 2022b). V sodobnosti je obveljalo prepričanje, da se je treba v naziranju glede usmerjanja knjižnega jezika poenotiti in da ni nobenega razloga za kakršno koli normativno razlikovanje med priročniki knjižnega jezika, saj so vsi – slovar, slovnica⁶ ali pravopis – podvrženi kodifikacijskemu procesu (ugotavljanje norme, kodificiranje norme, funkcijska določitev). Temu sledi tudi odločitev Inštituta za slovenski jezik leta 2010, da bosta pravopis in splošni slovar nastajala hkrati in da pravopis makrostrukturno ne bo več skrajšani splošni slovar, kot je bil SP 2001, ampak predvsem razširitev pravil (»pravopisni slovar gradivsko razširja pravila« zapiše T. Verovnik že leta 2004). Prednostna naloga pravopisnih pravil je torej vzpostaviti naučljiv in zmerno brezizjemen sistem knjižnega jezika, ki bo olajšal usvajanje jezika mlajšim generacijam in učečim se. Tak sistem naj bi bil enoten v različnih priročnikih knjižnega jezika, kar je uresničljivo, če bo oprt na dovolj obsežno referenčno gradivo.

3.4 Za konec še o anonimnosti

Pravopisna komisija se je ob začetku prenove pravil odločila, da bo v javni razpravi omogočeno **anonimno** sodelovanje, saj tako lahko udeleženec razprave vpliva na oblikovanje pravil z argumentom, brez sklicevanja na svojo institucionalno ali položajno avtoriteto. A z vsako nadaljnjo javno razpravo se strokovni nivo pripomb znižuje, mnenja uporabnikov so pogosto neargumentirana ali pa se posmehljivo izživljajo nad napisanim. Zato bo treba v nadaljnje razmisliti, ali prinaša anonimna udeležba v javni razpravi dovolj prednosti, da bi jo tudi v nadaljnjih razpravah vzdrževali. Skrita identiteta avtorja komentarja očitno »odveže« odgovornosti za zapisano, med strokovne komentarje pa po nepotrebnem vnaša čustvene prvine, kar priča morda tudi o jezi ali frustraciji, po drugi strani pa morda na trolanje vpliva zgolj spletni medij in nerazlikovanje med pisanjem po različnih družbenih omrežjih in strokovno diskusijo.⁷

Literatura

- ANDERSON, Catherine, BJORKMAN, Bronwyn, DENIS, Derek, DONER, Julianne, GRANT, Margaret, SANDERS, Nathan, TANIGUCHI, Ai, 2022: *Essentials of Linguistics*. 2. izdaja. <https://ecampusontario.pressbooks.pub/essentialsoflinguistics>.
- CVRČEK, Václav, 2008: *Jazyková regulace a koncept minimální intervence*. Praga: Karolinum.
- ČERNIVEC, Manca, 2024: *Normativnost v slovarjih slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DEUMERT, Ana, VANDENBUSSCHE, Wim, 2003: *Standard Languages: Taxonomies and Histories*. Ana Deumert, Wim Vandebussche (ur.): *Germanic Standardizations: Past to Present*. Amsterdam: John Benjamins (Studies in Language, Culture and Society, 18). 1–14.

6 Večina dosedanjih slovenskih slovníc je vključevala tudi poglavje o pravopisu, povojna akademjska slovnica štirih avtorjev je leta 1964 vsebovala celotna pravopisna pravila iz leta 1962.

7 Anonimnost v razpravi je sicer stvar odločitve. Zlasti strokovnjaki za področje se pri podajanju pripomb tudi podpišejo. Pri javni objavi komentarjev so podpisi povsod odstranjeni. To velja tudi za komentarje, ki so podani v obliki peticije o zapisu praznika *božič*.

- DOBROVOLJC, Helena, 2013: Smernice jezikovne standardizacije v teoriji, izročilu in praksi. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitive)*. Obdobja 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 93–99.
- DOBROVOLJC, Helena, 2021: Nazorska nasprotja in normativna izhodišča pri posodabljanju priročnikov knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* LXVI/2–3. 21–36. <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/17895>.
- DOBROVOLJC, Helena, 2022a: Delovne faze in normativne odločitve pri prenovi pravopisa. Tina Verovnik (ur.): *Pravopis na zrnu graha: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–40. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1992/8218/1600>.
- DOBROVOLJC, Helena, VEROVNIK, Tina, JAKOP, Nataša, KOCJAN-BARLE, Marta, WEISS, Peter, TIVADAR, Hotimir, OREŠNIK, Janez, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SKUBIC, Andrej E., 2022b: *Pravopis 8.0 – pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. 1. in 2. del. 1. e-izd. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/2019>; <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/2020>.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, KOCJAN-BARLE, Marta, VEROVNIK, Tina, TIVADAR, Hotimir, WEISS, Peter, 2022c: *Pravopis 8.0: Komentarji poglavij I–IV*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2018/8294/1705-1>.
- DOLNÍK, Juraj, 2011: *Teória spisovného jazyka so zretelom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA.
- GRONDELAERS, Stefan, KRISTIENSEN, Tore, 2013: On the Need to Access Deep Evaluations when Searching for the Motor of Standard Language Change. Tore Kristiansen, Stefan Grondelaers (ur.): *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus. 9–52.
- HAUGEN, Einar, 1966: *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- KRISTIENSEN, Tore idr. (ur.), 2020: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe: Book 1*. Oslo: Novus.
- LEITH, Dick, 1983: *A Social History of English*. London: Routledge and Kegan Paul.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2015: Pravorečje v pravopisnem slovarju in ob njem. Helena Dobrovoljc, Tina Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 95–107.
- MATHESIOUS, Vilem, (1929) 1983: Functional Linguistics. Josef Vachek, Libuše Dušková, Philip A. Luelsdorff (ur.): *Praguiana, Some Basic and Less known Aspects of Prague Linguistics School*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 137–138.
- MŽOURKOVÁ, Hana, 2023: Pravopisna kodifikacija na Češkem. Tina Verovnik (ur.): *Pravopis na zrnu graha: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PINKLER, Steven, 2010: *Jezikovni nagon: kako um ustvarja jezik*. Ljubljana: Založba Modrijan.
- VAN DER HORST, Joop, 2009: *Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur*. Amsterdam: Meulenhoff.
- VEROVNIK, Tina, 2004: Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001. *Družboslovne razprave* XX/46–47. 241–258.
- VOGL, Ulrike, 2012: Multilingualism in a Standard Language Culture. Matthias Hüning, Ulrike Vogl, Olivier Moliner (ur.): *Standard Languages and Multilingualism in European History*. 1–40.
- TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171. <http://www.ff.um.si/dotAsset/73530.pdf>.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1978: Problemi norme in kodifikacije v slovenskem knjižnem jeziku. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja. 328–338.
- ŽELE, Andreja, 2019: Knjižni jezik zožiti na jezikovni standard?! *Slavia Centralis* XII/1. 286–298. <https://doi.org/10.18690/scn.12.1.286-298.2019>.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

RAZVEZANI JEZIK: ANALIZA KOLABORATIVNEGA SLOVARJA IN NJEGOVE UPORABE

Kaja Dolar

Centre de recherche Europes-Eurasie, Institut national des langues et civilisations orientales,
Pariz
dolar.kaja@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.43.59-66

Prispevek se osredotoča na *Razvezani jezik*, slovar žive slovenščine, ki je kolaborativni slovar neknjižnega jezika, v katerem lahko uporabniki ustvarjajo nove ali spreminjajo že obstoječe slovarske članke. Najprej predstavimo slovar *Razvezani jezik*, njegovo delovanje, zgodovino in pomen, nato pa se osredotočamo na dva ključna vidika: uporabo in uporabnike. Analiza zajema najbolj brane slovarske članke in članke z največjim številom različnih urejanj (posegov), posvetimo pa se tudi tipologiji uporabnikov. Ti vidiki so tudi v svetovnem merilu relativno neraziskani.

kolaborativni slovar, norma, jezikovna raba, uporaba slovarja, slovarski uporabnik

This article focuses on the *Razvezani jezik* dictionary of living Slovenian, a collaborative dictionary of non-standard language in which users can create new dictionary articles or modify existing ones. It first presents the dictionary (its function, history, and meaning) and then focuses on two key aspects: dictionary use and dictionary users. The analysis covers the most frequently read dictionary articles and articles with the largest number of various edits (modifications), and it also examines the typology of users. These aspects are relatively unexplored even on a global scale.

collaborative dictionary, norm, language use, dictionary use, dictionary user

1 Uvod

Beleženje nestandardnih jezikovnih rab in opis neknjižnega jezika predpostavljata inkluzivni leksikografski pristop ter priznavanje jezikovne raznolikosti in kompleksnosti, prav neknjižni jezik pa pogosto prinaša jezikovne inovacije. *Razvezani jezik*, prosti slovar žive slovenščine kot prvi slovenski kolaborativni slovar uporabnikom omogoča, da soustvarjajo slovarsko vsebino in s tem same govorce opolnomoča, da opisujejo jezik in lastne jezikovne rabe.

Delovanje tega slovarja je samo po sebi izredno zanimivo: v prvem delu bomo namenili nekaj besed genezi, posebnostim in pomenu slovarja *Razvezani jezik*, nato se bomo osredotočili na njegovo uporabo in uporabnike. Analiza uporabe *Razvezanega jezika* odgovarja na naslednja vprašanja: katera gesla bralstvo najbolj zanimajo, kaj to pove o drugih obstoječih slovarjih, kateri slovarski članki so bili deležni največjega

števíla urejanj in zakaj je to zanimiv podatek. Tretji sklop se osredotoča na uporabnike *Razvezanega jezika*: zanima nas, kaj vemo o njih in ali je možno izluščiti različne tipe piscev.

2 Slovar *Razvezani jezik*: delovanje, zgodovina in pomen

Razvezani jezik je nastal leta 2004 na pobudo Društva za domače raziskave, glavna urednica je Alenka Pirman. Gre za kolaborativni slovar, ki govorcem omogoča, da dodajajo nova slovarska gesla in članke ter dopolnjujejo, spreminjajo ali popravljajo že obstoječe zapise. Baza vsebuje kar 6251 slovarskih gesel. Kolaborativni projekt se je zaključil leta 2019; *Razvezani jezik* ostaja dostopen na spletni strani, vendar leksikalne baze ni mogoče več spreminjati.¹

Kolaborativna leksikografija sama po sebi ni nov pristop, saj sega že v 19. stoletje (Abel, Meyer 2013: 179), je pa poseben preobrat doživela s spletom, natančneje z dinamično različico 2.0, ki omogoča skupno in hkratno urejanje spletnih strani. Kolaborativni slovarji so si po svojem ustroju in načinu delovanja zelo različni (gl. Meyer, Abel 2017; Dolar 2017a); samo kolaborativno leksikografijo lahko definiramo kot dejavnost, ki integrira prispevke skupnosti in na spletu ustvarja virtualni prostor, ker lahko pisci ustvarjajo prispevke, sodelujejo ter se medsebojno podpirajo v pisanju slovarskih člankov in nastajanju slovarja (Dolar 2017a; Cotter, Damaso 2007; Meyer, Gurevych 2012; Granger, Paquot 2012). Prvi tovrstni slovar je bil *Urban Dictionary*, *Wikipedija* in *Wiktionary* oz. *Wikislovar* pa pričata o izredni razširjenosti tega pristopa. Različni načini aktivnega vključevanja govorcev v slovaropisje so tako danes del splošne prakse v svetovni leksikografiji (gl. denimo *Oxford English Dictionary*, *Dictionnaire des francophones* ipd.).

Razvezani jezik je – tako kot enciklopedija *Wikipedija* in slovar *Wiktionary* oz. *Wikislovar* – osnovan na spletnem orodju wiki, ki omogoča kolaborativno spreminjanje spletne vsebine. Slovarski članek prikazuje najnovejšo različico, starejše so vidne v zavihku Zgodovina, pisci pa lahko zapišejo različne komentarje v rubriki Pripomni. Omenimo, da je bil *Razvezani jezik* sprva zasnovan kot slovar frazemov, vendar so pisci polnili nomenklaturu z nadvse raznovrstnimi gesli, ne zgolj frazemi in standardnimi besednimi zvezami, in projekt je zaživel po svoje. Tako smo dobili slovar »živega jezika«, ki po svojem osnovnem ustroju ni preskriptiven, temveč deskriptiven, saj opisuje jezikovne prakse, ter beleži predvsem nestandardne rabe (narečne, pogovorne in vulgarne izraze ter tujke, izposojenke ipd.) in neologizme. Celotna baza je vključena v digitalno infrastrukturo slovenskega jezika (Clarín.si pri Institutu »Jožef Stefan«), del leksikalne baze pa je tudi vključen v korpus Nova beseda (pri ZRC SAZU).

Slovarski članki *Razvezanega jezika* lahko vključujejo razlago, primere rabe, sklice (navedbe rabe v časopisju, leposlovju, video posnetkih, spletnih virih, na socialnih omrežjih itn.), pa tudi etimologijo, podatke o izgovorjavi in morfoloških značilnostih, sinonime, različne kvalifikatorje, kazalke itn. (Dolar 2014: 240–241). Vsebinska člankov, njihov obseg, struktura, kvaliteta in obvestilnost se med seboj močno razlikujejo:

1 Arhivirane različice hranijo NUK, Računalniški muzej in Termania.

kolaborativna platforma namreč poleg iztočnice nudi eno (nestrukturirano) polje, piscem pa je prepuščeno, koliko in katere informacije bodo vključili (pa tudi njihovo zaporedje). Posledica tega principa je heterogenost člankov: tako so nekateri slovarski članki skopi, spet drugi se približajo kanoničnemu modelu, najdemo celo znanstvene navedke. Poleg heterogenosti na makrostrukturalni ravni pa je kot strukturno težavo treba izpostaviti tudi mikrostrukturalno heterogenost, kajti pisci enega članka ne sledijo nujno istim principom.²

Kolaborativna leksikografija ponuja dragocen jezikovni vir – nekakšno opazovalnico trenutnih jezikovnih teženj (Dolar 2015), dopolnjujejo ga sami govorci in ti slovarji so se izkazali za bistveno bolj ažurne kot klasični, ki so vezani na cikle izdajateljskih hiš. Vsebujejo veliko tako formalnih kot semantičnih neologizmov in pokrivajo različne jezikovne ravni (narečne, pogovorne, vulgarne izraze itn.). Ob tem se pojavljajo tudi nekateri zadržki, kot denimo vprašanje reprezentativnosti, kajti niso nujno vsa gesla prešla v splošno rabo ali vsaj ne do enake mere, in kakovosti, saj so nekateri slovarski članki kljub različnim načinom nadzora in popravkov vsebine nezadovoljivi, problem pa je tudi že omenjena heterogenost (Dolar 2017a, 2017b).

3 Uporaba *Razvezanega jezika*

Najbolj iskana in največkrat spremenjena gesla nam omogočajo vpogled v neposredno uporabo kolaborativnega slovarja, zato se bomo tema vidikoma posvetili podrobneje.

3.1 Najbolj brani slovarski članki

Spisek najbolj branih slovarskih člankov je dragocen podatek o tem, kaj uporabniki v *Razvezanem jeziku* iščejo. Tabela 1 navaja tudi število ogledov v letih od 2005 do 2019:

Članek	Število ogledov
<i>sntntn</i>	8509
<i>kletvice v slovenščini</i>	6396
<i>mona</i>	1317
<i>pozdravi</i>	1258
<i>beseda ni konj</i>	1179
<i>tarantača</i>	994
<i>gajsten</i>	963
<i>kurba</i>	946
<i>izginiti kot kafra</i>	907
<i>AFŽ-praznik</i>	898
<i>pička</i>	864
<i>Kobajagi</i>	745

2 Zanimivo je, da se tudi v *Jezikovni svetovalnici*, ki podaja odgovore na vprašanja in pobudo uporabnikov, pojavljajo vprašanja, ki *Razvezani jezik* dopolnjujejo (gl. denimo <https://razvezanijezik.org/?page=sntntn> in https://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=sntn*).

<i>fuk ročke</i>	735
<i>klafta</i>	714
<i>medvedja usluga</i>	693
<i>kurac</i>	645
<i>debela berta/pripomni</i>	640
<i>Houdre</i>	619
<i>cntntn</i>	615
<i>bingeljevo olje</i>	611

Tabela 1: Najbolj brani slovarski članki in število ogledov (v obdobju 2005–2019).

Med dvajsetimi najbolj braniimi članki sta dve gesli »zbirki« (kletvice v slovenščini in pozdravi), kar pomeni, da oba članka vsebujeta spisek podiztočnic in povezave do njih. Med drugimi prevladujejo večbesedne leksikalne enote (bolj ali manj stalne besedne zveze: *beseda ni konj*, *izginiti kot kafra*, *AFŽ praznik* itn.), sledijo stilno zaznamovane besede, kot denimo kletvice (poleg zbirke še *kurba*, *pička* itn.), narečni (*mona*, *gajsten* itn.) in pogovorni izrazi. Formalni neologizmi (*sntntn*, *tarantača*, *houdre* itn.) so v manjšini. Številni članki vsebujejo zaznamke o rabi – bodisi geografske (Ljubljana, Maribor, primorska regija itn.) bodisi sociolingvistične (jezik mladih itn.). Z vsebinskega vidika imajo posebno mesto leksemi, vezani na seksualnost – bodisi kot različna poimenovanja za spolne organe bodisi kot izrazi, ki so (vsaj deloma) izgubili svoj seksualni pomen, preko metonimičnih, metaforičnih idr. prenosov pa pridobili nove (denimo *pička* kot 'dekle nasploh', 'lepotica', 'bojazljivec').

Če teh dvajset oz. osemnajst gesel (brez obeh zbirk) kontrastivno primerjamo s portalom Fran, pridemo do zanimivih ugotovitev: na Franu najdemo polovico teh gesel (devet), prisotna so v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2), poleg tega pa nekatera še v *Slovenskem pravopisu* in/ali *Slovarju slovenskih frazemov* (edina izjema je *gajsten*), pri čemer enobesedna gesla najdemo v iztočnicah, vse večbesedne leksikalne enote pa v podiztočnicah. Nekateri članki navajajo manj pomenov in pomenskih nians kot *Razvezani jezik* (denimo *mona*, *pička*, *debela berta*).

Primerjava najbolj iskanih gesel v *Razvezanem jeziku* s portalom Fran je povedna in ponuja se več hipotez: 1) *Razvezani jezik* je očitno edini slovar, ki prinaša te razlage pomena, zato zapolnjuje leksikalno vrzel; 2) kot izredno ažurna leksikalna baza ponuja razlage prej kot drugi slovarji; 3) morda vpliva tudi dejstvo, da na portalu Fran večbesedne zveze niso prisotne med iztočnicami v sami nomenklaturi in zato niso prikazane kot neposredni rezultati iskanja.

3.2 Slovarski članki z največ urejanji

Kolaborativni slovarji so dinamični, njihova vsebina se stalno spreminja. Podatki o člankih z največ urejanji so zanimivi, saj nam lahko povejo: 1) pomen katerih besed ali besednih zvez se najhitreje spreminja ali je najbolj nestabilen; 2) katere besede ali besedne zveze so najbolj problematične in je konsenz težko doseči.

Članek	Število urejanj
<i>sntntn</i>	167
<i>čefur</i>	93
<i>p</i>	92
<i>show must go</i>	87
<i>kurec</i>	72
<i>štajerska ikebana</i>	70
<i>s tujim kurcem po koprivah mlatiti</i>	65
<i>slengizmi na ...c</i>	60
<i>s figo v žepu</i>	58
<i>žnj</i>	57
<i>kekec</i>	55
<i>fukanje - jebačina</i>	51
<i>pijanost</i>	51
<i>aufbiks, čreva na plot!/pripomni</i>	48
<i>katoliban</i>	48
<i>javnica</i>	46
<i>p'na, p'na</i>	43
<i>do jaja</i>	42
<i>javnik</i>	39
<i>odranje dijaka</i>	33

Tabela 2: Gesla z največjim številom prispevkov oz. urejanj.³

Med dvajsetimi najbolj urejanimi slovarskimi gesli sta dva uredila internetna bota (*p*, *s figo v žepu*), tri gesla so zbirke, ki vsebujejo vrsto podgesel (*slengizmi na ...c*, *fukanje – jebačina* in *pijanost*). Od preostalih prednjačijo večbesedne leksikalne enote (bolj ali manj stalne besedne zveze, reki, izrazi, kot denimo *show must go*, *štajerska ikebana*, *p'na p'na* itn.), sledijo formalni neologizmi (*sntntn*, *žnj*, *katoliban*, *javnica*, *javnik*) ter semantični (*kekec*, *do jaja*), ki obstoječim leksemom pripisujejo nov pomen.

Kaj nam pove primerjava s portalom Fran? Če iz analize izključimo tri zbirke in dva avtomatsko izpolnjena članka, nam preostane petnajst gesel, od katerih Fran vsebuje zgolj tri: *čefur*, *kurec* (oba sta prisotna v SSKJ2 in *Slovenskem pravopisu*) in *kekec* (*Slovenski pravopis*). Vse tri iztočnice so v *Razvezanem jeziku* pomensko bogatejše in bolj razdelane (*kurec* vsebuje celo eksplicitni sklic na SSKJ, navaja več nians in vsebuje več kazalk). Preostalih enajst gesel Fran ne vsebuje ne v iztočnicah ne v podiztočnicah. Očitno je torej, da *Razvezani jezik* z beleženjem formalnih in semantičnih neologizmov zapolnjuje leksikalno vrzel.

4 Uporabniki *Razvezanega jezika*

Tematika uporabnikov in uporabe elektronskih slovarjev odpira novo, za zdaj sorazmerno slabo raziskano področje, vendar se raziskovalci čedalje pogosteje posvečajo vprašanju uporabniških profilov (gl. denimo Cormier, L'Homme 2014; Müller-Spitzer 2015; Lew 2015; Biesaga 2016), ki se zdi še posebej zanimivo

³ Za ogled različnih verzij slovarskega članka gl. zavihek Zgodovina.

v kontekstu kolaborativnih slovarjev, saj uporabniki niso le bralci, temveč tudi pisci oz. avtorji člankov, zato se mu bomo podrobneje posvetili.

4.1 Kaj vemo o uporabnikih?

Resnici na ljubo je treba povedati, da o uporabnikih kolaborativnih slovarjev ne vemo prav veliko, in sicer zaradi dveh razlogov: 1) večina slovarskih baz ne zbira podrobnih podatkov o uporabnikih,⁴ 2) tudi če ti podatki obstajajo, niso dostopni. Za uporabnike *Wiktionaryja* oz. *Wikislovarja* denimo vemo predvsem, katere jezike govorijo, *Le Dictionnaire des francophones* pa ponuja nekaj sociolingvističnih informacij o uporabnikih.

Tudi v primeru *Razvezanega jezika* so ti podatki skopi. Vemo denimo, da je slovarska gesla ustvarjalo približno 1500 avtorjev, v celoti pa je *Razvezani jezik* sooblikovalo približno 2900 piscev (2005–2019). Nekoliko bolj zgovorni so podatki o številu urejanj. Tabela 3 prikazuje, kolikokrat je posamezni pisec prispeval oz. spreminjal slovarsko bazo in koliko sprememb so pisci naredili v člankih.

Ustvarjanje gesel (pisci)		Urejanje člankov (pisci)		Spremembe v člankih	
Število gesel	Število piscev	Število urejanj	Število piscev	Število člankov	Število urejanj
1	1132	1	1792	1518	1
2	255	2	561	2417	2
3	82	3	226	1202	3
4	43	4	127	687	4
5	26	5	90	245	5
6	17	6	61	154	6
7	12	7	28	102	7
8	8	8	29	58	8
9	12	9	24	32	9
10	2	10	17	34	10

Tabela 3: Pogostost pisanja in pogostost urejanja (v obdobju 2005–2019).

Opazimo lahko več zanimivih teženj: največ piscev ustvari po eno slovarsko geslo, 244 po dve, 82 po tri itn. Le 46 piscev je prispevalo 10 gesel ali več, 12 avtorjev pa je prispevalo več kot 100 gesel. V povprečju en pisec ustvari 2,3 gesla. Prav tako večina piscev (več kot 1700) uredi en članek. Redkeje isti pisec naredi več sprememb (561 piscev dve, 226 piscev tri itn.), ducat piscev pa je vneslo tudi več kot 100 sprememb. V povprečju vnese pisec 1,7 spremembe.

Prav tako lahko opazujemo pogostost urejanja slovarskih člankov, vendar je pri številkah potrebna previdnost: prvo urejanje pomeni vnos gesla v nomenklaturu, drugo vnos slovarskega članka, tako da realno dopolnjevanje ali spreminjanje obstoječega članka nastopi šele v tretjem urejanju: 1200 člankov je bilo po prvotnem zapisu spremenjenih enkrat, 687 po dvakrat, 245 po trikrat itn. Le 243 člankov je bilo spremenjenih več kot petkrat.

4 Za evropske kolaborativne slovarje uredba EU o hranjenju osebnih podatkov (GDPR) to močno omejuje.

4.2 Tipologija uporabnikov

Iz povedanega je možno izluščiti nekaj osnovnih tipov uporabnikov:

- priložnostni obiskovalci – 57 %: prispevajo eno geslo ali vnesejo eno spremembo v obstoječi članek,
- občasni avtorji – 29 %: prispevajo dve gesli, tri ali štiri gesla ali spremembe,
- redni avtorji – 7 %: prispevajo od pet do devet gesel ali sprememb,
- navdušenci – 7 %: prispevajo več kot deset vnosov gradiva in sprememb.

Naše statistike se ujemajo z opazkami, ki sta jih za *Wiktionary* navedla Meyer in Gurevych (2012: 270):⁵ piscev, ki naredijo 10 ali več sprememb, je zelo malo – med 0,8 % in 2,4 % od vseh prijavljenih uporabnikov, čeprav je ta odstotek v *Razvezanem jeziku* znatno višji.

Poleg kvantitativne je mogoča tudi kvalitativna analiza prispevkov oz. sprememb. Med tipi sprememb, ki smo jih zaznali, lahko naštejemo:

- vsebinsko urejanje definicij (popravljanje, brisanje ali dopolnjevanje),
- vsebinsko urejanje primerov (popravljanje, brisanje ali dopolnjevanje),
- dodajanje referenc,
- odpravljanje pravopisnih napak,
- oblikovne spremembe (poenotenje),
- urejanje slovarske makrostrukture (kazalk itn.).

Spisek še zdaleč ni vseobsegajoč in naš prikaz ostaja močno shematski. Potrebna bo poglobljena analiza, ki bo povezala kvantitetni del s tipom sprememb in časovno dimenzijo (redni prispevki v daljšem časovnem obdobju, veliko prispevkov v kratkem času itn.); šele ta korak bo omogočil natančno tipologijo uporabnikov.

5 Zaključek

Razvezani jezik je izredno dragocen za slovenski prostor, še posebej za odpiranje in nov pogled na slovenščino ter beleženje neknjižnih rab. Prav tako se zanimivo vpisuje v kolaborativno leksikografijo v mednarodnem prostoru, kjer je bil del prvega vala te paradigme – nastal je le pet let po *Urban Dictionary*, prvem kolaborativnem spletnem slovarju.

Kar zadeva uporabo *Razvezanega jezika*, je analiza najbolj branih člankov in člankov z največ urejanji pokazala nekaj vzporednic: v obeh primerih so na prvem mestu večbesedne leksikalne enote, prevladujejo pogovorni izrazi, številni izrazi so vezani na seksualnost. Med članki z največ urejanji najdemo več neologizmov – tako semantičnih kot formalnih, nekoliko več pa je tudi slengizmov in vulgarnih izrazov, vse to pa nakazuje na vrzeli v drugih obstoječih slovarjih: *Razvezani jezik* torej dopolnjuje slovensko leksikografsko pokrajino, lahko ga razumemo kot ne le

5 »Trenutno je za angleški Wikislovar registriranih 401.198 uporabnikov, za francoskega 40.005, za nemškega 36.900 in 32.692 za ruskega. [...] Tako večina registriranih uporabnikov uredi le nekaj člankov ali morda ne uredi niti enega samega. Če upoštevamo samo uporabnike z vsaj desetimi urejanji, se število aktivno sodelujočih zmanjša na 3958 uporabnikov za angleško, 965 za francosko, 794 za nemško in 277 za rusko verzijo.« (prevod M. K.)

koristen, ampak nujno potreben prostor, kjer se beležijo oz. so se v obdobju 2005–2019 beležili neologizmi in neknjižne rabe ter oblikujejo nove diskurzivne prakse.

Vprašanje uporabnikov oz. piscev prinaša nekaj zanimivih zaključkov: največ uporabnikov (57 %) prispeva en sam vnos v leksikalno bazo in največ člankov ni bilo predelanih (63 %). Navsezadnje gre poudariti, da so podatki pa tudi študije o uporabi in uporabnikih kolaborativnih slovarjev za zdaj redke, tako da tudi po tej plati *Razvezani jezik* orje ledino.

Literatura

- ABEL, Andrea, MEYER, Christian M., 2013: The Dynamics Outside the Paper: User Contributions to Online Dictionaries. Iztok Kosem, Jelena Kallas, Polona Gantar, Simon Krek, Margrit Langemets, Maria Tuulik (ur.): *Electronic Lexicography in the 21st Century: Thinking Outside the Paper. Proceedings of the eLex 2013 Conference, 17-19 October 2013, Tallinn, Estonia*. Ljubljana: Trojina, Tallinn: Eesti Keele Instituut. 179–194.
- BIESAGA, Monika, 2016: Social Networks in Monolingual Lexicography Interaction between Lexicographers (Profile Administrators) and Users. *Fifth ENeL Meeting Proceedings: Online Dictionaries, Dictionary Portals and their Users*. 1–13. <https://www.elexicography.eu/wp-content/uploads/2016/03/MBiesagaSocialNetworksInMonolingualLexicography.pdf>.
- CORMIER, Monique C., L'HOMME, Marie-Claude, 2014: Dictionaries and the Digital Revolution. A Focus on Users and Lexical Databases. *International Journal of Lexicography* XXVII/4. 331–340.
- COTTER, Colleen, DAMASO, John, 2007: Online Dictionaries as Emergent Archives of Contemporary Usage and Collaborative Codification. *Queen Mary's OPAL* 9. 1–10. <https://www.qmul.ac.uk/sllf/media/sllf-new/department-of-linguistics/09-QMOPAL-Cotter-Damaso.pdf>.
- DOLAR, Kaja, 2014: Kolaborativni slovar Razvezani jezik. *Slavistična revija* LXII/2. 235–252. https://srl.si/sql_pdf/SRL_2014_2_07.pdf.
- DOLAR, Kaja, 2015: Kaj nam o slovenščini lahko pove kolaborativni slovar? Darja Fišer (ur.): *Slovenščina na spletu in v novih medijih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 15–19. <http://nl.ijs.si/janes/wp-content/uploads/2015/11/JANES15-03-Kolaborativni-slovar.pdf>.
- DOLAR, Kaja, 2017a: *Les dictionnaires collaboratifs en tant qu'objets discursifs, linguistiques et sociaux*. Doktorska disertacija. Pariz: Université Paris Nanterre.
- DOLAR, Kaja, 2017b: La question de la norme dans les dictionnaires collaboratifs: régulation et autorégulation. Colette Feuillard (ur.): *Usage, norme et codification. De la diversité des situations à l'usage du numérique*. Fernelmont: EME éditions. 233–242.
- GRANGER, Sylviane, PAQUOT, Magali, 2012 (ur.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- LEW, Robert, 2015: Dictionaries and Their Users. Patrick Hanks, Gilles-Maurice de Schryver (ur.): *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag. 1–9.
- MEYER, Christian M., ABEL, Andrea, 2017: User Participation in the Internet Era. Pedro A. Fuertes-Olivera (ur.): *The Routledge Handbook of Lexicography*. London: Routledge. 735–753.
- MEYER, Christian M., GUREVYCH, Irina, 2012: Wiktionary: A New Rival for Expert-built Lexicons? Exploring the Possibilities of Collaborative Lexicography. Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 259–291.
- MÜLLER-SPITZER, Carolin, 2015: Observing Online Dictionary Users: Studies Using Wiktionary Log Files. *International Journal of Lexicography* XXVIII/1. 1–26.

Mitji Doma se zahvaljujemo za dostop do podatkov, Alenki Pirman pa za dolgoletno konstruktivno sodelovanje.

NEWSFLASH: ANGLEŠČINA JE TU

Rok Dovjak

RTV Slovenija, Ljubljana
rok.dovjak@rtvslo.si

Petra Jordan

RTV Slovenija, Ljubljana
petra.jordan@rtvslo.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.67-74

V digitalizirani globalizirani družbi se vpliv angleščine kot jezika znanosti, politike in popularne kulture odraža v prevzemanju prvin iz vseh jezikovnih ravnin, najočitneje v rabi izrazov v citatni obliki in kalkiranih besednih zvez. Prispevek obravnava primere vpliva angleščine v sodobnem medijskem jeziku (RTV Slovenija), ki so nastali ob tujejezični predlogi ali brez nje, in vlogo lektorja ob tem.

vpliv angleščine, prevajanje in prevzemanje, kalkiranje, upravičenost kalka, jezikovna ustaljenost

In today's digitalized, globalized society, the influence of English as the language of science, politics, and popular culture is reflected in the adoption of its elements at all linguistic levels, most obviously in the use of loanwords and calques. This article deals with examples of English influence on modern media language (RTV Slovenija) in translated and original Slovenian texts, and the role of a copyeditor in this regard.

influence of English, translation and adoption, calquing, legitimacy of a calque, linguistic stability

1 Uvod

Vpliv angleščine na jezik medijev je povezan ne samo z njenim statusom lingue france na vseh področjih življenja, pač pa je treba upoštevati tudi, da je v današnjem kulturno globaliziranem svetu svetovnim medijem skupen jezik, ki ga McCrum (2010: 6) opiše kot osnove angleščine, pomešane s terminologijo digitalne dobe in mednarodnim novičarskim slogom. Zdi se, da slovenski mediji pri sledenju poročevalskim standardom in trendom, tudi na jezikovni ravni, pri tem niso izjema. Po S. G. Thomason (2001: 2–3) gre za izstopajoč primer posrednega medjezikovnega stika, pri katerem angleščina vpliva na številne jezike prejemnike prav prek popkulture in medijev, še posebej svetovnega spleta. Rezultat takega jezikovnega stika je neizogibno spreminjanje jezikov na vseh jezikovnih ravneh (Mantiri 2010: 4), kar je posledica procesov medjezikovnega izposojanja in kalkiranja.

2 Kalki in kalkiranje

Kalk je po Toporišiču (1992: 80) »[p]o sestavinah tuje besede [...] napravljena beseda ali besedna zveza«, npr. *das Dampfschiff* (*der Dampf* 'para' + *das Schiff* 'ladja') → *parobrod* nam. *parnik*. V prispevku v skladu s tipologijo Wernerja Betza¹ (1949, povzeto po Muljačić 1968: 8–15) uporablja razširjeno pojmovanje kalka, ki zajema tudi domače besede, ki so pod tujim vplivom pridobile nov pomen, in besede, s katerimi želijo govorci neke skupnosti zapolniti pojmovno vrzel, ki so se je zavedeli ob stiku s tujo kulturo in njenim jezikom, pri čemer besedo tvorijo na novo ali pa jo prevzamejo, ne nujno iz jezika, ki je prevzemanje spodbudil. Zgled prvega je *branje* (lat. *legere* 'nabirati, čitati', nem. *lesen* 'nabirati, čitati' → *brati* 'nabirati' + 'čitati', prim. Snoj 2003: 54), drugega pa *ustava* (nem. *die Konstitution* 'temeljni pravni predpis, postava' (→) *ustava*, prim. Novice 1848: 55).² Skladenjski kalk lahko opišemo kot »strukturo, ki v jeziku ni znana« (Skubic 2004: 320).

Jezikoslovci dandanes kalkiranje obravnavajo kot učinkovit način bogatenja besedišča (Larizgoitia 2010: 14, 24, 32, 33; Štebih Golub 2016: 17), pomemben v začetni stopnji kultiviranja (konsolidacije) knjižnega jezika (Urbančič 1972: 58; Kalin Golob 2008: 19–24) in pri tvorbi strokovnega izrazja (Vidovič Muha 2021: 11), puristično naravnani jezikoslovci pa so bili do njega zadržani, ker da v jezik – tako kot tuje besedje – vnaša tuje prvine, s čimer je povezano tudi negativno vrednotenje kalkiranja.³ Poskusi sistematične izločitve iz jezika so bili zaradi poimenovalnih potreb in družbenopolitičnih okoliščin sicer nedosledni (Borštnik 1961: 174).

Skubic (1997: 114) razmišlja, da je »veliko število kalkov [...] znak višje kulturne stopnje jezika, ki sprejema«, vendar pa Larizgoitia (2010: 16, 32) opozarja na nekritično prevzemanje in kalkiranje iz malomarnosti, zaradi nepoznavanja lastnega ali pa povečevanja tujega jezika.

3 Kdaj je kalk upravičen?

Larizgoitia (2010: 17–18) ponuja štiri merila za presojo upravičenosti kalka:

- 1) Ali pomeni bogatenje jezika (tj. ali v ciljnem jeziku ni enakovrednega izraza)?
- 2) Ali se prilagodi slovnični normi ciljnega jezika?
- 3) Ali izraža danost in pomen, ki sta globalna?
- 4) Ali je v skladu z leksikalno-semantično podobo ciljnega jezika?

V praksi se seveda tudi v slovenščini uveljavljajo kalki, ki teh meril ne izpolnjujejo. Po Larizgoitii (2010: 17) ti lahko veljajo za upravičene, če so razširjeni v rabi. Lahko bi rekli, da se tudi lektorji pri svojem delu, ko presojajo ustreznost posameznih jezikovnih prvin v besedilu, ravnavajo prav po omenjenih merilih ter se na podlagi tega

1 Werner Betz, *Deutsch und Lateinisch: die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel* (Bonn: H. Bouvier, 1949).

2 Uredništvo (Novice 1848: 55) je k razmisleku o novem poimenovanju, ki naj bi bilo bolj slovensko kot do tedaj rabljena *konstitucija*, pozvalo v kratkem zapisu, ki se začne takole: »Konstitucija je tudi slovenskim deželam tako velika dobrot, da zasluži dobro slovensko ime.«

3 Tako Fran Levstik (1956: 38, 54): »Skoraj vsi, ki pišemo, *stavimo* slovenske besede, mislimo pa le nemški [...] Grdo grešimo v *sestavah*, zlagaje po nemški navadi *ime* (Hauptwort) z *imenom* v *ime*.«

odločijo za popravke. V članku so predstavljeni primeri iz raznovrstnih besedil, ki so nastala na RTV Slovenija in izkazujejo vpliv angleščine. Posvetila sva se analizi primerov novejših izposojenih besed in struktur, ki so ob lekturi zahtevali presojo ustreznosti. Pričujoči pregled primerov je tako na neki način seznam nepotrebnih kalkov, tj. tistih, ki odstopajo od trenutne norme; zbrani primeri so namreč iz besedil pred objavo in večino jih je ustavilo lektorsko sito. Pri razvrstitvi sva se oprla na jezikovne ravnine, ob zgledih pa skušala pojasniti proces presojanja upravičenosti kalkov, kot se zgodi pri lekturi medijskih vsebin.

4 O izposojanju

Poleg kalkiranja se vpliv angleščine v slovenskih medijskih besedilih kaže tudi v medjezikovnem izposojanju, pri katerem v ciljni jezik prevzamemo enoto v celoti, tako označenec kot označevalec. Analiza primerov besedil RTV Slovenija je pokazala veliko anglicizmov, ki so pogosto uporabljeni zaradi občutka umanjkanja slovenskega izraza, ki bi bil kratek (enobeseden), učinkovit ali konotativno ustrezen (1. merilo); v resnici je vzrok predvsem v drugačnem vrednotenju prevzete besede, naj bo to občutek večje modernosti, sofisticiranosti ali ekspresivnosti (Šabec 2002: 85), zlasti v neformalnih besedilih. V drugih primerih je razvidno pojmovanje prvine kot termina in/ali prepričanje o univerzalnem poimenovanju nekega unikatnega pojava (3. merilo).

5 Primeri izposojanja in kalkiranja v besedilih RTV Slovenija

Primere sva zbrala tako iz prevodnih (prevodi igranih in dokumentarnih filmov, izjav tujih gostov v oddajah) kot izvirnih slovenskih besedil (novinarski prispevki), da bi preučila, v kateri od teh skupin besedil je vpliv angleščine izrazitejši.⁴

5.1 Prevzete besede

Angleški vpliv se najočitneje kaže v rabi angleških tujk in tudi izposojenk. Navadno se pojavljajo v vlogi osebka, predmeta ali prilastka, mogoče so tudi besedotvorne izpeljave v vlogi povedka:

- *lahko doživim pravi meltdown* (zapis intervjuja s slovensko govorko) → *(živčni) zlom; lahko se popolnoma sesujem*;
- *kinky spolne prakse* → *nenavadne/nekonvencionalne*;
- *dela Marie Lassnig temeljijo na konceptu body awarnessa* → *zavedanja telesa/ telesnega zavedanja*;
- *vrednote, kot so varnost, dobro počutje, work-life balance (W-L B)* → *usklajevanje poklicnega in zasebnega življenja*;
- *formula (za dojenčke)* (baby formula; prevodno besedilo) → *adaptirano/prilagojeno mleko, nadomestek (materinega) mleka*;
- *sexting, grooming*: tovrstne izposojene besede so uporabljene v glavnem zaradi

4 V oklepaju za primerom je navedeno, da gre za prevod ali za posebno besedilno vrsto (intervju, komentar). Primeri brez navedbe v oklepaju so iz izvirnih novinarskih besedil v slovenščini (prispevki in napovedi oddaj). Za puščico je navedena ustrežnejša ubeseditiv. Glede na sobesedilo bi bile mogoče še druge različice.

potrebe po kratkosti in tudi zaradi stilistike (v filmskih podnaslovih). Kažejo različne stopnje podomačitve: citatni zapis (*bullying*), podomačitev (*zooming* → *zumanje*, tudi *zoomanje*; prim. *guglanje*, *mobing*), kulturna prilagoditev (*texting* → *esemesanje*; vendar pa *seksting*). Razumljivost za širšo javnost je argument za opisno prevajanje: *sexting* → *pošiljanje sporočil s seksualno vsebino*; *grooming* → *spletno spolno napeljevanje*).

Lastna imena tujih neanglosaških ustanov se pogosto navajajo v angleščini (*šolal se je na Royal Swedish Academy of Fine Arts*).

5.2 Pomenska razširitev

Pri pomenskih razširitvah v jezik prejemnik ni prevzeta nova beseda, ampak je obstoječi besedi pod vplivom tujega jezika pripisan nov pomen, ki lahko postane celo prevladujoč, npr. *splet* 'kar je spleteno' → *splet* 'svetovni sistem vsebin', *brskati* 'razkopavati z rokami in kaj iskati' → *brskati* 'pregledovati spletne strani'.⁵ V nadaljevanju navajava primere, ki že imajo uslovarjeno alternativo in tako kršijo 1. oz. 2. merilo po Larizgoitii:

- *patetičen poskus* (pathetic attempt) → *pomilovanja vreden* (*patetičen* 'čustven'); prim. *epsko doživetje* (epic experience) → *neverjetno, izjemno* (*epski* 'pripovedni'), v neformalnih besedilih zelo razširjen v rabi;
- *nasloviti težavo* (to address a problem) → *obravnavati, reševati, lotiti se* (*nasloviti* 'napisati naslov', 'dati naslov', 'v ogovoru uporabiti naslov');
- *rekreativna raba konoplje* (recreational use) → *prostočasna, za zabavo, v užitek* (*rekreativen* 'vadben');
- *nismo vsi blagoslovljeni s čutom za pisanje* (blessed with something) → *obdarjeni s čutom za pisanje/nadarjeni za pisanje* (*blagoslovljen* 'z božjo naklonjenostjo').

5.3 Dobesedni prevod sestavin

Pri kalkih v tej skupini so vse sestavine dobesedno prevedene z najbližjim ekvivalentom v jeziku prejemniku (Larizgoitia 2010: 24). Spodnje primere bi po Larizgoitijevih štirih merilih ocenili kot neustrezne, zlasti tiste, pri katerih imamo v slovenščini že ustaljen izraz, ki pa ga kalk izpodriva iz rabe:

- *piškotek sreče*, *piškotek usode* in *piškotek s prerokbo* (fortune cookie; prevodno besedilo): v prvem primeru ni upoštevana polisemija, kalkiran je napačen pomen (*fortune* kot 'sreča' namesto 'usoda', 'prihodnost'). V drugem primeru je izbran ustrežnejši pomen, vendar je lahko moteč zaradi pretvorbe *usodni piškotek* in asociacije na zveze, kot so: *usodni trenutek*, *usodna napaka*, *usodna nesreča*. V tretjem primeru gre za poskus izogibanja kalku, vendar pa je izdelke s tržno oznako *piškotek sreče* mogoče dobiti v slovenskih živilskih trgovinah, kar je močan argument proti uvajanju novega izraza;
- *optična iluzija* (optical illusion): uslovarjeno *optična prevara*. Prim. še ustaljene

5 V enojnih narekovajih so navedeni prvi pomeni iz druge izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Na SSKJ2 se navezuje tudi navedba o uslovarjenosti.

zveze zloraba mamil (drug abuse), *visoka sezona* (high season), *odprta sezona* (open season), *gole fotografije* (naked photos);

- *prekinitev ognja* (ceasefire): po razširjenosti prehiteva ustreznico *premirje*, zelo verjetno pod vplivom povzemanja po angleških virih ter tudi zaradi (domnevnega) pomenskega razlikovanja: *prekinitev* kot začasna ustavitev, *premirje* pa je v večini primerov v nasprotju s slovarsko razlago razumljeno kot trajno končanje spopadov, na kar kaže zelo pogosta raba pleonastične zveze *začasno premirje*;
- *bila je prekrita z modricami* (covered in bruises; prevodno besedilo): angleška kolokacija zamenjuje ustaljeno slovensko zvezo: *polna modric*;
- *kavna češnja* (coffee cherry): za drobne, oble sadeže se navadno rabi *jagoda*, ustrezno bi bilo tudi *plod kavovca*, a je zveza že razširjena med pražarji.

V to skupino uvrščamo tudi naslednje primere, ki so po merilih upravičenosti ocenjeni za napake, njihovo rabo pa motivirajo enaki razlogi, ki veljajo za prevzete besede: ekspresivnost, prestiž, razumevanje izraza kot termina, tvorjenje internacionalizmov:

- *šef ekonomist* (chief economist) → *glavni ekonomist*: nepoznavanje terminologije, razumevanje termina *šef* kot naziva (prim. *kuharski*, *mafijski šef*);
- *navigacijska mapa* (navigation map) → *navigacijska karta*: pomenska neustreznost (4. merilo) zaradi zamenjevanja zemljevida, karte z mapo.

Žal se pojavljajo tudi primeri strojnih prevodov, ki naj govorijo sami zase: *umetnica iz ozadja* (background artist) → *avtorica/ustvarjalka ozadja*; *umetnik dodatnih likov* (secondary characters artist) → *avtor stranskih likov*; *rdeči križanci* (Red Cross members) → *pripadniki Rdečega križa*; *izstreliti začetno puško* (fire a starting gun) → *dati znak za začetek*; zadnji primer kot frazem seveda sodi že v naslednjo kategorijo.

6 Preneseni pomen in frazeološki kalki

Zaradi načelno nevtralnega novičarskega jezika največ primerov zvez s prenesenim pomenom najdemo v igranih filmih in serijah, večji del na RTV Slovenija je prevedenih. Tako kot druga umetnostna besedila tudi ta zaznamuje jezikovni register, ta pa pomembno vpliva na presojanje ustreznosti. Pri dopuščanju pogovornih prvin prevajalci in lektorji upoštevamo interne smernice za zapis govornega knjižnega in pogovornega jezika, ob čemer se zavedamo, da je vpliv angleščine v govornem pogovorni slovenščini še močnejši. Pod vplivom angleščine se pojavljajo tako frazeološke besedne zveze, pri katerih je ena sestavina drugačna od uveljavljene (*druga plat kovanca* → *druga plat medalje*; *kaj dvigne obrvi komu* → *zaradi česa se dvigne prah*), kot povsem nove (*stopiti v čevlje koga* → *naslediti koga*). Navajava nekaj primerov:

- *na koncu dneva* (at the end of the day) → *navsezadnje, konec koncev*;
- *vsi imajo priložnost, da na Evroviziji svetlo zažarijo* (to shine brightly; prevodno besedilo) → *zablestijo*;
- *punca je bila zunaj moje lige* (out of my league; prevodno besedilo) → *predobra/prelepa je bila zame*;

- *z vsega sveta jim pošiljajo ljubezen in molitve* (send their love and prayers; izvorno slovensko besedilo, vendar povzema tuji vir): zveza *to send love* se običajno prevaja z ustreznico *lepo pozdraviti koga*; v tem kontekstu ustrežnejše: *želijo jim dobro in molijo zanje*.

7 Oblikoslovno-skladenjska raven

Vpliv angleških struktur je najbolj opazen v vse večjem deležu samostalniških besednih zvez, ki nastajajo pri prevzemanju novega izrazja z različnih področij. Angleška zveza dveh samostalnikov se pri prenosu v slovenščino prilagodi njeni skladenjski normi, v večini primerov so samostalniške zveze uresničene kot roditeljske (Fabijanić 2017: 3), nekatere tudi kot predložne zveze ali zveze pridevnika in samostalnika. Prikazujeva primere neustaljene vezave:

- *rudar zlata* (gold miner) → *zlatokop*; *rudar*, *ki koplje zlato*;
- *zgodovinar prava* (legal historian) → *pravni zgodovinar* (uslovarjena zveza s pridevnikom);
- *zgodovinar spolnosti* (sex historian) → *strokovnjak za zgodovino spolnosti*;
- *aktivistka za pravice žensk* (female rights activist) → *aktivistka, ki se bori za pravice žensk/borka za ženske pravice*.

Kalkiranje lahko zaznamuje tudi pridevniško-samostalniške zveze:

- *bralna očala* (reading glasses; prevodno besedilo): besedotvorno ustrezna pridevniška zveza, ki pa je manj uveljavljena kot predložna zveza *očala za branje* ali uslovarjena zveza *očala za na blizu*.

Na stavčni ravni prihaja do prevzemanja angleških skladenjskih vzorcev, ki jih slovenščina sicer ni poznala, je pa njihova raba že toliko razširjena, da je vprašanje, ali sprejemniki besedil v teh primerih še prepoznavajo tuj vpliv:

- *Vendar pa je umetnost tista, ki presega meje* (But it is art that transcends borders; prevodno besedilo): ta poved je izrazito poudarjalna, ustaljeni vzorec v slovenščini bi bil: *Meje pa presega prav umetnost*.

Opaznejša so odstopanja pri glagolskem času ali vidu:

- *Ste želeli zajtrk?* (Did you want breakfast?; prevodno besedilo): kontekstualno ustrežnejši bi bil sedanjik ali pogojnik: *Želite/bi želeli zajtrk?*

8 Sklep

Vpliv angleščine je z razvojem informacijske tehnologije vedno bolj očiten, saj se pojmi in izrazi zanje lahko v hipu razširijo po svetu. Za prevod ali oblikoslovno prilagojeno prevzemanje namreč pogosto ni časa ali potrebe, ker je prvina že znana in razumljiva. RTV Slovenija si je v zadnjih desetih letih vendarle prizadeval v rabi utrditi slovenske ustreznice, npr. *ključnik* (*hashtag*), *veriženje blokov* (*blockchain*), *videomanipulacija* (*deepfake*), *zeleno zavajanje* (*greenwashing*), v nekaterih primerih pa smo presodili, da se je angleški izraz že dovolj usidral (*selfi*), ali pa si nove tvorjenke ne upamo uvesti, je ne znamo ustvariti, zato se zatekamo k opisnim prevodom (*dron* → *brezpilotni letalnik*).

Nalogo lektorja vidiva kot presojanje ustreznosti prevzetih prvin na različnih ravneh, svetovanje avtorju glede upoštevanja besedilne vrste, ali ta torej dopušča več svobode pri slogu in registru, in tudi, ko lektor oceni kalkirano strukturo kot neustrezno, iskanje najustrežnejše rešitve. Članek je nastal na podlagi primerov, ki so izzvali tak proces in posvetovanje z avtorjem. Pri tem sva neredko naletela na omenjene argumente modernosti, ekspresivnosti, prestiža ali največkrat: »Ker vsi tako rečejo.«

Analiza je pokazala, da je primerov kalkiranja, razumljivo, več v prevodnih besedilih, pri čemer gre tudi za neposreden vpliv izvirnega jezika na prevajalca, pogostost interferenc pa je sorazmerna delovnim obremenitvam. Upoštevati pa je treba, da gre na RTV Slovenija v največjem deležu za podnaslovna besedila, ki zaradi načel bralne hitrosti zahtevajo kratkost; anglicizmi so zato prej rešitev v sili kot prevajalčeva odločitev. Pomembna ugotovitev glede izvirnih slovenskih besedil je, da ne prevladujejo le prevzete besede, ampak da so v zavesti slovenskih piscev tudi že oblikoslovno-skladenjski kalki. Zlasti na ravni samostalniških besednih zvez se kaže močan posredni jezikovni vpliv, tudi če besedilo ni nastalo ob povzemanju angleškega vira.

Čeprav se z novimi besedami ali pomenskimi širitvami jezik bogati, pa zbrani primeri kažejo, da lahko slovenščina z nekritičnim prevzemanjem tudi nekaj izgublja. Prvič, kalki iz angleščine izpodrivajo ustaljeno slovensko rabo, tako da bodo nekatere besede, kolokacije s časom utonile v pozabo. Drugič, v primeru novih danosti se slovenski izraz morda ne bo oblikoval, ne bo razvil novega pomena ali se ne bo zadostno razširil v rabi, kar pomeni okrnjen razvoj in s tem siromašenje znotrajjezikovne besedotvorne zmožnosti. Prestiž in modernost, ki naj bi ju besedilo izražalo s prevzetim besedjem in kalki, sta marsikdaj upravičena, in slovenščina gotovo ni ogrožena, ker se pisci velikokrat želimo izraziti z anglicizmom, pač pa, kot po najinem mnenju kaže pričujoča analiza, je za njen razvoj problematično to, da se s kalkiranim izrazom velikokrat preprosto zadovoljimo.

Literatura

- BORŠTNIK, Božo, 1961: Še nekaj besedi o rekljih in kalkih. *Jezik in slovstvo* VI/5. 173–175.
- FABIJANIĆ, Ivo, 2017: English Word-Formation Types in Croatian: The Case of Morphological Adaptation of Noun Phrases in Economic Terminology. *ELOPE: English Language Overseas Perspectives and Enquiries* II/14. 9–23.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- LARIZGOITIA, Xabier Alberdi, 2010: A Typology of Calques: The Calquing Mechanism in Contemporary Basque. *Estudios de Lingüística Universidad de Alicante* 24. 13–35.
- LEVSTIK, Fran, 1956: Napake slovenskega pisanja. *Zbrano delo* 6. *Kritični spisi I*. Uredil Anton Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 38–83.
- MANTIRI, Oktavian, 2010: Factors Affecting Language Change. *SSRN Electronic Journal* 17. 3. 2010. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2566128>.
- MCCRUM, Robert, 2010: *Globish: How English Became the World's Language*. London: Penguin Books.
- MULJAČIĆ, Žarko, 1968: Tipologija jezičnog kalka. *Radovi VII*. Zadar: Filozofski fakultet. 5–19.

- Novice 1848 = Uredništvo: Kako bomo konstitucijo po slovensko imenovali? *Kmetijske in rokodelske novice* VI/14 (5. 4. 1848). 55.
- SKUBIC, Mitja, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- SKUBIC, Mitja, 2004: Prevzete besede in kalki na zahodnem slovenskem jezikovnem območju. *Annales. Series historia et sociologia* XIV/2. 315–322.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si.
- SNOJ, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- ŠABEC, Nada, 2002: Vpliv angleščine na slovensko besedje. *Riječ: časopis za filologiju* VIII/2. 83–90.
- ŠTEBIH GOLUB, Barbara, 2016: Jedan tip imeničkih složenica u kajkavskome književnom jeziku. *Slavia centralis* IX/2. 5–20.
- THOMASON, Sarah G., 2001: *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- URBANČIČ, Boris, 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2021: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-QSVADS5P/a528c875-b596-45ea-921b-bce8198eaa88/PDF> (dostop 10. 5. 2024).

SKRIVNOSTI NASEDLEGA SLOVARSKEGA PROJEKTA

Janez Dular
Ljubljana
Janez_Dular2@t-2.net

DOI:10.4312/Obdobja.43.75-84

Anton Breznik je za *Slovensko-srbohrvatski slovar* 1935/1950 zasnoval svojo oblikonaglasno tipologijo, ker pa je projekt iz nepojasnjenih vzrokov zastal in je anonimno izšel samo prvi zvezek priročnika (A–O) brez navodil za izreko in zašifriranih pregibnostnih vzorcev, nimamo celovitega pregleda nad sistemom. V marsičem odlično delo je v slovenistiki ostalo prezrto in brez vpliva na razvoj tonemske norme v knjižni slovenščini.

slovar, tonemski naglas, tipologija, šifre, avtorstvo

Anton Breznik designed his own morphoaccentual typology for his 1935/1950 *Slovensko-srbohrvatski slovar* (Slovenian–Serbo-Croatian Dictionary). For unknown reasons, the project came to a standstill with only the first volume (A–O) of the work published anonymously, without providing any pronunciation instructions or coded inflectional paradigms, and so no comprehensive overview of this system is available. Breznik’s work, which was excellent in many aspects, has remained overlooked in Slovenian studies and has had no impact on the development of the tonemic norm in standard Slovenian.

dictionary, tonal stress, typology, codes, authorship

1 Uvod

Razplet prve svetovne vojne je za slovensko jezikovno skupnost pomenil strateško prelomnico. Nove sporazumevalne razmere in potrebe so klicale k odzivanju, med drugim s pospešenim nastajanjem srbohrvaško-slovenskih in slovensko-srbohrvaških slovarjev. Dvajset let po izidu prvega *Slovensko-hrvatskega slovarja* (»za svoje člane izdala Matica slovenska«) (Koprinski 1907) so v enem letu izšli kar trije in v naslednjih sedmih letih še dva.

2 Novi slovarji

2.1

Albin Vilhar je leta 1927 sam pripravil *Srbohrvatsko-slovenski slovar* (Vilhar 1927a) in obrnjeni *Slovensko-srbohrvatski slovar* (Vilhar 1927b). Oba sta brez akcentuacije, njuna slovnična informativnost je skopa. V Uvodu k prvemu Vilhar (1927a) piše:

Besed, ki so bodisi čisto enake slovenskim, bodisi, da se od njih le nebitveno razlikujejo in so zbog tega vsakemu Slovincu razumljive, slovar ne navaja [...] Izpuščene so često besede, ki imajo le srbohrvatsko končnico (n. pr. -šte = slov. -šče), a so sicer enake slovenskim; istotako besede, ki imajo v slovenščini polglasni *e*, namesto katerega stoji v srbohrvaščini *a*, n. pr. *dobar* = slov. *dober* [...]. Dopršni in nedopršni glagoli niso vedno navedeni, zlasti ne tam, kjer jih Slovenec itak prav lahko razlikuje in razpozna.

2.2

Skoraj hkrati z Vilharjevim *Srbohrvatsko-slovenskim slovarjem* je izšel enako naslovljen slovar avtorske skupine Adolf Gröbming, Ivan Lesica in Rudolf Mole (Gröbming idr. 1927). Srbohrvaške iztočnice ima onaglašene, slovnična informacija pa je bogatejša kakor v Vilharjevem: vsi srbohrvaški glagoli imajo poleg nedoločnika naveden sedanjik, samostalniki rodilnik, pridevniki z »nepostojanim *a*« pa obliko za ženski spol; »dopršni in nedopršni glagoli so povsod točno prevedeni« (predgovor). Uporabljenih je nekaj pomenskih in terminoloških kvalifikatorjev.

2.3

Leta 1932 je v Beogradu izšel *Rečnik slovenačko-srpsko-hrvatski* J. Veskića. Slovar je brez akcentuacije in slovničnih podatkov. »Unete su samo one reči, koje u srpsko-hrvatskom i slovenačkom jeziku imaju ili razne korene ili razno značenje« (predgovor).

2.4 Gröbming, Lesica, Breznik

Vilharjev dvojni slovarski projekt iz leta 1927 je spodbudil Gröbminga, da bi tudi *Srbohrvatsko-slovenskemu slovarju* njegove avtorske skupine dodali obrnjeni *Slovensko-srbohrvatski slovar*. Ker je bila poudarjena odlika njihovega *Srbohrvatsko-slovenskega slovarja* naglasna in slovnična opremljenost srbohrvaških iztočnic, je bilo jasno, da *Slovensko-srbohrvatski slovar* ne bo smel biti brez take ali boljše slovnično-pravorečne informativnosti slovenskih iztočnic. Pri iskanju strokovnjaka, ki bi bil kos taki nalogi, se je Gröbmingu in Lesici nekako posrečilo pridobiti za sodelovanje Antona Breznika.¹

2.4.1

Način njihovega sodelovanja ostaja skrivnost, jasen pa je rezultat: prvi zvezek slovarja obsega približno 10.500 slovenskih besed, zgledno opremljenih s pravorečno in slovnično informacijo, npr. *lomilec* (-*mīlɛc*) -*lca* (-*mīl*- & -*mīu*-), *klati* (*klá*-) *koljem* (*kól'em*), *onile* (*ô*-) pron, *nocoj* (-*côj*) adv, *joj* (*jôj*) interj, *čepprav* (-*prâu*) conj ipd. Za vrednotenje »problematičnih« izrazov uporablja opozorilne zvezdice (npr. *garant**), enačaje (npr. *kračji* = *krajši*), številne kvalifikatorje (npr. *nebodigatreba* indecl, *lazica* 'uš' *šaljivo*, *grodnica* anat). Dvojnice so vpeljane z znamenjem &. Pri izbiri besedja večinoma sledi izhodiščnemu *Srbohrvatsko-slovenskemu slovarju* iz leta 1927 in

1 Gröbming je kot glasbenik Breznika lahko spoznal, ko je ta nekaj časa predaval na konservatoriju (Šolar 1967: 53–56), pozneje pa je Breznik gotovo spremljal Gröbmingove članke o fonetiki v reviji *Cerkveni glasbenik*.

Pleteršniku (slednjemu še glede naglasa),² zajema pa tudi nekaj srbohrvaškim govorcem »posebnih« lastnih imen, npr. *Matevž, Jožefa, Blejec, Benetke, Celovec, Kolpa*. Zapis izgovarjave je prilagojen navadam srbohrvaško govorečih uporabnikov, npr. *kdo (gdó), bezeg (bəzək), nadštevilan (nàčtevilan)*. Breznik je razvezal Pleteršnikove makrone na tujkah (Dular 2024) in uveljavil svoj sistem tonemske oblikonaglasne tipologije, izpeljane s šiframi, pripisanimi iztočnicam, npr. *darilce (-ril-) 12c; objeti (-jé-) -jamem (-já-) 5b*.

2.4.2

Besedilo za prvi zvezek slovarja (A–O) je bilo natisnjeno še pred izidom Breznik-Ramovševega pravopisa, vendar je v obliki 35 tiskarskih pol (496 oštevilčenih strani) skrivnostno obležalo v skladišču Učiteljske tiskarne in šele leta 1950 izšlo kot knjiga pri Državni založbi Slovenije. V skopi, neoštevilčeni Spremni besedi je založnica zatrdila: »Tisk, ki je med osvobodilno vojno zaradi kulturnega molka počival, se sedaj nadaljuje, tako da bo slovar v kratkem dotiskan [...]. Natančnejša navodila za izreko, vzorci sklanjatve in spregatve (paradigme) ter dodatki s popravki in novejšim izrazjem izidejo hkrati z drugim zvezkom slovarja.« Napoved se iz nepojasnjenih vzrokov ni uresničila in slovar je ostal omejeno uporaben antikvarni torzo, zaradi neizdanih (neobstoječih, izginulih, uničenih?) navodil za izreko in paradigem pa je bil onemogočen celovit pregled nad Breznikovo oblikonaglasno tipologijo.

2.4.3 Molk

V arhivu Državne založbe Slovenije o napovedanem nadaljevanju projekta ni sledu, deloma pa se je razkrilo 16 let po izidu prvega zvezka, ko je Rafael Ajlec v reviji *Naši zbori* objavil jubilejni članek *Adolf Gröbming pri petinsedemdesetem milijniku* in poleg opisa njegovega glasbenega in glasbenopedagoškega delovanja podaljšal nasedlo slovarsko zgodbo z nekaj novimi prvinami (Ajlec 1966: 1–2).

Adolf Gröbming pa se ni udejstvoval le na glasbenem, ampak tudi na jezikoslovnem področju in je na njem celo pomagal orati ledino. Z Ivanom Lesico in Rudolfom Moletom je spisal »Srbskohrvatsko-slovenski slovar« (izdan 1927), nato pa z Ivanom Lesico prvi del obratnega, slovensko-srbohrvatskega slovarja. Ta del slovarja (črke A–O) so še pred vojsko natisnili, pole pa so obležale v skladišču Učiteljske tiskarne in šele Državna založba Slovenije jih je uporabila za izdajo prvega dela »Slovensko-srbohrvatskega slovarja« (1950) brez navedbe avtorjev. V tej knjigi napoveduje založnica še izdajo drugega, sklepnega dela slovarja; ta je res napisan, po smrti Ivana Lesice ga je končal Gröbming sam, izšel pa ni.

Tudi v tako osveženi zgodbi ostaja vrsta skrivnosti. Zakaj se je Državna založba Slovenije sklicevala na osvobodilno vojno in kulturni molk, ko pa je bilo že pred vojno zadosti časa za dokončanje in izdajo obeh zvezkov slovarja, zakaj je še v Ajlečevi verziji zamolčano Breznikovo ime? Celo Jakob Šolar v obsežni spremni

2 Vendar nekaj Breznikovih odmikov od naglasov v Pleteršnikovem slovarju: Plet. *náš, krádem* (sed.), *gutapérča, gónja* – Brezn. *náš, krádem, gutapérča, gòna*.

besedi k izboru Breznikovih spisov v knjigi *Življenje besed* (Šolar 1967: 51–53) pušča glede sodelovanja pri *Slovensko-srbohrvatskem slovarju* popoln mrk.

Gröbming je umrl tri leta po izidu Ajlečevega članka. Dediči o njegovi slovarski zapuščini (avtorski izvodi ipd.) ne vedo nič; po spominu na »šegavega in ljubeznivega papana Adolfa« v družinskem ustnem izročilu ni o slovarju nikoli govoril ne on sam, ne svak Ivan Lesica, ne noben drug sorodnik, »čeprav smo živeli v isti hiši« (iz osebne korespondence).

Za svoj čas imenitni slovarski izdelek Gröbmingove skupine je ostal v javnosti prezrt in brez vpliva na nadaljnje obravnavanje tonemskosti v knjižnojezikovni normi. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* ga pri navajanju svojih gradivskih virov (SSKJ 1 1970: § 11–14) sploh ne omenja. Tudi v Jurančičevem slovarju ga v seznamu *Dosedanji štokavsko-slovenski in slovensko-štokavski slovarji* ne najdemo (Jurančič 1955: XXIV). Pač pa je pohvalno – kot »dobro, solidno delo« – naveden v *Slovensko-srbohrvatskem slovarju* avtorske skupine Škerlj, Aleksić, Latković (Škerlj idr. 1964: VI, XXII).

2.4.4 Odmevi

Iz splošne pozabe ga je čez leta izkopal Jože Toporišič, ko je v spremni besedi k izboru Breznikovih jezikoslovnih razprav (Toporišič v: Breznik 1982: 20) ob sicer skeptičnem potrjevanju Breznikovega sodelovanja pri tem slovarju³ priznavalno zapisal: »ta slovar se namreč trudi natančno zapisati [...] še tonemskost, in sicer ne samo besedoslovno, ampak tudi oblikoslovno. Še več: tu se je avtor spet povzdignil celo v oblikoslovno naglasno tipologijo, zelo izčrpno in obsežno, ki jo je s številkami zaznamoval pri glavah posameznih gesel.« Na nekaj delcev »tudi v marsičem drugem odličnega Groebmingovega in Lesičevega (ter Breznikovega) slovensko-srbohrvaškega slovarja« se je oprl Peter Weiss pri razčiščevanju normativnega branja črkovnih skupin *stst*, *std*, *td* ipd. v števnikih tipa *šeststo* (Weiss 1999: 170, 173) in pri obravnavi narečnega slovaropisja (Weiss 2009: 262), v moji razpravi (Dular 2024) pa gre za priznavanje Breznikovega dosežka pri zapisovanju izgovarjave in razvezavi Pleteršnikovih makronov v tem slovarju.

3 Zašifrirana tipologija

Prav bi bilo, da bi Breznikovo zašifrirano oblikonaglasno tipologijo »razvozili in predstavili jezikoslovni javnosti, saj je to eden redkih primerov, ko je ob tonemski naglas v Pleteršniku in v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* mogoče postaviti še kak tip« (Toporišič v: Breznik 1982). Šifre so pripisane pregibnim besedam in so sestavljene iz številke od 1 do 27 in iz črke od *a* do *g*. Če si izpišemo nekaj besed z isto šifro, se izkaže, da spadajo v isti oblikonaglasni tip, temelječ na četrti izdaji *Slovenske slovnice* (Breznik 1934: 71–85, 111–128), npr.:

3 »Če je res Breznik avtor naglaševanja v Slovensko-srbohrvatskem slovarju [...], očitno pa gre za delo Gröbminga in Lesice« (Toporišič v: Breznik 1982: 20).

- **2b** moški samostalniki s kračino (K) v edninskem imenovalniku mehkih osnov (*brstič, Alëš*);
- **11a** glagoli IV. nedoločniške vrste z akutom (A) na podstavi (*mísliti, obésiti*).

Po napovedi Državne založbe Slovenije kot založnice prvega zvezka naj bi na koncu drugega zvezka tem tipom pod istimi šiframi ustrezale preglednice z izčrpnim prikazom paradigem (na to redko »slovarsko tehniko« opozarja Weiss 2009: 262), s čimer bi slovnična informativnost tega slovarja občutno preseгла raven Pleteršnikovega. Te pogrešane preglednice si danes lahko predstavljamo samo kot abstraktne konstrukte, po funkciji morda prednice Riglerjevih naglasnih shem iz Uvoda SSKJ (§ 183–214).

3.1

Dosežena konkretna podlaga za morebitno rekonstrukcijo preglednic so izpisi besednih skupin z isto šifro in tipskimi lastnostmi. Pridobljeni seznam šifer ima nekaj odprtih mest za predvidljive, vendar v prvem zvezku slovarja neizpričane šifre: ker sta z izpisi izpričani šifri 5d in 5f, med njima pa je vrzel, bi tam morala biti šifra 5e, zastopajoča domnevne primere iz drugega zvezka; podobno je z vrzeljo med šiframa 13c in 13f.

3.1.1 Pregled tipov po ugotovljenem zapovrstju šifer

Gl. prilogo.

3.2 Prepoznavanje tipov

Z vtisom obsežnosti in zapletenosti delno razvozlane tipologije se križa vtis okrnjenosti in nepreglednosti. Okrnjenost je mogoče pojasniti z nedokončanostjo projekta, nepreglednost pa izhaja iz tipske nehomogenosti marsikatere šifre: primere s šifro 1a rekonstruiramo kot tip 1a α (npr. *list* po moški o-jevski sklanjatvi s stalnim dolgim naglasom na trdi osnovi) in kot tip 1a β (npr. *obrësti obrëdem* po spregatvi zobniškega razr. I. nedol. vrste). Tako so samostalniški tipi razpršeni in prepleteni z glagolskimi od šifre 1a do 14, kot strnjeni skupini so v seznamu razvrščeni le pridevniški in števniki tipi od šifre 15a do 15g oz. od 22 do 27.

3.2.1

Težko je iskati pojasnila za številne vsebinske nejasnosti in neenotnost pri uvrščanju posameznih iztočnic v tipe. Ne mislim na razsipnost z naglasnimi idr. arhaizmi (npr. *jajcè, kupàc, idijôt, higijëna, jàsàlce, čúvstvo*), temveč na notranjo ohlapnost ureditve, ko je npr. *govedorëja* uvrščena v cirk. tip 5a α , *čebelorëja* pa v ak. tip 5b α ali ko sta besedi *absolutizem* in *centralizem* A, beseda *barbarizem* pa C (vse troje v tipu 1a α). Podobnih neskladij je na desetine, npr.: *mílimëtàr* z A, *kílomëtàr* pa s C (oboje iz makrona); *izolátor -rja* v 1a α , *kondenzátor -rja* v 2a α ; *gorenjec* s šifro 2a (mehke moške osnove), *dolenjec* pa s šifro 2b vrinjen med samostalnike s K; *delovôdja* v 1a α , *knjigovôdja* v 2a α ; glavni števniki 11, 18, 19 pod šifro 22, števniki 12 pod šifro 23; i-jevskemu samostalniku *mlâdež -ži* je pripisana šifra 5a, sicer določena za a-jevске samostalnike s C (npr. *čabëla*); nedorečeno stilsko razmerje med dvojnicami tipa *glôdati glôdam/glôjem* pri tipih 12b β in 13b ... Za nekatere od teh primerov bi morda

našli rešitev v obljubljenem drugem zvezku slovarja, v marsikaterem primeru pa gre najbrž za vsebinsko ali tiskovno napako.

4 Skrivnosti

Ostaja nam ugibanje ali blede upanje na najdenje izgubljene dokumentacije in preglednic s paradigmami, ki bi omogočile popolno razvozlanje šifer in celovito ovrednotenje Breznikove oblikonaglasne tipologije. Neuspešno ostaja tudi razkrivanje vzrokov za dvakratno nasedlost slovarskega projekta leta 1935 in 1950. Kdo in zakaj je delo ustavil? Je prišlo do spora med sodelavci? Je bil Breznik preobremenjen z drugimi nalogami, posebno s *Slovenskim pravopisom* in polemiko o njem? Je bil v zadregi zaradi neskladnosti natisnjenih slovarskih pol z nekaterimi rešitvami, o katerih sta za novi pravopis sklenila kompromise s Franom Ramovšem? Ga je zavrla ugotovitev kar številnih neskladij in pomot pri uveljavljanju sicer ustrezno zasnovanega sistema? Je dala Učiteljska tiskarna gradivo komu v recenzijo in potem »v bunker«? Ali je Gröbming po Breznikovi in Lesičevi smrti res sam nadaljeval delo? Zakaj anonimnost izdaje pri Državni založbi Slovenije 1950? Zakaj je bilo Breznikovo sodelovanje enotno zamolčano pri Jakobu Šolarju, Rafaelu Ajlecu in v Gröbmingovem družinskem krogu? Kako so nedvomni slovarski dosežek lahko prezrli avtorji SSKJ?

Viri in literatura

- AJLEC, Rafael, 1966: Adolf Gröbming pri petinsedemdesetem milijniku. *Naši zbori* XVIII/1. 1–2.
- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba svetega Mohorja.
- BREZNIK, Anton, GRÖBMING, Adolf, LESICA, Ivan, 1950: *Slovensko-srbohrvatski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- DULAR, Janez, 2021: Sodobne tendence tonemskega naglaševanja v knjižni slovenščini. Tanja Mirtič, Marko Snoj (ur.): *I. slovenski pravorečni posvet*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave II. razreda SAZU, 25).
- DULAR, Janez, 2024: Makronska dediščina Pleteršnikovih tonemskih dvojnic. Marko Jesenšek (ur.): *Pleteršnikova dediščina*. Maribor: Univerzitetna založba (Zora, 154).
- GRÖBMING, Adolf, LESICA, Ivan, MOLE, Rudolf, 1927: *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- JURANČIČ, Janko, 1955: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KOPRINSKI, Robert, 1907: *Slovensko-hrvatski slovar*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar I–II, transliterirana izdaja*. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RIGLER, Jakob, 1966: Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* XI/1–2. 24–35.
- SSKJ 1 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I*, 1970. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- ŠKERLJ, Stanko, idr., 1964: *Slovensko-srbskohrvatski slovar*. Beograd: Prosveta; Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ŠOLAR, Jakob, 1967: Sprema beseda. Anton Breznik: *Življenje besed*. Uredil Jakob Šolar. Maribor: Založba Obzorja. 5–6.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: Delo Antona Breznika. *Anton Breznik: Jezikoslovne razprave*. Uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 5–24.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis. *Slavistična revija* XXXIX/1. 116–126.
- VESKIČ, J., 1932: *Rečnik slovenačko-srpsko-hrvatski*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- VILHAR, Albin, 1927a: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

- VILHAR, Albin, 1927b: *Slovensko-srbohrvatski slovar*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- WEISS, Peter, 1999: Šestdeset in šeststo petdeset šestdelnih šeststopenjskih petdejank. Janez Keber (ur.): *Jezikoslovni zapiski* 5. 169–176.
- WEISS, Peter, 2009: Oblikoslovni podatki v slovenskem narečnem slovarju. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja* 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 255–262.

Besedilo je bilo pripravljeno tudi z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Priloga

Pregled tipov po ugotovljenem zapovrstju šifer

1a – α samost(alniki) m. o-jevske sklanj(atve) s stalnim dolgim naglasom na trdi osnovi in brez posebnosti v končnicah (rod. na -a, or. na -om): *korak, greh, gabar, Marko, oproda*; **β**) glag(oli) zobniškega razr. I. nedol. vrste z ohranjenim prvotno dolgim naglasom na osnovi: *nasésti -sêdem, naprêsti -prêdem, krásti krâdem*

1b – α samost. m. o-jevske sklanj. s premenami v trdih osnovah (K v ed. im., premični naglas na osnovi, zožitev o/e pod A dolžino): *bràt bráta, odlòk odlòka, cemènt, kùp, kùt; médvèd medvèda*; **β**) glag. zobniškega razr. I. nedol. vrste z ozkim o/ë v sed. osnovi (po premiku kratkega naglasa z zadnjega zloga): *gósti gòdem, narásti narástem*

1c – α m. samost. s širokim o/e v osnovi: *lónec, gròb, kònj, čésan, cèr*; **β**) glag. zobniškega razr. I. nedol. vrste s širokim o/e ali polglasnikom v osnovi: *naplésti -plétem, cvàsti cvàtem, bósti bódem*

1d – m. samost. s polglasnikom v trdi osnovi in naglašeno K v končnici: *čəbàr čəbrà, bəzàg bəzəgà* (večinoma z naglasnimi dvojnicami po 1aα)

2a – α m. samost. z mehkiimi končaji in premeno o/e v končnici ed. or.: *klanec s klancem, kovač, gož, angažma, mizar*; **β**) glag. sičniškega razr. I. nedol. vrste z ohranjenim starim naglasom na osnovi: *lěsti lëzem, mólsti mólzel, napásti -pâsel*

2b – α m. samost. s K v ed. im. mehkih osnov: *dàc dàca, bìč bíča*; **β**) glag. sičniškega razr. I. nedol. vrste z ozkim o/ë v sed. osnovi (po premiku kratkega naglasa z zadnjega zloga): *otrěsti otrěsem, grísti grízem*

2c – α m. samost. z A širokim e-/o-jem v mehki osnovi: *kósac, lémež, mèč*; **β**) glag. sičniškega razr. I. nedol. vrste (s širokim o/e v osnovi): *nésti nésem, natvésti -tvézem*

2d – m. samost. o-jevske sklanj. s polglasnikom v mehki osnovi (or. ed. na -em pri tipičnih končajih) in naglašeno K v končnici: *bəðàñ bəðnà, mřtvàc mřtvàcà*

3 – m. samost. o-jevske sklanj. mešanega naglasnega tipa (večinoma z dvojnicami): *bòg bogà, gòd gòda/godù, mèd mèda/medù*

3a – glag. ustničnega razr. I. nedol. vrste: *oplěti oplévem*

3b – glag. ustničnega razr. I. nedol. vrste z ozkim o/ë v osnovi: *ozěbsti ozěbem, dólbsti dólbem, oskúbsti oskúbem*

3c – glag. ustničnega razr. I. nedol. vrste s širokim e/o v osnovi: *grébsti grébem, hrópsti hrópem*

4 – **α** m. samost. s podaljšanjem osnove ali naglasnimi premenami (premični in mešani tip): *Francè-éta, óče -čéta, dðž -žjà & dðžja, dån dnêva, člóvek -véka, môž -ža, gråd -da & -dú;* **β** glag. mehkonebniškega razreda I. nedoloč. vrste: *doséči -séžem*

4a – glag. mehkonebniškega razr. I. nedoloč. vrste: *odséči odséčem, ostríči ostrížem*

4b – glag. mehkonebniškega razr. I. nedoloč. vrste z r/l v korenu: *naprèči -préžem, natólči -tólčem*

4c – glag. mehkonebniškega razr. I. nedol. vrste s kratkimi dvojnicami v 3. os. mn.: *odréči odréčejo/odrekó, iztéči iztéčejo/iztekó*

5a – **α** ž. samost. a-jevske sklanj. s C na osnovi (brez posebnosti): *abecêda, govedorêja, jâzbina, medicína, čabêla, dobróta;* **β** glag. nosniškega razr. I. nedol. vrste (sed. koren na nosnik): *méti mánem, ožéti -žmèm*

5b – **α** ž. samost. a-jevske sklanj. z A na osnovi: *bába, carína, kmetica, čebelorêja, góba, mréža;* **β** glag. nosniškega razr. I. nedol. vrste: *odpéti -pnèm, oprijéti oprímem, kléti kólnem (kóy-), otéti otmèm*

5c – a-jevski samost. z A na širokem o-ju ali e-ju: *celóta, kósa, méja, gréda*

5d – a-jevski samost. s polglasnikom v osnovi in naglašeno K v končnici: *mæglà, daska & daska*

(5e) – [...] (V prvem zvezku slovarja ni nobene iztočnice s to šifro.)

(5f) – [...] (V prvem zvezku slovarja sem našel le eno iztočnico s to šifro: *kóža*; njena tipskost bi bila prepoznavna ob ustreznih primerih iz drugega zvezka.)

6 – glag. jezičniškega razreda I. nedol. vrste: *dréti dérem, ocvrèti -vrèm, kláti kól'em, mléti mól'em*

6a – cirkum. ž. samost. i-jevske sklanj.: *čelúst, jesên, ľubêžan, drhâl (-hây)*

6b – akutski ž. samost. i-jevske sklanj: *bahávost, pámet, lúč*

6c – ž. samost. i-jevske sklanj. z naglasnimi premenami v osnovi (K v im. ed., premični naglas): *miš míši, nít níti, kópel/kopêl kopêli*

7 – **α** ž. i-jevski samost. mešanega naglasnega tipa: *čâst časť, krî krvî;* **β** glag. samoglasniškega razr. I. nedol. vrste: *kríti kríjem, odpéti odpójem, ostáti ostánem, izplúti izplóvem*

8a – glag. II. nedol. vrste s stalnim naglasom na osnovi: *dvígniti dvígnem, ovéniti ovénem*

8b – glag. II. nedol. vrste s premičnim naglasom: *iztegníti/iztégniti iztégnem, izogníti/izógniti izógnem*

8c – glag. II. nedol. vrste s korenskim polglasnikom in A na nedoločniški priponi: *dâhniti dâhnem, gåníti gánem, natâkníti/natákniti natáknem*

9 – glag. »kontrakcijskega« razreda III. nedol. vrste: *douméti doumêjem/doumêm, naštéti naštêjem, iméti imâm*

9a – izglag. C ž. samostalnik na -ev: *cenítev (-ítey), brítav*

9b – akutski ž. samost. na -av: *cérkev (-kay), bréskev*

10 – ž. samost. mešanih sklanjatev: *hčí hčêre, máti mátere, gospá gospé*

10a – glagoli III. nedol. vrste z naglasno dvojnico v podstavi – v prvem delu slovarja samo en primer: *obviséti obvisím/obvisím*

10b – glag. III. nedol vrste na -eti -im: *beléti belím, debeléti, letéti*

10c – glag. III. nedol. vrste na -ati -im: *bežáti bežím, kričáti, báti se bojím se*

11a – **α** samost. s. spola s C podstavami in priponama -stvo/-štvo (*bístvo, junáštvo*) ali z A pripono -ivo (*gorívo, cepívo*); **β** glag. IV. nedol. vrste z A na podstavi: *mislíti, grábiti, obéstiti*

11b – α samost. s. spola z naglašeno K v končnici: *dnò dnà*; **β** glag. IV. nedol. vrste z naglasnima dvojnicama na podstavi (A na priponi): *cepíti/cépiti, hvalíti, kupíti*

11c – α samost. s. spola z nedvojnično A podstavo ali z A pripono -ilo: *město, bláto, darílo*; **β** glag. IV. nedol. vrste z naglasom na priponi in dvojnico na o-ju v podstavi: *brođíti/bròđiti bròđim, ogníti/ógniti ógnem, hodíti hòđim*

11d – α samost. s. spola z A na širokem e-ju v osnovi: *bédro, omélo*; **β** glag. IV. nedol. vrste z A na priponi: *cedíti, naredíti*

11e – α samost. s. spola z mešanim naglasom: *mesò daj./mest. mēsu, blago blāgu*; **β** glag. IV. nedol. vrste z o-jem v prednaglasnem zlogu: *govoríti, gnojíti, odzvoníti*

12a – α cirkumfl. samost. s. spola na -je: glagolniki (*bârvanje, hotēnje*), kolektivi (*brēzje, kâmenje*) in pojmi (*ozâdje, nakljûčje*); **β** glag. 1. razr. V. nedol. vrste z naglasom na podstavi: *dělati dělam, čârati*

12b – α samost. s. spola s končniškim kratkim naglasom (večinoma z dvojnicami): *jajcè/jájce, cvrtjè*; **β** glag. 1. razr. V. nedol. vrste z dvojnicami po 2. razr.: *glòdati glòdam/glòjem, hrípati hrípam/hrípljem* (prim. 13b)

12c – α akutski samost. s. spola z mehko osnovo: glagolniki (*bránje, grétje*), kolektivi (*gròzdje, hrástovje*), prostor (*dvorišče, gorišče*), manjšalnice (*darilce, lícece*); **β** glag. 1. razr. V. nedol. vrste z A na nedol. in C na sed. priponi (nekateri z dvojnico po 2. razr.): *odveslâti odveslâm, okopâti okopâm/okópljem*

12d – α glagolniki iz glagolov III. in IV. nedol. vrste z A pripono -enje: *hrepenénje, gnojénje, govorjénje*; **β** glag. V. nedol. vrste s C pripono -irati: *absolvírati, cementírati*

12e – samost. s. spola s staro mehko osnovo: *morjè/mòrje, kopjè/kòpje*

13a – glag. 1. razr. V. nedol. vrste z naglasom na podstavi in priponsko dvojnico po 2. razr.: *odjâhati odjâham/odjâšem, obrézati obréžem*

13b – glag. 2. razr. V. nedol. vrste s stalnim naglasom na podstavi (nekateri z dvojnicami po 1. razr.): *lízati lížem, ískati ískâti íščem, glòdati glòjem/glòdam* (prim. 12b)

13c – glag. 2. razr. V. nedol. vrste s premičnim naglasom (večinoma z dvojnicami po 1. razr.): *kresâti krêšem, klepetâti klepêčem/klepetâm, klepâti/klépati klépljem, orâti órjem/orâm*

(13d) [...] (V prvem zvezku ni nobene iztočnice s šifro 13d ali 13e.)

(13e) [...] (V prvem zvezku ni nobene iztočnice s šifro 13d ali 13e.)

13f – samost. s. spola z daljšanjem osnove: *drevò drevêsa, deklè deklêta, bréme bremêna, imê imêna*

14 – samost. s. spola s posebnostmi v tvorbi množine: *okò očí, drvà/dřva dřv, gorjè*

14a – glag. 3. razr. V. nedol. vrste: *brâti bérem, gnâti žénem, izzvâti izzóvem*

14b – glag. 3. razr. V. nedol. vrste s korensko sestavino -ov- in A na sed. priponi: *kovâti kújem, nasnovâti nasnújem, izrúvati izrúvam/izrújem* (prim. 16b)

15 – glag. 4. razr. V. nedol. vrste: *nasejâti nasêjem, dajâti dâjem*

15a – pridev. z dolgim A na osnovi in metatonijo v im. in tož. m. spola ed.: *húda húd, gřda gřd, mláda mlâd*

15b – končniško naglašeni pridev. z neobstojnim polglasnikom v končaju: *mehàk mehà, lahèn lahnà* (prim. 15d)

15c – pridev. s K v ed. im. in tož. m. spola ed. ter akutsko dolžino v drugih sklonih: *tòpa tópa, črvív črvíva, globòk globóka*

15d – pridev. z neobstojnim samoglasnikom (polglasnikom ali a-jem) v končaju: *mòkàr mòkra, glasân glasnà, méhàk méhka* (prim. 15b)

15e – pridev. s premičnim naglasom na osnovi: *débel debêla, dozórel dozorêla*

15f – tvorjeni pridev. (izpeljava): *akûten, jâdŕŕ, dalmatînski, sosêdov, čebêlji, bêlkast, čudovît, mŕzel*

15g – pridev. *dôber dôbra* (brez premika naglasa pri tvorbi prislova: *dôbro mu gre* (: *lepô mu gre*))

16 – osebni zaimek za 3. osebo ed.: *òn óna onô*

16a – glag. VI. nedol. vrste z naglasnimi dvojnicami: *dêdovati/dedováti, kmêtovati/kmetováti*

16b – glag. VI. nedol. vrste z A na priponi -ova/-eva in C na sed. priponi: *darováti darûjem, kupčevâti kupčûjem* (prim. 14b)

17 – **α**) glag. z brezpriponskim sed.: *dâti dâm, izvédeti izvêm, jêsti jêm, býti sàm*; **β**) svoj. zaimki: *môj môja, njegôv, njên, njîhov, njûn*

18 – kaz. zaimki: *ôni, ônile, tâle*

19 – **α**) vpraš. zaimki: *káj, kdô*; **β**) mnog. zaimki: *málokâj, màrsikdò*

20 – ozir. zaimki: *kdôr, kâr, katêri*

21 – **α**) nedol. zaimki: *nêkdo/nekdô, nêkaj, màrsikâk, màrsikâkšân*; **β**) nik. zaimki *nîkdo, nihčê/nîhče, nič ničêsar*

22 – glavni štev.: *édân, dvâ, obâ, dvanâjst, dvâjset, devêtdeset, dvêsto*

23 – **α**) vrstilni štev.: *četŕti, devêti/devêti, enâjsti, devêtdeseti*; **β**) zapovrstni prislovi: *drûgikrat, četŕtikrat*

24 – ločilni štev.: *dvôj, četvêr, osemdesetêr*

25 – **α**) os. zaimki za prvo osebo: *jâz (jâs), mîdva*; **β**) množ. števnik: *obôjân, četvêrân, dvanajstêrân*

26 – količ. ločilni štev.: *dvôje, osemnajstêro, devetdesetêro*

27 – ponavljalni štev.: *dvâkrat, devêtkrat, málokrât; drûgič, devêtič/devêtič, dvanâjstič*

(O)PRAVLNOST NA IZPITIH IZ ZNANJA SLOVENŠČINE KOT DRUGEGA JEZIKA

Ina Ferbežar

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana

ina.ferbezar@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.85-92

Jezikovno normo in predpis običajno povezujemo s slovnično in pravopisno oz. pravorečno pravilnostjo. V tem prispevku (jezikovno) pravilnost pojmuje večplastno; o njej razmišljamo ob izpitih iz znanja slovenščine, ki jih v Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani razvijamo in izvajamo za najrazličnejše uradne namene odraslih uporabnic in uporabnikov slovenščine kot neprvega jezika. Pri teh izpitih ima prednost pravilna izvedba jezikovnega opravila, zadanega v izpitni nalogi, oz. uspešnost pri posredovanju sporočila; pri tem je jezikovna pravilnost le ena od ocenjevanih kategorij.

pravilnost, jezikovno opravilo, slovenščina kot drugi jezik, *Skupni evropski jezikovni okvir* (SEJO), jezikovni izpiti, ocenjevanje

One usually associates linguistic norms with grammatical and orthographic correctness or accuracy. This article conceptualizes (linguistic) correctness in a multifaceted way; it is considered in the context of testing Slovenian. Language exams are developed and administered by the Centre for Slovenian as a Second and Foreign Language at the University of Ljubljana's Faculty of Arts, and they are used by adult nonnative users of Slovenian for a wide variety of official purposes. In the tests, priority is given to correct performance of the language task on the exam or to success in conveying the message; language correctness (accuracy) is only one of the categories assessed.

language correctness/accuracy, task, Slovenian as second language, *Common European Framework of Reference for Languages* (CEFR), language tests, assessment

1 Uvod

Jezikovno normo in predpis običajno povezujemo s slovnično in pravopisno oz. pravorečno pravilnostjo. V prispevku bomo razmišljanje o normi postavili v kontekst preverjanja znanja slovenščine kot neprvega jezika. V Sloveniji sistem preverjanja in potrjevanja znanja slovenščine v skladu s sodobnimi strokovnimi spoznanji že tri desetletja sistematično razvija Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ)¹ na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Izpitov na različnih ravneh, s katerimi se preverja splošna sporazumevalna zmožnost v slovenščini, se udeležujejo odrasli uporabniki in uporabnice slovenščine iz drugih držav, ki potrebujejo potrdilo o znanju

1 <https://centerslo.si/izpiti/>

slovenščine za najrazličnejše uradne namene (gl. letna poročila CSDTJ).² V tem kontekstu pravilnost pojmujeemo večplastno, nanaša se tako na vsebino kot tudi na način, kako je ta vsebina posredovana.

2 Pravilnost kot vsebinska kategorija

V kontekstu preverjanja jezikovnega znanja se koncept pravilnosti nanaša najprej na vsebino, torej na pravilnost in smiselnost odgovora glede na vprašanje, zastavljeno v izpitni nalogi, oz., v primeru produktivnih ali performančnih testov,³ na pravilnost izvedbe naloge (npr. ali esej po vsebini ustreza temi, v kolikšni meri so upoštevane vsebinske točke iz navodil za pisanje praktičnega besedila ipd.). *Norma* je v tem smislu določena s samim vprašanjem oz. z nalogo, ne glede na to, ali ta v jezikovnem testu preverja receptivne zmožnosti in dejavnosti, povezane z njimi (branje, poslušanje), ali jezikovno produkcijo (govorjenje, pisanje). Logično je, da mora oseba to normo izpolniti, če želi izpit opraviti. V zvezi s tem nekaj poudarkov.

Če začnemo s preverjanjem **receptivnih zmožnosti**: v jezikovnem testu vprašanja oz. naloge določajo, kaj in kako naj testirane osebe razumejo v nekem govorenem ali zapisanem besedilu, s čimer vprašanja nekako *predpisujejo* pomen. To je seveda problematično, saj ne upošteva dejstva, da uporabniki in uporabnice jezika v (spo)razumevanje stopamo z različnih pozicij in zato pomen(e) tvorimo vsak in vsaka na svoj način, glede na trenutne okoliščine. Pomen oz. pomeni besedila pa so v testu določeni v skladu s pričakovanji njegovih avtoric oz. avtorjev (Ferbežar 2013: 102). Da bi se izognili preveliki subjektivnosti, se pri določanju, kakšno besedilo naj bi na določeni stopnji znanja oseba v slovenščini razumela ter kaj in kako naj bi v njem razumela, pri pripravi izpitnih nalog naslanjamo na priporočila *Skupnega evropskega jezikovnega okvira* (SEJO 2011) in njegovega *Dodatka* (2023) ter opisnike v njihovih lestvicah. Pri preverjanju receptivnih zmožnosti za izhodišče služijo opisniki za t. i. sprejemniške dejavnosti. Pri tem so testirane osebe (kandidatke in kandidati) postavljene pred različna *jezikovna opravila* (pri branju je to npr. iskanje podatkov in utemeljitev v besedilu) ter v različne vloge (pri poslušanju npr. od naključnih do oddaljenih poslušalcev, ki besedilo poslušajo prek medijev), upoštevaje stopenjskost sporazumevalne jezikovne zmožnosti.

Jezikovna opravila SEJO opredeljuje kot »niz smiselnih dejanj z jasno opredeljenim ciljem in s specifičnim rezultatom«, njihova izvedba pa od uporabnic in uporabnikov jezika zahteva strateško aktivacijo določenih zmožnosti (SEJO 2011: 181). V kontekstu poučevanja in preverjanja jezikovnega znanja torej lahko rečemo, da so jezikovna opravila nekakšne uporabne naloge, pri katerih so uporabniki in uporabnice jezika aktivno vključeni v smiselno, četudi simulirano sporazumevanje. Ob tem kaže poudariti, da opisniki za posamezna jezikovna opravila v SEJU in *Dodatku* niso lestvičeni arbitrarno, ampak so bile pri določanju težavnosti uporabljene ustrezne

2 <https://centerslo.si/knjige/letna-porocila/>

3 Produktivni test (angl. *performance test*) je »testni postopek, ki od kandidata zahteva določeno obliko jezikovne produkcije, bodisi pisne ali govorne« (Pojmovnik 2004: 147).

statistične metode. Res pa je, da so univerzalni in zato za posamezni jezik zahtevajo konkretizacijo oz. specifikacijo, npr. kaj za konkretno rabo opisnika pomeni, da zna uporabnik oz. uporabnica »[n]ajti relevantne podatke v vsakdanjih gradivih, npr. pismih, brošurah in kratkih uradnih dokumentih, in jih razume« (Dodatek 2023: 54). Skupno razumevanje, kaj so »vsakdanja gradiva« in kaj »relevantni podatki«, pri razvoju izpitov iz znanja slovenščine dosežemo s strokovno presojo in po priporočenih postopkih.⁴

Pravilnost se pri preverjanju jezikovnega znanja torej v prvi vrsti nanaša na *vsebino*, tj. pravilnost in smiselnost odgovora glede na zastavljeno vprašanje. Pri preverjanju receptivnih zmožnosti se sicer lahko nanaša tudi na pravilnost zapisa, a le izjemoma, tj. kadar opravilo oz. naloga zahteva tudi samostojen zapis odgovora (npr. pri pisanju zapiskov ali pri utemeljevanju izbranih odgovorov).⁵ A tudi v teh primerih je (če ostanemo pri pisnem sporazumevanju) pozornost usmerjena na *razumljivost*. V tem kontekstu je namreč sprejemljiv vsak odgovor, katerega pomen je dovolj razumljiv (četudi ne nujno slovnično, pravopisno pravilen), ključna pri tem je torej *presoja pomena* (prim. Ferbežar 2013: 103), za kar se vsi, vključeni v postopke ocenjevanja na izpiti iz znanja slovenščine, ustrezno usposablajo.

Jezikovna opravila pa so izhodišče tudi pri preverjanju produktivnih oz., po SEJU, **tvorbni**h zmožnosti in z njimi povezanih dejavnosti, katerih rezultat je besedilo. Tu pa se pravilnost – poleg (odločujočega) vsebinskega vidika, tj. ali je opravilo v nalogi izvedeno in besedilo tvorjeno v skladu z navodili – nanaša tudi na način, kakó jezikovno pravilno je izvedeno/tvorjeno. V tem primeru je *jezikovna pravilnost* torej ena od ocenjevanih kategorij: pri pisanju to vključuje slovnično in pravopisno pravilnost, pri govorjenju pa se poleg slovnične pravilnosti ocenjuje tudi *izgovor*, ki ga *Dodatek* k SEJU konceptualizira kot fonološki nadzor (ta obsega splošni fonološki nadzor, artikulacijo in prozodijo; Dodatek 2023: 129–130).⁶

Jezikovna pravilnost pri preverjanju jezikovnega znanja ni najpomembnejši vidik jezikovne rabe. Za to obstajata vsaj dva razloga. Prvi je, da je jezikovno sporazumevanje med ljudmi vedno povezano z zelo konkretnimi osebnimi okoliščinami, usmerjajo ga specifične potrebe, interesi in želje oseb, ki in ko vstopajo v komunikacijo. Pri tem sledijo svojim ciljem, upoštevajo morebitne sogovornice in sogovornice, vse to pa počnejo v nekem realnem času in morda ob pomoči različnih virov, orodij in storitev. V nasprotju s tem so jezikovni testi izrazito kontrolirano okolje, omejeni so tako vsebinsko kot časovno; testi splošne jezikovne zmožnosti so v svoji univerzalnosti hkrati namenjeni vsakomur in nikomur posebej (Ferbežar 2019; Ferbežar, Eniko 2022).⁷ Jezikovna opravila v testih nedvomno omogočajo simulacijo jezikovne rabe, a je pri tem treba upoštevati, da je ta izrazito usmerjena in omejena in kot taka lahko pomeni zgolj približek dejanske rabe in dejanske zmožnosti. Drugi razlog je povezan

4 Ti so natančneje opisani v Ferbežar 2019.

5 Za razliko od nalog, ki zahtevajo samo izbiro med že danimi odgovori.

6 V nadaljevanju besedila bomo, če ne bo šlo za specifično pisanja ali govorjenja, uporabljali skupni pojem *jezikovna pravilnost*.

7 Rešitev bi bili personalizirani jezikovni testi, ki bi jih v prihodnje lahko omogočala umetna inteligenca.

s posameznikovo zmožnostjo sporazumevanja v jeziku, ki ni njegov prvi jezik. Prav vsi delimo izkušnjo, ko »v tujem jeziku rečemo stvari, ker jih *znamo* reči, ne pa, ker izražajo, kar *želimo* reči« (Widdowson 1996: 384, poud. avt.). V nepravem jeziku torej govorimo jezik, ne pa svojih misli (prav tam). To še posebej velja v nadzorovanih situacijah, hierarhičnih razmerjih in stresnih okoliščinah, brez sleherne pomoči, kakršna je običajno izpitna situacija.

Pri ocenjevanju jezikovne produkcije sta na izpitih iz znanja slovenščine torej jezikovna pravilnost in pri govorjenju tudi izgovor le dve od ocenjevanih kategorij. Ob njiju se kot del posameznikove jezikovne zmožnosti ocenjujeta tudi obseg in nadzor besedišča. Vendar imajo pomembno težo tudi drugi vidiki jezikovne rabe, povezani s pragmatično zmožnostjo: vsebinska natančnost,⁸ kohezivnost in koherentnost, razvijanje teme, tekočnost itn. (poimenovanja ocenjevanih kategorij povzemamo po SEJU in *Dodatku*).

3 Pravilnost kot formalna kategorija

Zmožnost (slovnično, pravopisno, pravorečno) *pravilne jezikovne rabe* se v izpitih iz znanja slovenščine meri implicitno. Slovnice namreč ne razumemo kot »izolirano komponento jezikovnega znanja, ampak jo je treba ocenjevati v širšem kontekstu jezikovnega sporazumevanja« (Alderson, Bachman v: Purpura 2004: X). Pogosto se – npr. pri preverjanju višjih ravni jezikovnega znanja, še posebej pa prvih jezikov – slovnična in pravopisna ter pravorečna zmožnost merijo tudi eksplicitno: kot poznavanje pravil in znanje njihove uporabe, pri čemer to zahteva tudi določeno mero metajezikovnega znanja (prim. jezikovne teste za nacionalno preverjanje znanja ter splošno in poklicno maturo na spletnih straneh Državnega izpitnega centra).⁹ To je po mnenju Purpura (2004: 1–2) povezano s tradicijo poučevanja jezikov, ki gradi na poznavanju jezikovnega sistema, jezikovno znanje pa pojmuje pretežno kot poznavanje pravil (prim. tudi Canagarajah 2006: 234). Vendar pa slovnična pravilnost za celo vrsto sporazumevalnih transakcij ni ključna (Widdowson 1994: 380). Pri testiranju splošne jezikovne zmožnosti ponavadi izhajamo iz premise, da je temeljni cilj komunikacije med ljudmi v jeziku nekaj *opraviti* in se pri tem (bolj ali manj) učinkovito sporazumeti. Zato je bil pri razvoju sistema preverjanja znanja slovenščine kot neprvega jezika v izhodišču koncept jezikovnih opravil, kot jih operacionalizirata SEJO in njegov *Dodatek*.

Pri merjenju jezikovne produkcije so taka jezikovna opravila npr. neformalna razprava, izmenjava informacij, pridobivanje dobrin, pisanje esejev in poročil, dopisovanje ipd. Bolj ko so opravila kompleksna, bolj natančno izražanje zahtevajo. Natančnost izražanja pa je med drugim, poleg izbire ustreznega besedišča, povezana tudi z jezikovno pravilnostjo, posledično pa tudi s koherentnostjo in kohezivnostjo. Pri določanju, kaj od uporabnic in uporabnikov na posameznih ravneh znanja slovenščine

8 To je, v kolikšni meri sta uporabnik oz. uporabnica sposobna posredovati podrobnosti in pomenske odtenke ter se pri tem izogniti redukciji, da sporočilo izrazita, kot ga želita izraziti (Dodatek k SEJU 2023: 136).

9 <https://www.ric.si/>

pri jezikovni rabi lahko pričakujemo, so tudi tu v pomoč opisniki v lestvicah SEJA. Ti se osredotočajo na to, kaj in kako oseba na določeni ravni *zna in zmore* (opraviti), ne pa na to, česa v jeziku (še) ne obvlada. Ker so temelj za ocenjevanje, morajo vsi, ki po njih ocenjujejo, na enak način razumeti, kaj *konkretno* pomenijo. Govorimo o standardizaciji ocenjevalk in ocenjevalcev, ki ji v CSDTJ pravimo tudi umerjanje.¹⁰

Pri ocenjevanju znanja slovenščine se *jezikovna pravilnost* nanaša na besedišče in jezikovne (morfosintaktične) strukture, oboje pa je, kot že rečeno, povezano z natančnostjo izražanja.¹¹ A tu ne mislimo na *izbiro* besed – ob tem bi bilo primerneje kot o pravilnosti govoriti o *primernosti* oz. ustreznosti glede na kontekst; pravilnost se v povezavi z besediščem nanaša izključno na zapis in izgovor besed, pri čemer naj bi bila oba seveda v skladu z *normo*, kot jo tradicionalno razumemo. O normi v tradicionalnem smislu pa pri ocenjevanju produkcije v slovenščini lahko govorimo tudi v povezavi z jezikovnimi strukturami. Pri uporabnikih in uporabnicah slovenščine kot neprvega jezika so tako pri zapisu in izgovoru besed kot pri uporabi jezikovnih struktur odstopanja od norme (napake) običajna, pričakovana in do določene mere tudi sprejemljiva. Problematizirajo pa se v primerih, kadar zaradi svoje narave ali zgoščenosti otežujejo ali celo onemogočajo razumevanje sporočila (ker morda vplivajo na kohezivnost besedila) oz. povzročajo nesporazume in so tako stvar *razumljivosti* (v smislu dostopnosti do pomena za bralca, bralko oz. poslušalca, poslušalko).

Izkušnje kažejo, da na nižjih ravneh znanja slovenščine takšna odstopanja redko vplivajo na končno sporočilo, še posebej pri govorkah in govoricah jezikov, sorodnih slovenščini. Drugače pa je na višjih ravneh, kjer kompleksnejša opravila zahtevajo tudi kompleksnejše izražanje, to pa je običajno povezano z bolj ustvarjalno rabo jezika (vsaj kar zadeva jezikovne strukture) pa tudi s tveganjem. V teh primerih uporabnice in uporabniki slabše nadzirajo jezikovno rabo,¹² saj morajo »večino svoje mentalne zmožnosti procesiranja posvetiti izvajanju opravila« (Dodatek 2023: 128). Jezikovna pravilnost in izgovor sta kot ocenjevani kategoriji različno vrednotena, po eni strani upošteva raven merjene jezikovne zmožnosti, po drugi pa tudi upošteva »težo« napake. Tu pri ocenjevanju lahko prihaja do večjih razhajanj, saj ocenjevalke in ocenjevalci dajejo prednost različnim vidikom jezikovne rabe, nekateri pogosto prav slovnični pravilnosti (tudi na najnižjih ravneh) in tveganja pri jezikovni produkciji v slovenščini ne nagradijo.

Zato je treba določiti mejo, do katere je jezikovna produkcija kljub morebitnim odstopanjem od norme (v tradicionalnem smislu) še sprejemljiva za določeno raven, določiti je treba t. i. minimalni standard. Pri izpitih iz znanja slovenščine zato v skladu

10 To bi lahko nekako primerjali z uglaševanjem orkestra, ki se pred koncertom običajno uglašuje na oboin A; pri jezikovnih izpitih je ta A za vsako raven seveda drugačen in predstavlja minimalni standard (za razliko od orkestra, kjer je A optimalen; gl. tudi v nadaljevanju).

11 Tu za zdaj še nimamo objektivnih kriterijev, kakšen slovar in katere jezikovne strukture naj bi uporabnik in uporabnica slovenščine imela na določeni ravni (oz. naj bi jih bila zmožna priklicati), na voljo pa bodo z vzpostavitvijo ustreznega korpusa usvajanja slovenščine (Arhar idr. 2022).

12 Raziskave v večjih jezikih »kažejo, da se nepravilnost povečuje okrog ravni B1, ko začne učenec uporabljati jezik bolj neodvisno in ustvarjalno« (Dodatek 2023: 128).

z mednarodnimi standardi kakovosti za vsako raven določimo *sprejemljivo* pisno in govorno produkcijo,¹³ ki predstavlja kriterij, merilo, ob katerem se ocenjevalci in ocenjevalke lahko ustrezno standardizirajo oz. umerijo (gl. op. 10). Izpiti iz znanja slovenščine so namreč kriterijski izpiti, pri katerih nas zanima, ali merjena zmožnost dosega minimalni standard (Sočan 2021: 213), ta pa je (objektivno) določen s strokovnim konsenzom in ob pomoči opisnikov SEJA in njegovega *Dodatka*. Ob tem v središču pozornosti nista norma in predpis, kot veljata za slovenščino kot prvi jezik, ampak se osredotočamo na učinkovitost pri izvedbi konkretnega jezikovnega opravila in uspešnost pri posredovanju sporočila, upošteva dejstvo, da je sporazumevalna jezikovna zmožnost kontinuum. Natančnost pri posredovanju sporočila, ki je povezana tudi s slovnično in pravopisno pravilnostjo ter fonološkim nadzorom, pa je stvar višjih ravni tega kontinuum. Prvi kriterij pri preverjanju znanja slovenščine torej ni pravilnost kot kvaliteta oblike, temveč sposobnost *posredovanja pomena* v nekem jezikovnem opravilu, torej *opravilnost*.¹⁴ Pomembneje kot zaznavati (pričakovane) napake je pri tem upoštevati kompleksnost izražanja (Dodatek 2023: 126).¹⁵

Na splošno odrasli težijo h kompleksnejšemu izražanju in na izpiti iz znanja slovenščine pogosto opažamo velika nesorazmerja med to njihovo težnjo in zmožnostjo pravilne jezikovne rabe (prim. Widdowson 1996: 384), še posebej pri jezikovnih opravilih, ki zahtevajo produkcijo daljših utemeljevalnih besedil (na višjih ravneh). Tu kaže poudariti še nekaj: v številnih primerih so bolj kot jezikovna pravilnost in izgovor problematični drugi vidiki jezikovne rabe, ki so povezani s pragmatično zmožnostjo, npr. izražanje logičnih razmerij, razvijanje argumentacije itn.¹⁶

4 Sklep

Le izjemoma so jezikovni (pa tudi kaki drugi) izpiti cilj sami na sebi. Večinoma so le delni cilj, etapa na poti k drugim ciljem in za ljudi pogosto predstavljajo oviro. To velja tudi za izpite iz znanja slovenščine.¹⁷ Takšna ovira je lahko tudi *norma*. Zato se zdi ob obravnavani tematiki za sklep primerna tale biblijska zgodba iz Knjige sodnikov (Sod 12,5-6):

Nato so Galaadci zasedli jordanske prehode proti Efraimu. In kadar je kdo izmed bežečih Efraimovcev rekel: »Rad bi šel čez,« so ga vprašali Galaadci: »Ali si Efraimovec?« Ako je odgovoril: »Nisem,« so mu veleli: »Reci torej Šibolet!« Ako je rekel: »Šibolet,« ker ni mogel pravilno izgovoriti, so ga zgrabili in pobili pri jordanskih prehodih. Tako jih je padlo dvainštirideset tisoč iz Efraima.

13 Primer za to so ocenjene vzorčne produkcije za posamezno raven izpita (z utemeljitvami) na spletni strani <https://centerslo.si/izpiti/izpiti-iz-znanja-slovenscine/>.

14 Za izvirno poimenovanje (*o*)*pravilnost* se zahvaljujem prof. dr. Marku Stabeju.

15 Katerim vidikom jezikovne rabe se pri merjenju daje prednost, je seveda odvisno od namena testiranja. Ni namreč enako, če je jezikovni test razvit za splošne namene (kot to velja za opisane izpite iz znanja slovenščine), kot če bi ga razvili za npr. obveščevalno-varnostne namene.

16 Sklepamo, da se bo učenje jezikov v prihodnje bolj osredotočalo prav na razvoj pragmatičnih zmožnosti, saj bodo izboljšavo besedil na formalni ravni omogočala digitalna orodja (Gantar idr. 2023).

17 Kandidatke in kandidati se jih večinoma udeležujejo npr. zaradi zaposlitve, da bi pridobili državljanstvo itn. (gl. letna poročila CSDTJ).

Prilika na prvi pogled govori o normi, našli smo jo npr. v Neumanovem razmišljanju o jezikovnem predpisovanju.¹⁸ Normo tu lahko razumemo kot »simbolno lastnino določene skupnosti« (Widdowson 1994: 381; prim. tudi Canagarajah 2006: 230), določena je in se uporablja (ali zlorablja) z argumentom moči. Prilika v tem smislu govori tudi o pripadnosti in izključevanju ter s tem odpira vprašanja družbene pravičnosti. Odpira pa tudi vprašanja, relevantna v kontekstih vsakršnega preverjanja znanja: govori namreč o posledicah, ki jih prinaša takšno preverjanje, in o tem, da ob presoji njegovih (jezikovnih ali drugih) zmožnosti pravzaprav presojamo tudi o samem človeku.

Viri in literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, STRITAR KUČUK, Mojca, 2022: Metode in orodja za lažjo pripravo korpusov usvajanja jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 23–30. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2022/11/Arhar-Holdt-et-al_Obdobja-41.pdf (dostop 6. 5. 2024).
- Dodatek 2023 = Svet Evrope, 2023: *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje. Dodatek*. <https://www.zrss.si/wp-content/uploads/2023/05/SEJO.pdf> (dostop 6. 5. 2024).
- CANAGAJARAH, Suresh, 2006: Changing Communicative Needs, Revised Assessment Objectives: Testing English as an International Language. *Language Assessment Quarterly: An International Journal* III/3. 229–242. https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1207/s15434311laq0303_1?needAccess=true (dostop 6. 5. 2024).
- Letno poročilo. Center za slovenščino za slovenščino kot drugi in tuji jezik*, 2008–2023. <https://centerslo.si/knjige/letna-porocila/> (dostop 6. 5. 2024).
- GANTAR, Polona, BON, Mija, GAPSA, Magdalena, ARHAT HOLDT, Špela, 2023: Šolar-Eval: evalvacijska množica za strojno popravljanje jezikovnih napak v slovenskih besedilih. *Jezik in slovnostvo* LXVIII/4. 89–108. <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/16577> (dostop 6. 5. 2024).
- FERBEŽAR, Ina, 2013: (Jezikovni) test: moč argumenta ali argument moči? Aleksander Bjelčević (ur.): *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 99–105. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/ferbezar.pdf> (dostop 6. 5. 2024).
- FERBEŽAR, Ina, 2016: Kako realno je idealno? O konceptu avtentičnosti pri pouku slovenščine ob Toporišičevem Zakaj ne po slovensko. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 489–496. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/Ferbezar.pdf> (dostop 6. 5. 2024).
- FERBEŽAR, Ina, 2019: Kakovost v jezikovnem testiranju: misija nemogoče? *Jezik in slovnostvo* LXIV/3–4. 83–94. <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/17835/15146> (dostop 6. 5. 2024).
- FERBEŽAR, Ina, ENIKO, Mateja, 2022: »Lah blatschem gotovina?«: jezikovni profil uporabnika slovenščine na najnižji ravni. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 99–108. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2022/11/Ferbezar-Eniko_Obdobja-41.pdf (dostop 6. 5. 2024).
- NEWMAN, Michael, 1996: Correctness and its Conceptions: The Meaning of Language Form for Basic Writers. *Journal of Basic Writing* XV/1. 23–38. <https://wac.colostate.edu/docs/jbw/v15n1/newman.pdf> (dostop 6. 5. 2024).

¹⁸ Tam med drugim zapiše, da »predpisovanje zagotavlja mitološke osnove za utrjevanje pravilnosti v odsotnosti drugih, trdnejših temeljev« (Newman 1996: 33).

- Pojmovnik 2004 = Slovenski pojmovnik s področja jezikovnega testiranja. Waldemar Martyniuk, Ina Ferbežar (ur.), 2004: *English-Polish-Slovene Glossary of Language Testing Terms*. Kraków: TAIWPN Universitas (Opisywanie i testowanie biegłości językowej, 3). 115–167.
- PURPURA, James, 2004: *Assessing Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEJO = Svet Evrope, 2011: *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*. <https://centerslo.si/knjige/ucbeniki-in-prirocniki/prirocniki-in-ucno-gradivo/skupni-evropski-jezikovni-okvir/> (dostop 6. 5. 2024).
- SOČAN, Gregor, 2021: *Psihometrična analiza s programom R*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Sveto pismo stare in nove zaveze. Ekumenska izdaja z novim prevodom nove zaveze*, 1989. Ljubljana: Britanska biblična družba.
- WIDDOWSON, H. G., 1994: The Ownership of English. *TESOL Quarterly* XXVIII/2. 377–389. <https://www.jstor.org/stable/3587438> (dostop 6. 5. 2024).

VARIANTNOST V RABI VEJICE PRI PODREDNIH VEZNIŠKIH ZVEZAH TER PRI VEZNIKU *IN*

Dejan Gabrovšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.93-101

Prispevek raziskuje dve skladenjski okolji, v katerih pogosteje prihaja do odstopanj v stavi vejice. Prvo je zveza odnosnice in podrednega veznika, drugo pa raba veznika *in* v nevezalnih priredjih in parentezah. V prispevku je prikazano in pokomentirano stanje v korpusu Gigafida 2.0. Namen prispevka je opozoriti na problematične primere, kar bo lahko uporabljeno pri snovanju prenovljenih pravil o stavi vejice.

pravopis, skladnja, večstavčna poved, podredje, priredje

This article examines two syntactic environments in which variations in the position and presence of the comma are common. The first is the combination of an antecedent and a subordinating conjunction, and the second is the use of the conjunction *in* 'and' in non-conjunctive coordination and parenthesis. This article presents and comments on the situation in the Gigafida 2.0 corpus. The aim is to point out problematic cases, which can be used in developing revised rules for comma use.

orthography, syntax, multi-clause sentence, subordination, coordination

1 Uvod

Namen prispevka je prikazati in na kratko pokomentirati variacije stave vejice pri zvezi odnosnice in podrednega veznika, ki imajo potencial, da postanejo večbesedni podredni vezniki, in pri vezniku *in*, saj se kaže, da do pogostejših odstopanj, ki jih ne moremo pripisati zgolj neznanju pravopisnih pravil, prihaja ravno v teh primerih. Kot vir za gradivo uporabljamo korpus Gigafida 2.0. Stave vejice v zgledih nismo spreminjali. Da bi lahko ta problematična mesta identificirali kar najnatančneje, se nismo osredotočali na posamezne zglede, kar bi celotno sliko zabrisalo, ampak smo v obravnavo vzeli vse zglede, ki se glede stave vejice ujemajo, pri čemer je obseg analize vezan na prostorsko omejitve prispevka. V tabelah so izpostavljene najpogostejše možnosti. Prispevek je orientiran izrazito praktično, naslanja se na korpusno gradivo in normativne namige podaja le tam, kjer so jasno utemeljeni v gradivu.

2 Razmerje med zvezo odnosnice in veznika ter večbesednim veznikom v podredjih

Slovenski pravopis iz leta 1990 zveze prislova ali predloga in veznika razume kot večbesedne veznike (*medtem ko*, *namesto da*) in med njimi vejice ne predvideva (Toporišič 2007: 39, §329), predvideva pa tudi izjeme npr. *zato, ker* od predvidenega *zato ker*. Podobno trdi *Slovenska slovnica* (Toporišič 2004: 427) in opozarja na potencialno razliko med *zato ker* in *zato, ker*: drugi *zato* je (lahko) poudarjen. Tu se z dikcijo pravopisa ne strinjamo, saj trdi, da je pri zvezi *zato, ker* večbesedni veznik združen. Mi trdimo, da je prvotna oblika *zato, ker*, pri čemer je *zato* v vlogi odnosnice (besede, ki napoveduje odvisnik in stoji v matičnem stavku), *ker* pa v vlogi veznika (uvaja podredni stavek in stoji v njem). Odnosnica je v vseh odvisnikih obvezna (Gabrovšek, Žele 2019: 488; Gabrovšek 2023), čeprav ne vedno izražena (Toporišič 2004: 426, 637), v odvisnikih časa, vzročnosti in načina pa se pogosto združuje z veznikom. Ta pojav pri vezljivih (osebkovih, predmetnih, povedkovodoločilnih) (Žele 2001) in krajevnih odvisnikih ni zaznaven. Združevanje odnosnice in podrednega veznika (torej brez vejice med njima) je drugotno. Združevanje opažamo ravno v postavljanju vejice pred odnosnico, s čimer dobimo potencialni večbesedni veznik (*zato, ker* → , *zato ker*).

Ker obravnavamo večjo količino gradiva, so pri konkretnem primeru (ne)postavitve vejice mogoče vse možnosti: upoštevanje pravopisa, napaka, hotena postavitve vejice na določenem mestu. Zaradi večje količine podatkov lahko računamo na to, da razmerja med zapisi izražajo, kako določeno enoto razume večina tvorcev besedila.

Odnosnica lahko glede na odvisnik stoji pred njim (1), za njim (2) ali pa je vsaj eno besedo oddaljena od odvisnika (3). Pogostnost navedenih možnosti se med odvisniki razlikuje.

(1) Takšno barvo ima **zato**, ker je iz hmelja.

(2) Če so rezultati, **potem** so navijači zadovoljni.¹

(3) **Zato** sem nehal kupovati predmete, ker so postali predragi.

Največ variacij pri stavi vejice opažamo pri veznikih *ko*, *da*, *ker*. Če poleg stave vejice upoštevamo še, da je odnosnica lahko ena beseda (*zato, medtem*) ali predložna zveza predloga in zaimka (*med tem*), dobimo naslednje možnosti: *po tem, ko*; *po tem ko*; *potem, ko*; , *potem ko*.

2.1 Pregled možnosti

V tem poglavju bomo prikazali vse možnosti zapisa in jih na kratko pokomentirali. Zvez zaimka brez predloga in veznika ne bomo iskali, saj se je v prvi fazi pregleda gradiva izkazalo, da te zveze niso problematične,² zapis brez vejice med odnosnico in veznikom pa lahko štejemo kot napako. Prav tako se je izkazalo, da so pri stavi

1 [word="če"][]{}{,6}[word=","][word="potem"]. Ta vrstni red je za pogojni odvisnik zelo značilen, zato večbesedni veznik *potem če* ne obstaja.

2 Gre namreč za vezljive odvisnike (*to, da; vsak, ki*). Zapis brez vejice se seveda pojavlja, a je statistično zanemarljiv, npr. *vsak, ki*: 5.060, *vsak ki*: 33. Zapis brez vejice predstavlja 0,6 % vseh zapisov z vejico.

vejice problematične predvsem zveze z zaimkom *ta* (tudi kot del besede (*med tem* : *medtem*)) in prislovnimi zaimki na *t-*, npr. *tako*, *tam*, ne pa (vsaj ne opazneje) zveze z ostalimi zaimki, kot so *ves*, *kdorkoli*, *nikakor*.

2.1.1 Predlog + zaimek + vejica + podredni veznik

Ta možnost je najbolj prvotna. Koda: [tag="D."] [lemma="ta"] [word=","] [tag="Vd|Z[vz].*"]. Vseh zadetkov je 665.343. Kot smo omenili v uvodu, je pri vezljivih odvisnikih stava vejice med odnosnico in veznikom prevladujoča. Vejica je zelo pogosto tudi v nekaterih prislovnih zvezah kot (*ne*) *glede na to*, *da/kaj*. Za zvezo *med tem*, *ko* je značilna predmetna raba, časovni odvisnik je redkejši. Enako velja za zvezo *za to*, *da*. Pri predmetni rabi do združevanja ne prihaja, vloge predloga, zaimka in veznika so jasno razdeljene.

zveza	število	zveza	število
((ne) glede) na to, da	107.484	k temu, da	15.024
za to, da	73.526	s tem, ko	13.401
v tem, da	66.408	o tem, kdo	9.291
o tem, da	60.664	poleg tega, da	8.198
s tem, da	41.408	na to, kaj	7.658
po tem, ko	28.315	o tem, kakšen	7.631
kljub temu, da	28.233	od tega, da	6.637
o tem, kaj	21.835	s tem, kar	6.232
po tem, da	20.246	pri tem, da	5.306
zaradi tega, ker	17.612	ob tem, da	5.084

Tabela 1: 20 najpogostejših zvez predlog + zaimek + vejica + veznik.³

- (4) Statistika kaže na to, da je črevesnih obolenj vedno več.
- (5) Obstaja zelo tanka meja med tem, da vsakogar pozdraviš, in tem, da se ure in ure z vsakomer pogovarjaš.
- (6) Sanjala je o tem, da bo nekoč postala pisateljica.

2.1.2 Predlog + zaimek + podredni veznik

Tu med zaimkom in veznikom vejice ni. Vejice nismo iskali niti pred zaimkom, saj bi s tem izločili zadetke na začetku povedi. Koda: [tag="D."] [lemma="ta"] [tag="Vd|Z[vz].*"]. Vseh zadetkov je 44.339. Ta možnost je najredkejša (15-krat redkejša od zapisa z vejico med zaimkom in veznikom). To kaže, da pisci dojemajo tako rabo kot zaznamovano in da hočejo odnosnico (zaimek) in odvisnik ločiti z vejico. Ta zapis je torej obroben, z izjemo zveze *kljub temu da*, ki med temi zvezami izrazito prevladuje, a je ta zapis v razmerju do *kljub temu, da* vseeno redkejši. Opazne so tendence pri pisanju zveze (*ne*) *glede na to da* brez vejice, nenavadno pa izstopa zveza

³ Vse zveze so dosegljive v [konkordančniku](#).

po tem ko, čeprav je tak zapis veliko redkejši v primerjavi z ostalimi možnostmi. Gledano primerjalno z ostalimi zapisi je ta možnost za vse vezniške zveze, tudi za *kljub temu da*, (naj)redkejša.

zveza	število	zveza	število
kljub temu da	19.960	s tem kaj	377
s tem da	5.459	pri tem kot	342
s tem ko	3.905	iz tega kaj	301
((ne) glede) na to da	1.827	s tem kot	285
po tem ko	1.615	pri tem kaj	198
poleg tega da	1.167	v tem kaj	196
med tem ko	1.054	ob tem kot	186
ob tem da	737	za to kaj	181
o tem kaj	561	pri tem kdo	177
ob tem ko	557	na to kot	172

Tabela 2: 20 najpogostejših zvez predlog + zaimek + veznik.⁴

- (7) Vlada se, kljub temu da se je dogovorila z gasilci, sooča z vse večjimi pritiski sindikatov.
- (8) Glede na to da je igrišče enako povsod po Evropi, je vseeno, kje igramo.
- (9) Notarski kandidat opravlja vse posle notarja, s tem da ne sme samostojno sestavljati notarskih zapisov.
- (10) Vesoljske agencije še vedno iščejo sledi življenja v vesolju, zlasti po tem ko so odkrili prvi eksoplanet.

2.1.3 Prislov + vejica + podredni veznik

Ta možnost je po strukturi najbližje prvi, s tem da se zveza predloga in zaimka združi (*po tem* → *potem*). Koda: [tag="R.*"] [word=","] [tag="Vd|Z[vz].*"]. Vseh zadetkov je 1.661.719, a je precej napačnih (torej takih, ki ne ustrezajo zvezi odnosnice in veznika). Kljub temu je ta možnost zelo pogosta.

Tu prislovnodoločilni odvisniki izstopajo izrazito: vidimo, da najpogostejše zveze pokrivajo osnovne tipe prislovnodoločilnih odvisnikov. Vloga odnosnice je tu izrazita (Toporišič 2004: 428) in pogosto odloča o uvrstitvi v podtip določenega odvisnika, npr. razlika med *tako, da* in *toliko, da* ter *tam, kjer* in *tja, kjer*. Tu se kaže enaka tendenca kot pri prvem tipu: vloga odnosnice je jasno poudarjena s tem, da je od odvisnika ločena in je del matičnega stavka.

4 Vse zveze so dosegljive v konkordančniku.

zveza	število	zveza	število
zato, ker	192.717	vsakič, ko	9.063
tako, da	172.958	toliko, kolikor	7.088
takrat, ko	64.157	tja, kjer	6.667
tako, kot	59.014	drugače, kot	6.144
zato, da	45.090	medtem, ko	5.056
tam, kjer	41.571	takrat, kadar	4.759
potem, ko	37.364	bolj, kot	4.642
več, kot	26.450	zatem, ko	4.408
takoj, ko	16.216	tako, kakor	3.909
toliko, kot	9.402	prej, preden	3.489

Tabela 3: 20 najpogostejših zvez prislov + vejica + veznik.⁵

- (11) Urnik si je organizirala tako, da je bila doma pozno popoldne.
 (12) Sipine nastanejo tam, kjer je na voljo dovolj nesprijetih drobcev prave velikosti in kjer pihajo dovolj močni vetrovi.
 (13) Prebivalci se selijo tja, kjer je možnost zaslužka večja.

2.1.4 Vejica + prislov + podredni veznik

Ta možnost predstavlja skrajnost, saj je vejica pred vezniško zvezo. Koda: [word=","] [tag="R.*"][tag="Vd|Z[zv].*"]. Vseh zadetkov je 471.657. Izrazito izstopajo zveze *medtem ko*, *potem ko*, *tako kot*, kar kaže, da jih pisci dojemajo kot eno enoto: to marsikdaj tudi so, npr. protivni pomen zveze *medtem ko* (14) (Pogorelec 2021: 88). Vse zveze predloga in zaimka se ne združujejo v prislove, tako nimamo zveze **kljub temu*, pri nekaterih pa zaimek *ta* odpada, kar se je zgodilo pri zvezi *namesto da*, saj se *namesto tega, da* pojavlja redko.

zveza	število	zveza	število
medtem ko	225.450	tik preden	2.328
potem ko	97.359	manj kot	1.723
tako kot	61.717	tako kakor	1.615
več kot	15.509	brž ko	1.464
podobno kot	14.878	posebno če	1.394
takoj ko	4.461	zdaj ko	1.380
enako kot	3.975	bolj ko	931
vse dokler	3.700	takrat ko	785
bolj kot	3.270	posebej če	756
kako da	2.403	toliko kot	673

Tabela 4: 20 najpogostejših zvez vejica + prislov veznik.⁶

⁵ Vse zveze so dosegljive v [konkordančniku](#).

⁶ Vse zveze so dosegljive v [konkordančniku](#).

(14) Objekti, ogrevani z lesno biomaso, bi plačevali 96 evrov za megavatno uro, medtem ko zdaj plačujejo 130 evrov.

(15) Človek v povprečju zaspi v sedmih minutah, potem ko se uleže.

Poleg (ustaljenih) vezniških zvez se pojavljajo tudi prislovi, ki poudarjajo celotni podredni stavek, npr. *vse dokler, tik preden, zgleda* (16, 17) in *posebej če, brž ko*. Te zveze težnje po leksikalizaciji ne izkazujejo.

(16) Dobri kuharji, tik preden dajo krožnik iz rok, še enkrat preverijo, kako je videti.

(17) Trajekti so vozili brez prestanka, vse dokler ni zmanjkalo potnikov.

2.1.5 Vejica med členkom in veznikom

Zvezo členka in veznika brez vejice med njima smo iskali s kodo [tag="L"] [tag="Vd|Z[zv].*"]. Med zadetki je precej večbesednih veznikov (*češ da, ne da, samo da*),⁷ ki so nastali iz prostih zvez členka in veznika: zato je členek vedno pred veznikom. Meja med prosto zvezo členka in veznika ter med stalno vezniško zvezo, ki je sestavljena iz členka in veznika, ni vedno jasna. Členek poudarja podredni stavek (Gabrovšek 2024a: 82), zato je njegov položaj za vejico upravičen.

(18) Tudi ko na televiziji delam intervjuje, v resnici pripovedujem zgodbe.

(19) Prvi letnik akademije za glasbo sem zaključil, še preden sem končal gimnazijo.

Vejico med členkom in veznikom smo iskali s kodo: [tag="L"] [word=","] [tag="Vd|Z[zv].*"]. Pregled zadetkov kaže, da se členek pred vejico, torej v matičnem stavku, navadno nanaša na neizraženo odnosnico⁸ in je s tem del matičnega stavka. Zgled (20a), kjer smo stavo vejice spremenili, je v najboljšem primeru nenavaden, če ne celo napačen. Te zveze nimajo težnje po leksikalizaciji. V nekaterih primerih se kaže tudi razlika med prisotnostjo ali odsotnostjo vejice, četudi sta členek in veznik ista, zgleda (22, 23).

(20) Prav je tudi, da gremo s časom naprej.

(20a) ?Prav je, tudi da gremo s časom naprej.

(21) Dodal je še, da bodo poiskali sovlagatelje.

(22) V ločitvenih papirjih je zapisano **le, da** so med njima nepremostljive razlike.

(23) Ko kdo zboli, je pripravljen jesti travo, **le da** bi ozdravel.

2.1.6 Skrčenje povedkovodoločilnega odvisnika in matičnega stavka v en stavek

Posamezni primeri povedkovodoločilnega odvisnika in matičnega stavka so iz dvostavčja skrčeni v en stavek (24a): pogoj je, da je vsaj ena beseda v obeh stavkih ista. Kot kažejo zgledi, tvorci niso enotni, ali naj vejico tu postavijo ali ne.

(24) Lina kakor da tega ni slišala.

(24a) Lina je bila (taka/takšna), kot da tega ni slišala.

(25) Toda babica, kot da me ni slišala.

7 Zato tu tabel nismo dodali, saj ne bi prikazale realne slike prostih zvez členka in veznika.

8 S tem se tudi dobro vidi, da je odnosnica obvezna, čeprav ne vedno izražena.

2.2 Sklep prvega dela

Pregled gradiva jasno kaže, da pisci težijo k postavljanju vejice takoj pred veznik, torej za odnosnico. Menimo, da delno verjetno k temu prispeva tudi »pravilo«, da pred »*ki, ko, ker, da, če* vejica skače« (Gabrovšek, Krvina 2022: 578), delno pa verjetno tudi dejstvo, da pisci matični in odvisni stavek dojemajo kot dve enoti in ju hočejo ločiti. Pogosta odsotnost vejice oz. vejica pred vezniško zvezo kaže na večjo verjetnost, da se je izhodiščno prosta besedna zveza leksikalizirala, kar se je pri *medtem ko* zgodilo že zelo izrazito, delno pa tudi pri *potem ko, tako da* in še nekaterih. Nekatere zveze se brez opaznih sprememb pomena pojavljajo pri vseh možnostih zapisa, tak primer je *po tem, ko; po tem ko; potem, ko; potem ko*.

Vprašanje je, ali bi vse te zveze pravopisno obravnavali enako ali pa bi se prilagodili pomenu vsake posebej: naš pregled kaže, da se raba bolj nagiba k drugi možnosti, saj zveze, pri katerih ne moremo odstraniti ali spremeniti nobenega od delov, močno težijo k opuščanju vejice *znotraj* vezniške zveze in posledično stavi vejice *pred* celotno zvezo. Najtipičnejši primer je *medtem ko* s protivnim pomenom, zelo dober primer je tudi *kljub temu da*,⁹ taka tendenca je vidna tudi vsaj še pri zvezi (*ne*) *glede na to* (,) *da*. Močna je torej težnja, da vejice ne pišemo *znotraj* večbesednega leksema. Nasprotno se pri zvezah, kjer lahko katerega od delov spremenimo ali odstranimo brez (večje) spremembe pomena, kaže močna težnja pri stavi vejice *znotraj* celotne zveze, tipičen primer je *zato, ker*, sem pa sodijo tudi vsi zgledi vezljivih in krajevnih odvisnikov: zapis brez vejice med odnosnico in veznikom lahko pri vezljivih in krajevnih odvisnikih obravnavamo kot napako in ne kot (potencialno dopustno) varianto.

3 Veznik *in*

Veznik *in* uvaja večino priredij (Krvina, Žele 2018: 12). Pravopis pred vezalnimi *in* vejice ne predvideva, pri ostalih pomenih veznika *in* pa jo. Ker je vezalni pomen veznika *in* prvi in v rabi prevladujoč (Pogorelec 2021: 185), predvidevamo, da vejice v nevezalnih pomenih mnogokrat ni, čeprav bi morala biti (Šolar 1959b: 34). Na vejico pred protivnim ter posledičnim *in* opozarja tudi slovarski del pravopisa 2001, na prisotnost vejice pa s pojasnilom (*navadno*) *z vejico* opozarja tudi SSKJ2.

V nadaljevanju bo za vsak pomen nekaj primerov s komentarjem. Nemogoče je natančno določiti, kako pogosto vejica (ne)stoji pred *in* z določenim pomenom, saj ni mogoče avtomatsko določiti, v kateri pomen posamezni primeri sodijo.

3.1 Protivnost

Protivni *in* je dokaj redek, pogosteje nastopa v vezniški zvezi z *ne*.

(26) Lan se puli in ne žanje.

9 Da je *kljub temu da* veznik kot celota, je vidno tudi po tem, da je le kot celota sinonimen z veznikom *čeprav*.

3.2 Posledičnost

Prevladuje raba dovršnika v obeh stavkih, pogosto so vse besede različne. V tem pomenu vejica pred *in* stoji dokaj pogosto.

(27) Nekaj hrbtnih vretenc je vrnil v pravilni položaj, in težave s srcem so izginile.¹⁰

(28) Ni je bilo v sobi in nas je zaskrbelo.

3.2.1 Pogojna posledičnost

V tem pomenu je prvi stavek v velelnem ali želelnem skladišnem naklonu, drugi pa v povednem. Vsebina drugega stavka se uresniči, če se uresniči vsebina prvega, oz. vsebina drugega stavka sledi kot posledica uresničitve prvega stavka (Gabrovšek 2024b: 97).

(29) Prejeto kodo prepisite tukaj in takoj boste imeli aktiven dostop.¹¹

(30) Samo sprostite se in vse bo teklo kot po maslu.

3.2.2 Rezultativnost

Stavka sta v časovnem zaporedju, pri čemer drugi stavek napeljuje na rezultat oz. posledico. Rezultat je konkretizirana posledica, zato ne sodi k vezalnosti.

(31) Bala je zapeljala čez njega in ga stisnila ob tla in drevo.

(32) Pokazali so mi 6 minut filma in bila sem navdušena.

3.3 Parenteza

Ena od rab, ki so v rabi vedno ločene z ločilom, so parenteze, le da je tu možnih ločil več, zlasti sta pogosta pomišljaj in oklepaj, vejica se pojavlja redkeje. Parenteza¹² je stavek, ki je pojasnjevalno in poudarjalno, do neke mere tudi stopnjevalno vstavljen v prvi stavek. Zaradi vrstnega reda stavkov parenteze ne sodijo med priredja, tudi če jih uvaja veznik *in*. Parenteze so praviloma ločene z ločilom, saj samo vrstni red ne zadostuje za ločevanje med stavkoma, kot zadostuje (vsaj) pri vezalnem priredju.

(33) Dvakrat kliknite besedo (in jo tako izberite), nato pa vpišite pravilno črkovano besedo.

(34) Naposled, in to je pomembna novost, je nastal tretji red – tisti, ki dela.

(35) Osebno je izdal odlok – in ga moral ponižan spet umakniti – s katerim je osvobodil več kot dva tisoč politikov in poslovnežev.

3.4 Sklep drugega dela

Raba vejice se pri nevezalnih pomenih veznika *in* kaže kot nestalna in nesistemska: pri istem pomenu vejica kdaj je in kdaj ni prisotna, zdi pa se, da posplošeno pravilo, da pred *in* vejice ni, zelo vpliva na odsotnost vejice pri primerih, ki v vezalno priredje *ne* sodijo. Problem razločevanja pomenov pri vezniku *in* je večji kot pri podrednih zvezah, ki so le redko (s pomembno izjemo *medtem ko*) večpomenske: *in* ima več pomenov, za večino katerih pa je značilna odsotnost zelo natančnih strukturnih

10 [word=","][word="in"]![tag="Vd"]

11 [tag="Gg.v.*"][] {,3} [word="in|ter|pa"][] {,3} [tag="Gg.[dsp].*"]

12 Toporišič (1992: 355) uporablja termin vrinjeni stavek.

kriterijev. Pomembni izjemi sta pogojna posledičnost, pri kateri je raba vejice opazno pogostejša, in parenteza, kjer pa sta pogostejša oklepaj in pomišljaj. Pomembno je poudariti tudi, da je večkrat težje natančno določiti, ali primer sodi v vezalnost ali v katero drugo razmerje, k čemur zagotovo prispeva ne dovolj natančna raziskanost slovenskih priredij.

4 Zaključek

V prispevku smo prikazali del problemov, ki se pojavljajo pri stavi vejice. Kot kaže iz pregleda zgledov, se med seboj prepletajo (površno naučena) pravopisna pravila, jezikovni občutek za (ne)ločevanje stavkov in neznanje pravil. Pri posameznem primeru je nemogoče ugotoviti, zakaj vejica je ali je ni, vsekakor pa nam korpusna analiza pokaže, da težnje pri (ne)postavljanju vejic vsekakor so, kar bi moral upoštevati tudi nov pravopis.

Viri in literatura

- Fran*: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0. www.fran.si.
- GABROVŠEK, Dejan, 2023: Vloga odnosnice v slovenski podredno zloženi povedi. *Jezik in slovstvo* LXVIII/3. 43–55. <https://doi.org/10.4312/jis.68.3.43-55>.
- GABROVŠEK, Dejan, 2024a: Criteria for Subordination in Slovenian Multi-Clause Sentences. *Jezikoslovje* XXV/1. 69–95. <https://doi.org/10.29162/jez.2024.2>.
- GABROVŠEK, Dejan, 2024b: Ikoničnost v priredjih. Jerica Vogel (ur.): *Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 60. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 90–100. doi:10.4312/SSJLK.60.90-100.
- GABROVŠEK, Dejan, KRVINA, Domen, 2022: Skladenjsko razmerje med istoizraznim prislovom in veznikom – opis glede na njuno mesto in funkcijo v povedi ter obravnava zlasti v SSKJ. *Slavistična revija* LXX/4. 573–589.
- GABROVŠEK, Dejan, ŽELE, Andreja, 2019: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* LXVII/3. 487–507.
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine* (v orodju NoSketch Engine). <https://app.sketchengine>.
- KRVINA, Domen, ŽELE, Andreja, 2018: Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih. *Jezikoslovni zapiski* XXIV/1. 7–25. <https://doi.org/10.3986/JZ.24.1.6929>.
- POGORELEC, Breda, 2021: *Veznik v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠOLAR, Jakob, 1959a: Veznik in. *Jezik in slovstvo* V/1. 14–18.
- ŠOLAR, Jakob, 1959b: Veznik in, nadaljevanje in konec. *Jezik in slovstvo* V/2. 34–40.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože (ur.), 2007: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Prispevek je nastal kot del programa P6-0038 Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

RABA VEJICE V PISNIH BESEDILIH ŠTUDENTOV IN UPORABNOST SPLETNEGA ORODJA VEJICE 1.0

Lara Godec Soršak

Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
lara.sorsak@pef.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.103-111

V prispevku predstavljamo rezultate analize pisnih besedil študentov razrednega pouka in predšolske vzgoje o rabi vejice in rezultate ankete študentov o uporabnosti in zanesljivosti spletnega orodja Vejice 1.0. To bi se moralo redno posodablјati in nadgrajevati, da bi bilo zanesljivejše, natančnejše in s tem uporabnejše. K njegovi uporabnosti lahko prispeva tudi večje ozaveščanje piscev besedil o obstoju in brezplačni, a kritični uporabi tega orodja.

slovenski jezik, pravopis, vejica, Vejice 1.0

This article presents the results of an analysis of written texts by students specializing in primary education and preschool education related to comma use, as well as the results of a survey of students on the usability and reliability of the online tool Vejice 1.0 (Commas 1.0). This tool should be regularly updated and further developed to make it more reliable, more accurate, and thus more useful. Increased awareness among writers of the existence of this tool and its free but critical use may also contribute to its usability.

Slovenian, normative guide, comma, Vejice 1.0

1 Uvod

Čeprav naj bi že učenci ob koncu osnovne šole in dijaki ob koncu štiriletnega srednješolskega/gimnazijskega izobraževanja po učnem načrtu za slovenščino poznali pravopisna pravila za rabo vejice in naj bi to ločilo tudi pravilno uporabljali, imajo številni tvorci besedil v slovenskem knjižnem jeziku, ne glede na izobrazbo, težave pri pravilni rabi vejice. Deloma bi to zagato lahko rešilo spletno orodje za strojno postavljanje vejic Vejice 1.0, a obenem lahko predstavlja past. Bolj ko bi se namreč uporabniki zanašali nanj, manj bi se trudili usvojiti pravila in razumevanje rabe vejice in manj bi sami obvladali rabo tega ločila. V prispevku predstavljamo ugotovitve nekaterih domačih in tujih raziskav o rabi vejice, predvsem pa se z analizo pisnih besedil študentov in anketo med študenti osredotočamo na uporabnost in zanesljivost orodja Vejice 1.0.

2 Raba vejice

Za to, da imajo tvorci pisnih besedil v slovenskem knjižnem jeziku težave pri rabi vejice, je lahko več razlogov, npr. pravopisna pravila o rabi vejice temeljijo

predvsem na skladnji, pomenu in stavčni fonetiki (Logar, Popič 2015);¹ pravila so nejasna oz. uporabniki imajo težave z njihovim razumevanjem in povezovanjem s konkretnimi primeri (Dobrovoljc, Jakop 2011); dvojnični in težji primeri (npr. vejica pri zapisu datuma, vejica v primeru večbesednega veznika); tvorci besedil ne poznajo dobro stavčne zgradbe povedi; raba vejice med šolanjem ni dovolj dobro utrjena; tvorcem besedil se pravilna raba vejice zdi prezahtevna in/ali nepomembna; vpliv tujih jezikov, predvsem angleščine; in nenazadnje upad branja.² Zdi se, da so piscem pravila o rabi vejice eno izmed najzahtevnejših pravopisnih poglavij (Marko, Osrajnik 2015). O rabi tega ločila je bilo v slovenščini izvedenih že nekaj raziskav. Po podatkih iz korpusov Šolar in Lektor imajo tvorci besedil težave z vejico³ predvsem v priredno zloženih povedih, v podredno zloženih povedih na meji med glavnim in odvisnim stavkom, v povedih s priredno zloženima odvisnikoma, pri večbesednih veznikih, pred veznikom *kot*, v povedih, ki se začenjajo s predložno besedno zvezo, in pred krajšavami tipa *itd.* (Logar, Popič 2015; Popič, Fišer 2015). Prav tako je bilo še ugotovljeno, da pisci postavljajo vejico deloma po občutku oz. upoštevajo stavčno fonetiko (Logar, Popič 2015; Marko, Osrajnik 2015). Raziskava P. Šek Mertük (2017) pa je pokazala, da imajo s preprosto rabo vejice, tj. pri naštevanju med besedami (ne stavki), težave že tretješolci, čeprav naj bi to ob koncu prvega vzgojno-izobraževalnega obdobja usvojili.

Vejica pa ne povzroča težav samo slovenskim piscem, ampak je v zvezi z rabo tega ločila veliko napak tudi v besedilih v drugih jezikih, npr. v angleščini, portugalsčini, španščini. Raziskave kažejo, da pisci večinoma napačno postavljajo vejico pod vplivom prozodičnih prvin, npr. premorov in intonacije, in da boljše izobraženi pisci bolj upoštevajo slovnično zgradbo povedi kot manj izobraženi (Kemp, Treiman 2023; Tenani, Soncin 2017). Pravilna raba vejice je povezana tudi z razumevanjem besedila in z zmožnostjo pisanja. A. Marcet idr. (2022) so ugotovili, da tisti, ki pravilneje uporabljajo vejico, tudi boljše razumejo besedila, Bourke in A. Holbrook (1992) pa, da pravilna raba vejice odraža razliko med dobrimi in slabimi pisci.⁴

3 Spletno orodje Vejice 1.0

Eno izmed orodij Centra za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani (CJVT UL) je spletno orodje za strojno postavljanje vejic Vejice 1.0 (Božič idr. 2020). Zasnovano je »kot pomoč pri postavljanju vejic in ni nadomestek za lektorski pregled besedil« (https://orodja.cjvt.si/vejice/about). Uporabnik lahko v eno okence prilepi besedilo v dolžini do 3000 znakov, v drugem pa se mu izpiše »popravljen« besedilo, v katerem so manjkajoče vejice označene s sivo barvo, odvečne pa z modro. Orodje ni

- 1 Treba je upoštevati tudi dejstvo, da smo sistem ločil prevzeli po nemškem (Šolar 1957).
- 2 Namen tega prispevka ni problematizirati obravnave vejice v izobraževalnem sistemu ali pravopisnih pravil, ampak preveriti predvsem to, ali je spletno orodje Vejice 1.0 dovolj zanesljivo, da bi lahko postalo splošno uporabno.
- 3 Z nepravilno rabo vejice imamo v mislih tako manjkajoče kot odvečno vstavljene vejice.
- 4 Avtorja ne definirata dobrih in slabih piscev, je pa za dobre npr. značilno, da svoje misli in povezave razvijajo med pisanjem, ne vnaprej, dobro poznajo temo, znajo jasno in sistematično izraziti svoje misli ter imajo dobro razvito zmožnost analize in sinteze (Bourke, Holbrook 1992).

stoodstotno zanesljivo, ampak deluje uspešno v 94 % primerov (<https://www.cjvt.si/blog/vejice/>). Objavljeno je bilo 24. 2. 2021 in po podatkih na spletnih straneh CJVT UL od takrat ni bilo posodobljeno.⁵ Je enostavno za uporabo in prosto dostopno, bi pa bilo uporabnikom prijaznejše in uporabnejše, če bi lahko preverjali daljša besedila in če bi bilo (skoraj) stoodstotno zanesljivo.

Učinkovitost Vejic 1.0 je preverjala že P. Stegel (2022). Med 66 dijaki 1. in 2. letnika gimnazije je izvedla raziskavo o tem, kako pravilno postavljajo vejice brez uporabe spletnih orodij ter z uporabo Vejic 1.0 in programa Amebis Besana. Ugotovila je, da dijaki slabo postavljajo vejice; najmanj napak naredijo v primerih iz nalog v učnem gradivu. V raziskavi se je pokazalo, da so dijaki vejico v besedila vstavljali pravilneje ob uporabi spletnih orodij kot brez uporabe. Niso pa upoštevali vseh predlogov spletnega orodja Vejice 1.0, čeprav je to v danih besedilih, ki so bila uporabljena v raziskavi, vejice postavilo stoodstotno natančno in pravilneje kot Amebis Besana.

V anketi P. Stegel (2022)⁶ je samo 11 % dijakov odgovorilo, da poznajo Vejice 1.0, 87 % izmed njih pa orodja ni uporabljalo. Skoraj vsi anketiranci so bili naklonjeni ideji, da bi se orodje za postavljanje vejic vpeljalo v pouk slovenščine, in večinoma so bili prepričani, da bi bilo zaradi tega njihovo znanje boljše, ne slabše, prav tako bi bilo pravilnejše njihovo besedilo, čeprav jih je več kot polovica tudi odgovorila, da bi upoštevali možnost napak aplikacije. Zavedali so se, da je treba jezikovnotehnološka orodja uporabljati kritično.

4 Analiza rabe vejice v besedilih študentov Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani

Želeli smo preveriti, ali orodje Vejice 1.0 pomaga izboljšati pravilnost rabe vejice v besedilih, ki jih tvorijo študentje razrednega pouka (RP) in predšolske vzgoje (PV) na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani (UL PEF).⁷ Analizirali smo 20 besedil študentov, ki so dovolili uporabo svojega besedila v raziskovalne namene, in sicer 10 besedil študentov RP in 10 besedil študentov PV. Za analizo smo upoštevali del posameznega besedila v obsegu 2300–2500 znakov s presledki (povprečna dolžina izbranih odlomkov je bila 2423 znakov).⁸ Najprej smo izbrane dele besedil pregledali sami in označili nepravilno rabo vejice, nato smo uporabili orodje Vejice 1.0. S prvim pregledom smo ugotovili, da je v besedilu v povprečju 31 vejic. V 4 besedilih ni bilo

5 Orodje deluje po principu nevronske mreže in ne pravil, zato ne zna ločiti med pravilnimi in napačnimi primeri. Temelji na učni množici dela besedil iz korpusa Gigafida 2.0 (<https://orodja.cjvt.si/vejice/about>). Na njegove »odločitve« glede popravkov lahko vplivamo le posredno, tj. z novim ali drugačnim gradivom.

6 V anketi je sodelovalo 90 dijakov.

7 Ne glede na to, da je bila analiza narejena »ročno« in na majhnem vzorcu besedil, menimo, da so rezultati sporočilni.

8 Pri izbiri dela besedila smo poleg obsega upoštevali le to, da ni šlo za obnovo prebranega članka, ampak za izražanje mnenja študentov o njem. S tem smo se izognili morebitnemu prepisovanju delov povedi iz prebranega članka z že pravilno vstavljenimi vejicami. Obseg do 2500 znakov smo določili zato, da smo lahko opravili pregled s spletnim orodjem Vejice 1.0 v enem koraku, ker to omogoča pregled besedila v dolžini največ 3000 znakov.

nobene napake v zvezi z rabo vejice, največji delež napačno uporabljenih vejic je bil 24 %, v povprečju pa 9 %. Kot napačno uporabljene vejice smo upoštevali tiste, ki so bile napačno vstavljene ali so manjkale. V več besedilih je kakšna vejica manjkala (v 14 besedilih), kot pa bila odveč (7 besedil).

Orodje Vejice 1.0 je v vseh besedilih naredilo popravek, in sicer najmanj 1 in največ 9 oz. v povprečju 3,95 popravka. Le v 2 besedilih (10 %) so bili vsi popravki ustrezni, v 7 besedilih (35 %) je bilo več nepravilnih kot pravih popravkov, v preostalih pa so bili tako pravilni kot nepravilni popravki, le da je bilo število pravih popravkov večje od nepravilnih. Orodje je vejico napačno izbrisalo 16-krat, 10-krat jo je napačno dodalo, 8-krat pa je spregledalo napako. Ker so bili napačni popravki v primerih, v katerih je raba vejice po pravopisu jasna, lahko sklepamo, da bi bili natančnost in zanesljivost orodja v »težjih« primerih še manjši.⁹ Primere napačnih popravkov orodja Vejice 1.0 smo razvrstili v naslednje skupine:¹⁰

- napačno izbrisana ali vstavljena vejica pri naštevanju med besedami/besednimi zvezami:¹¹ *Menim, da bi lahko otroci pri matematiki brali iz različnih grafov[x]¹² tabel in bi informacije pretvorili v verbalne.; V vrtcu spoznajo abecedo, pravilno držo[,] pisala[x] smer pisanja, da lahko besedo, ki jo izgovoriš, tudi napišeš.;*¹³
- napačno vstavljena vejica v besedni zvezi: [...] *in sva bili zato pozornejši na nebesedne prvine[,] besedila in podatke prepoznavali tudi iz njih.;*
- napačno vstavljena vejica za predložno zvezo: *Pred razglasitvijo rezultatov PISE 2022[,] sva sklepali, da so [...];*
- napačno vstavljena vejica med številko in simbolom %: *Temeljno raven dosega 75 % dijakov, najvišjo raven pa le 4[,] %.;*
- napačno vstavljena vejica pred kot: *Vsebina članka mi je[,] kot bodoči vzgojiteljici dala nekaj znanja o elementih, ki prispevajo k humornosti besedila.;*
- napačno izbrisana vejica za pristavkom: [...] *saj menim, da z vzpostavljanjem odnosov, zaupanjem in iskrenostjo največje »breme« pade ravno na strokovnega delavca, ki je otroku skozi proces učenja, poleg družine[x] najbližje.;*
- napačno izbrisana vejica na koncu odvisnika: *Rezultati nalog, kjer so udeleženci morali rešitev poiskati v besedilu[x] so bili leta 2009 za slovenske dijake in šolarje pod povprečjem OECD, leta 2018 pa kar 11 točk nad povprečjem.;*
- napačno izbrisana vejica med stavkoma: *Učenke so veliko uspešnejše pri reševanju[x] razlika med uspehom učenk in učencev znaša 43 točk.;*
- spregledana manjkajoča vejica pred/za pristavkom: *Otroci razvijajo govor; pridobivajo nove besede ali besedne zveze, opazujemo lahko kakšne povedi tvorijo [] enobesedne ali že večbesedne [] in tako ob večkratnem ponavljanju [...];*

9 Izhajali smo iz avtentičnih besedil študentov in v njih nismo naleteli na rabo vejice v »težjih« ali dvoumnih primerih.

10 Pri vsaki skupini navajamo le nekaj primerov za ilustracijo, ne vseh.

11 Takih primerov napačnih popravkov je bilo največ.

12 Pomen oznak: [x] – napačno izbrisana vejica, [,] – napačno vstavljena vejica, [] – spregledana manjkajoča vejica, [/] – spregledana nepravilno vstavljena vejica.

13 Zgledi so avtentični; v njih nismo popravljali jezikovnih napak.

- spregledana manjkajoča vejica za polstavkom: *Po rezultatih iz let 2015 in 2018 sodeč[] so bili učitelji pri tem uspešni.;*
- spregledana manjkajoča vejica pred/za odvisnikom: *Otroci razvijajo govor; pridobivajo nove besede ali besedne zveze, opazujemo lahko[] kakšne povedi tvorijo[] enobesedne ali že večbesedne[] in tako ob večkratnem ponavljanju [...];*
- spregledana odvečna vejica med priredno zloženima odvisnikoma: *Posledica tega je tudi, da je približno tretjina dijakov odgovorila, da ne morejo dobro delati[/] ali začnejo delati šele precej po začetku ure.*

Orodje je v nekaterih drugih podobnih primerih pravilno popravilo rabo vejice, zato za nobenega izmed naštetih tipov ne moremo trditi, da bi orodje rabo vejice vedno napačno popravilo. Največja pomanjkljivost orodja je, da napačno popravi vejice v besedilih, ki prvotno nimajo napak. To se je zgodilo v vseh 4 besedilih, v katerih je bila raba vejice sicer pravilna. Treba je upoštevati dejstvo, da so bile v besedilih študentov tudi druge pravopisne in slovnične napake. Predvsem slednje lahko vplivajo na pomen oz. (slabšo) razumljivost besedila in posledično na manjšo zanesljivost orodja.

Poleg dejanske rabe vejice v besedilih študentov nas je zanimalo mnenje študentov o Vejicah 1.0. Ker je svoja besedila za namen raziskave odstopilo malo študentov, smo anketo razširili na vse študente RP in PV na UL PEF. To pa obenem pomeni, da rezultatov analize besedil in ankete ne moremo medsebojno primerjati. V nadaljevanju predstavljamo rezultate ankete.

5 Rezultati ankete o spletnem orodju Vejice 1.0 med študenti Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani

5.1 Potek anketiranja

Želeli smo preveriti, ali se študentom zdi pravilna raba vejice v zapisanih besedilih v knjižnem jeziku pomembna, ali poznajo spletno orodje Vejice 1.0 ter ali se jim zdi uporabno in zanesljivo.

Izvedli smo empirično kvantitativno raziskavo ter uporabili deskriptivno in kavzalno neeksperimentalno metodo pedagoškega raziskovanja. Anketirali smo študente vseh letnikov študijskih programov (ŠP) Razredni pouk (1. stopnja) in Poučevanje na razredni stopnji (2. stopnja)¹⁴ ter Predšolska vzgoja (1. in 2. stopnja) na UL PEF. Vzorec anketiranih študentov je bil slučajnostni.

Anketni vprašalnik je v celoti izpolnilo 131 študentov, in sicer 80 študentov RP (61,07 %) in 51 študentov PV (38,93 %). To pomeni, da je v raziskavi sodelovalo 17,2 % vseh študentov, vpisanih na omenjene ŠP.

V orodju 1KA¹⁵ smo pripravili spletni vprašalnik z enajstimi vsebinskimi vprašanji zaprtega tipa in dvema vprašanjema odprtega tipa. Poslali smo ga na študentske e-naslove vseh redno vpisanih študentov omenjenih ŠP. Anketiranje je potekalo od

¹⁴ V nadaljevanju študente 1. in 2. stopnje teh ŠP obravnavamo kot študente RP.

¹⁵ <https://1ka.arnes.si>

22. 4. do 10. 5. 2024. Zbrane podatke smo obdelali s pomočjo programa za statistično obdelavo podatkov Jamovi.

5.2 Rezultati in interpretacija

Skoraj vsi anketiranci (96,2 %) so odgovorili, da so med študijem na UL PEF spoznali pravopisna pravila o rabi vejice. Med študenti RP in PV glede tega nismo zabeležili statistično pomembne razlike ($\chi^2(2, N = 130) = 3,36; p = 0,187$), se je pa ta pokazala glede mnenja o poznavanju pravopisnih pravil o rabi vejice ($\chi^2(2, N = 131) = 8,96; p = 0,011$). Da poznajo ta pravila zelo dobro, je odgovorilo 42,5 % študentov RP in 19,6 % študentov PV, da jih poznajo dobro, pa je odgovorilo 52,5 % študentov RP in 78,4 % PV. Po tem lahko sklepamo, da študentje RP svoje poznavanje pravil ocenjujejo bolje kot študentje PV. To je pričakovano, saj imajo študentje RP več ur slovenskega jezika in se v okviru študijskih predmetov, povezanih s slovenščino, tudi intenzivneje posvečajo rabi vejice kot študentje PV.

Vsem študentom razen enemu (99,2 %), ne glede na ŠP, se zdi pravilna raba vejice v besedilih v knjižnem jeziku pomembna ($\chi^2(1, N = 130) = 8,96; p = 0,420$), prav tako se skoraj vsi (88,75 % študentov RP in 90,20 % študentov PV) vedno trudijo pravilno postavljati vejico, kadar tvorijo pisna besedila v knjižnem jeziku. Statistično pomembna razlika se je pokazala glede mnenja o zahtevnosti pravil za rabo vejice, in sicer se ta zdijo zahtevna več študentom RP (67,5 %) kot PV (54,9 %) ($\chi^2(2, N = 131) = 6,08; p = 0,048$) in večjemu deležu študentov 2. letnika RP (85,2 %) kot študentom preostalih letnikov RP ($\chi^2(8, N = 79) = 23,3; p = 0,003$). Ta rezultat povezujemo s tem, da študentje RP med študijem pravila o rabi vejice podrobneje spoznajo kot študentje PV, poleg tega jih natančno obravnavajo prav v 2. letniku. Ugotovili smo še statistično pomembno povezanost med mnenjem študentov o zahtevnosti pravil za rabo vejice in njihovim trudom za pravilno rabo vejice ($\chi^2(2, N = 131) = 8,36; p = 0,015$). Vsi tisti, ki se jim pravila ne zdijo zahtevna, se vedno trudijo pravilno postavljati vejico; 86,6 % tistih, ki se jim pravila zdijo zahtevna, je odgovorilo, da se jo vedno trudijo postavljati pravilno, 13,4 % pa občasno. Po tem sklepamo, da tisti, ki sem jim pravila ne zdijo zahtevna, obvladajo rabo vejice ali pa svoje znanje o rabi vejice precenjujejo.

Približno polovica anketirancev (50,4 %) je odgovorila, da poznajo Vejice 1.0. Pri poznavanju orodja ni razlik glede na ŠP ($\chi^2(1, N = 131) = 1,40; p = 0,236$), pozna ga približno enak delež študentov PV in RP, je pa statistično pomembna razlika glede na letnik RP, in sicer ga pozna več študentov 2. letnika ($\chi^2(4, N = 79) = 17,9; p = 0,001$). Da poznajo to orodje, je odgovorilo 77,8 % študentov 2. letnika, 44,4 % študentov 1. letnika, 37,5 % študentov 4. letnika, 30 % študentov 3. letnika in 17,6 % študentov na 2. stopnji. Rezultat odslikava dejstvo, da je generacija študentov 2. letnika RP pri vajah morala obvezno uporabiti to spletno orodje. Razumljivo je tudi to, da pozna orodje najnižji delež študentov 2. stopnje, saj to orodje, ko so bili v 2. letniku, v katerem se intenzivno obravnava raba vejice, še ni bilo dosegljivo. Ugotovili smo, da je velika večina študentov (86,4 %) izvedela za Vejice 1.0 na vajah ali predavanjih na fakulteti, 9,1 % študentov ne ve, kje so izvedeli za to orodje, 3 % pa so zanj izvedeli naključno na spletu.

Vejice 1.0 uporablja 49 študentov, in sicer 53 % občasno, 21,2 % pa pogosto. Veliki večini tistih, ki orodje uporabljajo, se zdi to uporabno (93,9 %), 6,1 % pa se jih ne more opredeliti. Dobri polovici (59,2 %) se zdi zanesljivo, petini anketirancev ne, ena petina pa jih ne ve. Rezultati hi-kvadrat testa niso pokazali statistično značilne povezave med samooceno študentov o znanju postavljanja vejic in njihovo oceno zanesljivosti orodja Vejice 1.0 ($\chi^2(4, N = 49) = 3,06, p = 0,575$). Študentje, ki svoje znanje postavljanja vejic ocenjujejo kot zelo dobro, in tisti, ki ga ocenjujejo kot dobro, približno enako ocenjujejo zanesljivost spletnega orodja. Predvidevamo, da bi bili rezultati drugačni, če bi v anketi sodelovali samo tisti študentje, ki so odstopili svoja besedila za namen raziskave in ki so imeli povratno informacijo o (ne)natančnosti popravkov Vejic 1.0 v svojih besedilih.

Večina anketirancev (80,9 %) meni, da naj bi bodoči učitelji in vzgojitelji znali uporabljati vejico brez pomoči spletnega orodja.¹⁶ Rezultati so pokazali, da je razlika med študenti glede na ŠP na meji statistične značilnosti ($\chi^2(2, N = 131) = 5,92; p = 0,052$), in sicer tako meni večji delež študentov RP (87,5 %) kot študentov PV (70,6 %).¹⁷ Navedli so naslednje razloge:¹⁸ učitelji so učencem zgled (27); rabo vejice bodo poučevali in morajo znati snov razložiti učencem (19); raba vejice je del splošne razgledanosti oz. osnovne izobrazbe (14); učitelji s tem pokažejo svojo strokovno avtoriteto (13); pišejo razne besedilne vrste v raznih okoliščinah (tudi na roko) in orodje jim ni vedno na voljo (10); hitreje in lažje opazijo napake v besedilih učencev ter jih odpravijo (9); tvorjenje besedil je hitrejše, če znaš postavljati vejico ali če ti ni treba uporabljati orodja (5); ne smemo se zanašati na orodje (4); orodje je lahko v pomoč učiteljem predvsem pri dvoumnih primerih ali kadar so v dilemi (3).

6 Sklep

V večini besedil (80 %) v obsegu približno 2400 znakov s presledki, ki so jih tvorili študentje RP in PV UL PEF, so bile napake pri rabi vejice, v povprečju je bilo v posameznem besedilu primerov napačne rabe tega ločila 9 %. Študentje večkrat kakšno vejico izpustijo, kot pa jo napačno dodajo. Spletno orodje Vejice 1.0 je v vseh besedilih, tudi v tistih, v katerih so bile vejice povsem pravilno postavljene, označilo kakšen popravek, in sicer v povprečju 3,95 popravka. Le v 2 besedilih (10 %) so bili vsi popravki orodja ustrezni, v dobri polovici primerov besedil (55 %) pa je bilo več pravih kot nepravilnih popravkov.

Študentje RP in PV menijo, da poznajo pravopisna pravila o rabi vejice. Pravilna raba tega ločila se jim zdi pomembna in večina se jih trudi vejico pravilno postavljati. Le polovica anketirancev pozna orodje Vejice 1.0, zanj pa so izvedeli na vajah ali predavanjih na fakulteti. Predvsem ga poznajo študentje 2. letnika RP, ker so ga morali obvezno uporabiti v okviru vaj. Uporablja ga 37,4 % vseh anketirancev. Veliki

16 Da to ni potrebno, jih meni 4,6 %, 14,5 % pa jih je neopredeljenih.

17 Rezultat povezujemo s tem, da študentje RP menijo, da je zanje pomembno, ker bodo to vsebino tudi poučevali, vzgojitelji pa rabo vejice verjetno povezujejo le s tvorjenjem svojih besedil.

18 Odgovori anketirancev na vprašanje odprtega tipa so razvrščeni v smiselne kategorije in navedeni od najpogostejših do najmanj pogostih.

večini teh se zdi uporabno (93,9 %), dobri polovici (59,2 %) pa tudi zanesljivo. Večina anketirancev (80,9 %) sicer meni, da naj bi bodoči učitelji in vzgojitelji znali pravilno postavljati vejico brez pomoči spletnega orodja, predvsem ker so učitelji učencem zgled in ker bodo to vsebino poučevali.

Glede na analizo besedil in rezultate ankete bi bilo treba spletno orodje Vejice 1.0 sproti posodobljati in nadgrajevati, da bi bilo zanesljivejše, natančnejše in s tem uporabnejše. Treba bi ga bilo izboljšati predvsem v smislu, da ne bi napačno popravljalo vejice v primerih, v katerih je raba tega ločila pravilna, ker so taki napačni popravki za uporabnike še posebej moteči. K njegovi uporabnosti lahko prispeva tudi večje ozaveščanje piscev besedil, predvsem v okviru pedagoškega procesa, o obstoju in brezplačni uporabi tega orodja. Z zavedanjem, da je treba popravke sprejemati kritično, bi lahko bilo orodje Vejice 1.0 ob nadgradnji natančnosti in zanesljivosti koristen digitalni pripomoček¹⁹ – predvsem v smislu, da bi pisec z njim preveril, ali je v svojem (daljšem) besedilu kje slučajno naredil napako, ne pa kot pripomoček, ki namesto pisca v besedilo vstavi vse vejice. Pomembno je, da bi posamezniki, še posebej bodoči učitelji, v okviru svoje jezikovne zmožnosti obvladali rabo vejice brez pomoči spletnega orodja.

Literatura

- BOURKE, Sid, HOLBROOK, Allyson, 1992: University Students' Writing: Types of Errors and Some Comparisons Across Disciplines. *Higher Education Research & Development* XI/2. 119–134. <https://doi.org/10.1080/0729436920110202>.
- BOŽIČ, Martin, ROBNIK ŠIKONJA, Marko, KREK, Simon, ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, ČIBEJ, Jaka, DOBROVOLJC, Kaja, KLEMENC, Bojan, LASKOWSKI, Cyprian Adam, 2020: *Vejice 1.0: orodje za strojno postavljanje vejic*. Ljubljana: Center za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani (Orodja CJVT). <https://orodja.cjvt.si/vejice/>.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KEMP, Nenagh, TREIMAN, Rebecca, 2023: To Punctuate, or Not to Punctuate? Grammatical and Prosodic Influences on Adults' Judgments of Comma Use. *Scientific Studies of Reading* XXVII/5. 443–450. <https://doi.org/10.1080/10888438.2023.2194539>.
- LOGAR, Nataša, POPIČ, Damjan, 2015: Vejica: Rezultati anketne raziskave med dijaki in študenti. *Jezikoslovni zapiski* XXI/2. 45–59. <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/6885/6475>.
- MARCET, Ana, MORENO, Verónica, RODRÍGUEZ-GONZALO, Carmen, PEREA, Manuel, 2022: The Use of Commas in Secondary-Education Students and Its Relationship with Reading Comprehension: The Case of Spanish. *Brain Sciences* XII/11. <https://doi.org/10.3390/brainsci12111564>.
- MARKO, Dafne, OSRAJNIK, Eneja, 2015: Slovenska vejica in stavčna fonetika – zakaj ne? Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 493–501. http://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_2-Marko-Osr.pdf.
- Novo orodje za postavljanje vejic – Vejice 1.0*. <https://www.cjvt.si/blog/vejice/> (dostop 3. 5. 2024).
- O orodju Vejice 1.0*. <https://orodja.cjvt.si/vejice/about> (dostop 3. 5. 2024).
- POPIČ, Damjan, FIŠER, Darja, 2015: Vejica je mrtva, živela vejica. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 609–618. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp34/zbornik%202/Popic-Fis.pdf>.

¹⁹ Za zdaj je orodje lahko zanimivo in uporabno predvsem za tiste, ki obvladajo rabo vejice, ker prepoznajo napačne popravke.

- STEGEL, Pija, 2022: *Vpeljava digitalnih tehnologij, virov in orodij za postavljanje vejice v gimnazijski pouk slovenščine*. Magistrsko delo. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- ŠEK MERTÜK, Polonca, 2017: (Ne)usvojeni cilji pravopisne zmožnosti v prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju. *Revija za elementarno izobraževanje* X/1. 127–140. http://rei.pef.um.si/images/Izdaje_revije/2017/1/REI_10_1_cl_10.pdf.
- ŠOLAR, Jakob, 1957: Beseda o vejici: nadaljevanje in konec. *Jezik in slovstvo* III/2. 83–86.
- TENANI, Luciani Ester, SONCIN, Geovana, 2017: Evidence of the Role of Prosody in Argumentative Writing: Comma Use in Texts Written by Brazilian Students Aged 11–14. *Writing and Pedagogy* IX/1. 77–101. <https://doi.org/10.1558/wap.26498>.

Članek je nastal v okviru projekta Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (J7-3159), ki ga je sofinancirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

NORMA IN STANDARD V PREVAJALSKIH PRAKSAH NA ŠOLAH S SLOVENSKIM UČNIM JEZIKOM V ITALIJI

Matejka Grgič

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Slovenski raziskovalni inštitut, Trst
matejka.grgic@ff.uni-lj.si

Peter Radetič

Večstopenjska šola s slovenskim učnim jezikom Nabrežina, Nabrežina
peter.radetic@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.43.113-119

Prispevek obravnava stališča do jezikovne norme in standarda v slovenščini med osebjem, zaposlenim na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji. Analiza je del širše raziskave o sporazumevalnih in prevodnih praksah v tem okolju. Izhodiščna teza je, da prihaja v kontekstu šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji do (delno) odklonilnih stališč do standarda (značilne rabe) in norme (kodifikacije) slovenskega jezika. Z raziskavo ugotavljava, od kod ta stališča izhajajo oz. kaj jih povzroča.

norma, standard, slovenščina v Italiji, slovenščina v šoli, prevajalske prakse

This article deals with the attitudes toward the language norm and language standard in Slovenian among the staff of Slovenian schools in Italy. The analysis is part of a wider study on communication and translation practices in this environment. The initial hypothesis is that in schools with Slovenian as the language of instruction in Italy there are (partially) dissenting attitudes toward the standard (typical use) and the norm (codification) of Slovenian. This study seeks to determine where these attitudes arise from and what causes them.

norm, standard, Slovenian in Italy, Slovenian at school, translation practices

1 Uvod in izhodišča

1.1 Šole s slovenskim in dvojezičnim slovensko-italijanskim poukom v Italiji

Slovenska narodna skupnost v Italiji razpolaga z dokaj razčlenjeno mrežo izobraževalnih ustanov, ki ponujajo vzgojne in šolske dejavnosti v slovenskem jeziku na različnih stopnjah in področjih (Bogatec 2017: 103). Na območju tržaške in goriške pokrajine je bila mreža šol s slovenskim učnim jezikom takoj po drugi svetovni vojni vključena v italijanski državni šolski sistem, v obmejnem pasu videmske pokrajine pa je šolanje (tudi v slovenščini možno šele od leta 1984, ko je bil ustanovljen zasebni dvojezični šolski center v Špetru (status javne – državne – šole je pridobil z Zakonom 38/2001). Šola v Špetru na Videmskem je tako še danes edina šola z dvojezičnim

slovensko-italijanskim poukom; na Tržaškem in Goriškem so šole s slovenskim učnim jezikom enojezične.¹

Pomembna značilnost in eno temeljnih načel italijanskega šolskega sistema je pojem avtonomije. Ta je bil uradno reguliran z Zakonom 59/1997, uveljavljati pa se je začel že prej. Znotraj danega sistema, ki določa trajanje, stopnje šolanja, predmetnik in splošne smernice, izdelajo posamezni zavodi lasten načrt vzgojno-izobraževalne ponudbe (t. i. VIP; ita.: POF), s katerim opredelijo vsebine predmetov, definirajo cilje, navedejo učbenike in določijo kriterije ocenjevanja, lahko pa tudi znatno prilagodijo število ur pri posameznem predmetu, uvedejo nove predmete, spremenijo šolski koledar, začrtajo alternativne didaktične metode itn. (Istruzione). To velja seveda tudi za šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji.

Po drugi svetovni vojni se je populacija slovenskih šol v Italiji izrazito spremenila. Še ob koncu prejšnjega stoletja je večina (61 %) vpisanih izhajala iz slovensko govorečih družin, polovica manj (31 %) je bilo otrok iz t. i. mešanih zakonov in le redki so prihajali iz italijanskega (7 %) ali drugega (1 %) narodnostnega okolja (Bogatec 2018: 107). Otroci iz dvojezičnih italijansko-slovenskih družinskih okolij predstavljajo danes skoraj polovico vseh vpisanih na slovenske šole; otrok iz slovensko govorečih družin je približno četrtnina, skoraj tretjina je otrok italijansko govorečih staršev, narašča pa tudi delež otrok iz drugih jezikovnih okolij (Bogatec 2022: 34). Te demografske spremembe prinašajo vrsto izzivov tudi na ravni sporazumevanja: v stikih med šolami in starši opažamo zanimive prakse prevajanja, tolmačenja in medjezikovnega posredovanja, ki pa niso predmet tega prispevka.

V nadaljevanju prispevka se osredotočava predvsem na segment medjezikovnega posredovanja, ki ga lahko opredelimo kot prevajanje administrativnih besedil in ki doslej še ni bil raziskan. Ker so šole s slovenskim učnim jezikom vključene v italijanski sistem državnih šol, predstavlja pomemben delež sporazumevalnih praks na teh šolah tudi stik z drugimi institucijami javne uprave, predvsem s pristojnim ministrstvom. Če poteka prevajanje pri stiku s starši predvsem v smeri slovenščina → italijanščina, gre pri t. i. »institucionalnem komuniciranju« predvsem za prevajanje daljših, vsebinsko in jezikovno zahtevnih besedil (zakonov, pravilnikov, smernic, normativnih aktov, okrožnic, sporočil, obrazcev in spletnih platform) iz italijanščine v slovenščino.

1.2 Jezikovna norma in standard v italijanskem kulturnem okolju

Pojmovanje jezikovne norme in standarda ter razmerij med njima se razlikuje glede na kulturne in družbene okoliščine, v katerih se jezik razvija in v katerih živijo njegovi govorniki in govorki (Curzan 2009: 875). Primerjava med italijanskim in slovenskim družbenim in kulturnim okoljem je lahko v tem smislu celo paradigmatična.

Za vsa jezikovna okolja velja, da skupnost skozi stoletja iz celotnega jezikovnega kontinuuma izlušči, opredeli (popiše) in normira različico, ki tako postane »pravilna« (Gorjanc idr. 2015). Ta proces pogojujejo različni dejavniki, vsem okoljem pa je

1 Da se izogneva predolgim in zapletenim poimenovanjem, v nadaljevanju vse te šole – tudi dvojezično v Špetru – obravnavava kot *slovenske šole* oz. *šole s slovenskim (učnim) jezikom*.

skupno to, da procese normiranja vodijo in upravljajo družbene elite, ki so sicer lahko zelo različne in so se oblikovale v na videz diametralno nasprotnih okoliščinah (Milroy 2002). O tem, kako je jezikovno normiranje potekalo (in še poteka) v slovenskem kulturnem okolju, se lahko poučimo tudi v tem zborniku in nekaterih drugih prispevkih, ki kritično povzemajo standardizacijske procese za slovenski jezik (Gorjanc 2023). Zato bi tu uvodoma na kratko povzela odnos do norme in standarda v italijanskem jezikovnem okolju.

Zaradi zapletenih zgodovinskih okoliščin in burnega dogajanja je bilo vprašanje jezika (*la questione della lingua*) ena osrednjih tem italijanske kulturne zgodovine prejšnjega tisočletja. Za razliko od centralističnih držav, npr. Francije, se državne tvorbe na Apeninskem polotoku niso ukvarjale z jezikovno politiko: vprašanje so prepuščale intelektualnim krogom in številnim akademijam. Dve glavni težnji – »florentinskost« in »italijanskost« (torej pluricentričnost) jezika –, med katerima je pol stoletja oklevala mlada zedinjena Italija, je nazadnje s trdo roko združil fašizem s t. i. osjo Rim–Firence, z zakonsko reguliranim preganjanjem tujk in posledičnim podomačevanjem prevzetih besed ter s propagiranjem enojezičnosti na celotnem državnem ozemlju. Antonio Gramsci (2021: Q29, P3) je takrat jasno izpostavil, da je vprašanje jezika v resnici vprašanje kulturne hegemonije.

Po drugi svetovni vojni se je v Italiji, zlasti kot odgovor na fašistični preskriptivizem, uveljavilo načelo jezikovne »nepolitike«, tj. neposeganja države in državnih institucij v vprašanja jezika ali jezikovne rabe. Posledično je danes italijanska jezikovna norma v primerjavi s slovensko precej rahla. Italijansko pojmovanje norme lahko še najbolj povzamemo z besedami, ki jih je napisal eden vodilnih italijanistov in jezikoslovcev 20. stoletja, Eugen Coşeriu (Eugenio Coseriu): norma je konkretno povprečje individualnih realizacij (*parole*) obstoječih abstraktnih možnosti, ki jih ponuja sistem (*langue*); ne določa torej kriterijev pravilnosti, ampak predstavlja implicitna pravila, h katerim govorci sami pristopijo, če želijo biti del skupnosti, ki je ta pravila razvila (Coseriu 1971: 76). V središču pojmovanja jezikovne norme v italijanskem kulturnem prostoru je prej avtonomija posameznika in različnih skupnosti kot pa narodnopovezovalna vloga jezika.

1.3 Hipoteza

Hipoteza, ki jo bova skušala dokazati v nadaljevanju, je, da sta ustroj italijanskega šolskega sistema, ki postavlja v ospredje izredno široko avtonomijo šol, šolskih organov, ravnateljev in tudi posameznih učiteljev, ter odnos do jezika in jezikovne norme, značilen za italijanski kulturni prostor, sooblikovala sporazumevalne in prevajalske prakse na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji.

2 Metodologija

Rezultati, ki jih tu predstavljava, so bili zbrani v okviru širše raziskave o prevajalskih praksah na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji, ki predvideva tudi

kvalitativno obdelavo delno strukturiranih poglobljenih intervjujev z ravnatelji² teh šol in nekaterimi drugimi deležniki. Tu so zbrani podatki, ki izhajajo iz prvih šestih intervjujev, in sicer tiste vsebine, ki se nanašajo na naslovno vprašanje tega prispevka: odnos do jezikovne norme in jezikovnega standarda v danem kontekstu. Čeprav gre za parcialne rezultate in omejen vzorec, se nama zdijo odgovori reprezentativni vsaj za začetno preverjanje hipotez.

3 Rezultati in diskusija

Iz doslej zbranih delnih rezultatov izhaja, da prevajanje in na splošno medjezikovno posredovanje zavzemata pomemben segment delovnih obveznosti osebja slovenskih šol v Italiji. Če se omejimo le na prevajanje administrativnih dokumentov iz italijanščine v slovenščino, ga lahko povzamemo takole:

[R1] Vse ministrske okrožnice, razni dopisi ministrstva in tako naprej prihajajo v italijanščini. [...] Dopisi, ki jih prejemo iz Urada za slovenske šole in se pravi tudi pravni in administrativni akti, so dvojezični. [...] Interni akti, ki jih pripravlja šola [...] in so namenjeni državnim organom, so dvojezični [...].

Prevajalsko delo poteka dnevno (R4: »Vsak dan prevajam. [...] V glavnem ne delam [v pisarni], delam zvečer, doma«), ni pa ne sistematizirano ne regulirano. Zahteva po prevajanju ni povezana le s praktičnosporazumevalnimi, pragmatičnimi potrebami, ampak zlasti s simbolično vlogo jezika, torej z vprašanji identitete, narodne zavesti in zavednosti ter, posledično, s pričakovani skupnosti, kar ustvarja dodaten pritisk:

[R3] Bi moralo bit več cenjeno. Marsikdo niti ne ve, s katerimi težavami se soočamo vsakodnevno, [...] tudi glede prevodov večkrat ljudje ne razumejo, da če nismo prevedli, ni zato, **ker nismo narodno zavedni**,³ ampak ker se ni zmoglo, ker je nemogoče: pride normativa *privacy*⁴ šest strani ... saj ne moremo.

Večina šol prevaja sama (»v avtonomiji«), podčrtujejo brez izjeme vsi intervjuvanci: v nekaterih primerih prevaja samo ravnatelj, drugod ravnatelj ob pomoči profesorjev, včasih administrativno osebje. Med razlogi za to navajajo intervjuvanci zlasti težave pri kakovosti dela zunanjih izvajalcev, pogodbene omejitve pri dodeljevanju nalog notranjemu osebju in splošno potrebo po kadru, ki bi poznal šolsko področje in specifično terminologijo:

[R2] V glavnem prevajam jaz. Ker veste, kaj se mi je tudi že zgodilo v preteklosti, da sem kakšne stvari dal kakšnemu uradu [...] in sem potem imel še več dela s popravljanjem.

Večina intervjuvancev pozitivno ocenjuje jezikovno standardizacijo v smislu zagotavljanja doslednosti znotraj korpusa prevodov, ki nastajajo na šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji:

2 Moška oblika se tu in v nadaljevanju uporablja kot nezaznamovana za vse spole, z namenom, da se zagotovi anonimnost podanih izjav, ki je zaradi majhnosti bazena lahko še posebej problematična. Iz istega razloga so bili nekateri podatki v intervjujih tudi izpuščeni [...] ali nadomeščeni s potencialno nevtralnimi [Janez].

3 Tu in v nadaljevanju: vsa krepko tiskana mesta izpostavlja avtor in avtorica tega prispevka.

4 Ita. *normativa privacy* je splošni termin za vse pravilnike, poslovnike in druge podzakonske akte, ki izhajajo iz Splošne uredbe o varstvu osebnih podatkov (GDPR).

[R2] Imamo določene izraze, ki smo si jih sami nekako prikojili, prilagodili, in se dogaja, da tudi med različnimi šolami v istem mestu isti italijanski izraz [...] prevajamo na recimo dva različna načina; da ne govorimo potem Trst, Gorica: [...] beseda *sluginja*⁵ tam [v Gorici] ne obstaja. [...] je taka utečena raba, da v Gorici govorijo nekaj drugega.

Standardizacijo jezika večina pojmuje zlasti kot centralizacijo prevajalskih in drugih procesov medjezikovnega posredovanja:

[R3] Dobro bi bilo, če bi neka ustanova prevajala za nas ali da bi imeli skupne dokumente za vse šole, ker tudi če je prevajanje tako individualno, potem bo ena šola uporabljala eno terminologijo, druga šola drugo in celo izrazi in modeli⁶ ne bodo enaki, podobni. Tako da bi bilo potrebno, da bi vsaj nekaj prevodov centralizirali.

Večje organizacijske težave se po mnenju intervjuvancev pojavljajo pri implementaciji (poenotenih) prevajalskih procesov, npr. pri določitvi pristojnosti, odgovornosti in nalog:

[R3] Naj bi bil zadolžen Deželni šolski urad.⁷ Ampak [...], če se gre na slovenski urad pod postavko gradiva,⁸ boste vedeli, da je malo gradiva prevedenega. Je nekaj za učence s posebnimi potrebami, s specifičnimi učnimi težavami, in nekaj za državljansko vzgojo. Ampak glavne smernice niso še prevedene, na primer niti za osnovno šolo ne. Torej, to so smernice iz leta 2012, ki zdaj [decembra 2023], [...] še vedno niso prevedene.

Ob vprašanju, katera orodja, vire in programsko opremo uporabljajo, intervjuvanci (ki, ponavljamo, niso profesionalni prevajalci) navajajo predvsem nekatera leksikografska orodja za slovenski jezik (zlasti »SSKJ« in na splošno »Frana«, pri čemer ne pojasnjujejo, ali uporabljajo npr. terminološke slovarje ali ne) in spletne prevajalnike (zlasti Google Translate,⁹ redki tudi DeepL). Lahko bi torej rekli, da se v prevajalskih praksah na slovenskih šolah v Italiji uporabljajo orodja z dveh diametralno nasprotnih koncev namišljene premice: na eni strani a posteriori digitalizirani, izrazito normativni viri, na drugi strani pa avtomatski/strojni prevajalniki.

Intervjuvanci na splošno zaznavajo neustreznost orodij in virov, ki jih uporabljajo oz. poznajo. Pogosto je tudi prepričanje, da je standardizacija v smislu terminološke in nasploh leksikalne doslednosti znotraj celotnega jezikovnega kontinuuma nemogoča, ker so »v Sloveniji stvari drugačne«.

5 *Sluginja* (v Trstu) in *postrežnica* (v Gorici) sta prevedka za italijanski leksem *bidella*. Navajanje ženske oblike v intervjuju kaže na to, da gre predvsem za osebe, ki ga identificiramo z ženskim spolom, hkrati pa za prestižnostno profiliranje poklicev po spolu (ravnateljic je npr. statistično več kot ravnateljev, a se kljub temu kot nezaznamovano uporablja poimenovanje za moški spol). Italijanski leksem *bidella* je pogovoren, je pa raba pogosta tudi v formalnih okoliščinah; uradno poimenovanje delovnega mesta je *collaboratore scolastico* (šolski sodelavec) oz. *operatore scolastico* (šolski delavec) in se uvršča med nepedagoško šolsko osebo (*personale amministrativo, tecnico e ausiliario – ATA*).

6 Ita. *modello*; slo. *predloga*.

7 Deželni šolski urad za slovenske šole je poseben oddelek Deželnega šolskega urada, ki deluje kot lokalna izpostava ministrstva, pristojnega za področje vzgoje in izobraževanja.

8 Razdelek *Gradiva* na spletni strani Deželnega šolskega urada.

9 Ime navajajo v angleščini, po vsej verjetnosti zato, ker je programska oprema ponastavljena v italijanskem jeziku in se jim zato ne izpisuje ime v slovenščini (Prevajalnik), v italijanščini pa se imena ohranjajo v izvorni obliki.

[R3] Sicer še po starem pogledam po [italijansko-slovenskem] slovarju.¹⁰ Tako, če je pravilen izraz, [...] tudi glede na to, da sta si državi tako različni, prav sistemsko, ni rečeno, da isti izraz, ki ga uporabljajo v Sloveniji, pomeni prav tisto [...] in zato lahko pride potem do nesporazumov.

Orodij, ki so nastala prav na območju izvajanja Zakona 38/2001 in so prvenstveno namenjena avtohtoni slovenski skupnosti na tem območju,¹¹ intervjuvanci v glavnem ne navajajo.

Nekateri intervjuvanci so do standardizacije kritični, zlasti ko standardizacija ne pomeni le usklajevanja med slovenskimi šolami v Italiji, ampak zadeva »čezmejno poenotenje«:

[R2] V profesorskem zboru smo pisali Deželnemu šolskemu uradu, naj poskrbi za zbirko teh izrazov in da se [...] nekdo, nek strokovnjak, ne vem, kdorkoli na deželi ... Hrovatinova¹² ali kdorkoli – odloči, kateri je pravilni prevod [...]. Določene stvari smo prevajali na določen način na pravnem področju, preden je recimo Slovenija vstopila v Evropsko skupnost [sic]. [...] Recimo že beseda *decreto* [...]: mi smo ga prevajali z *dekret* oziroma *odlok*. Zdaj, če greste gledat tudi v seznam pravnih prevodov od Slorija¹³ (so poslali na šole), to je *uredba*. **Ma to so povedali v Sloveniji. [...] To je prišlo iz prevajalskih uradov v Bruslju, recimo, v Slovenijo.**

Med intervjuvanci je nazadnje zaznati tudi neko splošno malodušje, frustracijo ob oceni pragmatične vrednosti prevodov, hkrati pa zavedanje, da prevajanje in medjezikovno posredovanje ob stičišču večinskega in manjšinskega jezika nimata zgolj praktičnosporazumevalne vloge:

[R1] Dostikrat se sprašujem, zakaj sploh prevajam. Zato, ker imam občutek, da tudi osebe, katerim je dopis namenjen, preberejo prej italijansko verzijo kot slovensko, kar je razumljivo, recimo pravno besedilo, kjer navajajo italijanske zakone, je meni lažje prebrati [v italijanščini]. [...] Jaz sem prepričan, da [...] včasih **delamo iz principa** [...] Zato je to vprašanje po moje bolj kompleksno tam, ko se človek vpraša, ali je boljše, da imam jaz tako povprečen, če ne slab slovenski prevod, ali rajši nič [...] **To je etično vprašanje.**

4 Sklep

Doslej zbrano gradivo je pokazalo na delno odklonilen odnos intervjuvancev in intervjuvank do standardizacije jezikovnih rab, npr. na ravni terminološke doslednosti. Ta se zdi še posebej problematična, ko zadeva celoten jezikovni kontinuum,

10 *Veliki slovensko-italijanski slovar* avtorja Sergija Šlenca, ki je v knjižni obliki izšel pri DZS leta 2006.

11 Orodja, ki so nastala v sodelovanju med Centralnim uradom za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini in Slorijem, so zbrana na strani www.jeziknaklik.it; orodja, ki so nastala v sodelovanju med Slorijem in drugimi partnerji oz. naročniki, so zbrana na podstrani <https://www.jeziknaklik.it/jezikovna-orojda/>.

12 Vodja Centralnega urada za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini, Erika Hrovatin.

13 Gre za t. i. *Zvezek normiranih terminov*, ki ga je izdelal in ga sproti posodablja Centralni urad za slovenski jezik pri Avtonomni deželi Furlaniji - Julijski krajini ob strokovni pomoči Slovenskega raziskovalnega inštituta (Slori) iz Trsta (Jezik na klik). Pri standardizaciji terminologije sodelujejo strokovnjaki in strokovnjakinje z obeh strani nekdanje meje.

torej sporazumevalne prakse v čezmejnem prostoru. Manj problematična se zdi standardizacija na lokalni ravni, kjer so težave obravnavane zlasti kot posledica slabo organiziranih in nesistematiziranih delovnih procesov.

Bolj ambivalenten se zdi odnos do jezikovne norme kot kodificirane rabe jezikovnih sredstev predvsem na ravni pravopisa in splošne leksike. To nakazuje npr. splošna raba normativnih virov, ki pa bi lahko bila tudi posledica nepoznavanja drugih priročnikov in orodij.

Iz intervjujev je izšlo pogosto sklicevanje na t. i. šolsko avtonomijo, iz katere naj bi vsaj do neke mere izhajala tudi neusklajenost pri prevajalskem delu in posledična besedilna nedoslednost. Iz doslej zbranega gradiva ni mogoče razbrati, ali na odnos do standarda in norme vplivajo italijanski kulturni modeli ali ne – avtor in avtorica predvidevava, da bodo to pokazale nadaljnje raziskave.

Literatura

- BOGATEC, Norina, 2015: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74. 5–21.
- BOGATEC, Norina, 2022: Slovensko šolstvo v Italiji. Devan Jagodic, Moreno Zago (ur.): *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu*. Trst: EUT Edizioni Università di Trieste. 29–42.
- COSERIU, Eugenio, 1971: Sistema, norma e «parole». Eugenio Coseriu (ur.): *Teoria del linguaggio e linguistica generale: sette studi*. Bari: Laterza. 19–103.
- CURZAN, Anne 2009: Says Who? Teaching and Questioning the Rules of Grammar. *PMLA* CXXIV/3. 870–879.
- GORJANC, Vojko, 2023: Jezik, identiteta in ideologija: korpusna analiza diskurza o slovenskem knjižnem jeziku. Jožica Jožef Beg, Mía Hočevar, Neža Kočnik (ur.): *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33). 153–169.
- GORJANC, Vojko, KREK, Simon, POPIČ, Damjan, 2015: Med ideologijo knjižnega in standardnega jezika. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 32–48.
- GRAMSCI, Antonio, 2021: *Quaderni dal carcere*. E-knjiga. Einaudi.
- GRGIČ, Matejka, 2019: Manjšinski jeziki med Italijo in Slovenijo: zakaj potrebujemo čezmejno šolstvo? *Razprave in gradivo* 83. 35–50.
- Istruzione*. <https://www.istruzione.it/archivio/web/istruzione/famiglie/autonomia-scolastica.html> (dostop 10. 5. 2024).
- JAGODIC, Devan, KAUČIČ BAŠA, Majda, DAPIT, Roberto, 2017: Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT, Slori. 66–88.
- Jezik na klik*. www.jeziknaklik.it (dostop 10. 5. 2024).
- MILROY, James, 2002: Language Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics* IV/5. 530–555.

GRAMATIČKI PODATKI U RJEČNIKU ZA NEIZVORNE GOVORNIKE

Lana Hudeček

Institut za hrvatski jezik, Zagreb
lhudecek@ihjj.hr

Milica Mihaljević

Institut za hrvatski jezik, Zagreb
mmihalj@ihjj.hr

DOI:10.4312/Obdobja.43.121-130

Od leta 2017 Inštitut za hrvaški jezik pripravlja *Hrvaški spletni slovar – Mrežnik*. Demoverzija *Mrežnika* (A–F) je na voljo na <https://rjecnik.hr/mreznik>. V prispevku predstavlja slovnične podatke v *Mrežnikovem* modulu za govorce hrvaščine kot neprvega jezika. Slovnične podatke obravnava glede na mesto v *Mrežnikovi* strukturi, na katerem se pojavijo.

slovnični podatki, *Hrvaški spletni slovar – Mrežnik*, modul za neprve govorce

The Croatian Language Institute has been compiling *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (*Mrežnik* Croatian Online Dictionary) since 2017. The demo version of *Mrežnik* (A–F) is available on the website <https://rjecnik.hr/mreznik>. The authors present grammatical data at all levels in the *Mrežnik* module for nonnative speakers of Croatian. Grammatical data are analyzed according to the place where they occur in the *Mrežnik* structure.

grammar data, *Mrežnik Croatian Online Dictionary*, module for nonnative speakers

1 Uvod

Odnos gramatike i rječnika tema je mnogih radova.¹ Za tiskani rječnik postavlja se pitanje koliko je i kojih gramatičkih podataka nužno donijeti (usp. Heuberger 2016; Iannucci 1978), a pri sastavljanju mrežnoga rječnika to pitanje glasi koje je podatke potrebno donijeti kako bi rječnik bio što korisniji.

Rječnici za neizvorne govornike dijele se najčešće na početničke i napredne te o tome kakav je rječnik ovisi i odluka o tome koje će gramatičke podatke donijeti, ali i kako će se prikazati. U tiskanim se rječnicima za neizvorne govornike natuknice/ /značenja kodiraju, označuju oznakom koja omogućuje pronalaženje gramatičke napomene (Bogaards, van der Klott 2001: 97; Heuberger 2016; Lemmens 2017). Sustavima kodiranja posvećen je velik broj radova.² U mrežnim rječnicima korisnicima

1 Usp. Bogaards, van der Klott 2001.; Callahan 2011.; Heuberger 2016.; Hudeček 2002.; Jernej 1998.; ten Hacken, Abel, Knapp 2006.

2 Usp. npr. Bogaardsc, van der Klott 2001: 97; Heuberger 2016; primjer je takva rječnika *Colins-Cobuild English Dictionary*.

se često na poveznici nudi pristup (opširnijim) gramatičkim podacima, npr. u Íslexu, mrežnome višejezičnom islandsko-nordijskom rječniku namijenjenu neizvornim govornicima, omogućem je pristup cjelovitim morfološkim bazama.³

2 Gramatički podatci u *Mrežniku*

S dvojbama povezanima s donošenjem gramatičkih podataka u rječniku susretale su se i urednice *Mrežnika*, autorice ovoga rada. On sadržava tri modula namijenjena različitim korisnicima: osnovni modul (OM),⁴ modul za učenike nižih razreda osnovne škole (MU)⁵ i modul za neizvorne govornike (MNG).⁶ Na početku rada na *Mrežniku* zaključile smo da će biti nužno u MU i MNG uvrstiti i neke gramatičke podatke koji nisu potrebni korisniku OM-a, odraslomu izvornom govorniku hrvatskoga, ali i neke podatke iz OM-a prilagoditi i/ili objasniti (vidi i Heuberger 2016: 35). Primjerice, u OM-u u rječničkome se članku imenice *jaje* donose svi oblici te uporabna napomena u kojoj se komentira uporaba dvostrukih oblika. U MU-u uz imenicu *jaje* navodi se samo genitiv jednine *jaja* bez napomene. U MNG-u donosi se napomena koja sadržava podatke koji nisu potrebni izvornim govornicima, vidi 1., 2. i 3. primjer.

1. primjer: Gramatički blok i napomena (dio) uz imenicu *jaje* u OM-u

jáje im. s. (G jája/jájeta, DL jáju/jájetu, A jáje, I s jájem/jájetom; *mn.* NA jája, G jájā, DLI jájima)

- Dvosložne imenice srednjega roda koje u nominativu jednine završavaju na samoglasnik *-e* pretežito su jednakosložne te u nominativu i genitivu jednine imaju jednak broj slogova: *biće, bića; more, mora; polje, polja; ulje, ulja*. Neke imenice srednjega roda u kosim padežima ne podliježu tomu pravilu te su nejednakosložne jer završni *-e* ostaje dijelom osnove koja se u sklonidbi proširuje umetkom *t* i padežnim nastavcima: *uže, užeta; pile, pileta; tele, teleta; janje, janjeta*. [...] Obje sklonidbe imenice *jaje* pripadaju hrvatskomu standardnom jeziku. U prilog sklonidbi s proširenom osnovom govori čestoća i jednoznačnost oblika, a u prilog sklonidbi s neproširenom osnovom činjenica da je osnova te imenice u množini uvijek neproširena te činjenica da se sklonidba s proširenom osnovom u hrvatskome standardnom jeziku pojavljuje tamo gdje nije moguća sklonidba s neproširenom osnovom.

2. primjer: Gramatički blok uz imenicu *jaje* u MU-u

jaje (jaja) imenica

3. primjer: Gramatički blok i napomena uz imenicu *jaje* u MNG-u

jaje im. s. (G jaja/jajeta, D jaju/jajetu, A jaje, L o jaju/jajetu, I s jajem/jajetom; *mn.* N jaja, G jaja, D jajima, A jaja, L o jajima, I s jajima)

- Riječ *jaje* u jednini u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu ima dva oblika. Oblici s *-et-*, uz oblike bez *-et-*, upotrebljavaju se uz brojeve *dva, tri* i *četiri*, npr. *dva jajeta* i *dva jaja, tri jajeta* i *tri jaja, četiri jajeta* i *četiri jaja*. Uz brojeve od *pet* nadalje upotrebljavaju se oblici bez *-et-*: *pet jaja, šest jaja* itd.

3 Prikaz toga rječnika vidi u *Pojmovniku e-leksikografije* pod natuknicom Íslex.

4 Više u Hudeček, Mihaljević 2017 i 2020 te u Hudeček, Mihaljević, Jozić 2024.

5 Više u Lewis, Matijević 2024.

6 Više u Hudeček, Mihaljević, Pasini 2024.

3 Modul za neizvorne govornike hrvatskoga jezika⁷

Na 1. slici donosi se struktura MNG-a. Ona je, kao i struktura MU-a, dobivena redukcijom strukture OM-a:

- 1) izostavljanjem gramatičke ograde, kolokacijskoga bloka i etimologije
- 2) spajanjem uporabne i normativne napomene u napomenu u kojoj se donose gramatički, uporabni, normativni i kulturni podatci.

Neke su rubrike u MNG-u drukčije definirane, npr:

- 1) unutrašnje poveznice; u MNG-u povezuju se sinonimi, antonimi, muško-ženski te vidski parnjaci (u OM-u povezuju se i riječi u drugim semantičkim odnosima)
- 2) vanjske poveznice; u MNG-u u tekst rječnika unose se slike, izgovor te poveznice na jezične igre⁸; ne uvode se drugi vanjski izvori.⁹

Najveća se razlika ne primjećuje na strukturnoj, nego na sadržajnoj razini:

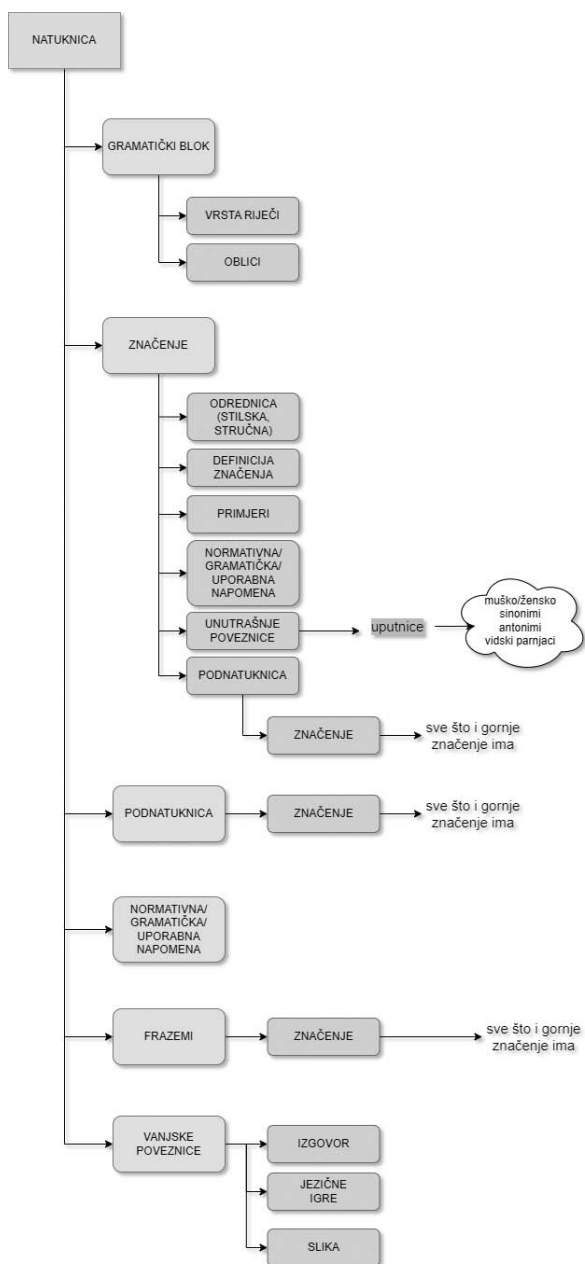
- 1) definiraju se samo najčešća značenja; definicije se dobivaju pojednostavnjivanjem definicija iz osnovnoga modula; prilagođene su korisniku na stupnju A1 – B2 prema *Zajedničkomu europskom referentnom okviru za jezike (ZEROJ-u)*
- 2) donose se prototipni primjeri; uspostavljaju se na temelju kolokacija iz osnovnoga modula te se bilježe tipična sintaktička okružja riječi u pojedinome značenju
- 3) donose se samo frazemi koje neizvorni govornici upoznaju pri učenju hrvatskoga jezika na razini kojoj je modul namijenjen, odnosno oni s kojima se susreću u udžbenicima namijenjenim razini A1 – B2 te dopunjuju u skladu s iskustvom nastavnika Croaticuma i podacima dobivenim na radionicama; uz njih se navodi jedno značenje i jedan prototipni primjer.

Jedna je od bitnih razlika i u donošenju, opsegu i načinu interpretacije gramatičkih podataka. S obzirom na to da su moduli međusobno povezani, korisnik MNG-a uvijek može u OM-u potražiti podatak koji ga zanima, a nije ga pronašao u MNG-u.

7 U pripremi za tisak nalazi se *Rječnik za neizvorne govornike hrvatskoga jezika* (Hudeček, Mihaljević, Pasini) nastao na temelju MNG-a.

8 *Mrežnik* je igrificirani rječnik. Igre za korisnike MNG-a osmislio je Josip Mihaljević, vidi Mihaljević 2022, Mihaljević 2024b.

9 U OM-u donose se poveznice na mnoge izvore Instituta za hrvatski jezik, vidi Hudeček, Mihaljević 2024.

Slika 1: Maksimalna struktura rječničkoga članka u MNG-u.

4 Gramatički podatci u modulu za neizvorne govornike

Na odluku o tome koji će gramatički podatci biti navedeni u MNG-u utjecali su:

- 1) količina i vrsta gramatičkih podataka u udžbenicima za učenje hrvatskoga kao inoga jezika

- 2) iskustvo nastavnika Croaticuma – Centra za hrvatski kao drugi i strani jezik¹⁰
 3) podatci dobiveni na radionicama koje su u sklopu projekta *Mrežnik* održane s polaznicima Croaticuma.

4.1 Gramatički podatci u gramatičkome bloku

U MNG-u u natuknici je podcrtano mjesto naglaska. Natuknice u MNG-u imaju snimljen izgovor. Donosi se oznaka vrste riječi te gramatički blok s odabranim oblicima, kojima zasad nije označeno mjesto naglaska te zasad nemaju snimljen izgovor, vidi tablicu 1.

vrsta riječi	oblici u OM-u	oblici u MNG-u
imenice	mōst im. m. (G mōsta, D mōstu, A mōst, L mōstu, I mōstom; <i>mn.</i> N mōstovi, G mōstōvā, DLI mōstovima, A mōstove)	most im. m. (G mosta, D mostu, A most, L o mostu, I s mostom; <i>mn.</i> N mostovi, G mostova, D mostovima, A mostove, L o mostovima, I s mostovima)
pridjevi i posvojne zamjenice	črñ prid. (G crña; <i>odr.</i> crñī, G crñōg(a); ž. crna, s. crno; <i>komp.</i> crñjī/crñijī, G crñjēg(a)/crñijēg(a); <i>sup.</i> nājcrñjī/najcrñijī, G nājcrñjēg(a)/najcrñijēg(a))	crñ prid. (ž. crna, s. crno; <i>mn. m.</i> crni, ž. crne, s. crna)
glagoli	jēsti gl. nesvrš. prijel. (<i>prez. jd. 1. l.</i> jēdēm, <i>2. l.</i> jēdēš, <i>3. l.</i> jēdē, <i>mn. 1. l.</i> jēdēmo, <i>2. l.</i> jēdēte, <i>3. l.</i> jēdū; <i>imp.</i> jēdi; <i>aor.</i> jēdoh/jēh; <i>imperf.</i> jēdāh; <i>prid. r. m.</i> jēo, ž. jēla, s. jēlo; <i>prid. t.</i> jēden; <i>pril. s.</i> jēdūci; <i>pril. p.</i> jēvši	jesti gl. nesvrš. (<i>prez.</i> jedem... jedu; <i>imp.</i> jedi!, jedimo!, jedite!; <i>perf.</i> jeo/jela/jelo sam/si/je, <i>mn.</i> jeli/jele/jela smo/ste/su; <i>fut.</i> jest ću/ćeš/će/ćemo/ćete/će ili ću... jesti)

Tablica 1: Gramatički blokovi nekih promjenjivih riječi u OM-u i MNG-u.

Uz glagole se po potrebi donosi i glagolski pridjev trpni (npr. uz glagol *dati*). Oblici se u MNG-u donose na temelju podataka dobivenih na radionicama za polaznike Croaticuma,¹¹ pa se najveći broj njih donosi uz glagole (vidi točku 4.4). Pridjevni je gramatički blok bio mnogo opširniji, ali se tijekom radionica uočilo da je korisniku nepregledan. U daljnjim fazama projekta predviđeno je sastavljanje tablica sa svim oblicima pridjeva / pridjevnih riječi i glagola dostupnim na poveznici.

10 Početnu obradu natuknica napravila je Dinka Pasini, viša lektorica na Croaticumu – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U donošenju rješenja veoma su važni bili i radovi Matovac, Udier 2016; Udier, Mikelić Preradović, Boras 2017 te mnogi drugi radovi kolega s Croaticuma.

11 Više u Hudeček, Mihaljević, Pasini 2018.

4.2 Gramatički podatci u definiciji i primjerima

U definiciji se donose podatci o valenciji riječi, u pravilu glagola, odnosno o glagolskoj dopuni. Tako se npr. uz glagol *misliti* u definicijama upozorava na to (rekcijским obrascem u definiciji) da u različitim značenjima ima različite dopune. Primjeri ilustriraju gramatičke podatke dane u definiciji, vidi tablicu 2.

definicija	primjer
1. Misliti ili misliti o čemu znači pokušavati doći do nekakvog zaključka.	<i>Počni misliti svojom glavom! Stalno mislim o tome kako riješiti taj problem.</i>
2. Misliti na koga ili na što znači imati koga ili što u mislima.	<i>Mislim na tebe!</i>
3. Misliti što znači imati stajalište, mišljenje o čemu.	<i>Što mislite o radu nedjeljom?</i>

Tablica 2: Gramatički podatci u definicijama i primjerima (uzorak) u rječničkom članku glagola *misliti*.

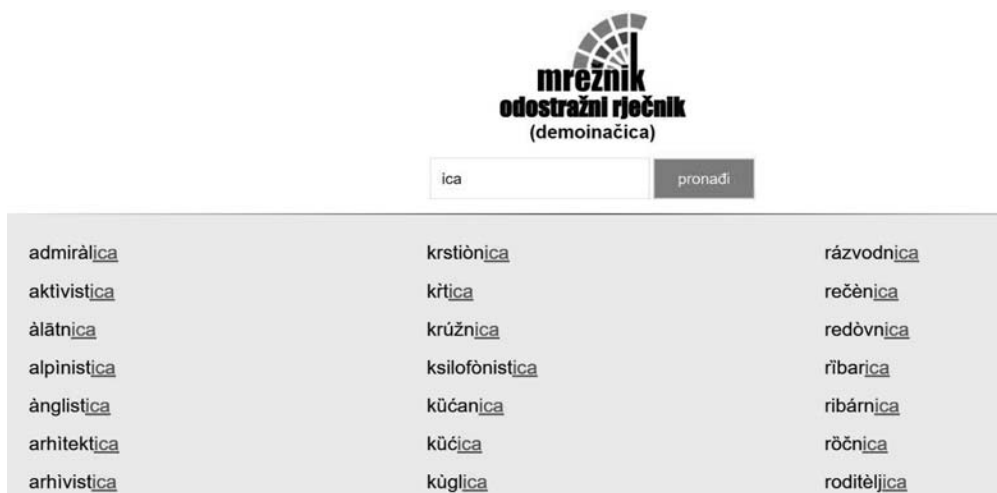
4.3 Gramatički podatci na poveznicama

Neki se tvorbeni podatci mogu iščitati iz poveznica koje povezuju muški i ženski tvorbeni parnjak.¹² Mocijski su parnjaci najčešće tvorbeni i takvi da se od muškoga parnjaka izvodi ženski, pa se u rubrici ŽENSKO: (koja se navodi uz muški parnjak) neizravno donosi i podatak o najčešćim tvorbenim obrascima s pomoću kojih se od muškoga mocijskog parnjaka tvori ženski (npr. **kolega** ŽENSKO: kolegica, **konobar** ŽENSKO: konobarica).

Pomoć korisniku MNG-a pri usvajanju tvorbenih modela može biti i odostražni rječnik dostupan na stranicama demoinačice *Mrežnika*,¹³ koji omogućuje odostražno pretraživanje abecedarija OM-a, vidi sliku 2.

¹² Iscrpno o tvorbenim podacima u *Mrežniku* vidi Hudeček, Mihaljević (u tisku).

¹³ Sastavio ga je Josip Mihaljević, vidi Mihaljević 2024a.

Slika 2: Dio rezultata pretrage po završetku *-ica* u odostražnome rječniku.

U OM-u uz pojedina se značenja povezuju samo vidski parnjaci od kojih svršeni parnjak nije tvoren prefiksacijom, a u MNG-u povezuju se i takvi vidski parnjaci, npr. **čitati** VIDSKI PARNJAK: pročitati.

4.4 Gramatički podatci u napomenama

Osnovni su izvor gramatičkih podataka u MNG-u napomene. U njima se donose morfološki, tvorbeni i sintaktički podatci. Iscrpan se pregled napomena donosi u Hudeček, Mihaljević, Pasini 2024.

4.4.1 Morfološki podatci

Napomene o oblicima riječi u natuknici donose se sustavno uza sve imenice muškoga i ženskoga roda kojima se u oblicima pojavljuje nepostojani *a* (*krastavac*, *djevojka*), ženskoga roda na *-ka*, *-ha* i *-ga* u kojima se ne provodi sibilizacija (*baka*), koje imaju višestruki genitiv (*breskva*), koje se sklanjaju po *i*-deklinaciji (*riječ*), uz nebrojive imenice (*novac*), *pluralia tantum* (*gaće*), imenice kod kojih se umjesto množine upotrebljava zbirna imenica, npr. uz imenicu *brat*:

- Kao množina imenice *brat* upotrebljava se imenica *braća*, pa kažemo npr. *Ivan je moj brat.*, *Ivan i Marko su moja braća*. Imenica *braća* srednjega je roda množine: *Moja braća jutros su doputovala*.

U MNG-u donose se sustavno i napomene koje se odnose na živost, određenost i glagolski vid. Tipske se napomene o glagolskome vidu donose uza sve glagole, simetrično uz vidske parnjake, npr. uz nesvršeni glagol *buditi* i svršeni glagol *probuditi*:

- Glagol *buditi* nesvršeni je glagol. On označuje da zbivanje (buđenje) traje. Njegov je svršeni parnjak glagol *probuditi*. Nesvršeni glagoli mogu odgovoriti na pitanje *Što sada radiš?* (*Budim djecu.*), a svršeni se mogu umetnuti u rečenicu *Nakon što x, doći ću.* (*Nakon što probudim djecu, doći ću.*).

- Glagol *probuditi* svršeni je glagol. On označuje da je radnja (buđenje) završena. Njegov je nesvršeni parnjak glagol *buditi*. Nesvršeni glagoli mogu odgovoriti na pitanje *Što sada radiš? (Budim djecu.)*, a svršeni se mogu umetnuti u rečenicu *Nakon što x, doći ću. (Nakon što probudim djecu, doći ću.)*.

Napomene se donose i uz dvovidne glagole (*čestitati*), uz opisne pridjeve o određenome i neodređenome obliku, uza sve riječi koje se sklanjaju po pridjevnoj sklonidbi o kategoriji živosti, uz osobne zamjenice o uporabi dugoga/kratkoga oblika, uz posvojne zamjenice i povratno-posvojnu zamjenicu o razlikovanju njihove uporabe, uz imenice koje često označuju sredstvo (nazivi prijevoznih sredstava, alata, dijelova pribora za jelo) o instrumentalu sredstva itd.

4.4.2. Tvorbeni podatci

Napomene povezane s tvorbom riječi normativne su napomene, npr. uz imenice na *-onica* ili *-arnica*:

- U razgovoru se upotrebljava i riječ *kupaona*. U standardnom jeziku bolje je upotrijebiti riječ *kupaonica*.

Usporediva se napomena sustavno donosi i uz glagole na *-jeti* (npr. *štedjeti*, *živjeti*).

Najviše se napomena u kojima se donose podatci povezani s tvorbom riječi nalazi uz osnovne glagole. U njima se navode česti glagoli izvedeni prefiksacijom,¹⁴ npr. uz glagol *plivati*:

- S glagolom *plivati* povezani su glagoli *preplivati* i *zaplivati*. Glagol *preplivati* znači 'prijeći plivajući', npr. *Za tebe bih preplivao more.*, a glagol *zaplivati* znači 'početi plivati', npr. *Patka je ušla u jezero i zaplivala*.

U sljedećoj je fazi obrade predviđeno unošenje svih prefiguriranih glagola koji se nalaze u napomenama u abecedarij MNG-a te uvođenje u abecedarij najčešćih prefikasa i sufikasa te prefiksoida i sufiksoida.¹⁵

4.4.3. Sintaktički podatci

Tipske napomene u kojima se donose sintaktički podatci u MNG-u najčešće se odnose na sročnost i valentnost. Npr. uz imenice koje označuju mjerne ili vremenske jedinice donosi se napomena:

- Litre se broje ovako: *jedna litra*, *dvije/tri/četiri litre* (nominativ množine) i *pet* itd. *litara* (genitiv množine). Uz oznake količine (kvantitete) *nekoliko*, *malo*, *puno*, *više* upotrebljava se genitiv množine, npr. *nekoliko litara*.

Sintaktičke se napomene (o sročnosti) donose sustavno i uz brojeve i brojevne imenice, donose se i uz glagole koje imaju subjekt u 3. licu i objekt u akuzativu (*boljeti*) te uz glagole koji imaju objekt u dativu (*nadati se*).¹⁶

14 Usp. Hudeček, Mihaljević, Mihaljević 2022.

15 Usp. ten Hacken, Abel, Knapp 2006; Callahan 2011.

16 Heuberger (2016: 35): »In particular, learners' dictionaries focus on the syntactic behavior of verbs 'since verb syntax is essentially the syntax of the clause' (Jackson 1994: 180).«

5 Zaključak

U MNG-u velika se pozornost pridaje donošnju usustavljenih gramatičkih podataka. Novost u rječniku za neizvorne govornike usustavljene su napomene nastale na temelju povratnih informacija dobivenih od studenata Croaticuma o tome što im pri usvajanju hrvatske gramatike stvara poteškoće te ne temelju iskustva nastavnika Croaticuma. Planovi uključuju i izradu baze morfoloških podataka dostupne na poveznicama, unošenje u rječnik prefigiranih glagola iz napomena te uključivanje u MNG i natuknica razina nižih od razine riječi.

Izvori i literatura

- BOGAARDS, Paul, VAN DER KLOOT, Willem A., 2001: The Use of Grammatical Information in Learners' Dictionaries. *International Journal of Lexicography* XIV/2. 97–121.
- CALLAHAN, Jean V., 2011: It's Not Impossible: Bringing Derived Words Out of Shadows in an Electronic Dictionary. Iztok Kosem, Karmen Kosem (eds.): *Electronic Lexicography in the 21st Century. New Applications for new Users*. Ljubljana: Trojina. 60–65. https://elex2011.trojina.si/elex2011_proceedings.pdf.
- Colins-Cobuild English Dictionary*, 1995. London: HarperCollins Publishers.
- HEUBERGER, Reinhard, 2016: Learners' Dictionaries: History and Development; Current Issues. Filip Durkin (ed.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 25–44.
- HUDEČEK, Lana, 2002: Rječnik i tvorba. Dubravka Sesar, Ivana Vidović Bolt (eds.): *Drugi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova*. Zagreb: Filološko društvo. 427–433.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Josip, MIHALJEVIĆ, Milica, 2022: Prefigirani glagoli u Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku. *Croatica* XLVI/66. 203–238.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2017: The Croatian Web Dictionary Project – Mrežnik. Iztok Kosem, Carole Tiberius, Miloš Jakubiček, Jelena Kallas, Simon Krek, Vít Baisa (eds.): *Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of eLex 2017 conference*. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 172–192. <https://elex.link/elex2017/wp-content/uploads/2017/09/paper10.pdf>.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2020: Projekt Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik – ciljevi i postignuća. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* XLVI/2. 645–667. <https://hrcak.srce.hr/clanak/356579>.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2024: Unutrašnje i vanjske poveznice. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (eds.): *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 122–137.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica (u tisku): Tvorba riječi u Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku. *Zbornik radova sa Sedmog hrvatskog slavističkog kongresa*.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, JOZIĆ, Željko (eds.), 2024: *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, PASINI, Dinka, 2018: Radionica na Croaticumu – provjera strukture modula za strance *Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika*. *Hrvatski jezik* V/2. 9–12.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, PASINI, Dinka, 2024: Modul za osobe koje uče hrvatski kao ini jezik. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (eds.): *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 399–423.
- IANNUCCI, James E., 1978: The Role of Grammar in Dictionaries. *Équivalences* IX/2–3. 49–55. https://www.persee.fr/doc/equiv_0751-9532_1978_num_9_2_1015.
- Íslæx = Halldóra Jónsdóttir, Þórdís Úlfarsdóttir (eds.): *Íslensk nútímamálsorðabók*. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <https://islenskordabok.arnastofnun.is>.
- JERNEJ, Josip, 1998: Leksikografija i sintaksa. *Filologija* XXX/31. 221–226.

- LEMMENS, Marcel, WEKKER, Herman, 2017: *Grammar in English Learners' Dictionaries*. De Gruyter.
- LEWIS, Kristian, MATIJEVIĆ, Maja, 2024: Modul za učenike nižih razreda osnovne škole. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (eds.): *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 382–399.
- MATOVAC, Darko, UDIER, Sanda Lucija, 2016: Modeli poučavanja značenja glagolskih prefikasa i prefigiranih glagola u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika. *Jezikoslovlje* XVII/3. 495–518.
- MIHALJEVIĆ, Josip, 2022: *Igrifikacija hrvatskoga mrežnog rječnika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- MIHALJEVIĆ, Josip, 2024a: Odostražni rječnik. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (eds.): *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 593–603.
- MIHALJEVIĆ, Josip, 2024b: Jezične igre. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (eds.): *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 580–592. *Pojmovnik e-leksikografije*. <http://ihjj.hr/mreznik/page/pojmovnik/6/>.
- TEN HACKEN, Pius, ABEL, Andrea, KNAPP, Judith, 2006: Word formation in an Electronic Learner's Dictionary. *International Journal of Lexicography* XIX/3. 243–256.
- UDIER, Sanda Lucija, MIKELIĆ PRERADOVIĆ, Nives, BORAS, Damir, 2017: Verbal Prefixes in Teaching Croatian as a Second Language. Kristina Cergol Kovačević, Sanda Lucija Udier (eds.): *Applied Linguistics Research and Methodology: Proceedings from the 2015 CALS Conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 153–167.
- ZEROJ = *Zajednički europski referentni okvir za jezike — učenje, poučavanje i vrednovanje*, 2005. Zagreb: Školska knjiga.

Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta Hrvatski mrežni rječnik (Mrežnik): 2. faza, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorne su samo autorice te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

SLOVENSKI JEZIK S GLEDIŠTA HRVATSKIH STUDENATA DRUGIH SLAVENSKIH JEZIKA

Marina Jajić Novogradec

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

mjnovo@ffzg.unizg.hr

DOI:10.4312/Obdobja.43.131-138

Prispevek obravnava odnos hrvaških študentov drugih slovanskih jezikov do slovenskega jezika, pa tudi razumevanje jezika, stik s slovensko govorečimi ter željo ali potrebo po učenju jezika. Na podlagi zastavljenih raziskovalnih vprašanj in navedenih predpostavk so rezultati pokazali, da hrvaški študenti nimajo niti pozitivnega niti negativnega odnosa do slovenskega jezika ter ne vidijo v celoti pomena in uporabnosti jezika za hrvaško govoreče. Vendar je njihovo razumevanje jezika na zavirljivi ravni, k čemur prispeva sorodnost med slovanskimi jeziki.

hrvaški jezik, hrvaški študenti, slovanski jeziki kot drugi jeziki, slovenski jezik, odnos do jezika

This article discusses the attitudes of Croatian students of other Slavic languages toward Slovenian, as well as their language understanding, contact with Slovenian speakers, and desire or need to learn the language. Based on the research questions and stated assumptions, the results show that Croatian students have neither a positive nor negative attitude toward Slovenian, and they do not fully see the importance and usefulness of the language for Croatian speakers. However, their understanding of the language is at an enviable level, which is contributed to by similarities between the Slavic languages.

Croatian, Croatian students, Slavic as second languages, Slovenian, language attitudes

1 Uvod

Jezična politika većine europskih zemalja obuhvaća učenje najmanje jednoga stranog jezika kao obaveznoga predmeta u primarnom obrazovanju, a zatim dva ili više njih kao izbornih predmeta u drugim oblicima obrazovanja. Takvu jezičnu politiku već dvadeset godina provodi i Republika Hrvatska, u kojoj obavezno učenje jednoga stranog jezika započinje u prvom razredu osnovne škole, a u četvrtom razredu osnovne škole učenici mogu odabrati i učenje drugoga stranog jezika. U srednjoškolskom obrazovanju učenje stranih jezika nastavlja se, ali i nadopunjuje novim jezicima koje učenici nisu imali prilike učiti u primarnom obrazovanju (Jajić Novogradec 2024: 17–18). U okviru hrvatske obrazovne jezične politike izdvajaju se tri modela obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina. Najpoznatiji je Model C, koji je i najzastupljeniji u hrvatskim školama, te se nastava određenoga manjinskog jezika i kulture kao fakultativnoga predmeta prema *Popisu škola s nastavom na jeziku*

i pismu nacionalnih manjina (školska godina 2021./2022.) po Modelu C izvodi u 190 škola u sklopu redovitoga programa, a spomenuti model mogu pohađati i učenici nepripadnici nacionalne manjine. Tako se Slovenski jezik i kultura uči u 10 hrvatskih škola (s jednom školom više u usporedbi s *Popisom škola s nastavom na jeziku i pismu nacionalnih manjina po Modelu C* iz šk. god. 2018./2019.) (Jajić Novogradec 2020).

Premda slovenski jezik u Republici Hrvatskoj (RH) ima status manjinskoga neteritorijalnog jezika, nije zanemariva činjenica da je to jezik koji, osim što je geografski blizak RH, sa zemljom dijeli povijesne, društvene, ekonomske, kulturne i političke vrijednosti. Slovenski se jezik također može upisati i učiti (studirati) kao dvopredmetna studijska grupa na Odsjeku za južnoslavenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te kao izborni kolegij na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci u okviru Lektorata slovenskoga jezika.

U radu ćemo se najprije usredotočiti na hrvatsko-slovensku jezičnu srodnost i na stavove prema drugim/stranim jezicima u formalnoj nastavi, a potom će se prikazati istraživanje o slovenskom jeziku s gledišta hrvatskih studenata drugih slavenskih jezika, koje neće samo uključiti stavove prema slovenskom jeziku nego i razumijevanje jezika, želju ili potrebu za učenjem jezika i važnost jezika za hrvatske govornike.

2 Hrvatsko-slovenska jezična srodnost

S obzirom na zajedničku prošlost hrvatskog i slovenskog jezika koja datira još iz 18. st., kada je, prema navodima autorica Zavašnik, Šestić (2013: 210), »kajkavski u Prekmurju bio nadomjesni jezik te je ostavio traga i u formiranju istočnoštajerskog krajem 18. stoljeća«, možemo govoriti o uskoj povezanosti dvaju jezika s dijakronijskog stajališta. Dotaknemo li se hrvatskoga kajkavskog narječja, Lončarić (2005: 10) navodi kako se pitanje njegova mjesta u zapadnom južnoslavenskom kontinuitetu – tj. pripada li hrvatskom, odnosno srednjojužnoslavenskom ili slovenskom jeziku – nametnulo slavistici još pri njezinom formiranju kao znanosti. Stoga, s lingvističkog stajališta neosporna je činjenica da hrvatsko kajkavsko narječje dijeli zajedničke korijene i sa slovenskim jezikom, u čije osobitosti trenutno nećemo ulaziti jer se u radu ne bavimo utvrđivanjem sličnosti (i razlika) između dvaju jezičnih sustava s lingvističkog stajališta, već s metodičkog aspekta cilj nam je prikazati afektivnu domenu u ovladavanju jezikom.

S druge strane, sa sinkronijskog stajališta, povezanost između dvaju jezika te razumijevanje i upotreba jednog i drugog najprije u primanju, a onda i proizvodnji očituje se u svakodnevnoj komunikaciji među izvornim govornicima obaju jezika koji žive neposredno uz hrvatsko-slovensku granicu. Međutim, hrvatski govornici koji rabe jedan od kajkavskih govora, a ne žive blizu hrvatsko-slovenske granice mogu većim dijelom razumjeti slovenski jer se nepoznati srodni jezik za neke hrvatske govornike može razumjeti i »na temelju materinskoga ili nekoga drugoga srodnoga jezika koji je tko učio, dakle na temelju prirodne razumljivosti« (Jelaska 2020: 58).

3 Stavovi prema učenju drugoga/stranoga jezika

Proučavanja stavova prema drugome ili stranome jeziku i kulturi toga jezika u procesu ovladavanja inim jezikom (OVIJ)¹ započinju još sedamdesetih godina 20. stoljeća (Brown 2014: 191). U području OVIJ-a vrlo je dobro poznat *Socioedukacijski model usvajanja drugoga jezika*, koji su 1993. godine osmislili socijalni psiholozi Robert Gardner i Peter D. MacIntyre (Mihaljević Djigunović 1998: 12). Riječ je o empirijski utemeljenom modelu koji je proizašao iz empirijskih istraživanja, kako navodi Karlak (2023), a »polazi od pretpostavke da se proces ovladavanja jezikom može objasniti dinamičnom međusobnom interakcijom ulaznih čimbenika (bioloških, iskustvenih), individualnih razlika, konteksta učenja te odgojno-obrazovnih ishoda (jezičnih i nejezičnih), pri čemu svi elementi djeluju unutar određene društveno-kulturne sredine« (Karlak 2023: 148). U spomenutom modelu stavovi čine temelj za održavanje motivacije. Mihaljević Djigunović (1998: 21) definira stav kao stečeni i relativno trajni odnos prema ljudima i predmetima s kojima čovjek dolazi u dodir. U nastavku rada prikazuju se stavovi višejezičnih studenata prema slovenskom jeziku, ali i razumijevanje jezika na temelju *domaće srodnosti* (Jelaska 2020: 57).

4 Istraživanje slovenskog jezika s gledišta hrvatskih studenata drugih slavenskih jezika

4.1 Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja bio je ispitati stavove hrvatskih studenata drugih slavenskih jezika (češkog, slovačkog, ruskog) prema slovenskom jeziku, koji studenti nisu učili tijekom svoga formalnog obrazovanja, ali su bili u doticaju s jezikom te provjeriti njihovo znanje jezika u primanju (djelomično i u proizvodnji) i facilitacijski učinak drugih slavenskih jezika (i hrvatskoga kajkavskog narječja) na slovenski jezik. Također se htjelo ispitati imaju li hrvatski studenti želju (ili potrebu) za učenjem slovenskog jezika i smatraju li slovenski jezik važnim za hrvatske govornike.

Postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

- 1) Hoće li studenti imati više pozitivni ili negativni stav prema slovenskom jeziku?
- 2) Hoće li studenti pokazati osnovno znanje slovenskog jezika i hoće li biti razlike u znanju pojedinih riječi u slovenskom jeziku između onih ispitanika s različitim hrvatskim narječjima, npr. štokavsko vs. kajkavsko, te hoće li drugi slavenski jezici kod hrvatskih govornika pokazati facilitacijski učinak na slovenski jezik?
- 3) Hoće li studenti iskazati želju, odnosno potrebu za učenjem jezika i vide li slovenski jezik, tj. znanje slovenskog jezika važnim za hrvatske govornike?

U skladu s istraživačkim pitanjima oblikovane su sljedeće hipoteze:

H1: Hrvatski studenti kao iskusni korisnici većeg broja jezika imat će više pozitivni stav prema slovenskom jeziku.

H2: Hrvatski studenti pokazat će osnovno znanje slovenskog jezika u primanju (djelomično i u proizvodnji) te će ono biti očitije kod govornika hrvatskoga kajkavskog

1 O razgraničenju pojmova kao što su drugi, strani, ini jezik te učenje, usvajanje, ovladavanje jezikom vidi Jajić Novogradec 2024: 12–16.

narječja, a manje kod govornika štokavskog narječja, no drugi slavenski jezici kojima ispitanici vladaju pokazat će isto facilitacijski učinak na znanje slovenskoga.

H3: Ispitanici će vidjeti važnost znanja slovenskog jezika za hrvatske govornike zbog jezika bliže okoline te različitih društvenih i ekonomskih veza sa Slovenijom, no neće iskazati želju (ili potrebu) za učenjem slovenskog jezika.

4.2 Metodologija istraživanja

4.2.1 Ispitanici

Ispitanike su činili studenti češkog (N = 5), ruskog (N = 5) i slovačkog jezika (N = 2), sveukupno dvanaest ispitanika (N = 12) s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kojima je materinski jezik hrvatski. Jedan je od razloga malog broja ispitanika taj što je ispunjavanje upitnika među nekolicinom studenata provedeno na daljinu putem Googleova obrasca, tako da se ispunjavanju nije odazvalo mnogo studenata, a nekolicina studenata ispunjavala je anketni upitnik uživo na jednom redovnom satu u sklopu nastave (studenti na diplomskom studiju nastavničkog smjera). Razlog slabom odazivu ispitanika na ispunjavanje upitnika na daljinu također može biti zbog duljine trajanja upitnika, jer su u jednom dijelu upitnika ispitanici morali iskazati i svoje znanje slovenskog jezika u primanju (i djelomično u proizvodnji), što je nekim studentima moglo oduzeti više vremena nego da samo navode kratke odgovore. Isto tako, u ispitivanju su sudjelovali studenti s viših godina studija (četvrte godine prijediplomskog – rusisti i diplomskog – bohemisti i slovakisti te pete godine diplomskog studija – bohemisti, rusisti i slovakisti), čiji je broj inače manji na diplomskom studiju za razliku od prijediplomskog studija. Za rješavanje određenih zadataka u upitniku bilo je također poželjno da su ispitanici višejezični korisnici i oni koji su na višoj razini znanja nekog slavenskog kao drugog jezika.

4.2.2 Anketni upitnik

Uz poštovanje etičkog kodeksa ispitanika, anketni upitnik² sastojao se od četiri dijela. Prvi dio upitnika činili su opći podaci ispitanika (studijska grupa, godina studija, materinski jezik i hrvatsko narječje – kajkavsko, štokavsko ili čakavsko). Drugi dio upitnika činila je jezična biografija ispitanika (redoslijed učenja stranog jezika, godine učenja jezika, samoprocjena jezičnog znanja za svaki jezik ocjenama od 1 do 5, smatraju li se višejezičnom osobom i što smatraju pod pojmom višejezičnost i višejezična osoba). Treći dio upitnika sastojao se od pitanja koja su zahtijevala od ispitanika da navedu jesu li ikada učili slovenski jezik te ako jesu, gdje su ga učili i koliko godina, a ako nisu, bi li htjeli učiti jezik i da obrazlože svoj odgovor bilo da je pozitivan ili negativan. Jednako tako, ispitanici su trebali odgovoriti na pitanje smatraju li slovenski jezik važnim za hrvatske govornike i zašto, jesu li ikada bili u prilici komunicirati sa slovenskim govornikom/govornicima i navesti postotak razumijevanja slovenskog izvornog govornika (od 5 do 20 %, od 20 do 50 % i od 50 do 100 %) ako je njihov odgovor bio potvrđan. Taj dio upitnika obuhvatio je i tri

2 Za dostupnost cijelog anketnog upitnika može se obratiti autorici na e-mail: mjnovo@ffzg.hr.

zadatka kako bi se provjerilo znanje slovenskog jezika. Tako su ispitanici u jednom zadatku trebali navesti najmanje 5 do 10 slovenskih riječi i pojmova koje su čuli i znali njihovo značenje, no nisu ih trebali prevoditi na hrvatski. U drugom zadatku ispitanici su pokušali prevesti 10 riječi (uključujući jednu sintagmu) sa slovenskog na hrvatski i u zagradi napisati kraticom koji jezik ili narječje im je pomoglo u prijevodu (npr. NJEM za njemački, ČEŠ za češki, HRV za hrvatski (neovisno o narječju), RUS za ruski, KAJ za kajkavsko, ŠTO za štokavsko itd.). Treći zadatak bio je oblikovan tako da su ispitanici čitali tri kratka odlomka tekstova preuzetih s interneta na slovenskom jeziku³ i zaokruživali u svakom tekstu one riječi koje su razumjeli, osim onih koje su identične u hrvatskom jeziku (npr. *iskreno žensko prijateljstvo, prijatelj*), a zatim ih zapisivali ispod teksta i prevodili na hrvatski. Nakon toga ispitanici su označavali je li im znanje nekog od slavenskih kao drugih jezika pomoglo u razumijevanju prethodnih tekstova i kojeg/kojih te je li im znanje nekoga hrvatskog narječja kojim se služe pomoglo u razumijevanju tekstova i kojeg. Posljednji dio upitnika sastojao se od 13 tvrdnji koje su ispitivale afektivnu domenu, točnije stavove prema jeziku, a za koje su ispitanici označavali koliko se slažu s pojedinom tvrdnjom na Likertovoj ljestvici od 1 do 5, tako da je ocjena 1 označavala vrijednost *u potpunosti se ne slažem*, a ocjena 5 *u potpunosti se slažem*. Tvrdnje su se odnosile na kategorije kao što su ljubav prema jeziku, važnost i korisnost jezika, razumijevanje jezika, a oblikovane su djelomično prema upitniku za ispitivanje stavova i motivacije autorice Mihaljević Djigunović (1998).

5 Rezultati

Od ukupno 12 ispitanika njih 11 nije ni formalno niti neformalno učilo slovenski jezik, a jedan je ispitanik naveo da jezik uči neformalno, no njegovi podaci također su uzeti u obzir u obradi podataka (v. poglavlje 4.3). Što se tiče učenja jezika u budućnosti, tj. želje za učenjem, pola ispitanika ($N = 6$) navelo je da bi htjeli učiti (misli se na formalno učenje) slovenski jezik, a druga polovica ne bi ($N = 6$). Oni ispitanici koji su potvrdno odgovorili na pitanje o želji za učenjem jezika potkrijepili su svoje odgovore tvrdnjama koje smo razvrstali prema sljedećim kategorijama: intrinzični interes za jezike općenito, život i putovanje, susjedne zemlje. Ispitanici koji su pak negativno odgovorili na pitanje objasnili su svoje odgovore prema sljedećim kategorijama: nepotrebnost i nezainteresiranost za jezik, beskorisnost, složenost i neprivlačnost jezika. Na pitanje o važnosti jezika za hrvatske govornike 7 ispitanika (58,3 %) odgovorilo je potvrdno, tj. da vidi važnost slovenskog jezika zbog bliskosti obaju jezika (sličnosti), turizma, poslovnih i akademskih suradnji, geografske blizine, zajedničke povijesti, a 5 ispitanika (41,7 %) ne vidi važnost slovenskog jezika za hrvatske govornike zbog toga što samo jedan dio hrvatskog stanovništva ima potrebu znati ga (npr. oni koji rade u Sloveniji) i zato što je u Hrvatskoj standard štokavsko narječje.

3 Tekstovi su preuzeti iz sljedećih izvora na internetu: <https://www.delo.si/nedelo/slaba-vest-naj-gre-v-klet-in-tam-tudi-ostane/>; <https://okusno.je/kuhinje-sveta/kako-pravilno-specemo-celega-piscanca.html>; <https://odprtakuhinja.delo.si/brbotanje/slovenec-ki-ga-je-obiskal-gordon-ramsaj>.

Što se tiče komunikacije s izvornim govornicima, 10 ispitanika (83,3 %) imalo je priliku komunicirati sa slovenskim izvornim govornikom/govornicima te je 7 ispitanika u postocima procijenilo razumijevanje jezika u komunikaciji od 20 do 50 %, 2 ispitanika moglo je razumjeti slovenski od 50 do 100 %, a samo 1 ispitanik od 5 do 20 %. Također, petero se ispitanika (N = 5) koristilo nekim slovenskim riječima u komunikaciji.

U dijelu upitnika gdje se provjeravalo znanje slovenskog jezika na osnovnoj razini ispitanici su iskazali zadovoljavajuće poznavanje jezika. U prvom zadatku navodili su riječi kojih su se mogli prisjetiti, tako da je 10 ispitanika navelo u prosjeku 5 riječi na slovenskom (npr. *dežela, klobuk, smetana, zdravnik, rumena, ampak, reševalci, hiša* itd.). U drugom zadatku provjeravalo se razumijevanje jezika putem prijevoda jedne sintagme i određenih riječi (ukupno 10) te su svi ispitanici pokazali visoko razumijevanje slovenskog u sljedećim primjerima: *modra barva, včeraj, plavati, sladkor, družba, klobuk, delavnica*. U tom zadatku ispitanici su trebali i navesti u zagradi pokraj prijevoda koji jezik ili hrvatsko narječje im je pomoglo u prijevodu. Prema navodima ispitanika najviše utjecajan pokazao se hrvatski jezik, zatim češki, ruski, slovački i hrvatsko kajkavsko narječje.

Treći zadatak bio je izazovniji za ispitanike jer su trebali pročitati tri kratka odlomka tekstova preuzetih s interneta, zaokružiti riječi kojima znaju značenje i prevesti ih na hrvatski. Razumijevanje riječi iz svih triju tekstova na slovenskom jeziku pokazalo je da su hrvatski studenti velikim dijelom iskusni višejezični korisnici i prema tome mogu iskoristiti sva svoja jezična znanja u razumijevanju novog jezika koji nisu formalno učili, no srodan je po značajkama i s ostalim jezicima u njihovom jezičnom repertoaru. Tekstovi su sadržavali prave sličnice koje se nisu ubrajale u razumijevanje riječi kod ispitanika (npr. *iskreno žensko prijateljstvo, zavist, po želji*). Rezultati su pokazali da su ispitanici u prosjeku razumjeli i mogli točno prevesti 10 riječi iz svakoga teksta čiji je opseg činio oko 30 riječi. U razumijevanju slovenskog jezika u spomenutim zadacima svi ispitanici naveli su da im je pomogao neki od slavenskih jezika, stoga su facilitacijski učinak pokazali redom sljedeći jezici prema broju ispitanika: hrvatski (1), hrvatski i ruski (2), hrvatski i češki (1), hrvatski i slovački (1), ruski (2), češki (3), slovački (1). Što se tiče hrvatskog narječja, odgovori su podijeljeni, tako da je osam ispitanika potvrdilo da im je pomoglo njihovo narječje, a četvero da nije. Ono narječje koje je pokazalo facilitacijski učinak za četvero ispitanika bilo je hrvatsko kajkavsko narječje (pretpostavljamo da je riječ o onim ispitanicima koji su u drugom dijelu upitnika označili da pripadaju tom narječju). Rezultati razumijevanja jezika koji su dijelom opravdani s obzirom na srodnost među slavenskim jezicima mogu objasniti i navode pola ispitanika zašto ne bi htjeli formalno učiti jezik, pri čemu se tada jasno očituje dihotomija: *više razumijevanje srodnog jezika – manja potreba za (formalnim) učenjem u kasnijim fazama obrazovanja*.

U ispitivanju stavova koje smo rasporedili prema tvrdnjama u tri glavne kategorije: ljubav prema slovenskom jeziku, važnost i korisnost jezika te razumijevanje jezika rezultati su pokazali srednje ocjene za svih 13 tvrdnji. Prema tome, rezultati za tvrdnje

u kategoriji koja se odnosila na ljubav prema slovenskom jeziku (uključujući i stav prema izvornim govornicima te kulturi) pokazala je srednju vrijednost od 3,14, tj. ispitanici su pokazali niti negativni niti pozitivni stav prema jeziku, kulturi i izvornim govornicima. Za kategoriju koja je uključila važnost i korisnost jezika izračunata je srednja vrijednost od 2,52, prema kojoj hrvatski studenti ne vide osobitu važnost i korisnost jezika, što su potvrdili i u odgovorima na otvoreno pitanje o važnosti jezika za hrvatske govornike u trećem dijelu upitnika. Rezultati treće kategorije, koja se odnosila na razumijevanje jezika, pokazali su srednju vrijednost od 2,61.

6 Rasprava i zaključak

Na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti da hrvatski studenti nisu pokazali u potpunosti pozitivni, ali ni negativni stav prema slovenskom jeziku. Točnije, njihovi stavovi ocijenjeni su srednjom ocjenom, i to u odgovorima na otvorena pitanja i u iskazanim tvrdnjama u posljednjem dijelu upitnika. Prema tome, prva hipoteza (H1) da će studenti kao iskusni korisnici većeg broja jezika imati pozitivniji stav prema jeziku nije potvrđena. S druge strane, znanje slovenskog jezika, posebno u primanju (u razumijevanju pojedinih dekontekstualiziranih riječi i onih na temelju konteksta) pokazalo se dobrim, čemu nije sasvim pridonijela upotreba hrvatskog kajkavskog narječja kod nekih studenata kako se na početku smatralo. Imajući u vidu da su samo četiri studenta (N = 4) izjavila da su govornici hrvatskoga kajkavskog narječja, facilitacijski učinak bio je izražen i kod drugih studenata koji nisu govornici tog narječja, već štokavskog, a pritom su i drugi slavenski jezici (češki, ruski, slovački) iskazali pozitivni utjecaj na razumijevanje slovenskog. Navedeni podatak dovodi do zaključka da je druga hipoteza (H2) djelomično potvrđena jer znanje slovenskog jezika nije bilo očitije samo kod govornika hrvatskoga kajkavskog narječja nego i kod govornika štokavskog narječja, a ostali slavenski jezici također su doprinijeli tomu. Ovdje možemo reći da je razumijevanje jezika kod ispitanika potaknuto *stupnjevitom srodnosti* zbog činjenice da su, kako tvrdi Jelaska (2020: 58), hrvatskomu prirodno srodni svi indoeuropski jezici, još više slavenski, pa južnoslavenski, a onda najviše zapadni južnoslavenski jezici, koji su mu k tomu susjedni, te zbog duljega života u zajedničkoj državi i stečeno srodni jezici. Nadalje, mišljenja studenata o važnosti znanja slovenskog jezika za hrvatske govornike različita su, no ipak je više studenata navelo da vide važnost jezika zbog jezika bliže okoline i različitih veza sa Slovenijom, čime se potvrdila u tom dijelu naša pretpostavka. Naime, želju (ili potrebu) za učenjem slovenskog jezika nije iskazalo pola ispitanika, a druga polovica jest, tako da je naša pretpostavka vezana uz taj dio jednako tako djelomično potvrđena.

Valja istaknuti da se dobiveni rezultati ne mogu generalizirati i na ostale govornike hrvatskog jezika ili hrvatske studente u istom ili sličnom kontekstu, ponajprije zbog malog broja ispitanika, ali vidljivo i zbog njihovih različitih individualnih razlika. Buduća ispitivanja sličnoga konteksta trebala bi obuhvatiti širi spektar ispitanika, od onih u različitim oblicima obrazovanja do onih koji osim hrvatskog kao prvog jezika ne ovladavaju i drugim slavenskim jezicima.

Literatura

- BROWN, H. Douglas, 2014: *Principles of language learning and teaching. A course in second language acquisition*. New York: Pearson Education, Inc.
- JAJIĆ NOVOGRADEC, Marina, 2020: Slovenski kao manjinski jezik u hrvatskom obrazovnom sustavu. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo. Obdobja 39*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 253–260. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2020/11/Obdobja-39_JajicNovogradec.pdf.
- JAJIĆ NOVOGRADEC, Marina, 2024: *Psiholingvistički pogled na ovladavanje engleskim i ruskim leksikom u okvirima individualne višejezičnosti*. Zagreb: FF Open Press. <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/174>.
- JELASKA, Zrinka, 2020: Složenost prepoznavanja srodnih riječi. Zrinka Jelaska, Igor Marko Gligorić (ur.): *HINIZ. Hrvatski inojezični. Croatian L2*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo; Klagenfurt: Institut für Slawistik, Universität Klagenfurt. 41–70. <https://hfiloloskod.hr/wp-content/uploads/2013/02/HINIZ.pdf>.
- KARLAK, Manuela, 2013: *Odnos strategija učenja, motivacije i komunikacijske jezične kompetencije u stranom jeziku*. Neobjavljeni doktorski rad. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:139>.
- LONČARIĆ, Mijo, 2005: *Kajkaviana & alia. Ogleđi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*. Čakovec: Zrinski d.d.
- MIHALJEVIĆ DJIGUNOVIĆ, Jelena, 1998: *Uloga afektivnih faktora u učenju stranoga jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Popis škola s nastavom na jeziku i pismu nacionalnih manjina po modelu C školska godina 2021./2022.* https://gov.hr/UserDocsImages/Dokumenti/Popis%20%C5%A1kola%20_modeli_%20ABC_2021_%202022.pdf (pristup 25. 4. 2024.).
- ZAVAŠNIK, Nina, ŠESTIĆ, Martina, 2013: Hrvatski lažni prijatelji u slovenskome jeziku i slovenski lažni prijatelji u hrvatskome jeziku. Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.): *Wort–Text–Stil*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 207–226.

IZZIVI NORMIRANJA TERMINOLOGIJE

Mateja Jemec Tomazin

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

mateja.jemec-tomazin@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.139-146

Terminologija kot poimenovalni sistem posameznega strokovnega področja je v svojem bistvu vedno tudi normativna, saj usmerja rabo k prednostnemu terminu ali celo nekaterih poimenovanj ne vključuje v svoj nabor, npr. v terminološkem slovarju. Več poimenovanj za isti pojem v strokovnem sporazumevanju pravzaprav ne predstavlja prednosti ali ustvarjalnosti, ki je v splošnem, še zlasti pa umetnostnem jeziku zaželena, ampak ustvarja potencialne nesporazume pri strokovnjakih, še bolj pa pri nestrokovnjakih, ki pojma ne poznajo in želijo nedvoumno potrditev o ustreznem terminu. V času ustaljevanja termina je lahko v rabi več sinonimnih poimenovanj, pri čemer se najpogosteje ustalijo tista, ki ustrezajo več terminološkim načelom, kar bomo pokazali na primeru gasilske terminologije.

terminologija, terminološka načela, gasilstvo, standardizacija

Terminology is always normative by nature and directs usage toward a preferred term or even excludes certain terms; for example, in a terminological dictionary. In fact, having several terms for the same concept in technical communication is not an advantage, signifying creativity as in common usage, but instead creates potential misunderstandings among experts and even more so among non-experts that are not familiar with the term and want unambiguous confirmation of the correct term. When a term is established, several synonymous terms may be in use, and the one that conforms to several terminological principles is most likely to prevail, as is shown on the basis of firefighting terminology.

terminology, terminological principles, firefighting, standardization

1 Uvod

Razvoj posameznega strokovnega področja izkazuje tudi stalno potrebo po tvorjenju novih poimenovanj, ki jih pri delu uporabljajo področni strokovnjaki. Ustaljevanje terminov načeloma poteka prek terminološkega dogovora, v katerem strokovnjaki izberejo najprimernejše poimenovanje. Najpogosteje je izbira implicitna, saj se z rabo med več poimenovanji ustalijo en prednostni termin. Eksplicitni terminološki dogovor je potreben v primerih, ko je za pojem v rabi hkrati več poimenovanj, zato je treba izbrati tistega, ki pojem najbolj natančno označuje (več Žagar Karer 2018). Na primeru gasilstva bomo prikazali, da se terminologija lahko spremeni tudi s sprejemom novega zavezujočega predpisa, ki je posebna oblika eksplicitnega terminološkega dogovora. Pri tem gre pravzaprav za proces standardizacije, ki na nekem področju izbere

določena poimenovanja kot obvezna.¹ Ta proces vključuje izbor terminov, jasne in natančne definicije ter njihovo formalno potrditev na pristojnem organu, ki ima takšno moč. Cilj standardizacije je z uradnim predpisom zagotoviti enotnost in doslednost v rabi ter olajšanje komunikacije tudi s predstavniki izven stroke,² v gasilstvu npr. z izdelovalci opreme.

2 Posebnosti slovenske gasilske terminologije

Začetki organiziranega varstva pred požarom segajo v najstarejša zgodovinska obdobja. V mestih so morebitne požare odkrivali nočni čuvaji, pri gašenju pa so se morali zlasti v dobavo vode vključiti tudi drugi prebivalci. Pisni viri o organizaciji varstva pred požarom na slovenskem etničnem ozemlju so bili v preteklih stoletjih zapisani v nemščini, od ustanovitve prvih gasilskih društev in sprejemov statotov v drugi polovici 19. stoletja pa lahko opazujemo skokovit razvoj gasilske terminologije v slovenščini.

Pomembno vlogo pri ustaljevanju terminologije ima izobraževanje. Na področju gasilstva so organizirana temeljna usposabljanja, vendar v Sloveniji ni mogoče opraviti univerzitetnega študija s področja gasilstva.³ Čeprav na sodobno terminologijo mnogih strokovnih področij pomembno vpliva angleščina, ima gasilska terminologija zelo veliko domačih poimenovanj, pomemben jezik dajalec pa je nemščina zaradi podobnega načina delovanja in organizacije gasilstva od samih začetkov. Gasilska terminologija se pojavlja tudi v zakonih in predpisih, vendar žal pogosto ne upošteva terminologije, ki je v rabi sicer. Na eni strani je to posledica pomanjkanja virov, kakršen je terminološki slovar,⁴ na drugi strani pa se posamezniki, ki iščejo odgovor na terminološko vprašanje s področja gasilstva, pogosto obrnejo na znanca, sicer prostovoljnega ali poklicnega gasilca, ki v dobri veri lahko potrdi eno od predlaganih poimenovalnih možnosti, ker je mogoča, ne pomisli pa na njeno mesto v poimenovalnem ali pojmovnem sistemu.⁵

2.1 Zgodovinske okoliščine

Sodobno terminologijo preučujemo zlasti prek zapisanih virov. Kljub vsemu pa zlasti K. Škrubej na področju pravne zgodovine (prim. Škrubej 2010: 101–118)

- 1 Pojav je sicer pogost pri sprejemu nove zakonodaje. Družinski zakonik je namesto *roditeljske pravice* uvedel sorodni pojem *starševska skrb*. Sprememba poimenovanja torej ni nikoli zgolj zunanja.
- 2 Podoben pojav je sprejem pravnih aktov na dvojezičnih območjih, kjer velja pravni red ene države, terminologija drugega, manjšinskega jezika pa ne označuje istih pojmov, npr. področje urejanja slovenskega šolstva v Italiji (prim. <https://usrfvg.gov.it/sl/home/>).
- 3 V Sloveniji je najtesneje z gasilstvom povezan univerzitetni študijski program Tehniške varnosti, pri katerem je požarna varnost le del programa in tudi del gasilske stroke. Za primerjavo je na Hrvaškem mogoč tako dodiplomski kot tudi podiplomski študij s področja gasilstva in preiskovanja požarov. Prim. <https://forenzika.unist.hr/moduli/mvip/>.
- 4 V času pisanja prispevka je gasilski terminološki slovar še v nastajanju.
- 5 Takšen primer je npr. *izolirni dihalni aparat*, ki je naprava, s katero gasilec vstopa na območje intervencije, npr. v stanovanje, vendar je v prevodu standarda SIST EN 137 uporabljen opisni (kalkirani) termin *avtonomen dihalni aparat z odprtim krogom z dovodom stisnjenega zraka z obrazno masko*, za katerega še strokovnjaki brez številke standarda ne vedo, kateri od več dihalnih aparatov je mišljen.

opozarja, da terminologije nekega strokovnega področja ne smemo povezovati izključno z zapisom oz. s pisanim besedilom. V pravo se to kaže z institucionalizacijo pravnih razmerij, ki jim prinese stalnost tudi na poimenovalni ravni, npr. pri ugotavljanju krivde, sodbah. Druga polovica 19. stoletja oz. sprejem ustave 1867, ki je v habsburški monarhiji omogočila nastanek društev oz. interesnih združenj, je posredno omogočil tudi intenziven razvoj terminologije, ki je dobila institucionalno podporo. Podobno lahko ugotovimo tudi za gasilsko terminologijo. M. Smolej (2023) je opozorila na proces ustaljevanja termina *požarna bramba* in *požarna straža* ter iskanje najprimernejšega poimenovanja zunaj neposrednega kroga gasilcev, kar odražajo tudi priročniki, čeprav se še leta 1933 uporablja termin *požarna obramba* (prim. Andrejka 1933). Leta 1882 je statut gasilskega društva Ljubljana mesto še uporabljal poimenovanje *požarni brambovec*, vendar *Ljubljanski zvon* že leta 1894 uporablja poimenovanje *gasilec*, prav tako pa ima stanovska revija *Gasilec* svoje ime nespremenjeno že od leta 1897, četudi je do 4. številke leta 1899 objavljala prispevke v slovenskem in nemškem jeziku (Slika 1).

35419, VII, 19

V Ljubljani, 6. februarja 1897. Laibach, 6. Februar 1897.

Bogu na čast, bližjemu na pomoč! Gott zur Ehr, dem Nächsten zur Wehr!

GASILEC

Izdaja odbor družbe zavezanec krajskih gasilskih društev. Herausgegeben vom Ausschusse des krain. Landes-Feuerwehrverbandes.

Liet izhajajo poljubno po potrebi v nedoločnem času in ga dobivajo blizu vsake številke. — Za vsako stran vsake številke 10 kr. Ercheint nach Bedarf, in swangloser Folge, und wird den Angehörigen des Verbandes unentgeltlich zugewandt. — Für Nichtmitglieder die Nummer 10 Kr.

Tovariši!

Dostojni člani, izraženi na zadnjem običnem zboru zavezanec, sklenil je novostvojni odbor v svoji prvi seji dne 26. decembra p. l. izdati listno strokovno glasilo. Domaćim dnevnikom smo iz stroka kvaletni za podporo, katero so izkazovali domačemu gasilstvu; vendar pa pri najboljši volji ne morejo našim zavezanec svojim prodal v večjem obsegu, kakor bi bilo od naše strani želeli, staviti na razpolaganje in je toraj želja po strokovnem listu lahko umjiva in po tudi upravičena.

Res imamo lepo število strokovnih listov, ali ti izhajajo najprej v nemškem jeziku in jih toraj večina naših članov ne sme, dalje so tudi predragi, toraj ne morejo služiti našim posebnim zavezanec in zavezaninim smotrom.

Ediniga hrvaškega strokovnega lista se tudi ne moremo poslužiti, kajti naši nemški sodotolci, ki so tudi naše zavezanec, ga ne razumejo; tudi drugi pripisajo gasilci niso hrvaške smotri.

Odhod se je toraj odločil, da izda listno krajsko glasilo, in sicer v obeh deželnih jezikih, v obeh jezikih, da ga vsi naše zavezanec, in tudi zato, da se z listom krepi združitve z drugimi deželnimi zavezanec v Avstriji.

«Gasilec» kot glasilo zavezanec izhajal bode početkoma poljubno po potrebi; če se izkazuje potreba, izhajal bode kasneje mesečno.

«Gasilec» list izhajajo zaradi vas in naše skupne stvari; poljubno ga pridno s stvarnimi dopisi o gasilskih zadevah, drugih vprašanj pa se ogibajte, ker ni zanje v njem prostora.

Dopisi naj se pošiljajo Frau X. Trötkin na Igu pri Ljubljani, demar pa A. C. Achtschin v Ljubljani.

Zavezin odbor.

Pospesevanju prostovoljnega gasilstva in gojitvi dobrega tovarišva

med nli naše zavezanec naj služi ta list, radi tega je ustanovljen. Vas radi irtvijemo v dowingo lepega namena, ali branili se bodemo tudi proti vsemu, kar bi nas od tega odvračati hotelo.

V listu razpravljaje se bodo le stvari, spadajoče v stroko gasilstva, v največjem obsegu; prepri javnega irtvijanja nimajo ta prostora. Politike, verske in narodnostne vprašanja ne dobi pri nas mesta. Naka naloga je, somošnikom v potrebi in nevarni pomagati. Ne nam, ali kojemu drugemu, temveč »Bogu v čast«, tako je sveto prostovoljnega gasilcev in »bližjemu v pomoč«!

An die Kameraden.

Dem Wunsche des letzten krainischen Feuerwehrtages entsprechend, hat der neugewählte Verbandsausschuss in der ersten, am 26. December vorigen Jahres abgehaltenen Sitzung die Herausgabe eines eigenen Fachblattes beschlossen.

Unsere heimischen Tagesblätter sind wir von Heran dankbar für die Unterstützung, welche sie dem freiwilligen Feuerwehrwesen im Lande haben angedeihen lassen; bei allem entgegenkommen aber können sie doch ihre Spalten nicht in dem für uns wünschenswerten größeren Umfang unseren Angelegenheiten zur Verfügung stellen, und das Verlangen nach einem Fachblatt ist somit leicht erklärlich und wohl auch gerechtfertigt.

Nun gibt es allerdings eine ganz erkleckliche Anzahl von Fachblättern, doch diese erscheinen zumeist in deutscher Sprache, werden somit von der Mehrzahl unserer Mitglieder nicht verstanden, sind auch zu theuer und demnach nicht geeignet, unseren besondern Angelegenheiten und Zwecken innerhalb des Verbandes zu nützen.

Das einzigen krainischen Fachblattes können wir uns auch nicht bedienen; unsere deutschen Landesblätter, welche gleichfalls Mitglieder des Verbandes sind, verstehen es nicht; auch andere schlichte Feuerwehrblätter des Landes sind der krainischen Sprache nicht mitleidig.

So entschlossen sich denn der Ausschuss zur Herausgabe eines eigenen krainischen Blattes, und zwar in beiden Landessprachen; in beiden, um von allen Mitgliedern verstanden zu werden, dann auch, um durch das Blatt die Verbindung mit den übrigen Landesverbänden Oesterreichs zu pflegen.

«Gasilec» wird als Organ des Verbandes zunächst in swangloser Folge, nur nach Bedarf erscheinen; zeigt sich die Nothwendigkeit, so wird er später allmählich zur Ausgabe gelangen.

Feuerwehrmänner! Dies Blatt erscheint un erret- und un unerer gemüthlichen Sache willen; unentzerrt es deshalb fleilig durch sachgemäße Mittheilungen über Feuerwehrangelegenheiten, lässt aber andere Fragen beiseite, denn solche können in demselben keine Stätte finden.

Zuschriften wollen an Frau X. Trötkin in Brannendorf, Gledler aber an Albin C. Achtschin in Laibach gesandt werden.

Vom Verbandsausschusse.

Slika 1: Naslovnica *Gasilca*, ki je nekaj let izhajal v slovenskem in nemškem jeziku.

3 Terminološka načela in gasilska terminologija

Terminologija posameznega strokovnega področja mora izkazovati lastnosti, ki so danes na drugih področjih označene kot *trajnostnost*. V resnici gre za upoštevanje terminoloških načel, po katerih jedro poimenovanj predstavljajo termini, ki so: 1) *ustaljeni* (so rabljeni pogosto in v večjem delu stroke), 2) *gospodarni* (imajo čim manj besed, ker so tako manj podvrženi besedilnemu spreminjanju), 3) *jezikovnosistemski* (omogočajo pregibanje in tvorjenje izpeljank), 4) po možnosti upoštevajo načelo *jezikovne kulture* (prednost imajo domača poimenovanja pred prevzetimi iz drugih jezikov). Pri delu v Terminološki svetovalnici⁶ Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pa so se kot pogosta pokazala še tri dodatna terminološka načela (prim. Fajfar, Žagar Karer 2023), in sicer načelo *vsebinske ustreznosti* (po katerem naj bi sestavine termina primerno označevale pojem), načelo *usklajenosti s pojmovnim sistemom* (po katerem sestavine poimenovanja odražajo povezanost z drugimi pojmi)⁷ ter načelo *optimalne strukture*, ki se povezuje z jezikovnosistemskim načelom, kaže pa na težnjo, da se termini pri rabi čim manj spreminjajo (levoprilastkovne zveze so trdnejše od desnoprilastkovnih).

3.1 Gasilski priročniki⁸

Prva gasilska šola je začela delovati leta 1950 v Žireh, vendar so jo že po nekaj mesecih preselili bližje Ljubljani v Medvode. Pred tem so usposabljanja potekala v okviru prostovoljnih društev in poklicnih enot (Ljubljana je prva dva poklicna gasilca zaposlila leta 1922),⁹ zato je bilo izdanih več t. i. *vežbovnikov*, s katerimi so si prizadevali za enotno slovensko poveljevanje in taktično delovanje.

3.1.1 Fran Barle: *Redovne vaje za slovensko gasilstvo (1906)*

Zaradi mešane rabe slovenščine in nemščine pri usposabljanjih gasilcev je F. Barle podrobno opisal metode za učinkovito in enotno gasilsko usposabljanje. Knjiga je namenjena prostovoljnim gasilskim društvom in ponuja sistematične vaje, ki gasilcem pomagajo pri razvijanju potrebnih spretnosti in znanj za uspešno izvajanje svojih nalog.

3.1.2 Franc Ks. Trošt: *Službeni red in vadbeni predpisi za gasilna društva (1908)*

Tajnik Deželne zveze kranjskih gasilnih društev in urednik *Gasilca* je prenovil prva pravila iz leta 1894, ki jih je v nemščini in slovenščini objavil K. Ahčin.¹⁰ Ob navodilih za usposabljanje so bila natisnjena tudi pravila delovanja ali *službeni red*. Poimenovanje *služba* je v gasilstvu ostalo, saj se še danes uporabljajo *pravila gasilske službe*. Poudarek je na razvrstitvi gasilcev med *plezalce*, *brizgalce* in *varihe*, kar kaže na iskanje vsebinsko ustreznih poimenovanj za posamezne funkcije. Priročnik se

6 Terminološka svetovalnica (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje>).

7 V gasilski terminologiji je to celo potencirano, saj so se prav zaradi tega načela uveljavili termini, ki vsebujejo določeno sestavino, kot je *gasilski*, npr. *gasilska čelada*, *gasilska sekira*, *gasilsko vozilo*.

8 Več v Jemec Tomazin 2010.

9 <https://gasilskabrigadaljubljana.si/predstavitev/zgodovina/>

10 Celotna knjižica je dostopna na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC:4VA9F8MX/bfd34fe1-73a5-4ebf-a921-5d29b8cc4097/PDF>.

posveča tudi pravilni uporabi gasilske opreme, npr. cevi, črpalke, lestve in zaščitne obleke ter predpisuje načine taktičnega delovanja, kar danes imenujemo *standardni operativni postopki*.

3.1.3 Fran Barle: *Gasilska knjižica* (1920)

Knjižica tako kot predhodni združuje predpise in priročnik za urjenje gasilcev, prinaša pa tudi del o enotni uniformi. Avtor se je podpisal kot *starosta »jugoslovanske gasilske zveze Ljubljana«*, s čimer je želel opozoriti na svoja prejšnja dela (tudi pogoste objave v reviji *Gasilec*).¹¹ Poimenovanja gasilcev po funkcijah so nekoliko spremenjena, še vedno so najpomembnejši člani *plezalci*, *brizgalci* so postali *brizgači*, *varihi* pa *čuvarji*, ostaja pa sinonim *reditelji*. Vloga, ki jo danes v oddelku opravlja *desetar*, je poimenovana *členar* ali *vrstar*, kar kaže na novo (še neustaljeno) poimenovanje (Barle 1920: 5). Organizacijsko društvo vodi *društveni načelnik*, operativni del pa *društveni poveljnik*, člani vodstva pa so tudi *poveljnikov namestnik*, *pobočnik (tajnik)*, *društveni zdravnik*, *nadzornik oprave* (danes *orodjar*) in *prvi trobentač*.¹²

3.1.4 Josip Mravljak: *Gasilski katekizem* (1934)

Pomenljiv naslov priročnika kaže zavedanje o pomenu strokovne literature. Prvi del priročnika obsega pravila in pravno ureditev, posebej pa poudarja narodni pomen gasilstva (Mravljak 1934: 6–7):

Narodna ideja gasilstva se kaže v ljubezni do domovine, ki je mora biti prežet vsak član. Vsak gasilec ljubi svojce, svoj materni jezik, svojega bližnjega, svoj narod. To svojo ljubezen izpričuje v domoljubnih manifestacijah, poučevanju naroda o vzvišenih ciljih gasilstva in v odbrani domovine od vseh neprijateljev, zunanjih in notranjih.

Novost je, da prvič prinaša jasno razdelitev gasilstva na *prostovoljno*, *industrijsko*, *poklicno* in *obvezno*. Slednje je pravni temelj za ustanovitev gasilskih društev v večjih krajih (z več kot 2000 prebivalci), za njihovo finančno delovanje pa je odgovorna občina (Mravljak 1934: 10). Operativne funkcije so omenjene le še v povezavi z oddelki, in sicer so omenjeni *vodnik brizgalničarjev*, *vodnik plezalcev* in *vodnik rediteljev*, prvič pa je omenjen sinonim *cevničar*. Knjižica upravičuje svoj naslov tudi z jasnimi odlomki, ki opozarjajo na taktične napake, npr. *Zakaj tudi preveč vode na požarišču škodi?* (prim. Mravljak 1934: 30).

3.1.5 Janez Furlan: *Sodobna gasilska služba* (1935)

Janez Furlan je bil poveljnik ljubljanskih poklicnih gasilcev pred drugo svetovno vojno. Njegovo temeljno misel povzema zapis (Furlan 1935: 16):

- Pri gasilstvu imamo tri glavne činitelje:
- material ali orodje, ki ga uporabljamo pri delu;
 - moštvo, ki dela z orodjem;
 - poveljnika, ki vse to vodi.

¹¹ Z vidika sodobnega uporabnika pa je zanimiv vpliv avtoritete posameznika na terminologijo nekega področja.

¹² Ta funkcija je izginila iz društev z namestitvijo siren na gasilske domove.

Orodje samo na sebi je mrtva stvar, šele moštvo in poveljnik dajo orodju življenje in gibanje. Ti trije činitelji imajo nalogo, da delo pravilno izvršijo. Ako hočemo, da bo delo uspelo, mora biti med njimi resno razmerje. Čim večja in težavnejša je naloga, tem boljše in popolnejše mora biti orodje, tem številnejše in spretnejše moštvo, tem bistroumnejše vodstvo, da se delo posreči.

Priročnik poudarja pomen pravilnih taktičnih pristopov, predstavlja orodje in naprave, npr. *motorne brizgalne, avtomatski požarni javljalnik*, opozarja na nevarnosti pri gašenju, na koncu je dodan slovensko-nemški gasilski slovar, ki ne posega v dotedanjo uveljavljeno terminologijo. Avtor je upošteval terminološke popravke, ker je v tistem času Jugoslovanska gasilska zveza izdala nov pravilnik in tako je *požarni roj* zamenjala *požarna četa*.

3.1.6 Karel Luckmann: *Gasilska strategija* (1939)

Časovni razvoj kaže, da so kot priročniki začela izhajati dela, ki niso več vključevala celotnih pravil gasilske službe, ampak so natančneje predstavila ožje področje. Priročnik za poveljujočega vpeljuje termin *rojnik* (Luckmann 1939: 31). Zanimivo je, da se v priročniku tudi izrecno pojavi navodilo, da naj se »starejši častnik ali podčastnik, čeprav zaslužen za gasilstvo, umakne mlajšemu, če je postal neokreten ali če ne more slediti duhu in zahtevam sodobnega gasilstva« (Luckmann 1939: 32). Na istem mestu pa tudi izrazito nasprotuje razvrščanju članov na stalne funkcije, zato ne omenja več *plezalcev* in drugih funkcij.

3.1.7 *Gasilska knjižnica: serija priročnikov* (1953 do 1958)

Z uvedbo poklicne šole za gasilce je izšla tudi serija drobnih priročnikov po posameznih področjih, ki so bili več desetletij edini strokovni vir, saj so novi učbeniki v slovenščini izšli v sedemdesetih in osemdesetih letih. Sedma knjižica nosi naslov *Izrazoslovje gasilskega materiala*, kjer zanimivo kategorijo predstavljajo *nepravilni-običajni izrazi*. Med njimi je zanimivo prepovedana uporaba danes povsem običajne *čelade*, ki naj bi jo nadomestil pravilni *šlem*. Poimenovanja za opravljanje posameznih nalog ali taktičnih postopkov niso vključena. Žal celotna serija knjižic ni nikjer več dostopna, ker so posamezna gasilska društva kupovala le nekatere izvode, gasilska šola pa je staro literaturo žal zavrгла.¹³ Terminologija je več desetletij ostajala bolj ali manj nespremenjena do osamosvojitve Slovenije in izdaje novih priročnikov po letu 1991 (več v Jemec Tomazin 2010).

3.2 Gasilska zakonodaja in terminološki problemi

Na (ne)stabilnost gasilske terminologije vplivajo tudi predpisi. Primeri v standardih kažejo, da poimenovanja niso usklajena z dejansko rabo, kar povzroča zmedo. Poleg že omenjenega *izolirnega dihalnega aparata* se težave pojavljajo tudi pri poimenovanju *hidrantov*, saj je *podtalnega* zamenjal *podzemni hidrant*, nekateri pa bi ga raje poimenovali *podnivojski*. Pri tem se kaže potreba po kritični masi strokovnjakov, ki bi z rabo potrdila najprimernejše poimenovanje.

¹³ Za podatek in podarjene izvode nekaterih knjižic se zahvaljujem dolgoletnemu vodji Gasilske šole v Izobraževalnem centru URSZR na Igu Janezu Hočevarju.

Slovenjenje terminov je svojo pomanjkljivost pokazalo tudi pri terminu *požarna ogroženost*, ki mu v angleščini ustreza termin *fire risk*. V 5. členu ZVPoz je *požarna ogroženost* definirana kot »potencialna nevarnost za izgubo življenja ali poškodbo oz. materialno škodo ob požaru«, *požarno tveganje* kot »verjetnost, da bo prišlo do požara, ki bo povzročil človeške žrtve ali poškodbe oz. materialno škodo«, *požarna nevarnost* pa kot »stanje, ki ga opredeljujeta požarna ogroženost in požarno tveganje«.

Ugotovimo lahko več razlik. *Požarna ogroženost* ni *povzročeno stanje nevarnosti, kot bi pričakovali glede na izhodiščni pomen v SSKJ2, ampak s slovarsko razlago *možna možnost nesreče, škode ali česa slabega. *Požarno tveganje* je glede na SSKJ2 ustrezno definirano kot verjetnost, vendar pa je v več drugih strokah uveljavljen način izračuna tveganja, ki je opredeljen kot zmnožek pogostosti pojavljanja, npr. požara, in pričakovanih posledic, ki ob takšnih dogodkih nastane. Največje odstopanje opazimo pri *požarni nevarnosti*, ki je v zakonu definirana kot stanje, v splošnem jeziku in v stroki pa kot možnost in verjetnost.

3.3 Gasilska tipizacija kot vir terminoloških sprememb

S tipizacijo gasilske opreme in vozil skuša krovna gasilska organizacija odstraniti odvečne raznovrstnosti in določiti kakovost, obliko, mere, materiale ter tudi varnost opreme. Leta 2023 je Poveljstvo Gasilske zveze Slovenije sprejelo novo tipizacijo gasilskih vozil.¹⁴ Zelo opazna je sprememba kratičnih poimenovanj, ki so bila v rabi do leta 2022. Starejša poimenovanja so s številkami sporočala, koliko vode imajo v rezervoarju in kakšno moč ima črpalka, npr. GVC 24/50 je označevalo gasilsko vozilo s cisterno, veliko 5000 litrov, in črpalko z zmogljivostjo 2400 litrov/minuto. Po novi tipizaciji je to GVC-2 z utemeljitvijo, da glede na izbrana podvozja obstajajo variacije glede obsega rezervoarja in tudi zmogljivosti črpalke, zato naj starejše oznake ne bi več ustrezale.

4 Standardizacija

Strokovni jezik in njegova terminologija oblikujeta sicer samostojni sistem, vendar nista povsem neodvisna od splošnega jezika, kar ovira natančno sporazumevanje med strokovnjaki, še bolj pa med laiki in strokovnjaki. V nastajajočem *Gasilskem terminološkem slovarju* so tako definirani termini, ki povzemajo rabo v zakonu, seveda pa obstajajo zelo velike težave z iskanjem ustreznikov v tujih jezikih, saj je npr. predlagani ustreznik za *požarno ogroženost* v angleščini *fire hazard*, v nemščini pa *Brandgefährdung*, *fire hazard* pa je predlagani ustreznik za *požarno nevarnost*. V jeziku stroke načeloma velja, da dva različna termina praviloma označujeta dva različna pojma, opisano zamenjevanje pa povzroča nesporzume.

Način uveljavljanja terminologije z močjo avtoritete, prek zakona, tipizacije, standardov ali drugih obvezujočih predpisov je sicer privlačen in do neke mere učinkovit, saj z enim dejanjem odredi rabo. Pri tem pa velja opozoriti, da ima tudi v terminologiji pomemben vpliv na rabo širša strokovna javnost, ki lahko uporablja več poimenovanj za isti pojem, zato je odločitev za normiranje terminologije treba izpeljati učinkovito.

¹⁴ <https://gasilec.net/sprememba-tipizacije-gasilskih-vozil-in-zascitne-opreme/>

Viri in literatura

- ACHTSCHIN, Albin Carl, 1894: *Dienstes-Ordnung und Uebungs-Vorschriften für die krainischen Verbands-Feuerwehren*. Ljubljana: Kranjska zveza gasilnih društev. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4VA9F8MX>.
- ANDREJKA, Rudolf, 1933: *Gasilstvo in požarna obramba: zbirka zakonskih predpisov s posebnim ozirom na Dravsko banovino*. Ljubljana: Merkur.
- BARLE, Fran, 1906: *Redovne vaje za slovensko gasilstvo*. Ljubljana: Zvezni tajnik.
- BARLE, Fran, 1920: *Gasilska knjižnica*. Ljubljana: Jugoslovanska gasilska zveza Ljubljana. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-W7XHPOIK>.
- Deželni šolski urad FJK. <https://usrfv.gov.it/sl/home/> (dostop 3. 6. 2024).
- Družinski zakonik (NPB 8). *Uradni list RS* 15/17, 21/18, odl. US 94/22, 5/23, 34/24. <https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO7556> (dostop 1. 6. 2024).
- FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2015: Strokovnjaki in prepoznavanje terminov v strokovnih besedilih. *Jezikoslovni zapiski* XXI/1. 7–21. <https://doi.org/10.3986/JZ.21.1.6843>.
- FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2023: Ad hoc terminologija: analiza uporabe terminoloških načel v Terminološki svetovalnici na Terminologišču. *Slavistična revija* LXXI/4. 369–384. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4146>.
- FURLAN, Janez, 1935: *Sodobna gasilska služba*. Ljubljana: samozaložba.
- Gasilska brigada Ljubljana. Zgodovina: Iz zgodovine požarnega varstva*. <https://gasilskabrigadaljubljana.si/predstavitev/zgodovina/> (dostop 1. 6. 2024).
- Gasilska zveza Slovenije. Nova tipizacija gasilskih vozil*. <https://gasilec.net/sprememba-tipizacije-gasilskih-vozil-in-zascitne-opreme/> (dostop 1. 6. 2024).
- Izrazoslovje gasilskega materiala*, 1953. Ljubljana: Gasilska zveza LRS (Gasilska knjižica, 7).
- JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2010: Vloga terminologije pri uveljavljanju znanstvenega področja. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 103–119.
- LUCKMANN, Karel, 1939: *Gasilska strategija*. Maribor: Gasilska zajednica za Dravsko banovino.
- MRAVLJAK, Josip, 1934: *Gasilski katekizem*. Maribor: Gasilska župa korotanska.
- SMOLEJ, Mojca, 2023: Prostovoljna požarna straža: Prispevek k zgodovini oblikovanja slovenske terminologije. *Jezik in slovstvo* LXVIII/4. 191–202. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.191-202>.
- Statuten und Dienstordnung der Laibacher freiwilligen Feuerwehr*, 1882. Ljubljana: samozaložba.
- Sveučilište u Splitu. Sveučilišni odjel za forenzične znanosti. Menadžment u vatrogastvu i istrage požara*. <https://forenzika.unist.hr/moduli/mvip/> (dostop 1. 6. 2024).
- ŠKRUBEJ, Katja, 2010: *Pravo v zgodovini s poudarkom na razvoju na današnjem slovenskem prostoru: odlomki virov s komentarji*. Ljubljana: GV Založba.
- Tipizacija gasilskih vozil*. https://gasilec.net/wp-content/uploads/2023/03/Tipizacija-vozil_sprememba-3_2023_potrjena.docx.pdf (dostop 1. 6. 2024).
- TOMAT, Viljem, 2014: *Gasilska šola Žiri, Medvode, Murska Sobota*. <https://gasilec.net/wp-content/uploads/2020/05/Gasilske-%C5%A1ole.pdf> (dostop 31. 5. 2024).
- TROŠT, Franc Ks., 1908: *Službeni red in vadbeni predpisi*. Ljubljana: Deželna zveza kranjskih gasilnih društev.
- Zakon o varstvu pred požarom (NPB 8). *Uradni list RS* 3/07.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* LXVI/2. 235–249. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/2018-2-1-8>.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

PRIPRAVA BESEDIL ZA PRISPEVKE NA AKADEMSKI TELEVIZIJI: MED NORMO, STILOM IN VEČZNAKOVNOSTJO

Monika Kalin Golob

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

DOI: 10.4312/Obdobja.43.147-154

Prikazana je analiza besedil študentske informativno-eksperimentalne oddaje Študentsko oko v zadnjih treh študijskih letih (2021/22–2023/24). Ponazorjeni so najpogostejši odkloni od norme, stilistične posebnosti in priljubljene strukture ter nekatere utemeljitve študentov o jezikovnih odločitvah. Največ časa je treba posvetiti tvorbi besedila kot celote, jasnosti in razumljivosti, saj so slovnične napake skoraj odpravljene in so posledica spregledov, ne pa neznanja.

novinarska besedila, jezikovna stilistika, didaktika, Študentsko oko

This article analyzes texts from the experimental student news broadcast Študentsko oko (Student Eye) over the last three academic years (2021/22–2023/24). Attention is drawn to the most frequent deviations from the norm, special stylistic features, and popular structures, as well as some of the students' justifications for their linguistic choices. The most time was dedicated to producing the texts as a whole, clarity, and comprehensibility because there are almost no grammatical errors, and any mistakes are the result of oversights rather than ignorance.

journalistic texts, linguistic stylistics, teaching, Študentsko oko (Student Eye)

1 Uvod

V okviru modula Radiotelevizija in novi mediji študenti in študentke drugega letnika podiplomskega programa Novinarstva na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani za Akademsko televizijo (AKTV)¹ ustvarjajo prispevke in vodijo oddajo Študentsko oko. Ta nastaja kot del obveznosti pri dveh predmetih (Novinarska avdiovizualna produkcija in novi mediji, nosilec Igor Vobič, sonosilec Vasja Lebarič, in Stilistika multimedijskih besedil, nosilka Monika Kalin Golob). Gre za študentsko informativno-eksperimentalno oddajo (vsako akademsko leto nastanejo tri oddaje v poletnem semestru, letos teče že enajsto leto, sama sodelujem zadnja tri leta). Vsebinski fokus so visoko šolstvo, študij, študentsko življenje in širše teme, ki zadevajo mlade in študente.

Študentsko oko je plod medfakultetnega sodelovanja Akademije za gledališče, radio, film in televizijo (UL AGRFT) in Fakultete za družbene vede (UL FDV), in sicer

1 Seznam oddaj zadnjih treh let je naveden med viri.

Katedre za novinarstvo ter Katedre za medijske in komunikacijske študije. Študenti in študentke magistrskega programa Novinarstvo v parih pripravljajo novinarske prispevke, pri čemer sta tudi voditelja oddaj, ki jih ureja FDV, študenta novinarskih programov. Študenti Medijskih in komunikacijskih študij (v okviru predmeta Medijski praktikum) pripravljajo grafično in vizualno opremo: špice oddaj in rubrik, tranzicijske animacije in ostalo grafično podobo oddaje. Študenti in študentke AGRFT pa oddajo predvajajo v živo in poskrbijo za tehnično celoto.

V prispevku so analizirane prve verzije besedil treh študijskih let (2021/22–2023/24) glede na ustreznost jezikovnih izbir, upoštevajoč normo, stil in žanrske zakonitosti. Prikazani so najpogostejši odkloni od norme, stilistične posebnosti in priljubljene strukture ter nekatere utemeljitve študentov o jezikovnih odločitvah. Žanrsko gre za problemsko poročilo, novinarski televizijski komentar, študijski intervju, anketo ter povezovalno besedilo voditeljev z napovedniki. Hkrati ob tem študenti in študentke tvorijo tudi prispevke za Instagram (*studenstkooko*), s katerimi obveščajo in vabijo k vsakokratni oddaji.

2 Jezik in stil kot nujna kompetenca diplomanta oz. diplomatke programa Novinarstvo

Študentke in študenti novinarstva na prvi in drugi stopnji študija absolvirajo jezikoslovne in stilistične predmete v vsakem letniku ter tudi pri novinarskih predmetih (v sodelovanju s predavateljicami jezikoslovkami) tvorijo žanrsko in medijsko (tisk, splet, radio, televizija) raznorodna besedila. Jezikovno in stilistično kompetenco usmerjamo v pisanje besedil, ki bodo del njihovega poklicnega življenja, analitično in tvorbeno uzaveščamo njihove izbire glede na razlike med žanri (ločevalna norma, torej razlikovanje med dejstvenimi in mnenjskimi besedili; presojevalna – poročevalna besedila; subjektivizacija – objektivizacija; aktualizacija – avtomatizacija) in vrsto medija ter povezovanje med različnimi znakovnimi sistemi: sliko, zvokom, (info)grafiko in jezikom.

Podiplomski predmet Stilistika multimedijskih besedil je usmerjen v spoznavanje in razumevanje jezikovnih, stilnih in žanrskih pretvorb ter sprememb novinarskih besedil, na katere vplivajo tehnološke, družbene, kulturne in estetske spremembe novih medijev. Z žanrsko (tu izhajamo iz Laban 2007), stilno in jezikovno analizo ovrednotimo prakse sodobnega avdiovizualnega novinarstva (študijski izhodišči za oba predmeta sta poleg Laban še Deuze 2008 in Quinn 2009). V povezavi s predmetom Novinarska avdiovizualna produkcija in novi mediji se teoretski temelji nadgrajujejo v prenos teh znanj z ustvarjanjem oddaj Študentskega očesa, s katerimi študenti in študentke analitično ovrednotijo tradicionalne žanre in jezikovne strategije ter jih nadgrajujejo z novimi preoblikovanimi možnostmi, ki jih omogočajo novi mediji.

Učni načrt med cilji navaja, da pri predmetu posredujemo jezikoslovno in stilistično znanje za kritično razumevanje, analizo in vrednotenje sodobnih novinarskih avdiovizualnih besedil ter študente in študentke usposobimo za jezikovno in stilistično ustrezno ustvarjanje kakovostnih novinarskih avdiovizualnih besedil v kontekstu novih medijev. Tako usvajajo sposobnost kritičnega razumevanja, analize

in vrednotenja jezikovnih in stilnih pretvorb v sodobnih novinarskih avdiovizualnih besedilih ter sami tvorijo besedila pri pripravi oddaj. Po oddaji vsakič analiziramo in vrednotimo aktualno oddajo in objave na Instagramu, in sicer skupaj v novinarskem, tehničnem ter v kontekstu jezika in stila novih medijev.

3 Nastajanje besedil: jezikovne izbire v kontekstu oddaje Študentsko oko

Delo v modulu je zelo intenzivno: po nekaj uvodnih predavanjih pri obeh predmetih ter seminarjih, ki analizirajo oddaje prejšnje generacije, študenti in študentke sami določijo teme vsakokratne oddaje, izberejo goste oz. gostje, snemajo na terenu, montirajo na fakulteti, napišejo vsa besedila kot scenarij, izberejo voditeljski par, pripravijo zanj napovedi, oddaja pa poteka v živo. Za vsako oddajo imajo približno mesec časa, tako da ustvarimo skoraj običajno delovno okolje v časovni stiski (kot enem izmed objektivnih stilo tvornih dejavnikov, prim. Korošec 1998; Kalin Golob 2003).

Za opis okoliščin nastajanja prispevkov izhajamo iz Koroščevega opisa treh stopenj nastajanja besedila, »ki se opirajo na dognanja Leontjeva, Michela, Schmidta in še nekaterih« ter jih je priredil po Michelu (Korošec 1998: 228 in nasl.): *stopnja usmerjenosti* (orientacije), *stopnja načrtovanja* in *stopnja oblikovanja*. Te stopnje razume kot hierarhične postopnosti in jih je »tudi iz didaktičnih, ne samo razčlenjevalnih razlogov mogoče pojmovati kot korake besedilotvornega algoritma« (prav tam).

Objektivno stvarnost (dejanske dogodke in stanja) je treba vedno upoštevati kot dejavnik pri oblikovanju poročevalskih besedil: Študentsko oko se nanaša na študentske teme in jih določijo sami glede na poznavanje problematike in lastne izkušnje (npr. študijske izmenjave, študentski domovi ipd.). Sporočanje vseh prispevkov so informiranje, aktiviranje naslovnikov in razjasnjevanje. V prvi *stopnji usmerjenosti*, ki po Korošču vključuje predvsem ustrezno razumevanje sporočevalnih okoliščin in naloge glede na razmerje tvorec – nanašalnik (predmet govora, denotat) – uresničevanje hotenja, študentke in študenti po izbiri teme določijo žanr, v katerem bodo prenesli vodilno sporočilo. Tu niso popolnoma svobodni, saj je oddaja sestavljena iz skupka žanrov, ki si jih je treba razdeliti, denimo le ena tema ima komentar, ostale so prispevki in ankete, imamo en študijski intervju. Torej se morajo na simulaciji uredniškega sestanka dogovoriti, kateri žanri bodo pokrivali posamezne teme. V drugi *stopnji načrtovanja* izberejo snov, ki jo določa tema, seznanijo se s problematiko, se pogovorijo s sogovorci, posamejno kadre in morebitne sogovornike. V tretji *stopnji oblikovanja*, ki »zajema posebno kodiranje glede na postopek in glede na funkcijske stile« (Korošec 1998: 228), pa je oblikovanje televizijskih besedil dosti bolj zahtevno kot tiskanih, saj gre ne le za premislek o uporabi jezika, ampak za razmislek:

- kako napisati besedilo, ki bo govorjeno (torej prebrano v prispevku ali z bobna v studiu);
- kako napisati besedilo, da bo slikovno in zvočno gradivo ustrezno vključeno in smiselno;

- kako povezati različne jezike v končni »televizijski jezik«, ki ga ustvari sobivanje različnih kodov.

Študenti in študentke sicer analizirajo že objavljene oddaje preteklih let in so kot podiplomski študentje večji novinarskih žanrov, a vendarle so večinoma prvič postavljeni v situacijo hitrega ustvarjanja televizijskih prispevkov, pri čemer so sami tudi snemalci, zvočni mojstri, montažerji in pisci besedil.

Za našo analizo je torej pomembno, da se zavedamo okoliščin nastajanja in ugotovitve vrednotimo na njihovi podlagi, torej upoštevajoč objektivne stilotvorne dejavnike.

4 Analiza prispevkov treh študijskih let

Analiza je opravljena na prvi verziji besedil, ki jih dobim v branje po tem, ko kolega Vobič pokomentira in odobri njihovo zgradbeno, televizijsko in novinarsko ustreznost. Besedilo je zapisano kot scenarij, torej v določenih žanrih vsebuje tudi izjave sogovorcev, opise posnetkov, zvoka. Vsebuje tudi napoved, ki jo v studiu v živo prebereta voditelja vsakokratne oddaje.

Rezultati so predstavljeni problemsko in kvalitativno od najmanj do najbolj pogostih opomb.

4.1 Slovnične napake

Ker gre za večše pisce in piske, so slovnične napake redke, odpravljamo jih – sodeč po izdelkih – učinkovito že na dodiplomskem študiju.

- Pojavlja se **neustrezen besedni red**, glede katerega je zanimiva težnja, da pisci in piske zamenjujejo temo in remo. Študenti menijo, da mora biti na prvem mestu pomembnejša informacija. Gre za zamenjavo dveh pravil: principa obrnjene piramide kot pogoste zgradbe novinarskega besedila (po katerem je na prvem mestu najpomembnejša informacija, ki je hkrati že minimalna vest, sledijo informacije, ki so ozadje dogodka) in členitve po aktualnosti, ki ureja zaporedje besed v prostem stavku. Pomembnejšo novo informacijo postavljajo v izhodišče, ne da bi bili za to kakšni razlogi, denimo stilno zaznamovani besedni red (Toporišič 2000: 668), besedni red je manj naraven tudi v daljših povedih, kjer se študenti zapletejo v dolge strukture.
- Pogosta napaka je tudi raba **naglasnih namesto naslonskih oblik** osebnih zaimkov (Toporišič 2000: 307): *za njih je to sprejemljivo* → *zanje je to sprejemljivo*.
- V besedilih se pojavlja napačna **raba predlogov**, in sicer predložnih parov *v – iz*; *na – s/z*: *iz vidika* → *z vidika*; *iz institucije* → *z institucije*; *primeri s tujine* → *iz tujine*; *zahajajo v klube na metelkovski četrti* → ... *v metelkovski četrti*.
- Razprave in popravki so v zvezi z **rabo glagolskega načina**. Znova ponavljamo, da trpnik ni prepovedan, da pa takrat, ko je vršilec dejanja pomemben, uporabimo tvornik: *to je bilo odobreno s strani univerze* → *univerza je to odobrila*. Ker bo besedilo govorjeno, so tvorbe, kjer vršilca v trpnem stavku imenujejo v zvezi *s strani XY*, manj jasne: *Razpoke v sistemu so očitne – uvoz tablet je s strani posameznikov zakonsko prepovedan, a zdi se ...* → ... *uvoz tablet je posameznikom*

zakonsko prepovedan; tujim študentom je s strani univerze zagotovljena pomoč pri iskanju → tujim študentom univerza zagotavlja pomoč ...; Najina anonimna sogovornica pa ob koncu še izpostavlja, da je bila spolno nadlegovana s strani profesorja, za katerega študenti vedo, da se mu je dobro nekoliko izogibati. → ... da jo je spolno nadlegoval profesor, ...

4.2 Izbor besedja

Ker gre za besedila, ki obravnavajo tudi posamezne strokovne teme, namenimo izboru **terminov** nekaj časa že pred pisanjem besedil. Gre za odločitve o rabi ozkih terminov za splošno občinstvo ali ne, o nadomeščanju žargonizmov v informativnih prispevkih s termini in njihovo stilno rabo v komentarjih (npr. *celiakaš – oseba s celiakijo; erasmusovci – izmenjalni študenti, študentke*). Prav tako niso natančni pri pomenskih razlikah, npr. *hrana – prehrana; šolski programi – študijski programi; potrdilo o rezidentskem statusu – potrdilo o stalnem bivališču; visok delež sistematike → veliko sistematskih pregledov*).

Med glagoli sta zelo priljubljena *nahajati se* in *predstavljati*: poskušamo najti polnopomenske ustreznice, upoštevajoč sobesedilo in govorjenost besedila: *skulptura se nahaja pred Univerzo → skulptura stoji, je umeščena ipd.; To predstavlja problem, saj je zdravstveni dom za študente zato v resnici lahko tudi zdravstveni dom za neštudente → To je del težave, saj ...*

4.3 Frazemi

Posamezniki bodisi radi uporabljajo frazeme bodisi sploh ne. Pri prvih se rado zgodi, da z rabo pretiravajo, tako da se jim celotno besedilo zlije v nekaj frazemov, ki pa jih je nemogoče presojati brez slikovnega gradiva. Poučna je izkušnja prispevka iz lanskega študijskega leta, v katerem študentki uporabljata frazeme, ki referirajo na posnetke. Ko sem besedilo prvič popravljala, sem vse te frazeme označila za neustrezne, saj v sobesedilu niso imeli smisla. Skupaj s slikovnim materialom, pa so tvorili dobro celoto. Prispevek je bil tudi nagrajen na študentskem festivalu.²

Nekatere frazeme študenti napačno razumejo ali uporabljajo zunaj ustreznega konteksta in kontaminirano: *Češnja na vrhu torte pa je dejstvo, da finančna podpora, ki jo preko CMEPIUS-a zagotavlja ali pa tudi ne Evropska unija, očitno ne zadostuje; Univerza v Ljubljani je pred letom dni sprejela pravilnik, ki poleg nasilja pod drobnogled vzame tudi spolno nadlegovanje in trpinčenje; Zato se zatakne tudi pri možnih rešitvah: četudi bi morda lahko zdravniške roke razvezala posebna veja medicine – študentska – se tudi tu znova pojavi isti voz.*

Ko se frazemu želijo izogniti, izberejo napačno preubeseditev: *V društvu ob tem opozarjajo na neposlušnost pristojnih (želeli so se izogniti zvezi gluha ušesa).*

2 Dostopno na: <https://www.novinarji.si/novice-katedre/2023/05/na-festivalu-on-the-record-nagrajeni-studenti-novinarstva/>.

4.4 Jasnost ubeseditve: »ne razumem«

Največ popravkov je povezanih z nejasnostjo ubeseditve. Naše prvo vodilo pri pisanju je sicer Koroščevo *pravilo pobiranja vsake zanke*,³ ki ga obravnavamo kot najpomembnejše ubesedovalno navodilo, a se pri dejanskih ubeseditvah izkaže, da je tvorjenje razumljivih besedil težje, sploh ker je treba temo dobro poznati, da jo lahko jasno ubesedimo. Nekaj primerov: *Hitro po zaključku študija te [športne dejavnosti] namreč postanejo cenovno drage oziroma potreba, ki jo še kako potrebujemo za zdravo življenje; Prelaganje iniciative za reformo subvencioniranja študentske prehrane ministrstva za delo na druge instance izvršilne veje oblasti ne preseneča; Veliko je tudi posegov v osebni prostor, ki se jim večina klubov zoperstavlja; V zadnjih letih je v Sloveniji opazen trend podaljševanja odvisnosti mladih od staršev, ki traja vse do 30. leta. Velik del tega trenda predstavljajo študentje. Pri osamosvajanju mladih so danes pomembni predvsem subjektivni kriteriji odraslosti. Se pa študenti obračajo k staršem za različne oblike podpore.*

V vseh treh študijskih letih je najbolj opazna birokratizacija jezika, težnja, da povedo zapleteno, namesto neposredno in jasno. Deloma je povezana – kot rečeno – s premajhnim poznavanjem teme, ki ga želijo prikriti z ohlapnimi frazami, deloma pa z občutkom študentk in študentov, da je treba stvari povedati zapleteno, da so bolj »knjižne, objektivne«. Take pasuse le označim in v komentar zapišem »ne razumem« ali »nejasno«, »bolj jasno«, tako da sami iščejo razumljive preubeseditve. Nerazumljiva mesta dokončno odpravimo pri glasnem branju, ki ga izvedemo tik pred snemanjem prispevka. Običajno težko preberejo nejasne povedi in sami slišijo, da so nerazumljive. Izkušnja glasnega branja lastnega besedila je neprecenljiva ne le zaradi popravljanja izgovora, ampak predvsem izboljševanja besedila, prilagajanja za govornost, krajšanja in večje jasnosti.

4.5 Jezikovni bonton

Zadnja kategorija popravkov, in ti so v vsakem besedilu, pa je spolno vključujoči jezik. Kljub uvodnemu predavanju o temi in predstavitvi *Smernic za spolno občutljivo rabo jezika* (Šauperl idr. 2018) se v prispevkih pri splošnih vršilcih pojavljajo le samostalniki v moškem spolu (*študenti, profesorji* ipd.). S popravki iščemo druge možnosti (torej ne le *profesorice in profesorji*, ampak npr. *pedagoško osebje, raziskovalno osebje* ipd.), saj je navajanje dvojnic v TV-prispevkih zaradi omejitve časa večinoma nerealno. K popravkom v tej kategoriji sodijo tudi znanstveni nazivi v ženskih in moških oblikah, razlikovanje med predavatelji oz. predavateljicami in profesorji ali profesoricami; kako nagovoriti in predstaviti goste in gostje v studiu.

5 Zaključek

Analiza in izkušnje kažejo, da je več časa treba posvetiti tvorbi besedila kot celote, jasnosti in razumljivosti, da so slovnične in druge napake skoraj odpravljene

3 »Naslovnik mora na vsaki točki linearnega, v prostoru in času potekajočega nizanja jezikovnih znakov dobiti zadostno količino podatkov, ki omogočajo gladko sprejemanje prejšnje in naslednje vsebine« (Korošec 1998: 170).

in so posledica spregledov, ne pa neznanja. Prav tvorbi koherentnih in razumljivih besedil se v celotnem izobraževanju posvečamo najmanj, zato je jezikovni pouk že na osnovno- in srednješolski ravni treba aktualizirati z jezikovnimi opravili (Arhar Holdt idr. 2024):

Uvedba jezikovnih opravil pa bi pomenila premik k pisanju besedil z določenim namenom v določenih okoliščinah, kar bi omogočalo, da se različne jezikovne, oblikovne, besedilne, stilistične izbire (pa tudi odmike od norme) presoja glede na predvidene učinke, ki jih dosegajo pri naslovnih, in oceno o uspešnosti sporazumevanja, ki je v veliki meri povezana z razumljivostjo in sprejemljivostjo besedil.

Pri študiju novinarstva tvorjenje besedila sicer lajšajo žanrske zakonitosti, ki definirajo zgradbo in namen vsakokratne besedilne vrste. Vseeno pa je razumljivost v prvi verziji besedil največja šibkost, povezana je s stopnjo poznavanja teme in poglobitve vanjo ter ubeseditvami, ki se zavedajo kanala, torej sledijo govornemu stilu. Kompleksno področje razumevanja (prim. Ferbežar, Stabej 2008; Ferbežar 2012; Smolej 2021) poskušamo pri modulu razreševati s samoposlušanjem in samopopravljanjem v več fazah nastajanja. Prav zato si oddajo še enkrat skupaj ogledamo po premieri in jo vsi trije izvajalci komentiramo. Šele takrat jezikovnostilni vidik na novo ovrednotimo v sobivanju z vsemi drugimi kodi televizijskega jezika.

Viri

Študentsko oko, oddaje:

<https://www.aktv.si/2022/05/27/aktv-22-5-2022/>

<https://www.aktv.si/2022/04/22/aktv-21-4-2022/>

<https://www.aktv.si/2022/04/01/aktv-31-3-2022/>

<http://www.aktv.si/2021/06/17/aktv-17-6-2021-studentsko-oko/>

<http://www.aktv.si/2021/04/20/aktv-20-4-2021-studentsko-oko/>

<http://www.aktv.si/2021/04/22/aktv-22-4-2021-studentsko-oko/>

<https://aktv.si/2024/03/22/aktv-21-3-2024/>

<https://aktv.si/2024/04/25/aktv-25-4-2024/>

Literatura

ARHAR Holdt, Špela, FERBEŽAR, Ina, KALIN GOLOB, Monika, KREK, Simon, PAVLE JURMAN, Andreja, ROZMAN, Tadeja, STABEJ, Marko, 2024: Nova slovenščina. *Jezik in slovstvo* LXIX/3. 117–138.

DEUZE, Mark, 2008: *Media work*. Cambridge, Malden: Polity.

FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

FERBEŽAR, Ina, STABEJ, Marko, 2008: Razumeti razumevanje. *Jezik in slovstvo* LIII/1. 15–31. <https://journals.uni-lj.si/jezikinslovstvo/article/view/17423>.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

LABAN, Vesna, 2007: *Televizijsko novinarstvo: hibridizacija žanrov in stilov*. Ljubljana: Založba FDV.

QUIN, Stephen, 2009: *Convergent Journalism: The Fundamentals of Multimedia Reporting*. New York: Peter Lang.

SMOLEJ, Mojca, 2021: Stanje razumljivosti in razumevanja na Slovenskem. *Linguistica* LXI/2. 31–41.

- ŠAUPERL, Mojca, DOBROVOLJC, Helena, JERAM, Jasna, GULIĆ, Maksimiljan, 2018: *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

SLOVENSKA VERZOLOŠKA TERMINOLOGIJA

Neža Kočnik

Zreče

neza.kocnik@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.43.155-160

Prispevek izpostavlja izbrane verzološke termine, ki znotraj slovenske verzološke stroke izkazujejo določeno mero neustaljenosti. Na kratko so predstavljeni tudi začetki slovenske verzološke terminologije. Terminološka poimenovanja za temeljne verzološke pojme, začeni z imenom discipline, so osvetljena etimološko, ob čemer so vzporejana z ustreznimi tujejezičnimi poimenovanji. Izpostavljenih je tudi nekaj terminov, ki jih je skoval najuglednejši slovenski verzolog Boris A. Novak. Na podlagi izbranih primerov prispevek poudarja nujnost obstoja ustreznega terminološkega aparata za vitalnost posameznega strokovnega področja.

slovenski verz, verzološka terminologija, verzologija, verzifikacija, Boris A. Novak

This article presents selected prosodic terms that show a certain degree of inconsistency within Slovenian prosody. The beginnings of Slovenian prosodic terminology are also briefly presented. The terms used for the basic concepts of prosody, starting with the name of the discipline, are also highlighted etymologically and compared with corresponding terms in other languages. A few terms coined by the most eminent Slovenian prosodist, Boris A. Novak, are also presented. Based on selected examples, the article emphasizes the necessity of appropriate terminological vocabulary for the vitality of every specialized field.

Slovenian verse, prosodic terminology, prosody, versification, Boris A. Novak

1 Verz in nauk o njem

Beseda *verz* (prevzeta prek nem. *Vers*) izhaja iz lat. *versus* in prvotno pomeni obrat (pluga za začetek nove brazde (Novak 2017: 507)), kar je izpeljano iz pasivnega participa perfekta glagola *vertere* 'vrteti, sukati, obračati' (Snoj 2016). Pomenska motiviranost je smiselna, saj je verz »vrstica, ki se obrača, ki se ponavlja« (Novak 2017: 507). Ob njej se rabi tudi beseda *stih*, ki je prevzeta iz rus. *stix*, kar je izposojeno iz gr. *stikhos* 'vrsta, bojna vrsta, vrstica, verz' (Snoj 2016). Beseda *stih* je bila najpogosteje rabljena v 19. in prvi polovici 20. stoletja, ko jo je nadomestil izraz *verz*, ki sicer prednjači v zahodnoslovanskih jezikih: češ. *verš*, polj. *wiersz*, slš. *verš*, ustaljen pa je tudi v ukrajiniščini (*bipui*) in beloruščini (*bepui*), medtem ko ruščina ter južnoslovanski jeziki ohranjajo besedo *stih*: rus. *cmux*, hrv. *stih*, srb. *cmux*, mak. *cmux*, blg. *cmux*. Za poimenovanje discipline, ki se ukvarja z verzom, se bolj ali manj

sinonimno uporablja kar nekaj izrazov, med najpogostejšimi so *verzologija* (starejše *stihoslovje*), *metrika* in *prozodija*.

Tujka *metrika* je najverjetneje prek nem. *die Metrik* prevzeta iz lat. (*ars*) *metrika*, kar je izposojeno iz gr. *μετρική τέχνη* (*metrikē technē*) (Kluge 2002: 616) ali tvorjeno iz *metrum*, kar je prevzeto iz lat. *metrum* (eventualno prek nem. *Metrum*), to pa izposojeno iz gr. *métron* 'mera (tudi verzna)' (Snoj 2016). *Metrika* se je sprva nanašala zgolj na antični nauk merjenja zlogov v kvantitativni verzifikaciji, tj. verzifikaciji, ki temelji na dolžinah in kračinah zlogov (starogrška in v manjši meri latinska poezija) (Novak 2017: 509).

Beseda *prozodija* (v slovenščini izpričana od 19. stol. naprej) je (eventualno prek nem. *Prosodie*) prevzeta iz lat. *prosōdia*, ta pa iz gr. *prosōidia* 'meroslovje', tj. 'nauk o metriki in verzih'. Gr. *prosōidia* je sestavljenka iz gr. *prós* 'pri, zraven, pred, o' in izpeljanke iz gr. *ōidē* 'petje, pesem, pesnitev' (Snoj 2016). Primarno jezikoslovni termin se pogosto uporablja tudi širše in se nanaša na zvočno plat (ne samo pesniškega) jezika in se za ožjeverzološko rabo zdi manj ustrezen.

Najnatančnejši in najprimernejši možnosti za poimenovanje discipline, ki preučuje verz oz. stih, se zdita izraza *verzologija* in (danes sicer zastarelo) *stihoslovje*. Gre za zloženki, katerih druga člena sta *-logija* (z izhodiščem v gr. *-logía*, izpeljanki iz *lógos* 'beseda, govor, pripoved, govornica, trditev, literatura, pamet, razum idr.', ki v tovrstnih zloženkah pomeni 'beseda, govor (> znanost) o (tem, kar izraža prvi člen zloženke)' (Snoj 2016)) oz. *-slovje*, kar je izpeljano iz csl. *sloviti* 'govoriti', *slovo* 'beseda' (Snoj 2016).

Navedeni izrazi (in poleg njih še *verzifikacija* v pomenu 'nauk o verzu') se bolj ali manj sinonimno uporabljajo tudi v drugih jezikih, npr. nem. *die Verslehre* in *die Metrik*, fr. *la versification* in *la métrique*, rus. *стихосложение* in *версификация*, polj. *wersologia* in *wersyfikacja*.

2 Pohlinova verzološka terminologija

Začetki slovenskega nauka o verzu segajo v 18. stoletje. Poetika Blaža Kumerdeja (1791) je sicer ostala samo v rokopisu, Marko Pohlin pa je v svojo *Kraynsko Grammatiko* (1768) vključil tudi poglavje o verzu, naslovljeno *die Thonfprechung/spevoreznost*, ki je bilo v prvi izdaji del širšega pravopisnega poglavja, v drugi, razširjeni in popravljeni izdaji (1783), pa je nauk o verzu vključen v prilogi z naslovom *Von der krainischen Dichtkunst*. Prva slovenska normativna poetika se je tako vzpostavila še pred razvojem slovenske umetnostne poezije, torej Pohlinova slovnica ni opisovala in razlagala že obstoječe pesniške prakse, temveč je imela zlasti programsko vlogo (Strsoglavec 2019: 295).

Kraynska Grammatika kljub dejstvu, da je pisana v nemščini, hkrati predstavlja začetek razvoja slovenske verzološke (tudi nasploh literarnoteoretske) terminologije. Termini za poimenovanje tropov in figure so prevedeni iz grščine in tvorjeni s pripomo *-ost* (Strsoglavec 2019: 296).

nem.	sln. (1768)	sln. (1783)	sod. sln.
Apokopen	Odseknost	odseknofit (225)	apokopa
Idiotismen	Lestnorezhnost	lêftnorezhnofit (226)	frazem, reklo
Synonimen	Enakorezhnost	Enakorezhnofit	sopomenka, sinonim
Ironie	Posmehuvazhnost		ironija, posmeh
Hyperbolen	Svishateljnost	Svishatnofit	hiperbola, pretiravanje
Miosen	Smajnsateljnost	Smajshatnofit	litota
Prothesen	Perdadeljnost	Preftavlenofit	proteza
Methathesen	prestavljenost		metateza, premet
Hinwegnehmungen	Odlofnost	odshipnofit, okkrushnofit	odvzemanje
Synekdochen	Skupjemanost	skupjemnofit	sinekdoha
Anastrophen	Prebrazhnost	prebrazhnofit	anastrofa
Diäresen	/	Refdejlnofit	diereza

Tabela 1: Primerjava uporabljenih terminov v prvi in drugi izdaji (v nemščini) z ustrezniciami v sodobni slovenščini (Pohlin 1768: 176–187; 1783: 220–227).

Pri ožjeverzoloških izrazih so nekaterim nemškimi v oklepajih dodane slovenske terminološke ustreznice:

nem.	sln. (1768)	sln. (1783)	sod. sln.
die Thonsprechung	spevorenost ¹		nauk o verzifikaciji
das Reimglied	pesemske dejl, skok	pešmèskè dejl, skok	stopica
der Abschnitt	predahenje	predâhnénje	cezura
das Reimmaß	/	pešmèska mira	verzna mera
Reim, Verse	rajflh, raja (179)	stih, rajflha, raja	verz

Tabela 2: Primerjava ožjeverzoloških terminov v prvi in drugi izdaji (v nemščini) z ustrezniciami v sodobni slovenščini (Pohlin 1768: 176–187; 1783: 220–227).

Pohlinovo strokovno izrazje predstavlja pomemben začetek literarnoteoretske in s tem verzološke terminologije v slovenskem jeziku, vendar se termini kljub avtorjevi inovativnosti in posluhu za slovenski jezik niso ustalili.

1 V poglavju Von den zusammengefeßten Wörtern kot primer zloženke navaja *Spevorenzhek* (pesnik) (Pohlin 1768: 114), v slovarju *Tu malu besedishe treh jesikov* (1781) zabeležen kot *Spevorenzhek*. Za pesnika uporablja tudi izraz *zmislovednek*: »Smislovedneki se fimishlujejo 'Es dichten die Poeten'« (Pohlin 1768: 146).

3 Osnovna metrična enota verza

Pohlin je kot ustreznico nemškemu izrazu *das Reimglied* navedel besedno zvezo *pešmèskè dejl* in izraz *skok*. Danes uveljavljen izraz za osnovno metrično enoto verza je *stopica*, izpeljanka iz *stopa*; psl. **stopǎ* 'stopalo, sled, korak' je izpeljana iz **ste(p) tī*, besedotvornega predhodnika glagola **stopīti* 'stopiti' (Snoj 2016).

Variantno se, čeprav redkeje, pojavljata še izraza *stopa* in *stopnica*, npr. v pismu Josipa Murna Otonu Župančiču 1. februarja 1900 (Elektronska zbirka Pisma):

Imel sem dovolj posla z njimi, tako da sem postal že od samega prepisavanja apatičen in momentano na čutu in okusu otopèl, tako da mi ni bilo mogoče pečati se natančneje s popravki in formami. Gledé zadnjih sem bil vedno popolnoma prost, bodisi že iz same komodnosti ali pa, ker ne morem drugače in se mi vse merjeno zameri. Glavno je vendar le ritem in ostane ritem, ki naposled določuje sam število *stop* in bi velikokrat pedantnost kazila notranjo harmonijo sloga. Aškerc pa je za stroge forme in rekel mi je, da Ti bode pisal enkrat o tem malo lekcijo. Pesmij sem prepisal veliko, med katerimi jih je mnogo starih in slabih. Preglejšta jih, prosim, s Cankarjem natančno in zaznamujta tudi vse one mesta, kjer bi se kazilo blagoglasje, ritem, ali pa bi bilo kaj odveč. Mnogokrat pa sem moral nehote in vedoma: zagrešiti proti formi, zlasti na mestih, kjer ni bilo drugače mogoče začeti verza kot z zloglasnimi »se« in »bi«; mislim pa, da je to opravičeno, ker je niko neizogibno; vendar je boljše, da je človek včasih predant. (poudarila N. K.)

Enako tudi v pismu Ljudmile Poljanec Franu Zbašniku 24. februarja 1904 (Elektronska zbirka Pisma):

Pošiljam Vam svoji dve pesmici in vrnem oni dve [...] Misli so izbrane, tudi oblika lepa – le *stopnic* je v nekaterih verzih premalo, a v drugih zopet preveč. Pesmi se morate toliko popraviti, da bodo povsod *šesterostopni* »jambi«. (poudarila N. K.)

4 Verzifikacija

Zaradi večpomenskosti je problematičen tudi izraz *verzifikacija*, ki lahko po SSKJ2 pomeni:

- pisanje verzov oz. verznihi besedil,
- pravila oz. načine tvorjenja verznihi besedil določenega avtorja, obdobja ali jezika,
- v verzih pisan del avtorjevega opusa ali skupek v verzih pisanihi del kakega obdobja ali jezika,
- v verzih pisano delo, ki navadno ne izkazuje visoke umetniške vrednosti.

V strokovni rabi se *verzifikacija* navadno nanaša na drugi navedeni pomen, pogosto zlasti v povezavi s temeljnimi načini urejanja pesniškega jezika, drugače rečeno s temeljnimi tipi verzifikacij (Novak 2017: 509):

- kvantitativno,
- silabično,
- tonično (naglasno, akcentuacijsko),
- silabotonično.

Izrazi za poimenovanje tretjega tipa, tj. tonične verzifikacije, so, če niso specializirani in tako omejeni na poseben podtip verzifikacije v določenem verznem sistemu, sinonimni. Težavo predstavlja izraz *silabotoničen*, saj podrednost tvorjenke zakriva dejstvo, da v silabotoničnem principu nobeden od mehanizmov (ne silabičen ne toničen) ne prednjači pred drugim – angleška verzološka tradicija primerneje ločuje med izrazoma *accentual-syllabic* in *syllabic-accentual*.

5 Spomin jezika

Temeljno poetološko načelo najuglednejšega slovenskega verzologa Borisa A. Novaka, da »zven besede pomeni in pomen besede zveni«, velja tudi za njegovo izvirno kovanje verzoloških terminov. Za termin *spomin jezika* tudi sam opozarja, da »je bil najprej pesniška metafora, ki jo [je] šele pozneje razvil v verzološki koncept« (Novak 2011: 152). Soroden *spominu jezika* je tudi *jezik spomina*, izraza pa Novak (2022: 9) definira takole:

Pesniški jezik vselej vsebuje in ohranja **spomin jezika**: ponavljajoči se ritmični vzorci močnih in šibkih pozicij ter zvočni stiki (aliteracija, asonanca, rima) z odmevanjem glasov vzpostavljajo časovno (spominsko) vertikalno, ki prebije in presega horizontalno odtekanje teksta skozi čas v molk, v nič. Ritmična in zvočna ponavljanja ohranjajo v živi zavesti besede, ki so že odtekale v preteklost: kadarkoli se oglasi nov ritmični segment, se verz, ki je že izzvenel, spominsko vrne in lebdi nad verzom, ki se oglašča v živi sedanjosti. Kadarkoli se oglasi ista rima, odmevanje istih besednih končnic prikliče iz tišine že potopljene besede. **Spomin jezika** pa omogoča in nosi **jezik spomina**. V epskih časih se je s pomočjo verznega ritma prenašala zavest skupnosti o lastnem izvoru, genealogiji bogov, vrednostnem sistemu, zgodovini, ključnih bitkah, zmagah in porazih, junakih in žrtvah, to spominsko funkcijo pa pesniški jezik književnost ohranja tudi pozneje.

V svojih raziskavah prostega verza, najbolj poglobljeno pa zlasti v študiji *Prosti verz, ki ga ni, a lepo zveni*, Novak prevprašuje tudi poimenovanje tega verznega tipa. Poudarja, da v prostem verzu sintaksa, ki se mora v tradicionalnih oblikah podrežati omejitvam metruma, prevzame ritmično vlogo; pri prostem verzu pa tako ne gre za odsotnost oblike, temveč za spremembo razmerja med obliko in pesniškim tekstom: »Verz, ki bi bil povsem prost ritma, ne obstaja. Termin prosti (svobodni) verz je torej zavajajoč. Natančna oznaka bi se torej morala glasiti nemetrični verz. A prosti verz zveni lepše« (Novak 2022: 309).

Posebno mesto v tako rekoč vseh Novakovih razpravah vedno zavzema tudi terminologija – zaslužen je za slovenske ustreznice mnogim tujim (primerjalno) verzološkim terminom, še posebej specifičnim izrazom romanske in širše slovanske verzologije. V tem pogledu se kaže nujnost nadaljnje in predvsem podrobne raziskave verzološke terminologije v Novakovem delu.

6 Zaključek

V prispevku so izpostavljeni primeri verzoloških terminov, ki izkazujejo precejšnjo stopnjo neustaljenosti, vendar je nujno poudariti, da je pri nekaterih izrazih nedosledna

sinonimna raba, ki povzroča neustaljenost, prisotna tudi v drugih jezikih. Čeprav je stabilen terminološki aparat nujen za vsako disciplino, torej tudi za verzologijo, je resnejše kot vprašanje ustaljenosti slovenske verzološke terminologije vprašanje prihodnosti slovenske verzološke discipline nasploh, saj po plodnih začetkih in bogati kasnejši tradiciji nikakor ne najde več svojega mesta med jezikoslovno in literarno znanostjo; preučevanje terminološkega aparata discipline, katere znanstvena produkcija strahovito upada, pa se tako zdi precej jalovo početje.

Viri in literatura

- KLUGE, Friedrich, 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, New York: De Gruyter.
- NOVAK, Boris A., 2011: *Salto immortale: Študije o prevajanju poezije I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, Boris A., 2017: *Oblike duha: zakladnica pesniških oblik*. 3. razširjena izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAK, Boris A., 2022: *Spomin jezika, jezik spomina: študije o pesniškem jeziku*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- Pisma: elektronska zbirka*, 2022–. Nova Gorica: Univerza, Raziskovalni center za humanistiko. www.pisma.org (dostop 10. 5. 2024).
- POHLIN, Marko, 1783: *Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben*. Laybach: im Verlage bey Lorenz Bernbacher, Burgerl. Buchbinder. <http://www.dlib.si> (dostop 10. 5. 2024).
- SNOJ, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*³. www.fran.si (dostop 10. 5. 2024).
- SNOJ, Marko, 2021: *Slovar Pohlinovega jezika*. www.fran.si (dostop 10. 5. 2024).
- SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 10. 5. 2024).
- STABEJ, Jože, 1972: *M. Pohlín, Tu malu besedishe treh jesikov: das ist: das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen*. München: R. Trofenik.
- STRISOGLAVEC, Đurđa, 2019: Treba misliti i na korisnost jezika (o jezičnom poslanju Marka Pohlina). Vesna Požgaj Hadži (ur.): *Ususret dijalogu: zbornik posvećen Mirjani Benjak*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 291–301.

СОПОСТАВЛЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ СИСТЕМ КАК ОСНОВА ОБУЧЕНИЯ СЛОВЕНСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (ЛИТОВСКИЙ ЯЗЫК VS СЛОВЕНСКИЙ ЯЗЫК)

Jelena Konickaja

Filologijos fakultetas, Vilna
jelena.konickaja@ff.vu.lt

DOI:10.4312/Obdobja.43.161-169

Prispevek obravnava primere uporabe spoznanj o metodološko relevantnih podobnostih in razlikah pridevniške kategorije (ne)določnosti v litovščini in slovenščini, ki zagotavljajo transpozicijo in preprečujejo interferenco pri poučevanju slovenskega normiranega jezika v litovskem jezikovnem okolju. Obravnavani primeri dveh vrst prenosa kažejo na uporabnost te tehnike za razvijanje slovnične kompetence in usvajanje norm slovenskega jezika.

slovenščina kot tuji jezik, litovščina, kontrastivna primerjava, metodično relevantne podobnosti in razlike, kategorija (ne)določnosti, pridevnik

This article discusses examples of using knowledge about methodologically relevant similarities and differences in definiteness in Lithuanian and Slovenian, which provide transposition and prevent interference when teaching the norms of Slovenian to Lithuanian-speaking learners. The specific examples of two types of transfer considered show the advisability of using this technique for developing grammatical competence and mastering the norms of Slovenian.

Slovenian as a foreign language, Lithuanian, contrastive comparison, methodologically relevant similarities and differences, definiteness, adjective

1 Лингвистическая компетенция как одна из составляющих коммуникативной компетенции

В современной практике преподавания иностранных языков принят коммуникативный метод (см.: CEFR; ND CEFR). Язык рассматривается прежде всего как средство общения, что подразумевает достижение учащимися определенной коммуникативной компетенции. Базовыми составляющими коммуникативной компетенции являются: лингвистическая, социолингвистическая, дискурсивная, стратегическая, социокультурная и социальная компетенции. Описание каждого компонента затрагивает разные стороны коммуникативного процесса. Лингвистический компонент предполагает фонетические, лексические, грамматические знания и умения; социолингвистический компонент определяется социокультурными условиями использования языка и является связующим звеном между коммуникативной и другими компетенциями. В прагматический компонент, кроме общих

компетенций, включаются экстралингвистические элементы, необходимые для общения: знание мимики, жестикуляции и др.

Без достаточно сформированной лингвистической компетенции коммуникативная компетенция недостижима. Лингвистическая компетенция предполагает знания о системе языка, правилах функционирования единиц языка в речи, а также умение с помощью этой системы понимать чужие мысли и выражать собственные суждения в устной и письменной форме; это «знание словарного состава языка, включающего лексические и грамматические элементы и способность их использования в речи» (ЕС 2003: 111). Таким образом, лингвистическая компетенция содержит две составляющие: *грамматическую* и *лексическую*. Термин «грамматическая компетенция» в документах ЕС (2003: 112) определяется как «способность понимать и выражать определённый смысл, оформляя его в виде фраз и предложений, построенных по правилам данного языка (в отличие от механического воспроизведения заученных образцов).»

Как отмечает О. Н. Подгорская (2018: 20), грамматическая компетенция с позиций коммуникативно-когнитивного подхода в иноязычном образовании «базируется на двух основных типах механизмов: коммуникативных, способствующих овладению иноязычной речевой деятельностью, и когнитивных, стимулирующих процесс концептуализации, результатом которого является образование иноязычных концептов в сознании обучаемого.» Иначе говоря, грамматическая компетенция предполагает формирование *грамматических когнитивных моделей*, которые формируются в процессе языкового общения согласно «грамматическим обязательствам» смысловых моделей (Рублева 2006: 12).

Грамматические категории обнаруживают непосредственную связь с когнитивной деятельностью человека. Каждый язык индивидуален в подходе к использованию человеческого опыта, по-своему членит реальность и предлагает свою собственную категоризацию мира (см. Кубрякова 1994: 5), что, в частности, выражается в различном наборе частей речи и грамматических категорий в различных языках мира.

Усвоение грамматических норм иностранного языка становится более полным, если предъявлять их с точки зрения менталитета носителя иностранного языка. Исходя из этого, представляется полезным в обучении развивать способность студентов анализировать и сравнивать особенности грамматического строя двух языков, родного и иностранного, используя эти особенности в качестве методического средства для усвоения грамматической нормы иностранного языка.

2 Применение результатов языкового сопоставления в процессе обучения иностранному языку для выработки грамматической компетенции

В целях обучения в качестве методического приема могут использоваться результаты сопоставления языков. В литературе отмечается, что при обучении

иностранным языкам методическую ценность имеют не все установленные в ходе сопоставления сходства и различия языков (Загаштоков 2012), а лишь те, которые положительно влияют на процесс усвоения норм иностранного языка, а также те, которые препятствуют усвоению норм иностранного языка. Оба процесса основаны на когнитивно и психологически обусловленном переносе навыков речи на родном языке на речь на новом языке.

Положительный перенос навыков и норм одного языка на другой (*транспозиция*) является результатом взаимодействия навыков, при котором воздействующий язык (как правило, родной язык обучаемого либо другой известный ему язык) не вызывает нарушения норм изучаемого языка и способствует достижению грамматической компетенции. Отрицательный перенос навыков родного языка на изучаемый язык (*интерференция*) ведет к отклонению от норм последнего, что вызывает снижение грамматической и как следствие – коммуникативной компетенции.

Можно выделить две различные формы переноса языковых навыков: *стихийный*, или неосознанный перенос и *осознанный*, целенаправленный перенос как результат системы методических обучающих приемов, направленных на усиление или на торможение переноса. Целенаправленный перенос как лингводидактический прием основан на установлении в ходе сопоставления языков элементов *методически релевантного сходства*, обеспечивающих положительный перенос нормативных особенностей одного языка на другой, а также элементов *методически релевантных различий*, ведущих к появлению интерференции, то есть, к нарушению нормативного употребления языковых единиц в изучаемом языке.

3 Применение результатов сопоставления языков в процессе обучения для выработки грамматической компетенции в области прилагательных

Обратимся к конкретному материалу литовского языка как исходного при обучении словенскому как целевому. Литовская грамматическая система имеет много общего со словенской. В обоих языках есть сходные грамматические категории частей речи. Прилагательные, составляющие отдельную часть речи в обоих языках, имеют согласовательные категории рода, числа, падежа, категорию степеней сравнения. Есть также значительные различия: словенские трехчленные категории рода и числа отличаются от литовских двухчленных категорий, что может вызывать определенные трудности при усвоении, а также нарушения применения грамматических норм словенского языка под влиянием литовского. Сравним реализацию согласовательных категорий числа и падежа в двух языках в ед. и мн. числе:

	Им. Ед. м. 'красивый ученик'	Им. Ед. ж. 'красивая ученица'	Им. Ед. ср. 'красивое море'	Им. Мн. м. 'красивые ученики'	Им. Мн. ж. 'красивые ученицы'	Им. Мн. ср. 'красивые моря'
Слвн.	lep učenc	lepa učenka	lepo morje	lepi učenci	lepe učenke	lepa morja
Лит.	gražus mokinys	graži mokinė	---	gražūs mokiniai	gražios mokinės	---

Таблица 1. Формы прилагательных словенского и литовского языков в именительном падеже единственного и множественного числа

Как видим, согласование прилагательных по роду и числу в двух языках является нормативным, формально выражаемым при помощи окончаний. Наличие общих категорий позволяет указывать на данный факт при обучении и считать такие категории методически релевантным сходством.

Однако для словенского языка характерны формы двойственного числа, и при их отсутствии в литовском данный член словенской категории замещается тем, который в литовском языке служит для выражения множественного числа, ср.:

	Дв. число		Мн. число
Слвн.	dva lepa učenca 'два красивых ученика'	≠	lepi učenci 'красивые ученики'
	dve lepi učenki 'две красивые ученицы'	≠	lepe učenke 'красивые ученицы'

Таблица 2. Формы именительного падежа двойственного и множественного числа в словенском языке

Но:

Лит.	du gražūs mokiniai 'два красивых ученика'	=	gražūs mokiniai 'красивые ученики'
	gražios mokinės 'две красивые ученицы'	=	gražios mokinės 'красивые ученицы'

Таблица 3. Формы именительного падежа множественного числа в литовском языке

Кроме очевидных случаев совпадения или несовпадения грамматических категорий двух языков, при обучении следует также учитывать конкретные условия реализации категорий в соответствии с нормами целевого языка, в которых могут появиться методически релевантные сходства и различия второго уровня – уровня реализации членов грамматических категорий.

4 Сходства и различия категории (не)определенности в литовском и словенском языке как основа для обучения нормам словенского языка в литовскоязычной аудитории

Литовские и словенские прилагательные характеризуются грамматической категорией *(не)определенности*. Так, словосочетание 'хороший ученик' в двух языках может иметь соответствующие формы:

	Неопределенная форма	Определенная форма
Лит.	<i>geras (mokinys)</i>	<i>gerasis (mokinys)</i>
Слвн.	<i>dober (učenec)</i>	<i>dobri (učenec)</i>

Таблица 4. Неопределенные и определенные формы прилагательного мужского рода в именительном падеже единственного числа в литовском и словенском языках

Наличие сходной грамматической категории в двух языках позволяет рассмотреть ее внимательнее для установления методически важных параметров, которые следует учитывать при обучении нормам словенского языка в литовскоязычной аудитории.

1) Образование форм, выражающих категорию (не)определенности¹.

В обоих языках формы, выражающие определенность, образуются от качественных прилагательных, являясь при этом маркированными (Торогиšič 1998: 27; Valeckienė 1986: 170).

Литовские прилагательные², представляющие определенный член данной категории, называются *įvardžiuotiniai* 'местоименные'. Они образуют формы всех родов (м. и ж.) от немаркированных неопределенных прилагательных, называемых *paprastieji* 'простые', при помощи присоединения к ним местоимений *jis* 'он', *ji* 'она': *jaunas* 'молодой' + *jis* 'он' → *jaunasis* 'молодой' (им. ед. м. опр.); *jauna* 'молодая' + *ji* 'она' → *jaunoji* 'молодая' (им. ед. ж. опр.). Они имеют грамматические формы падежей, чисел и степеней сравнения: *naujasis* 'новый' (им. ед. м. опр.), *naujoji* 'новая' (им. ед. ж. опр.), *naujajam* 'новому' (дат. ед. м. опр.), *šviesiesiems* 'светлым' (дат. мн. м. опр.), *naujasnysis* 'более новый' (им. ед. м. опр. комп.) и т.д.

В словенском языке, в отличие от литовского, категория определенности есть лишь у прилагательных м. р. и только в им. п. у прилагательных, согласующихся с одушевленными существительными, и в им. и вин. п. у согласуемых с неодушевленными существительными (Торогиšič 2000: 320). Способом выражения категории в словенском языке является окончание *-i*: *nov* 'новый' → *novi* 'новый' (им. ед. м. опр.), *srečen* 'счастливый' → *srečni* 'счастливый' (им. ед. м. опр.). Кроме того, категория (не)определенности реализуется в противопоставлении двух форм прилагательного *vêlik* 'большой' (им. ед. м.) и *vêliki* 'большой' (им. ед. м. опр.), а также в специальной форме прилагательного *majhni* 'маленький' (им. ед. м.) и *mali* 'маленький' (им. ед. м. опр.); при этом во всех числах, родах и падежах: ср.: *vêlik, velika, veliko* (неопр.) ~ *vêliki, vélíka, vélíko* (опр.).

1 Данная категория, имеющая формальное выражение (окончание прилагательных) характерна только для славянских и балтийских языков (см., напр. Zinkevičius 1957).

2 Кроме прилагательных, в литовском языке такие формы могут образовывать также атрибутивные причастия, порядковые числительные, некоторые притяжательные и указательные местоимения.

Наличие в обоих языках данной категории облегчает литовцам усвоение форм ее выражения как нормативного требования словенского языка, при транспозиции знания такой категории в родном языке.

2) Значение и употребление определенных форм прилагательных в двух языках. В семантическом отношении определенные литовские и словенские прилагательные близки – они обозначают постоянное или же ранее упомянутое качество, отличающее данный предмет от других предметов этого рода. По словам А. Валецкене, автора обширного исследования литовских местоименных прилагательных, «простые формы обозначают особенность предмета, а местоименные вместе с тем указывают на то, что предмет является известным» (Valeckienė 1986: 169; перевод мой – Е. К.). То же значение в общем виде указывается и для словенских определенных форм прилагательных (Toporišič 2000: 304).

Однако не все случаи использования определенной формы в словенском и литовском языках совпадают. Рассмотрим несколько таких ситуаций, не претендуя на исчерпывающее представление темы.

2а) Положительный перенос нормативного использования определенной формы прилагательного:

– анафорическое использование (при повторном упоминании уже известного качества предмета) – общая дискурсивная позиция употребления определенных форм. Так, в литовском предложении *Apsivilk raudona suknele* ‘Надень красное платье’ речь идет о возможности выбора любого платья красного цвета; замена прилагательного на *raudonoji* ‘красное’ указывает на определенное платье, известное по контексту или ситуации (Valeckienė 1986: 170-171). Ср. также: *Turėjo žmogus du sūnus, vieną protingą, o kitą kvailą. Mirus tėvui sūnūs greitai nugyveno namus, nes protingasis buvo didelis tinginys, o kitas – kvailas* (Aruodai. lt) ‘Было у человека два сына, один был умный, второй дурак. Когда отец умер, сыновья быстро потеряли дом, потому что умный был большим лентяем, а второй был дураком’. Такое употребление определенных форм сопоставимо со словенским анафорическим использованием, ср.: *Na mizi sta prazen in poln kozarec. Prazni kozarec je na robu mize* (Toporišič 2000: 328) ‘На столе стоят пустой и полный стаканы. Пустой стакан (стоит) на краю стола’. Однако использование определенной формы прилагательного в литовском языке не так строго привязано к упоминанию в предыдущем контексте, и при повторном упоминании может использоваться неопределенная форма прилагательного. Вместе с тем, правило использования определенной формы в анафорической функции в литовском языке известно, что позволяет транспонировать это знание при овладении словенской нормой.

– словенская норма требует определенной формы прилагательного в составных наименованиях, что для литовцев соответствует нормам родного языка и позволяет осуществить транспозицию: лит. *gimtoji kalba* – слвн.

materni jezik ‘родной язык’, лит. *ilgasis balsis* – слвн. *dolgi samoglasnik* ‘долгий гласный’ и др. Отмечаются также случаи, когда в словенском языке в составном наименовании используется определенная форма, а в литовском допустимо использование неопределенной формы, ср. слвн. *beli, črni kruh* ‘белый, черный хлеб’ – лит. *balta, juoda duona*. Такие ситуации требуют специальных пояснений.

– в ряде случаев в словенских грамматиках отмечается переход прилагательных из группы качественных в относительные (Toporišič 2000: 328), ср.: *znani umetnik* ‘известный художник’, *mladi mož* ‘молодой муж’. Использование определенной формы в литовском языке в этом случае соответствует общему значению формы («известное из контекста»), ср.: [...] *filosofas J. Maritain, žinomasis «pilnutinio humanizmo» ideologas* (Girnius 1974: 19) ‘философ Ж. Маритен, известный идеолог «полного гуманизма»’. В этом случае положительный перенос также осуществляется.

– отдельно отметим нормативное употребление определенной формы в словенском языке в обращениях: *Dragi prijatelj* ‘Дорогой друг’; *Spoštovani gospod* ‘Уважаемый господин’ и под. В литовском языке в таких случаях может использоваться маркированный член оппозиции, ср. соответствующие обращения: лит. *Mielasis drauge; Gerbiamasis pone*. Здесь в литовском языке допустимо также использование неопределенной формы; оба варианта являются нормативными (см. Kniūkšta 2001: 148)³. Наличие определенной формы в данном случае как обязательной в словенской коммуникации нужно специально отмечать при обучении в литовскоязычной аудитории. Важно, однако, что сама идея использования данной формы в данной ситуации не чужда литовскому языковому сознанию.

– нормативно обязательной для обоих языков является определенная форма прилагательного в именах собственных, ср.: лит. *Senasis teatras* ‘Старый театр’, *Ramusis vandenynas* ‘Тихий океан’, *Aleksandras Didysis* ‘Александр Великий’ и слвн. *Stari trg* ‘Старая площадь’, *Tihi ocean* ‘Тихий океан’, *Aleksander Veliki* ‘Александр Великий’. Ближе к данному употреблению использование слова со значением ‘святой’, ср. *sveti Jurij* ‘святой Георгий’, и лит.: *šventasis Jurgis* ‘то же’. Это обеспечивает легкую транспозицию литовского навыка при обучении словенской языковой норме.

– нормативной в обоих языках является определенная форма прилагательного при субстантивации (Ulvydas 1965: 529; Toporišič 2000: 317), ср.: лит. *budintysis* ‘дежурный’, *dirbantysis* ‘работающий’, *nelabasis* ‘нечистый, черт’ и слвн. *dežurni* ‘дежурный’, *zaposleni* ‘трудоустроенный’, *obtoženi* ‘ответчик’. Как показывают примеры, в некоторых случаях можно говорить не только о совпадении норм использования определенных форм прилагательных при субстантивации, но и о лексических совпадениях.

3 То же отмечается в рекомендациях Государственной комиссии по литовскому языку, хотя подчеркивается преимущественное использование определенной формы (VLKK): *gerbiamasis pirmininke* ‘уважаемый председатель’ (ср. слвн.: *spoštovani predsednik*).

2б) Отрицательный перенос использования определенной формы прилагательных. Отмечаются случаи, когда требования словенских норм использования определенной формы не соответствуют нормам литовского языка. Это касается обязательной в словенском языке определенной формы после указательных местоимений, местоимения *ves* ‘весь’ и притяжательных местоимений, что нерелевантно для литовского, ср.: слвн. *tisti dobri prijatelj* ‘тот хороший друг’, *ta prelepi kraj* ‘этот прекрасный край’ – лит. *tas geras draugas, šis gražus kraštas*; слвн. *ves ljubi dan* ‘весь божий день’ – лит. *visą gražią dieną*, слвн. *moj rdeči avto* ‘мой красный автомобиль’ – лит. *mano raudonas⁴ automobilis*. Очевидно, что для литовского языкового сознания наличие указательных и притяжательных местоимений уже само по себе является показателем определенности, так что дополнительное маркирование формой прилагательного оказывается излишним.

5 Выводы

В статье рассмотрено использование понятия методически релевантных сходств и различий языков при обучении словенской языковой норме в литовскоязычной аудитории на примере категории (не)определенности прилагательных. Представленные случаи употребления определенных форм прилагательных в двух языках, которые способствуют транспозиции либо предупреждают интерференцию, показывают целесообразность учета сопоставления при обучении нормам словенского языка и возможность использования данного приема в становлении грамматической компетенции студентов в иностранном (словенском) языке с опорой на языковое сознание, сформированное на базе родного (литовского) языка.

Литература

- Arudai: Lituanistikos paveldo informacinė sistema*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. <http://www.arudai.lt> (доступ 10 02 2024).
- ЕС = *Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка/Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), 2001–2003* (русская версия): Страсбург, Москва: Совет Европы, Департамент по языковой политике, Московский государственный лингвистический университет. <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages> (доступ 15 02 2024).
- GIRNIUS, Juozas, 1974: *Tauta kaip žmogiškoji tikrovė*. Antanas Liuima SJ (red.): *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai VIII*. Roma. 3–36.
- КНИЎКŠТА, Petras, 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*. Vilnius: LKI leidykla.
- КУБРЯКОВА, Елена Самуиловна, 1994: *Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Москва: Российская академия наук. Институт языкознания.

4 Использование в этом случае определенной формы в литовском языке возможно, если имеется в виду, что у говорящего несколько автомобилей разного цвета и необходима конкретизация, о каком именно автомобиле идет речь.

- ND CEFR = Council of Europe, 2018: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*, 2018. Strasbourg: Council of Europe Publishing. www.coe.int/lang-cefr. (Словенская версия: Svet Evrope, 2023: *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje: dodatek*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. www.zrss.si/pdf/SEJO.pdf).
- ПОДГОРСКАЯ, Ольга Николаевна, 2018: Формирование грамматической компетенции как составляющей иноязычной коммуникативной компетенции будущего учителя иностранного языка. *Известия ВГПУ* VIII/131. 19–24. <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-grammaticheskoy-kompetentsii-kak-sostavlyayuschey-inoyazychnoy-kommunikativnoy-kompetentsii-buduschego-uchitelya> (доступ 02 02 2024).
- РУБЛЕВА, Елена Анатольевна, 2006: *Совершенствование иноязычной грамматической компетенции с использованием тестовой композиции (на материале испанского языка)*: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Пятигорск.
- ТОПОРИŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ТОПОРИŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ULVYDAS, Kazys (red.), 1965: *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mintis.
- VALECKIENĖ, Adelė, 1986: Apibrėžtumo /neapibrėžtumo kategorija ir pirminė įvardžiutinių būdvardžių reikšmė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXV. 168–189.
- VLKK = *Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Konsultacinis bankas*. <https://vlkk.lt/konsultacijos/3521-gerbiamas-a-kreipinys-ivardziuotinis-dalyvis-pagarbos-pazyminys> (доступ 15 02 2024).
- ЗАГАШТОКОВ, Айса, 2012: Сопоставительно-типологическое описание языков в методических целях. *Russian Journal of Education and Psychology* IV/12. <https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavitelno-tipologicheskoe-opisanie-yazykov-v-metodicheskikh-tselyah> (доступ 12 02 2024).
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 1957: *Lietuvių kalbos įvardžiutinių būdvardžių istorijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

KONTRASTIVNO O NEMŠKIH STANDARDNIH RAZLIČICAH NA PRIMERU INTERNACIONALIZMOV

Uršula Krevs Birk

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
ursula.krevsbirk@ff.uni-lj.si

Luka Horjak

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
luka.horjak@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.171-179

Sodobni nemški standardni jezik obstaja, drugače kot slovenščina, v več standardnih različicah, ki izhajajo iz desetih nacionalnih in regionalnih središč nemškega jezika. Prispevek predstavlja koncept večsrediščnosti nemškega standarda, ki se je uveljavil tako s slovarjem nemških standardnih varietet kot tudi preko Sveta za nemški pravopis. Prispevek izpostavi tudi nekatere razlike med standardnimi različicami, pravopisne posebnosti pa so prikazane kontrastivno na primerih internacionalizmov, predvsem tujk.

nemški jezik, slovenski jezik, nemške standardne različice, nemški pravopis, internacionalizmi

In contrast to Slovenian, modern standard German exists in several standard varieties, which developed in ten national and regional centers of German. This article focuses on the pluricentric concept of the German standard, which has been established in a dictionary of German standard varieties as well as by the German Orthography Council. The article presents some of the differences between the varieties, and orthographic differences in international words, especially foreign ones, are presented from a contrastive perspective.

German, Slovenian, German standard varieties, German orthography, international words

1 Uvod

Za moderno nemščino je značilna vrsta standardnih različic, kar je ena od pomembnih razlik med sodobnim slovenskim in nemškim jezikom. Hkrati je treba uvodoma pojasniti, da se izraz *Hochdeutsch* (sln. visoka nemščina), pogosto (laično) napačno interpretira, namreč kot 'nemški knjižni jezik'. Pri *visoki nemščini* gre namreč za diahrono kategorijo, ki sloni na zgodovinskem razvoju narečnega kontinuuma srednje- in južnonemških narečij in na kateri je Martin Luter zasnoval knjižnost nemškega jezika. Na temeljih visoke nemščine se je začel zgodovinski proces razvoja

knjižnega¹ oz. – če uporabimo v slovenščino prevzeto besedo standard – *standardnega* jezika (nem. *Standardsprache*).²

S sodobnimi jezikoslovnimi študijami, še zlasti 21. stoletja, pa se je potrdilo vedenje, da gre pri nemščini za več različic standardnega jezika, ki so pogojene tako z znotrajjezikovnimi kot s kulturnozgodovinskimi in sociolingvističnimi dejavniki. V prispevku želimo predstaviti koncept varietet sodobnega nemškega standarda, pokazati na vzporednice z nemškim pravopisom (oz. Svetom za nemški pravopis) ter izpostaviti nekaj posebnosti standardnih različic. Pravopisne in izgovorne razlike, tudi v primerjavi s slovenščino, bodo prikazane na izbranem segmentu pravopisa, to je pri zapisovanju internacionalizmov, še posebej tujk.³

2 Opredelitev nemškega standardnega jezika

2.1 Od plurinacionalnosti do večsrediščnosti

V zadnjih petih desetletjih se je v nemškem jezikoslovju in širše vodila diskusija predvsem o temeljnem kriteriju variantnosti in identifikaciji standardnih različic oz. standardov ter njihovem številu. Predlogi za njihovo opredelitev so (bili) sociolingvistični in geografski. Kriteriji – plurinacionalnost, pluriarealnost, pluriregionalnost in pluricentričnost (večsrediščnost) – so bili podvrženi različnim kritičnim pretresom, odobravanjem in odklonom (prim. Polenz 1999). Med seboj so se močno razlikovali, a so bili povezani z osnovno arealno in sociolingvistično lastnostjo nemškega jezika: strnjeni jezikovni prostor nemščine zavzema sorazmerno obsežen del srednje Evrope, v katerem so tri velike nemško govoreče in hkrati sosedske države (Zvezna republika Nemčija, Republika Avstrija, Švicarska konfederacija), katerih državna meja ni jezikovna meja, ta pa je med evropskimi jeziki najdaljša in najbolj jezikovnostično raznolika. Uradni jezik treh omenjenih držav je že od nekdaj nemščina, in ne samo, da v njih živi tudi največje število govorcev nemščine kot maternega in drugega jezika, na njihovem ozemlju se od nekdaj nahaja največje število nemško govorečih institucij, ki se z nemščino ukvarjajo pedagoško in raziskovalno; tu je izšlo in izhaja največ relevantnih bodisi deskriptivnih bodisi preskriptivnih publikacij o nemškem jeziku (slovarji, slovnice, pravopis). Z vidika osredinjenosti nemščine na tri navedene države zato ni nenavadno, da se še danes (tudi zunaj strnjenegega prostora) govori o t. i. plurinacionalnosti nemščine, saj obstaja glede na »nacionalnost« v treh varietetah: v nemški nemščini, avstrijski nemščini in švicarski nemščini.

Koncept večnacionalnosti je bil močno kritiziran zaradi »nacionalnega« značaja (gl. Scheuringer 1996; Ammon 1995), tako da so v pretres kmalu prišli tudi koncepti

- 1 Terminov *knjižni jezik* in *standardni jezik* ni mogoče sopomensko popolnoma enačiti, saj gre razvojno gledano za dve kategoriji, čeprav je v germanističnem jezikoslovju izraz *Standardsprache* uporabljen tudi za pomen 'knjižni jezik', kot ga ima termin v slovenščini. Za razliko med *knjižnim jezikom* in *standardom* v slovenščini gl. Žele (2019).
- 2 Uradne različice (pisne) nemščine so obstajale že v novem veku, ko so se vzpostavile kanclijske različice, tj. variante nemščine, ki so se uporabljale na posameznem dvoru. Najvplivnejša je bila cesarska kanclija, Luter pa je pri prevodu *Biblije* uporabil jezik saške kanclije (gl. Greule idr. 2012).
- 3 Tujko pojmuje kot prevzeto besedo, ki zlasti v pisavi in oblikoslovju ni popolnoma prilagojena slovenščini (prim. Toporišič 1992: 334, 1. pomen gesla *tujka*).

pluriarealnosti oz. pluriregionalnosti. Slednji je poudarjal osredinjenost varietet na regije oz. pokrajine, pri čemer bi bile v ospredju variante, vezane na nadnarečne zvrsti (denimo bavarska nemščina na Bavarskem). Projekt variantnosti nemške slovnice (*Variantengrammatik des Standarddeutschen*; gl. Dürscheid idr. 2018), v katerem so denimo raziskovali predvsem variantne slovnične strukture, je strnjeni nemški prostor delil kar na petnajst arealov oz. »velikih regij«. Čeprav je imela pluriregionalnost v aktualnem diskurzu vrsto zagovornikov, je bil koncept v zadnjem desetletju nadgrajen z izrazom večsrediščnost oz. pluricentričnost, ki pa se ne osredotoča le na nemške srednjeevropske regije, temveč celo na dve zunaj Evrope. Koncept *večsrediščnosti* standardov se je začel uveljavljati v 21. stoletju, najprej s prvim izidom slovarja *Variantenwörterbuch der deutschen Standardsprache* leta 2004, nato pa še koreniteje z njegovo prenovljeno in razširjeno izdajo leta 2016, ki obsega skupaj 12.500 iztočnic, ki so reprezentativne in standardnojezikovne razlikovalne.

2.2 Središča nemškega standardnega jezika

S kategorijo večsrediščnosti so presegli večnacionalni koncept in nadgradili večregionalnega: središča so tako nekatere evropske države kot nekatere regije z nemškimi manjšinami. Že leta 2004 so jih določili sedem, z izidom leta 2016 pa so bili dodani še trije. Skupaj jih je tako predvidenih kar deset, vendar pa z različnim obsegom, kar odražajo poimenovanja: *polna*, *polovična* in *četrtinska središča* (nem. *Vollzentren*, *Halbzentren*, *Viertelzentren*). Polna središča so Nemčija, Avstrija, Švica, polovična so Lihtenštajn, Luksemburg, Južna Tirolska, Vzhodna Belgija ter četrtinska Romunija, Namibija in menonitska skupnost v Mehiki.

Predpogoj za določitev središča nemškega jezika je, da gre za »nacionalno« različico (na državni ravni), ki je hkrati tudi standardna: tako je pri (sedmih) polnih in polovičnih središčih nemščina bodisi uradni jezik države (na celotnem državnem ozemlju, kot v primeru Nemčije, Avstrije, Lihtenštajna in Luksemburga ali v Švici z območnimi omejitvami) bodisi regionalni uradni jezik (v Vzhodni Belgiji in na Južnem Tirolskem). Pri polnih središčih so nacionalne različice kodificirane v različnih jezikovnih priročnikih, kar pa ne velja nujno za polovična in četrtinska središča. Za slednja je nemščina (priznani) manjšinski, vendar neuradni jezik države; gre za regije (Romunijo, Namibijo, menonitske skupnosti), katerih standardi temeljijo na vzorčnih besedilih, npr. v časopisih, učbenikih ipd., lokalne jezikovne avtoritete pa njihovo pojavnost priznavajo kot standardno za javno rabo. Vzemimo primer standardne romunske nemščine: gre za varianto, ki v Romuniji ni uradni jezik, vendar je priznan (in zgodovinsko prisoten) manjšinski jezik, (nacionalno) predstavlja različne nemške manjšine v Romuniji; tradicionalno se pojavlja v romunskoneški periodiki, (že v preteklih stoletjih) v učbenikih za nemščino in različnih dokumentih; priznavajo jo romunskoneški filologi in je izkazana tudi s slovarjem romunske nemščine (Lăzărescu, Scheuringer 2007).

Četrtinska središča so bila v slovar standardnih nemških varietet vključena šele leta 2016, v prihodnosti pa ni izključena opredelitev novih središč nemškega jezika, saj nacionalne različice obstajajo tudi pri drugih nemških manjšinah, npr. na Madžarskem,

kjer nemška manjšina šteje denimo več kot 100.000 madžarskih Nemcev, katerih nemško šolstvo se je v zadnjih desetletjih močno okrepilo.

2.3 Koncept večsrediščnosti in Svet za nemški pravopis

Prva izdaja slovarja varietet leta 2004 je torej vključevala sedem različic nemškega standardnega jezika.

Predstavitev sedmih središč in njihovih standardov v slovarju varietet (Ammon idr. 2004) pa časovno in strukturno sovпада s poskusom nemških jezikovnopolitičnih deležnikov (denimo nemške Konference kulturnih ministrstev), da pospešijo realizacijo in dopolnitev reformiranega nemškega pravopisa iz leta 1996. V ta namen je bil leta 2004 ustanovljen Svet za nemški pravopis (nem. *Rat für deutsche Rechtschreibung*). Prvič je bil za nemško govoreči prostor enoten nemški pravopis sprejet leta 1902, leta 1996 sprejeta reforma se je le počasi uveljavljala in doživljala plaz kritik (gl. Krome 2022). Kot postane razvidno iz pregleda razvoja nemškega pravopisa od sredine 19. stoletja do leta 1996, ki ga celostno opiše Štumberger (2021), je bil Svet ustanovljen po skoraj petdesetih letih vseprisotnosti Dudnovih pravopisov; od leta 1955 je bila namreč založba Duden s strani ministrske konference zadolžena za uveljavljanje pravopisnih pravil, ki so izhajala še iz Druge pravopisne konference leta 1902, v izdajah pravopisnih kodeksov pa je bila redakcija Dudna tudi instanca za mejne primere. Razvoj nemškega pravopisa je v prejšnjem stoletju zaobjemal več različnih popravkov. Kot opiše problematiko sprejemanja pravopisnih sprememb po letu 1996 Štumberger (2021), je novoustanovljeni Svet, ki ima po statutu iz leta 2005 nalogo, »da zagotavlja enotnost pravopisa v nemškem jezikovnem prostoru in da pravopis (pravila in seznam besed iz leta 1996 ter verzije iz leta 2004) v potrebnem obsegu razvija naprej« (Statut 2005), za preizkus ustreznosti in uveljavitve novega pravopisa potreboval skoraj dve desetletji.

Kako je Svet povezan z večsrediščnostjo nemščine, bomo razložili v nadaljevanju. Posebej je namreč v pogledu središč standardnega nemškega jezika zanimiva članska sestava Sveta. Sestavljajo ga namreč predstavniki različnih institucij, ki se ukvarjajo z nemškim jezikom (prim. Štumberger 2021) v omenjenih deželah in regijah, ki popolnoma sovpadajo s sedmimi nacionalnimi in regionalnimi središči nemških standardov. Od 41 članov jih je več kot tretjina iz Nemčije, po devet iz Avstrije in iz Švice, predstavnika pa imajo tudi Lihtenštajn, Luksemburg, Južna Tirolska in Vzhodna Belgija; gledano strokovno pa gre za predstavnike univerz in drugih raziskovalnih institucij, akademij znanosti, šolstva, založb, medijskih hiš in novinarstva. Čeprav povezava med posameznimi središči standardov in predstavniki v Svetu ni posebej eksplicirana, je vzporednica med deželami in regijami predstavnikov ter posameznimi središči evidentna, kar se denimo odraža tudi v volitvah predsednika Sveta za nemški pravopis. O predlogu odločajo vsi predstavniki, vendar ga podajo le polna središča. Prav tako nakazuje prevlado polnih središč število članov in članic iz Nemčije, Avstrije in Švice in med temi zaradi družbenih, ekonomskih in drugih razlik prevladuje Nemčija.

3 Razlike med posameznimi standardi

3.1 Splošno

Čeprav pojem standardnih različic temelji na variantnih razlikah, je vendar treba na začetku poudariti, da so si nemški standardi med seboj podobni, saj gre za variante enega, (visoko)nemškega jezika, s tem pa tudi njegovega jezikovnega sistema in rabe. Prav tako je mogoče ugotoviti, da z medvarietetnimi stiki prihaja tudi do interferenc in prevzemanja iz ene (bolj dominantne) varietete v drugo, kajti stikom botrujejo arealna stičnost, mediji in odprtost meja med nemško govorečimi evropskimi regijami. Poleg tega – pričakovano – razlike ne predstavljajo težav pri sporazumevanju med govorci različnih varietet; govorci, še posebej nemščine kot maternega jezika, so razlike med varietetami sposobni metajezikovno prepoznavati, rojeni govorci različnih standardov pa se z njimi tudi bolj ali manj identificirajo. Na razlike med standardi vplivajo kulturne razlike, družbenopolitične in kulturnozgodovinske specifičnosti držav, kjer se varietete arealno nahajajo, ter sosedski in stični jeziki, s katerimi sobivajo v istem arealu.

Nemški standardi se razlikujejo predvsem v besedišču in/ali besednih pomenih, izgovarjavi, deloma pa tudi v zapisu, oblikoslovju, skladnji in pragmatiki. Slovar varietet (Ammon idr. 2016) poleg najpogostejših posebnosti, tj. tevtonizmov, avstrijizmov in helvetizmov, navaja tudi standardne lekseme ostalih standardnih različic. Navedimo nekaj primerov:⁴

- 'matura': A *Matura, Reifeprüfung*; D *Abitur, Reifeprüfung*; CH *Matur, Maturität, Matura*; RUM *Bakkalaureat*; NAM *Matrik*;
- 'župan': A *Bürgermeister, Stadtoberhaupt*; D *Bürgermeister, Stadtoberhaupt, Oberbürgermeister*; LIE *Bürgermeister*; CH *Amman, Gemeindeamman, Gemeindehauptmann, Gemeindehauptpräsident, Ortsvorsteher, Stadtmann, Stadtpräsident* (poimenovanje je odvisno od kantona); MENN *Älteste, Vorsteher*;
- 'poslanec': A *Mandatar, Abgeordnete*; BELG *Mandatar*; CH *Parlamentsmitglied, Ratsmitglied*; D *Abgeordnete*; LIE *Abgeordnete*;
- 'kolektivna pogodba': A *Tarifvertrag, Kollektivvertrag*; CH *Gesamtarbeitsvertrag*; D *Tarifvertrag, Manteltarifvertrag*; LUX *Kollektivvertrag*; STIR *Bereichsvertrag*.

Opazne so tudi leksikalnopomenske razlike, denimo *Chauffeur* ima poleg splošnega pomena 'poklicni voznik nekoga' v avstrijski, belgijski, luksemburški in švicarski nemščini tudi pomen 'voznik avtobusa, taksija'.

V oblikoslovju je pogosto opazen različen slovnični spol pri istih leksemih (npr. A *Der Bikini*; CH *das Bikini*; D *die E-Mail*; A CH *die E-Mail* in *das E-Mail*), različno tvorjenje množine samostalnika (CH *die Pärke*; A D *die Parks*); raba pomožnega glagola *sein* v avstrijski in švicarski nemščini pri sestavljenih preteklih časih (perfektu in pluskvamperfektu) ne le pri glagolih premikanja, temveč tudi pri neprehodnih glagolih (npr. *liegen* 'ležati'), alternacija v rabi pomensko podobnih predlogov

4 Krajšave po slovarju varietet (Ammon idr. 2016): A = avstrijskonemško, BELG = vzhodnobelgijskonemško, CH = švicarskonemško, D = zveznonemško, LIE = lihtenšajnskonemško, LUX = luksemburškonemško, MENN = menonitskonemško, NAM = namibijskonemško, RUM = romunskonemško, STIR = južnotirolskonemško.

(npr. A *am Markt*; D CH *auf dem Markt* 'na trgu'),⁵ razlike v pomenski in glagolski vezljivosti (npr. CH *telefonieren* + 3; A D *telefonieren* + *mit*, prim. Krevs Birk 2022), pri besedotvorju je opazna različna raba medpon v samostalniških zloženkah ali pa tvorjenje pomanjševalnic.

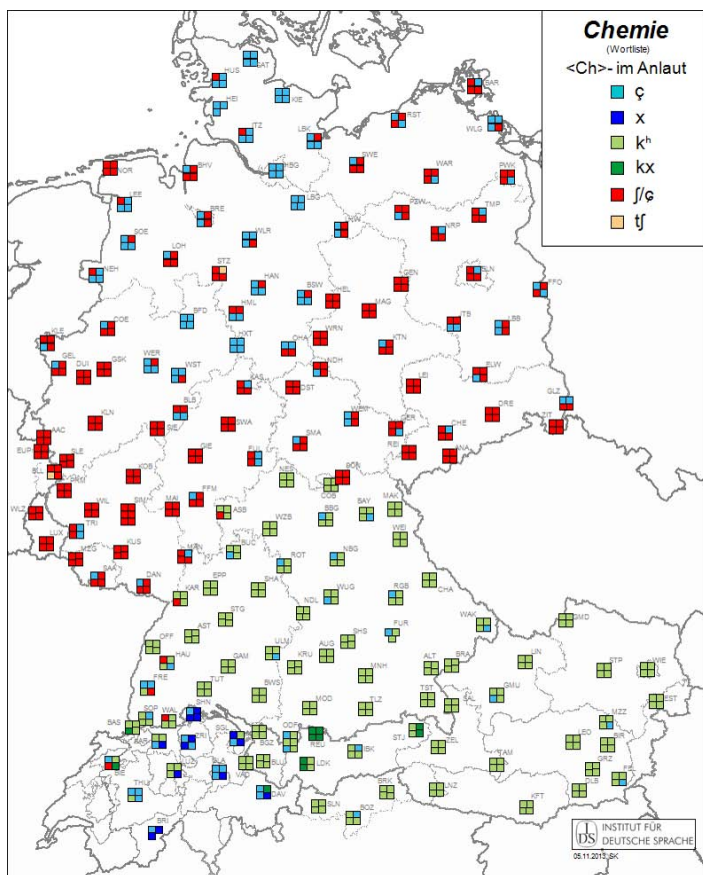
3.2 Izgovarjava internacionalizmov, primer vzglasnega sklopa <ch->

Pri izgovarjavi se je deloma razvila nacionalno in regionalno obarvana standardna izgovarjava, kot je opazovati pri profesionalnih oz. šolanih govornih, razlike so tudi v prozodičnih lastnostih. Segmentne in nadsegmentne razlike med standardi nemščine so opisane v sodobnih slovarjih izgovarjave. DAWB 2010 vsebuje posebni poglavji, kjer sta predstavljena avstrijski in švicarski standardni izgovor, podobno tudi DUDEN 2015.⁶ Druge varietete v standardnih priročnikih za izgovarjavo (še) niso predstavljene.

Oglejmo si nekaj razlik pri izgovarjavi internacionalizma *Chemie* 'kemija', pri slednjem se vzglasni <ch-> izgovarja različno glede na regijo oz. nacionalni standard, razlike so tako glede načina kot tudi mesta izgovora: D [çe'mi:] (srednje- in severnonemško tudi [ʃe'mi:] in [ʃə'mi:]), A [ke'mi:] in [kɛ'mi], CH [çe'mi:] in [ke'mi:] in [xe'mi:] (gl. DUDEN 2015: 272–273), izgovorne variante so doslej najboljše popisane in predstavljene na spletnem portalu *Atlas zur Aussprache des deutschen Gebrauchsstandards*. Na Sliki 1 je prikazana variantnost izgovora vzglasnega <ch-> v besedi *Chemie* 'kemija', a ta distribucija ni splošna za vse besede s tem vzglasnim sklopom. Že npr. pri besedi *Chirurg* 'kirurg' v celotni Nemčiji močno prevladuje izgovor z nezvenečim zadlesničnim pripornikom [ʃ], kar za *Chemie* ne velja (gl. tudi Horjak 2018).

5 Gl. http://mediawiki.ids-mannheim.de/VarGra/index.php/Am/_auf_dem_Markt (dostop 10. 7. 2024).

6 Avstrijska in švicarska standardna izreka sta predstavljeni tudi na portalu ADABA (Österreichisches Aussprachewörterbuch, Österreichische Aussprachedatenbank): <http://www.adaba.at/> (dostop 8. 5. 2024).

Slika 1: Primer izgovora vzglasnega sklopa <ch> v besedi *Chemie* 'kemija'. V vsaki točki so raziskovalci pridobili podatke od štirih informatorjev (dva moška, dve ženski) (vir: <https://prowiki.ids-mannheim.de/bin/view/AADG/ChemieCh>, dostop 8. 5. 2024).

3.3 Zapis internacionalizmov, zlasti tujk

V posameznih standardnih zvrsteh nemškega jezika so opazne tudi razlike v pravopisu. S kontrastivnega vidika lahko primerjamo zapis internacionalizmov, torej prevzetih besed, ki so mednarodno, globalno oz. nadregionalno razširjene (najmanj v treh jezikih dveh različnih jezikovnih skupin ali družin), morfološko, fonetično in pravopisno prilagojene jeziku prejemnikom in ki se uporabljajo v istem ali podobnem pomenu (prim. Turska 2009). V nemščini za prevzete besede velja, da so prilagojene slovnično (z izjemo pravih citatov), ne nujno pa tudi pravopisno. Razmerje med črko in glasom iz izvornega jezika se pri internacionalizmih, zlasti tujkah, zato ohranja (npr. [f] <ph>: *Physik*; [k] <c>, <ch>: *Clown, Charakter*; [s] <ce>: *Renaissance*), kar je denimo drugače kot pri primerljivih izposojenkah v slovenščini, v katerih je zapis poslovenjen (sln. *fizika, klovn, karakter, renesansa*). Takšen zapis ohranja

velika večina nemških evropeizmov – tujk – še danes, čeprav se je to pravilo začelo z novo pravopisno reformo rahljati. Pravopisni svet je namreč vanj posegel, vendar ne radikalno: od leta 2016 velja za nekatere tujke (ali tuje besedotvorne sestavine) tudi »nemški« zapis. Tipski primeri za pravopisne dvojnice so denimo *Photographie* in *Fotografie*, *Mikrophon* in *Mikrofon*, *Delphin* in *Delfin*, *Spaghetti* in *Spagetti*, *Caritas* in *Karitas*, *Code* in *Kode*, *Panther* in *Panter*, *circa* in *zirka*, *potentiell* in *potenziell*. V slovenščini so konvergentni leksemi pravopisno prilagojeni, z redkimi izjemami, kot je tu denimo členek *circa* oz. *cirka*.

V pravopisnem prilagajanju se odraža tudi večsrediščnostni koncept standarda, saj so dvojnice deloma razporejene tudi po nekaterih standardnih različicah. Razlike pri zapisu tujk pa nastajajo večinoma zaradi kulturnozgodovinskega vpliva jezikovnih stikov. Italijanski vpliv je namreč zaznati pri zapisih leksemov avstrijske, pa tudi švicarske nemščine, npr. *Spaghetti* (vs. *Spagetti*), medtem kot se švicarska nemščina nagiba k zapisu tujk večinoma po izvornih francoskih besedah, npr. *Début*, *Décolleté*, *Manicure*, *Séparée*, *Tournée* (proti A D *Debüt*, *Dekolletee*, *Maniküre*, *Separee*, *Tournee*) (prim. Ammon idr. 2016).

4 Zaključek

Prispevek je želel izpostaviti aktualni koncept standardne nemščine, ki se razvija v več varietet nemškega standardnega jezika in ki so opredeljene glede na družbeno vlogo nemščine v državi ali regiji, koncept pa odraža tudi Svet za nemški pravopis s predstavniki držav in regij.

Ob predstavitvi nemških standardnih različic se nam odpirajo nadaljnja vprašanja glede knjižnosti in standardizacije nemščine ter terminoloških poimenovanj zanju v slovenščini. V prihodnjih obravnavah bi veljalo potegniti vzporednice med poimenovanjema *standardni jezik* (za nemščino) in *knjižni jezik* (za slovenščino) iz več razlogov: razvojno se namreč izkazuje knjižnost standardnih različic, terminološki izraz *Standardsprache* pa primerjalno nakazuje večpomenskost; njegova slovenska prevodna ustreznica *standardni jezik*, ki smo jo uporabljali v prispevku, se uporablja specifično v povezavi z nemško kulturo in jezikom.

Literatura

- AMMON, Ulrich, 1995: *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin, New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110872170>.
- AMMON, Ulrich, BICKEL, Hans, EBNER Jakob idr., 2004: *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110905816>.
- AMMON, Ulrich, BICKEL, Hans, LENZ, Alexandra Nicole (ur.), 2016: *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz, Deutschland, Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien, und Südtirol sowie Rumänien, Namibia und Menonitensiedlungen*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110245448>.
- DAWB 2010 = KRECH, Eva-Maria, STOCH, Eberhard, HIRSCHFELD, Ursula, ANDERS, Lutz Christian, 2010: *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin, New York: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110215564>.

- DUDEN 2015 = KLEINER, Stefan, KNÖBL, Ralf, 2015: *Duden. Das Aussprachewörterbuch*. 7., komplett überarbeitete und aktualisierte Auflage. Berlin: Dudenverlag.
- DÜRSCHIED, Christa, ELSPAß, Stephan, ZIEGLER, Arne, 2018: *Variantengrammatik des Standarddeutschen. Ein Online-Nachschlagewerk*. <http://mediawiki.ids-mannheim.de/VarGra/index.php/Start> (dostop 8. 5. 2024).
- GREULE, Albrecht, MEIER, Jörg, ZIEGLER, Arne (ur.), 2012: *Kanzleisprachenforschung: Ein internationales Handbuch*. Berlin, Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110261882>.
- HORJAK, Luka, 2018: Izgovor slovenskih besed v nemških pravorečnih slovarjih. Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc (ur.): *Zbornik prispevkov s simpozija 2017. Škrabčevi dnevi 10*. Nova Gorica: Založba Univerze. 76–88. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-KOOZF1RL> (dostop 8. 5. 2024).
- KREVS BIRK, Uršula, 2022: Glagolski internacionalizmi v slovenščini in nemščini ter njihova vezljivost s kontrastivnega vidika. *Jezik in slovstvo* LXVII/4. 57–71. <https://doi.org/10.4312/jis.67.4.57-71>.
- KROME, Sabine, 2022: Der Rat für deutsche Rechtschreibung im Spiegel von Sprach-, Norm- und Schreibwandel: Bilanz einer wechsellvollen Geschichte. *Sprachreport* XXXVIII/1. 26–37. https://doi.org/10.14618/sr-1-2022_krom.
- LĂZĂRESCU, Ioan, SCHEURINGER, Hermann, 2007: *Limba germană din Austria. Un dicționar German-Român. Österreichisches Deutsch. Ein deutsch-rumänisches Wörterbuch*. Passau, București: Karl Stutz, Niculescu.
- POLENZ, Peter von, 1999: Deutsch als plurinationale Sprache im postnationalistischen Zeitalter. Andreas Gardt idr. (ur.): *Sprachgeschichte als Kulturgeschichte*. Berlin, New York: De Gruyter. 115–133. <https://doi.org/10.1515/9783110807806.115>.
- Rat für deutsche Rechtschreibung, 2018: *Deutsche Rechtschreibung. Regeln und Wörterverzeichnis*. Mannheim. https://www.rechtschreibrat.com/DOX/rfdr_Regeln_2016_redigiert_2018.pdf (dostop 8. 5. 2024).
- SCHEURINGER, Hermann, 1996: Das Deutsche als pluriareale Sprache: Ein Beitrag gegen staatlich begrenzte Horizonte in der Diskussion um die deutsche Sprache in Österreich. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German* XXIX/2. 147–153.
- Statut 2005 = *Statut des Rats für deutsche Rechtschreibung* vom 17.06.2005 i.d.F. vom 30.03.2015. <https://www.rechtschreibrat.com/DOX/statut.pdf> (dostop 8. 5. 2024).
- ŠTUMBERGER, Saška, 2021: Nemški pravopis in spolno vključujoče pisanje. *Jezik in slovstvo* LXVI/2–3. 181–192, <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.181-192>.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2019: Knjižni jezik zožiti na standard?! *Slavia Centralis* XII/1. 286–298. <https://doi.org/10.18690/scn.12.1.286-298.2019>.

Prispevek je nastal na podlagi znanstvenoraziskovalnega sodelovanja med Republiko Slovenijo in Francosko republiko v okviru Programa PROTEUS v letih 2024 in 2025, in sicer v projektu z naslovom Od razumevanja med sorodnimi in sosednjimi jeziki k evropskemu medjezikovnemu razumevanju: vloga besednih internacionalizmov (BI-FR/24-25-PROTEUS-004).

PREZEMANJE IZ SLOVANSKIH JEZIKOV NA PRIMERU BELORUŠČINE, RUŠČINE IN UKRAJINŠČINE

Domen Krvina

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
domen.krvina@zrc-sazu.si

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
mladen.uhlik@ff-uni.lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.181-189

V prispevku je predstavljena problematika prevzemanja krajevnih in osebnih lastnih imen iz vzhodnoslovanskih jezikov v slovenščino. Ker se ti jeziki zapisujejo v cirilici, je najprej prikazana razlika med prečrkovanjem in podomačenim zapisom. Obravnavano je razmerje med črko in glasom, prevzemanje mehčanja soglasnikov, akanja in jakanja, posebnosti pri razvoju *e* in *i* v zaprtih zlogih v ukrajiniščini ter vprašanje nekaterih končajev in samomnožinskih samostalnikov. V *Slovenskem pravopisu* 2001 sta beloruščina in ukrajiniščina glede na ruščino obravnavani razmeroma obrobno in z le malo zgledi. Zlasti novejšje gradivo v korpusu Trendi kaže, da se zdi marsikje smiselno priznavanje dvojnic, kar bo pomembna naloga za nastajajoči *Pravopis 8.0* oz. *ePravopis*.¹ Prispevek se umešča na primerjalno slovansko in obenem slovenistično (pravopisno) področje.

vzhodnoslovanski jeziki, prevzemanje, pravopis, fonetika, morfologija

This article presents the problem of adopting East Slavic place names and personal names into Slovenian. Because these languages are written in Cyrillic, the difference between transliteration and adoption is presented. The relationship between letters and phonemes is discussed, the adoption of softening of consonants, *akanje* and *jakanje*, the special development of *e* and *i* in closed syllables in Ukrainian, and, at the level of morphology, the issue of some endings and *plurale tantum* nouns. It is observed that in the 2001 Slovenian normative guide (SP 2001), Belarusian and Ukrainian are afforded relatively little attention in comparison to Russian. In particular, more recent material in the Trendi corpus indicates that in many instances it seems reasonable to recognize doublets, which will constitute an important task for the forthcoming revised guide (*Pravopis 8.0* or *ePravopis*). The discussion addresses both comparative Slavic and Slovenian studies (orthography).

East Slavic languages, adoption, orthography, phonetics, morphology

1 Ta je trenutno še na ravni predloga; pri prevzemanju lastnih imen je posameznim jezikom glede na SP 2001 posvečeno razmeroma več prostora, kar spletni format omogoča.

1 Uvod

S sodobno medijsko pokritostjo ter dostopnostjo različnih informacij in (tipov) besedil je vprašanje prevzemanja vedno aktualno. V prispevku se osredotočamo na prevzemanje iz vzhodnoslovanskih jezikov (beloruščine, ruščine in ukrajinjščine); pri prevzemanju mehčanosti soglasnikov se naslanjamo tudi na prevzemanje iz poljščine. Ker gre za sorodne slovanske jezike, pri prevzemanju mnoge elemente na fonetični, morfološki (tudi pomenski) ravni prepoznavamo kot »svoje«. To pri prevzemanju lahko hitreje pripelje do podomačevanja, tj. prilagajanja izvirnih oblik slovenskemu jezikovnemu sistemu. Kot bo prikazano v nadaljevanju, se pri prevzemanju iz vzhodnoslovanskih jezikov srečujemo z dilemo: ali ostati bolj zvest izvorni obliki ali jo bolj prilagoditi slovenskemu sistemu. Po drugi strani se je zlasti pri zapisu in hitrem povzemanju novic treba zavedati vpliva angleščine, h kateremu prispevajo tudi zapisi, kot jih srečamo npr. v mednarodnem letalskem prometu in nekaterih mednarodnih dokumentih.

1.1 Metodologija

Analizirali smo splošno znana lastna imena (zemljepisna in osebna imena), ki se pogosto pojavljajo v publicističnih besedilih. S tem zasledujemo aktualnost rabe in načine prevzemanja iz slovanskih jezikov, kot jih lahko opazi že bralec dnevnih novic. Kot vira z velikim deležem publicističnih besedil smo uporabljali korpusa Gigafida 2.0 in posodabljaljoči se korpus Trendi, ki ju (kadar so konkretni zgledi v njem prisotni) primerjamo z rešitvami v *Slovenskem pravopisu* (v nadaljevanju SP 2001) – to nam omogoča tudi vsaj okviren oris trendov v zadnjem desetletju.

2 Prenos cirilskega zapisa in izgovora: prečrkovanje (transliteracija) proti prevzemanju

Pri podomačevanju besed iz slovanskih jezikov ločujemo tiste, ki se zapisujejo z latinico, in tiste, ki uporabljajo cirilično pisavo (SP 2001: § 161–180). Pri prvih, npr. poljščini ali češčini, zapis ohranjamo, vključno z ločevalnimi znamenji (SP 2001: § 216), izgovor pa prilagajamo slovenščini tako, da se s slovenskimi fonemi skušamo čim bolj približati izgovoru izvirnika (SP 2001: § 222).

(1) pol. Henryk Sienkiewicz > slvn. Henryk Sienkiewicz [hénrik šenkjévič]

Pri slovanskih jezikih, zapisanih s cirilico, pa moramo ločevati med dvojim: prečrkovanjem in delnim ali polnim podomačenjem (v nadaljevanju prevzemanje). Prečrkovalni zapis, pri katerem črki oz. dvočrkju v cirilici ustreza črka oz. dvočrkje v latinici, je omejen na znanstveni ali bibliotekarski zapis in ga drugod ne uporabljamo, npr. (2). Pri tem se lahko uporabljajo tudi latinične črke, ki jih slovenska abeceda sicer ne pozna (nastajajo tudi za slovenščino neznačilni sklopi). Razpredelnice s prečrkovalnim sistemom so za ruščino dostopne v SP 2001 (§ 1113) in *Pravopisu* 8.0 ({1010}). Beloruščina in ukrajinjščina sta v SP 2001 (§ 1114–1115) na dobri strani predstavljeni na kratko, z le malo zgledi in skoraj brez pojasnil o razlikah med prečrkovanjem in podomačenjem (npr. niti omenjeno ni, da se v ukrajinjščini in

beloruščini r izgovarja kot pripornik). V *Pravopisu 8.0* bosta preglednici dopolnjeni, rešitve pa podrobneje utemeljene.

(2) Fëdor Mihailovič Dostoevskij, Jurij Nikolaevič Tynjanov (prečrkovalni zapis)

Pri podomačenem zapisu velja enako kot pri prilagajanju izgovora latiničnih zapisov slovenščini: uporabljamo slovenske sestavine za posnemanje izvornika, npr.:

(3) Fjodor Mihailovič Dostojevski, Jurij Nikolajevič Tinjanov (podomačeni zapis).

Kot je pri prevzemanju iz ciriličnih pisav opozorjeno v *Pravopisu 8.0* ({1011}, točka 4), so v mednarodnih uradnih dokumentih osebna in krajevna lastna imena prečrkovana z latiničnimi črkami in dvočkji, ki se ravnaajo po zahodnoevropskih jezikih, zlasti angleščini. Treba je poudariti, da pri prevzemanju tovrstnega zapisovanja ne uporabljamo, npr.:

(4) rus. Михаил Плетнёв > Mikhail Pletnev (zapis v uradnem mednarodnem dokumentu) > Mihail Pletnjov (podomačeni zapis).

Slika 1: Plakat z »mednarodnim« zapisom Mikhail Pletnev v Sloveniji (2024) (vir: osebni arhiv).

Kot v členu {1011} pri prevzemanju iz ruščine opozarja tudi *Pravopis 8.0*, se črka *ě* pri prečrkovanju v latinico ohranja, pri prevzemanju pa se zapisuje kot *jo* (po šumevcih *o*). Pri tem prihaja do težav, ker se v splošni rabi v ruščini *ě* pogosto zapisuje brez pik – kot *e* –,² zaradi česar pri prevzemanju prihaja do manj ustreznih različic,³ npr.:

- (5) Fedor namesto Fjodor, Potemkin namesto Potjomkin, Pletnev namesto Pletnjov, Hruščev namesto Hruščov, Pugačev namesto Pugačov.

Enako velja tudi za beloruščino, npr.:

- (6) Магилёв (pogost zapis tudi Магилев) > Magilev namesto Magiljov.

V SP 2001 ni prisotna nobena izmed različic tega kraja. V korpusu Gigafida najdemo le zapis, ki se zgleduje po ruski različici zapisovanja – *Mogilev*. Zapisov *Mogiljov* ali *Magiljov* v korpusu ne najdemo. Podobno velja za korpus Trendi: zapis *Mogilev* je prisoten, *Mogiljov* v sledih, beloruščini najbližji (ki odraža tudi v beloruski pisavi vidno akanje, gl. spodaj) zapis *Magiljov* pa ne.

3 Dvojničnost pri prevzemanju fonetičnih značilnosti

3.1 Razmerje črka : glas

Za ruščino in beloruščino so značilne redukcije samoglasnikov, pri katerih ti v nenaglašanih zlogih spreminjajo svojo kakovost. Ruska in beloruska pisava ta pojav odražata drugače. Sodobna ruska pisava je bila kodificirana v drugi polovici 18. stoletja (Moldovan idr. 2020: 15) in je morfofonološka, kar je razmeroma blizu načelom slovenske pisave. To pomeni, da v različnih položajih ne glede na izgovor poskuša ohraniti identičnost morfema. Beloruska pisava, ki je bila kodificirana šele v prvi polovici 20. stoletja, pa izhaja iz fonetičnega principa, kar pomeni, da poskuša upoštevati izgovor morfema v različnih položajih, čeprav to lahko privede do njegove slabše razpoznavnosti.

Pri ukrajinski pisavi gre za nekakšen kompromis med morfofonološkim in fonetičnim principom. Pri tem ni nepomemben dejavnik, da v knjižnem jeziku ni izrazitih redukcij samoglasnikov, značilnih za ruščino in beloruščino.

3.2 Akanje in jakanje (ruščina in beloruščina)

Za ruščino in beloruščino je značilen pojav akanja oz. spremembe kakovosti samoglasnikov *a* in *o* v nenaglašanih zlogih – v prednaglasnem zlogu proti kratkemu *a* [ɐ], npr. rus. *вода* [vɐdá], *воды* [vódu], v drugih nenaglašanih v ruščini proti polglasniku [ə]. Ruska pisava akanja v zapisu ne odraža, npr. (7); slovenski zapis se zato pri prevzemanju v tem primeru približuje ruskemu zapisu (8), in ne izgovoru:

- (7) rus. Москва [mɐskvá], Новгород [nóvgorɐt];

- (8) sln. Moskva, Novgorod.

2 Prim. še SP 2001: 179.

3 O tem gl. tudi Derganc 2009.

Po mehkih soglasnikih je podoben pojav redukcije nenaglašanih samoglasnikov v knjižni ruščini ikanje oz. sprememba kakovosti nenaglašene *e*, *a* v kratki *i*, v beloruščini pa jakanje⁴ oz. sprememba kakovosti nenaglašene *e* v *ja*, npr.:

(9) rus. Александр [ɐl'iksándr] nasproti belorus. Аляксандр [ɐl'aksándr].

Zaradi fonetičnega principa se v beloruščini pojav akanja in jakanja odraža tudi v zapisu. Če se želimo pri podomačevanju čim bolj približati beloruskemu stanju, bi takšen zapis načeloma prevzeli, npr. *Magiljov*, *Lukašenka*. Delno zaradi vpliva ruskega zapisa, delno zaradi prilagojenosti slovenskemu sistemu so se tovrstna imena do sedaj večinoma zapisovala brez prevzemanja akanja in jakanja, kar – kot bo vidno v nadaljevanju – odraža SP 2001. Danes bi tu lahko dopustili dvojnico, ki lahko odraža ali uveljavljeni ali pa beloruščini bližji zapis, npr.:

(10) Aleksander Lukašenko (bolj uveljavljen zapis) / Aleksandr Lukašenko proti Aljaksandr Lukašenka.

V korpusu Gigafida izrazito prevladuje dvojnični zapis s končajem -er in brez (j)akanja, medtem ko beloruščini bližji zapis sploh ni prisoten (tudi ne v SP 2001). Podobno velja za korpus Trendi, kjer pa se beloruščini bližji zapis pojavlja, vendar večinoma s sobesedilnim opozorilom »belorusko«.

3.3 Mehčanost soglasnikov

Za vzhodnoslovanske jezike je značilno, da se večina soglasnikov pojavlja v parih, in sicer trdi soglasnik nasproti mehčanemu soglasniku, npr. *t* : *t'*, *m* : *m'*. Mehčanost soglasnikov se večinoma označuje s samoglasniškimi črkami, npr. rus. *я*, *e*, *и*, *ě*, *ю*, pred soglasnikom in v izglasju s t. i. mehkim znakom *ь*.

Pri prevzemanju mehčanosti se lahko zaradi podobnosti (prisotnosti systemske mehčanosti soglasnikov) zgledujemo po izgovoru, kot velja za poljščino.⁵ Pred soglasnikom, v izglasju in pred prednjima samoglasnikoma *e* in *i* mehčanosti načeloma ne prevzemamo (tudi v poljščini pred *e* le, kadar je to posebej označeno z *i* v sklopu CiE {10}), npr. *Lenin*, *Stalin*.⁶ Ponekod, zlasti v sklopih *nje/ne*, se pojavljajo dvojnice, npr. (reka) *Dneper* : *Dnjeper* (SP 2001 navaja samo prvo možnost).⁷ Pred jotiranimi črkami *я* (*ja*), *ě* (*jo*) in *ю* (*ju*) pa mehčanost prevzemamo z zapisom soglasnik + *j* + samoglasnik, npr. *Tanja* (< *Таня*), *Pletnjov* (< *Плетнёв*), *Tjumen* (< *Тюмень*).

4 Enak pojav zasledimo v jugozahodnih ruskih narečjih.

5 <https://pravopis8.fran.si/cms/ccws/381>

6 V ukrajiniščini pred *e* mehčanosti soglasnika tako ali tako ni, v beloruščini pa pri *d* pred njim nastopa še t. i. dzekanje (zveneči ustreznik cekanja, ki je tu opisano podrobneje).

7 Ukrajiniščini približan zapis *Dnipro* (ki ga SP 2001 ne navaja) se v korpusu Gigafida pojavlja zlasti kot poimenovanje za športni klub, v korpusu Trendi pa kot poimenovanje za naselje. Tudi v korpusu Trendi se *Dneper* pojavlja zlasti kot ime reke, in sicer glede na zapis *Dnjeper* kot frekventnejša dvojnica (razmerje 18 : 1).

3.4 Cekanje (beloruščina)

Za beloruščino je značilno tudi t. i. cekanje (Jankowiak 2020), ko mehčani *t*, zlasti pred *e* in *i*, preide v *c*, prim. v (11) zapis mesta v beloruščini s cekanjem in v ruščini brez:

(11) belorus. Віцебск nasproti rus. Витебск.

Ta pojav se odraža v beloruski obliki *Vicebsk*, ki bi jo danes lahko upoštevali kot dvojnico. V korpusu Gigafida in SP 2001 je sicer prisoten le iz ruščine prevzet zapis Vitebsk, v korpusu Trendi pa beloruska različica v razmerju 1 : 10 je prisotna, a zlasti kot del medijskih imen.

Podobno velja za osebna imena: beloruska opozicijska političarka *Svetlana Tihanovska* (12) bi se v beloruščini glasila:

(12) belorus. Святлана Ціханоўская.

V korpusu Gigafida se glede na časovno aktualnost gradiva ne pojavlja nobena oblika, v korpusu Trendi pa oba zapisa, a je razmerje med beloruščini bližjemu (*Svjatlana Cihanovska*) in iz ruščine prevzetim (*Svetlana Tihanovska*) kar 1 : 137 v prid drugega.

3.5 Prehod nekdanjega jata – in v zaprtih zlogih *o* in *e* – v *i* (ukrajinsščina)

Značilna poteza ukrajinsščine je, da je v jezikovnem razvoju jat prešel v *i*, npr. *Dnipro* (za rabo v slovenščini gl. opombo 7). Glas *i* je lahko nastal tudi kot refleks *e* in *o* v zaprtih zlogih (13) ali v zadnjem zlogu osnove (14):

(13) ukr. Львів,

(14) ukr. Запоріжжя.

Primere tipa (13) kot končaj obravnavamo pod 4.1. V primerih tipa (14) poleg ukrajinsščini bližjega zapisa *Zaporizje*⁸ obstaja tudi iz ruščine prevzet zapis *Zaporožje*. V korpusu Gigafida⁹ je ta oblika izrazito prevladujoča, *Zaporizje/Zaporizja* pa se skoraj ne pojavlja; prav tako navaja le obliko *Zaporožje* SP 2001, ki verjetno vsaj delno vpliva tudi na stanje v korpusu Gigafida. Podatki iz korpusa Trendi kažejo, da bi danes dvojnično lahko začeli uporabljati obe obliki, pri čemer ruščini bližji zapis še vedno močno (129 : 1) prevladuje nad tistim, ki je bližje ukrajinsščini.

4 Upoštevanje oblikoslovnih razlik pri prevzemanju

Vzhodnoslovanski jeziki so v oblikoslovju v marsičem podobni slovenščini. Obstajajo pa določene razlike, zlasti v končnicah in končajih, ki pri prevzemanju povzročajo težave.

4.1 Končaj *-iv* (ukrajinsščina)

V ukrajinskih krajevnih imenih, ki so izvorno posamostaljeni svojilni pridevniki, nastopa končaj *-iv*, npr. (15)

(15) Львів, Харків, Миколаїв

8 Glede ukrajinskega končaja *-ja*, značilnega za srednjepolske samostalnike, glej 4.2.

9 Glede na zvrstno sestavo korpusa Gigafida (prim. Krvina, Petric Žižić 2024) najpogosteje – podobno kot *Dnipro* – kot ime športnega kluba.

Velja omeniti, da je v ukrajiniščini oblika z *-iv* značilna samo za imenovalniško in tožilniško obliko, kjer je *-iv* v zaprtem zlogu. V drugih sklonih, kjer sledi še en zlog, se v ukrajiniščini *-iv-* premenjuje z *-ov-* (16) ali *-jev-* (17):

(16) Львова (gen.), Львову (dat.) Львовом (ins.), в Львові (loc.), Львові (voc.);

(17) Миколаєва (gen.), Миколаєву (dat.), Миколаєвом (ins.), в Миколаєву/Миколаєві (loc.), Миколаєві (voc.).

V slovenščini in večini slovanskih jezikov ima izhodiščna imenovalniška oblika svojilnih pridevnikov obrazilo *-ov-*, npr. *Trdinov vrh*, *Gabrovo*, ob preglasu pa *-ev-*, npr. *Kidričevo*. Pri prevzemanju iz slovanskih jezikov je stopnja prilagajanja slovenščini načeloma večja kot pri neslovanskih jezikih. Po drugi strani bi za čim večje približevanje izvornemu jeziku v teh primerih lahko predlagali dvojnico, npr.:

(18) Lviv, Mikolajiv (bližje ukrajiniščini) in Lvov, Mikolajev (bližje slovenščini zaradi izhodiščno svojilnega morfema *-ov/-ev*).

Kot je vidno zgoraj, pri sklanjanju v slovenščini oblika z *-ov/-jev-* ustreza neimenovalniškim in netožilniškim oblikam v ukrajiniščini – zlasti npr. pri krajevnih imenih zelo pogostem mestniku. Kar se tiče razmerja, je stanje v korpusu Gigafida z 12 : 1 v prid slovenščini bolj prilagojene oblike (to odraža tudi SP 2001, ki navaja le obliko *Lvov*), v korpusu Trendi pa je ukrajiniščini bližja oblika dobro zastopana, tako da se prednost slovenščini bolj prilagojene oblike prepolovi (6 : 1). Pri drugem mestu – pristanišču, ki je postalo znano po zadnjih dogodkih – v korpusu Gigafida zadetkov skoraj ni (tudi SP 2001 ne navaja nobene od oblik), sta pa dvojnici uravnoteženi, medtem ko v korpusu Trendi s 4 : 1 prevladuje ukrajiniščini bližja oblika.

Zgoraj povedano glede pojavnosti in pogostnosti dvojnic dobro prikazuje (skrajšan) stavčni zgled iz korpusa Trendi (poudarki D. K. in M. U.): *Noč pred tem so bili Kijev, mesti Lvov in Zaporožje ter regija Mikolajiv tarče silovitih zračnih napadov ruske vojske.*

4.2 Končaj *-ja* pri srednjem spolu (ukrajiniščina)

Kot je izpostavljeno v zgledu (14), poleg oblik *Zaporožje*, *Zaporižje* obstaja tudi ukrajiniščini najbližja oblika *Zaporižja*, ki se zgleduje po izvorni ukrajinski *Запорижжя*. Treba je poudariti, da končaj *-ja* za podvojenim soglasnikom v ukrajiniščini označuje samostalnike srednjega spola ednine. Kot kažejo zgledi iz korpusov Gigafida 2.0 (tu le v sledih) in Trendi, bi v slovenščini to obliko razumeli kot samostalnik ženskega spola ednine in jo sklanjali temu ustrezno. Zato v tovrstnih primerih predlagamo zamenjavo končaja *-ja* z *-je*, s čimer ohranimo srednji spol z ustreznim sklanjatvenim vzorcem (gl. tudi stavčni zgled na koncu 4.1).

4.3 (Ne)prevzemanje množine pri izhodiščno samomnožinskih oblikah

Do težav prihaja pri prevzemanju krajevnih imen, ki so v vzhodnoslovanskih jezikih samomnožinski samostalniki. Če nekoliko posplošimo, lahko rečemo, da se kažeta dva načina prevzemanja:

a) Krajevno ime zaradi morfemske podobnosti s slovenskimi krajevnimi imeni množinskost ohranja, npr.:

(19) belorus. Баранавічы > sln. Baranoviči, Baranovičev; rus. Боровичи > sln. Boroviči, Borovičev.

V korpusnem gradivu so sicer stranskosklonske oblike, npr. v *Baranovičih*, iz *Baranovičev*, redke (glede na obseg korpusa Gigafida komaj zaznavne); v rabi je opazna tendenca, da se krajevno imenu dodaja občno (tipa mesto, vas, naselje), ki se pregiba, krajevno ime pa je v desnem prilastku nesklonljivo.

b) Krajevno ime ni podobno slovenskim krajevnim imenom, zato množinskosti ne ohranja in ga sklanjamo kot edninski samostalnik moškega spola s podaljšavo z -j:

(20) ukr. Суми > Sumi, Sumija; ukr. Черкаси > Čerkasi, Čerkasija, rus. Сочи > Soči, Sočija.

Prehod v ednino in sklanjanje s podaljševanjem osnove je viden tako v korpusu Gigafida kot Trendi, so pa glede na aktualnost gradiva v korpusu Trendi zgledi pogostejši.

Zlasti pri množinskih krajevnih imenih na -ci, -ki je vidno omahovanje med obema možnostma (še pogosteje pa dodajanje občnega imena), npr.:

(21) rus. Люберцы > sln. Ljuberci, Ljubercev/Ljuberci, Ljubercija; rus. Петушки > Petuški, Petuškov/Petuški, Petuškija.

Nasploh so kljub podobnosti s slovenskimi (verjetno tu določeno vlogo igra krajevna nebližina) množinske oblike redke: pri *Ljubercih* jo najdemo npr. na slovenski strani z opisom kraja v Wikipediji: *V 90. letih 20. stoletja je v Ljubercih delovala ena od najhujših združb organizirane kriminala v Moskvi*.

5 Zaključek

S spreminjanjem politične slike in intenzivnim medijskim poročanjem o tem so se odprla vprašanja prevzemanja iz ukrajinsčine in beloruščine, ki sta bili v pravopisnem priročniku SP 2001 obravnavani razmeroma obrobno. Veljala je tiha predpostavka, da se tudi lastna imena ukrajinskega in beloruskega izvora rada prevzemajo prek ruščine in so zato najpogosteje v temu ustrezni obliki tudi uveljavljena (prim. SP 2001: »Rusko obliko ukrajinskega imena ohranimo, če je pri nas uveljavljena« (§ 1114); »Ruske oblike beloruskih imen ohranjamo, če so pri nas uveljavljene« (§ 1115)). Ruščina je vse do razpada Sovjetske zveze na vzhodnoslovanskem območju veljala za dominantni jezik. Sodobni dogodki so to dojemanje vsaj do neke mere spremenili. To bolj ali manj potrjuje tudi primerjava korpusnih pojavitev prevzetih zapisov vzhodnoslovanskih lastnih imen v korpusu Gigafida 2.0 in novejšem, sproti posodabljajočem se korpusu Trendi. V prvem korpusu, ki je bil nazadnje posodobljen leta 2019, je navadno več pojavitev ukrajinskih in beloruskih imen, prevzetih prek ruščine, medtem ko ukrajinsčini in beloruščini približani zapisi pogosto niso prisotni (kar glede na navajanje uveljavljenega velja tudi za SP 2001). V korpusu Trendi, ki odseva aktualno medijsko rabo, so tovrstni zapisi navadno prisotni vsaj v sledih ali sploh prvič omenjeni, pri nekaterih pa je opazen tudi izrazit porast. Menimo, da bo

zlasti pri teh zadnjih v predlogu novega pravopisnega priročnika smiselno razmisliti o dvojnici. K zapisu, ki je bližji ukrajiniščini, bi lahko pripomoglo tudi upoštevanje občnega besedja v ukrajinsko-slovenskem slovarju (Dumka 2018) – v slovenščino neprevzeto ukrajinsko besedje namreč v zapisu sledi jezikovnim pravilom ukrajiniščine.

Izpostavili smo nekatere težave pri prevzemanju vzhodnoslovanskih osebnih in krajevnih imen, kjer v rabi opazamo dvojnice, ki po eni strani odsevajo zgoraj omenjena razmerja in njihove spremembe. Po drugi strani lahko ugotovimo, da so določene jezikovne značilnosti vzhodnoslovanskih jezikov slovenskemu sistemu bolj tuje kot druge – omenimo zlasti akanje, jakanje, cekanje, ukrajinski prehod nekdanjih *e* in zlasti *o* v *i* v zaprtih zlogih ter ukrajinsko obrazilo *-ja* pri srednjepolskih samostalnikih ednine. Našteti pojavi vplivajo na to, da pri rabi dvojnic navadno prevladuje oblika, ki navedenih pojavov ne odraža in je s tem slovenskemu sistemu bližja (kot do sedaj uveljavljena je pogosto navedena v SP 2001). Pri v vzhodnoslovanskih jezikih samomnožinskih krajevnih imenih ob prevzemanju najpogosteje prihaja do dodajanja občnega imena (*kraj, mesto* ipd.), lastno ime pa se ne sklanja z glasovnimi končnicami. Množinske oblike, celo če so sistemsko upravičene (ob končajih *-či/ci(-ki)*), so razmeroma redke. Če oblika ni prepoznavna kot množinska, se pri prevzemu pregiba s podaljšavo osnove z *-j*.

Viri in literatura

- DERGANC, Aleksandra, 2009: Potemkinove vasi in Bakhtin (Še nekatere dileme pri slovenjenju lastnih imen iz ruščine). *Slavistična revija* LVII/2. 295–300.
- DUMKA, Vladimir, 2018: Ukrajinsko-slovenski in slovensko-ukrajinski slovar – Українсько-словенський та словенсько-український словник. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop 10. 5. 2024).
- JANKOWIAK, Mirosław, 2020: Cekanje-Dzekanje. *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*. https://doi-org.nukweb.nuk.uni-lj.si/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_035861 (dostop 10. 5. 2024).
- Korpus Trendi: Spremljevalni korpus in spremljajoči podatkovni viri. <https://sled.ijs.si/korpus-trendi/> (dostop 10. 5. 2024).
- KRVINA, Domen, PETRIC ŽIŽIĆ, Špela, 2024 (v tisku): The Relation between the Composition of Corpora (Genre Balance and Representativeness) and Their Reliability in Compiling General Explanatory Dictionary. *Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies* 16.
- MOLDOVAN, Aleksandr (ur.), 2020: *Enciklopedija. Russkij jazyk*. Moskva: AST-PRESS ŠKOLA.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo. <https://pravopis8.fran.si/gen/sp8.pdf> (dostop 10. 5. 2024).
- SP 2001 = *Slovenski pravopis: Pravila*, 2001. https://fran.si/134/slovenski-pravopis/datoteke/Pravopis_Pravila.pdf (dostop 10. 5. 2024).

RABA LOČIL SKOZI PRIZMO UPORABNIŠKIH ZADREG V JEZIKOVNI SVETOVALNICI

Tina Lengar Verovnik

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si, tina.lengar-verovnik@zrc-sazu.si

DOI: 10.4312/Obdobja.43.191-197

V prispevku na gradivu vprašanj iz spletne Jezikovne svetovalnice ugotavljam, s katere vrste dilemami pri rabi ločil se srečujejo njeni uporabniki. Analiza kaže, da je največ vprašanj povezanih z interpretacijo pravopisnih pravil ob konkretnih problemih, neredko pa so dileme povezane tudi z jezikovnimi spremembami. Podrobneje zato predstavljam vprašanja, v katerih uporabniki ne izkazujejo pomanjkljivega poznavanja obstoječe kodifikacije, temveč z njimi nakazujejo, da ta ni zadostna ali dovolj natančna oz. da je prišlo v normi do sprememb.

pravopis, ločila, jezikovna kodifikacija, jezikovna norma, jezikovno svetovanje

This article analyzes questions from the Language Consulting Service database to identify punctuation problems faced by its users. The analysis shows that most questions are related to interpreting rules in the context of specific problems, but often the issues are also related to linguistic changes. It therefore offers a more detailed presentation of questions in which users do not demonstrate insufficient knowledge of the current codification, but instead indicate that it is not sufficient or precise enough, or that the norm has changed.

normative guide, punctuation, linguistic codification, language norms, language consulting

1 Uvod

Ločila so v pravilih *Slovenskega pravopisa* 2001 (SP 2001) opredeljena kot »enodelna ali dvodelna nečrkovna pisna (grafična) znamenja«, ki zaznamujejo »1. tonski potek, premore, vrste stavkov, povedi ipd.; 2. okrajšave besed in besedila, vrstilstnost številnikov, kratnost prislovov, zapisanih s številkami, ipd.« (§ 226–228). Tudi po Nunbergu (1990: 17) ločila le delno določa njihova grafična podoba nealfanumeričnih znamenj; z vidika njihove funkcije jih je po njegovem mnenju treba obravnavati skupaj z drugimi zaznamovalci, kot so različne pisave (pokončna, ležeča, krepka), začetnice, odstavniki umiki, presledki ipd., ki se jih lahko uporablja za različne namene (tj. so lahko tudi večfunkcijski). Avtor ločila zato opredeljuje kot kompleksen podsistem pisnega jezika, katerega pravil ni mogoče dojeti zgolj z introspekcijo. Čeprav je sprva nastal s prenosom principov naravnega jezika v njegovo zapisovanje, se je v procesih standardizacije, intelektualizacije in specializacije namreč sproti

prilagajal komunikacijskim zahtevam raznovrstnih pisnih besedil (Nunberg 1990: 6–7). Ti procesi prilagajanja in spreminjanja jezikovnih norm – tudi glede rabe ločil – v jeziku nenehno potekajo, zato je razumljivo in pričakovano, da jih nobena kodifikacija ne more odražati v celoti oz. ne more v celoti veljati za daljše časovno obdobje.

Od prve izdaje aktualnih pravopisnih pravil (1990) so minila več kot tri desetletja, od zadnje (v SP 2001) več kot dve. To je bilo obdobje izjemnega porasta javno objavljenih izvorno slovenskih in prevedenih pisnih besedil najrazličnejših žanrov; z razvojem digitalnih medijev in tehnologij se je povečala dostopnost do besedilno raznovrstne produkcije. Jezikovne spremembe, inovacije in dileme, povezane s tem razvojem, je mogoče zaznati tudi z analizo enega od gradivsko dostopnejših virov uporabniških dilem, in sicer vprašanj in odgovorov v spletni Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Pregled uporabniških zadreg seveda ni edina metoda, ki jo lahko uporabimo pri preverjanju pravopisne kodifikacije in ugotavljanju norme. Vendar pa jezikovne spremembe nikoli ne nastajajo v vakuumu, poleg tega sodobna spoznanja sociološke in drugih strok kažejo, da ima vključevanje javnosti v znanstveno raziskovanje mnoge dobre plati.¹ Ker gre pri uporabnikih Jezikovne svetovalnice za posameznike, ki so praviloma jezikovno dobro izobraženi in vprašanja pogosto zastavljajo zaradi poklicnih potreb (Dobrovoljc idr. 2020: 20–21), je analiza težav, ki jih razkrivajo v dialogu s strokovnim forumom, zagotovo lahko dobro izhodišče za kasnejšo uporabo še drugih metod vključevanja javnosti (npr. anketiranje, strokovni intervjuji, javna razprava)² oz. gradivnega raziskovanja (npr. s pomočjo korpusnih in drugih besedilnih preverb).

2 Vprašanja glede ločil v Jezikovni svetovalnici

V nadaljevanju predstavljam štiri skupine vprašanj, kot so se izoblikovale ob analizi gradiva v Jezikovni svetovalnici. Pregledala sem vprašanja z najvišjo taksonomsko oznako *ločila*; iz podrobnejše obravnave sem izločila vprašanja o rabi in stavi vejice, saj so bila ta – z ozirom na pravila v SP 2001 – podrobno predstavljena že v Lengar Verovnik (2018). Pri razvrščanju v skupine nisem upoštevala ločnic, kot jih za ločila uporablja SP 2001 (npr. končna proti nekončna ločila, skladijska in neskladijska

- 1 V tem smislu je tudi za pravopisje zanimiv koncept t. i. občanske znanosti (angl. *citizen science*), kot ga opisuje Mlinar (2021). Sodobno znanstveno delovanje postaja tako v teoriji kot praksi namreč vse bolj prepleteno z vsakdanjim življenjem slehernika in družbe, laično znanje, ki je podlaga občanski znanosti, pa ni napad na profesionalno znanost, temveč ga je treba dojemati »predvsem kot širšo osnovo, ki brez zamejenosti na institucionalizirano znanost prispeva k skupnemu cilju ustvarjati in razširjati znanje« (prav tam: 25).
- 2 Udeležba mnogoterih posameznikov, povezanih v družbene mreže, ter večja explicitnost in usmerjenost postopkov reševanja jezikovnih problemov je tudi značilnost t. i. organiziranega jezikovnega menedžmenta (Jernudd, Neustupný 1987), kamor lahko umestimo prenovo pravopisne kodifikacije. Nekvapil (2006) opozarja še, da v sodobnosti jezikovni menedžment ne poteka le na ravni nacionalnih ustanov, katerih dejavnosti so usmerjene v družbo kot celoto, temveč tudi na ravni različnih družbenih mrež (vse od šol, podjetij do medijev ipd.) in z različnim dosegom. Jezikovni menedžment mora torej poleg makro družbene ravni upoštevati tudi različne mikro družbene ravni in dinamiko dialektičnega razmerja med obojimi.

raba), saj me je zanimalo predvsem, kaj uporabniki z opisom dileme sporočajo glede rabe ločil. Skladno s tem sem jih razdelila na: 1) vprašanja, ki kažejo na nepoznavanje ali slabo poznavanje kodifikacije; 2) vprašanja, ki kažejo na potrebo po dopolnitvi ali izboljšanju kodifikacije (glede dikcije, primerov rabe ipd.); 3) vprašanja, ki odstirajo nove, doslej še neevidentirane položaje rabe posameznih ločil; 4) vprašanja, ki nakazujejo širše oz. pogoste spremembe v rabi (ki niso dojemane kot napake), posledično pa tudi že spremembe v pravopisni normi.

2.1 Nepoznavanje kodifikacije

Vprašanja te vrste so redka, kar potrjuje zgoraj zapisano ugotovitev, da so uporabniki Jezikovne svetovalnice praviloma jezikovno dobro izobraženi oz. znajo poiskati podatke v jezikovnih priročnikih. Gre predvsem za poizvedbe po konkretnih pravopisnih pravilih, v katerih se kaže slabše poznavanje kodifikacije (npr. ali je prav *str.3* ali *str. 3*).

2.2 Težave pri interpretaciji pravil

Večina vprašanj glede ločil v Jezikovni svetovalnici je še vedno povezana z interpretacijo pravil in s povezovanjem pravila oz. dikcije s konkretnimi primeri iz rabe, kar sta ugotavljali že Dobrovoljc in Jakop (2011: 105). Pogosto pri tem ne gre za preprosto nepoznavanje kodifikacije, temveč za to, da uporabniki ne znajo povezati enega ali več pravil s svojo konkretno besedilno zadrego. Takšno je npr. vprašanje, ali je v primeru *Kupila je kar nekaj stvari (kruh, mleko, jogurt itd.)* zaporedje pike, zaklepaja in še ene pike ob koncu povedi dopustno. Gre resda za niz ločil, ki v besedilih ni pogost, a ne nasprotuje nobenemu pravopisnemu pravilu. Dilema morda izhaja iz pravila, da dveh zaporednih pik (neskladenjske in skladdenjske) navadno ne pišemo (SP 2001, § 260, zgled *Prišli so vsi: Jakob, Marija, Mojca, Andrej itd.*).

2.3 Novi položaji pri rabi ločil

V to kategorijo spadajo nekatere novosti (glede na SP 2001) pri rabi ločil, ki so bile na podlagi vprašanj iz Jezikovne svetovalnice predstavljene že v monografiji *Kje pa vas jezik žuli?* (Dobrovoljc idr. 2020), npr. raba nestičnega predložnega pomišljaja ob večbesednih oz. veččlenskih zvezah (prav tam: 39; npr. 25. 2. 2019 – 1. 3. 2019), raba stičnega vezaja v samostalniških zloženkah (prav tam: 28, 317–18; npr. *novinar-urednik*), podrobnejši popis vlog skladdenjskega pomišljaja v dvo- ali veččlenskih zvezah (prav tam: 36–37), natančnejša načela (ne)zapisovanja dveh različnih končnih ločil, kadar je prvo del citirane povedi oz. naslova (prav tam: 73–75). V nadaljevanju predstavljam še dve novejši vprašanji.

Prvo vprašanje se nanaša na zapis večbesednih dvojnih imen, kadar jih zapišemo s kraticami. V predlogu pravopisnega poglavja *Krajšave v Pravopisu 8.0* so evidentirane zveze kratic, ki so nastale iz podrednih besednih zvez (npr. *Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti > ZRC SAZU*), tovrstnega primera pa v poglavju ni. Skladdenjska zgradba, kakršno ima dvojno ime *Olimpijski komite Slovenije - Zveza športnih zvez* (nastalo iz dveh prej samostojnih entitet), narekuje

v primeru kratic zapis s stičnim vezajem, tj. *OKS-ZŠZ*. Hkrati pa to vprašanje ponovno odpira dileme, povezane z zapisovanjem samih dvojnih imen. Za ta SP 2001 (§ 427) kot vmesno ločilo predvideva nestični vezaj, ki pa se v rabi ni ustalil in ga uporabniki v praksi pogosto nadomeščajo z nestičnim pomišljajem kot tipično nestično »črtico«, ki jo na tem mestu samodejno zapiše tudi najpogosteje uporabljeni urejevalnik besedil Word. V poglavju Velika in mala začetnica v *Pravopisu 8.0* je v dvojnih zemljepisnih imenih preliminarno uporabljen pomišljaj (§ 50 in 51; npr. *Hrastje – Mota*), v komentarjih k poglavju (Dobrovoljc idr. 2021) pa je opozorjeno, da bo utemeljitev podana šele v poglavju o stavi ločil. A ob sorodnih primerih stvarnih imen se zaplete, saj bi imeli torej enak zapis tako pri dvojnih imenih tipa *Olimpijski komite Slovenije - Zveza športnih zvez* kot pri imenih tipa *Slovenske železnice – Potniški promet*, pri katerih je drugi del glede na prvega v pojasnjevalnem odnosu. Če oboje zapišemo s kraticami, je razlika očitna: *OKS-ZŠZ* proti *SŽ – PP*. V obdobju po izidu aktualnega pravopisa so se v rabi vedno pogosteje pojavljale že zgoraj omenjene samostalniške zloženke, pri katerih so lahko v obeh prvinah tako eno- kot večbesedni leksemi. Možna smer reševanja pri obeh (skladenjsko in pomensko sorodnih) skupinah bi bila raba stičnega vezaja pri enobesednih podstavah (*vrtnar-cvetličar, Šmarje-Sap*)³ in nestičnega vezaja pri večbesednih podstavah (*oblikovalec kovin - orodjar, Hrib - Loški Potok*), a to težav v rabi ne bi odpravilo. Druga možnost pa je zapis tudi večbesednih podstav s stičnim vezajem, kar je za samostalniške zloženke že uporabljeno v Dobrovoljc idr. 2020 (318; *oblikovalec kovin-orodjar*, torej tudi *Olimpijski komite Slovenije-Zveza športnih zvez*). Vsekakor je v tem primeru vprašanje (oz. niz vprašanj) v Jezikovni svetovalnici sprožilec za nadaljnje gradivno raziskovanje in iskanje smiselnih rešitev.

Drugo vprašanje pa je vezano na rabo ločil v posebnih okoliščinah, ko moramo čim krajše zapisati obdobje trajanja, pri katerem je znana le okvirna letnica začetka in/ali konca. Gradivo korpusa Gigafida 2.0 kaže, da se v takih primerih pojavlja kombinacija okrajšave *ok.* (za *okoli*), letnic in pomišljaja, lahko tudi poševnice. Z *ok.* je označeno približno leto začetka ali konca nečesa. Največkrat gre za leto rojstva osebe, redkeje za leto smrti ali za oboje, vmesno obdobje pa zaznamuje predložni pomišljaj: *Luka Knafelj (ok. 1621–1671) naj bi bil rojen v Ribnici na Dolenjskem*. Ob okrajšavi *ok.* lahko dvom o natančni letnici, ko gre za niz začetek – konec, dodatno zaznamuje še poševnica: *Šems Ed Din Muhamed (ok. 1325/6–ok. 1390) je znan po imenu Hafis*. V gradivu je poševnica tudi sicer rabljena v takih primerih, torej ko je predložni pomišljaj že »zaseden«: *Motiv drug na drugega položenih trilstov v vrhnjem delu okna srečamo v Parizu (Saint-Chapelle, Gornja kapela, 1241–1245/48)*. Poševnica se pri letnicah bolj običajno pojavlja pri dveh zaporednih letih, zlasti ko govorimo o časovnih obdobjih, ki obsegajo del enega in del drugega leta (smučarska sezona, študijsko leto, letnik revije). Pri zaznamovanju obdobja pa je poševnica – če gre za edino ločilo – redka, ne zaznamuje pa le obdobja dveh let, temveč tudi daljše časovne

3 Tak zapis je predvideval *Načrt pravil za novi slovenski pravopis* (1981), na str. 102 navaja primera *Videm-Krško* in *Vič-Rudnik*.

razpone: *Alegorija Zgodovine, ok. 1772/73, freska v Vatikanski knjižnici; Freska iz španskega samostana San Pedro de Arlanza, ok. 1220/30.*

2.4 Spremembe v normi

Tudi pri tej kategoriji so bile nekatere spremembe opisane že v Dobrovoljc idr. (2020), npr. uveljavljanje razlike med stično in nestično rabo poševnice (prav tam: 77–78; npr. *Trst/Trieste* proti *slo. Trst / it. Trieste*), spremembe pri rabi ločil ob raznolikem alinejnem oblikovanju besedil (prav tam: 458–463) ter spremembe pri ločilih v nagovorih oz. začetnih in končnih pozdravih pri dopisih (prav tam: 453–457).

Ravno pri tej temi se vedno znova kaže, da se je raba (in delno tudi norma) od zadnje kodifikacije precej spremenila. Pri začetnem pozdravu oz. nagovoru se v dopisih vedno bolj uveljavlja pika, saj na tak način lažje osamosvojimo naslednjo poved, ki pomensko tvori novo enoto (čeprav je za nekončnim ločilom zapisana z malo začetnico). Najpogostejša je v sodobni rabi sicer vejica, medtem ko se klicaj umika, saj se nekaterim zdi premočno ločilo, spet pa drugi ga uporabljajo, kadar želijo povečati formalnost nagovora (prim. Kalin Golob 2003). Pri končnem pozdravu, kjer je nekdanje prevladovalo zapisovanje brez (končnega ali nekončnega) ločila, pa se poleg te možnosti in poleg zapisovanja pike (ki jo SP 2001 navaja kot edino drugo možnost) uporabniki danes redko odločajo tudi za klicaj, vedno pogosteje pa za vejico. Ta je po eni strani posledica želje po zaznamovanju premolka, ki ga na tem mestu naredimo pri branju besedila, po drugi strani pa gre lahko tudi za vpliv (tujejezičnega) elektronskega dopisovanja. Kot edino ločilo za zaključnim pozdravom vejico denimo navaja *Medinstitucionalni slogovni priročnik*, po katerem se ravna v ustanovah EU. Obenem pa vprašanja glede rabe ločil v dopisih odpirajo še eno pomembno temo, to je prepletanje vloge in rabe ločil z vlogami in rabami drugih (pravo)pisnih zaznamovalcev pri oblikovanju besedil oz. njihovih tipičnih sestavnih delov.⁴

Na manjšo, a vendar zaznavno spremembo v rabi kaže tudi naslednje vprašanje: »Kaj pa, kadar sta pri črkovni oznaki točke v povedi uporabljena uklepaj in zaklepaj, npr.: *glede točke (a) petega odstavka ...; vsebina potrčila iz točke (b) šestega odstavka ...; Preglede iz točke (a) 12. člena Uredbe 000/2000/ES opravlja CURS, preglede iz točke (b) 12. člena Uredbe 000/2000/ES pa ...*« Po pravilih SP 2001 lahko posamezne dele besedila označimo bodisi s številkami ali črkami. Za številkami pišemo neskladenjsko piko in redkeje tudi zaklepaj, za črkami pa le zaklepaj. Kombinacije uklepaja in zaklepaja SP 2001 ne pozna, v slovenskih besedilih se je začela pojavljati pod vplivom tujejezičnih stilnih norm. Pri uradnih besedilih, ki nastajajo kot prevodi v ustanovah EU, je tak način zapisovanja denimo posledica načela primerljivosti med

4 V Jezikovni svetovalnici se tega dotikajo npr. vprašanja o kombinaciji začetnice in poševnice ali oklepaja na začetku povedi (*Sošolec/sošolka naj ti pomaga; (Ne)uspeh slovenskih nogometašev*) ter začetnice pri besedilnih delih v poljih preglednic. Nekaj o tem je že bilo napisano v Dobrovoljc idr. 2020 (poglavje Oblikovanje besedila), zagotovo pa je na mestu premislek, ali bi bilo smiselno kot dodatek k pravopisnemu priročniku oblikovati tudi praktična navodila za posebne besedilne položaje (npr. alinejni zapis) in tipe (npr. dopis).

izvirnikom in prevodom, saj morajo biti besedila, ki se objavijo v vseh jezikih EU, čim bolj primerljiva tudi po obliki. Nezanemarljiv pa je pri vseh v slovenščini pišočih tudi vpliv nastavitve za členjenje besedil v urejevalnikih besedil, ki kot eno od možnosti ponujajo tudi zapisovanje tipa (a).

3 Zaključek

Pregled vprašanj in odgovorov v Jezikovni svetovalnici kaže, da je glavnina dilem pri ločilih povezana z interpretacijo obstoječih pravil, ki jih v vsebini očitno ni treba spreminjati, je pa treba premisliti o diktaciji, izbiri zgledov in razširitvi (v smislu ponatančenja). Pomembna skupina so primeri novih rab ločil, ki jih vprašanja v svetovalnici gotovo ne zajemajo v celoti, zato jih bo treba iskati tudi v drugih jezikovnih forumih in v strokovnih obravnavah (npr. jezikovnih koticah), zagotovo pa se bo seznam izpopolnil tudi z javno razpravo, ki sledi objavi vsakega pravopisnega poglavja na spletnem mestu *Pravopisa 8.0*. Tretja podmnožica pa so spremembe norme, kakršna je bila nazadnje kodificirana s SP 2001. Tudi te zagotovo niso v celoti zajete v korpusu vprašanj in odgovorov iz Jezikovne svetovalnice, poleg tega je pri njih – podobno kot pri prejšnji skupini – treba preverjati uveljavljenost v širšem gradivnem korpusu in po premisleku tudi z drugimi metodami (npr. anketiranjem ali strokovnimi intervjuji). Šele na tak način bo mogoče ugotavljati tudi, ali gre za splošne ali morda (besedilno) specializirane pojave, kakršna je že omenjena raba ločil v pozdravnih delih dopisov, pa tudi v naslovih, podpisih k slikam, besedilih v preglednicah ipd.

Viri in literatura

- DOBROVOLJC, Helena, 2022: Vežaj ali pomišljaj med večbesednima imenoma in kraticama. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5879/vezaj-ali-pomi%C5%A1ljaj-med-ve%C4%8Dbesednima-imenoma-in-kraticama> (dostop 5. 7. 2024).
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOBROVOLJC, Helena idr., 2020: *Kje pa vas jezik žuli? Prva pomoč iz Jezikovne svetovalnice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOBROVOLJC, Helena idr., 2021: *Komentar k poglavju »Velika in mala začetnica«*. <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Pravopis80/Velikainmalaza%C4%8Detnica> (dostop 25. 5. 2024).
- JERNUDD, Björn Holger, NEUSTUPNÝ, Jiří Václav, 1987: *Language Planning: For Whom? Lorne Laforge (ur.): Actes du Colloque international sur l'aménagement linguistique: Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Les Presses de L'Université Laval. 69–84. *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/> (dostop 25. 5. 2024).
- KALIN GOLOB, Monika, 2003: *O dopisih: predlog za standardizacijo*. Ljubljana: GV založba.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2014: *Pravna besedila: oklepaj in druga ločila*. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1414/pravna-besedila-oklepaj-in-druga-lo%C4%8Dila> (dostop 5. 7. 2024).
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2018: *Vežica v pravopisu*. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 87–101.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2023: *Izbira ločila za opredelitev obdobja med dvema časovnima točkama*. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/6320/izbira-lo%C4%8Dila-za-opredelitev-obdobja-med-dvema-%C4%8Dasovnima-to%C4%8Dkama> (dostop 5. 7. 2024).

- Medinstitucionalni slogovni priročnik*, 2022. Luxembourg: Urad za publikacije Evropske unije. <https://publications.europa.eu/code/sl/sl-000100.htm> (dostop 25. 5. 2024).
- MLINAR, Zdravko, 2021: Kaj nam prinašata koncept in gibanje občanska znanost/citizen science?: Uveljavljanje raziskovanja kot sestavine vsakdanjega življenja. *Časopis za kritiko znanosti* XLIX/282. 23–63.
- Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, 1981. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- NEKVAPIL, Jiři, 2006: From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica* XX. 92–104.
- NUNBERG, Geoffrey, 1990: *The Linguistics of Punctuation*. Chicago: Center for the Study of Language and Information.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. www.fran.si (dostop 25. 5. 2024).
- VRANJEK OŠLAK, Urška, 2024: Ločila pri končnem pozdravu v dopisih. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/6930/lo%C4%8Dila-pri-kon%C4%8Dnem-pozdravu-v-dopisih> (dostop 5. 7. 2024).
- WEISS, Peter, 2018: Pika, zaklepaj, pika. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3111/pika-zaklepaj-pika> (dostop 5. 7. 2024).
- WEISS, Peter, LENGAR VEROVNIK, Tina, VRANJEK OŠLAK, Urška, DOBROVOLJC, Helena, 2021: Piki za začetnim nagovorom v bran. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4963/piki-za-za%C4%8Detnim-nagovorom-v-bran> (dostop 5. 7. 2024).

LEKTORIRANJE V SODOBNI JEZIKOVNI KULTURI: MERILA KAKOVOSTI IN POKLICNI STANDARDI

Kristina M. Pučnik

Lektorsko društvo Slovenije, Ljubljana
kristina@lektoriranje.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.199-206

Lektoriranje ni popravljanje slabo napisanih besedil, temveč izoblikovana in zvrstno utemeljena skrb za ustrezno podobo javno objavljenih besedil, kar je povsem običajen evropski kulturni in strokovni standard. Lektor je član tima, ki oblikuje kakovostna besedila, namenjena javni objavi, in prvi bralec besedila. Prispevek je namenjen pregledu obstoječih meril, po katerih se presoja kakovost lektorjevega dela, in poklicnih standardov s sorodnih področij. Sklene se s predlogom etičnega kodeksa s poklicnimi standardi za lektorje in jezikovne svetovalce.

lektoriranje in jezikovno svetovanje, poklicni standardi, etični kodeks, Lektorsko društvo Slovenije

Copyediting is not correcting poorly written texts, but instead sophisticated genre-based attention to the appropriate character of published texts to meet common European cultural and professional standards. A copyeditor is a member of a team shaping quality texts for public consumption, and he or she is the first reader of the text. This article reviews the criteria by which the quality of a copyeditor's work can be judged, as well as professional standards in related fields. It concludes with a proposal for a code of ethics with professional standards for copyeditors and language advisors.

copyediting and language advising, professional standards, code of ethics, Slovene Society of Language Editors and Proofreaders

1 Uvod

Jezikovna kultura je po M. Kalin Golob (2003: 256) v ožjem pomenu stopnja ustreznosti jezikovnega pojava glede na sporočajnske norme, določene za dani jezik (t. i. kultiviranost jezika), v širšem pomenu pa teoretično podprta nega knjižnega jezika, pri kateri je cilj vsestransko razvit in enoten knjižni jezik ter jezikovna kultiviranost tistih, ki ga uporabljajo.

Lektoriranje je v sodobni jezikovni kulturi izoblikovana in zvrstno utemeljena skrb za ustrezno podobo javno objavljenih besedil.¹ Lektorji kot člani timov, v katerih nastajajo kakovostna besedila, namenjena javni objavi, so prvi bralci besedila z ustrezno

1 M. Matešič z reške filozofske fakultete omenja pogodbo z založnikom, ki sega v prva desetletja po izumu tiskarskega stroja in v kateri je izrecno navedeno, da je za jezikovno pravilnost objave odgovoren avtor sam. Ker pa je založništvo hitro napredovalo in se je število natisnjenih naslovov množilo, so avtorji

izobrazbo ter v lektorskih kolektivih in stanovskem društvu posebej usposobljeni za poklic lektorja. Svojo strokovnost na posameznih strokovnih področjih izkazujejo z izkušnjami in priporočili, večinoma ob osnovnem pogoju ustrezne izobrazbe.

1.1 Bela knjiga o jezikovnih storitvah

Stanovska združenja lektorjev, prevajalcev in tolmačev od leta 2018 intenzivneje spodbujajo razpravo o tem, kako do ustreznih (kakovostnih) in dostopnih jezikovnih storitev (prim. *Bela knjiga o prevajanju 2018*). Prizadevajo si za vzpostavitev poklicnih standardov na področju delovanja vseh specializiranih jezikovnih uporabnikov (Pregelj 2019: 172) in opozarjajo na usklajeno skrb države v okviru načrtovane jezikovne politike.

Ena od možnosti za ureditev razmer je uvedba registra svobodnih poklicev kot javne knjige. Vpis vanj bi bil pogojen z izpolnjevanjem minimalnih pogojev za opravljanje posameznih dejavnosti, ki bi jih oblikovala stroka, tj. reprezentativne organizacije oz. strokovna združenja.² Tako bi zagotovili visoke standarde za storitve svobodnih poklicev. Uvedba registra bi vzpostavila red na trgu nekvalificiranega opravljanja storitev, ki z nelojalno konkurenco dodatno otežuje položaj tistih posameznikov, ki so za opravljanje neke dejavnosti ustrezno usposobljeni.³

1.2 Jezikovna politika

Urejanje področja jezikovnih poklicev je del jezikovne politike države. Jezikovna politika združuje različne razvojne politike države in je povezana z njeno razvojno funkcijo, ta pa je v Sloveniji ustavna kategorija. *Bela knjiga 2018* je predlagala še druge rešitve za omenjene težave skupine jezikovnih poklicev (Pregelj 2019: 171–175), vendar pri pripravi Resolucije o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (*Uradni list RS* 94/21) ni bila upoštevana. Čeprav je med poglavitnimi nameni ter vloga in pomen nacionalnih programov opredeliti javni interes na določenem področju, za jezikovne poklice v Sloveniji še ni bil opredeljen v nobenem od nacionalnih programov⁴ (Klajnšek 2023: 116).

1.3 Potrdilo o kakovostni jezikovni storitvi

Naročniki jezikovnih storitev si različno zagotavljajo zaščito in jamstvo, da svoje naročilo zaupajo kompetentni osebi, ter s tem kakovostno opravljeno storitev. Nekatere fakultete od študenta ob predložitvi zaključne naloge zahtevajo, da predloži diplomu

in založniki ugotovili, da potrebujejo izobražene strokovnjake, ki bi namesto njih preverjali jezikovno pravilnost besedila (Grce 2022).

- 2 Lektorsko društvo Slovenije je leta 2019 sprejelo *Pravilnik o certifikatu Lektorskega društva Slovenije*.
- 3 »Projekt ustrežnejše regulacije svobodnih poklicev predstavlja pomemben del programa reform Lizbonske strategije [...]. Strategija se oblikuje in izvaja v vseh državah članicah EU ter naj bi zagotovila večjo konkurenčnost evropskega gospodarstva, istočasno pa dosegla tudi oba temeljna cilja: večjo gospodarsko rast in nova delovna mesta. [...] K razvoju strukturnih pogojev za opravljanje (reguliranih) svobodnih poklicev obvezuje tudi Direktiva o storitvah na notranjem trgu (Direktiva 2006/123/ES, UL L 376, str. 36)« (Pregelj 2019: 172).
- 4 Niti v *Strategiji razvoja Slovenije 2030*, ki je krovni in hierarhično najvišji strateško-razvojni dokument iz leta 2022.

lektorja študentovega zaključnega besedila. Informacijski pooblaščenec je leta 2012 izdal mnenje, da »fakulteta nima pravnega temelja za obdelavo podatkov o diplomi lektorja, zato ta ni dopustna«. Ob tem poudarja, da bi bila obdelava osebnih podatkov lektorja diplomske naloge tudi »prekomerna«, saj za ugotovitev, ali je posamezni študent uspešno pripravil diplomsko nalogo, ni treba preverjati ustreznosti lektorja, ampak ustreznost diplomske naloge kot take⁵ (Informacijski pooblaščenec 2012).

2 Merila kakovosti

Ker je lektoriranje ključno za javno objavljena besedila s pomembnim vplivom na jezikovno kulturo, smo najprej raziskali zahteve glede kakovosti pri javnem naročanju jezikovnih storitev.

2.1 Preverjanje kakovosti storitev po javnih naročilih v Republiki Sloveniji

Od leta 2018 do 2020 je Ministrstvo za javno upravo v sodelovanju s petimi strokovnimi združenji na področju jezikovnih poklicev pripravljalo *Smernice za javno naročanje storitev prevajanja, tolmačenja in lektoriranja*.⁶ Poseben poudarek je bil na opredelitvi meril, kar je v skladu z zahtevo Zakona o javnem naročanju, ZJN-3 (četrti odstavek 84. člena), da »za oddajo javnega naročila storitve izdelave računalniških programov, arhitekturnih in inženirskih storitev ter prevajalskih in svetovalnih storitev naročnik ne sme uporabiti zgolj cene kot edinega merila za oddajo javnega naročila«. S smernicami se želi naročnikom prikazati, kako v postopke javnega naročanja vključevati kakovost in kako jo meriti, zato predstavljamo usklajeno vsebino predloga smernic tik pred oddajo v nadaljnje postopke.⁷

Kakovost jezikovnih storitev določajo (kot pogoj za sodelovanje pri javnem naročanju prevajalskih, tolmaških in lektorskih storitev): strokovna usposobljenost, izobrazba ter izkušnje prevajalca, tolmača in lektorja.

ZJN-3 določa, da naročnik lahko od ponudnikov zahteva, da so vpisani v enega od poklicnih ali poslovnih registrov, ki se vodijo v državi, v kateri ima gospodarski subjekt sedež. V Republiki Sloveniji za opravljanje dejavnosti prevajanja, tolmačenja in lektoriranja ni predpisano, da morajo biti izvajalci vpisani v tak register. Na javnih razpisih se izvajalci izbirajo na podlagi ekonomsko najugodnejše ponudbe. Skupna

5 Za pričujoči prispevek sta zanimiva še dva navedka iz mnenja (Informacijski pooblaščenec 2012): »Zato bi v takem primeru visokošolski zavod lahko od študenta zahteval podatke o imenu, priimku in naslovu opravljanja prakse lektorja, ki ima registriran s.p., ne pa tudi podatkov o diplomi lektorja. [...] Poleg tega iz veljavne zakonodaje ne izhaja, da bi moral imeti posameznik, ki opravlja dejavnost lektorstva, določeno vrsto izobrazbe. Prav tako za opravljanje te dejavnosti ni treba pridobiti posebne licence.«

6 Delo je usklajeval Direktorat za javno naročanje pri omenjenem ministrstvu. Žal se je priprava smernic ustavila tik pred dokončno uskladitvijo. Osnutek dokumenta je na vpogled v arhivu Lektorskega društva Slovenije.

7 Cilj smernic je bila »opredelitev potreb naročnika tako, da na podlagi ustreznih meril izbere izvajalca, ki je cenovno primeren, njegovo delo pa kakovostno ter upošteva delovno, socialno, davčno in drugo zakonodajo«.

ocena posameznega ponudnika je seštevek ocen iz merila kakovosti in merila cene. Najugodnejša ponudba je tista, ki doseže najvišjo skupno oceno.⁸

Po obravnavanem predlogu smernic se kakovost lahko opredeli na podlagi:

- formalne izobrazbe izvajalcev jezikovnih storitev,
- dejanske strokovne usposobljenosti,
- delovnih izkušenj (vrste, reference, količina, članstvo⁹ v strokovnih združenjih),
- testnih prevodov oz. lektur ipd.

2.2 Model FAR

Švedski model FAR¹⁰ je predviden za ocenjevanje kakovosti podnaslovnega prevoda. Temelji na sistemu kazenskih točk, ki ocenjevalcu omogoča, da natančno določi področja izboljšave. Model ocenjuje z ugotavljanjem napak (manjših, običajnih in resnejših) na treh ravneh besedila:

- 1) **smiselnost** (v izvornem in ciljnem jeziku) se vrednoti po semantičnih (lažne prijatelje označi za manjše napake, dobesečen prevod za običajne, resnejša napaka pa je nejasen pomen prevoda) in stilističnih napakah (zaradi katerih je ovirano razumevanje);
- 2) **sprejemljivost** besedila se ocenjuje glede na slovnične napake, črkovanje ter pri rabi frazemov in drugih stalnih besednih zvez;
- 3) **razumljivost** oz. jasnost pa se ocenjuje po stavčni strukturi, posebnih oznakah (ležeči tisk, navednice) in hitrosti branja.

Tako kot pri večini razprav o ocenjevanju testnih prevodov in lektur je tudi pri tem poudarjena pomanjkljivost **subjektivnost** ocenjevanja jezikovne storitve. Že Pedersen (2017) navaja tudi pristranskost, nenagrajevanje odličnih rešitev in dejstvo, da model temelji na analizi napak.

Menimo, da bi se tudi pri ocenjevanju kakovosti lektorja na podlagi testne lekture bolje obnesel model po opisanem zgledu modela FAR, s katerim bi se analizirale prezrte jezikovne pomanjkljivosti in napake lektoriranega besedila. Da dokumenta, ki bi ga izdajalo strokovno združenje in bi potrjeval strokovno usposobljenost lektorja, ni mogoče pridobiti z enim samim pisnim preizkusom večšine lektoriranja, smo v Lektorskem društvu Slovenije ugotovili leta 2014, ko smo s poskusnim preizkusom za pridobitev lektorske licence želeli ugotoviti merila, po katerih bi lahko presojali usposobljenost lektorja (M. Pučnik 2019: 139).

8 Uteži (najvišje vrednosti) meril ne smejo biti določene prenizko, ker bi, če bi več ponudnikov doseglo najvišje število točk, o izbiri odločala le cena. Priporočeno razmerje za izbor ponudnika je: 30 % ocene temelji na ceni, 70 % ocene pa na kakovosti.

9 Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije je novembra 2020 predlagalo, da je treba pri tem merilu upoštevati članstvo samo v tistih združenjih, ki preverjajo usposobljenost in izkušnje kandidatov, ali pa vsaj razlikovati pri točkovanju med društvi, ki to počnejo, in tistimi, ki ne. Na vpogled v arhivu Lektorskega društva Slovenije.

10 Kratica iz angl. *functional equivalence* – enak smisel, *acceptability* – sprejemljivost in *readability* – razumljivost (Pedersen 2017).

2.3 Hrvaška

Pri raziskovanju meril kakovosti smo opazili Hrvaško, tudi zaradi januarja 2024 sprejetega *Zakona o hrvaškem jeziku*. Brez formalno opredeljenih meril kakovosti¹¹ in poklicnih standardov je v tem zakonu 10. člen namenjen vlogi lektorjev in pomenu lektorskih storitev pri jezikovnem urejanju besedil v državni upravi in v okviru evropske integracije. Lektorje besedil državne uprave glede terminološke obravnave usmerja k posvetovalnemu organu (za zaščito, skrb in razvoj hrvaškega jezika) iz 17. člena istega zakona, t. i. svetu za hrvaški jezik, v katerem so predstavniki ustanov in strokovnih združenj, ki se ukvarjajo s kroatistiko na Hrvaškem in v institucijah Evropske unije. Do maja 2024 ustanovitve tega sveta nismo zasledili.

3 Poklicni standardi

Zaradi opisanega stanja poklicne dejavnosti in razmer dela poklicne skupine bi poklicni standardi predstavljali pomemben korak k ureditvi in statusu poklica lektorja in jezikovnega svetovalca ter zaščiti naročnikov. Med slovenskimi viri smo poiskali pomembna izhodišča in pregledali obstoječe poklicne standarde v drugih jezikovnih poklicih.

3.1 Slovenski zametki poklicnih standardov za lektoriranje

Posegi v besedilo so predstavljeni v učbeniku *Slovenski jezik 4* (Korošec, Dular 1992 v: Štumberger 2022: 99), posebej lektorjevi pa predvsem kot upoštevanje načel praktične stilistike.

V že obravnavanem predlogu smernic za javno naročanje storitev prevajanja, tolmačenja in lektoriranja (2020) je razdelek o celovitem lektorskem procesu, in sicer v štirih korakih:

- 1) **seznanitev** z besedilom;
- 2) **ocena težavnostne** stopnje lektoriranja in okvirno **časa** za lektoriranje besedila;
- 3) **prvo lektoriranje** (nujno upoštevanje spoznanj sodobnega jezikoslovja, normativistike in slovenistike; nujno sodelovanje med lektorjem in avtorjem ali prevajalcem besedila);
- 4) **drugo lektoriranje** (preverjanje kakovosti in utemeljitev pomembnejših posegov).

Po zgledu španskih napotil (Comin Sebastián 2017) je Lektorsko društvo Slovenije leta 2020 natisnilo letak za ozaveščanje naročnikov lektoriranja. Na njem sta opredeljena sodobno lektoriranje in vloga lektorja. Na drugi strani letaka so priporočena vprašanja, na katera si je treba odgovoriti pred naročilom jezikovnega pregleda besedila.¹²

11 Omenimo lahko le splošni oris meril za kakovost po M. Matešić, tudi izvajalki uporabnega tečaja hrvaškega jezika za lektorje in prevajalce (v okviru programa vseživljenjskega izobraževanja na Filozofski fakulteti na Reki) (Grce 2022).

12 Vsebina letaka je povzeta na spletni strani Lektorskega društva Slovenije med pomembnimi vprašanji in odgovori (gl. <https://www.lektorsko-drustvo.si/pomembna-vprasanja/>).

3.2 Smernice in standardi v drugih jezikovnih poklicih

Slovensko društvo **podnaslovnih prevajalcev** (tudi druga evropska društva, prim. danske smernice 2021) je opredelilo standarde kakovostne storitve v slovenščini. Poimenovali so jih smernice in razvrstili v tri razdelke: tehnične in oblikovne zahteve, značilnosti podnapisov ter jezik.

Konferenčni tolmači (člani ZKTS-ja) dosledno upoštevajo *Kodeks poklicne etike* in svoje delo opravljajo v skladu s poklicnimi standardi in splošnimi delovnimi pogoji. Zaradi delovnega okolja imajo posebej opredeljene ustrezne delovne pogoje za opravljanje storitev konferenčnega tolmača, v poklicnih standardih pa določbe o ključnih elementih dogovora oz. naročila storitve (pogodba, plačilo, tim tolmačev, delovni dan, potovanje, dnevnice, namestitve).

Zaradi posebnih okolij, v katerih delajo **skupnostni tolmači**,¹³ je najprej nastal *Etični kodeks skupnostnih tolmačev* kot seznam temeljnih načel in vrednot pri delovanju te poklicne skupine. *Standardi prakse* opisujejo načine udejanjanja etičnih načel v praksi. Zato so standardi v osmih razdelkih izoblikovani in navedeni vzporedno s posameznim etičnim načelom, vsakemu pa je dodan primer iz slovenske prakse.

V ključnem dokumentu za **kanadske urednike in uredniško stroko** (najnovejša izdaja 2024, v slovenščino je prevedena izdaja iz leta 2016) se na lektorjevo delo nanašajo standardi za stilistično urejanje, besedilno urejanje in korekturno branje.

Med **britanskimi** nacionalnimi poklicnimi standardi je **standard za založništvo**, katerega namen je zagotavljanje točnosti in konsistentnosti izdanih besedil. Zato standard posebej obravnava jezikovni pregled, tako da opredeli delovni postopek ter znanje in kompetence, potrebne za to delo.

4 Etični kodeks in poklicni standardi Lektorskega društva Slovenije

Stanovsko društvo ima skupaj s stalno dejavnostjo ozaveščanja splošne javnosti v društveni razpravi predlog etičnega kodeksa s poklicnimi standardi. S tem dokumentom bi vsaj stanovsko društvo po zgledu sorodnih področij in jezikovnih poklicev ter zaradi potrebe, opisane v *Beli knjigi 2018*, jasno izrazilo odgovornost predstavnikov stroke do javnosti, naročnikov njihovih storitev in poklicnih kolegov.

Etični kodeks pri lektorjevem delu opredeljuje šest nujnosti:

- 1) strokovna usposobljenost lektorja in jezikovnega svetovalca;
- 2) stalno strokovno izpopolnjevanje;
- 3) profesionalnost – jasna opredelitev pristojnosti in omejitev; upoštevanje razvoja in dosežkov slovenistične stroke ter njihova ustrezna uporaba;
- 4) komunikacijske kompetence – z naročnikom, piscem, posebej komunikacija z drugimi strokovnjaki v timu ter strokovno in splošno javnostjo;
- 5) zaupnost podatkov – nerazkrivanje, skrbno ravnanje s podatki;
- 6) kolegialnost – odklanjanje pogojev, ki predstavljajo tveganje za kakovost dela; neškodovanje stanovskemu kolegu in ugledu lektorskega poklica; prizadevanje za pravično vrednotenje dela.

13 »Skupnostni tolmači omogočajo javnim uslužbencem, da nudijo svoje storitve [...] neslovensko govorečim uporabnikom, da dostopajo do storitev javnih služb in storitev ostalih segmentov [...]« (Pokorn idr. 2021).

Lektor in jezikovni svetovalec je jezikovni strokovnjak z jezikoslovno izobrazbo. Posebno skrb namenja vseživljenjskemu strokovnemu izpopolnjevanju na področju lektoriranja in jezikovnega svetovanja. V komunikaciji z naročnikom ali avtorjem besedila je lektor jezikovni svetovalec, zato kot podpora piscu upošteva njegovo izbiro in raven njegove bralne pismenosti ter odpravlja še tiste ovire do kakovostnega besedila za javno objavo, ki so povezane s piščevo pismenostjo in spretnostjo pisnega izražanja. Čeprav je naročnik lektoriranja po navadi pisec besedila, se lektor zaveda, da je namen njegovih posegov v besedilo razumljivost in sprejemljivost besedila za bralca. Lektorjeve odločitve za posege v besedilo morajo temeljiti na smernicah iz slovarskih in pravopisnih jezikovnih virov ter hkrati upoštevati avtorjevo prednostno izbiro.

Sistem organizacije lektorjevega dela podpira timski pristop, tako da omogoča vključevanje delovne in strokovne skupnosti ter zbiranje pomembnih podatkov iz jezikovnih virov, zagotavlja pa orodja za podporo lektorjevim odločitvam, ki upoštevajo potrebe naročnikov.

Usklajevanje med vsemi udeleženci procesa oblikovanja kakovostnih besedil za javno objavo temelji na kakovostni in strokovni komunikaciji ter medsebojnem zaupanju. Lektorjeva pravica je stik z avtorjem besedila in naročnikom lektoriranja in jezikovnega svetovanja. Lektor ima pravico, da je njegovo ime jasno in nedvoumno navedeno glede na delo, ki ga opravi (lektoriranje, jezikovno urejanje – to so nujni popravki: pravopisni, oblikotvorni, oblikoslovni, skladenjski in leksikalni; ter slogovni posegi in predlogi v soglasju s piscem). Lektorjeva vloga ni avtorska, ampak jezikovnosvetovalna.

Lektorjeva dolžnost je, da vsak svoj poseg v besedilo lahko utemelji v skladu s strokovnimi smernicami (pravopisnimi, slovničnimi ter stilnimi in žanrskimi normami). Kljub temu da je avtorjeva pravica, da posege zavrne, se to ne pričakuje, če so utemeljeni po strokovnih smernicah.

5 Sklep

Sodobne jezikoslovne razprave o jeziku obravnavajo jezikovno zmožnost (npr. bralna in funkcionalna pismenost), jezikovni repertoar (slovarji), jezikovne prakse (pravopisna pravila in napotki v Jezikovni svetovalnici pri ZRC SAZU) ter zbiranje podatkov o slovenščini (korpusi). Za jezikovno kulturo so pomembni tudi poklici, ki v praksi udeležujejo spoznanja raziskovalcev in razvoj jezikoslovja. Poleg tega se z etičnim kodeksom in poklicnimi standardi na danem poklicnem področju pripomore h kulturi kakovosti, podpore in zagovornišva ter predstavljanja stroke in delovanja.

Zagotovilo za kakovostno lektorsko storitev s ciljem doseganja opredeljene in želene jezikovne kulture (tj. za uspešno sporočanje v jeziku in z jezikovnimi sredstvi, ustreznimi glede na sporočanje norme, ter vsestransko razvit in enoten knjižni jezik, pa tudi jezikovna kultiviranost govorcev in piscev) so ustrezno usposobljeni lektorji, ki spoštujejo poklicne in etične standarde.

Viri in literatura

- COMIN SEBASTIÁN, Pilar, 2017: *Decálogo para encargar la corrección de un texto*. Madrid: UniCo (Unión de Correctores).
- GRCE, Mirjana, 2022: Mihaela Matešić: Lektorji nisu jezična policija, nego dragocjeni suradnici autorima. Intervju. *Novi list* 16. 2. 2022 (dostop 5. 5. 2024).
- Guidelines for subtitling in Denmark: Version 4*, 2021. Forum for Billedmedieoversættere. https://undertekstning.dk/download/guidelines_subtitling_uk_v4_october_2021/.
- Informacijski pooblaščenec, 2012: *Obdelava diplome lektorja diplomske naloge*. Mnenje št. 0712-1/2012/1434 z dne 9. maja 2012. <https://www.ip-rs.si/mnenja-zvop/obdelava-diplome-lektorja-diplomske-naloge>.
- KALIN GOLOB, Monika, 2003: Jezikovna kultura, jezikovno načrtovanje in evropsko združevanje. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 255–270.
- KLAJNŠEK, Aljanka, 2023: Nacionalni program za jezikovno politiko in področje jezikovnih poklicev. Jana Zidar Forte (ur.): *Odvrženi plašč nevidnosti: jubilejni zbornik ob 50-letnici ZKTS*. Ljubljana: ZKTS. 111–117.
- KOCIJANČIČ POKORN, Nike, BAUMAN, Jasna, HIRCI, Nataša, MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, PISANSKI PETERLIN, Agnes, ROVAN, Barbara, SKARLOVNIK ZIHERL, Andreja, ZIDAR FORTE, Jana, 2021: *Slovenski standardi prakse za skupnostne tolmače*. Ljubljana: Slovensko translatološko društvo Stridon.
- M. PUČNIK, Kristina, 2019: Lektorska licenca in drugi poskusi regulacije poklica. Barbara Pregelj (ur.): *Bela knjiga o prevajanju 2018: Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- National Occupational Standards 2012: Book and Journal Publishing. SKS PUB20. Proofread content*. <https://www.ukstandards.org.uk/en/nos-finder/SKS%20PUB20/proofread-content> (dostop 1. 5. 2024).
- PEDERSEN, Jan, 2017: The FAR Model: Assessing Quality in Interlingual Subtitling. *JoSTrans: The Journal of Specialised Translation* 28. 210–229.
- Pravilnik o certifikatu Lektorskega društva Slovenije*. https://www.lektorsko-drustvo.si/wp-content/uploads/2021/11/Pravilnik-o-certifikatu-LDS_27-3-2019.pdf (dostop 1. 5. 2024).
- PREGELJ, Barbara (ur.), 2019: *Bela knjiga o prevajanju 2018: Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Professional Editorial Standards 2024*. Toronto: Editors Canada.
- Smernice za podnaslavljanje v slovenščini*, 2020. Ljubljana: Društvo slovenskih filmskih in televizijskih prevajalcev.
- ŠTUMBERGER, Saška, 2022: Projekt razvijanje veščin za uspešno lektoriranje in urejanje besedil. Rok Dovjak (ur.): *Miti včeraj, danes, jutri – kongresni zbornik Lektorskega društva Slovenije*. Ljubljana: Lektorsko društvo Slovenije. 97–100.
- Uredniški standard združenja urednikov Kanade 2016 – Professional editorial standards 2016*, 2023. Prevedla Sabina Štrubelj. Ljubljana: Založba eBesede.
- Zakon o hrvatskom jeziku. *Narodne novine* 14/2024. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_02_14_252.html (dostop 5. 5. 2024).
- Zakon o javnem naročanju (ZJN-3). *Uradni list RS* 91/15.
- Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije: *Kodeks, standardi in delovni pogoji*. <https://www.zkts.si/o-zkts/kodeks-poklicne-etike-poklicni-standardi-in-delovni-pogoji> (dostop 5. 5. 2024).

JEZIKOVNA VPRAŠANJA O DIGITALNIH VSEBINAH V POVEZAVI S ŠIRŠIM DRUŽBENIM KONTEKSTOM: ANALIZA PRIMEROV IZ JEZIKOVNE SVETOVALNICE

Mija Michelizza

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
mija.michelizza@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.207-213

V prispevku se osredinjamo na jezikovna vprašanja, povezana z digitalnimi vsebinami, ki so objavljena v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. V analizi izpostavljamo najbolj pereče teme, pri katerih se pojavljajo dileme, in ugotavljamo povezave med temi dilemami in širšim družbenim dogajanjem. Zlasti izstopajoče je obdobje epidemije covida-19, ko je bil zaznan tudi porast z digitalnimi vsebinami povezanih vprašanj.

jezikovno svetovanje, Jezikovna svetovalnica, digitalne vsebine, splet, internet

This article focuses on language issues related to digital content published by the Language Consulting Service of the ZRC SAZU Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language. The analysis highlights the most pressing issues that arise and identify how they are connected with broader social developments. Particularly noteworthy is the COVID-19 epidemic, when there was also an increase in issues related to digital content.

language consulting, Language Consulting Service, digital content, web, internet

1 Uvod

Digitalne vsebine so v sodobnem svetu povsem prepletene z vsakdanjim življenjem, zato ni nenavadno, da vzbujajo zanimanje raziskovalcev z najrazličnejših raziskovalnih področij, tudi jezikoslovja. V prispevku se osredinjamo na analizo vprašanj iz Jezikovne svetovalnice, povezanih z digitalnimi vsebinami. Kot digitalne vsebine razumemo vse, kar je v najširšem smislu povezano s spletom, internetom, računalniškimi tehnologijami ipd., pri čemer se z izbiro gradiva za analizo, tj. iz Jezikovne svetovalnice, omejujemo na splošni jezik. Na terminološka vprašanja s področij računalništva, informatike, digitalnega marketinga ipd. odgovarjajo v Terminološki svetovalnici na portalu Terminologišče (prim. Žagar Karer, Fajfar 2023). Jezikovna svetovalnica na spletu deluje od leta 2012, samo jezikovno svetovanje pa je na inštitutu potekalo telefonsko in pisno ter organizirano priložnostno med sodelavci že od same ustanovitve inštituta (Dobrovoljc 2023: 318), vendar ta svetovanja niso bila sistematično arhivirana. Jezikovne dileme analiziramo v področnih sklopih in ugotavljamo korelacije med posameznimi vprašanji in širšim družbenim dogajanjem.

Prve jezikoslovne raziskave, povezane s spletom in internetom,¹ so se za slovenski jezik začele že kmalu po letu 2000, ko so raziskovalke in raziskovalci zlasti osvetljevali posamezne problematike, kot npr. nesistemske besedotvorne postopke v kontekstu novih tehnologij (Logar 2004), ali se osredinjali na jezik v posameznih besedilnih tipih, kot so predstavitevne strani vladnih inštitucij (Verovnik 2003), računalniški klepeti (Kranjc 2003), e-poštna sporočila (Nidorfer Šiškovič 2007; Dobrovoljc 2008), spletni forumi (Jakop 2008), blogi in Wikipedija (Michelizza 2015) idr. Obsežnejše raziskave spletnih besedil je spodbudil projekt Janes, v okviru katerega je nastal tudi prosto dostopni besedilni korpus, sicer poimenovan korpus nestandardne slovenščine (Fišer, Erjavec, Ljubešić 2016), najnovejše raziskave pa prikazujejo še fluidnost teh besedil med poloma knjižnega in neknjižnega (Poteko, Stabej 2023) idr.

2 Metodologija dela

Na podlagi iskanj po ključnih besedah *splet*, *internet* in nekaterih drugih ciljnih iskanj smo iz baze Jezikovne svetovalnice² izločili 60 enot na obravnavano temo. Uvodoma smo vprašanja razvrstili v štiri širše skupine problematik, in sicer 1) pravopisna vprašanja (20 vprašanj oz. 31,3 %), 2) vprašanja, povezana z leksiko in slovarji (20 vprašanj oz. 31,3 %), 3) skladenjska in oblikoslovna vprašanja (15 vprašanj oz. 23,4 %) ter 4) razno (9 vprašanj oz. 14 %). Ker so štiri vprašanja v Jezikovni svetovalnici vsebovala po (vsaj) dve podvprašanji, ki sta segali na dve širši področji, so ta vprašanja šteta dvojno, skupno število analiziranih vprašanj pa je tako 64. Z vsakega krovnega področja izpostavljam po eno skupino vprašanj, ki so številčno najbolj izstopajoča, pri čemer z analizo teh vprašanj (in odgovorov) poskušamo ugotoviti, zakaj so ravno izpostavljene problematike pri uporabnikih najpogostejše. Analiziranih 60 enot za konec razvrstimo še kronološko in tako ugotovljamo povezave med temami vprašanj in širšim družbenim dogajanjem v času, ko so bila vprašanja poslana v svetovalnico.

3 Analiza po jezikoslovnih področjih

3.1 Pravopisna vprašanja

Največ pravopisnih vprašanj iz Jezikovne svetovalnice, povezanih z digitalnimi vsebinami, je o zapisu male in velike začetnice. Uporabnike je zanimalo, ali z veliko začetnico zapisujemo imena platforme, kot je *Facebook*, ali so tovrstna imena (*Facebook* in *Twitter*) sploh lastna imena, kako je s posameznimi poimenovanji spletnih trgovin oz. storitev, ki se zapisujejo kot dvozačetnice (*YouTube*) ali pa imajo

1 Internet je mednarodno omrežje, ki omogoča dostop do informacij drugih mrež, splet pa označuje informacijski sistem, ki omogoča izmenjavo informacij preko protokola *www* (*http*).

2 V Jezikovno svetovalnico sicer prispe več vprašanj, kot je kasneje objavljenih. Nekaj je neželene pošte, ponovljenih vprašanj istega avtorja, od leta 2018 se ne odgovarja več na vprašanja v zvezi z izvorom priimkov (Dobrovoljc 2023: 326), nekatera vprašanja so preusmerjena v Terminološko svetovalnico, manjši delež pa je tudi vprašanj, ki se ponovijo in ki jih ne zastavi isti uporabnik svetovalnice. Odgovor uporabniku je zgolj povezava na starejši odgovor na enako ali zelo podobno vprašanje, v javno dostopnem delu Jezikovne svetovalnice pa ta vprašanja niso vidna. Takšnih vprašanj na obravnavano tematiko v internem delu Jezikovne svetovalnice ni.

na začetku besede malo začetnico, ki ji običajno sledi velika (npr. *eBay*, *iTunes*) ipd. Uporabnike je prav tako zanimalo, kako je z zapisom začetnice pri spletnih portalih, kot je *večer.si* oz. *Večer.si*, kjer pa je dilema verjetno bolj kot s pravopisom povezana z bojaznijo, da iskanje oz. posredovanje spletne strani zaradi razlikovanja velike začetnice ne bi bilo uspešno. Večinoma gre za novosti, ki so v predlogu novih pravopisnih pravilih *Pravopis 8.0* popisana v poglavjih {138} Raba velike začetnice sredi besede in {139} Mala začetnica na začetku lastnega imena, ob zastavljenem vprašanju v Jezikovno svetovalnico pa teh smernic še ni bilo. Da je na področju digitalnih vsebin največ vprašanj prav v zvezi z zapisom male in velike začetnice, pravzaprav ni nepričakovano, saj je ta tema v Jezikovni svetovalnici najbolj pereča sploh. Kot navaja Dobrovoljc (2023: 327) za analizirano prvo desetletje delovanja spletne Jezikovne svetovalnice, je namreč v celotni bazi največ vprašanj prav za tovrstne pravopisne dileme. V zvezi s pravopisom zasledimo še dileme glede ločil v naslovih spletnih člankov, glede deljenja spletnih naslovov, glede pisanja skupaj, narazen oz. z vezajem (npr. pisanje zloženek s prvo sestavino *kripto*), izpostavljena je tudi problematika t. i. *e-tvorjenk*.

3.2 Leksikalna in slovarska vprašanja

V drugi sklop smo uvrstili vprašanja, ki segajo na področji leksike in slovarja, posebej pa izstopajo vprašanja, povezana z jezikovnimi izbirami, pri čemer gre večinoma za dileme ob prevzemanju, ki segajo od podomačevanja do iskanja slovenske ustreznice. Uporabnike zanima, ali je ustrežnejše zapisati *zoomati* ali *zumati*, *youtuber* ali *jutjuber*, *skypati* ali *skajpati* ter *googlati* ali *guglati*, pogosto se dilema pojavi tudi v zvezi s slovenskimi ustrezniciami – je ustrežnejše *selfie*, *selfi* ali *sebek*, *hashtag*, *hešteg* ali *ključnik*, *blog* ali *spletnik* ipd. Včasih uporabniki ustreznice ne poznajo, bi jo pa želeli uporabiti (npr. *podcast*). Pokazano je že bilo, da je večina internetne leksike v slovenščini prevzeta iz angleščine (Michelizza, Žagar Karer 2018: 84), kar je pogosto osnova za dvom jezikovnega uporabnika o ustreznosti jezikovne izbire. Pri tem je treba poudariti, da tovrstne podomačitve običajno niso normirane s strani jezikoslovcev brez potrditve v rabi, ampak se, kot ugotavlja Jakop (2008: 320–323) na primeru neformalne komunikacije v spletnem forumu, pogosto zgodijo spontano. Kot je razvidno tudi iz zgornjih primerov iz Jezikovne svetovalnice, je prevzemanje lahko stopenjsko: prva stopnja prevzemanja je običajno citatno poimenovanje, ki mu lahko sledita polcitatno poimenovanje in uveljavitev slovenske ustreznice. Ta je lahko novotvorjenka, kot npr. *sebek*, ali pa v procesu pomenotvorja že obstoječa beseda pridobi nov pomen, kot v primerih *ključnik* in *spletnik*. Obe besedi namreč najdemo že v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju, kjer je *ključnik* poimenovanje za cvetlici kukavičjo lučco in lučnik, *spletnik* pa je bilo nekdanje poimenovanje za venec. Navedeni primeri so ena redkih poimenovanj spletne in širše računalniške realnosti, ki so nastala neposredno v slovenščini in ne s podomačevanjem ali dobosednim prevodom iz angleščine (Michelizza, Žagar Karer 2018: 90; Michelizza 2020). V zvezi z leksiko in slovaropisjem so pogosto aktualna tudi vprašanja o protipomenkah (npr. nasprotja besed *spletni* ali *namestiti*), jezikovni uporabniki se zanimajo o ustreznosti

besede v določenem kontekstu (zapis glagola *tekstati* na avtocestnih tablah), zanima jih, zakaj določene besede (v času pisanja vprašanja) ni v slovarju ipd. Uporabnik je npr. spraševal po besedi *e-pošta*, ko ta še ni bila uslovarjena v nobenem od splošnih razlagalnih slovarjev za slovenščino.

3.3 Skladenjska in oblikoslovna vprašanja

V sklopu vprašanj s področij skladnje in oblikoslovja izstopajo dileme, povezane z izbiro predloga v predložnih zvezah, ki se pogosto nanašajo na koncept virtualnega prostora. Dilema, ki se je pojavila že kmalu ob začetku delovanja Jezikovne svetovalnice, je bila, ali je ustrežneje zapisati *na spletu* ali *v spletu*. Morda je res v začetku še prevladoval predlog *v*, ko je bila pomenska navezava na medmrežje oz. omrežje še močnejša, na kar opozarja tudi Dobrovoljc (2014) v odgovoru, kjer rabo zveze s predlogom *v* povezuje s konceptom trodimenzionalnosti. Na kasnejšo prevlado predloga *na* v besedni zvezi v slovenskem jeziku je verjetno vplival tudi angleški predlog *on* v prevodu *on the Web*. Podobna dilema je povezana z vezljivostjo glagola *prijaviti se*, in sicer *v portal* oz. *na portal*. Konkretna primera imata v korpusu skoraj enako število pojavitev, kot ugotavlja Lengar Verovnik (2017) v odgovoru, opozarja pa, da se na splošno *vpis* oz. glagol *vpisati* večinsko vežeta s predlogom *v*. Zanimivo bi bilo preveriti, v kolikšni meri na izbiro predloga vpliva izvorni jezik, torej angleščina, in ali na izbiro predloga morda vpliva tudi izvorni pomen samostalnika, kjer ta obstaja. Pomisleke pri izbiri predloga in dvome, ki se ob možnih izbirah porajajo, zagotovo povzročata tudi abstraktnost virtualnega prostora, kjer težko rečemo, ali je nekaj zgoraj ali spodaj, zunaj ali znotraj, višje ali nižje, na kar se sicer naslanjamo pri krajevnih opredelitvah v realnem svetu. Vsekakor bi bilo treba tematiko raziskati obširneje, česar pa trenutni format prispevka ne omogoča.

Med drugimi oblikoslovnimi temami, ki jezikovne uporabnike na področju digitalnih vsebin najbolj begajo, zgolj omenimo še težave pri sklanjanju imen aplikacij, kot npr. *Teams*, *Zoom* ali *ChatGPT*, in kategorijo živosti, pri čemer se npr. uporabniki sprašujejo, ali lahko uporabljamo živostno tožilniško obliko *appla* in *googla*. Dobrovoljc (2015) v odgovoru v Jezikovni svetovalnici pojasnjuje, zakaj se kategorija živosti uspešno uveljavlja pri napravah: »Gre za proces posebitve, robotizacije, človeškosti njihovega ravnanja naših naprav, ki nas spremljajo na vsakem koraku.« To, da gre za pogosto težko opredeljivo stvarnost znotraj virtualnega, nas torej ne ovira, da ne bi teh pripomočkov dojemali zelo osebno.

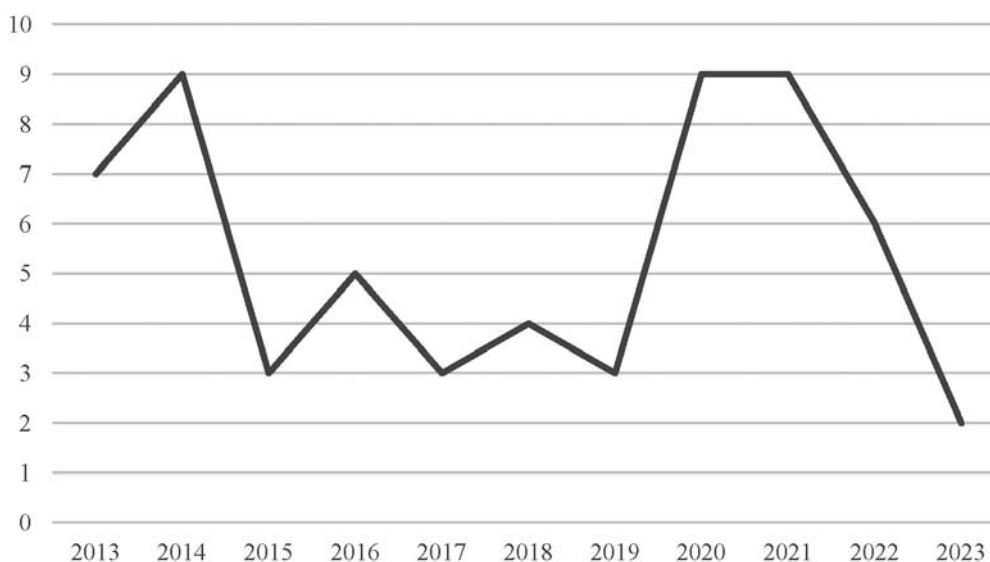
3.4 Razno

Za ponazoritev obsežnosti diapazona vprašanj, povezanih s spletom, internetom in drugimi digitalnimi vsebinami, v Jezikovni svetovalnici med preostalimi analiziranimi vprašanji predstavljamo še pravorečne dileme (npr. izgovarjava *ChatGPT*) in stilistična vprašanja (npr. kako na vizitko zapisati osebne podatke, tudi e-naslov in spletni naslov), vprašanja, ki so povezana s pravilnostjo zapisa spletnih naslovov, in dilemo, ali bo alternativni način navajanja spletnega naslova (brez *https://*) sploh omogočil dostop do zelene spletne strani. Bolj kot s pravopisom je dilema povezana

z omogočanjem komunikacije v digitalnem svetu (Michelizza 2015: 120). Tu je še vprašanje o definicijah različnih jezikoslovnih pojmov, kot so *portal*, *korpus*, *baza* idr., ki so se pojavili v digitalni dobi, kar znova razkriva potrebo po jezikoslovnem terminološkem slovarju, ki v našem prostoru še manjka, kot v odgovoru v Jezikovni svetovalnici navaja tudi Vranjek Ošlak (2022). Vprašanja se nanašajo tudi na druge jezikovne in jezikoslovne informacije, povezane z digitalnimi vsebinami (npr. o prvih digitaliziranih jezikovnih priročnikih, o zanesljivosti informacij zapisa in prečrkovanj tujih imen na Wikipediji) idr.

4 Povezava med temami vprašanj in širšim družbenim dogajanjem

Znano je, da se uporabniki Jezikovne svetovalnice z vprašanji (in posledično tudi sodelavci z odgovori) zelo hitro odzivajo na novonastale družbene okoliščine ali aktualne dogodke, kot npr. ob smrti kraljice Elizabete, ko je novi kralj postal Karel III. in so se jezikovni uporabniki spraševali, kako novega kralja poimenovati (Dobrovoljc 2023: 335–336). V drugem delu raziskave smo zato analizirana vprašanja razporedili kronološko in glede na leto, v katerem je bilo vprašanje postavljeno (gl. Graf 1), preverili morebitno povezavo s pojavnostjo, na katero se vprašanje nanaša, in časom, ko je bilo vprašanje zastavljeno.

Graf 1: Število vprašanj, povezanih z digitalnimi vsebinami, v Jezikovni svetovalnici po letih.

Pokazalo se je, da se večina vprašanj v zvezi z imeni aplikacij, programov ipd. oz. s poimenovanji internetne stvarnosti ne pojavi takoj v prvih letih delovanja Jezikovne svetovalnice, ki so najbližje nastanku posameznih aplikacij (njihov nastanek namreč večinoma datira kmalu po letu 2000), ampak šele kasneje, ko se iz različnih razlogov uveljavijo v širši javnosti. Od leta 2012 do 2014, v prvih letih delovanja Jezikovne

svetovalnice, so se pojavila vprašanja v zvezi z imeni *Facebook*, *YouTube*, *Skype* in nelastnoimenskim *selfijem*, veliko kasneje, od leta 2019 do 2021, pa vprašanja v zvezi z *eBayem*, *QR kodo* ali *podkasti*, čeprav so nastala v podobnem obdobju oz. nekatera celo pred prej omenjenimi. Programa *Zoom* in *Teams* sta nastala v času, ko je Jezikovna svetovalnica že delovala, in sicer je *Zoom* nastal leta 2013, *Teams* pa 2017, prvo vprašanje v zvezi z njima pa se je v svetovalnici pričakovano pojavilo šele v obdobju epidemije covid-19, ko so se tovrstna orodja razširila v splošni rabi. Pregled vprašanj Jezikovne svetovalnice, ki so povezana z digitalnimi vsebinami, torej kaže, da v primeru tehnoloških sprememb in novosti uporabniki vprašanj sicer ne zastavljajo takoj, ko se neka (tehnološka) novost pojavi, temveč šele, ko se ta povsem razširi v širši javnosti. Včasih se celo zdi, da je spodbuda za vprašanje v Jezikovni svetovalnici dejstvo, da se posamezno poimenovanje, povezano z digitalnimi vsebinami, razširi v druge besedilne tipe ali celo zamenja prenosnik, npr. ko se *QR koda* in z njo tudi samo poimenovanje pojavi v knjižni izdaji ali ko bi želel uporabnik dolge spletne naslove prebrati v zvočnih knjigah ipd. Ugotavljamo še, da se je razmah digitalnih orodij za delo na domu v obdobju epidemije covid-19 odražal tudi v porastu vprašanj v Jezikovni svetovalnici, povezanih z digitalnimi vsebinami. Prav poseben pa je primer nastanka in množične razširitve generativnih modelov umetne inteligence, zlasti v javnosti najbolj poznanega modela – *ChatGPT-ja*. Ta je bil namreč za javnost dostopen novembra leta 2022, prvo vprašanje, povezano s *ChatGPT-jem*, pa je v Jezikovno svetovalnico prispelo že v marcu 2023. Zagotovo gre za poseben mejnik v zgodovini digitalnega komuniciranja, kar je bilo hitro prepoznano tudi v širši javnosti, posledično pa je to sprožilo tudi različne jezikovne zagate, kot npr. kako to ime v slovenščini sklanjati in kako ga izgovarjati.

5 Zaključek

Analiza vprašanj v Jezikovni svetovalnici, povezanih z digitalnimi vsebinami, je pokazala, da so ta vprašanja zelo pogosto odsev širšega družbenega dogajanja. Najbolj očiten je bil porast teh vprašanj v času epidemije covid-19, ko je začelo življenje zaradi izogibanja tesnim osebnim stikom v največji možni meri funkcionirati virtualno. Na posamezne jezikovne teme, povezane z digitalnimi vsebinami, se jezikovni uporabniki odzovejo, ko se določena pojavnost, značilna za digitalni medij, začne pojavljati izven prvotnega okolja. Zaradi vezanosti tovrstne leksike na angleški jezik so dileme jezikovnih uporabnikov povezane zlasti z zapisom velike in male začetnice in podomačevanjem. V analizi smo opazili tudi težave pri izbiri ustreznega predloga,³ na kar lahko vpliva fluidnost dojetja koncepta virtualnosti.

3 Vsekakor gre za temo, ki jo bo treba v prihodnje podrobneje preučiti in presega meje pričujočega prispevka.

Literatura

- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 295–314.
- DOBROVOLJC, Helena, 2014: Predložna zveza »na spletu«. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1476/predlo%C5%BEna-zveza-na-spletu>.
- DOBROVOLJC, Helena, 2015: Pisanje imen izdelkov in znamk ter vprašanje velike začetnice in živosti. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1107/pisanje-imen-izdelkov-in-znamk-ter-vpra%C5%A1anje-velike-za%C4%8Detnice-in-%C5%BEivosti>.
- DOBROVOLJC, Helena, 2023: Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik po desetih letih delovanja (2012–2022). *Jezikoslovni zapiski XXIX/2*. 317–339. <https://doi.org/10.3986/JZ.29.2.13>.
- FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, LJUBEŠIČ, Nikola, 2016: JANES v0.4: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin. *Slovenščina 2.0: empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave IV/2*. 67–99. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2016.2.67-99>.
- JAKOP, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 315–327.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2017: Kako je bolje: »prijaviti se v portal« ali »na portal«? *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2067/kako-je-bolje-prijaviti-se-v-portal-ali-na-portal>.
- LOGAR, Nataša, 2004: Nove tehnologije in nekateri nesistemske besedotvorni postopki. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 121–132.
- MICHELIZZA, Mija, 2015: *Spletna besedila in jezik na spletu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610504108>.
- MICHELIZZA, Mija, ŽAGAR KARER, Mojca, 2018: Internetna leksika v slovenščini: analiza novejših slovarskih virov. *Jezikoslovni zapiski XXIV/1*. <https://doi.org/10.3986/JZ.24.1.6934>.
- MICHELIZZA, Mija, 2020: #OstaniDoma – ključno o ključnikih. *Alternator 15*. <https://doi.org/10.3986/alternator.2020.15>.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2007: Značilnosti elektronskega diskurza. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 163–174.
- POTEKO, Ina, STABEJ, Marko, 2023: Bolj ali manj knjižno: problemi jezikovne analize računalniško posredovane neformalne komunikacije. *Jezik in slovstvo LXVIII/4*. 227–240. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.227-240>.
- VEROVNIK, Tina, 2003: Analiza jezikovne kakovosti besedil v vladnem spletu. *Časopis za kritiko znanosti XXXI/211*. 147–158.
- VRANJEK OŠLAK, Urška, 2022: O pojmih jezikovni priročnik, portal, slovar, baza, korpus, vir, tehnologija, slovnica. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/5759/o-pojmih-jezikovni-priro%C4%8Dnik-portal-slovar-baza-korpus-vir-tehnologija-slovnica>.
- ŽAGAR KARER, Mojca, FAJFAR, Tanja, 2023: Terminological Problems of Terminology Users: Analysis of Questions in Terminological Counselling Service on the Terminologišče Website. *Terminology: International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication XXIX/1*. 78–102. <https://doi.org/10.1075/term.21046.zag>.

NOVE NAGLASNE DVOJNICE V eSSKJ

Tanja Mirtič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tanja.mirtic@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.215-223

V prispevku so predstavljene in pojasnjene nekatere izgovorne dvojnice v novem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ). Posebna pozornost je namenjena naglasnemu mestu in kakovosti naglašanih *e* in *o*. Osredinili smo se zlasti na izgovorne dvojnice, ki še niso bile vključene v prvo in drugo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

izgovor, govornjeni knjižni jezik, dvojničnost, leksikografija, splošni razlagalni slovar

This article presents and explains some pronunciation variants in the new *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Standard Slovenian Dictionary, eSSKJ). Special attention is paid to the accent position and the quality of accented *e* and *o*. It especially focuses on pronunciation variants that were not yet included in the first and second editions of the Standard Slovenian Dictionary.

pronunciation, spoken standard language, variability, lexicography, general explanatory dictionary

1 Uvod

V prispevku smo na osnovi novega temeljnega razlagalnega slovarja *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*– (v nadaljevanju eSSKJ) predstavili razvoj nekaterih izgovornih dvojnic v knjižni izreki. Dvojničnost je v slovenskem jeziku pogost in običajen pojav. Pojavlja se tako v zapisanem kot tudi govornem knjižnem jeziku, pogostejša pa je v govornem (prim. Tivadar 2015: 115–116). V raznolikem slovenskem jezikovnem prostoru lahko dvojničnost obravnavamo kot inherentno lastnost slovenskega (govornega) jezika:

[V]ariantnost glasovne ravnine govornega knjižnega jezika [je] zaradi različnih narečnih podlag, tujejezičnih vplivov in nalikovnih procesov prisotna že v izhodišču. Variantnost je omejena predvsem na določen obseg segmentnih in predvsem suprasegmentnih lastnosti, ki jim govornici v javnih in uradnih govornih položajih ter njihovi poslušalci pripisujemo nezaznamovanost in splošno sprejemljivost (Mirtič, Snój 2021: 245).¹

1 Celotna definicija govornega knjižnega jezika je predstavljena v zborniku 1. Slovenskega pravorečnega posveta (prim. Mirtič, Snój 2021). Avtorji predloga so Marko Snój, Jožica Škofic, Hotimir Tivadar in Tanja Mirtič.

2 Tipologija dvojníc v eSSKJ

V eSSKJ razlikujemo pisne, oblikoslovne, izgovorne in izgovorno-pisne dvojnice. Pisne dvojnice imajo praviloma enak izgovor, v zapisu pa se lahko razlikujejo v več različnih segmentih. Izgovorno-pisne dvojnice izkazujejo razliko v izgovoru in zapisu, najpogosteje gre za razlike med odrazom, ki ga pričakujemo v knjižnem jeziku, in odrazom, ki je narečni oz. pogovorni (npr. *pelerina/palerina*). Oblikoslovne dvojnice kažejo dvojnico določene oblike (npr. im. *zeti/zetje*) ali dvojnične pregibnostne vzorce (npr. *seter setra/seterja*). Med dvojnice prištevamo tudi izgovorne dvojnice (Mirtič, Snoj 2022: 461–464). Pisne in izgovorno-pisne dvojnice so v eSSKJ obravnavane makrostrukturno, torej v dveh (ali več) slovarskih sestavkih, ki so med seboj normativno opredeljeni. Izgovorne in oblikoslovne dvojnice pa mikrostrukturno v okviru enega slovarskega sestavka (prim. Gliha Komac 2015).

3 Izgovorne dvojnice v eSSKJ

Izgovorne dvojnice so lahko naglasne ali glasovne (prim. Gliha Komac 2015). Z izrazom naglasne dvojnice označujemo zlasti tiste, ki se med seboj razlikujejo po različnem naglasnem mestu (npr. *navigácijski/navigácijski*), tonemskem naglasu (npr. *šója/šója*), številu naglasov (npr. [*hòt dòk*]/[*hòđòk*]), kolikosti naglašnega samoglasnika (npr. *áv/áv*), kakovosti naglašnega samoglasnika (npr. *kégelj/kégelj*). Lahko se razlikujejo tudi v nenaglašenosti/naglašenosti oz. poudarjenosti (npr. *kájti/kajti*). Glasovne dvojnice običajno izkazujejo glasovno premeno, npr. dvojnični izgovor določene črke (npr. [*oprašéválka*]/[*oprašévájuka*]), vpliv izgovora izvornega jezika (npr. [*jútúber*]/[*jútjúber*]²) ali dvojnični izgovor določenega glasovnega sklopa ([*čmərɫ*]/[*čmərəl*]). Čeprav so dvojnice z razliko v kakovosti samoglasnikov *e* in *o* glasovne, jih uvrščamo med naglasne, saj dvojničnost ni razvidna brez zapisa naglasnega znamenja.

V prispevku smo se posvetili naglasnomestnim dvojnícám in dvojnícám, ki se razlikujejo v kakovosti naglašnega *e* in *o*. Osredotočili smo se na iztočnične enote, ki prinašajo nove naglasne dvojnice, torej tiste, ki še niso bile evidentirane v prvi in drugi izdaji SSKJ.

Pri opisovanju izgovora oz. navajanju izgovornih dvojníc v eSSKJ nas vodi še vedno aktualna *prožna ustaljenost*, ki jo je v jezikoslovje uvedel utemeljitelj praškega lingvističnega krožka Vilém Mathesius. Jezik se nenehno spreminja, zato mora opuščati stare elemente in sprejemati nove. V okviru praškega lingvističnega krožka je bila dvojničnost prepoznana kot pomemben element knjižnega jezika, zlasti kadar bogati njegove izrazne možnosti (Mathesius 1982). Dvojnice prispevajo k večji sprejemljivosti knjižnega jezika, obenem pa tudi nakazujejo kontinuiteto razvoja norme (prim. Nebeská 2003: 48–50).

Sodobno rabo ugotavljamo s spletnimi raziskavami govorjenega knjižnega jezika (prim. Mirtič 2019: 82–86; 2021: 120). V pričujočem prispevku smo se v okviru preučevanja naglasnega mesta osredinili na neprevzete samostalnike *klobučar*,

2 Uporablja se tudi zapis *youtubar* [*jútúbar*]/[*jútjúbar*].

klobučarka, pesmarica in *gornik*. Sledi še prikaz naglaševanja prevzetih samostalnikov, in sicer samostalnikov *titan, tukan* in *mangrova*. Pri preučevanju kakovosti naglašanih *e* in *o*, ki sta v slovenskem knjižnem jeziku lahko široka (odprta) ali ozka (zaprta), smo obravnavali prevzete samostalnike *bokser, trekning* in *bor*. Obe naglasni problematiki zaradi zapletenosti in raznolikosti pogosto terjata preučevanje od besede do besede.

4 Naglasnomestne dvojnice

Dinamika naglasnega mesta v sodobni slovenščini je zelo pestra, saj nanj vpliva več dejavnikov. Poleg demografskih značilnosti govorca so močni tudi analoški procesi in morfologizacija naglasa, pri prevzetem besedju pa tudi naglasne značilnosti izvirnega jezika ali jezika posrednika (prim. Mirtič 2021).³

4.1 Samostalnika *klobučar* in *klobučarka*

Samostalnika *klobučar* in *klobučarka* v eSSKJ prinašata novo naglasno dvojnico z naglasom na drugem zlogu osnove.⁴ V sistemu tonemskega naglaševanja je naglašeni *u* cirkumfektiran, pripona *-ar* pa je vedno akutirana. V spletni anketni raziskavi se je pri samostalniku *klobučar* za naglas na drugem zlogu osnove odločilo 72 % respondentov, pri samostalniku *klobučarka* pa 61 %. Drugi so izbrali naglas na priponi *-ar*.⁵ Na pojavljanje naglaševanja na osnovi lahko vpliva naglas besedotvorne podstave *klobuk*. Dvojnično naglaševanje pozna tudi priimek *Klobučar*, ki je nastal prek vzdevka iz poklicnega poimenovanja. SP 2001 predvideva naglasnomestno ločevanje med občnoimensko in lastnoimensko besedo (*klobučár* : *Klobúčár*), ki pa se v rabi ni uveljavilo, saj priimke tudi v knjižnem govoru običajno naglašujemo po lokalni ali rodbinski navadi (prim. SP 8.0).

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
klobučár	klobučár	<u>klobúčár</u> in klobučár
klobučárka	klobučárka	<u>klobúčárka</u> in klobučárka

Tabela 1: Samostalnika *klobučar* in *klobučarka* v priročnikih.

Naglasna podoba izsamostalniških izpeljank na *-ar* v knjižni slovenščini je zelo pestra.⁶ Samostalnik *klobuk* pripada praslovanskemu naglasnemu tipu b. Tvorjenke iz tovrstnih samostalnikov s pripono *-ar* pogosto izkazujejo naglasno dvojnico (npr.

3 Novejša raziskava naglasnega mesta pri nekaterih pridevnikih s končajem *-ijski* in pri samostalnikih s končajem *-ija* med govornici primorske narečne skupine je obravnavana tudi v Volk 2019.

4 Nove naglasne dvojnice so v preglednicah podčrtane.

5 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2023, je sodelovalo 397 govorcev slovenščine. V prispevku uporabljene raziskave zaradi omejenega prostora niso podrobno opisane. V vseh raziskavah smo zbirali tudi demografske podatke, ki nakazujejo, da je praviloma največ respondentov iz starostne skupine 21–40 let. Podatki o izobrazbeni sestavi kažejo, da ima načeloma največ respondentov zaključen univerzitetni program ali drugo bolonjsko stopnjo. Zbirali smo tudi podatke o kraju odraščanja in kraju bivanja. Respondenti prihajajo iz vseh slovenskih narečnih skupin, največ pa jih je odraščalo oz. jih danes živi v Ljubljani.

6 O naglaševanju nekaterih samostalnikov na *-ar* v sodobni knjižni slovenščini več v Mirtič 2022.

mlékar/mlekár). V doslejšnjih priročnikih se je samostalnik *klobučar* uvrščal med samostalnike, ki nimajo dvojničnega naglaševanja in imajo najverjetneje sekundarni naglas (npr. *ključár, zvezdár*,⁷ prim. Šekli 2004). Z novo naglasnomestno dvojnico se samostalnik *klobučar* uvršča med izvorno podobne samostalnike, ki izkazujejo dvojnico (npr. *svéčár/svečár*). V to skupino spadajo tudi samostalniki, ki imajo v besedotvorni podstavi samostalnik praslovanskega naglasnega tipa *a* (npr. *kobilár/kobilár*) (prim. Šekli 2004).

4.2 Samostalnik *pesmarica*

Samostalnik *pesmarica* je bil v SP 2001 in SSKJ2 naglašen na priponskem obrazilu, v eSSKJ pa je navedena tudi naglasnomestna dvojnica z naglasom na (cirkumfektirani) osnovi. V spletni anketni raziskavi se je za naglas na prvem besednem zlogu odločilo 70 % respondentov.⁸ Nova naglasna dvojnica je nastala najverjetneje pod vplivom naglasa samostalnikov *pesmar* in *pesem*. Samostalnik *pesem* spada v *i*-jevsko sklanjatev in v slovenščini izkazuje novi cirkumfleks na osnovi, kar pri izsamostalniških izpeljankah na *-ar* običajno odraža naglas na osnovi (*pésmar*).⁹ Pri samostalniških izpeljankah na *-ar*, ki imajo v besedotvorni osnovi samostalnik z nepremičnim naglasom na cirkumfektirani osnovi, je dvojnično naglaševanje redko, prav tako so redke tudi izpeljanke z naglasom le na priponskem obrazilu (prim. Šekli 2004).

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
pesmarica	pesmarica	pésmarica in pesmarica

Tabela 2: Samostalnik *pesmarica* v priročnikih.

4.3 Samostalnik *gornik*

Samostalnik *gornik* je imel v SP 2001 in SSKJ2 navedeno le naglaševanje na priponi.¹⁰ V sodobni jezikovni praksi se je začelo pojavljati tudi naglaševanje na prvem besednem zlogu. V naši raziskavi se je za naglas na osnovi odločilo 80 % respondentov.¹¹ Pri samostalnikih s končajem *-nik* so izgovorne dvojnice precej pogoste, normativna razmerja med njimi pa različna. Samostalnik *hodnik* se še vedno prevladujoče izgovarja z naglasom na obrazilu, pri samostalniku *kresnik* v pomenu 'nagrada'¹² se obe naglasni dvojnici pojavljata skoraj enakovredno, pri samostalnikih *oglasnik* in *ujetnik* pa prevladuje naglas na osnovi.

7 Pri samostalniku *zvezdar* se v rabi pojavlja tudi naglasna dvojnica z naglasom na prvem besednem zlogu, vendar za zdaj ni zabeležena v nobenem jezikovnem priročniku.

8 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2023, je sodelovalo 396 govorcev slovenščine.

9 V prvi in drugi izdaji SSKJ ima naglasno mesto pri samostalniku *pesmar* tudi pomenskorazločevalno vlogo (*pésmar* narečno prekmursko 'kolednik', *pesmár* 'kdor piše slabe pesmi').

10 V pomenu 'kdor hodi v gore, hribe' (eSSKJ).

11 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2019, je sodelovalo 247 govorcev slovenščine.

12 Pri samostalniku *kresnik* je bila raziskava izvedena zgolj za pomen 'nagrada'.

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
gorník	gorník	<u>górník</u> in gorník

Tabela 3: Samostalnik *gornik* v priročnikih.

4.4 Samostalnik *titan*

V doslejšnjih priročnikih sta oba samostalnika izkazovala naglas na končaju *-an*. Samostalnik v pomenu *mitološko bitje* je prevzet prek latinščine iz grščine, kjer je prav tako naglašen končaj. Samostalnik v pomenu *kovina* pa je prevzet prek nemščine iz novolatinskega *titanium* (SES). Tudi v nemščini je naglašen zadnji besedni zlog (Duden). Raziskave so pokazale, da se je pri obeh obravnavnih samostalnikih začela uporabljati tudi naglasna dvojica z naglasom na prvem besednem zlogu. Pri samostalniku, ki označuje mitološko bitje, je naglas na prvem besednem zlogu izbralo 35 % respondentov, pri samostalniku, ki označuje kovino, pa 67 % respondentov.¹³

pomen	SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
mitološko bitje	titán	titán	titán tudi <u>titán</u>
kovina	titán	titán	titán in <u>titán</u>

Tabela 4: Samostalnika *titan* 'mitološko bitje' in *titan* 'kovina' v priročnikih.

4.5 Samostalnik *tukan*

Samostalnik *tukan* v SP 2001 in SSKJ2 izkazuje naglas na zadnjem besednem zlogu. Tako kot pri samostalniku *titan* se tudi pri samostalniku *tukan* v sodobni knjižni rabi pojavlja naglas na prvem besednem zlogu. V raziskavi se je za naglas na prvem besednem zlogu odločilo 48 % respondentov, 46 % pa je izbralo naglas na končaju *-an*.¹⁴ Samostalnik *tukan* je sicer prevzet prek nemščine in španščine (SES). Tudi v nemščini izkazuje naglasno dvojico (Duden).

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
tukán	tukán	tukán in <u>túkan</u>

Tabela 5: Samostalnik *tukan* v priročnikih.

Podobne tendence zaznavamo tudi pri drugih tovrstnih samostalnikih. Pri samostalnikih *gurman* (92 %) in *pavijan* (90 %) je prehod že skoraj povsem zaključen in se danes prevladujoče izgovarjata z naglasom na prvem besednem zlogu, prav tako se tudi pri samostalnikih *pelikan* (81 %) in *tulipan* (76 %) vse pogosteje naglašuje prvi besedni zlog.¹⁵

13 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2021, je sodelovalo 432 govorcev slovenščine.

14 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2018, je sodelovalo 748 govorcev slovenščine.

15 Samostalniki *gurman*, *pavijan*, *pelikan* in *tulipan* so bili vključeni v raziskavo, ki smo jo izvajali leta 2020.

V raziskavi je sodelovalo 328 govorcev slovenščine. Število v oklepaju navaja odstotek respondentov, ki so izbrali naglas na prvem besednem zlogu.

4.6 Samostalnik *mangrova*

V vseh doslejšnjih priročnikih je samostalnik *mangrova* naglašen na prvem besednem zlogu. Opravljena raziskava kaže, da se je povsem uveljavila tudi nova naglasomestna dvojnica z naglasom na segmentu *ov*. Tovrstni naglas je v spletni raziskavi izbralo 72 % respondentov.¹⁶ Razvoj naglaševanja pri samostalniku *mangrova* torej nakazuje, da pogosto naglaševanje morfema *ov* v domačem besedju najverjetneje vpliva tudi na prevzeto besedje. Tudi v nemščini, prek katere je bila beseda prevzeta (eSSKJ), je naglašen drugi besedni zlog (Duden).

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
mángrova	mángrova	<u>mangr</u> óva in mángrova

Tabela 6: Samostalnik *mangrova* v priročnikih.

5 Kakovost naglašnih *e* in *o*

V nadaljevanju se bomo posvetili kakovosti naglašnih *e* in *o* v prevzetih besedah *bokser*, *treking* in *bor*. Tradicionalno je obstajalo pravilo, da besede prevzemamo z ozkima naglašema *e* oz. *o* (Toporišič 2004). Ker na izgovor tovrstnih besed vpliva več različnih dejavnikov (npr. izgovorne značilnosti jezika dajalca, naslonitev na besedo v jednem besedišču (prim. Mirtič 2019)), vse pogosteje prihaja tudi do uveljavljanja širokih naglašnih *e* in *o*.

5.1 Samostalnik *bokser*

Samostalnik *bokser* je v SP 2001 in SSKJ2 izkazoval ozki naglašeni *o*, v sodobni rabi pa se uveljavlja izgovor s širokim naglašenim *o*. V spletni anketni raziskavi se je za izgovor s širokim naglašenim *o* odločilo 78 % respondentov, izgovor z ozkim naglašenim *o* pa je izbralo 19 % respondentov.¹⁷ eSSKJ zato na prvem mestu prinaša izgovor s širokim *o*. Beseda *bokser* je prevzeta iz nemščine (nem. *Boxer*)¹⁸ in je prvotno pomenila 'boksar, borilec' (SES). Pri samostalniku *bokser* najverjetneje na izgovor vpliva tudi naslonitev besede na samostalnik *boks*, ki se izgovarja s širokim naglašenim *o*.

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
bókser	bókser	<u>b</u> ókser tudi bókser

Tabela 7: Samostalnik *bokser* v priročnikih.

5.2 Samostalnik *treking*

Samostalnik *treking*, ki je bil prevzet iz angleščine (angl. *trekking*), ima v SP 2001 in SSKJ2 zabeležen izgovor z ozkim naglašenim *e*. V spletni raziskavi se je za izgovor

16 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2018, je sodelovalo 748 govorcev slovenščine.

17 V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2019, je sodelovalo 247 govorcev slovenščine.

18 V nemščini se beseda *Boxer* izgovarja s širokim samoglasnikom *o* (Duden).

z ozkim naglašenim *e* odločilo 78 % respondentov, 19 % sodelujočih pa bi naglašeni *e* izgovorilo široko.¹⁹ Zaradi vse večjega stika z angleško izgovorjavo se je torej začel uveljavljati tudi izgovor s širokim naglašenim *e*, zato smo to dvojnico uslovarili, in sicer kot manj pogosto možnost.

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
tréking	tréking	tréking tudi trêking

Tabela 8: Samostalnik *treking* v priročnikih.

5.3 Samostalnik *bor*

Raziskovali smo samostalnik *bor* v pomenu 'kemijski element'. Samostalnik je prevzet iz nemščine (nem. *Bor*, skrajšano iz *Borax*, SES). Večino besedja, ki smo ga prevzeli iz oz. prek nemščine, tradicionalno izgovarjamo z ozkim naglašenim *e* ali *o* (npr. *bomba*, *tempo*, *dekret*; SES).²⁰ Naše raziskave so pokazale, da se je pri samostalniku *bor* 'kemijski element' uveljavil izgovor s širokim naglašenim *o*, najverjetneje pod vplivom samostalnika *bor* v pomenu 'iglasto drevo',²¹ pri katerem sicer široki *o* ni pričakovan, saj je v praslovanščini v imenovalniku ednine izkazoval stari cirkumfleks na kračini. Ozki cirkumfektirani *o* (*bôr*) je pri tem samostalniku naveden v Pleteršnikovem slovarju, prav tako je tovrstni odraz prikazan tudi v SES, in sicer kot izgovorna dvojnica, uvedena s kvalifikatorjem *tudi* (*bôr bóra* tudi *bôr*).

SP 2001	SSKJ2	eSSKJ
bór bóra	bór bóra	bôr bôra tudi bór bóra

Tabela 9: Samostalnik *bor* v priročnikih.

Približevanje izgovora domače in prevzete besede, kot ga vidimo pri homonimih *bor*, ni osamljen primer. Podobno dinamiko razvoja izgovora lahko opazimo tudi pri homonimnih iztočnicah *bob* ('rastlina', 'tekmovalne sani'). V primerjavi s samostalnikom *bor* v pomenu 'iglasto drevo' je pri samostalniku *bob* v pomenu 'rastlina' naglasni tip *bòb bôba* (tonemsko *bòb bôba*) zgodovinskorazvojno pričakovan. Samostalnik *bob* v pomenu 'tekmovalne sani', ki je bil prevzet iz angleščine, pa izkazuje naglasni dvojnici *bòb bôba/bób bóba* (tonemsko: *bòb bóba* tudi *bôb bôba*) (prim. SSKJ2).

¹⁹ V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2019, je sodelovalo 247 govorcev slovenščine.

²⁰ Izjemo vedno predstavljata naglašeni *e* pred *j* in *r* ter naglašeni *o* pred *v*. Slovenščina je bila več kot tisoč let v tesnem stiku z nemškim jezikom, v 20. in 21. stoletju pa se je vpliv precej zmanjšal. Knjižna nemščina je bila pogosto tudi jezik posrednik, prek katerega je knjižna slovenščina sprejemala besedje iz evropskih jezikov (Šekli 2015: 41–42).

²¹ V raziskavi, ki smo jo izvajali leta 2019, je sodelovalo 247 govorcev slovenščine. 79 % respondentov se je odločilo za izgovor s širokim naglašenim *o*, 18 % pa za izgovor z ozkim naglašenim *o*.

6 Sklep

Čeprav smo v pričujočem prispevku preučevali zgolj devet samostalnikov, lahko sklenemo, da njihove izgovorne značilnosti izkazujejo naglasne tendence, ki se tudi sicer pojavljajo v sodobni knjižni izreki. Neprevzeti samostalniki *klobučar*, *pesmarica* in *gornik* kažejo na vse pogostejši naglas na osnovi. Podoben razvoj nakazujeta tudi prevzeta homonima *titan* in samostalnik *tukan*. Samostalnik *mangrova* prav tako potrjuje splošno uveljavljeno tendenco po naglaševanju segmenta *ov* v domačem besedju (npr. morfem *-ov-*, ki podaljšuje osnovo v dvojini in množini pri nekaterih moškospolskih samostalnikih, je vedno naglašen; pogosto je naglašeno tudi obrazilo *-ovni* pri pridevniki in obrazilo *-ovnik* pri samostalnikih (prim. Mirtič 2021)). Pri samostalnikih *bokser* in *bor*, kjer smo analizirali kakovost naglašene *o*, je široki naglašen *o* že zelo uveljavljen. Razlog za uveljavitev je pri obeh najverjetneje podoben, in sicer naslonitev na izgovor besede, ki že obstaja v jedrnem besedišču jezika (*boks*, *bor* 'iglasto drevo', prim. Mirtič 2019). Prav tako se izgovor s širokim samoglasnikom pojavlja tudi pri samostalniku *treking*, vendar še ni prevladujoč.

Viri in literatura

- DUDEN = *Duden online*. www.duden.de (dostop 22. 7. 2024).
 eSSKJ = *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2016–. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf (dostop 9. 5. 2024).
 MATHESIUS, Vilém, 1982: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praga: Odeon.
 MIRTič, Tanja, 2019: Glasoslovne raziskave pri pripravi splošnega razlagalnega slovarja. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 81–90.
 MIRTič, Tanja, 2021: Nekaj naglasnomestnih značilnosti sodobne knjižne slovenščine. *Jezik in slovstvo* LXVI/2–3. 117–127. <https://www.jezikinslovstvo.com/pdf.php?part=2021>.
 MIRTič, Tanja, 2022: Naglasne značilnosti samostalnikov s končajem *-ar* v sodobni knjižni slovenščini. Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik (ur.): *Slavistična prepletanja 1*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 99–114.
 MIRTič, Tanja, SNOJ, Marko (ur.), 2021: *1. slovenski pravorečni posvet*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
 MIRTič, Tanja, SNOJ, Marko, 2022: Merila za razlikovanje med dvojnici in sinonimi v eSSKJ. *Slavistična revija* LXX/4, 459–473. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4073>.
 NEBESKÁ, Iva, 2003: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praga: Karlova univerza.
 PLETERŠNIK, Maks: *Slovensko-nemški slovar*. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 SP 8.0 = *Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/> (dostop 9. 5. 2024).
 SES = Marko Snoj: *Slovenski etimološki slovar*³. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 9. 5. 2024).
 ŠEKLI, Matej, 2004: Naglas izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* X/2. 47–72.

- ŠEKLI, Matej, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski XXI/2*. 31–44.
- TIVADAR, Hotimir, 2015: Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu (s poudarkom na pravorečju). Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–121.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VOLK, Jana, 2019: Naglaševanje izbranih pridevnikov na *-(ij)ski* in samostalnikov z naglasno dvojnico. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 99–107.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

CZECH AND SLOVENIAN LANGUAGE CONSULTING: WHAT DO THEY TELL US ABOUT LANGUAGE AND LANGUAGE USERS?

Hana Mžourková

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praga
mzourkova@ujc.cas.cz

DOI:10.4312/Obdobja.43.225-231

Članek se osredotoča na jezikovno svetovanje na Češkem in v Sloveniji, ki sta na mnogo načinov tesno povezana. Povezanost je očitna ne le v jezikovnih temah in težavah, o katerih sprašujejo uporabniki obeh jezikovnih svetovalnic, temveč tudi v nalogah in izzivih, s katerimi se morajo sodelavci svetovalnic spoprijemati. Članek poudarja pomen jezikovnega svetovanja kot dragocenega vira podatkov o jeziku in uporabnikih jezika, ki so zelo koristni posebej v postopku kodifikacije ter pri ustvarjanju slovarjev in drugih jezikovnih virov.

jezikovno vprašanje, jezikovno svetovanje, jezikovna svetovalnica, jezikovni vir, uporabnik jezika

This article focuses on the Czech Language Consulting Center and the Slovenian Language Consulting Center, which are closely related in many ways. This relationship is evident not only in the language topics and problems that users of both centers inquire about but also in the tasks and challenges that the members of the centers deal with. The article emphasizes the importance of language consulting as a valuable source of data about language and language users, which is particularly useful during the process of codification and the creation of dictionaries and other language resources.

language inquiry, language consulting, language consulting center, language resource, language user

1 Introduction

Language consulting, described as »an organized form of language care« (Uhlířová 2016: 748), exists in several European countries. Typically, it takes the form of a language consulting center established by research-oriented institutions affiliated with local academies of sciences or universities. These centers cater to the general public, offering services that are often provided free of charge. This is also the case of the Czech Language Consulting Center (Jazyková poradna) and the Slovenian Language Consulting Center (Jezikovna svetovalnica) (hereinafter the Czech center and Slovenian center), discussed below. Language users in the Czech Republic, as well as the general public in Slovenia, may use these services knowing that the information they receive is certified by the authority of research institutions with a long tradition and therefore trustworthy. Of course, there are some formal differences between the

Czech and Slovenian centers due to their different backgrounds. These language consulting centers (as well as their parent institutions) have different histories, provide different services, and operate under different conditions. This article hypothesizes that, despite the formal distinctions between the two centers, there are many points of contact between them, some of which are somewhat hidden from the public eye. Therefore, the third section emphasizes the essential contribution of other tasks of the Slovenian and Czech centers, those of a conceptual nature, because part of language consulting is transferring information about language to the public. These activities of the two centers simultaneously overlap with the tasks of lexicography because they contribute to developing and improving language resources. In addition, the data obtained from language consulting are useful for other linguistic research.

2 The Czech and Slovenian centers then and now

The first difference between the Czech and Slovenian centers is when they were established: the Czech center began operating in 1936. In the former Czechoslovakia, the Language Consulting Center was established by the Society for Slavic Linguistics in Prague and the editorial office of the journal *Naše řeč* (Our Language), with the aim of »providing, for a modest fee, advice and assistance with language inquiries to all interested parties« (*Naše řeč* 1936: 119). Starting in 1946, the Czech center operated as a regular service within the Czech Language Institute. The Slovenian center, as a public service provided by the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language, was officially established in 2012 (Dobrovoljc et al. 2020: 15), although it existed long before that in an unofficial form.¹

Despite this time difference, both centers arose out of the necessity to address language inquiries from the public. Language consulting centers are also closely linked to the creation of language resources such as dictionaries and reference books, which in turn affect the centers' practice. The establishment of the Slovenian center is connected to *Slovenski pravopis*, the normative guide for Slovenian, released in 2001. After the publication of this reference book, the institute's webpage presented conceptual texts and allowed feedback from users (Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022: 195). In the years that followed, the increase in inquiries from Slovenian language users via email demonstrated their growing need for institutionalized language consulting. Subsequently, observations on language rules published on the internet by laypeople multiplied significantly, leading to the undesirable situation known as codification plurality (Dobrovoljc et al. 2020: 15; Dovalil 2018: 2). This contributed to the establishment of the online language consulting center in Slovenia in 2012.

1 »The Institute of the Slovenian language has performed counselling about topical language dilemmas for decades; writers, authors, and editors originally asked questions over the phone and by mail with answering organized ad hoc among the Institute's employees« (Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022: 195).

2.1 The operation of the Czech and Slovenian centers: services, procedures, and consultants

The Czech Language Consulting Center operates under the Department of Language Cultivation.² It offers telephone-based language consulting services and provides detailed responses to complex or extensive questions through a written expertise service (for which fees are charged). Users typically receive their expertise via email or post within ten working days. Between 1998 and 2011, the Czech center answered language queries sent via email.³ Today, telephone consultations constitute the mainstay of the Czech center's services, available for two hours every workday. All department staff participate in telephone consultations. The Czech center handles approximately fifteen phone calls per day, although multiple inquiries are often addressed within a single call (the average number of inquiries per day is twenty-four). Annually, the Czech center receives over forty requests for written expertise.

Language consulting at the Slovenian institute operates exclusively through inquiries submitted via an electronic form. This online service has operated since 2016. Unlike the Czech center, the Slovenian center's language consulting activity is not tied to a specific department; instead, members from various departments collaborate on its tasks. Since 2014, the Slovenian center has consisted of an editorial board that includes six regular members and one leading moderator. Most queries are answered by the editorial board, but additional coworkers assist with more complex inquiries. Any member of the institute can be called upon to contribute expertise if he or she specializes in the relevant subject matter.⁴ Finally, an important difference between the practices of the Czech and Slovenian centers is that at the latter every answer to an inquiry must be approved by the editorial board. It can take up to three weeks to provide an answer, and twenty inquiries per month are published.

2.2 Databases and other resources for the public by the Czech and Slovenian centers

Both the Czech and Slovenian centers have developed databases containing answered inquiries that are accessible to the public. The Slovenian database (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>) was created in 2012, and it is closely linked to the Fran language resources portal (fran.si), which pools dictionaries and other language resources for Slovenian. Answers are sorted by categories and by recency. The database of the Slovenian center also allows a more complex search through inquiries by specific publishing dates, frequencies, or authors of inquiries. As of March 21st,

2 The names of departments performing this activity changed during that time. In 1946 it was the Department for New Standard Czech Studies, and in 1967 the new Department of Language Cultivation and Stylistics was established (Dvořáčková 2011).

3 This form of language consulting service had to be canceled because the public interest in email language consultation has grown significantly, limiting other departments' research activities. To put this in perspective, between 1998 and 2010, the Czech center answered over 71,500 email queries (Pravdová 2015: 6).

4 Thanks to Helena Dobrovoljc and Nataša Gliha Komac for valuable information about the operation of the Slovenian center.

2024, the Slovenian center's database contains 3,639 published inquiries with their responses.

The Czech center's linguistically structured Language Inquiry Database was launched in 2019 and allows users to search and filter language inquiries (dotazy.ujc.cas.cz). The inquiries are organized into different language areas, further subdivided into categories, and then detailed down to the level of (general) inquiries and concrete inquiries. Users can search using keywords and employ more advanced methods, such as using inquiry IDs. As of March 21st, 2024, the Czech database contains a total of 13,481 published inquiries with related answers.

The beginning of this section mentioned the two centers' relation to producing language reference books. For the Czech center, this is the *Internet Language Reference Book*, and in the case of the Slovenian center it is the normative guide.

At the Czech center, the enormous growth of email inquiries between 2000 and 2010 (see footnote 3) was one of the motivations for offering those using the Czech center a language resource of a different form, based on their needs, which resulted in the creation of the *Internet Language Reference Book*. At the time of its publication in 2008 (prirucka.ujc.cas.cz), it primarily focused on linguistic phenomena that users of the Czech center perceived as problematic and on phenomena that had not yet been described in other official language resources. After sixteen years of existence, the *Internet Language Reference Book* is the most comprehensive resource on the codification of Czech. It consists of a wordlist section (with information about inflection and orthography, and other information about individual lexemes) and a reference section (providing general information on grammatical and orthographical phenomena). The wordlist section of the *Internet Language Reference Book* also has links to other monolingual dictionaries of Czech.

It was noted above that in Slovenia the revision of orthographic and other language rules is very closely related to the Slovenian center. Preparing the normative guide was not only one of the impulses for establishing an institutionally organized language consulting service, but it is also a long-term project that uses data from language consulting for its further development. The Slovenian center serves as a source of normative issues (Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022: 195ff.), as well as a platform for receiving feedback from the public (through various surveys), which has become a crucial part of the revision of new chapters of the normative guide. The revised chapters are published in the collection *Pravopis 8.0*. As of March 2024, six chapters are available for public discussion (<https://www.fran.si/pravopis8>).

2.3 Users of language consulting and the subjects of their inquiries

Uhlířová (1999) analyzed the Czech center's data on its users' professions from the 1990s. Nearly two decades later, in 2016–2017, the Slovenian center conducted an online survey of its users, focusing on their education, age structure, and motivations for using the center (Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022: 196). Despite the nearly two-decade gap between these surveys, they exhibit evident similarities. First, users' need

to contact the centers often stemmed from their professional requirements. Second, users of both centers tend to have higher education levels.

Another remarkable finding emerges from a comparison of the subjects that users of the two centers are interested in. Multiple sources of information are available: the subjects of inquiries are addressed in several articles (e.g., Uhlířová 1996; Dobrovoljc 2023). In addition, related data are available on the Slovenian website and in the Czech database. According to the Slovenian website and Dobrovoljc's (2023) findings, the language areas for which advice is most often requested at the Slovenian center are orthography, followed by morphology and word formation. Based on an analysis conducted in 1996 by Uhlířová, users of the Czech center also showed interest in orthography, followed by vocabulary and then inflectional morphology. Although one must consider the time gap between the publications of these articles, two decades of experience at the Czech center indicates that the emphasis on orthography remains consistent. The Czech Language Inquiry Database's statistics (<https://dotazy.ujc.cas.cz/statistiky/>) confirm the great interest of the Czech center's users in orthography, especially capitalization and punctuation.

Similarities in the topics of inquiries addressed to the two centers might also have other sources. Smejkalová (2020) and Dobrovoljc (2023) described the situation at the centers during the COVID-19 pandemic, which gave rise to specific types of inquiries regarding the orthography of new COVID-related words, for example, especially concerning neologisms. Equally important are their implications for language management and the role of language consulting during times of crisis (see also Section 3).

3 Overlaps in language consulting

The previous sections provided an overview of the historical background of the Czech and Slovenian centers and their organizational structures, databases, and websites. This section delves into the non-visible tasks of the two centers mentioned in the introduction.

The Slovenian and Czech centers can be perceived as public bodies of organized language management (Beneš et al. 2018: 120). In this context, it is important to recall Uhlířová's (1996) emphasis on the role of language consulting in facilitating dialogue between linguists and the public. In this tripartite interaction, the language user occupies one side, the linguists the other, and the language consultant acts as a mediator. Language consultants' responsibilities extend beyond assisting language consulting center users with language-related issues and proposing solutions. They also serve as representatives of the institution, embodying its authority in these specific interactions. In addition, the linguists working for the two centers are usually intensely engaged with the public when participating in additional language education activities and research communication. They give lectures, cooperate with TV and radio stations, and collaborate with many newspapers and periodicals.

The importance of language consulting centers' activities is validated by the crucial fact that a significant proportion of language users prefer to seek assistance from language consulting professionals rather than relying solely on dictionaries and other language resources. Several factors contribute to this preference. First, language consulting offers the opportunity for detailed explanations.⁵ Second, they provide access to »raw language data.« Language consultants from both centers actively monitor usage during their interactions with users, drawing on corpora and other resources. The demand for up-to-date information became particularly evident during the pandemic because users repeatedly sought guidance on new lexemes and collocations not yet documented in language resources.

It should especially be emphasized that language consulting is an activity that offers benefits to both linguists and language users, as illustrated in Figure 1.

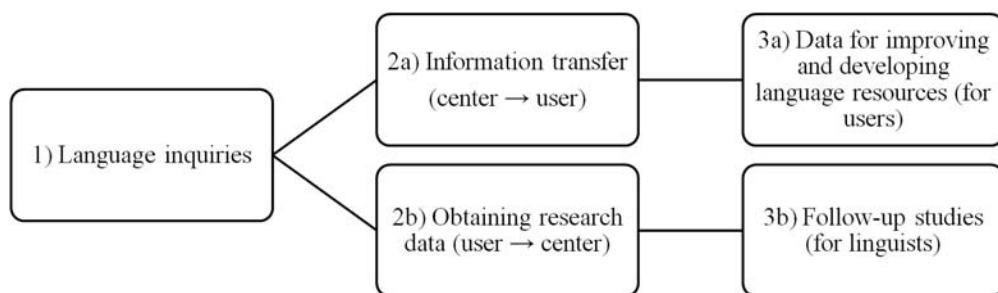

Figure 1: Language consulting input (1), information transfer (2), and output (3).

In the initial step, users of the centers seek consultation for language-related issues. Subsequently, consultants provide explanations (if available) or identify problems (such as missing information). Following this, consultants (as researchers) collect data about language (its system and description) and language users (their preferences, attitudes toward language, etc.). These data serve as valuable resources for the third step, which involves improving and developing language resources, as well as supporting other research (Mžourková 2022).

4 Conclusion

Language consulting is a well-established activity and long-standing practice, yet its processes and benefits remain insufficiently explored. This article introduces the tasks and principles of Czech and Slovenian language consulting. It shows that their practices are closely aligned with their motivations, tasks, and activities. Moreover, the resources provided by the two centers serve as valuable sources of data for Czech and Slovenian linguists. Language consultants possess authentic insights into customary language usage, attitudes toward language, and language-related challenges faced by users. These sources warrant further exploration in the future, benefiting both

5 Users of the Czech center have various problems consulting dictionaries or reference books. They might not be able to find the information they need or might not know how to interpret it (Mžourková 2022: 116ff.).

language users and linguists. Thanks to language consulting, there is information about language and its users, with the help of which it is possible to contribute to enriching language resources and improving their utility (Mžourková, Krivan 2019).

References

- BENEŠ, Martin et al., 2018: Interaction between Language Users and a Language Consulting Center: Challenges for Language Management Theory Research. Jiří Nekvapil, Lisa Fairbrother, Marián Sloboda (eds.): *Language Management Approach: Special Focus on Research Methodology*. New York: Peter Lang. 119–140.
- DOBROVOLJC, Helena, LENGAR VRHOVNIK, Tina, VRANJEK OŠLAK, Urška, MICHELIZZA, Mija, WEISS, Peter, GLIHA KOMAC, Nataša 2020: *Kje pa vas jezik žuli? Prva pomoč iz Jezikovne svetovalnice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOBROVOLJC, Helena, 2023: Jezikovna svetovalnica inštituta za slovenski jezik po desetih letih delovanja (2012–2022). *Jezikoslovni zapiski* XXIX/2. 317–339.
- DOVALIL, Vít, 2018: Standard Varieties of Pluricentric Languages: A Language Management Approach. *Working Papers in Language Management* 3. Prague: Charles University. http://languagemanagement.ff.cuni.cz/system/files/documents/wplm-03_dovalil.pdf.
- DVOŘÁČKOVÁ, Věra, 2011: *Osudy Ústavu pro jazyk český*. Praha: ÚJČ AV ČR.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, DOBROVOLJC, Helena, 2022: Revision of Slovenian Normative Guide: Scientific Basis and Inclusion of the Public. *Slovenski jezik – Slovene Language Studies* 14. 183–205.
- MŽOURKOVÁ, Hana, 2022: Já jsem se totiž dívala do té vaší příručky, ale nevím, co doporučujete. Užívání jazykových příruček. Ondřej Dufek et al.: *Jazyková poradna, dobrý den: o češtině a jejích uživatelích*. Praha: NLN, 2022. 103–121.
- MŽOURKOVÁ, Hana, KRIVAN, Jan, 2019: Pust'me uživatele do slovníku! Aneb o neprobádané cestě v české lexikografii. *Naše řeč* CII/1–2. 36–50.
- NAŠE ŘEČ, 1936: Jazyková poradna. *Naše řeč* XX/4–5. 119. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3033>.
- PRAVDOVÁ, Markéta, 2015: *Jazyková poradna*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. – ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- SMEJKALOVÁ, Kamila, 2020: Jazyková poradna ÚJČ v době jarního nouzového stavu. *Jazykové aktuality* LVII/3–4. 129–133.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila, 1996: Archivace lingvistických dokumentů na počítači (O dopisové a jiné agendě jazykové poradny Ústavu pro jazyk český – u příležitosti půlstoletí její činnosti). Část I. *Naše řeč* LXXIX/4. 171–186.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila, 1999: O co se zajímají ti, kdo posílají dopisy, faxy a e-maily jazykové poradně? *Naše řeč* LXXXII/5. 225–236.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila, 2016: Jazykové poradenství. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN. 748–750.

The research for this article was financed through the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO no. 68378092).

OBLIKOSLOVNE DVOJNICE: POMOČ ALI OVIRA ZA JEZIKOVNE UPORABNIKE

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
irena.orel@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.233-240

Prispevek s pragmatičnega vidika obravnava nekatere oblikoslovne dvojnice v sodobnih normativnih priročnikih (pravopisu in enojezičnem slovarju), ki v njih niso vedno poenotene. Preverjene bodo z rabo v oblikoslovnem korpusu in tudi diahrono utemeljene. S sproščeno pisno komunikacijo v sodobni standard vdirajo prvine iz neknjižnih jezikovnih zvrsti, zato pomenijo dvojnice dobrodošlo pomagalo za lažje doseganje jezikovne pravilnosti, če jih jezikovni uporabniki in svetovalci usvojijo.

slovenski pravopis, jezikovno normiranje, oblikoslovne dvojnice, jezikovna raba

This article applies a pragmatic approach to certain morphological variants in modern normative manuals (the normative guide and a monolingual dictionary), which do not always agree. They are checked by use in a morphological corpus and also justified from a diachronic perspective. Through relaxed written communication, elements from nonstandard language are introduced into the modern standard, and so variants are a welcome help for achieving linguistic correctness if they are acquired by language users and advisers.

Slovenian normative guide, language standardization, morphological variants, language use

1 Uvod

1.1 O pravopisnih dvojnica

Pravopisne dvojnice so odraz neenotne, neustaljene, spremenljive norme in dopuščajo jezikovnim uporabnikom svobodnejšo izbiro jezikovnih prvin. So diahrono in sinhrono: v oblikoslovju predstavljajo trajnejše sožitje med diahrono normiranimi oblikami, ki soobstajajo daljši čas in so zgodovinsko pogojene (npr. različne ohranjene ali nalikovne oblike iz prvotnih pregibalnih vzorcev v omejenem obsegu). Ker v zadnjih desetletjih v sodobni knjižni standard s sproščeno pisno komunikacijo množično vdirajo prvine nestandardnega, govornega jezika, uporabniki aktualno knjižno pravopisno normo vedno manj obvladajo oz. se je ne zavedajo (več). Dvojnice so (bile) tudi pokazatelj večpokrajinskosti, večnarečnosti, nedosledne rabe pisca, tudi prehodno stanje med uveljavljeno starejšo normirano obliko in govornjo

(nestandardno) jezikovno spremembo v širšem slovenskem prostoru, če jo normativisti glede na prevladujočo rabo sprejmejo.¹

Tipološko jih delimo:

- glede na vrednotenje oz. stopnjo normativnosti na enakovredne in neenakovredne, te pa na prednostne in neprednostne oz. nadrejene in podrejene;
- glede na pogostnost rabe na prevladujoče, pogost(ejš)e in redk(ejš)e.

Obe merili v slovenskih priročnikih nista soodvisni, saj pogostnost ne sovпада vedno z normo.²

- Glede na slogovno zaznamovanost so posamezne manj navadne oblike – zlasti v drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ2) – opredeljene kot stilistične dvojnice.
- Glede na čas uveljavljanja so starinske, starejše, zastarevajoče ali pešajoče, aktualne ter novejše, prodirajoče, uveljavljajoče se, kar v priročnikih ni posebej označeno.
- Oblikoslovne dvojnice lahko razvrščamo tudi po kategorijah (npr. pri pregibnih besednih vrstah na končniško, številsko, spolsko variantnost, glede na (ne)podaljševanje osnove, kombinirajo se še z oblikoglasno in naglasno variantnostjo ipd.).

1.2 Nekateri dosedanje obravnave variantnosti v slovenskem prostoru

Dvojnice vključujejo različni prispevki, ki protistavljajo naravnost organskih idiomov abstraktnosti neorganskih na osnovi funkcionalnega pristopa praške šole in kasnejših raziskav, ki ugotavljajo, da večina jezikovnih sprememb prihaja iz govornega jezika in da stanje današnjega korpusnega jezikoslovja ne temelji na reprezentativnih podatkih³ (Černivec 2004: 21; Dobrovoljc, Jakop 2012).

Vpliv variantnega predpisa na jezikovno rabo je v posebnem prispevku s teoretičnega in analitičnega vidika (na več tipih dvojnične rabe) raziskala Dobrovoljc (2008), ki podaja ugotovitve praške šole o pomenu novih jezikovnih prvin kot dvojnic v »razvojni dinamičnosti norme« in o predpisovanju dvojničnih jezikovnih sredstev kot podpori za razvoj knjižne norme »do relativne (prožne) ustaljenosti in enotnosti« v sodobnosti (Dobrovoljc 2008: 84–85, 87 (po Jedlička 1978); 2013: 94). Merila za vrednotenje in označevanje oblikoslovnih dvojnic v pravopisih in razlagalnih slovarjih sta predstavili Černivec in Vranjek Ošlak (2022: 119). Ugotavljata dvojno (normativno-pogostnostno) in zato dvoumno vlogo kvalifikatorjev *in* ter *tudi*. Slednji kvalifikator ne pove, ali se dvojnica uveljavlja ali umika, zato predlagata ustrežnejši

1 O normativistiki, postopkih normiranja po Danešu in njenih nalogah gl. Dobrovoljc, Jakop 2012: 15. Dobrovoljc (2013: 94) navaja po več tujih jezikoslovcih, da imajo jeziki »z mlajšo standardizacijsko prakso« večjo stopnjo nevariantnega standarda, kar le delno velja za slovenščino. O opredelitvi temeljnih pojmov, implicitnih in eksplicitnih normativnih informacijah in anketi potreb uporabnikov gl. Černivec 2024.

2 Černivec, Vranjek Ošlak 2022: 131, prim. tudi poglavje 1.2.

3 O omejeni uporabnosti korpusov za označevanje besedja v pravopisju prim. Weiss 2009: 411 idr.

sistem označevanja in ga ponazorita na oblikah lastnih imen moškega spola na *-a* (Černivec, Vranjek Ošlak 2022: 131–133).⁴

Ker rastoči novi *Pravopis 8.0* predloga najnovejšega oblikoslovnega opisa še ni objavil, ne bodo predstavljene načrtovane spremembe, so pa delno razvidne iz že vključenih primerov v eSP in eSSKJ. Aktualna kodifikacija je (nezadostno) opisana v pravilih v Uvodu v SP (Oblikoslovje).⁵

2 Empirični del

(Nesistematično) uvajanje dvojnic v normativnih priročnikih lahko predstavlja dvorezen meč: s kodifikacijo omogočajo jezikovnim uporabnikom njim bližjo izbiro in doseganje večje stopnje jezikovne pravilnosti; če pa le-ti ne poznajo aktualne norme⁶ in imajo eno od predpisanih dvojnic za nestandardno, so neučinkovite. Pri obravnavi aktualne variantnosti izbranih oblik smo si zastavili več raziskovalnih vprašanj:

- **norma in raba:** ali se vrednotenje dvojnic v (opisno-)normativnih priročnikih s Frana potrjuje tudi v aktualni rabi, tj. v *Slovenskem oblikoslovnem korpusu* (Sloleks 2.0 (v nadaljevanju SL));
- **usklajenost norme:** ali je pravopisna norma usklajena v celotni paradigmi pri strukturno podobnih oblikah in med priročnikoma (*Slovenski pravopis* (v nadaljevanju SP) 2001 oz. verzija 2003, SSKJ2 iz 2014 in novejše elektronske različice (eSP, eSSKJ), če so sestavki že dostopni na portalu Fran);
- **recepcija norme pri uporabnikih (ustreznost dvojničnosti):** ali so jezikovni uporabniki seznanjeni z normiranimi oblikoslovnimi dvojnici v priročnikih.

Izbrane oblikoslovne dvojnice v SP (eSP) bodo primerjane glede na (ne)ujemalno normativno ali frekvenčno vrednotenje v SSKJ2 (eSSKJ) in z rabo označenih variant v korpusu SL, če je možno, tudi v nekaterih starejših slovarjih. V priročnikih so označene v slovarju v glavi ob iztočnici, če so v drugi osnovni slovnični obliki (npr. rod. ed.), večinoma pa v zaglavju, kjer so zapisane posebnosti ali celoten pregibalni vzorec, v e-slovarjih v posebnem zavihku Oblike in izgovor. Razvidne so tudi iz ponazarjalnega gradiva. Nenormativne dvojnice so ponekod označene s simboli, ki opozarjajo na neustrezno, prepovedano ali odsvetovano rabo (SP, Pravila: 6, § 23), kar pri obravnavanih dvojnicih pogrešamo. Poznavanje normativnosti dvojnic je bilo preverjeno pri študentih slovenistike in učiteljih pri strokovnem izpopolnjevanju.

4 Zapis in prikaz podatkov o jezikovni rabi v leksikalni bazi in spletnem slovarju obravnavata Gantar, Kosem 2013.

5 Zgodovinska obravnava dvojničnosti od Trubarja dalje (Logar 1976; Rigler 1977 v *Cerkovni ordningi*, v zgodovinskih slovarjih: (e)SSKJ16, Pohlín, Svetokriški, Pleteršnik idr.) je izpuščena. Za diahrono teoretično jezikoslovno osvetlitev in standardizacijo dvojnic v starejših obdobjih slovenskega knjižnega jezika gl. Dobrovoljc 2008: 85–87; 2013: 93–95; Ahačič 2009: 11, o označevanju oblikoslovnih dvojnic v pravopisih od 1899 dalje in v izdajah SSKJ Černivec, Vranjek Ošlak 2022: 120–127, o obvestilnosti v njih in v prihodnosti Dobrovoljc, Bizjak Končar 2011, v slovanskih slovarjih Černivec 2024.

6 »S kolektivno navado ali družbenim soglasjem raba postane norma« (Dobrovoljc, Jakop 2022: 16).

2.1 Samostalniki moškega spola

2.1.1

V rod. ed. je zgodovinsko pogojena omejena končniška dvojnica *-ú*, iz praslovanske (psl.) *u*-sklanjatve, ki je prešla na strukturno podobne samostalnike psl. *o*-sklanjatve s končnico *-a* (npr. *gradu*, *mostu*, *miru*, *prahu*, *strahu*).⁷ Sodobna norma večinsko upošteva obe, v različnem hierarhičnem razmerju:

- **enakovredna raba *-ú* in *-a*** v SP in SSKJ2 je izpričana pri: *glad*, *god*, *grad*, *lan*, *las*, *med*, *mir*, *most*, *plod*, *pot*, *prah*, *smrad*, *vrat*. Vendar SL enakovrednosti ne potrjuje v prid številčnejše končnice *-ú*, kljub prevladujoči neknjižni rabi z *-a*: *gladu* 68, *glada* 13, *godu* 160, *goda* 104, *gradu* 22.062, *grada* 1031, *lanu* 880, *lana* 184, *medu* 10.055, *meda* 341, *miru* 40.852, *mira* 348, *mostu* 14.422, *mosta* 2528, *prahu* 18.352, *praha* 102, *smradu* 1447, *smrada* 62, *vratu* 17.084, *vrata* 182, pri *las* pa je le *lasa* (181), kar niso pravi podatki;⁸ *pota* 1415?,⁹ *potu* 731;
- ***-a* in *-ú***: *jez*, *zid* (\neq SL *jezu* 1571, *jeza* 159, *zidu* 11.269, *zida* 557);
- **neenakovredna raba *-ú* tudi *-a*** v SP in SSKJ2: *glas*, *pas*, *rod*, *sram*, *tat*, = SL *glasu* 13.944, *glasa* 4202, *pasu* 15.243, *pasa* 275, *rodu* 20.943, *roda* 3040, *sramu* 5337, *srama* 13, *tatu* 659, *tata* 264;
- **SP *-ú* tudi *-a*, SSKJ2 stil. *-a***: *dar*, *led*, *sad* (stil. 1. pomen 'užitni del rastline'), *sled*, *strah*, = SL *daru* 989, *dara* 270, *ledu* 9516, *leda* 503, *sadu* 310, *sada* 124?,¹⁰ *sledu* 3662, *sleda* 15, *strahu* 30.707, *straha* 160;
- ***a* tudi *-ú*** v obeh: *plod*, *plot*, *sat*, = SL *ploda* 1225, *plodu* 543, *plota* 737, *plotu* 32, *sata* 928, *satu* 36;
- **SP *-a* tudi *-ú*, SSKJ2 stil. *-ú***: *sin*, = SL rod. ed. *sina* 14.509, *sinu* 390, v tož. ed. pa le *sina*.

Komentar: Zaradi opazne pogostnosti končnice *-ú* v korpusu, ki se je ustalila kljub prevladujoči neknjižni rabi *-a*, bi bilo treba vrednotenje obeh oblik v sodobnih priročnikih revidirati.

2.1.2

Pri dvojnicah v im. mn. z enakovrednima in (ne)prednostnima končnicama *-je/-i* samostalnikov, ki osnovo končujejo na nezvočnike *-d*, *-t*, *-b* in *-f* (+ človeško, + živo le redko *medvedje*¹¹ in *golobje*): *ajdje*, *bratje* (tudi/stil. *brati*), *dedje* (in), *fantje*, *gospodje*, *gostje*, *grofje*, *judje*, *kmetje*, *očetje*, *pobje*, *sosedje*, *škofje*, *škratje* idr., od mednarodnih osnov le *maturantje* in *studentje*, se norma v glavnem ujema z rabo,

7 Omejitev določa tudi izrazna podoba (enozložnost v im. ed. in cirkumflektiranost samoglasnika). Prim. Ramovš 1952: 38.

8 V Gigafidi pod *las* najdemo tudi rod. ed. *lasu*: od pregledanih 1.000 konkordanc od skupno 61.857 so štiri z rod. ed. *lasu* (npr. *analize lasu*) in v frazi *ne skriviti lasu*, rod. ed. *lasa* pa se trikrat nanaša le na samostalnik *laso -a* m, kar relativizira zanesljivost podatkov v SL.

9 V Gigafidi prevladuje *-u*, *-a* je večinoma im. mn. s ali rod. ed. m samostalnika *pot*.

10 Od navedenih 49 v Gigafidi je le 5 slovenskih v 1. pomenu.

11 SP *medvédi* tudi *medvédje* – v eSP sprememba v **in** glede na SL ni upravičena (*medvedi* 3468, *medvedje* 106).

-je pa je v SL številnejši pri *grof* (SL *grofje* 1939, *grofi* 381, v SP *grófi tudi grófje*, SSKJ(2) *grófi in grófje*, toda eSP predlaga: *grofje in grofi*) in *škof* (SL *škofje* 3003, *škofi* 743, SP in SSKJ2 *škofi in škofje*); -i prevladuje pri (starinsko) *ajd* (SL 135 : 14), ≠ SP, SSKJ2 *ajdi in ajdje*. V pravilih SP te dvojnice niso omenjene, v slovnici pa so (Toporišič 2000: 283).

Komentar: Normo je treba uskladiti z rabo.

2.2 Samostalniki ženskega spola

2.2.1

Samostalniki neohranjenih sklanjatvenih vzorcev so se uvrstili v 1. žensko sklanjatev in ohranili nekaj posebnosti: iz psl. *r*-sklanjatve normirani obliki *mater*, *hčer* v tož. ed., ki ju pogosto zborno in pisno zamenjujeta nestandardni nalikovni obliki *mati*, *hči/hčero* po im. ed. (v SL sta redki: npr. tož. ed. *hči* 10 %); iz psl. *ū*-sklanjatve normirane oblike tož. ed., posplošene tudi v im. ed. (*breskev*, *britev*, *bukev*, *cerkev*, *podkev*, *rakev*, *redkev*, *molitev*, *setev*, *žetev* ipd.), ki so področno v govorih nalikovno prevzele nenormativne sklonske oblike 1. sklanjatve (im. ed. *cerkva* ipd.) – izjeme s knjižnimi dvojnicami: *breskev* tudi *breskva*, enako *britev*, *bukev*, (SP *pokr.*, SSKJ2 *nar.*) *lokev*, *lagev* 'velika steklenica', *lestev*, *letev*.

Komentar: Na nestandardnost bi bilo treba v slovarju in pravilih eksplicitno opozoriti. Priročnika bi morala biti usklajena v vseh primerih in dodan opis v pravopisnih pravilih.¹² Pri *hči* bi morda dopustili katero od nestandardnih oblik (im. ed. *hčera*, tož. ed. *hči?*).

2.2.2

Knjižne podrejene dvojnice imajo še samostalniki psl. *i*-sklanjatve v daj./or. dv.: v SP le pri *nit*: *nit-ma* tudi *-ima*, z navedbo napačnega sklona: »daj., tož. dv. tudi nítima«, pri ostalih (*miš*, *kokoš*, *perut* ...) pa ne, kar ni navedeno v pravilih. SL nima dvojnic, le *-ma* (*nitma*). V slovnici (Toporišič 2000: 293) je variantnost navedena že v glavnem sklanjatvenem vzorcu *perut*, po katerem se sklanjajo »dvo-ali večzložne osnove z lahko izgovorljivim soglasniškim sklopom« (npr. na *-ost*) in »nekaj enozložnih« (*bol*, *sluz*, *nit*, *miš*, *smrt*, *čud*, *bit*, *škrl*).

Komentar: Ali je dvojničnost odpravljena, iz pravil ni razvidno. Da se ohranja samo v enem primeru, ni smiselno. Sprememba norme mora biti pojasnjena.

2.3 Osebni zaimki

Pri osebni zaimku za 3. osebo SP in SSKJ2 v rod./tož. dv. dovoljujeta neprednostno rabo množinskih oblik: SP: *njiju tudi njih*, star. *njú*; pri naslonski obliki le v rod. dv.: *ju/jih*, *jima*, *ju*, zgled (č) uvaja še obliko z dodanim števnikom *dva* (*Njiju dveh se nisem bal*); v SSKJ2 je množinska oblika možna tudi v mest. dv., v vseh treh sklonih pa je dodana še varianta s števnikom *dveh/dva*: rod. dv. *njiju tudi njih tudi njih dvéh*, stil. *njú*, tož. dv. *njiju tudi njih tudi njih dvá*, stil. *njú*, mest. dv. *njiju tudi*

¹² V SP (94, § 818) je navedeno le: »Samostalniki na -ev [-əu] se v ednini sklanjajo po vzorcu *bukev*: *bukev bukve -i bukev bukvi -ijo*.«

njih tudi *njih dvéh* tudi *njima* tudi *njima dvéma*, rod./tož. dv. *ju* in *jih*. Pri osebnih zaimkih za 1. in 2. osebo pa množinske oblike niso normativne (rod./tož. dv. *náju*). SL variantnost (po SP?) sicer označi v rod. dv. pri naglasni in naslonski obliki (*njiju/njih, ju/jih*), a za rabo množinskih oblik ni zadetkov (rod. dv. *njiju* 22.093, *njih* 0, *ju* 0?,¹³ *jih* 0), v tož. dv. pri naglasni obliki ni označene variantnosti: *njiju* 3791, *ju* 129.398, *jih* 0). V pravopisnih pravilih (100–101, § 870–873) o tem ni podatkov. V slovnici (Toporišič 2000: 306) so omenjene ob *njiju* v rod. dv. in mest. dv. *njih* (ne pa v tož. dv.?) in obe okrepjeni s števnikom.

Komentar: Neenotno in neusklanjeno uvajanje dvojnic v priročnika otežuje razvidnost norme in povzroča normativne zadrege,¹⁴ zlasti pri lektoriranju. Množinske oblike namesto dvojniskih tudi pri slovenistih niso uzaveščene kot normativne, saj se dvojina nalikovno krepi celo v mest. dv., sicer z drugačno prvotno dvojnisko obliko opuščanjem že v 16. stoletju (v *dvema slovarjema* : *pri njima*).

2.4 Glagol

Uporabniki imajo zadrege pri razločevanju standardne in nestandardne oblike v 2. in 3. os. dv. ter 2. os. mn. sedanjika brezpriponskega glagola *dati* in njegovih sestavljenk: v SP imajo sestavljenke poleg *-sta/-ste* enakovredne dvojnice *-ta/-te* (*do-/iz-/ob-/pre-/pri-/pro-/za-* *-dasta/-data, -daste/-date*), netvorjenka pa le prvotnejšo obliko *dasta, daste*. V SSKJ2 je pri *dati* in sestavljenkah v zaglavju kot posebnost navedena le 2. os. mn. (*daste; prodáste in prodáte*), 2. in 3. os. dv. pa ne. SP navaja pri *dati* celoten spregatveni vzorec, pri sestavljenkah pa vse dvojnične oblike: npr. »2. in 3. os. dv. dodásta in dodáta; 2. os. mn. dodáste in dodáte«. Študenti kot normativne/knjižne pri sestavljenkah večinsko (77 %) navajajo le *-ta/-te* (*prodate, dodate* ipd.), 50 % pa ima za normativne oblike *data/date*, za neknjižne pa *dasta/daste*. V SL je nestandardna raba redkejša: 2. os. dv. *dasta* 40, *data* 5, 3. os. dv. *dasta* 541, *data* 34, 2. os. mn. *daste* 1776, *date* 549. Pri sestavljenkah se dvojnica na *-sta/ste* v 3. os. dv. redko pojavlja: *dodasta* 5 (*-ta* 411), v 2. os. mn. *-ste* 131 (*-te* 3564); *prodasta* 5 (*-ta* 281), *-ste* 7 (*-te* 502); pri *izdati, pridati* ni dvojnice s *-s-*; pri *oddati* le v 2. os. mn. *-ste* 29 (*-te* 1146); pri *predati* *-sta/-ste* po 1 (*-ta* 136, *-te* 270) ipd.

Komentar: Pri dvojnica je treba preveriti rabo in ujemalno tudi pri *dati* uvesti neprednostno dvojnico *data, date*).

3 Sklep

Dvojnice kot neuniformno sredstvo določanja normativnosti so za uporabnike koristne, če so z njimi seznanjeni, so v normativnih priročnikih jezikovno utemeljene, usklajene in temeljijo na resničnih podatkih rabe. Neenotnost vključevanja in vrednotenja dvojnic v različnih normativnih virih povzroča zadrege pri usvajanju norme in določanju pravilne oblike. Zato je nujno sprotno poenotenje, povečanje

¹³ Rod. dv. *ju* se nahaja nesortirano pri tož. dv.

¹⁴ O tem gl. Dobrovoljc, Krek 2011; Černivec 2019.

obvestilnosti z opozorili na nestandardizirano rabo v slovarskih sestavkih, obliko-slovnem delu Uvoda v SP in SSKJ in v oblikovnem zavihku e-slovarjev.¹⁵

Viri in literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2009: Infrastruktura slovenščine 1550–1758. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–17.
- AHAČIČ, Kozma (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi*, različica 1.0. www.fran.si/slovnice-in-pravopisi (dostop 2. 4. 2024).
- ČERMÁK, František, 2004: Prescriptivism, Variability and Stability. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 19–25.
- ČERNIVEC, Manca, 2019: Normativna zadrega – izziv ali nerešljiva uganka?. *Platforma 1: zbornik študentk in študentov Podiplomske šole ZRC SAZU*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 132–156. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1894/7864/1045-1>.
- ČERNIVEC, Manca, 2024: *Normativnost v slovarjih slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2105/8616/2302>.
- ČERNIVEC, Manca, VRANJEK OŠLAK, Urška, 2022: Raba kvalifikatorjev »in« ter »tudi« na primeru oblikoslovnih dvojnic. Tina Lengar Verovnik, Urška Vranjek Ošlak (ur.): *Pravopis na zrnu graha: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 119–135.
- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Vpliv variantnega predpisa na jezikovno rabo (Šest let po izidu Slovenskega pravopisa 2001). Marko Jesenšek (ur.): *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Zora, 56). 84–109.
- DOBROVOLJC, Helena, 2013: Smernice jezikovne standardizacije v teoriji, izročilu in praksi. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 93–99.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2008: Specializirani pravopisni priročnik (Predstavitev izhodišč, zasnove, ciljev in vzorčnih redakcij). *Jezikoslovni zapiski XIV/1*. 85–101.
- DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Andreja, 2011: Vprašanja obvestilnosti sodobnega pravopisnega slovarja. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 86–109.
- DOBROVOLJC, Helena, KREK, Simon, 2011: Normativne zadrege – empirični pristop. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–97.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-4RL88EBS>.
- Fran: *slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2013: Beleženje in prikazovanje podatkov o jezikovni rabi: od leksikalne baze do spletnega slovarja. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve). Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 133–139.
- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Elektronska knjiga. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. https://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf.
- LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig.

15 V novem eSSKJ in eSP bo premišljeno rešeno tudi opredeljevanje dvojnic (prim. Gliha Komac 2015 in Černivec 2024), a je tudi v vmesnem času potreben ozir na uporabnike.

- LOGAR, Tine, 1976: Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve *Cerkovne ordninge*. Helga Glušič (ur.): *XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 17–25.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- RIGLER, Jakob, 1977: Problematika glasoslovnih in oblikoslovnih variant v Trubarjevi *Cerkovni ordningi*. *Slavistična revija* XXIII/4. 465–490.
- Sloleks 2.0: Slovenski oblikoslovni leksikon*, 2019. <https://viri.cjvt.si/sloleks/slv/>.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- WEISS, Peter, 2009: Slovensko pravopisje in korpusi. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 409–412.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0215, ki ga je sofinancirala ARRS.

OBRAVNAVA TERMINOLOGIJE V ŠOLSKEM SLOVARJU SLOVENSKEGA JEZIKA NA PORTALU FRANČEK

Špela Petric Žižić

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
spela.petric@zrc-sazu.si

Nina Ledinek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
nina.ledinek@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.241-247

V prispevku so prikazana načela vključevanja terminov iz didaktičnostrokovnih gradivskih virov v prvi znanstveno utemeljeni pedagoški razlagalni slovar za slovenščino: *Šolski slovar slovenskega jezika* na portalu Franček. Predstavljene so metodologija obravnave vključenih eno- in večbesednih terminov skupaj z načeli njihovega definiranja, obravnava sinonimnih razmerij v okviru terminološkega gradiva in metode izbiranja ponazarjalnega gradiva.

leksikografija, pedagoška leksikografija, pedagoški razlagalni slovar, terminološki slovar, pedagoško prilagojena terminologija

This article presents the principles of including terms from textbooks in the first research-based pedagogical explanatory dictionary for Slovenian: *Šolski slovar slovenskega jezika* (Slovenian School Dictionary) on the Franček portal. It presents the methodology of treating single- and multi-word terms together with the principles for defining them, treatment of synonymy for terminological material, and the methods for selecting illustrative material.

lexicography, pedagogical lexicography, pedagogical explanatory dictionary, terminological dictionary, pedagogically adapted terminology

1 Uvod

Šolski slovar slovenskega jezika (v nadaljevanju ŠSSJ) na portalu Franček¹ je namenjen otrokom od 1. do 5. razreda osnovne šole in je prvi znanstveno utemeljeni pedagoški razlagalni slovar za slovenščino. Gradivski vir zanj je namensko oblikovan korpus besedil (Korpus šolskih besedil slovenskega jezika, v nadaljevanju KŠBSJ), s katerimi se srečujejo ali jih ustvarjajo šolarji (učbeniška besedila, izvirno slovensko otroško leposlovje, besedila šolarjev).

Čeprav gre za (pedagoški) razlagalni slovar, ŠSSJ zaradi vključitve učbeniškega gradiva kot vira poleg splošnega besedja prinaša tudi vzorčno terminologijo pri pouku obravnavanih znanstvenih in strokovnih področij in tako med drugim služi tudi kot

1 O portalu Franček gl. Ahačič idr. 2021; Ledinek, Ahačič, Petric Žižić 2022.

pripomoček za usvajanje osnovnih znanj s področij, zastopanih v izobraževalnem procesu. Uporabnike tako prek terminologije seznanja z znanstvenimi spoznanji, hkrati pa s pomočjo področnih kvalifikatorjev spodbuja k uzaveščanju razlike med terminologijo in splošnim besedjem.

V prispevku je predstavljeno, kako se termini iz didaktičnostrokovnega gradiva vključujejo v pedagoški razlagalni slovar: obravnavana je metodologija slovarske obravnave vključenih eno- in večbesednih terminov skupaj z načeli njihovega definiranja. Predstavljeni so tudi obravnava sinonimnih razmerij v okviru terminološkega gradiva v ŠSSJ in načela izbiranja ponazarjalnega gradiva.

2 Cilji vključevanja terminologije v ŠSSJ

ŠSSJ poleg podajanja ustrezno prilagojenih pomenskih razlag jedrne leksike uporabnike seznanja s slovarsko strukturo (prim. Godec Soršak 2022: 670) ter jih pripravlja na branje drugih slovenskih in tujih slovarjev. Z vključevanjem terminološkega gradiva uporabnik hkrati uzavešča obstoj dveh komplementarnih sistemov, terminologije in splošne leksike, ter razlike med njima, kar pripomore k ustrezni rabi terminov pri pouku. S pomočjo sinonimnih povezav med leksemom in terminom lahko ob natančnem branju ugotovi, da je npr. pri pouku naravoslovja in tehnike namesto splošne besede *topiti* ustrežnejše uporabiti sinonimno besedo *raztapljati oz. taliti* (Petric Žižić 2022: 129).

Ker je eden izmed možnih učinkov uporabe ŠSSJ tudi krepitev predstave (zlasti starejših uporabnikov, tj. petošolcev) o pojmovnih sistemih posameznih pri pouku obravnavanih strokovnih področij (sistemiziranje znanja), je pojmovni sistem posamezne stroke predstavljen razmeroma sistematično, le v manjšem obsegu;² k temu pripomorejo tako analiza učbeniškega gradiva iz KŠBSJ kot tudi predlogi in pripombe terminoloških svetovalcev, visokošolskih učiteljev didaktike posameznih predmetnih področij s Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani. Razmeroma celovito in uravnoteženo obravnavo terminov omogoča indikator strokovnega področja v slovarski bazi, ki je namenjen le za interno rabo.

3 Opredelitev terminologije v KŠBSJ in metodologija obravnave tovrstnega gradiva v ŠSSJ

Splošna leksika se v ŠSSJ vključuje zlasti po treh načelih. Temeljni, v rabi pogostejši leksemi uporabnika seznanjajo s strukturo slovarskega sestavka in z lastnostmi leksema sploh (npr. izgovor, pregibnost, pomen, večpomenskost). Drugo načelo vključevanja temelji na vnaprej določenih problemskih sklopih, ki zajemajo lekseme, pri katerih se pojavljajo morebitne težave s pregibanjem ali zapisovanjem (Petric Žižić 2022: 128). Del gradiva pa vključuje lekseme s predvidoma manj razumljivim, abstraktnim pomenom (npr. *način*, *lastnost*, *logika* ipd.), pri katerih je osrednjega pomena poenostavljeno ubesedena razlaga.

2 Kljub temu da je za šolskega uporabnika predstavljen okrnjen nabor terminov posameznih področij, avtorji slovarja pri izdelavi definicij izhajajo iz hierarhično urejenih pojmov celotnega pojmovnega sistema (s tem je v slovarju pojmovni sistem predstavljen sistematično, ne pa izčrpno).

Posebnost ŠSSJ je hibridno gradivo: leposlovnna in stvarna besedila v KŠBSJ so vir splošne leksike, didaktičnostrokovna besedila, ki so za slovarskega uporabnika (šolarja) z vidika usvajanja novega besedja prav tako ključna, pa v ŠSSJ prinašajo pedagoški rabi prilagojeno terminologijo.

Pri splošnih razlagalnih slovarjih razlage za splošno (in determinologizirano) leksiko izdelajo leksikografi na podlagi tipologije razlag leksemov posameznih pomenskih polj, izhajajoč iz analize korpusnih besedil, nato pa jih z vidika znanstvene ustreznosti pregledajo strokovnjaki z ustreznega področja (Ledinek 2015: 446). Pri terminoloških slovarjih pa gradivo za vključitev v slovar ne izhaja nujno neposredno iz korpusa, ampak ga na podlagi kriterijev terminološkosti določijo strokovnjaki, izhajajoč iz pojmovnega sistema stroke, strokovnjaki pa tudi ubesedijo definicije pojmov (Žagar Karer 2011: 17; Trojar 2023: 506).³

Podobno kot terminologija v terminoloških slovarjih, namenjenih strokovnjakom, tudi uslovarjeni termini iz didaktičnostrokovnih besedil temeljijo na hierarhično urejenih pojmih,⁴ v nasprotju s splošno leksiko, ki ji slovar pripisuje pomenske razlage, temelječe na analizi tipičnega besedilnega okolja,⁵ pa so jim pripisane pedagoško prilagojene definicije (z znižano stopnjo abstrakcije). Odmik od terminografske metode predstavlja zlasti dejstvo, da ŠSSJ prinaša pedagoško prilagojen prikaz pojmovnega sistema posamezne stroke, kar pomeni, da je obseg predstavljenih terminov sicer manjši, vendar pa pri avtorjih slovarja obstaja zavest o celotnem pojmovnem sistemu.

Obravnava obeh tipov gradiva v ŠSSJ je v smislu slovarskega prikaza poenotena – slovarski sestavki tako splošne leksike kot terminologije imajo enako mikrostrukturo. Splošna leksika in terminologija sta razloženi oz. definirani v obliki nadrejenega pojma in razločevalnih lastnosti. Tako pomenske razlage kot definicije so prilagojene pedagoški rabi. Metodološko pa se uslovarjanje terminološkega dela gradiva razlikuje od izdelave sestavkov splošne leksike. Obdelava gradiva iz didaktičnostrokovnih virov za ŠSSJ izhaja iz terminografske metodologije, saj zahteva večjo vlogo strokovnjaka; strokovnjak za didaktiko posameznega predmetnega področja poleg strokovne ustreznosti pedagoških definicij terminov preverja tudi didaktično ustreznost ubeseditve definicije oz. razumljivost, ustreznost morebitnih v definiciji uporabljenih terminov,⁶ hkrati pa lahko svetuje uslovarjanje dodatnih terminov z namenom dopolnjevanja prikaza pojmovnega sistema (npr. **gostota** – **gost**). Redaktorji načeloma izhajajo iz učbeniških besedil, vendar ne ugotavljajo pomena s pomočjo tipičnih zvez, ampak jim sobesedilo služi le kot pripomoček za jasnejšo ubeseditvev in

3 Izhajamo iz načel tradicionalne terminološke vede, ki kot osnovno prvino terminologije razume pojem, kot osnovno terminološko dejavnost pa urejanje poimenovalnega in pojmovnega sistema stroke na podlagi terminološkega dogovora (Žagar Karer 2011: 12).

4 O prikazu pojmovnega sistema v terminološkem slovarju gl. Košmrlj-Levačič 2001.

5 O slovarski razlagi gl. Vidovič Muha 2013: 15, 60, 64.

6 Razumljivost terminov se načeloma ugotavlja iz učnega načrta in iz učbeniških besedil v korpusu, strokovnjak pa v končni fazi opozarja na morebitne neustreznosti v definicijah (primer: namesto **Opraševalec** je žival, ki prenaša cvetni prah s prašnikov enega cveta na pestič drugega cveta je ustrežneje zapisati [...] ki prenaša cvetni prah s cveta na cvet, saj učenci do 5. razreda še ne poznajo terminov *prašnik, pestič*).

prilagoditev definicije. Strokovnjak leksikografu obenem pomaga tudi pri določanju terminološkosti oz. označevanju gradiva, zlasti pri terminih iz gradiva, ki se v učnem načrtu sicer ne navajajo, v učbenikih pa se pojavljajo – navadno brez definicije, npr. kot del ubeseditve definicij drugih pojmov ali kot primeri –, npr. **vitamin**, **mineral**, **beljakovina**, **organizem**, **opraševalec**.

Eno- ali večbesedni termini imajo v ŠSSJ pred pedagoško prilagojeno definicijo področni kvalifikator, poimenovan po šolskem predmetu, na primer PRI MATEMATIKI **Točka** je to, kar nastane s presečiščem črt, in to, kar sestavlja premico, daljico in ravnino in nima dolžine [...]; druge oznake so PRI DRUŽBI, PRI GLASBENI UMETNOSTI, PRI GOSPODINJSTVU, PRI LIKOVNI UMETNOSTI, PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI, PRI RAČUNALNIŠTVU, PRI SLOVENŠČINI in PRI ŠPORTU. Izhajajoč iz predpostavke, da je šolski pouk eden od ključnih virov novo usvojenega besedja, in upoštevajoč pedagoško funkcijo slovarja, oznake posameznih področij deloma zajemajo tudi delno determinologizirano leksiko (npr. **list**, **elektronski**, **megla**, **ohlajanje**, **planet**, **pljuča**).⁷ V primeru delno determinologizirane leksike je zaradi pedagoške poenostavitve praviloma obe rabi mogoče predstaviti v okviru istega pomena; slovar pri takih pomenih navaja le zglede terminološke rabe, tj. iz učbeniških besedil.

S področno oznako so označene tudi besede, ki v izobraževalnem procesu nadomeščajo kak termin, ki bi bil za petošolce prezahteven; primer je drugi pomen besede *stanje*, ki nadomešča termin *agregatno stanje*: PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Stanje** je vsaka od oblik, v katerih se pojavljajo snovi, kot na primer trdno, tekoče in plinasto stanje (v tem sestavku so navedene in z isto oznako opremljene še zveze *plinasto*, *tekoče* in *trdno stanje* (z definicijami in zgledi); prim. tudi PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Delec** je majhna enota snovi, ki je s prostim očesom ne vidimo (beseda *delec* tu nadomešča termine *atom* ipd.).

Termini, ki so za šolske potrebe enako definirani na več področjih, imajo več oznak, npr.: PRI GLASBENI UMETNOSTI, PRI LIKOVNI UMETNOSTI, PRI SLOVENŠČINI **Motiv** je osnovni element teme umetniškega dela.

4 Strategije pri opisu terminologije v ŠSSJ

Pomenske razlage splošne leksike v ŠSSJ težijo k enostavni skladnji v smislu, da posnemajo spontani govor, razlagalne besede so nevtralne in čim bolj razumljive, vsebinsko pa se v čim večji meri navezujejo na izkušnje mladih uporabnikov (Petric Žižić 2020: 393). Definicije pedagoško prilagojene terminologije lahko vključujejo (kjer je to za definiranje pojma nujno) tudi (otrokom že znane) termine (npr. **Fotosinteza** je proces, pri katerem zeleni deli rastlin z uporabo svetlobne energije iz ogljikovega dioksida in vode proizvajajo sladkor in kisik; **Teža** je sil, s katero veliko telu z veliko maso, na primer planet, privlači telesa z manjšo maso, ki so na njem ali v njegovi bližini). Vsi v definicijah uporabljeni termini so uslovarjeni v ŠSSJ,⁸ npr. PRI

7 O determinologizaciji gl. Ledinek 2015; Žagar Karer, Ledinek 2021; Žagar Karer 2011; Žele 2004.

8 Načelu slovarske obravnave v definicijah uporabljenih terminov sledi tudi hrvaški *Prvi školski rječnik* (Hudeček, Mihaljević 2008: 109).

NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Sila** je to, kar lahko povzroči, da se spremeni hitrost, smer gibanja ali oblika telesa; PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Telo** je to, kar je iz snovi, kar ima maso in zavzema del prostora, in to, o čemer govorimo, ko opisujemo pojave; PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Masa** je temeljna lastnost snovi, ki se kaže s silo pritiskanja telesa na podlago ali odpora pri spremembi hitrosti telesa. Osnovna enota za merjenje mase je kilogram; PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Planet** je nebesno telo, ki kroži okoli Sonca in ne seva lastne svetlobe.

V nasprotju s terminološkim slovarjem ŠSSJ terminov kot poimenovalnih enot pojmovnega sistema ne predstavlja v enakem obsegu, čeprav izhaja iz celotnega pojmovnega sistema, in navaja zglede rabe. Definicije terminološko gradivo sicer predstavljajo s stališča strokovnjaka, a za otroke, zato so manj abstraktne in daljše (lahko obsegajo dve povedi), bližajo se enciklopedičnim razlagam. Definicije pedagoško prilagojene terminologije poleg bistvenih elementov vsebujejo več okoliščin pojavnosti, navedene okoliščine pa v čim večji meri izhajajo iz izkušenj otrok (Petric Žižić 2020a: 393). Primer: PRI SLOVENŠČINI **Vikati** pomeni z vi ogovarjati osebo, ki je ne poznamo dobro ali s katero nismo v enakovrednem družbenem odnosu.

Termini so v ŠSSJ obravnavani tudi znotraj večpomenk; terminološki pomen⁹ je lahko npr. tudi drugotni: **1. Sladkor** je bela ali rjava kristalna snov, ki jo uporabljamo za slajenje [...]. **2. PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI Sladkor** je snov, ki nastaja pri fotosintezi, procesu, pri katerem zeleni deli rastlin z uporabo svetlobne energije iz ogljikovega dioksida in vode proizvajajo sladkor in kisik [...].

Pri vrstnih pridevnikih, ki imajo za besedotvorno izhodišče terminološki ali uporabnikom manj znan samostalnik, je za vejico dodana razlaga oz. definicija samostalnika – besedotvornega izhodišča. Primer: **Ekološki** je ta, je v zvezi z ekologijo, varovanjem narave in skrbjo zanjo (**ekologija**).

5 Terminologija v ŠSSJ z vidika sinonimije

Stavčna razlaga omogoča prikaz sinonimov znotraj pomenske razlage. Tako pri leksemih kot tudi pri terminih so prikazani samo sinonimi, ki so obravnavani v ŠSSJ kot iztočnice. Iztočnica v razlagi nastopa v vlogi osebka, skupaj s sinonimom pa se navaja v obliki priredne zveze z veznikom *ali*, npr. PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Ozračje** ali **atmosfera** je plast zraka, ki obdaja Zemljo; **Atmosfera** ali **ozračje** je plast zraka, ki obdaja Zemljo. V ŠSSJ je prikazan tudi sinonimni odnos med termini in leksemi, vendar le znotraj sestavka sinonimnega leksema (pri terminih se sinonimi ne navajajo, razen če gre res za enakovredna termina), npr. **Teža** ali **masa** je temeljna lastnost snovi, ki se kaže s silo pritiskanja telesa na podlago [...]; PRI NARAVOSLOVJU IN TEHNIKI **Masa** je temeljna lastnost snovi, ki se kaže s silo pritiskanja telesa na podlago [...]. Na tak način uporabnik uzavešča načelo, da naj bi v posamezni stroki enemu pojmu ustrezal en termin, praviloma določen s terminološkim dogovorom.

9 O pomenu se v terminologiji običajno ne govori (Žagar 2011: 28–29), kljub temu pa ta izraz na tem mestu zaradi poenostavitve ohranjamo.

6 Ponazarjalno gradivo

Slovar navaja le tipično gradivo; več gradiva se navadno navaja pri manj znanih leksemih, pri pomenih, v katerih je v razlagi glede na splošne razlagalne slovarje vsebinsko združenih več (pod)pomenov (npr. **globina**, **energija**), in terminih (npr. **element**, **hlap**).

Kljub temu da obravnava terminologije izhaja iz terminografske metodologije (izhajamo torej iz predpostavke, da je termin relativno neodvisen od konteksta), slovar navaja zglede terminološke rabe, saj je ponazarjanje rabe za šolske uporabnike z vidika razumevanja pojma ključnega pomena. Stavčni zgledi pri temeljnem besedju so namenjeni zlasti za prikaz rabe v tipičnem kontekstu, pri terminologiji pa so izbrani tudi tako, da prinašajo dodatne informacije in s tem vsebinsko dopolnjujejo definicijo (npr. **gonilo** [...] *Verižno gonilo najdemo na kolesu, zobniško v urah, jermensko pa v večini strojev in v avtomobilih*).

7 Sklep

Ker je naslovnik ŠSSJ učenec do 5. razreda osnovne šole, je prikaz tako splošne leksike kot tudi terminologije podrejen pedagoški funkciji slovarja. Splošna leksika uporabnika uvaja v slovarsko strukturo, ga seznanja s pomenom, problemi v zvezi s pregibanjem, zapisovanjem ipd., terminologija pa je pripomoček za uzaveščanje dveh komplementarnih jezikovnih sistemov.

Metodologija uslovarjanja gradiva izhaja iz koncepta ŠSSJ kot pedagoškega razlagalnega slovarja. Hibridno gradivo zahteva kombinacijo leksikografskega in terminografskega pristopa, pri čemer sta oba podrejena pedagoškemu namenu slovarja in dajeta zato na videz isti rezultat: ker so definicije pojmov namenjene učencem kot delu splošne populacije in ne strokovnjakom, se zaradi znižane stopnje abstrakcije, manj kompleksne skladišne strukture in navajanja okoliščin pojavnosti približujejo pomenskim razlagam splošne leksike, ki se zaradi podrejanja pedagoškemu načelom ravno tako prilagajajo naslovniku. Stične točke med prikazom splošne leksike in terminologije so tudi v obravnavi večpomenskosti in navajanju ilustrativnega gradiva. Povezave med obema tipoma gradiva so vzpostavljene še s prikazom sinonimov, ki pa so enosmerne – pri leksemu se sinonimni termin navaja, pri terminu pa sinonim ni zabeležen.

ŠSSJ pedagoško prilagojeno terminologijo iz didaktičnostrokovnih besedil na ravni prikaza (slovarskega sestavka) torej izenačuje s splošno leksiko, vendar pa je vanjo ne integrira. Tako je (izhodiščno) terminološko gradivo v slovarju ločeno implicitno, eksplicitno razmejitev pa prinašajo področni kvalifikatorji. ŠSSJ v nasprotju s splošnim razlagalnim slovarjem torej ne odpira vprašanja determinologizacije, pač pa vprašanje strategije določeni izobrazbeni stopnji prilagojenega definiranja pedagoško prilagojene terminologije.

Viri in literatura

- AHAČIČ, Kozma, JEŽOVNIK, Janoš, LEDINEK, Nina, PERDIH, Andrej, PETRIC ŽIŽIČ, Špela, RACE, Duša, 2021: Priprava jezikovnih podatkov za pedagoški portal o slovenščini *Franček*. *Philological Studies* XIX/1. 203–224. https://www.academia.edu/63773185/Priprava_jezikovnih_podatkov_za_pedago%C5%A1ki_portal_o_sloven%C5%A1%C4%8Dini_Fran%C4%8Dek.
- Franček = *Portal Franček: Jezikovni portal Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU za osnovnošolce in srednješolce*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU. <https://www.xn--frank-12a.si/> (dostop 15. 4. 2024).
- GODEC SORŠAK, Lara, 2022: Teoretični pogled na šolski slovar. *Slavistična revija* LXX/4. 667–680. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4090>.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIČ, Milica, 2008: Nazivi u školskim rječnicima. *Studia lexicographica* II/1. 105–113. <https://hrcak.srce.hr/file/163208>.
- KOŠMRLJ-LEVAČIČ, Borislava, 2001: Prikaz pojmovnega sistema v terminološkem slovarju. *Filologija* 36–37. 291–301. <https://hrcak.srce.hr/file/255649>.
- LEDINEK, Nina, 2015: Obravnava izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. *Obdobja* 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 441–448. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/11/34_2-Ledinek.pdf.
- LEDINEK, Nina, ŽAGAR KARER, Mojca, 2021: Med terminologijo in splošno leksiko: determinologizacija in z njo povezane slovaropisne ter uporabniške dileme. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 13. 41–60. <https://ojs.zrc-sazu.si/sjsls/article/view/10445/11261>.
- LEDINEK, Nina, AHAČIČ, Kozma, PETRIC ŽIŽIČ, Špela, 2022: Presenting and Linking Grammatical Data on the Franček Educational Language Portal. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 14. 155–182. <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.06>.
- PETRIC ŽIŽIČ, Špela, 2020: Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika. *Slavistična revija* LXXIII/3. 391–409. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3875>.
- PETRIC ŽIŽIČ, Špela, 2022: School Dictionary of the Slovenian Language on the *Franček* Web Portal. *Slavistica Vilnensis* LXVII/2. 126–140. <https://www.zurnalai.vu.lt/slavistica-vilnensis/article/view/27590/30544>.
- TROJAR, Mitja, 2023: Prepoznavanje terminov in determinologizirane leksike v izbranih starejših slovenskih slovarjih. *Slavistična revija* LXXI/4. 505–518. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4141>.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. 2., dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. <https://doi.org/10.4312/9789610604976>.
- ŽAGAR, Mojca, 2005: Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). *Jezik in slovstvo* L/2. 35–48. http://223.ablak.arnes.si/pdf/2005-02-Clanek3_Zagar.pdf.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom (Analiza elektrotehniške terminologije)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610503989>.
- ŽELE, Andreja, 2004: Stopnja terminologizacije v leksiki (na primeru glagolov). Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 77–93. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-ISQUEFFJ/0d2c1e4c-5cc3-48e4-96ce-2600ab2b6442/PDF>.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

GOVOR KOT OSREDNJE KOMPOZICIJSKO IN DRAMATURŠKO SREDSTVO: PRIMER MILERJEVE UPRIZORITVE *SUSN*

Eva Pori

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
eva.pori@ff.uni-lj.si

Tomaž Toporišič

Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
tomaz.toporistic@agrft.uni-lj.si

DOI: 10.4312/Obdobja.43.249-257

Prispevek prikaže proces oblikovanja igralskega govornega izraza v uprizoritvi *Susn* (1993) Herberta Achternbuscha v režiji Eduarda Milerja in izvedbi Slovenskega mladinskega gledališča. Preučevanje je temeljilo na avditivni in vizualni analizi posnete uprizoritve, pri čemer je bil poudarek na opazovanju redukcije teksta, razbitja tradicionalnih jezikovno-govornih konceptov: razkroja na tekstovni (strukturni, vsebinski) in jezikovno-govorni ravni. Ugotovitve so na nekaterih mestih preverjene in podkrepjene z informacijami, pridobljenimi iz intervjuja z Marinko Štern, eno izmed štirih igralk, ki so upodobile lik Susn.

igralčev govor, igralčev glas, dramski tekst, lektorski pristop, dramaturški pristop

This article presents the process of developing actors' speech expression in the performance of *Susn* (1993) by Herbert Achternbusch, directed by Eduard Miler and performed by the Slovenian Youth Theater. The study was based on an auditory and visual analysis of recorded performance, with an emphasis on observing the reduction of the text and the fragmentation of traditional language and speech concepts: decomposition at the textual (structural, content) and language and speech levels. In some instances, the findings are verified and supported by information obtained from an interview with Marinka Štern, one of the four actresses that portrayed the character Susn.

actor's speech, actor's voice, dramatic text, linguistic approach, dramaturgical approach

1 Uvod

Druga polovica 20. stoletja je uveljavila nov format gledališča, ki je bil zasnovan na prenosu težišča z besedilnega sloja govora na glasovni sloj in druge gledališke elemente (zvočni, gestični efekti, scena) in je pokazal, da jezik umetnosti lahko razvija drugačno fabulativnost in teatralnost. Uprizoritvene umetnosti od šestdesetih let 20. stoletja preigravajo, na različne načine destabilizirajo tradicionalna razmerja med gledališkimi elementi ter se usmerjajo v radikalno de(kon)strukcijo dramaturških pravil in reinterpretacijo jezikovno-govornih konvencij. Z eksperimentiranjem, novo

kombinatoriko in (re)konstrukcijo jezika se sprožajo dramatični, teatralični učinki, ki generirajo tekst kot dinamični jezikovno-govorni model, kar privede do jezikovnega obrata: od semantike besed k semantiki forme.

Novo oz. drugačno (jezikovno) formo tekstov za uprizarjanje smo preverili na reprezentativnem primeru, tj. uprizoritvi *Susn* (1993), nenavadni igri tudi za slovensko gledališče preloma iz osemdesetih v devetdeseta leta prejšnjega stoletja, pomembnega bavarskega dramatika Herberta Achternbuscha v režiji Eduarda Milerja in izvedbi Slovenskega mladinskega gledališča (SMG) z markantnimi igralskimi interpretkami Natašo Barbaro Gračner, Olgo Grad, Olgo Kacjan in Marinko Štern v naslovnih vlogi. Preučevanje procesa oblikovanja igralskega (govornega) izraza je temeljilo na avditivni in vizualni analizi posnete uprizoritve,¹ pri čemer smo opazovali redukcijo teksta, (appijevsko in craigovsko) zmanjšanje funkcije jezika oz. besede, razbitje tradicionalnih jezikovno-govornih konceptov: usmerjenost v neliterarno in neverbalno perspektivo uprizoritve, razkroj na tekstovni (strukturni, vsebinski) in jezikovno-govorni ravni. S pomočjo dramaturško-lektorske knjige Mateje Dermelj, ki beleži tudi faze preobrazbe prevoda besedila v govorne in performativne izvedbe besedila, je bilo izvedeno sledenje adaptaciji tekstovnega, oblikovanju odrske jezikovno-govorne in glasovne podobe uprizoritvenega teksta, in sicer v navezavi na zapisano podobo in s fokusom na razmerju med besedilnim in glasovnim slojem govora, pa tudi na razmerju med dramskim jezikom (formo) in vsebino. Opazovali smo odnos do besede, odmike od klasičnega jezikovno-govornega modela in vzpostavljanje novih relacij jezika oz. govora z raznolikimi izraznimi možnostmi telesa. Ugotovitve smo na nekaterih mestih preverili in podkrepili z informacijami, pridobljenimi iz intervjuja z Marinko Štern, eno izmed štirih igralk, ki so upodobile lik Susn.

2 Igralski govor in glas

Govor je vir specifičnega obstoja igralca, ki pa je obenem golo človeško bitje. Izvira iz telesa in nastaja v tesni splojenosti s telesom, zato »mora slediti celotnemu gestusu govoreče osebe« (Milohnič 2009: 83). Pojem *gestus* zaobjema celotno igralsko govorico in igralec v svojih vlogah vselej uteleša splojenost diskurzivnega in vizualnega. Besedila, posamezne besede, fraze, ritmizirano deklamiranje besedil ipd. imajo gestični potencial. Jezik je teatraličen in *gestus* je lahko proizveden tudi s preišljeno uporabo sintakse in leksike, z redukcijo, erozijo, razkrojem jezika, s prevajanjem diskurzivnih struktur v vizualne oblike ali gestično-mimičnih struktur v prozodične oz. »glasovno-ritmične oblike« (Milohnič 2009: 84).

Znotraj govora je pomemben segment s posebno izraznostjo in sporočilno vrednostjo glas. Igralec namreč ni zgolj podajalec »suhe« besede, temveč s prozodičnimi elementi ustvarja dinamičnost, plastičnost, dramatičnost v govoru in s svojim glasom podeli besedi moč, poglobi in razširi njen pomen. S konceptom izpovedne moči besed, glasov in premikov telesa gledališče doseže živo odrsko govorico, ki spaja igralčevo govorjenje z njegovo psihofizično izraznostjo (Pori 2023: 34).

1 Video posnetek celotne premiere (dolžine 75:00 min) je dostopen v arhivu SMG.

3 Primer – Achternbusch: *Susn*

Uprizoritev *Susn*² Herberta Achternbuscha v režiji Eduarda Milerja in dramaturgiji Tomaža Toporišiča izhaja iz nestrukturirane, logično in kavzalno razbite stvarne pripovedi, ki večinski delež odmerja govorjenju kot spominjanju ali pričevanju, tehtanju misli, reflektiranju, in v ospredje postavlja pomnožitev dramske osebe v štiri figure, ki sproti gradijo individualne poteze in psihološke razsežnosti ene osebe. Sicer pa v središče postavlja skorajda prazen dramski prostor, akcijo, dogodkovnost, mrežo predvidenih odrskih elementov skrči na minimum in se s tem odvrne od produkcije velikega spektakla.

3.1 Oblikovanje igralskega (govornega) izraza

Po pričevanju Marinke Štern (Pori 2022) so igralkice izoblikovale vsaka svojo zgodbo na podlagi besedila, kar pa je zaradi fragmentarne besedilne strukture predstavljalo zahteven izziv:

Tekst je bil napisan samo s posamičnimi besedami, ne vem točno, ampak po spominu, pisalo je: *o bom, školjka, dobro dobro, klobasa, med ljudi, župnik, kar bi bla, dom*. Besede so kazale, da gre za lik v posebnem psihičnem stanju. Mislila sem si, da tega pa jaz ne znam. Iz vsakega pojma sem izhajala, recimo »dom« – in sem si naredila dom: vzela sem skodelico, rdeč lonček in rdečo džezvo, torej to, kar sem prinesla od doma. V lončku sem videla moža, v šalčki sina, jaz sem bila pa džezva. In sem jih postavila na sceno in iz tega ustvarila zgodbo; prestavljala sem jih, oblikovala scene. Potem se spomnim, da sta bila v besedilu omenjena straniščna školjka in župnik, ampak ne skupaj. Vidno je torej bilo, da imam nek konflikt z župnikom.

Na Sliki 1 je izsek iz igralkinega monologa kot primer izhodišča, na podlagi katerega je oblikovala lastno govorno in telesno interpretacijo.

2 Premiera je bila 20. januarja 1993. Režiser: Eduard Miler, prevajalca: Tomaž Toporišič in Eduard Miler, dramaturg: Tomaž Toporišič, lektorica: Mateja Dermelj Ropoša, scenografinja: Meta Hočevnar, kostumografinja: Gordana Gašperin, koreograf: Matjaž Farič. Igralski ansambel: Nataša Barbara Gračner – Susn 1, Olga Grad – Susn 2, Olga Kacjan – Susn 3, Marinka Štern – Susn 4, Dario Varga – Župnik, Moški, Miha Štrukelj – Moški, Janez Škof – Moški, Ivan Rupnik – Herbert Achternbusch, Jožef Ropoša – Župnik, Moški, Pavle Ravnohrib – Župnik, Sandi Pavlin – Župnik, Drago Milinovič – Moški, Robert Miklič Koren – Moški, Uroš Maček – Moški, Boris Klemenčič – Moški, Niko Goršič – Župnik, Moški, Gregor Filipčič – Moški, Miha Ferkov – Moški, Matej Bah – Moški, Klemen Avsec – Moški.

O Marija, o Marija pomagej, o Marija.
Kuku. Serbus, Oskarček. A ne de ne boš u šol povedou, de se ga je mamica za božč nažrla. Ja kr spančkej, kdo t pa bran. Sej ti moraš spančkat, ker s otrok in moraš spančkat. Papa.

Jest hočm mislt.
Sej zdej že kr dobr, mislm.
Glavo je treba umivāt, če hočš kej nardit, pa možgane sprostit.
Jest hočm met tako pamet, de bom mela po sedemesetih še kej za povedat. In če že nism to, kr bi bla, bom pa to u svoj glav. To je življenje u glav.
Če s jest rečem, ti nimaš nč luči u glau, je nč čist brez veze, kr se pa luči tiče, so pa men moji piskrčki u moji borši bl všeč, kokr de bi bla pr maš, in tud tistga stran ne vržem, k je obto----, ker mi je všeč, ker je moj.
JA PIŠ NO, SEJ ZDEJ PA DOBR LAUFA.

Slika 1: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopis (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 14. Izsek iz IV. sekvence, govor Marinke Štern (vir: arhiv SMG).

Izhodiščno besedilo je brez stvarne konsistentne zgodbe in je sklop nejasnih miselnih povezav. Težko je slediti semantiki stavka in deluje nerazumljivo: zaradi odsotnosti znotrajbesedilnega konteksta ali njegove skrčenosti na minimum je dekodiranje pomena otežkočeno ali mestoma celo onemogočeno, identifikacija interakcij med označevalci in označenci je zabrisana. Besedilo se trmasto upira izgradnji pomena in stavi na strukturo razsekanih misli, zato se nanj kot na koherentno miselno celoto ni mogoče več opreti. Achternbush je s *Susn* general odprto zgodbo, ki jo prekinjajo heterogeni in nehierarhično urejeni elementi (drobci misli, spominov, občutkov jeze in agresij), ki rekonstruirajo preteklost.

Slušnozaznavna in vizualna analiza pokažeta, da dogajanje v uprizoritvi poganja govorno dejanje, ki sledi (asociativnemu) toku zavesti in je odraz izgubljenega subjekta – izgubljenega v svetu (v odnosu do drugega) in v sebi (v odnosu do Drugega) –, monolog kot odsev kvaziinterakcije se torej na eni strani pokaže kot pogovor z Drugim in na drugi kot neposredno obračanje na fiktivnega drugega. Jezik kot komunikacijsko sredstvo je v celoti ukinjen, nadomešča ga kvazimonolog kot fragmentarni psihogram ali reprezentacija psihične podobe subjektivnih občutij in stanj ali notranjega doživljanja sveta, razočaranja nad svetom in soočanja z grozo spoznanja o brezizhodnosti položaja. V vseh sekvencah, znotraj katerih igralko govorno upodobijo in odigrajo različne fiktivne like, s katerimi vstopajo v dialog, lahko opazujemo »proces refleksije in vprašanj, preoblečen v monološko naracijo« (Lehmann 2003: 151).

3.1.1 Hibridna jezikovno-govorna struktura

V govoru kot osrednjem kompozicijskem in dramaturškem sredstvu, ki se (po)kaže kot gonilo miselne in fizične dejavnosti, skozi katero se razkriva igralčevo nezavedno, je očiten preplet knjižnega in neknjižnega pogovornega jezika.³ Jezikovna hibridizacija (prepletanje različnih tipov govora in izrazja) je razvidna že iz besedilne predloge: I. in IV. sekvenca, ki sta ju igrali Nataša Barbara Gračner (I.) in Marinka Štern (IV.), sta zapisani v neknjižnem, in sicer ljubljanskem pokrajinskem pogovornem jeziku (predvsem v I. sekvenci je prežet z mladostniškim slengom), ki oklepa knjižni pogovorni jezik II. in III. sekvence, katerih izvajalki sta bili Olga Grad (II.) in Olga Kacjan (III.) (gl. tipkopolis *Susn*, 1993). Knjižni pogovorni jezik je mestoma privzdignjen ali celo dobiva poetične poteze (Slika 2), za oba (knjižni in neknjižni) pa je značilna prisotnost subjektivne komponente: prežetost z ekspresivnim, negativnim, vulgarnim izrazjem (Sliki 3 in 4) in zabrisanost tragične perspektive s (samo)ironijo ali humorjem (npr. IV. sekvenca).

Olga Grad: ... ker imam pri tvojih očeh nekaj si ne vprašam druge
pa si želim, da izbruhne nevihta in me raztrešči nebo pred mojim
oknom. Da poruši četrtno mesta, da blisk razsvetli katastrofo;
če bi imela pri tem zadoščenje, bi jo oznanila. Naj bo konec
nevihte tokrat drugačen kot običajno; naj danes zjutraj ne leži
samo nekaj vej na cesti, naj avtomobili ne vozijo z običajno
hitrostjo.

Slika 2: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopolis (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 6. Izsek iz II. sekvence, govor Olge Grad (vir: arhiv SMG).

Mater ti, mater ti tvojo... Kaj je, kaj se držiš? A zato, ker sem
ti enkrat rekla, da si slabič? Ušlo mi je. Oprosti. da je to res.
Dotaknem se te, ti pa me sploh ne pogledaš. Zate sem samo še
okolje. In ker te okolje uničuje, sem edina, nad katero se lahko
maščuješ. Počutim se, kot da me stalno opazuješ. Ob tebi vedno
čutim nekakšen pritisk v želodcu. Izžarevaš neko moč, ki me
uničuje. Ko bi bila samo en majhen del tvoje misli, bi mi bilo
lažje. Zate sem le goli študijski objekt.

Slika 3: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopolis (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 8. Izsek iz III. sekvence, govor Olge Kacjan (vir: arhiv SMG).

3 Pri delitvi izhajamo iz Toporišičeve opredelitve socialnih zvrsti slovenskega jezika v *Slovenski slovnici* (2000).

Jezikovno-govorno destabilizacijo oz. razsutje jezika lahko opazujemo na več jezikovnih ravneh (gl. Sliki 1 in 4), na: 1) fonološki ravni: kjer prihaja do samoglasniških redukcij in zlitij glasov (predvsem nenaglašnega *i*, *e*, *a* in drugih glasov sredi besede): *prijateljica* > *prjatlca*, *tako* > *tko*, *kot* > *kt*, *nič* > *nč*, *naredila* > *nardila*, *cucek* > *cuck*, *mojega* > *mojga*; *kako* > *kuko*, *jaz* > *jst*, *zadnjič* > *zadnč*, *ponoči* > *punoč*, *kakor* > *kukr*; izguba končnega *-o*: *ravno* > *ravn*; asimilacija *aj* > *i* ali izgovor *-aj* kot *-i* ali *-ej*: *zjutraj* > *zjutri*, *daj* > *dej*; izgovor nenaglašnega *-el*, *-il* kot *-u*: *pustil* > *pustu*, *mislil* > *mislu*, *rekel* > *reku*, *davil* > *davu*; izgovor predloga *v* kot *u*; izgovor veznika *ker*, *ki*, *ko* kot *k*; 2) leksikalni: ekspresivno (nižje) pogovorno besedišče, predvsem glagoli (*fušala*, *skregala*, *čvekov*, *fentala*); besedišče, ki izraža negativen odnos, oz. sovražno, grobo in vulgarno besedišče (*mater*, *prasica*, *prasec*, *svinje*, *pofuku*, *prasci pofukani*, *kurbir pofukan*, *prasc putrebn*); in 3) sintaktični ravni: kjer prihaja do sprememb besednega reda, ki sledi toku misli, kopičenja velelnih in vprašalnih stavkov, skladske erozije; vse do kratkih, odsekanih, nedokončanih stavkov in razpada na posamezne besedne zveze ali besede. V posameznih čustveno intenzivnih momentih, ko se negativno ozračje zgosti, so ti segmenti v besedilni predlogi od ostalega besedila vizualno ločeni (zapis s samimi velikimi črkami), v govorni upodobitvi pa se kažejo s spremembo prozodije: v izrazitejši glasnosti, poudarkih, hitrejšem tempu, spremenjeni intonaciji in ritmu.

Še bi ga. Še bi ga. Ubila bi ga. Ubila bi ga, če ne bi bilo
 Gusta. Kurbir pofukan. Zarad njega je Rita skor izkravela, k je
 splav delala. Svinja pukvarjena. Pa Lili bi se kmal ubesla zarad
 njega. Svinja. Vsi ste isti. Vse bi ubila. Kaj je, zakaj sem
 stupila iz cerkve. ZATO, K MI JE PASAL. ZATO K MI NUBEN NE BO
 GOVORU, KAJ NEJ DELAM. DELAM LOHK, KAR HOČEM. PRASCI POFUKANI.
 VSAK LOHK DELA, KAR HOČE. SE NIMA NUBENMU ZA OPRAVIČVT. KDO SI
 TI, DA BOM DOST GUVURILA O SEB, O SVOJI INTIMI. KDO? ZGIN STRAN.
 VN TE BOM NESLA - NUBEN ME NE BO MEL. NUBENMU NČ NE DAM. TO JE
 MOJ SVET. USAK MA SVOJ SVET. IN JE MOJ, MOJ... LOHK DELAM, KAR
 ŠM. LOHK. SVINJE, JA NI TE, ČE HOČM... DRKI SE PRASC PUTREBN.
 CRKN SVINJA. NE BOM BEŽALA. NČ NISM NARDILA. FENTALA BOM TE
 PRASCE. ČE HOČM FUKAT, FUKAM. ČE HOČM KADIT, KADIM. KDO MI KEJ
 MORE? NUBEN. NE PUSTIM, DA MI KDO SERJE NA GLAVO. JST LAHKO
 DELAM, KAR HOČEM. NUBENGA MI NI TREBA PUSLUŠAT. NUBEN NE BO
 GUVORU NAMEST MENE.
 Sveti angel, varuh moj,
 bodi vedno ti z menoj.

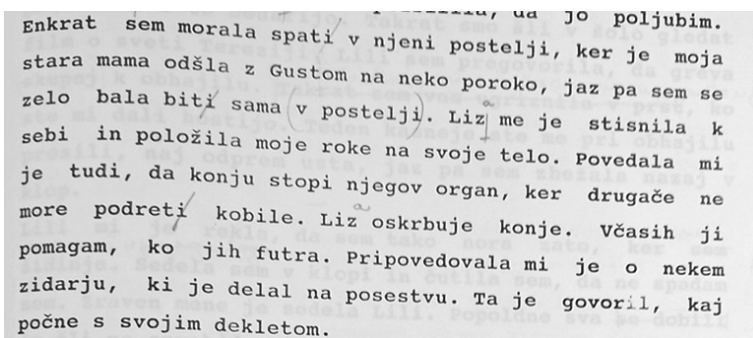
Slika 4: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopol (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 5. Izsek iz I. sekvence, govor Nataše Barbare Gračner. Redukcije in prežetost s sovražnim, grobim in vulgarnim besediščem (vir: arhiv SMG).

3.1.2 Eksperimentalni igralski in dramaturško-lektorski pristop

Delo z besedilom je pri igralkah zahtevalo iznajdbo novega pristopa – pomene, uprizoritveni potencial je bilo treba iskati onstran tekstovnega, v *vrzelih* (Ubersfeld, Pavis), v praznih prostorih ali gibanju med posameznimi govornimi segmenti. Igralke so pri kreaciji svojih sekvenc izhajale iz posameznih besed, besednih zvez ali misli, iz katerih so izpeljale vsaka svojo interpretacijo in precej svobodno (še vedno pa podprto z vodenjem in usmeritvijo režiserja in dramaturga) izoblikovale dramaturgijo svojega prizora (Štern v: Pori 2022):

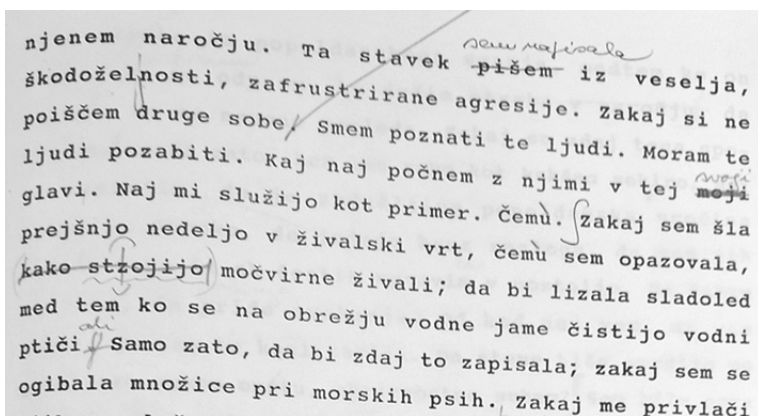
Odvisno torej od režiserja in dramaturga, koliko svobode ti pustijo. Nisem šla izven, kot sem omenila, držala sem se Achternbuscheve filozofije. Tudi pri govoru sem bila zelo izrazna, glasna, iskala sem svobodo. V tem smislu smo bili zelo podobni eksperimentalnemu teatru. Tekst torej kot izhodišče, ampak po Achternbuschevem navdihu.

Posegom v besedilo, tudi dramaturškim črtam, ki so bile narejene v procesu nastajanja uprizoritve, lahko sledimo skozi celotno uprizoritveno predlogo, je pa razvidno, da ti niso bili pogosti ali radikalni, narejeni pa so bili predvsem z namenom doseganja čim bolj naravnega in prepričljivega govornega izraza in uskladitve s telesnim izrazom. V lektorski knjigi vsi popravki sicer niso dosledno označeni, je pa vidnih nekaj dramaturških črt in preurejanj ter manjših lektorskih posegov, ki so značilni predvsem za pasuse s knjižnim jezikom: najbolj opazna značilnost je črtanje končnih nenaglašanih samoglasnikov (*spati* > *spat*, *biti* > *bit*, *podreti* > *podret* (Slika 5)), sicer pa še črtanje posameznih besed, nadomeščanje ali modifikacija posameznih besed, združevanje povedi, spremembe na ravni oblikoskladnje (besednega reda, glagolskega časa, glagolskega vida ipd.), zaznati je bilo kar nekaj primerov označevanja naglasa oz. izgovora besed in nekaj popravkov zatipkov v tipkopisu (Slika 6).

Enkrat sem morala spati v njeni postelji, ker je moja stara mama odšla z Gustom na neko poroko, jaz pa sem se zelo bala biti sama (v postelji). Liz me je stisnila k sebi in položila moje roke na svoje telo. Povedala mi je tudi, da konju stopi njegov organ, ker drugače ne more podreti kobile. Liz oskrbuje konje. Včasih ji pomagam, ko jih futra. Pripovedovala mi je o nekem zidarju, ki je delal na posestvu. Ta je govoril, kaj počne s svojim dekletom.

Slika 5: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopis (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 9. Izsek iz I. sekvence, govor Nataše Barbare Gračner (vir: arhiv SMG).

Slika 6: Herbert Achternbusch, Tomaž Toporišič (prev.): *Susn*, 1993, tipkopolis (lektorska knjiga Mateje Dermelj), str. 18. Izsek iz II. sekvence, govor Olge Grad (vir: arhiv SMG).

Govorna realizacija je sledila zapisu oz. dramaturško-lektorski adaptaciji tekstovnega. V središču igralskega in dramaturško-lektorskega zanimanja je bilo preigravanje elementov na jezikovno-govorni površini oz. materialno jedro govora, ki ga predstavljajo bogato prepleten jezik in (ne)harmonične kombinacije besed ali govoric, ki učinkujejo s svojo zvočnostjo.

Zaradi specifičnih (ne več) dramskih jezikovnih pristopov, ki vzpostavljajo nelinearno in asociativno, predvsem pa analitično in ne več sintetično strukturo, je razbiranje fabule in smisla terjalo miselni napor in zbranost tudi pri gledalcih. Namesto linearne razvoja pripovedi (in dogodkov) spremljamo polifonično »organizirano strukturo izjav in podob, ki se med seboj interpretirajo in morajo biti sprejete v svoji celoti kot različne teme v simfoniji« (Esslin 2001: 45–46), osmišljene šele v interakciji. Poslušalec, gledalec se tako pri dekodiranju ne more zanesti več samo na govor, ampak je pomembna osredotočenost na atmosfero, ki jo jezik oz. govor vzpostavlja skupaj s prvina mi neverbalne govornice (mimiko, gestami, gibanjem, glasbo), tudi zvočnostjo in ritmičnostjo, ki jo proizvaja telo.

4 Zaključek

V *Susn* smo priča eksperimentalnemu igralskemu in dramaturško-lektorskemu pristopu, ki se manifestira v rušenju tradicionalnih, konvencionalnih jezikovno-govornih vzorcev in konceptov (oz. odstopanju od knjižne norme) ter stavi na govor kot osrednje kompozicijsko in dramaturško sredstvo. Glasovni sloj govora se pogosto odcepi od besedilnega, prikaže se kot vseprisoten in ustvarja dinamično zvočno pokrajino (razpršenih, potvorjenih, zmanipuliranih glasov). Uprizoritev temelji na *dramaturgiji prehajanja meja* (Toporišič): med govorom, zvokom in prostorom. Vsaka sekvenca ustvarja specifično razpoloženje z akustično in vizualno podobo: preklapljanje med različnimi tipi govora, glasovno niansiranje, razpršenost glasov in zvokov (akuzmatičnih prelivajočih se moških glasov, razpršenih po prostoru, in

ženskih individualiziranih; prekrivanje ženskega monologa z moškim govornim večglasjem (gl. I. sekvenca, video 4:00–5:00 min), kombinacija glasnega smeha, (posnetega) ženskega petja (angleških pesmi), neartikuliranih histeričnih krikov in joka; plesa, koreografij, svetlobnih učinkov), minimalistične prostorske podobe (oder, očiščen scenografije).

Tekst se pokaže kot temeljni sokreator polifone strukture uprizoritve, značilni sta režijska interpretacija in razumevanje teksta kot odprtega dela: v dramski dialog zareže mešanica raznolikih zvokov in glasov, jezikovno-govorna in zvočna struktura uprizoritve je zato dinamična in nehomogena, dramaturški krog je poln zarez in prekinitiv, vnosov (nekompatibilnih, pomensko nesmiselnih, nepovezanih) govornih vložkov. Uprizoritev *Susn* je primer pavisovskega *prostorskega vpisovanja besedila* (Pori, Toporišič 2022: 64): tekst in govor nista več v službi upodabljanja, slikanja realnosti, ampak delujeta z zvočno perspektivo. Klasično komunikacijsko razmerje z občinstvom je porušeno, z vsemi vibracijami, ki ga proizvede performerjevo telo v prostoru, pa se zgodi prebitje meje – neposredna komunikacija med telesi in vibracijami v celotnem prostoru.

Viri in literatura

- ACHTERNBUSCH, Herbert, TOPORIŠIČ, Tomaž (prev.), 1993: *Susn*. Rež. Eduard Miler. Tipkopis. 31 strani. Arhiv SMG.
- ESSLIN, Martin, 2001: *The Theatre of the Absurd*. London: Methuen.
- INKRET, Andrej, 2000: *Za Hekubo, gledališka poročila 1978–1999*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej (Gledališke monografije).
- LEHMANN, Hans Thies, 2003: *Postdramsko gledališče*. Ljubljana: Maska.
- MILOHNIČ, Aldo, 2009: *Teorije sodobnega gledališča in performansa*. Ljubljana: Maska.
- PAVIS, Patrice, 2012: *Sodobna režija*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL, 157).
- PORI, Eva, 2022: Intervju z Marinko Štern. Ljubljana, 13. 5. 2022. [Transkripcija pogovora in zvočni posnetek pogovora pri avtorici.]
- PORI, Eva, TOPORIŠIČ, Tomaž, 2022: Premene razmerij med foničnim in vizualnim v (slovenskih) uprizoritvenih umetnostih druge polovice 20. stoletja. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor in prostor*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani. 25–26.
- PORI, Eva, 2023: *Dinamika razmerij med glasom in telesom v slovenskih uprizoritvenih umetnostih druge polovice 20. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo Univerze v Ljubljani.
- Susn*. Gledališki list SMG. Ljubljana, sezona 1992/93.
- Susn*. Video posnetek uprizoritve v režiji Eduarda Milerja, 1993. SMG. DVD iz arhiva CTF UL AGRFT.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

POLICE IN PREDALI: NEKAJ POMISLEKOV O SOCIALNI ZVRSTNOSTI

Ina Poteko

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
ina.poteko@ff.uni-lj.si

Marko Stabej

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
marko.stabej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.259-266

Slovenski model socialnih zvrsti jezika ne odseva dejanskega jezikovnega stanja, temveč ga usmerja in posredno tudi predpisuje, katera od zvrsti je primerna za različne sporazumevalne okoliščine, ob tem pa vsaj nakazuje, da so zvrsti med sabo razmeroma jasno zamejene. Nujnost posodobitve pojmovanja jezikovne zvrstnosti se kaže na pedagoškem in raziskovalnem področju, a zdi se, da splošna opredelitev jezikovnih zvrsti, ki bi bila primerna za oboje, ni mogoča.

slovenščina, socialne zvrsti, knjižni jezik, neknjižni jezik, pogovorni jezik

The Slovenian model of language varieties does not reflect the actual linguistic situation, but rather guides it and indirectly prescribes which of the varieties is appropriate for different situations, at least suggesting that the varieties are relatively clearly delimited from each other. The need to update the concept of language varieties is evident in both teaching and research, but it seems that a general definition of language varieties that is suitable for both is not possible.

Slovenian, language varieties, standard language, nonstandard language, vernacular language

1 Uvod

Predstavljajte si otroško sobo. Predstavljajte si življenje in dejavnosti v njej. Najrazličnejše igre, učenje in delo za šolo, oblačenje, branje, počitek, malica, spanje ... V sobi so shranjene igrače, družabne igre, najrazličnejši material za igro in ustvarjanje, šolske reči, knjige, oblačila in še bi lahko naštevali. V sobi so tudi police in predali.

Urejene in razvrščene police in predali omogočajo hitrejši dostop in izbiro sredstev pri izbrani dejavnosti (vloga A). De facto pa pomenijo tudi odlagališče za ustvarjanje prostora po koncu neke dejavnosti in pred začetkom naslednje (vloga B). A in B sta sicer načeloma ne le združljivi, temveč tudi dopolnjujoči se vlogi. Toda res le načeloma: vemo, da je vloga B v praksi zares primarna vloga polic in predalov (pa še omar, miz, stolov ...). Vloga A je večino časa neuresničljiv ideal, sicer dozdevno

dosegljiv sleherni trenutek (»Pospravi sobo!«), a uresničen le izjemoma, morda pred pomembnimi obiski, v okviru izrednega sezonskega pospravljanja ipd. – ali ko postanejo police in predali v vlogi B neobvladljivo nepregledni in kaotični. Tudi ko se vloga A občasno vzpostavi, ni rečeno, da zares deluje – saj uporabniki in uporabnice prostora (še posebej, če sobe ne pospravijo sami) pravzaprav ne vedo, kje stvari v urejenem, razvrščenem, očiščenem stanju sploh so. Pri vzpostavljanju vloge A se paradoksalno vloga A preobraža v vlogo B, s perspektive uporabnika.

Recimo, da želimo ugotoviti, kako (s čim in kaj) se otrok igra, pa zaradi tega ali onega razloga otroka ne smemo opazovati pri dejanski igri, temveč moramo sklepati po posrednih dokazih. Katero stanje polic in predalov bi bilo za to primernejše, A ali B? Retorično vprašanje. Stanje B, seveda. Ko so na isti polici pomešane barbike, lego kocke, školjke z lanskega morja, trije stari nedelujoči telefoni in še bi lahko naštevali. Sicer z nemalo forenzičnega sklepanja, a še vedno neprimerno zanesljiveje od stanja A.

Razvrščenost po policah in predalih seveda hoče biti metafora za shematizirano pojmovanje socialnih (in drugih) jezikovnih zvrsti kot nečesa jasno razmejljivega. S tem samo po sebi ni nič narobe. Toda ko ta predstava postane nekaj normativnega, nekaj, kar naj bi ne le odsevalo, temveč uravnavalo dejansko jezikovno prakso, in se zdi velik družbeni problem, če je ne, potem imamo resne težave. Jasna razvrščenost ima le malo opraviti tako z dejansko jezikovno prakso pri večini spontanega neformalnega jezikovnega sporazumevanja kot tudi z načinom delovanja posameznikove in posamezničine jezikovne zmožnosti. Mogoče res zajemamo s police »knjižni jezik« v svoji jezikovni zmožnosti, kadar pišemo takele članke. Toda police in predali naše jezikovne zmožnosti so veliko bolj v stanju B iz zgornjih odstavkov kot pa v stanju A.

2 Socialne zvrsti slovenskega jezika

Minilo je skoraj pol stoletja, odkar se je v slovenskem prostoru oblikovala teorija jezikovne zvrstnosti, predstavljena v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976), na kateri še vedno temelji tudi pojmovanje zvrstnosti v slovenskem izobraževalnem sistemu (Gruden 2021). Teorija socialnih zvrsti slovenskega jezika je bila od vsega začetka deležna mnogih kritik (gl. Bitenc 2016), ne odseva namreč resničnega stanja in dogajanja v jezikovni skupnosti, jezikovne zvrsti opredeljuje in razmejuje preveč togo (Stabej 2010), knjižni jezik pa idealizirano pojmuje kot nadrejeno zvrst, ne le glede družbenega prestiža, ampak tudi glede drugih lastnosti. Potreba po realnejšem zvrstnem opredeljevanju slovenščine je torej jasna; tej temi je bil med drugim v celoti posvečen tudi 22. simpozij Obdobja, ki je sicer prispeval marsikateri razmislek in ponudil nekaj predlogov drugačne opredelitve socialnih zvrsti, a vendar se zdi, da smo dve desetletji pozneje še vedno na isti točki.

Nujnost posodobitve oz. prenove pojmovanja jezikovne zvrstnosti slovenskega jezika izhaja iz vsaj dveh potreb: raziskovalne in pedagoške. Oziroma drugače; izkušnje kažejo, da niti ne moremo pričakovati nekega enovitega splošno veljavnega modela jezikovne zvrstnosti, ki bi zadovoljil po eni strani pedagoške potrebe pri

učenju slovenščine kot prvega in kot drugega jezika, po drugi strani pa bil ustrezna teoretična podlaga in metodološko izhodišče za raziskovanje sodobnih govornih in pisnih praks v slovenskem jeziku.

3 Zvrstnost kot raziskovalno izhodišče

Pri obravnavi različnih govorjenih in zapisanih, predvsem pa nestandardnih oz. neknjižnih besedil torej naletimo na metodološko težavo, kako jih analizirati in jezikovne izbire v njih opisati (gl. Bitenc 2021; Poteko, Stabej 2023). Pri tem tisti in tiste, ki to počnejo ali skušajo početi, pogosto posežejo po teoriji jezikovne zvrstnosti, ki pa prinaša več problemov kot rešitev: kako besedilo smiselno umestiti v eno od ponujenih možnosti (zvrsti) – in ali je to sploh mogoče; če prvi korak uspe, pa tudi, kako to zvrst poimenovati.

Ta zadrega se še posebej kaže pri raziskavah, ki se ukvarjajo z analizo spontanega govora, največkrat več govorcev v istem govornem položaju ali enega govorca oz. govorko v več govornih položajih, ali z analizo spletnih besedil in zasebnih sporočil. Do takšnih besedil raziskovalke in raziskovalci pogosto pristopajo tako, da po posameznih jezikovnih ravninah, tj. pri izbiri leksike, morfologiji, skladnji, zapisu ali pravorečju, navajajo posamezna odstopanja od knjižne norme (npr. Dobrovoljc 2008; Jakop 2008; Poteko 2019).

Za primer vzemimo socialnozvrstno analizo govora slovenskih youtuberjev (Poteko 2019). Za začetek navajamo transkripcijo dela analiziranega govora youtuberke G₂:

no | začnemo s prvim slajmom | in sicer bom najprej | əmm | uporabila p v a lepilo | dejansko ni važno | kakšne znamke je | važno je samo | da je p v a in ne waterbejst lepilo || nato sem uporabila akrilno barvo | lahko uporabite tudi tempera barvo ali pa jedilno barvo | niti ni važno | samo toliko | da obarva || in nato bom dala eno žličko sode | sode bikarbone | use fajm zmešala || uporabila sm še peno za britje | katero sem nanesla res u veliki količini | da bo tako bolj flafi | čeprav na koncu ni blo | ampak | ə | useeno da neki tisti teksčər | ne ||

Na podlagi teorije socialnih zvrsti in pripadajočih opisov v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000) so bila odstopanja od zbornega jezika razvrščena v kategorije: knjižnopogovorno (0,38 %), neknjižno pogovorno (3,4 %), pokrajinsko pogovorno (2,46 %), narečno (3,02 %), sleng (4,73 %), druge leksikalne posebnosti (1,51 %) in druga odstopanja (2,46 %). Odstotki predstavljajo delež glede na število besed v celotnem besedilu.

Poraja se dilema, kako pridobljene podatke interpretirati. Orel (2004: 417) na primer za sms-e navaja menjavanje kodov med knjižnim, pogovornim in narečnim, tudi znotraj enega samega (kratkega) sporočila, Tivadar (2004: 446) pa za govorjeni jezik na lokalnem radiu napiše, da je zelo pogosto »prehajanje iz enega v drug sistem, skratka zvrstno mešanje,« in da »v javnem medijskem govoru pogosto prihaja do preklapljanja«. Po takem vzorcu se ponuja sklep, da govorka v analiziranem videu preklaplja med vsaj tremi zvrstmi, a se ta ne zdi zares smiseln.

Pristop razvrščanja vseh elementov nekega diskurza v jezikovne zvrsti sicer lahko razkrije posamezne jezikovne izbire in ponuja vpogled v jezikovno rabo, a večinoma

ne obravnava besedila ali govora kot celote, ki je ni smiselno samo razgraditi na posamezne mikro enote, saj besedila delujejo kot dinamična pojavnost.

Posebej problematično pa je, če se besedila zasebne in neformalne komunikacije tudi vrednoti glede na (ne)upoštevanje knjižne norme, čeprav intenca tvork in tvorcev tovrstnih besedil sploh ni bila govoriti ali pisati v knjižnem jeziku¹ – niti ni utemeljeno sklepanje, da taka besedila karkoli povedo o njihovem (ne)poznavanju pravopisnih in drugih normativnih pravil.²

V prispevkih, ki se tako ali drugače ukvarjajo s socialnimi zvrstmi slovenskega jezika, avtorji in avtorice krmarijo med obstoječo opredelitvijo po Toporišiču (Pulko in Zemljak Jontes (2015) npr. te zvrsti le terminološko prilagodita stopnji izobraževanja šolarjev), kritičnostjo do nje in minimalnimi popravki oz. spremembami, da se ta bolj približa jezikovni realnosti (gl. npr. Vogel 2020). Bitenc (2016: 171) nasprotno v svojih raziskavah o variantnosti slovenščine izhaja iz predpostavke, »da so jezikovni repertoarji in strategije govornega obnašanja pri (geografsko mobilnih) posameznikih različni in da gre pri tem za kontinuum, razpet med pogosto idealizirana pola knjižnega jezika in narečja«.

3.1 Teorija zvrstnosti v zaključnih delih

Neustreznost Toporišičeve teorije socialnih zvrsti kot osnove za analiziranje besedil ali ugotavljanje jezikovne rabe posameznic in posameznikov, kot jo ocenjujejo sami, se še posebej razkrije v zaključnih delih študentk in študentov (predvsem slovenistične in pedagoških smeri). Z namenom prikaza pomanjkljivih metodoloških pristopov in z njimi povezanih dilem smo se odločili za pregled zaključnih del, ki se posredno ali neposredno ukvarjajo tudi z jezikovno zvrstnostjo slovenskega jezika. Zaključna dela so tudi odraz tega, kakšno védenje in kakšna stališča imajo njihove avtorice in avtorji na koncu šolanja.

Na repozitorijih štirih slovenskih univerz³ smo pod ključnimi besedami *zvrsti jezika*, *knjižni jezik*, *neknjižni jezik* in *pogovorni jezik* poiskali zaključna dela in jih pregledali. V nabor se je uvrstilo 38 diplomskih in magistrskih del, nastalih med letoma 2010 in 2024, ki vključujejo teorijo jezikovne zvrstnosti, pri čemer jih je največ s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru (18), Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (7) in Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani (4). V grobem lahko obravnavana dela razvrstimo v dve skupini:⁴ 1) analiza govornjenih ali zapisanih besedil (16) in 2) ugotavljanje rabe socialnih zvrsti na podlagi ankete (17).

1 V primeru analize govora youtuberjev (Poteko 2019) je »sodba« vsaj posredno nakazana že s samo formulacijo »odstopanja od zbornega jezika«.

2 Jakop (2008) v spletnih forumih recimo opaža kršenje pravopisne norme, kar med drugim pripisuje tudi slabemu poznavanju pravopisnih pravil.

3 Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru, Univerza na Primorskem, Univerza v Novi Gorici.

4 Pet zaključnih del med pregledanimi je obravnavalo teme, ki niso povezane z našo razpravo, zato jih v prispevek nismo vključili.

3.1.1 Analiza govora in besedil

Enajst zaključnih del se ukvarja z analizo govora, najpogosteje na radiu ali televiziji. Avtorji in avtorice se večinoma odločajo za enega od dveh metodoloških pristopov; prvi je označevanje in izpisovanje neknjižnega besedja, pri čemer so jim v pomoč kvalifikatorji iz SSKJ2 in *Slovenskega pravopisa*, drugi pa širša analiza, v kateri označujejo odstopanja od zbornega jezika na ravneh glasoslovja, oblikoslovja, skladnje in besedja.

Opazovanje jezika na ravni knjižnosti leksike je sicer najbolj oprijemljiva in merljiva metoda, a tudi ta prinaša dilemo, kako pridobljeno informacijo (največkrat je ta delež neknjižnih besed v primerjavi s knjižnimi, gl. npr. Lobnik Ambrožič 2016) interpretirati z vidika jezikovnih zvrsti. Informacija o količini posameznih neknjižnih elementov v primerjavi s knjižnimi je pravzaprav lahko smiselna samo relativno, v primerjavi z drugimi (istovrstnimi) besedili, absolutne vrednosti pa je težko – in nesmiselno – pretvoriti v informacijo o tem, v kateri jezikovni zvrsti tako besedilo ali govor je.

V naboru je bilo najmanj takih zaključnih del, ki bi analizirala avtentična nestandardna pisna besedila, kar bi lahko vsaj deloma pripisali temu, da je takšna analiza z metodološkega vidika najkompleksnejša. Prav pri teh pa je bilo mogoče najti tudi kritične premisleke o tem, da teorija socialne zvrstnosti, ki je še vedno v uporabi, ni v skladu z dejansko jezikovno rabo. Tako na primer Černetič (2022: 31) zapiše: »Na tem mestu moramo posebej opozoriti, da je stroga tipološka delitev na socialne zvrsti vprašljiva, zato naj v pričujočem poglavju služi le kot shematski zgodovinski pregled njihovih posamičnih obravnav,« Urh (2010: 52) pa v sklepu ugotavlja: »Besedila sms-ov nam prav tako odpirajo vprašanja o umestnosti slovenske jezikovne členitve predvsem v okviru socialnih zvrsti.« V analizah so avtorji in avtorice teh nalog večinoma opazovali in izpisovali značilnosti pogovornega jezika v obravnavanih besedilih, ob tem pa tudi opozarjali na različne stopnje (ne)knjižnosti, pogovornosti in narečnosti, besedil pa niso vrednotili glede na knjižno normo.

3.1.2 Ugotavljanje rabe socialnih zvrsti v različnih okoliščinah

V 13 zaključnih delih, večinoma nastalih pod mentorstvom M. Zemljak Jontes in S. Pulko, so študentke in študenti izvajali ankete, v katerih so učence tretjega triletja osnovne šole, v manjši meri pa tudi učitelje in dijake, spraševali po uporabi različnih socialnih zvrsti v različnih okoliščinah, kot so *doma, s sokrajani, s sošolci, pri urah slovenščine ...* V odgovorih so ponudili terminološko prilagojena poimenovanja za zvrsti (Pulko, Zemljak Jontes 2015): krajevni narečni govor (to je tako, kot govorijo sokrajani); nadnarečna oblika govora, ki je blizu krajevnemu narečnemu govoru (to je govor, ki vsebuje večinoma narečne besede in besede, ki jih uporabljajo npr. učitelji v šoli); nadnarečna oblika govora, ki vsebuje malo narečnih besed in več takih, ki jih uporabljajo na nacionalnem radiu ali televiziji; knjižno; v govoru mladostnikov (slengu).

Na tem mestu bi se lahko spraševali o smiselnosti in ustreznosti navedene terminološke prilagoditve pojmovanja socialnih zvrsti, a se bomo raje posvetili

tistemu, kar se nam zdi pri takem početu bolj problematično. To je ugotavljanje, kakšna je realna jezikovna raba, na podlagi ankete, v kateri posamezniki in posameznice, najpogosteje osnovnošolci in osnovnošolke, sami presojujejo, kakšna je njihova jezikovna raba v različnih situacijah, pri čemer je ena od podanih možnosti bolj pričakovana in v skladu z naučenim v šoli kot ostale. Tudi Bitenc (2021: 37) izpostavlja, da samoocenjevanje govorcev in govork glede lastne jezikovne rabe ni zanesljivo, saj se nekaterih pojavov ali značilnosti lahko ne zavedajo, jih niso sposobni opisati, lahko se precenijo ali podcenijo, sploh pri rabi variant.

Zemljak Jontes in Pulko (2019: 252) odgovorov, pridobljenih na podlagi ankete, zares ne obravnavata kot stališča oz. kot nezanesljive samoocene jezikovne rabe, temveč rezultate načeloma navajata kar kot dejansko stanje: »Raziskava na vzorcu skoraj tisoč anketiranih je pokazala, da učenci doma najpogosteje govorijo krajevni narečni govor; učenci s sokrajani (nevrstniki) govorijo predvsem narečno [...]« Kritična presoja pa še v večji meri umanjka v omenjenih zaključnih delih; Srnko (2013: 116) v sklepu na primer navaja: »Prav tako me je presenetila ugotovitev, da 28,6 % sedmošolk doma govori knjižno. Sklepam, da se odgovor v tolikšni meri pojavlja zaradi vpliva visoke stopnje izobrazbe staršev.« Pričakovali bi vsaj nakazan dvom, da odgovorom ne gre popolnoma zaupati.⁵

3.1.3 Ne le metoda, ampak tudi ideologija

Naš namen je bil na primeru zaključnih del predstaviti metodološke težave pri uporabi teorije socialnih zvrsti za obravnavanje jezikovne realnosti in analizo besedil; a pri tem ne moremo prezreti, da problem ni le metodološki, temveč tudi ideološki. Knjižnemu jeziku se idealizirano pripisuje pozitivne lastnosti in prednosti, kot so, da je lep(ši od drugih zvrsti), edini razumljiv za širšo množico ljudi, edini primeren za pedagoško delo in podobno.⁶ Sicer obstaja možnost, da tako javno mnenje ni nujno enako zasebnemu, a v vsakem primeru kaže na to, kakšno je javno vrednotenje knjižnega jezika v primerjavi z drugimi jezikovnimi zvrstmi, ki je neločljivo povezano s simbolno vlogo jezika v družbi, vpetega v širšo družbeno in politično situacijo

5 Mršnik (2017: 17), ki je podobno anketo opravljala med učenci in učitelji, je npr. ugotovila, »da učenci in učitelji ne ocenjujejo enako socialne zvrsti, ki naj bi jo učenci uporabljali pri pouku – učitelji jo ocenjujejo bližje krajevnemu narečnemu govoru, učenci bližje knjižnemu,« in dalje: »Raba socialnih zvrsti med učitelji in učenci je le njihova ocena rabe in ni nujno realna slika, dejansko stanje torej ostaja uganka.«

6 V opombi navajamo primere iz zaključnih del. V nalogi o jezikovni usposobljenosti učiteljev na razredni stopnji Arh (2017: 22) vsa odstopanja od zbornega jezika pri učiteljih, tako v pisnih besedilih kot pri govoru v razredu, tretira kot napake in med drugim navaja: »Kritični presek različnih avtorjev kaže, da je učitelj takrat, kadar podaja učno snov, v vlogi javnega govorca, zato mora uporabljati zborni jezik.« Podobno Bogataj (2020: 48): »Knjižni jezik je edina primerna socialna zvrst, ki jo vzgojitelj uporablja za komunikacijo s starši, zborni in knjižni pogovorni, odvisno od okoliščin.« Meglič (2022: 33) v sklepu analize radijskega govora zapiše: »Javni radii torej še vedno skrbijo za lepo knjižno izreko z mislijo na zahtevne in malo manj zahtevne poslušalce. To ljudje cenijo, saj je lepa slovenščina ena izmed razlogov, zakaj izberejo javni radio,« Zakošek (2018: 30) pa za uporabo neknjižnega pri spontanem govoru voditelja na TV Celje zapiše: »Pogovorni jezik uporabljamo samo v zasebnem govorjenju. Tako se lahko zgodi, da občinstvo ne pozna pomena teh besed, kar lahko vzbudi občutek nevednosti. Ne glede na žanr oddaje si napovedovalec tovrstnih jezikovnih napak ne sme dovoliti.«

(Milroy, Milroy 1999). Vse druge pojavne oblike jezika (oz. govora ali besedila v takem jeziku) – z delno izjemo narečja – so pogosto obravnavane kot manjvredne, slabše, bodisi v konkretnih situacijah bodisi na splošno. Seveda pa je ideološka podlaga te jezikovne zvrstnosti nekaj, kar si zasluži podrobnejšo samostojno obravnavo.

4 Sklep

Slovenski model socialnih zvrsti, ki je še vedno v rabi, ne odseva dejanskega jezikovnega stanja v različnih družbenih okoliščinah, temveč ga usmerja oz. vsaj posredno tudi predpisuje, katera od jezikovnih zvrsti je primerna za različne položaje (predvsem glede na kriterija javnosti in formalnosti), ob tem pa vsaj nakazuje, da so zvrsti med sabo razmeroma jasno zamejene. Potreba po novem, realnejšem modelu torej še vedno ostaja, a zdi se, da splošna opredelitev jezikovnih zvrsti slovenskega jezika, primerna za vse in vsakogar, ni mogoča.

Vprašanje je, ali teorijo socialnih zvrsti slovenskega jezika sploh lahko zares imenujemo teorija; za znanstvene, raziskovalne namene obravnavanja jezikovne realnosti so ustreznejše druge teorije, npr. jezikovne variantnosti in jezikovnega prilagajanja. Te metodološko omogočajo tudi delo z ustrezno pridobljenimi in obdelanimi empiričnimi podatki o jezikovnih praksah, jezikovnih stališčih in jezikovni zmožnosti posameznic in posameznikov. A tudi na takih rezultatih temelječ model jezikovnih zvrsti je lahko le orientacija za razumevanje in usmerjanje jezikovne rabe (predvsem v pedagoškem procesu), ne more pa služiti kot izhodišče za raziskovanje realnih govornih in pisnih praks, jezikovne zmožnosti ali družbene jezikovne situacije.

Tako kot lahko vsak posameznik in vsaka posameznica pri govorjenju in pisanju posegata po jezikovnih elementih iz različnih predalov in z več polic, tako tudi rezultata takega dejanja, torej govora ali besedila, ni mogoče vedno pospraviti na točno določeno polico ali strpati v predal. Tega ne smemo pomesti pod preprogo.

Viri in literatura

- ARH, Eva, 2017: *Jezikovna usposobljenost učiteljev na razredni stopnji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- BITENC, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- BITENC, Maja, 2021: Med realnostjo in samooceno jezikovne rabe. Maja Bitenc, Marko Stabej, Andrejka Žejn (ur.): *Sociolingvistično iskrenje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 35–56.
- BOGATAJ, Tina, 2020: *Ustreznost vzgojiteljeve uporabe socialnih zvrsti jezika pri komunikaciji s starši*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- ČERNETIČ, Jan, 2022: *Jezikovnostilna analiza samopredstavitvenih besedil mladih na zmenkarskem portalu Tinder*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami: slovenski protestantizem in medkulturnost, slovenski jezik in književnost med kulturami, književnosti in jeziki manjšin, slovenščina sms*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 295–314.
- GRUDEN, Ana, 2021: Pojmovanje socialne zvrstnosti pri govoricah slovenščine in vpliv šolanja. Maja Bitenc, Marko Stabej, Andrejka Žejn (ur.): *Sociolingvistično iskrenje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–33.

- JAKOP, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami: slovenski protestantizem in medkulturnost, slovenski jezik in književnost med kulturami, književnosti in jeziki manjšin, slovenščina sms*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 315–327.
- LOBNIK AMBROŽIČ, Simona, 2016: *Govor mariborskih menedžerjev med poslovnimi sestanki*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- MEGLIČ, Katarina, 2022: *Primerjava govora komercialnega in javnega radia v odnosu do knjižne norme slovenskega jezika*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MILROY, James, MILROY, Lesley, 1999: *Authority in Language: Investigating Standard English*. London, New York: Routledge.
- MRSNIK, Andreja, 2017: *Raba socialnih zvrsti slovenskega jezika med učenci in učitelji treh osnovnih šol*. Diplomsko delo. Koper: Pedagoška fakulteta.
- OREL, Irena, 2004: Sporazumevanje nekoč in danes – od vzorcev pogovorov do mladostniških SMS-ov. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 407–422.
- POTEKO, Ina, 2019: Socialnozvrstna analiza govora slovenskih govorcev na YouTubu. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 237–246.
- POTEKO, Ina, STABEJ, Marko, 2023: Bolj ali manj knjižno: problemi jezikovne analize računalniško posredovane neformalne komunikacije. *Jezik in slovstvo* LXVIII/4. 227–240.
- PULKO, Simona, ZEMLJAK JONTES, Melita, 2015: *Slovensko ali knjižno – kako je prav?* Maribor: Aristej.
- SRNKO, Barbara, 2013: *Jezikovna zvrstnost učencev tretjega triletja osnovne šole v danih govornih položajih*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- STABEJ, Marko, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorenega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 437–452.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- URH, Anja, 2010: *Jezik mladostniških sms-ov*. Diplomsko delo. Koper: Fakulteta za humanistične študije Koper.
- VOGEL, Jerca, 2020: Vpliv prevladujočega neknjižnega govora na razvijanje sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo. Obdobja 39*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–243.
- ZAKOŠEK, Anja, 2018: *Analiza govora voditeljev v razvedrilnih oddajah na TV Celje*. Diplomsko delo. Maribor: Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko.
- ZEMLJAK JONTES, Melita, PULKO, Simona, 2019: Odnos do rabe socialnih zvrsti med mladimi. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 247–254.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave P6-0215, ki ga financira ARIS.

STROJNI RAZREZ POSNETKOV IZ KORPUSA GOVORJENE SLOVENŠČINE GOS 2.1 IN FONETIČNE MERITVE

Nejc Robida

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
nejc.robida@ff.uni-lj.si

Jaka Čibej

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
jaka.cibej@ff.uni-lj.si

Simon Krek

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
simon.krek@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.267-274

V prispevku smo se posvetili kvantitativni fonetični analizi slovenskega govornega jezika z metodo strojnega razreza posnetkov z vsiljeno poravnavo na besede, zloge in glasove. Na izbranih posnetkih iz korpusa govorne slovenščine Gos 2.1 smo najprej analizirali kakovost strojnega razreza, nato pa opravili statistične analize na fonetičnih meritvah trajanja samoglasnikov *a* in *i*.

fonetika, vsiljena poravnava, fonetična analiza, govorni korpusi, kvantitativne metode

This article focuses on a quantitative phonetic analysis of spoken Slovenian by using the forced alignment method to segment recordings into words, syllables, and phonemes. A selection of recordings from the Gos 2.1 Corpus of Spoken Slovenian was first analyzed to determine the quality of the forced alignment. This was followed by a statistical analysis of automatic measures of duration for the vowels *a* and *i*.

phonetics, forced alignment, phonetic analysis, speech corpora, quantitative methods

1 Uvod

Številne dosedanje eksperimentalnofonetične in fonološke raziskave za slovenščino (glej npr. Srebot Rejec 1988; Petek idr. 1996; Tivadar 1999, 2003, 2004a, 2004b, 2008, 2023; Jurgec 2005, 2006, 2011; Horjak 2019) so temeljile na analizi manjših zbirk posnetkov z omejenim številom govorcev. Srebot Rejec (1988) je v svoji raziskavi npr. uporabila tri govorce, Petek idr. (1996) so meritve opravili pri dveh govorcih (moški in ženska), Tivadar je v članku (2004a) obravnaval gradivo šestih različnih govorcev, Jurgec (2005) pa je za svojo analizo izbral deset govorcev. Zadnjih trideset let tako raziskovalci intenzivno preizprašujejo trenutno aktualni fonetično-fonološki sistem, ki je opisan v *Slovenski slovnici* (1976–2004) in *Slovenskem pravopisu* (2001).

Zbiranje zvočnih posnetkov je dolgotrajno in zamudno, ročna analiza po posameznih glasovih pa zahteva zelo veliko časa, zato je metoda težko prenosljiva na večje količine podatkov. Novejši tehnološki postopki, ki omogočajo razrez posnetkov na besede, zloge in celo posamezne glasove, lahko prihranijo precej logističnega dela,¹ obenem pa odpirajo možnosti za strojno podprte primerjave značilnosti glasov z naprednejšimi kvantitativnimi in statističnimi metodami. Na voljo je že mnogo odprtodostopnih zbirk posnetkov – najnovejša in največja strojno berljiva govorna zbirka za slovenščino je korpus govorne slovenščine Gos 2.1 (Verdonik idr. 2023), ki je nastal v okviru projekta Razvoj slovenščine v digitalnem okolju.

Empirični podatki so pri pripravi jezikovnih priročnikov nujni, da ti odsevajo realno jezikovno rabo, motivacija za našo raziskavo pa je nastajajoči *Pravopis 8.0*,² ki med slogovno-pojasnjevalnim razdelkom v členu {325} navaja, da razlik med dolgimi in kratkimi samoglasniki govorci v sodobni slovenščini večinoma ne zaznavajo, hkrati pa člen {505} ob predvidenem kratkem izgovoru samoglasnikov poudari tudi mogoč nekratki izgovor kratkih naglašanih samoglasnikov. V prispevku bomo zato obravnavali poskusni strojni razrez vzorca posnetkov iz zbirke Gos 2.1 na posamezne glasove in opravili statistično analizo meritev trajanja izgovora samoglasnikov *a* in *i*.

2 Gradivo

Korpus govorne slovenščine Gos 2.1 obsega transkripcije okrog 310 ur posnetkov (po)govora v različnih situacijah: od radijskih (100 posnetkov) in televizijskih oddaj (81 posnetkov), šolskih ur (18 posnetkov), predavanj (63 posnetkov) do zasebnih pogovorov med prijatelji ali v krogu družine ter delovnih sestankov, svetovanj in podobno. Govor iz posnetkov je transkribiran na standardiziranem in pogovornem nivoju, transkripcije pa zajemajo skoraj 2,4 milijona pojavnic. S pomočjo korpusnih metapodatkov je mogoče opazovane govorce omejiti glede na regijo bivanja, starost, izobrazbo ipd. Za namen naših meritev smo se omejili na 28 posnetkov (22 posnetkov iz kategorije *javni govor*, 6 pa iz kategorije *zasebni govor*) različnih govorcev (13 moških in 15 žensk), katerih jezik je bil v metapodatkih označen kot standardni, regija stalnega prebivališča pa osrednjeslovenska. Večina je iz starostne skupine 30–59 let (16 govorcev), v vzorcu pa sta še skupini 18–34 let (6 govorcev) in nad 60 let (3 govorci), pri 3 govorcih ni podatka o starosti. 18 govorcev ima fakultetno izobrazbo, 1 osnovnošolsko, 3 srednješolsko, 5 jih je zaključilo višjo ali visoko šolo, pri 1 podatka o izobrazbi ni bilo. Transkripcija posameznega posnetka je v povprečju zajemala približno 1.950 pojavnic (najmanj 518 in največ 5.544, polovica več kot 1.872).

1 Ročno delo zahteva tudi do osemstokrat toliko časa, kot traja sam posnetek govora (Schiel idr. 2012: 111).

2 <https://pravopis8.fran.si/gen/sp8.html>

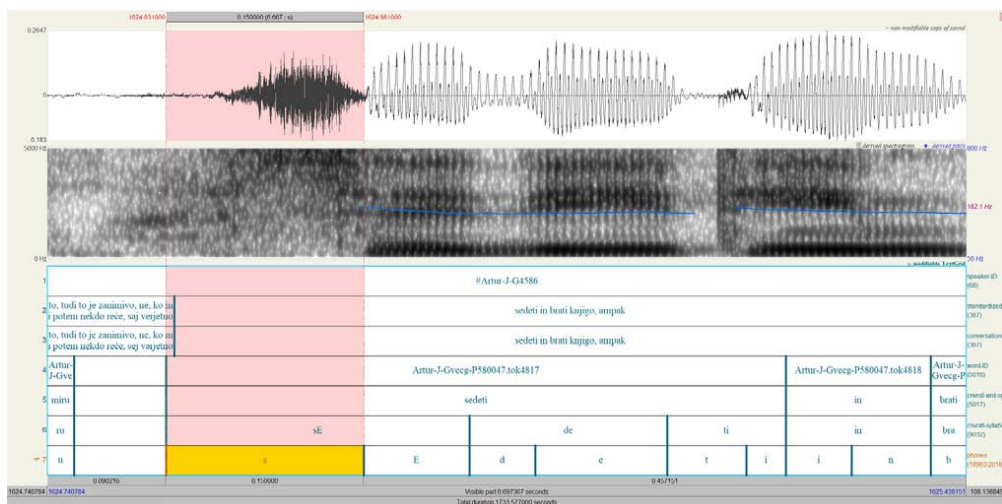
3 Metoda strojnega razreza na glasove

Strojni razrez je bil izveden s pomočjo prostodostopnega orodja Montreal Forced Aligner (MFA; McAuliffe idr. 2017),³ ki temelji na metodi vsiljene poravnave (angl. *forced alignment*). Ta metoda vzame ortografsko transkripcijo zvočnega posnetka, ustvari časovno poravnano različico ob upoštevanju strojno berljivega slovarja izgovarjav in z njegovo pomočjo v besedah poišče posnetku primerne glasove.⁴ Orodje MFA trenutno ponuja že naučene akustične modele za 22 jezikov. Med njimi še ni slovenščine, zato je bil model naučen ločeno na podmnožici Artur-B-Brani govorne zbirke Artur 1.0 (Verdonik idr. 2023). V sami podmnožici so posnetki 1000 različnih govorcev, ki so posneli 485 ur branega govora. Poleg akustičnega modela je bil naučen še model za grafemsko-fonemsko pretvorbo, in sicer na podlagi slovarja izgovarjav OptiLEX (Žganec Gros idr. 2022).

Rezultat vsiljene poravnave je datoteka s fonetično transkripcijo posnetka, ki je razrezan na besede, zloge in posamezne glasove. Poravnani zapis s posnetkom (v formatu TextGrid) pa je mogoče analizirati npr. s prostodostopnim programom Praat (Boersma, Weenink 1992–2024).

4 Kvalitativna evalvacija strojnega razreza

Slika 1 predstavlja posnetek delovnega okna v programu Praat, ki prikazuje zvočni signal, spektrogram in 7 različnih označevalnih ravni, npr. ID posnetka (1),

Slika 1: Primer strojno razrezanega posnetka (besede *sedeti*) iz korpusa Gos 2.1 v programu Praat.

- 3 Primerjava kakovosti razreza različnih poravnalnikov (npr. MAUS, FAVE, LaBB-CAT in MFA) na angleškem jeziku je pokazala, da se najboljše odrežeta orodji LaBB-CAT in MFA (Gonzalez idr. 2019), zato smo za preizkus na slovenskem gradivu izbrali orodje MFA.
- 4 Metodo vsiljene poravnave podrobneje opisujejo Križaj, Žganec Gros in Dobrišek (2024). Prvi opis strojnega razreza samoglasnikov in njihovih meritev za slovenščino sta objavila Robida in Tivadar (2015).

standardizirani zapis (2), pogovorni zapis (3), ID pojavnice (4), pojavnica (5); debelejšje vertikalne modre črte predstavljajo meje začetka in konca izreka, razrez na zloge (6) in na glasove (7). Neprekinjena črta na spektrogramu označuje potek osnovnega tona.

Da bi preverili učinkovitost strojnega razreza, smo ročno popravili enega od razrezanih posnetkov. Glede na kvalitativno analizo orodje MFA najboljše razreže samoglasnike, pri katerih meje postavi precej natančno. Popravki so obsegali okno približno dolžine 10 ms.

Orodje ustrezno zaznava in razločuje tudi pripornike in različne vzglasne glasove, npr. sičnike ter šumnike (v besedi *svojih*) in nosnike (*minut*). Največje težave povzroča razrez glasu *r*, ki je bil vedno dobro ločen od glasu pred njim, a je model konec izgovora postavil tudi do 40 ms prekmalu (npr. v besedi *srečujemo*). Razrez zapornikov (npr. *p* in *b*) je tudi ročno težko določljiv. Podobno je s fonetičnimi dvoglasniki, npr. v besedi *pozdravljeni*. Pri ročnih popravkih smo se osredotočili na izrisane formante; ko so postali nestabilni, smo to označili kot drugi del dvoglasnika, kot mejo med glasom *a* in varianto fonema /v/ oz. /v/, torej glasom [u].⁵

Orodje MFA je prepozno odrezalo končne samoglasnike. Predvidevamo, da je orodje del izdiha zaznalo kot del izglasnega glasu, je pa kljub temu dovolj natančno zaznalo vzdihe, izdihe in tišino kot premore, če ti niso bili neobičajno kratki. Popravki v obsegu okna 10 ms so bili potrebni tudi pri nosnikih, ki so jim sledili samoglasniki. Pričakovano so se pojavile težave pri posebnih nezvočniških sklopih, ko lahko namesto posameznih glasov izgovarjamo tudi ustrezna zlitnika [c] ali [č] oz. podaljšane soglasnike. Pri besedni zvezi *priročnik* z model npr. ni zaznal glasovne premene glasu [k] v [g]. Ker trenutno takšnega modela, kot je MFA, še ne moremo naučiti regresivne asimilacije, ki posega čez besedno mejo, so takšne napake pričakovane. V besedni zvezi *ob pripravi* sta črki in <p> izgovorjeni kot en glas [p], a ju model razreže na dva dela. Zato moramo premisliti, kako rešiti takšne težave pri ročnih popravkih, ali je bolje izgovor črk in <p> označiti kot en glas [p] ali bi bilo bolje glas [p] vsiljeno razdeliti na dva dela.

5 Statistična analiza trajanja samoglasnikov *a* in *i*

Poleg izvozov datotek TextGrid, ki jih je mogoče pregledovati v programu Praat, so bile izvožene tudi tabelarične datoteke z meritvami vsakega posameznega glasu v vseh 28 razrezanih vzorčnih posnetkih. Tabela 1 prikazuje primer glavnih meritev glasov za razrezano besedo *sedeti* (trajanje, formanti in intenzivnost). Poleg navedenih meritev so npr. na voljo tudi podatki o predhodnem in naslednjem glasu, naraščanju in padanju osnovne frekvence. V tem prispevku se omejujemo na trajanje.⁶

5 Za fonem, zapisan s črko <v>, Tivadar (2023) predlaga zapis s simbolom /v/, medtem ko Unuk (2023) v svojem članku dosledno uporablja simbol /v/.

6 Orodje MFA lahko meje med različnimi fonemi določa na 10 ms natančno.

Glas ¹	Trajanje [s]	F1 [Hz]	F2 [Hz]	F3 [Hz]	F4 [Hz]	Intenzivnost [dB]
s	0,14	1.235,8	2.568,3	3.418,0	4.448,0	65,9
E	0,07	376,6	2.096,5	2.813,0	4.317,5	72,1
d	0,06	295,7	2.072,2	2.838,1	4.248,5	68,8
„e:	0,10	320,6	2.526,3	2.950,3	4.222,7	72,8
t	0,06	855,3	2.355,7	3.194,3	4.076,2	62,3
i	0,04	340,5	2.574,8	3.054,9	4.262,1	73,7

Tabela 1: Meritve značilnosti glasov pri pojavnici *sedeti* iz korpusa Gos 2.1.⁷

V Tabeli 2 je prikazana opisna statistika za trajanje glasov, ki jih obravnavamo v tej raziskavi. Pri fonemu /a/: *a* (nenaglašeni *a*), „*a* (kratki naglašeni *a*) in „*a*: (dolgi naglašeni *a*); pri fonemu /i/ pa: *i* (nenaglašeni *i*), „*i* (kratki naglašeni *i*) in „*i*: (dolgi naglašeni *i*). Povprečje in mediana se pri različnih variantah fonema /i/ ne razlikujeta bistveno, pri fonemu /a/ pa izstopa dolgi naglašeni *a*, ki je v povprečju za tretjino daljši kot drugi varianti.

Glas	Pojavitve	Povprečje [s]	Mediana [s]	Minimum [s]	Maksimum [s]	Standardni odklon [s]	Varianca	Koeficient variance
„i:	21.518	0,070	0,06	0,01	0,66	0,0390	0,0015	0,5601
„i	513	0,083	0,06	0,01	0,45	0,0712	0,0051	0,8541
i	53.546	0,070	0,05	0,01	0,74	0,0562	0,0032	0,8068
„a:	36.083	0,102	0,10	0,01	0,80	0,0602	0,0036	0,5887
„a	6.880	0,067	0,05	0,01	0,52	0,0449	0,0020	0,6706
a	46.983	0,076	0,06	0,01	1,68	0,0609	0,0037	0,8048

Tabela 2: Opisna statistika trajanja obravnavanih fonemov v vzorcu korpusa Gos 2.1.

Povprečja variant obeh fonemov smo primerjali tudi s statističnim testom ANOVA: pri samoglasniku *i* je test sicer pokazal, da glede na vzorec obstaja statistično pomembna razlika med povprečji ($F = 17,687$; $p < 0,001$), a je velikost učinka povsem zanemarljiva ($\eta^2 = 0,00047$),⁸ kar nakazuje, da glede na vzorec ni razlike v trajanju med nenaglašenim *i*, kratkim naglašenim *i* in dolgim naglašenim *i*.

ANOVA za samoglasnik *a* je prav tako pokazala statistično pomembno razliko ($F = 2.399,471$; $p < 0,001$), velikost učinka pa je v tem primeru neprimerljivo večja ($\eta^2 = 0,05065$) – kar 107-krat večja od velikosti učinka pri testu za trajanje samoglasnika *i*. To nakazuje, da se dolgi naglašeni *a* (s trajanjem v povprečju 102 ms) v trajanju dovolj razlikuje od kratkega naglašene *a* (povprečje 67 ms) in nenaglašene *a* (povprečje 76 ms), med katerima pa ni razlik v trajanju.

6 Sklep

Glede na rezultate iz strojnega razreza vzorca, ki smo ga za namen članka izbrali iz korpusa Gos 2.1, statistično pomembne razlike v trajanju izgovora med dolgim

7 V slovarju izgovorjav OptiLEX (Žganec Gros idr. 2022) uporabljajo računalniško berljivi MRPA (Machine Readable Phonetic Alphabet) zapis.

8 Kot majhne razlike se obravnavajo šele vrednosti nad 0,01, kar je več kot 20-krat več od našega rezultata.

in kratkim ter nenaglašenim samoglasnikom *i* ni. Obstaja pa statistično pomembna razlika v trajanju izgovora dolgega naglašenege *a* in kratkega ter nenaglašenege *a*. *Pravopis 8.0* v členu {505}⁹ navaja, da je v knjižnem jeziku danes mogoč tudi nekratki izgovor kratkega naglašenege samoglasnika. Na 1. slovenskem pravorečnem posvetu so bila izpostavljena različna stališča glede temeljev kolikostnih nasprotij, ki jih navajajo nekateri jezikoslovci, npr. Rigler, Škrabec in Toporišič. Lahko gre za posledico diahronega pogleda na jezik ali slušnega vtisa in opisa glasoslovnega sistema predvsem na podlagi (takratnega) govora Ljubljane. Na samo knjižno izreko posameznika pa lahko vplivajo tudi različne narečne osnove (kakovostna in kolikostna razmerja iz organskega narečnega govora se lahko v knjižnem npr. ohranijo, prekoderajo, zanemarijo). V prihodnje bomo zato analizirali večji vzorec, npr. vse standardne govorce iz korpusa Gos 2.1, ne samo govorcev iz osrednje Slovenije. Opravili bomo tudi primerjavo z rezultati na celotnem korpusu Gos 2.1 in meritvami vsakega posameznega govorca, pri čemer bomo obravnavali še ostale samoglasnike in preverili, ali lahko dolgi izgovor naglašenege samoglasnika pri standardnih (profesionalnih in t. i. običajnih) govorcih iz korpusa Gos 2.1 zaznamo samo pri segmentu /a/. S tem bomo lahko odgovorili tudi na dilemo, ki jo izpostavljata Snój in Ježovnik (2021: 222): »Ker so vse moderne fonetične raziskave z izjemo Jurgčevih (2005, 2006, 2011) pretežno ali v celoti opravljene na vzorcu šolanih profesionalnih govorcev [...], pri katerih je med procesom govornega šolanja prišlo do korekcije, ne preseneča, da kolikostnega ali kakovostnega razlikovanja med odrazi kratkih in dolgih naglašenege samoglasnikov ne potrjujejo.« Rezultati pa bodo hkrati podlaga za razmislek o sodobnem knjižnem izgovoru govorcev in govork slovenskega jezika, »ki so ga že preučevale različne fonetične študije [...] od konca osemdesetih let do danes, ki pa na osnovi realnih, merljivih podatkov niso potrdile kolikostne razlike, razen pri segmentu /a/, za katerega pa Jurgec (2011) v osrednjeslovenskem prostoru dokazuje, da gre za kakovostno razliko, ne kolikost, tj. za drug samoglasniški segment« (Tivadar, Horjak 2021: 26). Zato bomo po opravljenih strojnih meritvah na večjem vzorcu pregledali tudi besede, v katerih se pojavijo kratki naglašeni samoglasniki, analizirali njihovo formantno strukturo in poiskali vzroke (ne)obstoja kolikostnih nasprotij pri različnih samoglasnikih.

Metoda strojnega razreza odpira dodatne možnosti za obširnejšo analizo, pri kateri bi z ročnimi popravki strojnega razreza sodelovalo več jezikoslovcev, kar bi omogočilo širšo kvantitativno evalvacijo strojnega razreza in obenem najpogostejših razhajanj med ročnimi popravljavci. V članku preizkušena metoda prispeva k večji reprezentativnosti izsledkov, saj omogoča obdelavo neprimerljivo večjih količin posnetkov, tudi z upoštevanjem korpusnih metapodatkov (npr. regija bivanja govorca, starost, izobrazba). Strojne akustične meritve trajanja glasov, osnovne frekvence, padca in rasti osnovne frekvence in formantov so osnova za obsežno analizo samoglasnikov in soglasnikov, ki je lahko močna empirična podlaga za pravopisne in pravorečne priročnike (npr. *Slovenski pravopis* 2001, *ePravopis*) in druge jezikovne vire, kot je npr. *Slovenski oblikoslovni leksikon Sloleks* (Čibej idr. 2022).

9 »Krativec (˘) označuje samoglasnike (razen polglasnika), za katere je bil nekdaj v knjižnem jeziku predviden zgolj kratki, danes pa tudi nekratki izgovor [...]« (*Pravopis 8.0*: {505}).

Literatura

- BOERSMA, Paul, WEENINK, David, 2024: *Praat: Doing Phonetics by Computer*. Verzija 6.4.12. <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/>.
- ČIBEJ, Jaka, GANTAR, Kaja, DOBROVOLJC, Kaja, KREK, Simon, HOLOZAN, Peter, ERJAVEC, Tomaž, ROMIH, Miro, ARHAR HOLDT, Špela, KRSNIK, Luka, ROBNIK-ŠIKONJA, Marko, 2022: *Morphological Lexicon Sloleks 3.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1745>.
- GONZALEZ, Simon, GRAMA, James, TRAVIS, Catherine, 2020: Comparing the Performance of Forced Aligners Used in Sociophonetic Research. *Linguistics Vanguard* VI/1. https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/261248/1/01_Gonzalez%2B%20choa_Comparing_the_performance_of_2020.pdf.
- HORJAK, Luka, 2019: Akustična analiza polglasnika: ob osemdesetletnici izida Orisa slovenskega knjižnega izgovora Franceta Bezljaja. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno kulturna (samo)zavest*. *Obdobja* 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 39–47.
- JURGEC, Peter, 2005: Formant Frequencies of Standard Slovene Vowels. *Govor* XII/2. 127–144.
- JURGEC, Peter, 2006: O nenaglašanih /e/ in /o/ v standardni slovenščini. *Slavistična revija* LIV/2. 173–185.
- JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* LIX/3. 243–268.
- KRIŽAJ, Janez, ŽGANEC GROS, Jerneja, DOBRIŠEK, Simon, 2024 (v tisku): Utilizing Forced Alignment for Phonetic Analysis of Slovene Speech. *Proceedings of the Language Technologies and Digital Humanities Conference 2024*.
- MCAULIFFE, Michael, SOCOLOF, Michaela, MIHUC, Sarah, WAGNER, Michael, SONDEREGGER, Morgan, 2017: Montreal Forced Aligner: Trainable Text-Speech Alignment Using Kaldi. *Proceedings of the 18th Conference of the International Speech Communication Association*. Francija: International Speech Communication Association (ISCA). 498–502. https://montreal-forced-aligner.readthedocs.io/en/latest/_downloads/998b0c31eadaf048e8e3de805b9ef8e6/MFA_paper_Interspeech2017.pdf.
- PETEK, Bojan, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, 1996: An Acoustic Analysis of Contemporary Vowels of the Standard Slovenian Language. *Proceedings ICSLP 96, Fourth International Conference on Spoken Language Processing*. Wilmington: University of Delaware/Applied Science. 133–136. <http://www.asel.udel.edu/icslp/cdrom/vol1/820/a820.pdf>.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/gen/sp8.html> (dostop 3. 5. 2024).
- ROBIDA, Nejc, TIVADAR, Hotimir, 2015: Problemi samodejne meritve samoglasnikov. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. *Obdobja* 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 643–654.
- SCHIEL, Florian, DRAXLER, Christoph, BAUMANN, Angela, ELBOGEN, Tania, STEEN, Alexander, 2012: *The Production of Speech Corpora*. Verzija 2.5. <https://www.bas.uni-muenchen.de/Forschung/BITS/TP1/Cookbook/> (dostop 4. 5. 2024).
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, JEŽOVNIK, Janoš, 2021: Kolikostna nasprotja v knjižni izreki. Tanja Mirtič, Marko Snoj (ur.): *1. slovenski pravorečni posvet*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 217–225.
- SREBOT-REJEC, Tatjana, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene. An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: Verlag Otto Sagner.
- TIVADAR, Hotimir, 1999: Fonem /v/ v slovenskem govornem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* XLVII/3. 341–361.
- TIVADAR, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*. Magistrsko delo. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta.
- TIVADAR, Hotimir, 2004a: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* LII/1. 31–48.

- TIVADAR, Hotimir, 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovnstvo* XLIX/2. 17–36.
- TIVADAR, Hotimir, 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govornem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta.
- TIVADAR, Hotimir, HORJAK, Luka, 2021: Smiselna kodifikacija slovenskega pravorečja. Tanja Mirtič, Marko Snoj (ur.): *1. slovenski pravorečni posvet*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 17–34.
- TIVADAR, Hotimir, 2023: Normativni vidik slovenščine v tretjem tisočletju – artikulacija, percepcija in kodifikacija fonema /v/. *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* XXIX/2. 77–112.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- UNUK, Drago, 2023: Fonetično-fonološki status fonema /v/ v slovenskem govornem knjižnem jeziku. *Jezikoslovni zapiski: zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* XXIX/2. 37–75.
- VERDONIK, Darinka, BIZJAK, Andreja, ŽGANK, Andrej, BERNJAK, Mitja, ANTLOGA, Špela, MAJHENIČ, Simona, ČAKŠ, Peter, PUCER, Matevž, CVETKO, Mitja, ZELENIK, Marijana, PAVLIČ, Jani, DOBRIŠEK, Simon, KRIŽAJ, Janez, STRLE, Gregor, IVANOVSKA, Marija, GRM, Klemen, BAJEC, Marko, LEBAR BAJEC, Iztok, JELOVŠEK, Tjaša, LOKOVŠEK, Jure, LONGYKA, Jure, TROJAR, Mitja, ŽGANEC GROS, Jerneja, MIHELIC, Aleš, VESNICER, Boštjan, DRETNIK, Naum, BORDON, David, 2023: *ASR database ARTUR 1.0 (audio)*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1776>.
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, KREK, Simon, STABEJ, Marko, ERJAVEC, Tomaž, POTOČNIK, Tomaž, SEPESYMAUČEC, Mirjam, MAJHENIČ, Simona, ŽGANK, Andrej, BIZJAK, Andreja, GRIL, Lucija, DOBRIŠEK, Simon, KRIŽAJ, Janez, BAJEC, Marko, LEBAR BAJEC, Iztok, ŠOLTES, Tjaša, TROJAR, Mitja, BERNJAK, Mitja, DRETNIK, Naum, STRLE, Gregor, DOBROVOLJC, Kaja, LJUBEŠIČ, Nikola, RUPNIK, Peter, 2023: *Spoken corpus Gos 2.1 (transcriptions)*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1863>.
- ŽGANEC GROS, Jerneja, MIRTIC, Tanja, ROMIH, Miroslav, AHACIČ, Kozma, 2022: *Slovar izgovorjav OptiLEX*. Ljubljana: Založba ZRC.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (MEZZANINE, J7-4642) in raziskovalnega programa Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik (P6-0411), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS). Za učenje modelov za vsiljeno poravnavo in strojni razrez posnetkov se avtorji iskreno zahvaljujemo dr. Janezu Križaju in dr. Simonu Dobrišku s Fakultete za elektrotehniko Univerze v Ljubljani. Zahvaljujemo se tudi recenzentoma članka za koristne in strokovne pripombe.

NOVEJŠA POGOVORNA LEKSIKA V GOVORU MESTA KOPER IN SPECIFIČNI KOPRSKI POGOVORNI IZRAZI

Maša Rolih

Inštitut za jezikoslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper
masa.rolih@zrs-kp.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.275-283

Prispevek obravnava prisotnost novejših izrazov pogovornega jezika, ki so zajeti v *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* in označeni s socialnozvrstnimi kvalifikatorji za pogovorni jezik, v koprskem mestnem govoru ter specifične pogovorne izraze, ki so značilni za to območje. Zanima nas, ali so elementi splošnopogovornega jezika razširjeni v koprskem mestnem govoru in ali obstajajo pomembne leksikalne specifikke v koprskem mestnem govoru, ki kažejo na raznolikost znotraj pogovornih zvrsti.

socialna zvrstnost, splošnopogovorni jezik, mestni govori, kvalifikatorji, pogovorna leksika

This article deals with the presence of newer colloquial language expressions included in *Sprotni slovar slovenskega jezika* (Growing Slovenian Dictionary) and marked with social qualifiers for colloquial language in the local dialect of the town of Koper, as well as with specific colloquial expressions in that dialect. It examines whether elements of general colloquial language are widespread in the Koper dialect and whether there are important lexical features in the Koper dialect that show diversity within colloquial genres.

social genre, common colloquial language, urban dialect, qualifiers, colloquial lexis

1 Uvod

Pogovorna leksika je živa, dinamična sestavina jezikovnega sistema, ki odraža družbeno in kulturno kontekstualizirane prakse jezika. V mestnih govorih se razkriva pestrost besedišča, ki sega od jezikovnega standarda do specifičnih lokalnih izrazov, prežetih z elementi slenga, žargona in narečij. Mestni govori tako predstavljajo dragocen vir za preučevanje jezikovne diverzitete in identitete, saj se v njih prepletajo različni socialnozvrstni vplivi, odražajo pa tudi zgodovinske, kulturne in socialne razsežnosti lokalnega okolja. Kljub temu je v slovenskem jezikoslovju malo raziskav teh govorov.

Pristop k preučevanju mestnih govorov zahteva tudi opredelitev koncepta pogovornega jezika, ki sega preko standardnega knjižnega jezika in vključuje tudi izraze ostalih socialnih zvrsti, ki so se v pogovornem jeziku ustalili. V tem kontekstu se postavlja vprašanje, ali lahko govorimo o splošnem pogovornem jeziku, ki bi bil nadnarečen, ali pa so govori različnih mest tako specifični, da tvorijo svoj avtonomen jezikovni sistem.

V tem članku se osredotočamo na opredelitev pogovornega jezika in mestnega govora, na preučevanje prisotnosti pogostejših in novejših pogovornih izrazov v mestnem govoru Koper ter na izraze, ki jih prebivalci mesta Koper sami dojemajo kot pogovorne izraze v svojem okolju. S poglobljenim analitičnim pristopom želimo raziskati, kako se ti jezikovni fenomeni manifestirajo v govoru prebivalcev mesta Koper, kateri splošnopogovorni izrazi so značilni za koprski mestni govor, s katerimi pa se ta razlikuje od splošnopogovornega jezika.

2 Razlaga pojmov: splošnopogovorni jezik in mestni govor

Pri analizi leksike mestnih govorov je nujna definicija pojmov in področij obravnave. Mestni govor razumemo kot govorico urbanih središč, ki je bližje jezikovnemu standardu kot npr. narečje, se pa od knjižnega jezika razlikuje v neformalnosti okoliščin in jezikovnih prvin, ki se razlikujejo glede na regijo posameznega mesta. Sklepamo, da leksika mestnih govorov vsebuje nekatere prvine splošnopogovornega jezika, zaradi neformalnosti okoliščin in (interesno, starostno, poklicno) heterogene populacije verjetno vsebuje tudi nekatere bolj ustaljene slengizme in žargonizme ter jezikovne elemente pokrajinskega pogovornega jezika.

2.1 Razlaga splošnopogovornega jezika na podlagi teorije zvrstnosti

Pogovorni jezik tako zaradi svoje fluidnosti in starostne, interesne ter regionalne heterogenosti govorcev težko zamejimo. Odvija se namreč v okoliščinah spontanega govorenega sporočanja, kar povzroči vdor raznolikih jezikovnih elementov govorcev.

Osrednjo teorijo zvrstnosti slovenskega jezika na Slovenskem pripisujemo Jožetu Toporišiču in je osnova za nadaljnje teorije zvrstnosti. V *Slovenski slovnici* Toporišič (2000, 2004: 16–25) pogovorni jezik razdeli na splošno- ali knjižnopogovorni jezik in neknjižno zvrst – pokrajinski pogovorni jezik. V *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 83) pogovorni jezik opredeli kot manj zahtevno obliko knjižnega jezika, namenjeno sporočanju v neformalnih okoliščinah.

Splošnopogovorni jezik tako lahko razumemo kot nadnarečni jezik, ki je razumljiv pripadnikom različnih geografskih področij, ker pa je spontan oz. ne vnaprej pripravljen, lahko vseeno začutimo geografsko pripadnost govorcev, ki pa ni tako izrazita kot pri pokrajinskem pogovornem jeziku (Rolih 2017).

J. Škofic - Guzej (1994: 571–578) je mnenja, da je slovenski pogovorni jezik težko opisati: čeprav je predvsem splošni pogovorni jezik do neke mere določljiv, vanj namreč vseeno vdirajo prvine neknjižnega jezika. Pri tem je treba poudariti, da se pogovorni jezik manifestira predvsem v neformalnih okoliščinah, v katerih se uporabniki ne držijo vedno knjižne norme in dopustijo mešanje splošnopogovornega jezika s pokrajinskimi jezikovnimi značilnostmi ter značilnostmi ostalih socialnih zvrsti (Rolih 2017).

2.2 Mestne govornice med splošnopogovornim in pokrajinsko pogovornim jezikom

Govor mest je zaradi svoje neraziskanosti, spreminjajočega se slovarja, vpliva dialektizmov in različnih zvrsti ter sociolektov zaradi socialne, interesne in starostne

heterogenosti uporabnikov zanimivo področje raziskovanja. V nadaljevanju bodo osvetljene ključne značilnosti mestnih govorov in z njimi povezane terminologije.

Za govore v mestih uporabljamo različne termine, in sicer: mestni pogovorni jezik (Toporišič 1970; Škofic 1998; Valh Lopert 2008), mestno narečje (Toporišič 2000), mestno nadnarečje (Škofic 1998; Jakop 2010), mestni govor (Škofic 1998), mestna govornica (SP 2001; Kenda-Jež 2004; Smole 2004; Valh Lopert 2008). V prispevku uporabljamo izraz mestni govor, ki se zdi najustreznejši, saj izraža prostorsko determinanto (mesto), s čimer se razlikuje od narečnih govorov in (splošno in pokrajinsko) pogovornega jezika, poleg tega pa je izraz *govor* tudi lingvistični termin za jezikovni sistem (še posebej v okviru narečij, za mestni govor pa je značilna nadnarečnost) (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*).

V slovenskih jezikoslovnih teorijah so mestni govori opredeljeni kot nadnarečni, saj naj bi se približevali knjižnemu jeziku, kljub temu pa so zaradi vpliva narečnih govorov pokrajinsko obarvani (Toporišič 1992: 104). Nadnarečnost se v sodobni slovenski dialektologiji povezuje z družbenimi spremembami, npr. večanje mestnih središč, migracije, priseljevanje v središča (Smole 2004: 321; Jakop 2010: 128), zaradi česar lahko govorimo o problematiki sistemizacije mestnih govorov.

Če preučujemo mestni govor določenega geografskega področja, moramo upoštevati starostno in socialno heterogenost ter pokrajinsko homogenost populacije.¹ V primorskem pokrajinsko pogovornem jeziku tako opazimo elemente različnih narečij, npr. kraškega, brkinskega itn. (Toporišič 1992: 189, 2000: 21; Škofic - Guzej 1994: 571–578), ki so opazne tudi v govoru mest tega področja. S. Todorović (2016: 33–34) navaja značilnosti slovenskega istrskega narečja (rižanskega in šavrinskega), istrobeneškega narečja ter vplive drugih jezikov (italijanščine kot jezika narodne manjšine, hrvaščine, bosanščine, makedonščine, albanščine), ki so opazni v govoru Kopra, Izole in Pirana.

Pokrajinske pogovorne značilnosti tako opazujemo na širšem geografskem področju, v katerega spadajo različne narečne skupine glede na pokrajino. Mestni govor se zaradi nadnarečnosti in urbane kulture, ki združuje raznolike sociolektalne, diskurzne in nasploh jezikovne vplive, zagotovo razlikuje od narečij, vsebuje pa seveda tudi regionalne leksikalne značilnosti, ki bodo prikazane v rezultatih raziskave.

3 Raziskava: pogovorni izrazi v koprskem mestnem govoru

3.1 Opis raziskovalnega gradiva in metodologija

Za analizo stanja sodobnega govora mesta Koper smo uporabili gradivo iz *Sprotnega slovarja slovenskega jezika* (2014–). Slovar je informativne narave, predstavlja zbirko živega, v slovarjih še neregistriranega novejšega besedja (vključuje pa tudi najnovejše, uveljavljajoče se pomene v drugih slovarjih že opisanega besedja) oz. še neuslovarjeno besedje, ki ga predlagajo jezikovni uporabniki, njegovo rabo pa potrjuje

1 Seveda pri tem ne smemo pozabiti na preseljevanje med mesti in različne migracijske tokove, ki vplivajo na jezikovno sestavo nekega mesta, se pa v okviru raziskave osredotočamo bolj na splošno podobo govora mesta Koper.

korpusno gradivo, zlasti korpusi spletnih besedil, zato se bo slovar še dopolnjeval (Krvina 2021: 6–7).

Izvedli smo anketiranje z dvema vprašalnikoma, oba sta bila deljena po spletu (e-pošta, družbeno omrežje Facebook) med uporabniki, starimi med 18 in 60 let, ki prebivajo v mestu Koper. Anketiranje je potekalo v marcu in aprilu 2024.

V prvo anketo (Pogovorni izrazi v koprskem mestnem govoru) smo vključili izraze, ki so v *Sprotnem slovarju* označeni s kvalifikatorjem *pog.* Izraze smo navedli v anketi, izdelani v spletnem orodju 1KA, in med uporabniki, ki živijo v mestu Koper, preverjali, v kolikšni meri poznajo in/ali uporabljajo določen izraz. S tem smo dokazovali prisotnost izrazov sodobnega splošnopogovornega jezika v mestnem govoru Kopra, da ponazorimo vzporednice med njima. Sklepamo, da so nekateri izrazi prisotni v koprskem mestnem govoru, drugi pa ne, kar je lahko izhodišče za nadaljnje raziskave (npr. iskanje regionalnih vzporednic za posamezen izraz), dokazuje pa tudi, da se govor mesta Koper razlikuje od splošnopogovornega jezika. Anketo je v celoti rešilo 66 anketirancev, od tega 18 moških (27 %) in 48 žensk (73 %). Razlika je verjetno posledica socialnega kroga avtorice, morda pa izkazuje podatek, da ženske pogosteje rešujejo ankete v celoti.

Največ anketirancev je bilo starih od 18 do 30 let (35; 52 %), 27 (40 %) je bilo starih od 31 do 45 let, najmanj pa od 46 do 60 let – v to starostno skupino jih je spadalo le 5 (7 %). Starostna struktura je verjetno posledica deljenja po družbenem omrežju Facebook, saj ga najverjetneje uporabljajo mlajši in tudi starostne skupine, v katero spada avtorica, saj so stiki v veliki meri pogojeni s starostjo.

V nadaljevanju so bili v anketi navedeni izrazi in stalne besedne zveze s kvalifikatorjem *pog.* v *Sprotnem slovarju*, anketiranci pa so odgovarjali, ali posamezen izraz in stalno besedno zvezo poznajo in uporabljajo (1), ne poznajo (2), poznajo in ne uporabljajo (3).

V drugem delu raziskave (Pogovorno besedišče mesta Koper) smo prebivalce mesta Koper prosili, naj navedejo nekaj izrazov, ki jih uporabljajo v neuradnih situacijah v svojem okolju v pogovorih z znanci ali prijatelji. S tem smo preverili, kateri izrazi so poleg splošnopogovornih tipični za koprski mestni govor. Tudi tokrat so odgovarjale večinoma ženske, saj jih je odgovorilo kar 100 (92 %), moških pa le 9 (8 %), kar kaže na to, da so ženske verjetno bolj pripravljene odgovarjati na vprašanja odprtega tipa – za nadaljnje raziskave se zdi smiselno vključiti več moških, da bi dobili realno sliko koprskega mestnega govora. Največ anketirancev je spadalo v starostno skupino med 31 in 45 let (74; 68 %), 19 (17 %) anketirancev je bilo starih od 18 do 30 let, v starostni skupini od 46 do 60 let pa je bilo 16 anketirancev (15 %).

3.2 Rezultati

3.2.1 Splošnogovorni izrazi v koprskem mestnem govoru

Izrazi pogovornega jezika (navedeni so po abecedi), ki jih največ anketirancev² pozna in uporablja (1), so naslednji: *bildanje/bildati* (43; 64 %), *čorav* (45; 68 %), *detoks/detox* (36; 55 %), *firbcati* (40; 60 %), *flikanje/flikati* (45; 67 %), *fotošop* (58; 87 %), *fotošopiran* (54; 81 %), *fotošopiranje/fotošopirati* (54; 81 %), *fuzlati* (27; 40 %), *glih* (62; 93 %), *glupača* (35; 52 %), *gurati* (42; 63 %), *heksenšus* (49; 73 %), *hendlanje/hendlati* (43; 64 %), *hudi (hoodie)* (41; 61 %), *inbox* (41, 61 %), *jebela* (35; 52 %), *kenslanje/kenslati* (55; 82 %), *ketna* (54; 81 %), *komp* (38; 57 %), *kuhanček* (50; 75 %), *lajkanje/lajkati* (66; 99 %), *losati (se)* (33; 51 %), *lutati* (52; 78 %), *minimalka* (30; 45 %) *nabildan/nabildati* (47; 70%), *najedanje/najedati* (45; 67 %), *napsihirati* (48; 73 %), *odpikati* (36; 54 %), *(biti) paf* (33; 49 %), *picajzelj* (37; 55 %), *picajzlast* (43; 64 %), *porodniška* (61; 91 %), *probavati* (58; 87 %), *pruh* (45; 67 %), *psihič* (47; 70 %), *psihiranje/psihirati* (49; 74 %), *rentati* (52; 78 %), *rikverc* (65; 97 %), *ruzak* (61; 91 %), *sfotošopirati* (40; 62 %), *sfuzlan* (39; 58 %), *sfuzlati (se)* (41; 62 %), *shendlati* (38; 57 %), *sken* (48; 72 %), *skenslati* (59; 88 %), *skrolanje, skrolati* (46; 69 %), *stručko* (35; 52 %), *štihniti* (30; 45 %), *švoh* (64; 97 %), *tagati/tegati* (40; 60 %), *vejpa* (39; 58 %), *vejpanje/vejpati* (40; 60 %), *zabačen* (42; 64 %), *zadekan* (32; 48 %), *zagoniti* (51; 76 %), *zalutati* (56; 85 %), *zenf/senf* (51; 77 %), *zoc* (31; 46 %).

Izrazi pogovornega jezika, ki jih največ anketirancev ne pozna (2): *antivakser* (31; 46 %), *buzerirati* (30; 45 %), *dizlaš* (40; 60 %), *finoča* (25; 37 %), *fusnota* (50; 76 %), *gajžla* (54; 81 %), *gemišt* (29; 43 %), *gmah* (33; 49 %), *kuhanec* (30; 45 %), *kosovec* (kosovni odpad) (46; 69 %), *podmukel, podmuklo* (42; 64 %), *potegan/potagan* (36; 54 %), *prikurjen* (36; 55 %), *provakser* (41; 62 %), *rabljenec* (43; 64 %), *runkelj* (49; 73 %), *skegljati (se)* (29; 43 %), *sončnica* (v pomenu sončna elektrarna) (51; 76 %), *strokovec* (30; 45 %), *tavhanje/tavhati* (29; 43 %), *tejpanje* (44; 66 %), *trojanec* (33; 49 %), *vseglihar* (35; 52 %), *vsegliharstvo* (43; 64 %), *zaciklati (se)* (33; 50 %), *zegen* (39; 58 %).

Izrazi pogovornega jezika, ki jih največ uporabnikov pozna, a ne uporablja (3): *bajk* (49; 73 %), *bejbika* (58; 87 %), *bolonjec* (39; 58 %), *borbanje/borbati* (36; 54 %), *cajteng/cajtenge* (36; 54 %), *fršlok* (27; 41 %), *fruštek* (38; 57 %), *fruštkati* (43; 64 %), *ghostanje, ghostati* (32; 48 %), *hin* (29; 43 %), *kick-off* (40; 60 %), *komunajzar* (39; 59 %), *kontrolfrik* (29; 43 %), *kruzati* (32; 48 %), *miljavžent* (24; 36 %), *mulka* (27; 40 %), *outsourcanje/outsourcati* (31; 48 %), *penzič* (34; 51 %), *pišuka* (40; 60 %), *pofočkati (se)* (42; 63 %), *šprehati* (41; 61 %), *taksiranje, taksirati* (29; 43 %), *tekstanje/tekstati* (37; 55 %), *travmiranje/travmirati* (31; 47 %), *vejper* (33; 50 %), *zatravmirati* (26; 39 %), *zoken/zokna* (38; 57 %).

2 Ostali so navedli, da izraza ne poznajo ali ga poznajo in ne uporabljajo. Za utemeljitev prisotnosti izraza v mestnem govoru Kopra je dovolj le podatek, kateri odgovor je dosegel najvišji odstotek, odstotka ostalih dveh odgovorov zato nista navedena in sta lahko predmet nadaljnjih raziskav. Prva številka v oklepaju označuje število anketirancev, ki so označili posamezen odgovor, druga pa odstotek.

3.2.2 Tipični pogovorni izrazi v koprskem mestnem govoru

Anketiranci so navedli naslednje izraze: *alora* (torej), *arja* (zrak), *badil* (lopata), *bala* (bedno), *ben* (dobro), *beštja* (pošast, zverina), *bičikleta* (kolo), *bubati* (govoriti neumnosti), *buža* (luknja), *ciao/čao* (pozdrav), *čikara* (skodelica), *čimin* (počitek), *drink* (pijača), *ekola* (poslovenjena verzija frazema *eccola* 'tukaj je'), *evo* (podobno kot ekola), *felpa* (jopa iz pliša), *fešta* (zabava), *fjaka* (zaspanost), (biti) *fouš* (zavidati), *ful* (zelo), *gelat* (sladoleđ), *glaz* (kozarec), *hiti* (velelnik vrzi), *kafe* (kava), *kagumar* (kumarica), *kanotjera* (majica brez rokavov), *karjola* (samokolnica), *kašeta* (zaboj), *kažin* (nered, kaos), *kome* (predlog kot), *kopič* (motika), *koša* (kako), *kuća* (pasja uta), *kurjera* (avtobus), *kušin* (blazina), *valda* (seveda), *ma* (ampak), *magari* (seveda/celo/ko bi le/čeprav/četudi), *makina* (avto), *marenda* (malica), *mekič* (McDonald's), *mona* (neumna oseba, velikokrat v uporabi zgolj kot mašilo, ki ne pomeni zmerljivke),³ *motorin* (motor), *oštja* (presneto, pogosto tudi mašilo), *padela* (črepnja), *panin* (sendvič), *pašta* (testenine), *pečurke* (gobe), *pjat* (krožnik), *pomidor* (paradižnik), *realno* (resnično, rabljeno kot mašilo⁴), *ronjati* (pregovarjati), *šalca* (skodelica), *šalša* (paradižnikova mezga), *škavace* (smeti), *škifo* (grdo, nagravnjo), *šoldi* (denar), *špeža* (nakup), *špina* (pipa), *štendin* (stojalo), *štroliga* (jasnovidka), *tipo* (kot na primer), *teča* (posoda), *top* (odlično), *tornamo* (se vrnemo), *trapa/grapa* (žganje), *via/vija* ((iti) stran), *vrzote* (ohrovt), *weyla* (pozdrav), *zakon* (odlično), *žgabucin* (shramba), *žlafadur* (zalivalnik).

3.3 Razprava

3.3.1 Pogovorni izrazi iz *Sprotnega slovarja slovenskega jezika in njihova zastopnost v govoru mesta Koper*

Izrazi, za katere je več kot 80 % anketirancev odgovorilo, da jih pozna in uporablja, so *fotošop*, *fotošopiran*, *fotošopiranje/fotošopirati*, *glih*, *kenslanje/kenslati*, *ketna*, *lajkanje/lajkati*, *porodniška*, *probavati*, *rikverc*, *ruzak*, *skenslati*, *švoh* in *zalutati*. To so splošni in že ustaljeni pogovorni izrazi (večinoma germanizmi, npr. *probavati*, ali poenobesedena stalna besedna zveza *porodniška* namesto *porodniška odsotnost*) in tisti, ki izhajajo z družbenih omrežij (npr. *lajkanje*). Poleg tega so se pokazale razlike med poznavanjem in uporabo nekaterih izrazov, npr. izraz *kuhanček* uporabljajo pogosteje kot *kuhanec*, izraz *potegan/potagan*, ki izhaja z družbenih omrežij, je nekoliko več kot polovici anketirancev nepoznan, medtem ko osnovni izraz glagol *tagati* pozna in uporablja (odgovor 1) 60 % anketirancev.

Izrazi, za katere so se uporabniki opredelili, da jih poznajo, a ne uporabljajo, kažejo na pogosto prisotnost teh izrazov v javnem diskurzu (zato so poznani tudi med prebivalci mesta Koper), neuporaba pa kaže, da Koprčani namesto teh izrazov bodisi uporabljajo knjižne bodisi katere druge pogovorne izraze, ki niso uvrščeni v *Sprotni slovar* in so morda bolj tipični le za govor mesta Koper (izraz, ki je na Primorskem pogost, je npr. italijanizem *bičikleta* (namesto *bajk*) ali *marenda* (namesto

3 Beseda je velikokrat v uporabi kot mašilo v spontani govoricici, npr. »Ej, mona, kakšno sonce je danes!«.

4 Npr. »Včeraj sem realno vse srečala.«

germanizem *frušteki*), *figa* (v smislu 'privlačna ženska'),⁵ *beka* (namesto *bejbika*)), so pa te pogovorne vzporednice predmet nadaljnjih raziskav govora.

Pogosti splošnopogovorni izrazi, kot so *antivakser*, *biti paf*, *buzerirati*, *finoča*, *gemišt*, *gmah*, *strokovec*, *tavhanje/tavhati*, *trojanec* itn., so med Koprčani precej nepoznani oz. poznani, ampak ne v rabi (primerljiva vrednost), nekoliko več anketirancev je namreč odgovorilo, da izrazov ne poznajo, primerljiva vrednost pa, da jih poznajo, a ne uporabljajo, najnižji delež pa, da jih poznajo in uporabljajo. Izraz *finoča* je nepoznan sicer le 37 % anketirancem, enak delež (31 %) pa jih je odgovorilo, da izraz pozna in uporablja ter da izraz pozna, a ne uporablja. Verjetno je pogostejši izraz (*biti*) *fin*, izpeljanka z obrazilom *-oča* za osebo pa v koprskem mestnem govoru ni tako priljubljena.

Izrazi, kot so *fuzlati*, *minimalka*, (*biti*) *paf*, *štihniti*, *zadekan* in *zoc*, so pokazali nižji delež odgovorov (manj kot 50 %) *poznam in uporabljam*, ampak še vedno višji kot delež odgovorov *ne poznam in poznam, a ne uporabljam*.

Izrazi, kot so *gajžla*, *podmukel*, *provakser*, *runkelj*, *fusnota*, *gajžla* in *rabljenec*, so v govoru mesta Koper najmanj zastopani, kar ga razlikuje od splošnopogovornega jezika. Zanimivo je, da se je ob izrazu *mulka*, ki se zdi v primorskem okolju pogosto zastopan, kar 40 % anketirancev opredelilo, da ta izraz pozna, a ga ne uporablja, precej (33 %) pa da izraza sploh ne pozna. Morda bi bil izraz *mula* pogostejši, ga pa v raziskavo nismo vključili, saj ni bil naveden v *Sprotnem slovarju*.

Iz rezultatov tudi ugotavljamo, da so nekateri izrazi v podobnem odstotku zastopani pri odgovoru *poznam in uporabljam* in *ne poznam in ne uporabljam*. Izraz *fršlok* npr. pozna, a ne uporablja 41 % govorcev, pozna in uporablja pa 38 %, iz česar lahko splošno, da je izraz vseeno del govora mesta Koper, verjetno pa na uporabo vplivajo ostali dejavniki (npr. starostna struktura, interesi). Izraz *ghostati* se zdi pogostejši v jeziku mladih (navezuje se na dejanje osebe, ki se z drugo osebo preneha sestajati brez pojasnila), čeprav v slovarju ni opredeljen s kvalifikatorjem za sleng, pogosto ga zasledimo na družbenih omrežjih, največ uporabnikov pa izraz bodisi pozna in uporablja (34 %) bodisi pozna, a ne uporablja (48 %), sklepamo pa, da je razširjen med mlajšo populacijo, ki je v večini reševala anketo. Izraz *kruzati* pozna, a ne uporablja 48 %, sploh ga ne pozna pa le nekoliko nižji delež, tj. 45 %, kar verjetno kaže, da izraz ni v veliki meri zastopan v govoru mesta Koper, je pa poznan tistim, ki si delijo skupno interesno področje. Skovanka *miljavžent* je pogosto slišana v pogovornem jeziku, v govoru mesta Koper pa z nekoliko višjim deležem zastopa odgovor *poznam, a ne uporabljam* (36 %), kljub temu pa se delež ne razlikuje pomembno v ostalih odgovorih (*poznam in uporabljam* – 33 %, *ne poznam* – 31 %).

3.3.2 Pogovorni izrazi mesta Koper: odgovori anketirancev

Izrazi, ki so jih uporabniki navedli, kažejo, da so ti prisotni v koprskem mestnem govoru, ni pa nujno, da so to le pogovorni izrazi, med njimi so namreč lahko tudi

5 Izraz je pravzaprav pejorativen in se v pogovorni italijanščini navezuje na poimenovanje ženskega spolnega organa, se pa pogosto uporablja kot npr. »Che figa!« (»Kako privlačna ženska!«).

slengizmi, žargonizmi ali narečni izrazi oz. besedje, ki je prešlo iz teh socialnih zvrsti v pogovorni jezik, kar je tudi predmet nadaljnjih raziskav. Večina izrazov izhaja iz italijanščine (npr. *kurjera*, *magari*, *makina* itn.), nekaj pa tudi iz hrvaščine in istrskega narečja (*hiti*, *kopić*, *čikara*, *pjat*, *pečurke* itn.), kar je logično, saj na izraze mesta Koper zaradi bližine in skupne zgodovine vplivata tako hrvaščina kot italijanščina ter istrobeneški izrazi. Pogosta je raba zaimka *ke* (ital. *che*), ki poudari pomen izraza (npr. *ke lepo* 'kako lepo'). Nekaj izrazov je tudi iz slenga, npr. *aj čao*, *weyla*, *top*, *zakon*, *mekič* itn., saj je del anketirancev tudi mladih, so pa morda ti izrazi že tako ustaljeni v pogovornem jeziku, da niso več dojeti kot slengizmi.

4 Sklep

Iz raziskave je razvidno, da prisotnost novejših izrazov pogovornega jezika v koprskem mestnem govoru odraža dinamičnost jezikovnega sistema ter njegovo prilagajanje družbenim in kulturnim okoliščinam. Analiza je pokazala, da so mnogi izrazi dobro poznani in zastopani v koprskem mestnem govoru, kar kaže na njihovo splošnost in nedeterminiranost z geografskim prostorom.

Poleg tega je raziskava pokazala, da so nekateri izrazi manj poznani ali celo nepoznani prebivalcem mesta Koper, kar nakazuje na nekatere specifične značilnosti mestnih govorov, ki se lahko razlikujejo od splošnopogovornega jezika. Prav tako so se med odgovori anketirancev pojavili izrazi, ki so del lokalne jezikovne identitete in izvirajo iz istrskega narečja ter iz obeh sosednjih jezikov, italijanščine in hrvaščine. Četudi mestni govori razkrivajo manj pokrajinskih in družbenih ali diskurzivnih razsežnosti, so te še vedno prisotne in kažejo na njihovo specifikko. Pri tem je treba poudariti soobstoj različnih jezikov, diskurzov in socialnih zvrsti na urbanih področjih, navkljub temu pa tudi težnjo po uniformnem govoru, ki je skupen prebivalcem mest.

Vira

- KRVINA, Domen, 2014–: *Sprotni slovar slovenskega jezika 2014–*. <https://fran.si/132/sprotni-sprotni-slovar-slovenskega-jezika> (dostop 7. 5. 2024).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. <https://fran.si/> (dostop 8. 5. 2024).

Literatura

- JAKOP, Tjaša, 2010: Srednjesavinjsko in srednještajersko narečje ter celjski pogovorni jezik. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 120–129.
- KENDA-JEŽ, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 263–276.
- KRVINA, Domen, 2021: *Sprotni slovar slovenskega jezika 2020*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- ROLIH, Maša, 2017: *Sleng in pogovorni jezik v spletni komunikaciji*. Doktorska disertacija. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 321–330.
- ŠKOFIC - GUZEJ, Jožica 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* XLII/4. 571–578.
- ŠKOFIC, Jožica, 1998: Govor celjskega predmestja Gaberje. *Jezikoslovni zapiski* 4. 89–98.
- TODOROVIČ, Suzana, 2016: *Narečje v Kopru, Izoli in Piranu*. Koper: Libris.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija* XVIII/1–2. 55–70.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- VALH LOPERT, Alenka, 2008: Prezeto besedje v jeziku komercialne radijske postaje (Radio City v Mariboru). *Jezikoslovni zapiski* XIV/1. 123–137.

UNIVERZITETNO PISANJE IN POPRAVLJANJE BESEDIL: PRAKSE IN STALIŠČA

Tadeja Rozman

Fakulteta za upravo in Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
tadeja.rozman@fu.uni-lj.si

Marko Stabej

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
marko.stabej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.285-292

Prispevek predstavlja anketno raziskavo o podajanju povratnih informacij na pisna študentska besedila, ki jo dopolnjuje delna analiza novonastajajočega korpusa študentskih besedil KOŠ. Predstavljeni so izbrani rezultati, ki kažejo, kako v procesu univerzitetnega pisanja in pri dajanju povratnih informacij delujeta jezikovna norma in predpis.

anketa, korpus, študentska besedila, jezikovno pregledovanje, strokovna slovenščina

This article presents a survey investigating feedback on written student texts, accompanied by a preliminary analysis of KOŠ, an emerging corpus of student texts. Selected results are presented that show how language norms and standardization function in the context of university-level writing and feedback.

survey, corpus, student texts, linguistic review, Slovenian for specific purposes

1 Uvod

V okviru projekta Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (J7-3159),¹ katerega glavni cilj je raziskati možnosti, kako z jezikovno-tehnološkimi orodji podpreti osnovnošolske in srednješolske učitelje in učiteljice pri podajanju povratnih informacij na pisne izdelke učencev in učenk, smo izvedli tudi anketno raziskavo o pisanju in popravljanju besedil na terciarni ravni ter zasnovali pilotni korpus študentskih besedil KOŠ (Rozman, Arhar Holdt 2022), ki bo vseboval tudi popravke in komentarje pedagogov in pedagoginj. Korpusi šolskega pisanja, kot je že obstoječi korpus avtentičnih osnovnošolskih in srednješolskih besedil Šolar,² omogočajo empirični vpogled v jezikovno zmožnost pišočih in usvajanje jezika, prek popravkov in komentarjev pa tudi na proces jezikovnega poučevanja in normativne poglede pedagogov in pedagoginj, ki ta proces sooblikujejo. Korpus KOŠ bo tako ponujal vpogled v razvoj strokovnega pisanja v slovenščini in omogočil identifikacijo

1 <https://www.cjvt.si/prop/>

2 <https://solar.cjvt.si/>

jezikovnih težav na prehodu iz sekundarnega v terciarno izobraževanje, kar ni pomembno le s stališča načrtovanja pouka slovenščine v osnovnih in srednjih šolah, ampak tudi za oblikovanje jezikovne didaktike na visokošolski ravni, predvsem na nejezikoslovnih študijskih smereh, kjer jezikovna izobrazba ni cilj, temveč je dobro jezikovno znanje le temelj za uspešno profesionalno delovanje (več o tem v: Rozman, Arhar Holdt 2022; Kalin Golob idr. 2023a, 2023b; Arhar Holdt idr. 2024).

Pilotni korpus KOŠ bo dokončno oblikovan³ jeseni 2024, anketna raziskava (Rozman idr. 2023), s katero smo med pedagoginjami in pedagogi preverjali, kako poteka podajanje povratnih informacij o pisnih besedilih, ki jih študentke in študenti med študijskim procesom napišejo v slovenščini, pa je bila izvedena v študijskem letu 2022/2023. Anketna raziskava razkriva odnos do jezikovne norme in razvoja strokovne sporazumevalne zmožnosti, v pričujočem prispevku pa so podrobneje predstavljene nekatere ugotovitve o normativnih vidikih pedagoškega usmerjanja študentov in študentk ter dopolnjene z delno analizo učiteljskih komentarjev v korpusu KOŠ.

2 Anketna raziskava

V anketni raziskavi je sodelovalo 459 pedagogov in pedagoginj, ki poučujejo na javnih univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih. V celoti izpolnjenih je bilo 375 vprašalnikov, a smo v analizo zajeli vse, v katerih so anketirani odgovorili vsaj na dve vprašanji, saj večina odgovorov ni bila obvezna. Anketirani sodijo v različne starostne skupine (do 29 let 8 %, 30–44 27,5 %, 45–59 40 %, 60 let ali več 15,5 %, N = 375), imajo različne akademske nazive (asistent oz. asistentka 24 %, docent oz. docentka 30 %, izredni profesor oz. izredna profesorica 14 %, redni profesor oz. redna profesorica 20 %, višji predavatelj oz. višja predavateljica 6 % in lektor oz. lektorica 2 %, N = 459), raziskovalno in pedagoško delujejo na različnih področjih (humanistika in družboslovje 53 %, naravoslovno-tehnične vede 45 %, umetnost 1 %, N = 459), večina jih nima jezikoslovne izobrazbe⁴ (78 %, N = 375). Vprašanja so bila zaprtega tipa, pogosto so vsebovala možnost zapisa lastnega odgovora pod *drugo* in komentarja, vsebinsko pa so se ločeno nanašala na pisanje besedil in podajanje povratnih informacij pri študijskih predmetih ter pri mentoriranju zaključnih del. Pri tem je treba opozoriti, da je bila anketa izvedena pred lansiranjem ChatGPT-ja in množično uporabo umetno-inteligenčnih orodij za samodejno generiranje in popraviljanje besedil, ki prakso zagotovo spreminjajo, s tem pa verjetno tudi stališča do pisanja in podajanja povratnih informacij v študijskem procesu. Toda pisanje in delo s pisnimi besedili bo, četudi na drugačen način kot doslej, najverjetneje ostalo pomemben del študijskega procesa tudi v prihodnje.

Rezultati kažejo, da je pisanje pomemben del pedagoškega procesa, saj je le majhen delež anketiranih (4 %, N = 425) odgovoril, da študenti in študentke pri njihovih študijskih predmetih ne pišejo besedilnih nalog. Sicer pišejo žanrsko raznovrstna besedila: med navedenimi možnostmi je največ anketiranih (N = 425) označilo, da

3 Za raziskave bo prosto dostopen na repozitoriju CLARIN.SI.

4 Na vprašanje *Ali imate jezikoslovno izobrazbo (vsaj diploma 1. stopnje)?* so odgovorili negativno.

se pišejo seminarske naloge (81 %) in poročila (48 %), pišejo pa se tudi esejski/daljši odgovori na vprašanja (23 %), povzetki strokovnih člankov (22 %) in strokovni eseji (13 %); med drugimi besedili so navajali (samo)refleksije, učne priprave, raziskovalne ali znanstvene članke, prevode, novinarska besedila, uradna pisma, projektne naloge, bloge idr.

Iz rezultatov ankete lahko sklepamo, da pedagogi in pedagoginje velik pomen pripisujejo tudi dajanju povratnih informacij o pisnih besedilih, saj večina anketiranih zahteva oddajo besedil, ki se tudi pregledajo (le 2 % (N = 404) jih je odgovorilo, da se besedil pri njihovih predmetih ne oddaja, in le 1 % (N = 392), da se besedil ne pregleduje). Temu dodatno pritrjuje število odgovorov na vprašanja o načinih podajanja povratnih informacij (ki jih v prispevku sicer ne predstavljamo), saj je le 17 % anketiranih odgovorilo, da ponavadi ne daje skupinskih, 3 % pa, da ponavadi ne daje individualnih povratnih informacij. Te se seveda osredotočajo na različne elemente nalog in glede na cilje študijskih predmetov pri nejezikovnih predmetih prvenstveno niso povezane z jezikovnimi vidiki oblikovanja besedil, kar potrjuje tudi pregled komentarjev in popravkov v korpusu KOŠ. Kljub temu pa korpusni podatki kažejo, da pedagogi in pedagoginje popravljajo, še pogosteje pa komentirajo tudi jezik v najširšem smislu (npr.⁵ »slaba stavčna struktura«, »enkrat inštitucije, drugič institucije«, »Pazite tudi na pravopis - toplo priporočamo, da do konca študija preberete čim več strokovnih člankov, toliko da še pred pisanjem svoje diplomske naloge dobite občutek, kako se oblikujejo stavki, da so lepo berljivi in razumljivi....«, »Vsak angleški izraz, sleng ali kar angleška beseda (ali kakšna druga tuja beseda), mora biti nujno prevedena v slovenščino ali pa vsaj pojasnjena – enako velja za kratice in okrajšave.«, »Pazite na znanstveni jezik in strukturo...članek ne trdi (npr. v članku je izpostavljeno....ali kaj podobnega)«, »Da ne ponavljate 'posameznik', boljše, da rečete 'ljudje'.«, »Kaj mislite s pojmom večjezičnost? [...] Zdi se mi, da v nadaljevanju tega odstavka pomešate večjezično poslovanje EU institucij in večjezičnost kot sposobnost govoriti več jezikov.«, »Bolje je tvornik, kot trpnik«, »Ponekod sem vam razbil predolge poved. Včasih se nerodno izrazite«, pa tudi strukturo besedila, argumentacijo, (ne)razumljivost, (ne)jasnost, koherenco (npr. »Uvod je 'siromašen' in ne prikaže dobro strukture naloge«, »ničesar niste povzeli! Manjka zaključek, v katerem je premislek in sinteza vaše razprave«, »Ne razumem«, »Po čigavem mnenju? To vi mislite, ali je bil to namen pri ustanovitvi EU?«, »Argument[e] bi morali podpreti z viri in jih na ta način še poglobili.«, »Povezava (vsebinska) med prvim in drugim delom je šibka«).

Gre torej za komentarje na jezikovno in stilno normo ter druge besedilne vidike, za katere tudi velika večina anketiranih trdi, da jih komentirajo pri podajanju povratnih informacij o oddanih besedilih pri študijskih predmetih in pri mentoriranju zaključnih del (gl. Tabela 1). V vprašalniku, v katerem smo po teh vidikih spraševali ločeno, so bili poenostavljeno formulirani takole: *jezikovna podoba besedil (pravopis, slovnica,*

5 Vsi dobesečni navedki komentarjev iz KOŠ-a in ankete so zapisani citatno in torej niso jezikovno popravljani.

besedišče), *neustrezna raba terminologije*, *slogovna neustreznost* (npr. *neosebno izražanje*, *pogovorne prvine*, *trpnik/tvornik*) in *neustrezna zgradba besedila* (npr. *vsebinsko neustrezno zaporedje delov*, *nejasne ali nesmiselne povezave med deli besedila*). Meje med njimi so seveda shematične, kar dokazujejo tudi komentarji pedagogov in pedagoginj, v katerih so npr. pri vprašanju o *slogu* komentirali *jezik* (npr. »pri študentih se kaže vse slabše poznavanje oz. uporaba jezikovnih pravil«) ali pod *drugo* navajali elemente *zgradbe* (npr. »skakanje z ene teme na drugo in nazaj – pretirano členjenje besedila na podpoglavja«).

	Da		Včasih		Ne	
	P	ZD	P	ZD	P	ZD
terminologija	93,5 %	94 %	0,5 %	4 %	6 %	2 %
zgradba (koherenca)	84 %	92 %	12 %	7 %	4 %	2 %
jezik	68 %	82 %	27 %	15 %	5 %	3 %
slog	64 %	78 %	25 %	18 %	11 %	4 %

Tabela 1: Komentiranje jezikovnih in besedilnih vidikov besedil, oddanih pri študijskih predmetih (P; N = 361) in v procesu mentoriranja zaključnih del⁶ (ZD; N = 381).

Je pa zanimivo, da rezultati ne kažejo statistično značilnih razlik med odgovori anketiranih z jezikoslovno izobrazbo in odgovori anketiranih brez jezikoslovne izobrazbe; izjema je le odgovor o komentiranju slogovnih neustreznosti besedil, ki jih oddajajo pri predmetih med študijskim letom, kar jezikoslovci in jezikoslovke statistično značilno pogosteje komentirajo kot nejezikoslovci in nejezikoslovke ($p = 0,025480392$).⁷ Pričakovati bi bilo, da se bodo razlike pokazale tudi pri *jeziku*, a komentarji pri različnih vprašanjih v anketni raziskavi kažejo, da je ustrezna jezikovna podoba tudi pedagogom in pedagoginjam brez jezikoslovne izobrazbe pomembna in jo v študentskih besedilih tudi pričakujejo (npr. »opažam ogromno pravopisnih/slovničnih napak in o tem opozorim študente«, »pravilno pisno izražanje je za diplomanta izjemno pomembno«, »kot bodoči izobraženec bi moral znati študent napisati zaključno delo v slovenščini dovolj dobro, da lektoriranje ne bi bilo potrebno, sicer si ne zasluži z zaključnim delom povezanega naziva«), pogosto pa vpliva tudi na (končno) oceno besedil, tvorenih pri predmetih: na vprašanje o tem je 49 % anketiranih (N = 356) odgovorilo *da*, 29 % *včasih* in le 14 % *ne*.⁸ Tu se sicer kaže razlika glede na jezikoslovno izobrazbo, saj so jezikoslovci in jezikoslovke statistično

6 Pri tem vprašanju zaradi napake pri pripravi vprašalnika med odgovori ni bilo možno izbrati *nisem mentor/ica*, vendar pa je bilo vprašanja možno preskočiti. Kljub temu je 78 asistentov in asistentk nanje odgovorilo, kar si lahko razlagamo s tem, da nekateri asistenti in asistentke pri mentoriranju že pomagajo ali da so na vprašanja odgovarjali enako kot na vprašanja o pisanju pri predmetih oz. hipotetično – nekateri so tako zapisali v komentarjih k odgovorom, nekateri pa so odgovarjali z *ne* in v komentarjih pojasnili, da še ne mentorirajo zaključnih del. Če iz analize izbrišemo asistentske odgovore, rezultati pokažejo, da je delež pozitivnih odgovorov *da* in *včasih* izjemno visok: terminologija in zgradba 100 %, jezik 98 %, slog 97 %.

7 Jezikoslovci in jezikoslovke (N = 73): *da* 97,3 %, *ne* 2,7 %; nejezikoslovci in nejezikoslovke (N = 261): *da* 87,4 %, *ne* 12,6 %.

8 8 % jih je označilo *drugo*.

značilno ($p = 0,020632094$) pogosteje odgovorili z *da* in *včasih* (94 %, $N = 67$) kot nejezikoslovci in nejezikoslovke (84,2 %, $N = 243$), a je tudi pri pedagogih in pedagoginjah brez jezikoslovne izobrazbe delež pozitivnih odgovorov zelo visok.

Jezikovna podoba, kot je bilo formulirano v vprašalniku, je seveda širok, nenatančen pojem, ki jo lahko razumemo kot nadpomenko za *vse v povezavi z jezikom*, kar vsaj deloma potrjujejo tudi komentarji anketiranih. Komentarjev v anketi je bilo sicer pri vseh vprašanih razmeroma veliko in so pomembni za vsebinsko interpretacijo rezultatov, ker podrobneje razkrivajo prakso in stališča, tudi glede različnih jezikovnih vidikov. V nadaljevanju povzemamo ključne ugotovitve analize, s katero smo iskali odgovore na vprašanje, kako v procesu univerzitetnega pisanja in dajanju povratnih informacij delujeta jezikovna norma in predpis.

1) Iz odgovorov lahko izluščimo izhodiščno pričakovanje vprašanih, da naj bi bili pisni izdelki jezikovno neoporečni, in hkrati njihovo izkušnjo, da v praksi pretežno to ne drži (npr. »[...] ni veliko študentov, ki bi znali pisati slovnično in slogovno ustrezna besedila«).

2) Shematično gledano je precejšnja razlika med pisnimi izdelki kot delom sprotnega študijskega procesa in med zaključnimi deli, zato smo o praksi povratnih informacij pri teh dveh množicah spraševali ločeno. Sprotni izdelki imajo formativno študijsko vlogo (npr. »študenti so do povratnih informacij upravičeni, te pa morajo imeti formativno naravo – izboljšanje znanja in spretnosti študentov oz. njihove pisne kompetentnosti«) in sklepamo lahko, da teh besedil razen pedagoga oz. pedagoginje (ali morda še koga v študijski skupnosti pri predmetu) v glavnem sploh nihče ne prebere. Vsebinsko dobro zgrajeno in urejeno besedilo torej ni cilj sam po sebi, ampak je dokaz študijskega napredka oz. dosežka. Nekateri pedagogi in pedagoginje k taki urejenosti besedila prištevajo tudi jezikovno urejenost oz. neoporečnost, vendar nikakor ne vsi (npr. »zahtevam, da študent odda pisni izdelek, ki [je] slovnično in pravopisno sprejemljiv«, »menim, da ni naloga visokošolskega učitelja, da se ukvarja s pismenostjo študentov (tega se morajo naučiti v osnovni in srednji šoli), a besedila so jezikovno vse slabša, tako da v zadnjih letih v oceno vključujem tudi kriterij jezikovne ustreznosti«).

3) Nekateri dvomijo v lastno usposobljenost za jezikovno popravljanje (npr. »kar me zmoti in kar znam popraviti«, »kolikor je v mojih zmožnostih in pri najbolj očitnih napakah«, »popravljam predvsem strokovno terminologijo in očitne pravopisne napake, za popravljanje pravopisnih napak oz. za lektoriranje besedil namreč nisem usposobljena – moja izobrazba s tega področja je enaka izobrazbi, ki jo imajo študenti, tj. splošna matura iz slovenščine«, »v kolikor mi to dopuščajo moje kompetence, opozorim na (najbrž) precej osnovne slovnične nepravilnosti«).

4) Nekateri komentirajo oz. popravljajo samo tiste jezikovne napake (izbire?), ki otežujejo ali onemogočajo razumljivost besedila (npr. »večje napake, kot je na primer neustrezna skladnja, za vejice itd. pa povem, da to ne popravljam, saj morajo sami paziti, da je besedilo jezikovno ustrezno. Dam pa zato lahko tudi nižjo oceno«, »ko gre za večje pravopisne/slovnične napake, ki kazijo razumljivost besedila«).

5) Vsaj nekateri vprašani imajo tudi različno prakso za domače in tuje govorce oz. govorce; pri tujih imajo višji prag jezikovne sprejemljivosti (npr. »veliko študentov je tujcev, ki oddajajo v na-novo naučeni slovenščini. Posledično namensko spregledam tovrstne napake. Pri slovenskih študentih sem pozorna tudi na to«), nekateri pa zaradi tujih govorcev prilagodijo kriterije za vso študijsko populacijo (jezikovnih napak npr. ne upoštevajo pri ocenjevanju, »ker imamo tudi tuje študente, ki imajo težave s slovnico, zato ocena temelji na strokovnosti, širini razmišljanja, sposobnosti implementacije v prakso in predstavitvi«).

6) Pri zaključnih delih je drugače; seveda imajo tudi ta formativno vlogo med svojim nastajanjem, toda končni izdelek je (vsaj načeloma) namenjen javnosti in je javno dostopen. Zadovoljiva jezikovna podoba zaključnih del se zato zdi vprašanim obveznejša kot pri sprotih delih; toda ta niti ni več nujno zadeva ne diplomanta oz. diplomantke ne mentorja ali mentorice, ampak lahko zanjo poskrbi (ali celo mora poskrbeti) lektor oz. lektorica (npr. »dopišem, da je potreben pregled lektorja«, »včasih se mi zdi, da bi morala biti [lektura obvezna]«). V precej odgovorih lahko sicer zasledimo nezadovoljstvo z lektoriranjem zaključnih del (npr. »lektoriranja od mojih magistrantov ne zahtevam, saj se pogosto zgodi, da lektorjevo nerazumevanje besedila povzroči napake, ki zahtevajo samo še eno dodatno branje naloge«, »tudi, če je delo lektorirano, je besedilo dostikrat nerazumljivo napisano«, »vendar so lekture dela običajno slabe/površne«).

7) Skupni imenovalac prakse jezikovnega pregledovanja tako sprotih kot zaključnih del je pozornost glede ustrezne terminologije. Pedagogi in pedagoginje se za terminologijo čutijo v glavnem kompetentni in hkrati odgovorni (npr. »vztrajam pri ustrezni in korektni rabi terminologije«, »glede na izrazito slabšanje uporabe veljavnega slovenskega strokovnega izrazoslovja s strani študentov, je nujno, da pedagogi na univerzitetnem študiju posvetijo temu področju več pozornosti. sposobnost uporabe veljavnega strokovnega izrazoslovja mora biti vsaj približno enakovredna kakovosti strokovnih vsebin pisnih izdelkov študentov«, »neustrezno rabo terminologije komentiram, ter vedno pojasnim, kakšne termine bi bilo potrebno uporabiti (kaj je pravilno)«).

8) Pri popravljanju oz. komentiranju vsebine, kar je prav tako splošna praksa, pa anketni odgovori ne dajo jasnega odgovora, koliko gre pri tem vendarle tudi za jezikovne popravke (predvsem na skladijski in besedilotvorni ravni) – zanesljivejši odgovor na to bo dala šele korpusna analiza besedil in popravkov.

3 Sklep

Kako torej odgovori v anketi zrcalijo stanje v zvezi z jezikovno normo in predpisom ter odnos do nje? O tem lahko sklepamo samo posredno. Praktično obvladovanje jezikovne norme pri pišočih in jezikovnonormativno vedenje pri tistih, ki besedila popravljajo in ocenjujejo, je verjetno nekaj, česar so se naučili in kar so usvojili že pred svojim univerzitetnim izobraževanjem. Realnost univerzitetnega

pedagoškega procesa, predvsem omejenost s časom,⁹ onemogoča dosledno, natančno in poglobljeno ukvarjanje z vsemi platmi oz. vidiki besedil, ki jih študenti in študentke pišejo v študijskem procesu. Pa tudi če bi se čas našel, je vprašanje, kako dobro so pedagogi in pedagoginje za jezikovno popraviljanje zares usposobljeni in kakšen povratni (jezikovni) formativni učinek bi ti popravki imeli pri študentih in študentkah. V dopolnilnih odgovorih skoraj ni sledu o tem, da bi se pedagogi in pedagoginje kakor koli dodatno informirali, kaj šele izobraževali v zvezi z jezikovnonormativnimi vprašanji, ne pri delu s posameznimi besedili ne na splošno (res da jih o tem nismo posebej spraševali). Sklepamo torej lahko, da jezikovni predpis niti ni nekaj, do česar bi govorci in govorki med študijem (izjema je seveda jezikoslovni študij) neposredno dostopali,¹⁰ še v primeru konkretnega dvoma o normativni ustreznosti posameznih jezikovnih izbir ne.

Je mogoče in potrebno izboljšati trenutno stanje? Še enkrat omenimo – anketna raziskava je bila opravljena še pred širšo dostopnostjo ChatGPT-ja; najverjetneje se je praksa študijskega pisanja in njegovega vrednotenja odtlej že v marsičem temeljito spremenila. Učenje vrste rutinskih pisnih opravil, ki jih lahko namesto ljudi opravi umetno-inteligenčni pomočnik, ne bo več dolgo imelo smisla. Tudi pri tistem pisanju, ki bo ostalo pomemben del študijskega procesa, pa bi temeljno ustrežanje jezikovni normi lahko dosegli s pomočjo jezikovnih pomočnikov (za nižja dela), torej z uporabo jezikovnih aplikacij. Bi bila to potuha? Po svoje res – a če večina študirajočih, tj. maternih govorcev in govork slovenščine, po trinajstih letih osnovnega in srednjega šolanja v maternem jeziku temeljne knjižnojezikovne norme ne obvlada dovolj, ne moremo pričakovati, da bi se tega lahko naučili ob sporadičnem popraviljanju pisnih izdelkov med študijem. Še več, tudi tega ne moremo pričakovati, da bi se končno norme le naučili pri posebnem (splošnem) predmetu univerzitetne slovenščine. Razvoj strokovne slovenščine je smiselno razvijati ob usvajanju strokovnih vsebin, pri pisanju strokovnih besedil pa ozaveščati žanrsko normo in opozarjati na specifične jezikovne norme v besedilih posameznih strok, predvsem pa na jezikovne izbire in besedilne postopke, ki vplivajo na sporočilno jasnost in razumljivost. Pri prevajanju iz angleškega jezika, tj. jezika pretežnega dela študijske literature in virov, in pisanju s pomočjo umetne inteligence, ki je že postalo realnost, se trenutno zdi, da nas največji izzivi čakajo prav pri ozaveščanju, kako različne ubeseditve vplivajo na procesiranje besedila in smisel upovedovanega, s tem pa na uspešnost sporazumevanja.

9 Kar 82 % anketiranih (N = 372) se je strinjalo s trditvijo, da je temeljit pregled besedil časovno zamuden, v komentarjih pa so tudi večkrat zapisali, da je prav časovna omejitev ena izmed glavnih težav podajanja temeljitih povratnih informacij, npr. »časovna omejitev – veliko študentov, a veliko pedagoških obveznosti – za temeljit pregled ne ostane dovolj časa«, »izjemno veliko dela, ki gre le v posredno pedagoško obveznost, kar pomeni, da je praktično 'nevidno'«.

10 O analizi slovenščine kot strokovnega jezika na slovenskih univerzah in predlogih za jezikovno načrtovanje na tem področju gl. Kalin Golob idr. 2023a.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, FERBEŽAR, Ina, KALIN GOLOB, Monika, KREK, Simon, PAVLE JURMAN, Andreja, ROZMAN, Tadeja, STABEJ, Marko, 2024: Nova slovenščina. *Jezik in slovstvo* LXIX/3. 117–138.
- KALIN GOLOB, Monika, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, STABEJ, Marko, UDOVIČ, Boštjan, 2023a: *Upravljanje jezikovne politike visokega šolstva: pregled stanja, dobrih praks in ukrepi (CRP V6-2276): raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Filozofska fakulteta, Fakulteta za upravo. <https://www.fdv.uni-lj.si/obremenitve/projektdokument.aspx?idp=7551&id=228>.
- KALIN GOLOB, Monika, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, STABEJ, Marko, UDOVIČ, Boštjan, 2023b: Jeziki visokega šolstva 2012–2023. *Jezik in slovstvo* LXVIII/4. 29–48. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.29-48>.
- ROZMAN, Tadeja, ARHAR HOLDT, Špela, 2022: Gradnja Korpusa študentskih besedil KOŠ. Darja Fišer, Tomaž Erjavec (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 267–270. https://nl.ijs.si/jtdh22/pdf/JTDH2022_Rozman_ArharHoldt_Gradnja-Korpusa-studentskih-besedil-KOS.pdf.
- ROZMAN, Tadeja, ARHAR HOLDT, Špela, STABEJ, Marko, 2023: *Podajanje povratnih informacij o študentskih besedilih: raziskovalni podatki*. Zaključena znanstvena zbirka raziskovalnih podatkov. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=152767>.

Projekt Empirična podlaga za digitalno podprt razvoj pisne jezikovne zmožnosti (J7-3159) in program Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave (P6-0215) sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

SPREMINJANJE PREVODNE NORME SKOZI OBDOBJA: GLOBALIZACIJSKI PROCESI OD SEDEMDESETIH LET DO DANES

Mojca Schlamberger Brezar

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mojca.schlambergerbrezar@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.293-300

Prevajanje kot proces soustvarjanja slovenskega jezika vpliva na jezikovno in prevodno normo, ki se hkrati z globalizacijskimi procesi spreminjata. Prevodi so časovno in kulturno determinirani in se oblikujejo tudi v odnosu do prevajalskih strategij in globalnih procesov, ki potekajo v družbi. V prispevku ob primerih kulturno specifičnih terminov, globalizmov in internacionalizmov podajamo pogled na spremembe v prevajanju literarnih besedil, ki so se uveljavljale v zadnjih petdesetih letih.

prevajanje, norma, globalizacijski procesi, kulturno specifične besede, globalizmi

Translation into Slovenian has an impact on language and translation norms, which are changing in line with processes of globalization. Translations are temporally and culturally determined, and they are also guided by translation strategies and global processes taking place in society. This article discusses examples of culturally specific terms, globalisms, and internationalisms to highlight changes in the translation of literary texts that have taken place over the last fifty years.

translation, norm, globalization processes, culturally specific terms, globalisms

1 Uvod

Prevajanje je večkrat izpostavljeno kot proces soustvarjanja slovenskega jezika (gl. npr. Kocijančič Pokorn 2008; Popič, Gorjanc 2013; Schlamberger Brezar 2019). Že prva verska besedila, kot so npr. Brižinski spomeniki, Trubarjevi in Dalmatinovi prevodi, kakor tudi Linhartovi začetki dramatike so prinašali novosti v oblikah, besedišču in terminologiji. Tudi danes veliko jezikovnih novosti pri poimenovanju prihaja skozi prevodna besedila, saj je prevajanje kot oblika mednarodne komunikacije ena najhitreje rastočih industrij (npr. Sapiro 2010).

Prevodna norma ni enaka v vseh kulturah in vseh časih. Prevodi so namreč časovno in kulturno determinirani, prav tako so odvisni od strategij, ki jih prevajalci zavzamejo glede na prevodno teorijo, ki je oblikovala njihov odnos do izvornega in ciljnega besedila. Tako kot so npr. v centru (Zlatnar Moe idr. 2015), torej v anglosaksonskem in frankofonem svetu, bolj naklonjeni podomačitvenim prevodom (Venuti 2000; Admiral 2014), smo na t. i. periferiji večji pristaši potujevanja oz. ohranjanja prvin izvornega besedila. Seveda to velja predvsem za prevzemanje kulturnospecifičnih pojmov, nikakor pa ne za povzemanje skladenjskih vzorcev. Hkrati se prevodna

norma oblikuje tudi v odnosu do besedilnega tipa: glede prevajanja pravnih besedil smo že ugotavljali, da se zaradi primerljivosti predvsem evropskih pravnih besedil na tem področju uveljavlja nova norma, ki v vseh evropskih jezikih predvideva zelo podobne skladijske strukture in enako število povedi, tudi zaradi poravnave v korpusih (Schlamberger Brezar 2016, 2019), kar predstavlja vzorec, ki ga zaradi široke dostopnosti tovrstnih besedil in njihove vključitve v zbirke besedil povzemajo tudi različni prevajalniki.

V nadaljevanju se bomo osredotočili na razvoj prevodne norme od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes, ki jo zaznamuje predvsem prehod v globalno kulturo. V centru raziskave bodo kulturnospecifične besede in njihovo podomačevanje oz. potujevanje od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes, s čimer bomo poskušali na eni strani prikazati vpliv procesa globalizacije na prevodno normo, na drugi strani pa izpostaviti naraščanje potujitvenih strategij v odnosu do besedila. Tako kot se spreminja norma slovenskega jezika, se spreminja tudi prevodna norma. Nekoliko se bomo dotaknili tudi uredniške politike, čeprav je zaradi skopo odmerjenega prostora to le bežen poskus.

2 Kulturnospecifične besede med internacionalizmi in globalizmi

Kulturnospecifične besede so besede, ki se ne prevajajo. Paul Newmark (2000: 94) ločuje med univerzalnim, kulturnim in osebnim jezikom. Navaja tudi, da se univerzalije pojavljajo praktično v vseh kulturah in ne predstavljajo nobenega prevajalskega problema (npr. *umreti, živeti, zvezda, plavati*). Osební jezik pa je lasten osebi ali skupnosti. Kulturne besede se pojavljajo v kulturi določene skupnosti in so njej lastne, zato jih ne prevajamo, ampak jih kot take vključimo v prevod (npr. besede *monsun, džez ali karma*). Kako postopamo, je odvisno od kulture, naslovnika, zgodovinskih dejstev, mode ipd. Kot kulturnospecifične besede Newmark (prav tam) navaja besede s področij ekologije (*savana, tundra, mistral*); materialne kulture, kamor spadajo hrana (*tagliatele, sake, Schnaps*), obleka (*anorak, kimono*), hiše in mesta (*bourg, iglu*) in transport (*rikša, tilbury*); družbene kulture, kjer so vključeni običaji, dejavnosti, postopki, pojmi (npr. *samoupravljanje, tempelj, karma*), pa tudi kretnje in navade: Francozi poznajo t. i. *doigt d'honneur*, ki pri Milčinskem postane pozdrav z enim samim prstom.¹

Najpogosteje se tovrstne besede pojavljajo v t. i. literarnih in humanističnih besedilih, saj jih najdemo predvsem v strokovni in znanstveni literaturi s področja zgodovine, geografije, filozofije, sociologije, turizma in v leposlovju ter medijih (vir: Gigafida, kjer je dostopen podatek o vrsti besedila).

Kulturnospecifične besede obravnavamo tudi kot internacionalizme, ki so po U. Krevs Birk (2022: 58) »jezikovne enote posameznega jezika, ki so mednarodno prepoznavne in jih običajno razumemo kot ekvivalentne. Hkrati gre za konvergentne, formativno podobne besede v več jezikih, kot nakazujejo tudi slovarske razlage«. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* navaja besedo *internacionalizem* – poleg pomenov

1 »Razbojnik Cefizelj pa je bil zakrknjen grešnik, nič ga ni bilo sram, nego še zažvižgal je policaju in ga pozdravil, toda ga pozdravil z enim samim prstom – to ni bilo spodobno.« (Milčinski 2012: 24)

‘politična smer’ ter ‘mednarodnost’ – tudi v specifičnem jezikoslovnem pomenu: »beseda, zlasti grško-latinskega, angleškega izvora, ki se uporablja v mnogih drugih jezikih, mednarodni izraz«. Po A. Vidovič Muha večina evrocentričnih jezikoslovnih razlag veže *internacionalizem* predvsem na pojmovni svet antične kulture, torej na latinsko-grški izvor (npr. Horecký 1999: 80–83 v: Vidovič Muha 2004: 75), zato se poleg tega izraza uveljavlja tudi izraz *globalizem*. Slednji »je razumljen kot pojem, ki na ravni svojega semiotičnega prostora definira globalni jezik, vsaj primarno izražen z različnimi variantami angleščine po svetu; globalni jezik je torej eden izmed temeljnih pojmov aktualnega časa, saj prepoznavno določa postmoderno informacijsko družbo« (Vidovič Muha 2004: 75).

Od citirane definicije je preteklo že 20 let in pogled na globalno ni več evrocentričen. Postkolonialne teorije, ki temeljijo na raziskavah in prevajanju del t. i. postkolonialnih piscev, so v evropske jezike prinesle drugačen pogled na spol, etnično pripadnost, jezikovno drugost, identiteto, politiko in ideologijo – tovrstna vprašaja, v preteklosti pogosto spregledana, so si utrla pot v prevodoslovje (Bandia 2010: 264).²

Bandia (prav tam) postkolonialno literaturo primerja s prevajanjem, saj avtorji za opisovanje kulture uporabljajo podobne strategije kot prevajalci. Leta 2024 lahko zatrdimo, da so globalizmi preplavili tudi slovenščino, predvsem pri izrazih za hrano ali določene druge pojave urbane kulture, kar je razvidno tudi iz korpusa Gigafida, kjer jih najverjetneje srečamo v kontekstu, ki omogoča njihovo razumevanje, ali pa so še dodatno razloženi – za prikaz spodaj navajamo tri primere:

- (1) Uspešnost kluba hostes je odvisna predvsem od tega, kako uspešna je klubska *mama-san*. »Mama-san je glavna in po pravilu najbolj uspešna hostesa v klubu, ženska, ki je v tem poslu po navadi že nekaj let in je hkrati tudi menadžerka kluba. [...]«
- (2) Stalnica po vsej deželi z izjemo otoka Hokaido pa so opice, med katerimi je značilni japonski *makake*. Med znamenite japonske vrste sodijo še posebne vrste štokelj, japonska vrsta srn, lisic, ki jih imenujejo *kitsune*, in rakunov, ki jim pravijo *tanuki*.
- (3) Film nas popelje v Kjoto, v Gion, okoliš gejš, kjer gejše imenjujejo *geiko*, majhne deklice, ki se še učijo biti gejše pa *maikos*. Tu živi in dela *geiko* Kofumi.

Izrazi *mama-san*, *makake*, *kitsune*, *tanuki*, *geiko* in *maikos* so razumljeni ali pojasnjeni v kontekstu.

Da bi bolje osvetlili obseg t. i. kulturno specifičnih besed v prevedenih literarnih besedilih, se sklicujemo na prevodoslovno korpusno študijo Adriane Mezeg iz leta 2020. V francosko-slovenskem literarnem korpusu FraSloK³ avtorice Adriane Mezeg od 1 milijona besed kulturno-specifične besede predstavljajo okrog 5 % (Mezeg 2020: 432–436). V nadaljevanju se bomo posvetili kvalitativni analizi konkretnih primerov, ki osvetljujejo razlike v pristopu do kulturnopecifičnih besed ali realij (prav tam)

2 »Prav raziskave postkolonialne literature so temeljno področje, kjer je prevodoslovje doživelo ‘kulturni preobrat’. Zaradi narave te književnosti, ki so jo v kolonialnih jezikih pisali postkolonialni avtorji, so v prevajalskih raziskavah postala pomembna številna vprašanja, ki so bila v preteklosti pogosto spregledana, in sicer spol, etničnost, sociologija, jezikovna drugačnost, identiteta in politika.« (prevedla M. S. B.)

3 Dostopen z geslom na NoSketch Engine, Spook (https://www.clarin.si/noske/spook.cgi/first_form).

ter internacionalizmov oz. globalizmov. V prispevku se ukvarjamo s spremembami prevodov skozi čas in na konkretnih primerih iz prakse literarnih prevodov v zadnjih petdesetih letih prikažemo, kako se prevajalska norma skozi čas spreminja in prilagaja.

3 Kulturnospecifične besede v prevodih in njihova obravnava skozi čas

Ko se sprašuje o vzrokih, zakaj prihaja do ponovnih prevodov, L. Vlahovič (2021: 103–108) navaja več dejavnikov, morda pa najbolj izpostavi dejstvo, da se prevodi razlikujejo glede na čas nastanka prevoda ter takrat veljavnih norm in ideologij, hkrati pa so odvisni od kulture, v kateri nastajajo. Prevodne norme se torej tako kot vse druge spreminjajo skozi čas in prostor.

Za namen članka smo se osredotočili na preglede prevodov v zbirki 100 romanov, ki je v uredništvu Antona Ocvirka pri Cankarjevi založbi izhajala od leta 1964 do 1977, ponatis pa je izšel sredi osemdesetih prejšnjega stoletja, ter prevodov iz Delove knjižnice Vrhunci stoletja, zbirko 50 knjig ključnih del svetovne literature 20. stoletja, kjer gre za starejše prevode, ki so leta 2004 doživeli ponatis, in nekaj dodatnih romanov,⁴ ki tako ali drugače odražajo kulturno specifiko svetov in jezikov, v katerih so nastajali.

Skupni imenovalec v vseh treh primerih je razmeroma enoten pristop k besedilu v obliki pojasnjevalnih opomb. Opombe, označene s številko ali zvezdico, so bodisi avtorjeve bodisi prevajalčeve (označene z *op. prev.*). Enotno reševanje z opombami v 100 romanih kaže na enotno uredniško politiko, le da so v nekaterih knjigah označene s številko, v drugih z zvezdico. Spodaj navajamo nekaj primerov umestitve kulturnospecifičnih izrazov v besedila:

- (4) Naposled je slišal glasov iz stražarnice na desni, ki so se bližali, in se zavedel, da je bikova ura.¹

¹Ena ponoči. (Murasaki Šikibu, *Princ in dvorne gospe*, prevedel Silvester Škerl, Zbirka 100 romanov, str. 47)

- (5) Claude je gledal njen leseni plot kot neznano orožje: ta visoko nagrmadena bruna, ki so skrivala gozd (zdaj so bili že čisto blizu), so pričala o surovi sili, ki so jo razodevali celo strah zbujujoči posamezni predmeti, moleči izza plota: grob, okrašen z operjenimi maliki, in ogromna *gaurova** *lobanja*.

*Tur iz južne Azije. (André Malraux, *Kraljevska pot*, prevedel Franc Stopar, Zbirka 100 romanov, str. 146)

- (6) Bil je nekaj dni pred četrtem julijem,* in zeleno, mršavo italijansko otročè je ob tračnicah v vrsti nastavljalo zažigalne bombice.

*Ameriški narodni praznik, dan neodvisnosti (Op. prev.) (Scott Fitzgerald, *Veliki Gatsby*, prevedla Gitica Jakopin, Zbirka 100 romanov, str. 69)

- (7) Vsepovsod najdeš dokaze, da je bila mala vstopnina upravičena: po gozdu stojijo koši za papir, vodnjaki s pitno vodo, gugalnice za otroke; vštévši nurse.*

*Nurse: ženska, ki pazi na otroke (Op. prev.). (Max Frisch, *Stiller*, prevedel Vital Klabus, Državna založba Slovenije, 1964)

4 To sta *Stiller* Maxa Frischa v prevodu Vitala Klabusa (Ljubljana: DZS, 1964) in *Božja puščica* Chinua Achebeja v prevodu Alenke Moder Saje (Murska Sobota: Pomurska založba, 1977).

Pri zapisu kulturnospecifičnih terminov si prevajalci in uredniki pomagajo tudi z ležečo pisavo. V *Vatikanskih ječah* Andréja Gida (100 romanov, prevod Anton Ocvirk) so ležeče napisana tuja stvarna lastna imena: *Observatore*, *Santa Croce* (str. 96), *Tempo felice* (str. 97), *Dépêche de Toulouse*, *Correspondant* (str. 98), v *Modifikaciji* Michela Butorja (100 romanov, prevod Vital Klabus) pa italijanske specifične besede *tagliatelle* (str. 82), *pizzeria* (str. 83), *caffè latte* (str. 132).

Primer iz skoraj petdeset let starega prevoda postkolonialnega romana pa predstavlja Chinua Achebe z romanom *Božja puščica* (1977, Pomurska založba, prevod Alenka Moder Saje), kjer zasledimo mešanje jezikov, ko avtor v angleško besedilo vpleta izraze iz afriškega jezika igbo. Prevajalka v tem primeru besed ne razlaga posebej, saj za to eksplicitno oz. implicitno poskrbi avtor (primera 8 in 9 spodaj sta citirana po Levačič (2017: 45–47)):

(8) Njegov obi je bil drugačen kot druge koče.

(9) Okposalebo je zelo staro drevo. Imenuje se zdraha sorodnikov, ker se bratje pretepajo kot tujci, če popijejo dva roga tega vina.

V novejših prevodih iz evropskih jezikov, ki obsegajo tudi kulturno specifikko neevropskih kultur, smo izbrali primere iz romana Amina Maaloufa *Taniosova pečina* (2010) in *Leon Afričan* (2012), obeh v prevodu Mojce Schlamberger Brezar, roman Minae Mizumura *Mamina zapuščina* (2019) v prevodu Iztoka Ilca in esejski dnevnik *V sibirskih gozdovih* Sylvaina Tessona v prevodu Nine Brezar in Mojce Schlamberger Brezar (2023). Omenjene knjige vključujejo kulturno specifikko Libanona, arabske Granade, Maroka, Egipta in Rima na prelomu med 15. in 16. stoletjem, Japonske, Rusije in Sibirije. Tako pri Maaloufu kot pri Minae Mizumura smo priča navajanju tujih besed, ki so takoj nato prevedene ali postavljene v kontekst, da jih bralec zlahka razume (primeri 10, 11, 12 in 13), lahko so zaznamovane z narekovaji ali ležeče, to je lahko odvisno od izvirnika samega (kar velja za Maaloufa, ni pa nujno pri prehodu iz japonske pisave v slovensko):

(10) Osedlal je svojo najboljšo jezdno žival, kobilo rdečkasto rjave barve, ki jo je imenoval Bsāt-er-rih, »Preproga vetra«. Z dvema možema iz svoje garde, odličnima jahačema, se je odpravil na pot, ne da bi si sploh umil obraz, spal je na odprtem, bolj da bi odpočil živali kot sebe, saj ga je bes držal pokonci, in prišel je do rezidence svojega tasta, ko spremstvo njegove soproge še ni razsedlalo. (Amin Maalouf, *Taniosova pečina*, prevedla Mojca Schlamberger Brezar, str. 66)

(11) Niti prišleki niso hoteli sprožiti *sara*, cikla maščevanj. (Amin Maalouf, *Taniosova pečina*, prevedla Mojca Schlamberger Brezar, str. 57)

(12) Praznovali smo tudi, seveda, glavne muslimanske praznike: adho, največji aid, za katerega je veliko Granadčanov skoraj prišlo na kant, da so si priskrbeli žrtvenega ovna in nove obleke ... (Amin Maalouf, *Leon Afričan*, prevedla Mojca Schlamberger Brezar, str. 66)

(13) Njene male nesreče so zvenele kot note v simfoniji, dokler niso konec prejšnjega leta z vse hitrejšim tempom dosegle gromkega *crescenda*. Ne glede na to, da je bila Japonka, bi se morala zgledovati po velikem mojstru drame *no* Zeamiju, ki je

gradacijo dramskega dogajanja razdelil na tri dele: *jo*, *ha* in vrhunec *kyu*. Ne bi bilo potemtakem bolje reči, da so njene nesreče dosegle svoj *kyu*? (Minae Mizumura, *Mamina zapuščina*, prevedel Iztok Ilc, str. 18)

Primeri iz Tessonovega eseja *V sibirskih gozdovih* pa se nanašajo predvsem na citiranje avtorjev, ki jih Tesson našteva na vsakem koraku. Tako imamo v primeru 14 navedke naslovov, ki so zapisani ležeče kot sicer tudi v izvorniku, v primeru 15 pa gre za redko opombo prevajalca, ker za navedek v izvorniku že obstaja slovenski prevod.

(14) V *Rancéjevem življenju* je citat iz Tibulovih *Elegij*: »Kako sladko je poslušati besnenje vetra, ko si v svoji postelji.« Veter ves dan besni in jaz sem sam svoj Tibul. (Sylvain Tesson, *V sibirskih gozdovih*, prevedli Mojca Schlamberger Brezar in Nina Brezar, str. 197)

(15) »Potujem, pot z brestiči je obdana in komaj prve sem prešla ...«¹

¹André Chénier, *Mlada jetnica* (prevod Janez Kolenc). (Sylvain Tesson, *V sibirskih gozdovih*, prevedli Mojca Schlamberger Brezar in Nina Brezar, str. 236)

4 Sklep

Izbrani primeri so samo skromen prikaz razlike v pristopu do razlage kulturno-specifičnih besedil pred petdesetimi leti in danes. Lahko ugotovimo, kar potrjuje tudi širši vzorec, ki ga tu zaradi pomanjkanja prostora ne navajamo, da je bilo pred približno petdesetimi leti v prevodih več opomb prevajalca, ki so se nanašale na razlago kulturno specifičnih izrazov. Ti so bili bodisi takrat neznan, pa so danes že ustaljeni in del jezika, kot so recimo *tagliatelle* ali *pizzerija* iz Butorjeve *Modifikacije* ali *nurse* iz Frischevega *Stillerja*. Zanimivi so tudi deli prevodov, ki so v izvornem besedilu podani v tujem jeziku: angleški dialog iz *Stillerja* iz leta 1964, preveden pod črto, medtem ko v Tessonovih *Sibirskih gozdovih* na to zaradi splošne razširjenosti angleščine v našem prostoru ne prevajalki ne urednica niso niti pomislile in so ga pustile v angleščini.

Hkrati pa se prevaja vedno več neevropskih leposlovnih del, ki nam, kot navaja Bandia, tudi skozi angleščino ali francoščino prinašajo kulturnospecifične izraze v drugih, afriških ali arabskih, jezikih. Ti so običajno že v samem besedilu ustrezno kontekstualizirani.

Za prevajalca tak način uvajanja kulturnospecifičnih elementov ne predstavlja posebnih težav, saj lahko prevzema v izvorniku nakazane strategije obravnave teh elementov. Kot smo videli v zgornjih primerih, avtor že v izvorniku uvede svojo kulturno specifično besedo in jo v nadaljevanju razloži. S tem daje prevajalcu namig, naj ravna enako in pusti kulturno specifične izraze nedotaknjene, kar lahko predstavlja prevodno strategijo. Ob tem pa mora prevajalec paziti na ustrezno transliteracijo, ki mora biti del ciljnega in ne izvornega jezika.

Ne glede na to, ali za svoje vodilo vzamemo teorijo centra in periferije, potujitveno ali podomačitveno teorijo ali postkolonialne teorije, lahko zaključimo, da nas k rabi večjega števila kulturnospecifičnih besed spodbuja razvoj globalne kulture, ki temelji

na pretoku informacij in drugih dobrin, pa tudi avtorji, ki v globalno kulturo umeščajo periferne izraze. Nenazadnje pa k temu pomagajo tudi korpusi, ki skozi zbiranje novih izrazov in njihovo vključevanje v besedila dajejo prevajalcem legitimiteto njihove rabe.

Če so bile opombe prevajalca некоč pogostejše, so jim zdaj vedno manj naklonjeni tudi uredniki, saj menijo,⁵ da imajo bralci možnost, da sami poiščejo podrobnosti na spletu. Globalizacija vpliva tudi na dostopnost informacij.

Literatura

- BANDIA, Paul F., 2010: Post-colonial Literatures in Translation. Luc Van Doorslaer, Yves Gambier (ur.): *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 264–269.
- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop maj 2024).
- KOCIJANČIČ POKORN, Nike, 2008: Translation and TS Research in a Culture Using a Language of Limited Diffusion: The Case of Slovenia. *The Journal of Specialised Translation* 10. https://jostrans.soap2.ch/issue10/art_pokorn.pdf.
- KREVS BIRK, Uršula, 2022: Glagolski internacionalizmi v slovenščini in nemščini ter njihova vezljivost s kontrastivnega vidika. *Jezik in slovstvo* LXVII/4. 57–71.
- LADMIRAL, Jean-René, 2014: *Sourcier ou cibliste: Les profondeurs de la Traduction*. Pariz: Les Belles Lettres.
- LEVAČIČ, Teja, 2017: *Postkolonialni afriški roman: hibridni jezik v Achebejevem romanu Božja puščica*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MEZEG, Adriana, 2020: The Transfer of French Culture-Bound Vocabulary into Slovenian. Vesna Mikolič (ur.): *Language and Culture in the Intercultural World*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 431–444.
- MILČINSKI, Fran, 2012: *Butalci*. Ljubljana: Seguro. https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-JFFEYIYG/ef4786f7-0a6b-4266-9e78-55fb93ee4c68/PDF_
- NEWMARK, Paul, 2000: *Učbenik prevajanja*. Ljubljana: Krtina.
- POPIČ, Damjan, GORJANC, Vojko, 2013: Izvor norme v prevodnih besedilih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 325–333. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/32-Popic.pdf>.
- SAPIRO, Gisèle, 2010: Globalization and Cultural Diversity in the Book Market: The Case of Literary Translations in the US and in France. *Poetics* XXXVIII/4. 419–439. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2010.05.001>.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2011: Les normes en traduction contre les normes en langue: le cas du slovène. Thierry Grass (ur.): *Traduction des normes et normes de traduction dans l'espace européen: institutions et entreprises*. Strasbourg: Université de Strasbourg (Scolia, 25). 111–122.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2016: Normes en langue - normes en traduction: quels enjeux pour la formation des traducteurs? Héba Medhat-Lecocq, Delombera Negga, Tamás Szende (ur.): *Traduction et apprentissage des langues: entre médiation et remédiation*. Pariz: Éditions des archives contemporaines. 117–124.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2017: Traduire les spécificités culturelles: le cas des traductions du Rocher de Tanios d'Amin Maalouf du français vers le slovène et d'Alamut de Vladimir Bartol du slovène vers le français. Évelyne Argaud, Malek Al-Zaum, Elena Da Silva Akborisova (ur.): *Le proche et le lointain: enseigner, apprendre et partager des cultures étrangères = The near and the far: teaching, learning and sharing of foreign cultures*. Pariz: Éditions des archives contemporaines. 195–204.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2019: Translation as Language Enrichment: Example of Francophone and Postcolonial Authors in Slovene Translations. Ada Gruntar Jermol, Mojca

5 Osebni pogovor z Nadjo Dobnik, urednico založbe Hiša poezije.

- Schlamberger Brezar, Vlasta Kučič (ur.): *Translation and/und Migration = Prevajanje in migracije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 180–194.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2020: Problem of the Translation of Culturally-Specific Terms of French Culture into Slovenian: New Approaches in the Time of Globalization. Vesna Mikolič (ur.): *Language and Culture in the Intercultural World*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 418–430.
- VENUTI, Lawrence, 2000: *The Translation Studies Reader*. London: Routledge.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2004: Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 73–81.
- VLAHOVIČ, Lea, 2021: Jezikovnostilistična primerjava dveh slovenskih prevodov Flaubertove Madame Bovary in vprašanje zastaranja prevodov. *Jezik in slovstvo* LXVI/1. 103–120.
- ZLATNAR MOE, Marija, ŽIGON, Tanja, MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2015: *Center in periferija: razmerje moči v svetu prevajanja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

FIZIOTERAPEVTSKI TERMINI S KRATIČNO SESTAVINO

Jera Sitar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
jera.sitar@zrc-sazu.si

Simon Atelšek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
simon.atelsek@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.301-308

V prispevku se ukvarjamo s fizioterapevtskimi termini, ki vsebujejo kratično sestavino, in z njihovim razmerjem do pravopisne norme. Ugotavljamo, da se veljavno pravopisno pravilo, po katerem so tovrstne poimenovalne enote opredeljene kot zloženke in se pišejo z vezajem, pri oblikovanju fizioterapevtske terminologije ni upoštevalo. Poleg tega se kaže, da pri tovrstnih terminih sorazmerno pogosto prihaja do terminoloških variacij in do podvajanja posameznih sestavin v podstavi kratice in neokrajšanem delu termina.

fizioterapevtska terminologija, izkratični termini, kratice, pravopisna norma, terminološke variacije

This article deals with physiotherapy terms that contain abbreviations and their relation to the orthographic norm. It notes that the current orthographic rule, according to which such naming units are compounds and are written with a hyphen, has not been followed in the formation of physiotherapy terms. Furthermore, it appears that terminological variations and duplications of individual components in the base of the abbreviation and the non-abbreviated part of the term occur relatively frequently in such terms.

physiotherapy terminology, abbreviated terms, abbreviations, orthographic norm, terminological variations

1 Uvod

V prispevku analiziramo fizioterapevtske termine s kratično sestavino. Kratica v teh primerih nastopa kot del daljše poimenovalne enote, ki označuje pojem znotraj pojmovnega sistema stroke. Namen prispevka je predstaviti rabo terminov s kratično sestavino na področju fizioterapije in njihovo razmerje do pravopisne norme. Tovrstne poimenovalne enote namreč tako v splošnem jeziku kot v terminologiji izkazujejo visoko stopnjo variantnosti in posledično povzročajo veliko vprašanj in težav pri zapisu.¹ Kažejo se tudi razlike med terminološkimi slovarji in rabo v strokovnih in znanstvenih besedilih. Tako npr. zapis *DNK-polimeraza* navaja *Botanični terminološki*

1 O tem so že pisali npr. Dobrovoljc, Jakob (2011: 114–115) in Kern (2012: 147).

slovar (2011), zapis *polimeraza DNK* najdemo v *Veterinarskem terminološkem slovarju* (2013), v korpusu znanstvenih besedil OSS pa je najpogostejši zapis *DNK polimeraza*.² Takšne variacije so v terminologiji nezaželene, saj lahko potencialno otežujejo strokovno komunikacijo.

2 Opredelitev izkratičnih poimenovalnih enot

SP 2001 (§ 496) daljše poimenovalne enote, ki vsebujejo kratice, obravnava kot podredne zloženske in zanje določa zapis s kratičnim delom na začetku ter vezajem pred neokrajšanim delom, npr. *TV-program*, ali pa v obrnjenem zaporedju brez vezaja, npr. *program TV*. Predlog prenovljenih pravopisnih pravil (Pravopis 8.0, Krajšave {19}) pa tovrstne poimenovalne enote obravnava kot besedne zveze in kratice v njih kot nesklonljive samostojne enote,³ zaradi česar je v teh primerih predviden zapis brez vezaja, npr. *EKG laboratorij*. Lengar Verovnik (2018: 51) novo pravopisno odločitev pojasnjuje z dejstvom, da število tovrstnih poimenovalnih enot s kratično prvo sestavino narašča, jezikovni uporabniki pa jih dojemajo kot nesklonljive prilastke. Predlogu zapisa brez vezaja v zvezah med kratico in samostalniškimi jedrom (zapis z vezajem naj ne bi obstajal niti kot dvojnica) naj bi botrovale tudi naslednje ugotovitve: a) nekatere kratice so po nastanku pridevniške, npr. *UV žarki* 'ultravijolični'; b) v nekaterih zvezah je kratica umeščena pred neko drugo pridevniško prvino, npr. *CRP hitri test*; c) obstajajo priredne zveze s pridevniško prvino in skupno odnosnico, npr. *EU in bilateralni projekti*, kjer vezaja prav tako ni pričakovati (Lengar Verovnik 2018: 51–52).

2.1 Kratica kot termin ali del termina

Kratice lahko označujejo pojem v pojmovnem sistemu stroke in imajo vlogo termina – imenujemo jih kratični termini. Lahko pa iz kratice nastane nova tvorjenka ali pa je kratica del večbesednega termina in v teh primerih govorimo o izkratičnih terminih. Logar (2005: 221) ugotavlja, da je termin zaradi potrebe po natančni označitvi vsebine pogosto več kot enobesedni, dolga in nepraktična poimenovanja pa se skrajšajo v kratico. Avtorica na osnovi analize gradiva – izpisov iz izbranih znanstvenih revij – opaza, da ima večina terminoloških kratic citatno angleško podstavo, kar pomeni, da je tvorjenje kratic pomemben način poimenovanja strokovne predmetnosti v angleščini, v slovenščini pa je pomemben način poimenovanja njihovo prevzemanje (Logar 2003: 140). Ob obravnavi kratic v terminologiji tudi Fajfar in

- Štumberger (2016: 445) navaja, da je tovrstna neenotnost zapisa posledica spremembe v *Slovenskem pravopisu*. V SP 1990 (§ 498) pravilo dopušča varianten zapis (skupaj ali narazen) za »zloženske, katerih sestavine se v zamenjanem besednem redu lahko uporabljajo kot besedne zveze: *alfažarki/alfa žarki* [...]«, podobno torej velja za *TV program/TV-program*. SP 1994 (§ 498) pa pri tem pravilu vsebuje dodatek, ki variantno možnost omeji samo na »zloženske z imenovalniško ali katero drugo medpono«, torej na »zloženske iz točke 3« (§ 495). Tiste zloženske, ki imajo prvo sestavino črko, kratično zvezo črk ali števko, so del točke 4 (§ 496), zato po SP 1994 zanje variantnost ne velja.
- V skladu s to opredelitvijo tudi v tem prispevku poimenovalne enote, ki so zapisane brez vezaja med kratico in neokrajšanim delom, imenujemo besedne zveze. V primerih, ko je med kratico in neokrajšanim delom vezaj, pa govorimo o zloženkah.

Žagar Karer (2019: 565) pojasnjujeta, da v slovenski terminologiji kratice nastajajo večinoma iz angleščine in slovenščine, iz drugih jezikov pa zelo redko. Podobno velja tudi za področje fizioterapevtske terminologije (prim. Atelšek, Sitar 2023: 391–392).

3 Analiza fizioterapevtskih terminov s kratično sestavino

Analiza temelji na delovni različici geslovnika za *Fizioterapevtski terminološki slovar*, ki nastaja na Oddelku za terminologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Geslovník je bil oblikovan na osnovi analize korpusa, v katerega je bilo vključenih 348 strokovnih in znanstvenih besedil s področja fizioterapije. Da bi se izognili priložnostnim kratičnim sestavinam, smo v raziskavo zajeli zgolj tiste poimenovalne enote s kratično sestavino, ki imajo v korpusu vsaj 20 pojavitev in jih je mogoče zaslediti pri vsaj treh različnih avtorjih, zaradi česar domnevamo, da gre za bolj ali manj ustaljene termine.

Fizioterapevtske termine s kratično sestavino bomo analizirali glede na strukturo, in sicer ločeno besednozvezne, pri katerih ima kratica vlogo desnega ali levega prilastka, in zloženke, ki se zapisujejo z vezajem. Ločeno bomo predstavili tudi manjšo skupino terminov s kratico v jedru besedne zveze.

3.1 Kratica kot del besedne zveze

V analiziranem gradivu s področja fizioterapevtske terminologije je največ besednozveznih izkratičnih terminov, ki jih bomo razvrščali najprej glede na vlogo kratice v besedni zvezi (desni ali levi prilastek), nato glede na vrsto kratice (občnoimenska ali lastnoimenska) ter na koncu glede na izvor kratice (prevzeta ali domača).

3.1.1 Kratica v vlogi desnega prilastka

3.1.1.1 Kot smo že uvodoma omenili, je zapis s kratico za neokrajšanim delom in brez vezaja po veljavnem pravopisu tudi ustrezna poimenovalna možnost, ki jo prav tako predvideva tudi predlog novih pravopisnih pravil. V analiziranem gradivu je ta tip besednozveznih terminov relativno pogost, in sicer ima v vlogi desnega prilastka najpogosteje prevzeto občnoimensko kratico. V tovrstnih primerih gre za termine z desnim imenovalniškim prilastkom, ki pogosto označujejo vrste testov in vprašalnikov, npr.:

test 5TSTS < *five times sit-to-stand*⁴

test TUG < *timed up and go*⁵

vprašalnik EQ-5D < *european quality of life – 5 dimension*⁶

vprašalnik SF-36 < *36-item short form health survey*⁷

V pričujoči skupini terminov so tudi primeri, pri katerih je domača jedrna sestavina vključena že v angleško kratico in je torej podvojena. Tak primer je npr. kratica *FIQ* in

4 Sln. 'petkrat sedi in vstani'.

5 Sln. 'časovno merjeni vstani in pojdi'.

6 Sln. 'petstopenjski vprašalnik o kakovosti življenja'.

7 Sln. 'kratki vprašalnik s 36 vprašanji o zdravju'.

zveza vprašalnik *FIQ*, pri kateri je jedrna sestavina vprašalnik (angl. *questionnaire*) vključena tudi v podstavo kratice *fibromyalgia impact questionnaire*. S stališča natančnosti označitve pojma so tovrstne podvojitve odveč, predvsem pa zmanjšujejo gospodarnost poimenovanja, ki je eno od temeljnih terminoloških načel, po katerem imajo krajši termini prednost pred daljšimi. Poleg tega lahko opazimo, da se v strokovnih in znanstvenih besedilih v teh primerih poleg besednozveznih terminov sinonimno uporabljajo tudi kratice same. Za isti pojem se torej uporabljata dva termina, kar je v terminologiji nezaželen pojav, saj lahko otežuje jasno in nedvoumno komunikacijo med strokovnjaki.

3.1.1.2 V analiziranem gradivu smo našli tudi nekaj večbesednih terminov z domačo občnoimensko kratico v vlogi desnega prilastka. V prejšnji skupni so bili desni imenovalniški prilastki, v tej skupini pa so izključno desni rodilniški prilastki, npr.:

jakost MMD < *mišice medeničnega dna*
 kontrakcija MMD < *mišice medeničnega dna*
 prevalenca BMO < *bolečina v medeničnem obroču*
 prevalenca BVK < *bolečina v križu*

Za vse navedene termine je pregled gradiva pokazal, da se pogosto pojavljajo tudi različice z razvezano kratico, torej *jakost mišic medeničnega dna, kontrakcija mišic medeničnega dna, prevalenca bolečine v medeničnem obroču in prevalenca bolečine v križu*. V to skupino bi lahko uvrstili tudi zvezo *vadba MMD*, ki se prav tako pojavlja v gradivu, a je za obravnavani pojem pogostejša razvezana različica *vadba mišic medeničnega dna*, najpogostejša varianta pa je kratični termin *VMMD*.

Ugotovimo lahko, da je za obravnavano skupino terminov značilna visoka stopnja variantnosti, ker se posamezne sestavine večbesednega termina lahko bodisi izpisujejo bodisi krnijo in združujejo v kratico. Ker je s terminološkega vidika vsakršna variantnost nezaželena, to velja tudi za zgoraj omenjene primere. Takšno stanje se lahko razreši s terminološkim dogovorom, s katerim se določi prednostni termin, pri čemer pa je treba upoštevati aktualno rabo v stroki in ostala terminološka načela.

3.1.1.3 V gradivu smo našli le dva termina, ki imata v vlogi desnega prilastka izpričano prevzeto lastnoimensko kratico, medtem ko lastnoimenske kratice z domačo podstavno besedno zvezo v tej vlogi nismo našli. V to skupino spadata termina *kategorija ASIA* in *lestvica ASIA*, katerih sestavina je lastnoimenska kratica *ASIA*, ki označuje organizacijo *American Spinal Injury Association*.⁸

3.1.2 Kratica v vlogi levega prilastka

3.1.2.1 Zapis brez vezaja in s kratico kot prvo sestavino po veljavnem pravopisu ni predviden, medtem ko je v prenovljenih pravopisnih pravilih ta oblika opredeljena kot pravopisno ustrezna. V analiziranem gradivu je veliko tovrstnih terminov s prevzeto občnoimensko kratico v vlogi levega prilastka, npr.:

8 Sln. 'Ameriško združenje za poškodbe hrbtenice'.

KOOS vprašalnik < *knee injury and osteoarthritis outcome score*⁹

PAD test < *peripheral artery disease*¹⁰

PNF tehnika < *proprioceptive neuromuscular facilitation*¹¹

RoB lestvica < *risk of bias*¹²

Podobno kot pri desnoprilastkovnih zvezah lahko tudi v tej skupini najdemo primere, pri katerih je domača jedrna sestavina vključena tudi že v angleško podstavno besedno zvezo, iz katere je nastala kratica, in je torej podvojena ter s stališča natančnosti označitve pojma redundantna, npr. *VAS lestvica* < *visual analog scale*.¹³

3.1.2.2 V gradivu smo našli le dva primera terminov z domačo občnoimensko kratico v vlogi levega prilastka, in sicer termina *RNO pristop* < *razvojnonevrološka obravnava* in *VAL lestvica* < *vizualna analogna lestvica*. Slednji je nastal na osnovi prevoda angleške podstavne besedne zveze in se v strokovnih ter znanstvenih besedilih uporablja sinonimno s terminom *VAS lestvica*. Kljub temu da je v podstavi kratice slovenska besedna zveza, pride tudi v tem primeru do podvojitve sestavine *lestvica*.

3.1.2.3 V fizioterapevtski terminologiji je tudi nekaj večbesednih terminov z lastnoimensko kratico v vlogi levega prilastka. Podobno kot pri desnoprilastkovnih zvezah tudi tu ugotavljamo, da so vse lastnoimenske kratice prevzete iz angleščine in da v gradivu nismo našli tovrstnega termina z domačo lastnoimensko kratico. V pričujoči skupini so potrjeni primeri s kraticami imen institucij, v enem primeru pa s kratico naslova podatkovne zbirke, npr.:

CEBM lestvica < *Centre of evidence-based medicine*¹⁴

PEDro kriterij < *Physiotherapy Evidence Database*¹⁵

PEDro lestvica < *Physiotherapy Evidence Database*

WOMAC indeks < *Western Ontario and McMaster Universities*¹⁶

Pravopisne kategorije ePravopisa (2021: 102) v zvezi s kraticami, iz katerih so nastala stvarna imena, izrecno izpostavljajo pozicijo desnega imenovalniškega prilastka (tip *prilastniki mirovnih sil KFOR*). V navedenih fizioterapevtskih terminih pa je lastnoimenska kratica v vlogi levega prilastka, saj ne gre za imenovalniško rabo kratice v desnem prilastku, temveč za pridevniško rabo,¹⁷ kakršna je v *Pravopisnih kategorijah ePravopisa* (2021: 102) omenjena v zvezi z občnoimenskimi kraticami (tip *montaža PVC oken*). Povedano drugače, v primeru termina *CEBM lestvica* ni mišljena lestvica, ki se imenuje CEBM, temveč lestvica, ki je bila poimenovana po tej instituciji.

9 Sln. 'vprašalnik o prizadetosti kolena zaradi osteoartritisa ali poškodbe'.

10 Sln. 'bolezen perifernih arterij'.

11 Sln. 'proprioceptivna nevomuskularna facilitacija'.

12 Sln. 'tveganje pristranskosti'.

13 Sln. 'vizualna analogna lestvica'.

14 Sln. 'Center za medicino, utemeljeno na dokazih'.

15 Sln. 'Fizioterapevtska podatkovna baza'.

16 Sln. 'Univerza Zahodnega Ontaria in Univerza McMaster'.

17 *Pridevniška raba* je v zvezi z zloženkami z imenovalniško medpono opredeljena v *Slovarju novejšega besedja* (2012), kjer je pri tovrstnih zloženkah navedena možnost zapisa narazen in je ob prvi sestavini oznaka v *prid. rabi* (v pridevniški rabi), npr. *fitnes klub* (Lengar Verovnik 2018: 51).

3.1.2.4 Kratice praviloma nastajajo iz samostalnikov ali samostalniških zvez, lahko pa tudi iz pridevnikov. Tovrstne kratice so lahko sestavina večbesednega termina (tip *UV žarki*), pri čemer se kaže, da ti termini izkazujejo manj variantnosti v zapisu. Verjetno lahko to pripišemo dejstvu, da je pridevnik v slovenščini najpogosteje v vlogi levega prilastka in da je levoprilastkovna zveza tipična struktura večbesednih terminov. V analiziranem gradivu smo našli nekaj primerov večbesednih terminov za izražanje smeri gibanja, pri katerih je pridevniška kratica dosledno navedena v vlogi levega prilastka, npr.: *AP smer* < *antero-posterioren* in *ML smer* < *medio-lateralen*.

3.2 Kratica kot del zloženke (zapis z vezajem)

Daljše poimenovalne enote, katerih sestavni del je kratica, se po veljavnem pravopisu obravnavajo kot zloženke in se v primeru, da je kratica prva sestavina, zapisujejo z vezajem. V analiziranem gradivu s področja fizioterapije nismo našli nobenega termina, za katerega bi bil tak način zapisa ustaljen. Našli smo le posamezne primere tovrstnih zapisov, ki pa so verjetno posledica lektorskega popravka, npr.: *PEDro-lestvica*, *PNF-tehnika*, *VAS-lestvica*. V vseh naštetih primerih lahko ugotovimo, da je v strokovnih in znanstvenih besedilih prevladujoč zapis brez vezaja, na osnovi česar lahko sklepamo, da se veljavno pravopisno pravilo pri oblikovanju izkratičnih fizioterapevtskih terminov ni upoštevalo oz. se ni uveljavilo.

3.3 Kratica kot jedro besedne zveze

V gradivu so izpričani tudi primeri besednozveznih terminov, pri katerih so kratice v jedru besedne zveze. To so levoprilastkovne zveze, pri katerih je kratica jedro, v vlogi levega prilastka pa je pridevnik. Vsi tovrstni primeri imajo v jedru besedne zveze domačo občnoimensko kratico, npr.:

energetski UGV < *udarni globinski valovi*
 kronična BVK < *bolečina v križu*
 nespecifična BVK < *bolečina v križu*

V zvezi s slednjima primeroma je treba opozoriti, da se v korpusu pogosto pojavljata tudi razvezani obliki, torej *kronična bolečina v križu* in *nespecifična bolečina v križu* ter v posameznih primerih tudi kratici *NBVK* in *, kar kaže na relativno veliko variantnost in potrebo po terminološkem dogovoru.*

4 Sklep

Izkratični termini na področju fizioterapije imajo večinoma strukturo podrednih besednih zvez s katicami v vlogi levega ali desnega prilastka. Redkeje se pojavljajo besednozvezni termini s kratico v vlogi jedra besedne zveze (npr. *energetski UGV*) in zgolj sporadično zapisi z vezajem (npr. *PNF-tehnika*).

Levoprilastkovne zveze s kratično sestavino imajo v vlogi levega prilastka najpogosteje prevzete lastnoimenske ali občnoimenske kratice, ki določajo jedro sestavino termina. Lastnoimenske kratice označujejo npr. ime institucije ali podatkovne zbirke, po kateri je poimenovan določen fizioterapevtski pojem (npr. *WOMAC lestvica* > *lestvica*, ki je poimenovana po univerzah WOMAC). Občnoimenske

kratice pa navadno označujejo širše fizioterapevtske pojme (npr. fizioterapevtske pristope), v okvir katerih se uvrščajo ožji pojmi (*PNF tehnika* > tehnika, ki temelji na proprioceptivni nevro-muskularni facilitaciji (PNF)). S tovrstnimi kraticami se pogosto oblikuje več različnih besednozveznih terminov, npr. *PNF metoda*, *PNF pristop*, *PNF vaja*.

Med desnoprilastkovnimi zvezami prevladujejo zveze s prevzetimi občnoimenskimi kraticami v vlogi desnega imenovalniškega prilastka (npr. *test 5STS* > test, ki se imenuje 5STS). Relativno pogoste pa so tudi zveze z domačimi občnoimenskimi kraticami v vlogi desnega rodilniškega prilastka (npr. *jakost MMD*).

Sklenemo lahko, da raba na področju fizioterapevtske terminologije potrjuje potrebo po prenovi veljavnega pravopisnega pravila, ki ne predvideva besednih zvez s kratico v vlogi levega prilastka. Analizirano gradivo namreč kaže, da so tovrstni termini v rabi relativno pogosti. Poleg tega ugotavljamo, da je pri oblikovanju tovrstnih terminov pomembno tako poznavanje razvezave kratice kot tudi vsebine pojma, saj se le tako lahko oblikuje ustrezna levoprilastkovna ali desnoprilastkovna zveza. Na ta način bi se tudi lažje izognili pojavu različnih variacij, ki so v terminologiji nezaželene, in odvečnemu podvajanju posameznih sestavin v podstavi kratice in neokrajšanem delu termina.

Literatura

- ATELŠEK, Simon, SITAR, Jera, 2023: Analiza izlastnoimenskih in kratičnih fizioterapevtskih terminov. *Slavistična revija* LXXII/4. 385–398. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4151>.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1769>.
- FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2019: Analiza kratic v terminoloških slovarjih. *Slavistična revija* LXVII/4. 551–567. <https://srl.si/ojs/srl/issue/view/2019-4>.
- KERN, Boris, 2012: Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika. Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 141–149. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1416>.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2018: Obravnava kratic v prenovljenih pravopisnih pravilih: novosti in spremembe. *Jezikoslovni zapiski* XXIV/2. 43–54. <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/7104>.
- LOGAR, Nataša, 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost. Stanisław Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 131–149.
- LOGAR, Nataša, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. *Družboslovne razprave* XXI/48. 211–225. <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?id=7472>.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/>.
- Pravopisne kategorije ePravopisa 2021*. <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1994>.
- SP 1990 = *Slovenski pravopis: pravila*, 1990. Ljubljana: DZS.
- SP 1994 = *Slovenski pravopis: pravila*, 1994. Ljubljana: DZS.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://www.fran.si/134>.

ŠTUMBERGER, Saška, 2016: Kratice v Načrtu pravil za novi Slovenski pravopis 1981 in v Slovenskem

Simpozij OBDOBJA 43

pravopisu 2001. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 439–446.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

NEENOTNOST IZBRANIH SLOVNIČNIH TERMINOV – KRŠENJE NORME TERMINOLOŠKIH NAČEL?

Mojca Smolej

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.309-316

Terminološka kriterija ločljivosti in ustaljenosti sta na področju humanistike in jezikoslovja velikokrat kršena. Raznoliko dojetje npr. medbesednih razmerij lahko sicer privede tudi do napačnih, neutemeljenih opisov, vendar v večini niso usodni. Neusodno, vendar pa neustrezno je to na ravni izobraževanja, predvsem osnovno- in srednješolskega. Tu bi stroka morala paziti, da je učno gradivo usklajeno, in dosledno uporabljati sicer poenostavljeno, izobraževalni ravni primerno, vendar poenoteno in skupno izbrano terminološko izrazje.

večpomenskost, terminologija, kršenje, jezikoslovje, skladnja

The terminological criteria of resolution and stability are often violated in the humanities and linguistics. Different perceptions of intertextual relations, for example, can also lead to incorrect, unsubstantiated descriptions, but most of them are not fatal. Nonetheless, this is inappropriate in education, especially primary and secondary education. Teachers should ensure that teaching material is coherent, and they should consistently use terminology that is simplified and appropriate for the level of education, but nonetheless uniform and jointly chosen.

polysemy, terminology, violation, linguistics, syntax

1 Uvod

Terminološka načela, npr. ustaljenost, ločljivost, gospodarnost in abstraktnost, nakazujejo, da je na ravni terminologije zaželeno, da ima termin le en sam pojem, prav tako naj bi bila izključena sinonimija, čeprav je je znotraj najrazličnejših strok najti veliko. Nekateri jezikoslovci terminološko sinonimijo¹ opredeljujejo v okviru dublet oz. dopuščajo tiste sopomenske pare, ki so brez slogovne ali kakršnekoli druge besedilno razločevalne vloge. V pričujočem prispevku se bomo osredotočili na izbrane slovnične termine, katerih pomen je glede na analizo besedil, v katerih so rabljeni, odvisen od avtorja oz. avtorice, ki dani termin uporablja. Odvisen je torej od avtorjevega dojetja, razumevanja določenega pojma. Če je to na ravni same stroke

1 Sopomenke se v znanstvenem besedilu lahko pojavljajo kot t. i. dvojnice – dublete (Filipec, Čermak 1985: 95, 133), se pravi brez slogovne ali kakršnekoli druge besedilne vloge (Apresjan: 1995: 66–71).

(znanosti) morda nekaj običajnega, pa je po vsej verjetnosti manj ustrezno na drugih ravneh (npr. izobraževanje, diseminacija znanja).

V prispevku bodo obravnavani nekateri slovnični termini s področja oblikoslovja (oz. besednih vrst) in skladnje.

Na neenotnost znotraj najrazličnejših jezikoslovnih terminov je opozorila že S. Štumberger v prispevku *Besedotvorna terminologija v slovenističnem jezikoslovju* (2024: 187):

Posledica ohranjanja terminologije ob spremenjeni metodologiji so napake in neenotnosti pri navajanju zgledov, to pa otežuje razumevanje tematike.

V besedotvornih obravnavah pogosto opazimo tudi neenotnost in nenatančno terminološko rabo. Neenotnosti so povezane z različnimi pristopi, avtorsko rabo, najdemo jih pa tudi v istem delu. Za prihodnje raziskovanje moramo besedotvorno področje terminološko uskladiti in poenostaviti ter izbirati tiste pristope, ki omogočajo dobre raziskovalne rezultate.

Pravkar napisano je značilno tudi za področje razumevanja besednih vrst (opredelitev besednih vrst) in različnih skladijskih pojmov. Najpogosteje je kot vzrok za navedeno stanje kriva avtorska raba, ki sicer izhaja iz splošno sprejetih jezikoslovnih načel, vendar pa so le-ta nadgrajena z lastnim (avtorskim) razumevanjem (Žagar Karer 2018: 237):

V praksi pogosto ni lahko priti do terminološkega dogovora med strokovnjaki, saj je treba najti kompromis med različnimi mnenji in pogledi na posamezne pojme, hkrati pa mora biti izbrani termin ustrezen tudi z jezikovnega vidika.

Na tem mestu se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je opozarjanje na različno razumevanje pojma, ki naj bi ga označeval termin znotraj določenega jezikoslovnega področja, nujno in na katerih ravneh (npr. šolstvo) lahko povzroča nezaželen »šum v komunikaciji«.

Terminologija nekaterih področij je bolj standardizirana od drugih. Kot primer navedimo področje letalskega prometa, kjer mora biti komunikacija (recimo med pilotom in kontrolorjem letenja) povsem nedvoumna, sicer se lahko zgodi nesreča z usodnimi posledicami. (Žagar Karer 2018: 236)

Če izhajamo iz analiz besedotvorne terminologije S. Štumberger (2024), lahko zaključimo, da si je strokovnjaki, kljub temu da stroga, omejena standardizacija oz. ustaljenost v katerikoli stroki ni povsem smiselna in tudi ne v polnosti izvedljiva, želijo.

2 Povedkovnik oz. členek

Besedna zveza v naslovu je podana v *Enciklopediji slovenskega jezika*, in sicer pri geslu *oblikoslovje* (Toporišič 1992: 152):

Jezikoslovna veja, ki proučuje en del t. i. slovnične ravnine jezika [...]. Oblika tu pomeni besedno vrsto: prim. *žal* povedkovnik oz. členek, *žalujem* glagol, *žalost* samostalnik, *žalen* pridevnik [...].

Iz napisanega je razvidno, da sta poimenovanji povedkovnik in členek sinonimni oz. vsaj delno prekrivni in da je besednovrstna opredelitev odvisna od skladske rabe besede (kopulativna raba VS nekopulativna). Vsekakor pa kaže, da je nejasnost na ravni opredeljevanja besednih vrst znotraj slovenskega jezikoslovja prisotna.

Glede povedkovnika je tako v slovenskem jezikoslovju zaslediti tri do štiri različne opredelitve. Navedba B. Pogorelec (1981/82) npr. v celoti odklanja možnost oblikovanja besedne vrste povedkovnik. Besede v stavčnočlenski vlogi povedkovnih določil so obravnavane le kot pomenski določitelji glagolov v povedku. Opredelitev J. Toporišiča (2000: 412) je prvi povsem nasprotna. Povedkovnik je vsaka beseda, ki opravlja stavčnočlensko vlogo povedkovnega določila. Opredelitev A. Vidovič Muha (2006) oblikuje dve podskupini: podskupino prvotnih povedkovnikov in podskupino drugotnih povedkovnikov. Izraz drugoten pomeni, da je povedkovnik izvorno samostalnik ali kaka druga besedna vrsta. Povedkovnik je tako največkrat opredeljen kot samostalniški, pridevniški, prislovni, medmetni, in sicer glede na to, katere oblikoslovne lastnosti določene besedne vrste ohranja.

Do različnih razumevanj termina povedkovnik je delno prišlo tudi zato, ker je bila v ospredju težnja po besednovrstni opredelitvi prav vseh besed. Termin povedkovnik ima, kot je bilo uvodoma nakazano, vsaj tri različne pomene (pojme), ki so si bodisi v nasprotju bodisi so delno prekrivni. V šolsko rabo se navedeni termin načeloma ni uvajal, kar je glede na neenotnost in nenatančno terminološko rabo tudi edino smiselno.

Neenotnost in nenatančnost terminološke rabe pa je najti tudi pri razumevanju besedne vrste členkov.² Trditev, objavljena na spletni strani projekta JOS³ sicer že pred dobrimi desetimi leti, je še vedno aktualna:

Do zadreg, ali je neka beseda v določenem kontekstu členek ali ne, prihaja že na ravni ročnega določevanja, za avtomatsko analizo je naloga torej povsem neizvedljiva. [...] Katere besede bodo razvrščene v katero od besednovrstnih kategorij, pa bo tudi v nadaljnje najbrž potrebno reševati leksikonsko, za vsak primer posebej.

To potrjuje že bežen pregled nekaterih vidnejših jezikoslovnih priročnikov oz. virov. Beseda *hvala* v nestavčnočlenski vlogi (enodelni neglagolski stavek) je opredeljena kot samostalnik, členek, medmet ali pa kot samostalnik v členkovni vlogi. *Slovar členkov* A. Žele (2014) jo uvršča med členke, *Slovenska slovnica* (2000: 462) J. Toporišiča med medmete, SSKJ⁴ med samostalnike v členkovni vlogi, JOS pa med samostalnike ženskega spola. Ker že navedeni primer dovolj nazorno kaže,

2 »Čeprav je v slovenski besednovrstni kategorizaciji členek že od 70. let prejšnjega stoletja samostojna kategorija, v slovenskem jezikoslovju vse do danes ni nekega konsenza, kaj členek pravzaprav je. Njegovo opredelitev v precejšnji meri otežujeta pomenska oziroma, bolje rečeno, funkcijska neulovljivost jezikovnih elementov znotraj same besedne vrste in njegova pogosta homonimnost z drugimi besednimi vrstami, zlasti s prislovom in veznikom (več o tem npr. Krek 2015), dodatna oteževalna okoliščina pa so tudi nekatere druge lastnosti členska« (Balažič Bulc 2015: 525).

3 http://nl.ijs.si/jos/msd/html-sl/back.1_div.2_div.9.html

4 SSKJ jo je opredeljeval kot samostalnik v medmetni rabi.

da si jezikoslovci v razumevanju termina *členek* niso enotni, bomo pregled različnih definicij omenjene besedne vrste izpustili.

Kot zadnji primer nejasnosti pri razumevanju določene besedne vrste bomo navedli še primer veznika oz. vezniške besede, na ravni katere je kar nekaj neskladnosti tudi v sami šolski rabi.⁵

Izhodiščno bomo navedli opredelitev veznika in vezniške besede v *Enciklopediji slovenskega jezika* J. Toporišiča (1992: 351–352):

Veznik -a m Besedna vrsta za izražanje prirednih razmerij [...] ali za izražanje podrednih razmerij [...].

Vezniška beseda -e ž Beseda (besedna zveza), ki lahko povezuje [...]. To je predvsem veznik (in, da, če), členek (ali, ne), vprašalni zaimek (kdo, kateri, kje), oziralni zaimek (kdor, kar, kjer).

V *Slovenski slovnici* je navedena nekoliko drugačna opredelitev veznika oz. vezniške besede (Toporišič 2000: 426):

Vezniška beseda je slovnična, tj. skladenjska besedna vrsta, kaže na razmerje med dvema deloma sporočila, ne vpliva pa na pregibanje (kar je značilnost predloga).

Vezniške besede so: vezniki, oziralni in vprašalni zaimki (samostalniški, pridevniški, prislovni – imenujemo jih sovezniki)⁶ ter nekateri členki (npr. vprašalni ali).

S stališča terminologije je v navedenih citatih razmerje med veznikom in vezniško besedo nejasno, saj je enkrat kot besedna vrsta določen veznik, drugič pa vezniška beseda, katere del je veznik. Prav tako opredelitev v *Slovenski slovnici* nakazuje, da sta npr. členek in prislov, ki sta samostojni besedni vrsti, hkrati tudi del besedne vrste vezniške besede. Vzrok nejasne opredelitve obravnavanih besednih vrst po vsej verjetnosti izvira tudi iz površinskega opisa funkcijskih razlik med samimi besednimi vrstami. Prislovi in (priredni) vezniki so namreč funkcijsko prekrivni na ravni primarnih in sekundarnih funkcij (Pogorelec 2021: 27):

Primarna funkcija prislovov je določanje glagolov (in potem drugih besednih vrst), sekundarna vezanje stavkov in izrazov, pri veznikih je obratno: primarna funkcija je vezanje, sekundarna pa dodajanje pomena glagolu in s tem navezovanje v tekstu (navezovalna funkcija). Sintaktično obe funkciji nista enakovredni [...].

Nejasnosti v opredeljevanju posameznih besednih vrst je v slovenskem jezikoslovju najti še več, zanimivo pa je, da ima tudi sam termin *besedna vrsta* različne pomenske definicije oz. nejasne uvrstitvene kriterije.

Slovensko jezikoslovje pozna namreč tradicionalno deset besednih vrst, ki jih največkrat srečujemo tudi v osnovnošolskih in srednješolskih učbenikih za slovenščino. Desetdelna razčlenitev je v neskladju s Toporišičevo delitvijo. Grošelj npr.

5 *Slovnica na kvadrat* (Ahačič 2017: 37–70), namenjena pouku slovenščine v srednji šoli, navaja pet pregibnih besednih vrst (samostalnik, pridevnik, zaimek, števnik in glagol) in pet nepregibnih besednih vrst (prislov, predlog, veznik, členek in medmet). Enako delitev ima tudi *Matura. Priprava na jezikovni del splošne mature iz slovenščine* (Slemenjak, Pergar 2024: 40–56).

6 Termin soveznik v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992) ni. Tudi v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000) ni natančneje pojasnjen.

v razpravi *Besedne vrste v slovenskem jeziku* (2015: 499) predlaga naslonitev na pomensko-oblikoslovni kriterij razvrščanja:

V razpravi bom skušal na podlagi treh kriterijev (pomenskega, oblikoslovnega in skladijskega) opredeliti deset besednih vrst (samostalnik, pridevnik, glagol, prislov, medmet, zaimek, števniki, predlog, veznik, členek). Gre za členitev, ki se odmika od Toporišičeve besednovrstne teorije (z vodilnim skladijskim kriterijem) in se približuje »tradicionalnemu« (v prvi vrsti pomensko-oblikoslovnemu) pogledu Bajca idr., hkrati pa upošteva spoznanja aktualnega slovenskega in neslovenskega jezikoslovja.

Kot je napisal že Ullman (1967: 55), razmejevanje med leksikalno in skladijsko funkcijo besed ni enostavno oz. je po vsej verjetnosti nemogoče.

Če Grošelj opredeljuje deset besednih vrst, jih SSKJ2 dvanajst.⁷ Poleg vseh, ki jih navaja Grošelj, navedeni slovar v skupini nepregibnih besednih vrst našteje še povedkovnik (tako kot npr. Toporišič) in členico. Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 17) členico nasprotno opredeli kot krovno nepregibno besedno vrsto (razen medmeta), v katero sodijo prislov, veznik in predlog. Če za primer vzamemo besedo *bi*, vidimo, da je npr. v SSKJ2 opredeljena kot členica, v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 187) kot pomožnik, brez natančnejše opredelitve je omenjena v *Slovenski slovnici* (2000: 388), kot členek pa v *Slovarju slovenskih členkov* (Žele 2014: 18). Snaj in A. Žele (2022: 561) pa za prvino *bi* zapišeta: »Uvrstitev prvine *bi* med členke je sporna. Lahko jo namreč pojmujejo tudi kot prosti morfem pogojnih glagolskih oblik«.

Termin *pomožnik* je v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 193) definiran kot pomožni glagol, ki sam ne more biti povedek, ampak ima kot povedkova vez ob sebi nujno še povedkovo določilo, kar bi nadalje lahko pomenilo, da je v stavku »Spal bi« beseda *bi* vez, deležnik *spal* pa povedkovo določilo. Podobno nejasno opredeljevanje lahko zaznamo tudi pri nekaterih drugih, prav tako pogosto rabljenih besedah (npr. *žal*, *všeč*, *rad*, *lahko* itn.).

Po vsem napisanem lahko sklenemo, da je določanje ostrih meja med posameznimi besednimi vrstami težavno, morda celo nemogoče. Kot možni izhod iz nejasnega besednovrstnega opredeljevanja in posledično tudi terminološke »večpomenskosti«, čeprav na prvi pogled protislovno, je razumevanje kategorij besednih vrst le kot prototipske kategorije z odprtimi mejami (Croft 2009: 102–103):

V radikalni konstrukcijski slovnici izrazi samostalnik, glagol in pridevnik ne opisujejo za posamezni jezik značilnih slovničnih kategorij; opisujejo funkcijske prototipe, če sploh kaj. Prototip opisuje jedro kategorije: ne pove ničesar o mejah kategorije. Pravzaprav univerzalna tipološka teorija besednih vrst opredeljuje le prototipe besednih vrst; ne določa meja. [...] Meje kategorij prototipov so lahko ostre ali nejasne.

Pravkar napisano vsekakor pomeni, da je terminološko pravilo enumnosti znotraj jezikoslovja, pa tudi širše gledano, znotraj humanistike težje izpolnjevati, mestoma celo nemogoče, saj je jezik in njegovo dojetje (razčlenjevanje, analiziranje) največkrat podvrženo raziskovalčevim subjektivnim stališčem in njihovim kompleksnostim.

7 SSKJ jih ima, odvisno od interpretacije 17. člena (1994: XXI), 10 oz. 13.

3 Osebkovo povedkovo določilo

Za konec se bomo dotaknili še področja skladnje in izbrane skladske terminologije, ki bo prav tako pokazalo na neenotnost že pri temeljnih, osnovnih pojmi, kot so npr. *propozicija*, *stavek* ali pa *povedkovo določilo*.

V naslovu pričujočega podpoglavja je besedna zveza, ki je sama po sebi protislovna, saj združuje osebkovo in povedkovo kategorijo. Do navedene zveze je privedlo prav neenotno in nejasno opredeljevanje termina *povedkovo določilo*. Lahko trdimo, da je pojmovanj povedkovega določila toliko, kolikor je jezikoslovcev, ki so se ukvarjali z omenjenim nesamostojnim stavčnim členom.

Analiza povedkovega določila kaže namreč na primere, kot je *Grablje pojejo*, ki so v SSKJ2 opredeljeni⁸ kot zveze s pomensko oslavljenim glagolom. Stavčnočlensko gre torej za zvezo osebk (grablje) in pomensko oslavljenega glagola v povedku (pojejo), ki pa ga pomensko ne dopolnjuje povedkovo določilo, saj je kazatelj njegovega oslavljenega pomena osebek oz. samostalni glagol. V navedenem primeru je torej osebek (če izhajamo iz slovarske interpretacije) hkrati tudi neke vrste povedkovo določilo. (Smolej 2022: 54)

Citat opozarja tudi na nejasno opredeljevanje terminološke zveze »oslavljeni pomen«. Da je postavitev ločnice med oslavljenim pomenom in polnopomenskim pomenom otežena, kažejo številni primeri, npr. glagol *dati*, pri katerem je zveza *dati na posodo* v SSKJ2 navedena tako pri polnopomenski rabi (kot 1. pomen) kot pri nepolnopomenski oz. z oslavljenim pomenom. Pri polnopomenski rabi je v zvezi navedeno tudi predmetno določilo (*dati komu kaj na posodo*), pri oslavljenem pomenu pa ne (*dati na posodo*, *posoditi*), vendar je raba glagola *posoditi* oz. *dati na posodo* obvezno najmanj dvovezljiva (osebek, predmet v tožilniku), kar pomeni, da se druga navedba kljub eliptičnosti ne razlikuje od prve.

Večpomenskost je prisotna npr. tudi pri terminih, kot so: *stavek*, *poved*, *izrek*, ki so, vsaj prva dva, ena najpogostejše rabljenih terminov pri pouku slovenščine že v osnovni šoli. Na nejasnost in nepočetnost rabe sta opozorili M. Brus in M. Premrl Podobnik (2023: 41):

O tem, zakaj je pojem *poved* v slovensko jezikoslovje uvedel, Toporišič spregovori v knjigi *Intervjuji in polemike* (2011: 73), kjer pravi, da si je moral »poved« izmisliti, »ker sam stavek ni zadoščal«. [...] [P]rikazali bova, kako izrazje *stavek*, *poved*, *izrek* uporabljajo nekateri drugi slovenisti – izkazalo se bo, da so si avtorji neenotni in da nekateri *poved* opredeljujejo skladsko, drugi pragmatično, tretji pa skladsko in pragmatično. Meniva, da umeščanje *povedi* na skladsko ali pragmatično ravnino ni napačno – da je le pojem uporabljen dosledno samo na eni jezikovni ravnini. Problem pa nastane, ko ga nekateri avtorji, podobno kot Toporišič, preširoko zastavijo, pri tem pa se v definicijah prepletajo različne jezikovne ravnine.

8 Primer je naveden v 6. pomenskem oddelku: »6. ekspr. dajati, oddajati enakomerno ponavljajoče se zvoke: jeklo je pod udarci čudno pelo; strune, žice so pele / zvonovi so peli čez hribe in doline / motor je enakomerno pel brnel // z oslavljenim pomenom izraža delovanje, dejanje sploh: poletje je in grablje pojejo; [...]«.

Poleg različnega opredeljevanja istega termina (večpomenskost) je opaziti tudi rabo različnih terminov za isti pojem. Največkrat prihaja do tega bodisi zaradi izhajanja iz različnih jezikoslovnih teorij ali pa prepričanja, da drugi jezikoslovci dani pojem definirajo drugače, največkrat pomanjkljivo ali celo napačno.

Primer za to so termini *predikacija*, *prisojanje* in *ujemanje*. Različno pojmovanje se je preneslo tudi v šolsko rabo.

Če Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 205, 228, 338) predikacijo razume kot sinonim za prisojanje, le-to pa razlaga sinonimno z ujemanjem med osebkom in povedkom, B. Pogorelec v *Povzetku slovenske skladnje* (1981/82: 6) predikacijo opredeljuje povsem drugače:

Kategorija predikacije nima sintagmatskega značaja, zanjo nista potrebna kot pri sintagmi dva stavčna člena. Predikacija je osnova povedi. Predikacija je naklonsko in časovno določen izraz odnosa med sporočeno lastnostjo [...] in nosilcem (povzročiteljem) lastnosti, dejanja, stanja.

Po B. Pogorelec (1981/82: 1–10) podredno skladijsko razmerje med osebkom in povedkom tako ni izraženo s predikacijo, pač pa z ujemanjem, ki ni enačeno s prisojanjem.

Za konec kratkega pregleda izbrane skladijske terminologije lahko navedemo Toporišičeve misli (1982: 143), ki veljajo še danes, čeprav le delno:

Kadar koli gledam to, kar imamo napisanega o skladnji, znova in znova ugotavljam luknje in luknjice v mreži, s katero hočemo slovničarji zajeti vso polnost slovenskih medbesednih razmerij. Da to slabo vpliva na naše poučevanje skladnje, je več kot očitno.

Luknje namreč še vedno obstajajo, tudi po 40 letih od navedenega citata, vendar ne zaradi preobširnega področja skladnje, pač pa predvsem zaradi nezadostnega zavedanja, da ni le enega pravega opisa skladijskih zakonitosti, da je »kršenje« enopomenskosti in ločljivosti na ravni terminološke rabe nekaj lastnega raziskovalnemu področju, kot je jezikoslovje oz. skladnja. Vprašanje je tudi, v kolikšni meri so medbesedna (slovnična) razmerja opredeljiva, ne da bi v opis – hote ali nehote – vključevali subjektivno pogojena merila.

4 Sklep

Terminološka kriterija ločljivosti in ustaljenosti, ki narekujeta enopomenskost in usklajenost/poenotenost na ravni »izbora« oz. rabe termina (uporabniki naj bi uporabljali isti termin), sta na področju humanistike in jezikoslovja velikokrat kršena, namerno ali nenamerno neupoštevana, kar je po vsej verjetnosti pričakovano glede na kompleksnost raziskovalnih zakonitosti omenjenega področja in vezanost na kognitivno (mentalno) danost raziskovalca in njegovo subjektivnost dojemanja »realnosti«.

Raznoliko dojemanje npr. medbesednih razmerij lahko sicer privede tudi do napačnih, neutemeljenih opisov, vendar v večini niso usodni, kot so zagotovo – kot je bilo že uvodoma omenjeno – v nekaterih drugih strokah (npr. medicina, farmacija, letalski transport).

Neusodno, vsekakor pa neustrezno pa je to na ravni izobraževanja, predvsem osnovno- in srednješolskega. Tu bi stroka morala paziti, da je učno gradivo usklajeno, in dosledno uporabljati sicer poenostavljeno, izobraževalni ravni primerno, vendar poenoteno in skupno izbrano terminološko izrazje (iste izbrane npr. slovnične kategorije, poimenovane s skupno dogovorjenimi termini).

Viri in literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat, slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- APRESJAN, Derenikovič Jurij, 1995: *Novyj ob'jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka: prospekt*. Moskva: Russkie slovari.
- BALAŽIČ BULC, Tatjana, 2015: Členek v slovenskem jezikoslovju in slovarju. Vojko Gorjanc idr. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 524–538.
- BRUS, Mateja, PREMRL PODOBNIK, Mirjam, 2023: Terminološka opredelitev izrazov poved, stavek, izrek v Slovenski slovnici ter delih nekaterih domačih in tujih jezikoslovcev. Mojca Smolej (ur.): *Prispevki k preučevanju slovenske skladnje*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 39–58.
- CROFT, William, 2009: *Radical Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- FILIPEC, Josef, ČERMAK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- GROŠELJ, Robert, 2015: Besedne vrste v slovenskem jezikoslovju. Vojko Gorjanc idr. (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 498–513.
- POGORELEC, Breda, 1981/82: *Povzetek slovenske skladnje*. Skripta. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- SLEMENJAK, Tanja, PERGAR, Saša, 2024: *Matura. Priprava na jezikovni del splošne mature iz slovenščine*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: ZRC SAZU.
- SMOLEJ, Mojca, 2022: *Skladanje. Izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2022: Merila za razločevanje med medmeti in členki. *Slavistična revija* LXX/4. 557–572.
- ŠTUMBERGER, Saška, 2024: Besedotvorna terminologija v slovenističnem jezikoslovju. *Jezik in slovstvo* LXVIII/4. 177–190.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba obzorja Maribor.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2011: *Intervjuji in polemike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ULLMANN, Stephen, 1967: *Grundzüge der Semantik*. Berlin: de Gruyter.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. *Slavistična revija* LIV/posebna številka. 23–42.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* LXVI/2. 235–249.
- ŽELE, Andreja, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave P6-0215, ki ga financira ARIS.

STANDARD RESIAN: CHARACTERISTICS AND USE

Han Steenwijk

Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari, Università degli Studi di Padova, Padova
han.steenwijk@unipd.it

DOI:10.4312/Obdobja.43.317-325

Standardna rezijanščina, uvedena leta 1994, se le počasi uveljavlja v govorni skupnosti. Uradna podpora niha med navdušenjem in zavračanjem, medtem ko pravopisnih pravil standardne rezijanščine domači govorci ne obvladajo zlahka. Iz političnih razlogov se je od leta 2009 promovirala spremenjena različica standardne rezijanščine, ki je manj stabilna in sledi nekaterim pravilom, ki niso bila izrecno opisana.

rezijanščina, standardizacija, načrtovanje statusa, pravopis, sociolingvistika

Standard Resian, introduced in 1994, is only slowly gaining ground within the speech community. Official support oscillates between enthusiasm and refusal, and standard Resian spelling rules are not easily mastered by native speakers. For political reasons, since 2009 a modified version of standard Resian has been promoted, which is less stable and follows some rules that have not been explicitly described.

Resian, standardization, status planning, orthography, sociolinguistics

1 Introduction

The Resian speech community consists of a small group of closely related linguistic varieties, mainly differing phonetically, phonologically, and morphologically. The numerically most important varieties are those of the villages of San Giorgio (Sln. *Bila*), Gniva (Sln. *Njiva*), Oseacco (Sln. *Osojane*), and Stolvizza (Sln. *Solbica*). Other varieties are to be found in the hamlets of Lipovaz (Sln. *Lipovec*) and Ucea (Sln. *Učja*), but this enumeration is by no means complete. As an aggregate, these varieties are locally referred to as *te rozajanski langäč*, *te rozajanski jazek*, or *tö rozajanskë rumuninjë*, and in dialectological literature as the Resian dialect of Slovenian.

Within the community, the need for a normalized manner of writing in the vernacular arose during the 1970s. A first attempt to find such a norm, in the sense of a uniform orthography, was a conference held in September 1980. However, during the 1980s writing in Resian continued as before, with each author using a system of his or her own. The main obstacle was, and still is, of a political nature, relating the phonetic value of some graphemes to questions of identity and ethnic allegiance.

2 Designing the standard

The purely linguistic problem that had to be solved was actually twofold, although discussion had only centered on one of them; that is, a uniform set of graphemes as

an alternative to individual proposals. The other problem, a uniform written language as an alternative to writing in a specific local variety, was introduced during a second conference in December 1991. Uniformly written Resian would put it, at least in certain domains, on par with other socially accepted standard languages. Elevating the status of Resian in the eyes of its own speakers and in those of the outside world would counter the tendency toward language loss, so it was hoped.

The concept of a uniform written language (a.k.a. standard Resian, SR) met with no opposition, and in February 1992 Mayor Luigi Paletti entrusted the author with the task of developing such a standard. The original project called for an orthography, a three-volume description of morphology, and a dictionary. Among these, the volume on the morphology of the verb is still lacking.

The slow progress characterizing the project is due to two main factors, one being the procedure used to arrive at SR forms and the other being the fluctuating level of political support. The mayors that followed Paletti (1990–1999) supported the project either half-heartedly (Sergio Barbarino, 1999–2009) or not at all (Sergio Chinese, 2009–2019). It was only Mayor Anna Micelli (2019–present) that again pushed for completion of the project.

As for the procedure, it was decided that SR should strike a balance between the major local varieties, making thorough knowledge of these varieties a prerequisite for establishing SR forms. The group of informants was limited to elderly female speakers born before the Second World War because at the start of the project these persons were regarded by the speech community as being the most proficient speakers. The details of the procedure have already been explained in Slovenian publications (see Šekli 1999, 2018; Steenwijk 2000), and so I do not repeat them here.

The volume on Resian orthography contains SR forms and the corresponding forms in the major local varieties. The reasons for including the latter were, first, to show in a transparent manner how the SR forms had been established and, second, to allow native speakers to write in one of those varieties in a normalized form, if they so preferred. It was not to be expected that a speaker would master the intricacies of SR right away, whereas the normalized varieties (NVs) could be of immediate use.

The ensuing volumes on morphology followed this setup. They offer a description of SR and of the four NVs, each presented contrastively with respect to SR. The 2005 orthographical dictionary also takes SR forms as the headword, followed by the forms for the NVs. Indexes make it possible to search by one of the NVs.

Because the mayor at the time signaled his interest in the project less than twelve months before election day, the dictionary had to be produced before the morphological description was completed. As a consequence, it does not offer as much morphological information as was originally planned. Resian contains quite a few specific types of alternation, especially vowel gradation, which obscure the relations between the surface forms of a single stem.

3 Problems in writing according to the standard

Because SR differs from any local variety, it is only inevitable that interference may show up in texts written according to the standard; for example:

- (1) *Kors će počnet satemberja litos an će se rivet dan drügi bot maja.* (NM 28/34, 2001: 3)
‘The course will start in September this year and will end in May next year.’

SR forms such as m. acc. sg. *drügi* ‘next’ and gen. sg. *maja* ‘May’, occur alongside the NV (S) forms *litos* ‘this year’ and *rivet* ‘to end’. As proficiency in SR grows, such mixing of varieties becomes less frequent and may disappear altogether.

Another source of spelling errors is the phonetic realization of unstressed vowels. Although the grapheme <ä> occurs in SR forms only when stressed, sometimes it is also used in unstressed syllables; for example, *pomagät* ‘to help’, *plesät* ‘to dance’ (NM 29/27, 2002: 3), 3rd pl. pres. *däržijo* ‘they hold’ (NM 32/24, 2005: 9), and loc. sg. *märzlinu* ‘cold’ (GR 30/3, 2019: 2).

Language change aggravates this problem. Starting with the generation born after the Second World War, final unstressed *-i* and *-ë* tend to merge in San Giorgio, Lipovaz, and Stolvizza, triggering variation in texts written in SR; for example:

- (2) *te rozajanski Ekomuzeo jë naredil dän mali librinčëc* (GR 30/2, 2019: 8)
‘The Resian Ecomuseum has produced a little booklet’
(3) *jë ga naredil te rozajanskë Ekomuzeo* (GR 30/2, 2019: 4)
‘the Resian Ecomuseum produced it’

Another pair of mergers creating spelling problems concerns the high and mid central vowels, /i/ versus /ü/ becoming a single high central vowel, and /ë/ versus /ö/ a single mid central vowel. The first postwar generation maintains the two oppositions rather well, but younger speakers do not make these distinctions anymore, and so one encounters spelling variation such as n. sg. *l-ptcp. spomanilo* (NG 15/1, 2019: 12) / f. sg. *l-ptcp. spomanüla* (NG 15/1, 2019: 9) ‘remembered’, and acc. pl. *butëge* / dat. pl. *butögan* ‘shops’ (GR 30/3, 2019: 2)

A third phonetic change, possibly under the influence of Italian, is voicing of voiceless sibilants followed by a sonorant, likewise triggering spelling variation; for example, m. sg. *l-ptcp. se wgaznul / se wgasnul* (NM 33/8, 2006: 6) ‘spent’, *pozvitë* ‘abroad’, and n. gen. sg. *riznaga* ‘true’ (GR 30/2, 2019: 8)

As long as the project is not completed, uncertainty may arise in non-standardized parts of the grammar. For instance, at present the only source for information on case government by prepositions is the 1992 dialect grammar for San Giorgio. It states that selecting the accusative is independent from semantic considerations of motion versus state, and that the same case can also occur with *iz/z* with an instrumental and comitative meaning. The postwar generation continues to innovate heavily in these matters, leading to the impression that in prepositional phrases the case system is falling apart (Šekli 1999: 134). This development may be reflected in writing; for example:

- (4) *an jë wlizal tu-w isimu progëto* (GR 30/2, 2019: 8)
‘he entered the project’

Here the locative is used for motion, something the prewar generation shunned. The next example goes one step further still because the instrumental is used with the preposition *ta-na* ‘on’:

- (5) *tu-w tet ta-na semi* (GR 30/2, 2019: 6)
 ‘when going on these’

With comitative *ziz/z* the genitive is used in:

- (6) *wkop ziz toga rozajanskaga čirkola Rozajanski dum* (GR 30/3, 2019: 11)
 ‘together with the Resian cultural club Rozajanski Dum’

However, this can also be interpreted as an accusative if animacy is extended to collectives. The last example has a severative *ziz/z* taking the instrumental instead of the genitive:

- (7) *kej ki to jë prawzeto z librinon »Pagine di storia«* (GR 30/3, 2019: 11)
 ‘something that is taken from the book *Pagine di Storia*’

In several respects then, SR differs notably from the language actually spoken by the postwar generation, and therefore the standard can only be mastered by actively studying it.

4 Spread of the standard

The 1994 orthography appeared almost simultaneously with its first application, to wit, on place-name signs. Two things became immediately clear: the thorny question of using <c> for [ts] as opposed to <z> in observance of Italian spelling habits, and the strong preference for writing according to an NV as opposed to SR. For the former matter, Mayor Paletti assured himself of the backing of the author and Roberto Dapit, two young outside specialists that did not happen to be of Slovenian descent (see GR 5/2, 1994: 3) and were therefore allegedly politically neutral. This did not make the problem go away, and the signs were soon vandalized by erasing <c> or replacing it with <z>. For the place names, NV forms were chosen, and so instead of SR *Osojanë* and *Sulbica* they displayed NV (O) *Osoanë* and (S) *Solbica*. These two matters, [ts] = <c> vs. <z> and SR vs. NV, remained important features of the events that followed.

Apart from the signs, using normalized forms in print got off to a slow start, and in the first years Steenwijk and/or Dapit were always involved as consultants, joined by Matej Šekli in 1999: the proposed norm could not be put into practice by the speakers without assistance. The first print work containing stretches of text in NV (Va) is the booklet for the 1996 CD *Šmarnamiša!*, but this was produced by non-Resians and was published in Japan.¹ In the years up to 2000, some books in SR and NV were produced locally, intended as demonstrations of the concept of using normalized forms.² SR forms probably first appeared in print in the Resian calendar for 1998:

- (8) *kolindren – nadeja – pundijak – tarok – srida – čatertäk – petäk – sabota* (1997)
 (9) *kolindrin – nadëja – pundijak – tarok – srida – čatärtak – petak – saböta* (1998)

1 The CD is still available online, so get this collector’s item while you can!

2 These publications are enumerated in Steenwijk (2000: 139, footnote 8).

Some 1997 forms still exhibit phonetic spelling of final unstressed vowels (*kolindren* ‘calendar’, *čatertäk* ‘Thursday’, and *petäk* ‘Friday’), and none have the dieresis (*pikice*) to indicate stressed centralized vowels (*nadeja* ‘Sunday’, *čatertäk* ‘Thursday’, and *sabota* ‘Saturday’).

Since 2000, texts published in NV have continued to outnumber those in SR. This is largely due to their nature, mostly consisting of oral literature and testimonies that are rendered according to the local variety used in the source text. However, also an important new text such as the Resian translation of *Le petit prince* is rendered in NV (Va), the local variety of the main translator.

More telling about the spread of the standard is its use in authored articles in the local and regional press. Here it can be tested whether the standard succeeded or failed in becoming a means of communication instead of merely remaining a goal in itself.

The first author to use SR was the non-native speaker Matej Šekli, in his weekly series in *Novi Matajur* on Resian grammar, »Kotić za dan liwči jazek.« This series ran from October 1999 to June 2001, a time at which Resian authors were still writing in NV. Then, in September and October 2001 editions of *Novi Matajur* (NM 28/34: 3; NM 28/41: 5), Luigia Negro published a paragraph each in SR that accompanied a much longer Italian text on the same subject, followed by her first article exclusively worded in SR in *La Vita Cattolica* (February 2nd, 2002: 26). From then on, she has alternated between SR and NV in her publications.

Another author, Catia Quaglia, uses exclusively NV in her signed publications, but she may also edit texts in SR. All in all, since the first decade of the twenty-first century, four native speakers, either as authors, editors, or translators, have been involved in producing texts in SR: Paola Coss, Angela Di Lenardo, Luigia Negro, and Catia Quaglia, later joined by Virna Di Lenardo. If SR texts are signed by other persons, such texts have in fact been edited by one of the aforementioned writers.

The spread of SR stands in direct connection with the teaching activities of Matej Šekli. Having first presented his »Kotić za dan liwči jazek« on radio, he taught a course on standard Resian orthography and grammar for adults that ran from September to June during 2000/01 and 2001/02. After Šekli, Angela Di Lenardo took over the course for the 2002/03 through 2005/06 seasons. It is hard to underestimate the importance of Šekli’s endeavor: without his teachings as well as his own writings in SR, practical use of the standard by native speakers probably would have been much more limited. In fact, out of the five creators in SR mentioned above, the former four were pupils of Šekli’s, whereas the latter took lessons from Luigia Negro at a later point.

5 The competitor to the standard

Acceptance of SR and NV has never been general, which is mainly expressed by adhering to the equation <z> = [ts], necessitating a different grapheme for [z], for which <ś> was chosen. For instance, SR <zec> ‘hare’ is written <sez>. The most prolific author to adopt this in his writings, which started to appear from 1994 on, is Sergio Chinese. As Dapit (2001: 69) acutely observed: »Certain articles and contributions written using other spelling conventions are also understood as a

negative response to the proposal for a standard regional language.« During the 1999 local elections, the <c> spelling on place-name signs was singled out as a campaign topic used to prove that incumbent Mayor Paletti had a »Slovenianizing« tendency. As a representative for the municipality under Mayor Barbarino, Chinese gave a different direction to local language policy. When the Province of Udine convened a committee for installing bilingual direction signs on its provincial roads in 2004, Chinese blocked the outcome of the committee's recommendations with respect to Resia to prevent NV spelling being used. Toward the end of that year, the Province of Udine distributed flyers to promote bilingualism, for which Chinese had provided the Resian texts. This provoked an open letter of protest by Luigia Negro to Marzio Strassoldo, head of the provincial government, which was co-signed by representatives of various Resian cultural organizations (see also NM 32/4, 2005: 1, 8). Nonetheless, instead of taking a back seat, the Province of Udine continued to support Chinese. After having been elected mayor himself in 2009, one of his first actions was to have this alternative orthography officially adopted. The aim of his reform was »to define Resian spelling for the municipality's acts as follows: the system outlined by Prof. Steenwijk with replacement of the letter *c* with the letter *z*, and of the letter *z* with the letter *ś*« (NG 6/1, 2010: 4).

Thus, an automatic modification of the norms laid out in the original project was introduced, which would theoretically manifest itself as modified standard Resian (SR-M) and as modified normalized local varieties (NV-M). In the following years, the municipality produced several publications in which this modification was put into practice: an exercise book of Resian grammar, a dictionary for elementary school, and texts drawn from oral literature. After substituting the previously installed place-name signs in NV with new ones in NV-M, by the end of 2011 provincial direction signs in NV-M now also appeared, followed by a host of local direction signs and street-name signs.

Since 2011, the use of written Resian has also extended to individual articles in the official municipality information bulletin *Il Giornale di Resia*, a feature that remains present until today. In 2010 a municipality guide had already appeared, a sixteen-page booklet that, apart from the title and colophon, was exclusively worded in Resian. Since 2017, the municipality's website has also contained a section with short notices in Resian. Because the pool of persons that have learned to write in normalized Resian is rather small (see above), familiar names show up as the translators and editors of these texts: Paola Coss, Angela Di Lenardo, and Catia Quaglia.

Mutatis mutandis, one would expect the characteristics of this modified written norm to be the same as those that were previously discussed in Section 3, but this is not the case. Some problems recur more frequently, and additional problems arise.

Interference from one or more local varieties can be so prominent that it becomes difficult to determine which variety a given text has actually been written in, be this SR-M or NV-M. The 2010 booklet may serve as an example: 1) NV-M (G, Lp) *utrök* and *bujë*, but also (SR-M) *otrök* and *bojë* 'child', 'more'; 2) NV-M (Lp) *tu-w Munizipihö* / *Ta-w munizipö* 'in the town hall'; 3) NV-M (O, S) f. acc. sg. *valiko*, but

also (SR-M) f. nom. sg. *vilika* ‘big’; and 4) NV-M (S) loc. sg. *orizi*, *ta-mi ošdë*, m. loc. sg. *isamo*, and *rivet*, but also (SR-M) *Eko-gurica*, *tu-w gösde*, m. loc. sg. *isimo*, and *rivät* ‘square’, ‘in the wood’, ‘this’, ‘to end’. In addition, there are hybrid forms (i.e., neither NV-M nor SR-M), such as m. pl. l-ptcp. *prahajali* ‘came’ and *hodili* ‘went’, as well as *dolg* ‘long’, and *puklizet* ‘to call’.

Some further types of deviation contradict the statement that the spelling reform was restricted to the simple substitution of two graphemes. The use of <ä> for unstressed vowels to bring out phonetic detail has been systematically applied to the local varieties of San Giorgio, Lipovaz, and Prato; compare the following enumeration:

- (10) . . . *ka to so Bilä, Ravanzä, Njüwa, Osoanë, Solbiza ano Učja. So pa druge male vasize ka to so Lipaväz, Križaze, Göst, Liščaze, Šamlin, Tapod Klanzon anu Ladina.*
 ‘. . . such as San Giorgio, Prato, Gniva, Oseacco, Stolvizza, and Ucceä. There are also other small villages such as Lipovaz, Crisacis, Gost, Lischiazze, Samlin, Tapoclanzon, and Ladina.’

The grapheme <ï> now also appears in unstressed position, again for phonetic reasons: *naredit*, *se branit*, *ta-w munizïpiho*, and *rošajanskï*, but also *naredit*, *branit*, *tu-w Munizïpihö*, and *rošajanski/Rošajanskë* ‘to do’, ‘to protect’, ‘in the town hall’, ‘Resian’.

As a result of interference from earlier spelling habits, the grapheme <u> is also used in a consonantal function, alongside <w>: *ulëst*, *usak*, *uśdignan*, and m. sg. l-ptcp. *umuarl* but also (SR-M) *wlëst*, *wsaki*, *wśdignut*, and m. pl. l-ptcp. *wmärlu* ‘to enter’, ‘every’, ‘to lift’, ‘died’.

For final short *-i, the grapheme <ë> may occur, which in Steenwijk’s (1994: 43) vowel correspondence 12 appears neither in SR nor in any NV: *asëk* ‘language’, *Ćanën* ‘Canin’, *ša bët* ‘to be’, *ša tët orë* ‘to go up’, and *dujtët*, ‘to arrive’.

Moreover <ğ>, a grapheme replacing SR <ğ>, alongside the prepalatal voiced plosive [j] also represents the velar voiced plosive [g] occurring in recent loans: m. acc. pl. *friđe* ‘fridge’ and *tu-w Spilimbergi* ‘in Spilimbergo’, but also (SR-M) [j] *gornal* ‘newspaper’, *ogan* ‘opened’, and f. acc. pl. *pagine* ‘pages’.

The explanation for the variation attested is that more than one creator, each from a different village, was involved in the text for the 2010 booklet and that a final edit was not carried out. The hybrid forms arose out of an incomplete understanding of SR.

By and large, the Resian contributions in *Il Giornale di Resia* up to 2019 show a similar type of written language, including further hybrid forms such as acc. pl. *utruke* ‘children’, although <u> in a consonantal function and <ï> for unstressed vowels become rare. When that project started, it was clearly understood that the texts should be written in SR-M, just as the 2010 booklet and the notices on the website were intended to be (for an analysis of the latter, see Steenwijk 2018). In independent publications of oral literature in NV-M, one can expect less variation because the native variety of the narrator serves as a point of departure.

The 2014 publication *Nawüčimö se po näs!* is quite a different matter. In fact, it is the only publication that adheres to the 2009 spelling reform without the additional

deviations enumerated above.³ After two introductions signed by Cristina Buttolo in NV-M (SG) and Sergio Chinese in SR-M, both with relatively few spelling irregularities, the main body follows, consisting of an exposition of chapters of SR-M grammar and four sections with the same material in NV-M, each for a different local variety. This main body is practically free of spelling errors. Although their names are not mentioned anywhere, the main body stems from Šekli's Resian course for adults, which was edited and formatted by Angela Di Lenardo and Catia Quaglia. They also acted as editors of the two introductions.

6 Postscript: The present state of affairs

With the installation of a new mayor in 2019, it was decided to go back to the use of SR in *Il Giornale di Resia* and for event announcements. This change did not last longer than two issues because a fiery attack by Cristina Buttolo (GR 31/1, 2020: 14) warned that this move was illegal now that the official decision made in 2009 was in place. To prevent further »mass protests,« the municipal bulletin reverted to SR-M. In the workflow presently adopted for articles in Resian, authors such as Virna Di Lenardo submit their texts in SR, after which it is the task of the editor to transliterate them into SR-M.

Abbreviations

- G = Gniva (Sln. *Njiva*)
GR = *Il Giornale di Resia*
Lp = Lipovaz (Sln. *Lipovec*)
NG = *Náš glas*
NM = *Novi Matajur*
O = Oseacco (Sln. *Osojane*)
S = Stolvizza (Sln. *Solbica*)
SG = San Giorgio (Sln. *Bila*)
SR = standard Resian
SR-M = standard Resian, modified 2009
NV = normalized local variety
NV-M = normalized local variety, modified 2009
Va = Varcota (Sln. *Varkota*)

Bibliography

- DAPIT, Roberto 2001: Sociolingvistično raziskovanje v Reziji ter odmev tega dela v vzgojno-izobraževalnem sistemu in v družbi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* XLI/1–2. 68–70.
- DE SAINT-EXUPÉRY, Antoine 2021: *Te Mali Prīncip*. Wobračen po rozajanskin od Silvine Paletti anö Malinke Pila. Neckarsteinach: Edition Tintenfass.
- [DI LENARDO, Angela, QUAGLIA, Catia (eds.)], 2010: *Guida ai servizi comunali*. Resia: Rošajanski kumün (Enclosed with *Il Giornale di Resia* XXI/2, 2010).
- [DI LENARDO, Angela, QUAGLIA, Catia (eds.)], 2014: *Nawüčimö se po näs!/Impariamo il resiano!/: gramatika ša utruke*. Resia: Rošajanski kumün.

3 It even silently restores the grapheme <y> for San Giorgio and Stolvizza, eliminated by accident in the 2009 reform.

- STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi (Studies in Slavic and General Linguistics, 18).
- STEENWIJK, Han, 1994: *Ortografia resiana/Tö jošť rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP.
- STEENWIJK, Han, 1999: *Grammatica pratica resiana: il sostantivo*. Padova: CLEUP.
- STEENWIJK, Han, 2000: Ovire pri sprejemanju in širenju rezijanskega pisnega standarda. Metoda Kokole, Vojislav Likar, Peter Weiss (eds.): *Historični seminar 3: zbornik predavanj 1998–2000*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 135–143.
- STEENWIJK, Han, 2005: *Piccolo dizionario ortografico resiano/Mali bisidnik za tö jošť rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP.
- STEENWIJK, Han, 2018: Alcune particolarità del resiano ufficiale. Andreja Žele, Matej Šekli (eds.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 51–60.
- STEENWIJK, Han, 2023: *Grammatica pratica resiana: aggettivo, avverbio, pronomi, numerale, articolo*. Padova: CLEUP.
- ŠEKLI, Matej, 1999: Rezijanščina na koncu 20. stoletja. *Trinkov koledar za leto 2000*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 125–137.
- ŠEKLI, Matej, 2018: Slovenski jezik v Reziji. Andreja Žele, Matej Šekli (eds.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 82–94.
- ZORN, John (executive producer), 1996: *Šmarnamiša! Resia Valley Music: Folk Songs And Dances From North-East Italy*. Tokyo: Hip's Road – Disk Union.

This article greatly benefitted from information provided to me by Sergio Chinese, Angela Di Lenardo, Luigia Negro, Catia Quaglia, and Sandro Quaglia, to all of whom I extend my gratitude.

PRAVOPISENE NAPAKE GOVORCEV SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA: KORPUSNI POGLED

Mojca Stritar Kučuk

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mojca.stritarkucuk@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.327-337

Čeprav je za govorce slovenščine kot neprvega jezika do neke mere pričakovano poznavanje pravopisnih pravil, se večina s tem srečuje posredno ali šele na višjih stopnjah učenja jezika. Prispevek predstavlja analizo treh kategorij pravopisnih napak v korpusu KOST: najpogostejše med njimi so napake črkovanja, sledi jim neustrezna raba velike oz. male začetnice, najmanj pa je neustreznega zapisa besed skupaj, narazen oz. z vezajem.

slovenščina kot drugi in tuji jezik, korpus usvajanja drugega in tujega jezika, napake črkovanja, neustrezna raba velike oz. male začetnice, neustrezen zapis skupaj oz. narazen

Although speakers of Slovenian as a FL/L2 are expected to know Slovenian orthographic rules to some extent, these are mostly presented indirectly to them or only at higher levels of language learning. This article analyzes three categories of orthographic errors in the KOST corpus. The most common of these are spelling errors, followed by inappropriate capitalization of words and inappropriately joined or divided words.

Slovenian as a second and foreign language, learner corpus, spelling errors, capitalization errors, inappropriately joined or divided words

1 Uvod

Z vprašanji slovenskega pravopisa se govorci¹ slovenščine kot neprvega jezika srečajo ob samem začetku usvajanja slovenščine, saj začetniki že v uvodnih urah učenja spoznajo osnovni izgovor slovenskih črk (prim. npr. 1. enoto v učbenikih Jerman idr. 2023; Markovič idr. 2023; Petric Lasnik idr. 2023). Po drugi strani pa jim je večina nadaljnjih pravopisnih vsebin predstavljena prek obravnave drugih jezikovnih tem (Pirih Svetina 2021: 158). Dejansko so sistematično vključene samo v delovna zvezka učnih kompletov za izpopolnjevalce *Slovenska beseda v živo 3a* (Markovič idr. 2011) in *3b* (Markovič idr. 2018). To še ne pomeni, da se od govorcev slovenščine kot neprvega jezika ne zahteva vsaj določena mera pravopisne ustreznosti. Pravopisna zmožnost, ki se nanaša na »sposobnost prepisovanja, pravilnega zapisa, na pravilnost oblikovanja besedila ter pravilne rabe ločil« (Dodatek k SEJU 2023: 131), je v *Skupnem evropskem jezikovnem okviru* natančneje razdelana v lestvici za ocenjevanje pravopisnega nadzora (SEJO 2011: 143). Vključena je tudi v program

1 V prispevku moško obliko uporabljam za katerikoli spol.

Slovenščina kot drugi in tuji jezik (2020), pri čemer pa se od govorcev slovenščine kot neprvega jezika vendarle ne zahteva, da dosegajo standarde domačih govorcev slovenščine. Pri govoricah na višji ravni so denimo dopuščene »nekatero manjše (slovnične in pravopisne) pomanjkljivosti« (prav tam: 50), na ravni odličnosti pa so »težko opazne« (prav tam: 55).

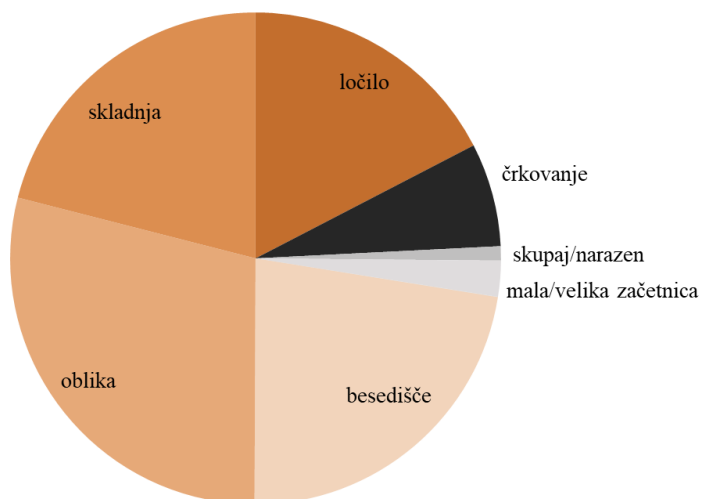
Namen pričujočega prispevka je na osnovi gradiva iz korpusa slovenščine kot tujega jezika KOST prepoznati in opisati pravopisna vprašanja, s katerimi imajo govorniki slovenščine kot neprvega jezika največ težav. S tem želim dopolniti starejše, pretežno na južnoslovanske govorce slovenščine osredotočene objave, ki so bile pripravljene na osnovi izkušenj avtorjev (prim. Šek 2021), anket (prim. Ulčnik, Nikolovski 2020) oz. priložnostno zbranih manjših korpusov (Požgaj Hadži, Ferbežar 2005; Balažič Bulc 2004). Prednost korpusnega gradiva je, da je do neke mere neizzvano – vsaj v tem smislu, da njegovi tvorci pri tvorjenju niso bili eksplicitno osredotočeni na pravopis. Po drugi strani je precej v korpus vključenih besedil nastalo brez zunanjega nadzora nad okoliščinami tvorjenja (Stritar Kučuk 2022: 327), zato je možno, da so si tvorci pomagali z jezikovnimi orodji, ki lahko vplivajo na pravopisno ustreznost.

2 Analiza

Analiza je potekala na gradivu iz pisnega korpusa slovenščine kot tujega jezika KOST,² ki trenutno obsega več kot 1,5 milijona pojavnih in vključuje besedila vsaj srednješolsko izobraženih tujih govorcev. Večinoma prihajajo z govornega območja južnoslovanskih jezikov, večji pa so še deleži tistih, za katere je prvi jezik angleščina, italijanščina, nemščina, nizozemščina, poljščina, španščina, ruščina ali ukrajinščina (prim. Stritar Kučuk 2022). Na približno četrtini besedil v korpusu KOST so označene jezikovne napake. Ena od štirih osnovnih kategorij napak so napake zapisa (Stritar Kučuk 2023: 7–8), pri katerih gre za pisno podobo besedila oz. pravopisna vprašanja in predstavljajo več kot četrtino vseh označenih napak (Graf 1). Napake zapisa so razdeljene še na nekaj podtipov. Med njimi so najpogostejše napake ločil, ki jim je namenjen poseben prispevek v tem zborniku (Stritar Kučuk, Pisek, Šter), tu pa se bom osredotočila na tri podtipove napak zapisa: napake črkovanja, neustrezno rabo velike oz. male začetnice ter neustrezen zapis skupaj oz. narazen. Napake krajšav kot peti podtip napak zapisa se v korpusu KOST pojavijo samo desetkrat, zato jih v analizo nisem vključila.

Za vsakega od treh obravnavanih podtipov napak sem iz korpusa KOST izvozila vse primere napak. V programu Microsoft Excel sem jih nato ročno pregledala in jim pripisala dodatne oznake glede na formalno podobo napake. Pri vseh treh podtipih napak zapisa sem nato bolj kvalitativno označila specifični jezikovni problem. V zadnji fazi analize pa sem primere spet združila v širše kategorije, ki omogočajo delno kvantifikacijo in s tem lažje predstavljanje rezultatov.

2 Prim. <https://kost.cjvt.si/>.

Graf 1: Osnovni tipi napak po pogostnosti v korpusu KOST; napake zapisa so razdelane na podtype.

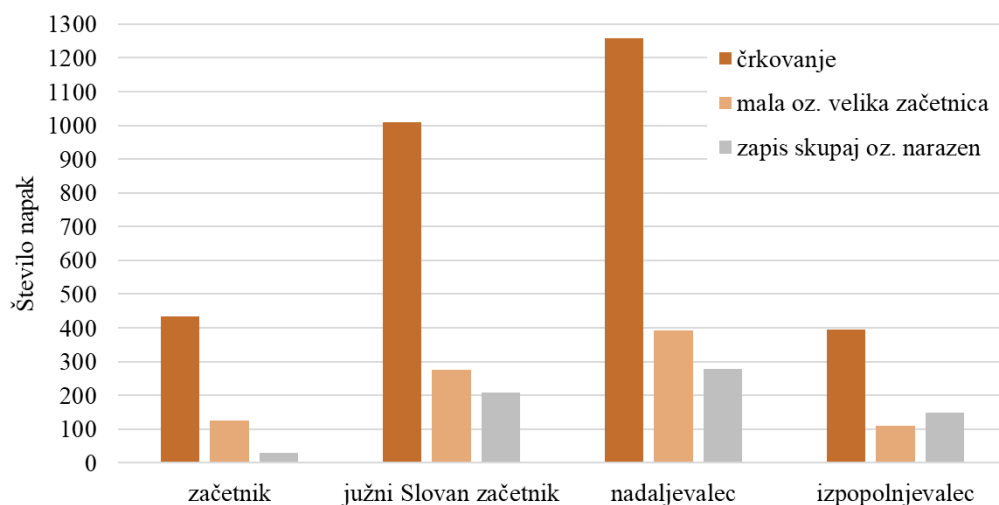
3 Rezultati

Po odstranitvi nerelevantnih oz. neustrezno označenih primerov so končne številke napak nekoliko nižje kot v različici korpusa KOST v spletnem konkordančniku. Za analizo je bilo relevantnih 2962 napak črkovanja, 902 primera neustrezne rabe velike oz. male začetnice in 414 primerov neustreznega zapisa skupaj oz. narazen. Podrobneje so posamezni tipi teh napak predstavljeni v nadaljevanju, osredotočimo pa se še na stopnje jezikovne zmožnosti tvorcev. V korpusu KOST je največ besedil južnoslovanskih začetnikov, sledijo deleži nadaljevalcev, izpopolnjevalcev in začetnikov (prim. Stritar Kučuk 2022). Pričakovali bi, da bo to razmerje ohranjeno tudi pri pravopisnih napakah (prim. Ulčnik, Nikolovski 2020: 287), vendar so v vseh treh kategorijah največ napak naredili nadaljevalci (Graf 2), samo pri izpopolnjevalcih pa je več napak zapisa skupaj oz. narazen kot napak velike oz. male začetnice, predvidoma zaradi rabe kompleksnejših, sestavljenih besed.

3.1 Napake črkovanja

Napake črkovanja, povezane z realizacijo zapisa slovenskih fonemov oz. z ustrezno črkovno podobo besed,³ so bile pri raziskovanju slovenščine kot neprvega jezika deležne največ pozornosti (prim. Ulčnik, Nikolovski 2022) in so bile v korpusu KOST najpogostejše med pregledanimi podtipi pravopisnih napak. Delajo jih govorniki vseh jezikov. Izrazito največ, več kot 470, so jih naredili govorniki srbsčine. Sledijo jim govorniki makedonščine (ok. 300), bosanščine in ruščine (več kot 250).

3 Ta tip napak se precej prekriva z drugimi kategorijami (prim. Može 2012: 51), zato so klasifikacije problemov v drugih analizah lahko drugačne (prim. rabo -o namesto -l v preteklem deležniku moškega spola v Požgaj Hadži, Ferbežar 2005 in Balažic Bulc 2004).

Graf 2: Razmerje med tipi pravopisnih napak in jezikovno zmožnostjo tvorcev.

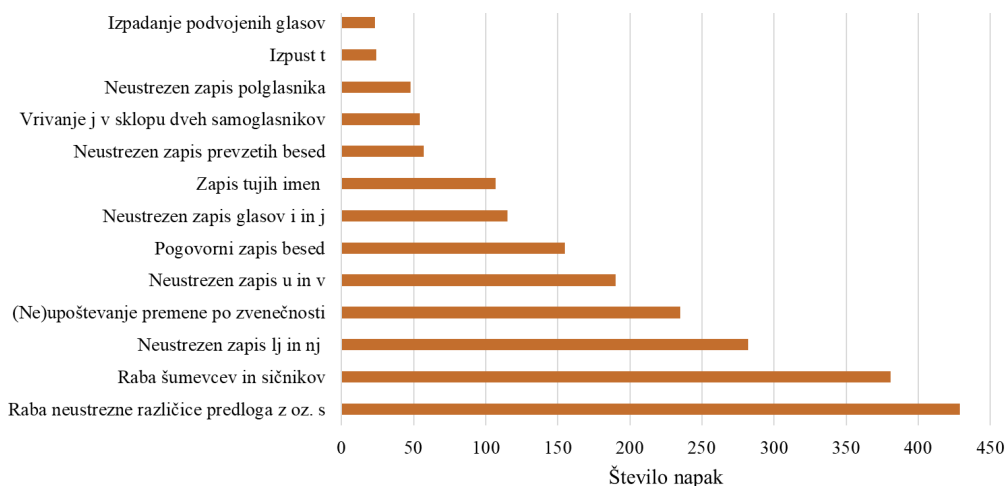
Največji del, torej slaba petina napak črkovanja (559), je v jezikoslovnem smislu manj zanimiv, saj zanj lahko s precejšnjo gotovostjo sklepam, da so posledica nepozornosti pri pisanju, bodisi na roko bodisi na računalnik: črke manjkajo (v *Soveniji*),⁴ so dodane (*rekreativnimi šport*) ali pa zamešane (*sva se odpeljlaa*), včasih je dodan oz. ponovljen celoten zlog (*razumumemo*). Tudi neustrezna naglasna znamenja (11 primerov, npr. nepotrebni ostrivec v primeru *človeške célice*) so verjetno posledica napake pri tipkanju.

Kot bolj sistemska pa lahko izpostavim vprašanja, predstavljena na Grafu 3. Najpogostejša je neustrezna raba predloga *z oz. s* (*s drugimi prijatelji*). Sledijo ji težave z rabo šumevcev, ki je verjetno po eni strani velikokrat posledica nepozornosti pri digitalnem načinu pisanja (Kranjc 2023: 17–18), po drugi strani pa je v mnogih primerih izpuščena npr. zgolj strešica na eni besedi v stavku (*vse vrste doživetij, ob cesti do Portoroza*). Tvorci uporabljajo šumevec namesto sičnika (*žvečer*) ali obratno (*božic*), težave imajo s sklopom *šč* (*slovenšine, praščiče*), pa tudi z zamenjevanjem *č* in *š* (*všasih*) ter *č* in *ž* (*zažel*).

Glavnina težav govorcev slovenščine kot neprvega jezika pri zapisu pa je verjetno posledica morfonološkega pravopisnega principa (Unuk 2009: 35). Težave s sklopoma *lj* in *nj* se lahko realizirajo v različnih oblikah. Beseda *Ljubljana* je v korpusu KOST zapisana tudi *Ljubjana, Ljublana, Ljubliana, Ljubljana, Ljubljana, v Ljublani*. Črka *j* se vriva v besede, kjer je v slovenščini niti ne izgovarjamo (*računalnjik*). Neustrezen zapis glasov zaradi neupoštevanja premene po zvonečnosti (*dogotki* nam. *dogodki, iskušnje* nam. *izkušnje, angleš* nam. *Anglež, jas* namesto *jaz*) je problem za govorce vseh jezikov. Pri četrtini primerov neustreznega zapisa *u* in *v* gre za predlog *v* (*u Ljublani*). Med govorce, ki slovenščino očitno usvajajo tudi iz okolja, je pogost

4 Vsi primeri so iz korpusa KOST. Prepisani so v izvorni obliki. Morebitne poudarke sem naredila avtorica tega prispevka.

fonetični zapis besed (*tut* ali *tud* nam. *tudi*, *blo* nam. *bilo*, *tuki* nam. *tukaj*, *drugač* nam. *drugače*). Razmeroma pogosta težava govorcev slovenščine kot neprvega jezika pa je še zapis *i* in *j*. Pri tem izpuščajo *i* (*Italja*) ali *j* (*tretina*), na mesta, kjer jih v standardni slovenščini ni, vstavljajo *i* (*piščancijo hrano*) ali *j* (*mladji*) ter pišejo *i* namesto *j* (*pogovariamo*) ali obratno (*funkcionirati*). Pri zapisu tujih imen se pojavlja podomačeni zapis namesto tujega (*Ridli Skot* nam. *Ridley Scott*) ali obratno (*Paris* nam. *Pariz*). Zapisovalne težave so pogoste pri besedah, ki jih tvorci dojemajo kot prevzete oz. tujega izvora (*corona* nam. *korona*). Še dva pričakovana pravopisna problema v zvezi s slovenskim črkovanjem sta vrivanje oz. izpust črke *j* v zevu oz. sklopu dveh samoglasnikov (*karijera* nam. *kariera*, *violičen* nam. *vijoličen*) in vrivanje ali izpust črke *e* pri zapisu polglasnika (*magisterski* nam. *magistrski*, *semestr* nam. *semester*). V nekaterih besedah tvorci izpuščajo črko *t* (*korisne* nam. *koristne*). Nekajkrat se pojavijo tudi težave v besedah, ki imajo podvojene enake črke (*štiriindvajset* nam. *štiriindvajset*, *oodih* nam. *oddih*).

Graf 3: Najpogostejši jezikovni problemi, povezani z neustreznim črkovanjem v korpusu KOST.

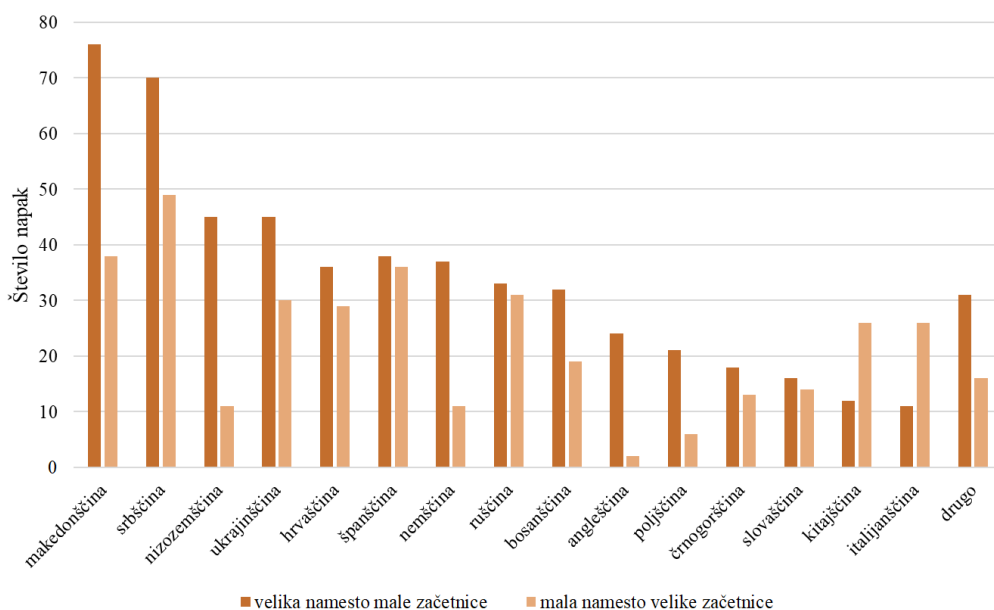
Med problemi, ki se v korpusu KOST pojavijo z 20 primeri ali manj, so še raba neslovenskih črk (*božič*, *myslim*), zamenjevanje *m* in *n* (*hrama*), *b* in *v* (*uporavljam*), vstavljanje odvečnih *m* (*oktombra*), *n* (*Instanbul*) ali *a* (*amapak*), izpust *m* (*pomebno*) ali *n* (*na konferenci*), zapis *ie* namesto *i* (*veliko treniera*).⁵

5 Med napake črkovanja sodi tudi neustrezen zapis števil in datumov (*01. 01. 2022* nam. *1. 1. 2022*) ter števnikov v odvisnih sklonih (*od 66h skladišč* nam. *iz 66 skladišč*). Ker pri tem ne gre zgolj za zapis glasov, sem jih izpustila iz tu predstavljene analize.

3.2 Neustrezna raba velike oz. male začetnice

Neustrezna raba velike oz. male začetnice je tipično pravopisni problem, ki v primerjavi z napakami črkovanja manj vpliva na razumljivost besedila in je pri učenju slovenščine zelo v ozadju – ne nazadnje ni vključen v nobeno obstoječe učno gradivo.

Po formalni plati je v skoraj dveh tretjinah primerov tvorec neustrezno uporabil veliko namesto male začetnice, v dobri tretjini primerov pa obratno. Pregled teh napak glede na prvi jezik tvorcev (Graf 4)⁶ pa pokaže, da južni Slovani in večina drugih govorcev večkrat zapisujejo veliko namesto male začetnice, govorniki španščine, ruščine in slovaščine precej izenačeno delajo obe vrsti napak, medtem ko govorniki kitajščine in italijanščine izrazito pogosteje uporabljajo malo namesto velike začetnice. Upoštevati moramo, da vzorci besedil za nekatere jezike niso dovolj veliki, da bi na njihovi osnovi lahko posploševali brez natančnejše analize.

Graf 4: Napake velike oz. male začetnice glede na prvi jezik tvorcev.

3.2.1 Neustrezna raba velike namesto male začetnice

Vsaj desetina primerov neustrezne rabe velike namesto male začetnice v korpusu KOST se pojavi le nekajkrat in pri posameznem govorniku, zato lahko predvidevam, da gre za lapsuse ali nesistemske težave, kar je v zanimivem nasprotju z domačimi govorniki slovenščine (Može 2012: 48). Tisti problemi, ki se v korpusu KOST večkrat ponovijo, so prikazani v Tabeli 1.

⁶ Med jeziki, zajetimi v kategoriji *drugo*, so še bolgarščina, češčina, francoščina, igbo, indonezijsščina, kirgiščina, korejščina, madžarščina, portugalsščina, romunščina, slovenščina in turščina.

Jezikovni problem: neustrezen zapis ...	Primer ⁷	Št. pojavitev
Vrstni pridevnik na <i>-ski</i> oz. <i>-ški</i>	v <i>Dunajsko zimo</i>	63
Zemljepisna imena, deli naselij ipd.	v <i>Črni Gori, na Prelaz Vršič, na Štepanjskom Naselju</i>	53
Jeziki	<i>malo Slovensko</i>	44
Prazniki	<i>za Novo leto</i>	37
Imena fakultet ali šol	<i>na Fkulteti za Računalništvo in Informatiko</i>	34
Raba za vejico, ki zaključuje nagovor v pismu	<i>Spoštovani kolegi in profesorica, Pišem vam iz, ne tako sončne, Ljubljane.</i>	33
Prireditve, zgodovinski dogodki ali obdobja	<i>po Druge Svetovne Vojne</i>	23
Imena podjetij ali ustanov	<i>na Veleposlaništvu Slovenije, uslužbenci Evropske Komisije</i>	23
Meseci	<i>od Septembra do Novembra</i>	20
Študijske smeri ali šolski predmeti	<i>študirati Kemijo</i>	16
Raba za dvopičjem ali oklepajem	<i>imam štiri elektronske naslove: Enega za službo, drugega za univerzo</i>	12
Dnevi	<i>v Nedeljo</i>	10
Avtomobilske in druge blagovne znamke	<i>vozijo Vespo</i>	10

Tabela 1: Jezikovni problemi, povezani z neustrezno rabo velike namesto male začetnice v korpusu KOST.

3.2.2 Neustrezna raba male namesto velike začetnice

Obratni tip težav je precej redkejši (Tabela 2). Tudi tu gre v veliki meri za individualne probleme, pri katerih je mogoče predvidevati, da gre za lapsuse, ali pa je težko iskati skupne točke med njimi. To lahko ugotovim že za neustrezen zapis prve besede v povedi z malo začetnico, ki se v korpusu KOST pojavi 64-krat: ker ima večina sodelujočih tvorcev vsaj srednješolsko izobrazbo, je do tega verjetno prišlo zaradi nepozornosti pri pisanju in ne zaradi pomanjkljive jezikovne zmožnosti.

7 Neustrezno zapisana črka je odebeljena. V primerih so ohranjene tudi morebitne druge napake.

Jezikovni problem: neustrezen zapis ...	Primer	Št. pojavitev
Pripadniki narodnosti	<i>veliko prijateljev makedoncev, bošnjakov, slovencev, črnogorcev in srbov</i>	79
Države	<i>v sovjetski zvezi</i>	38
Druga zemljepisna imena	<i>na jugu jadranskega morja</i>	34
Imena fakultet	<i>Študiram violončelo na akademiji za glasbo v Ljubljani.</i>	19
Imena drugih podjetij in ustanov	<i>Zdaj sem vsak dan v centralni tehniški knjižnici</i>	13
Naslovi filmov, knjig, glasbenih skupin in raznih umetniških stvaritev	<i>v seriji mama, poslušam depeche mode</i>	13

Tabela 2: Jezikovni problemi, povezani z neustrezno rabo male namesto velike začetnice v korpusu KOST.

3.3 Neustrezen zapis skupaj, narazen oz. z vezajem

Tudi napake zapisa besed skupaj oz. narazen so v veliki meri vezane na formalno plat jezika in nimajo večjega vpliva na razumljivost besedil. Po zunanji podobi tvorci v skoraj polovici primerov besedo, ki bi morala biti zapisana skupaj, pišejo narazen (196 napak), malo manjši delež napak tega tipa je obratnih (167 napak). Izmed teh sem iz nadaljnje analize izločila 31 primerov, pri katerih gre za očiten lapsus (*mi jepomagalo duševno*). Pri 48 napakah gre za neustrezno rabo vezaja, največkrat v povezavi s pregibanjem prevzetih besed (*v nevarni svet Facebook-a*). Nekajkrat se vezaj pojavi pri pisanju samostalniških besednih zvez (*v Sankt-Peterburgu*). Za razliko od napak velike oz. male začetnice, pri katerih gre v veliki meri za individualne težave, pa se zdi, da je večina neustreznih primerov zapisa skupaj oz. sistemske narave.

3.3.1 Neustrezen zapis narazen namesto skupaj

Iz Tabele 3 je razvidno, da imajo govorci slovenščine kot neprvega jezika pri besedah, ki jih pišejo narazen namesto skupaj, največ težav, ko prvi del besede razumejo kot predlog (*do poldne* nam. *dopoldne*, *k malu* nam. *kmalu*). Pri nekaterih od teh besed je v določenih kontekstih dejansko mogoč tudi zapis narazen (*potem*, *zato*). Takšno razumevanje besed kot predložnih zvez se prenaša tudi na nekatere nezložene veznike (*am pak* nam. *ampak*). Sorodna težava so sklopljeni členki (*za res* nam. *zares*, *vse eno* nam. *vseeno*), tuji govorci pa imajo pogosto težave še z zapisom naveznih oblik osebnih zaimkov (prim. Požgaj Hadži, Ferbežar 2005: 141).

Jezikovni problem	Primer	Št. pojavitev
Zapis nekaterih sestavljenih prislovov, predlogov in veznikov	<i>Za radi tega</i>	43
Zapis naveznih oblik osebnih zaimkov	<i>službo za me</i>	36
Zapis prislovov s <i>krat</i>	<i>en krat na teden</i>	25
Zapis zanikanega glagola <i>biti</i>	<i>ni so dolgočasne</i>	18
Zapis členkov	<i>prav za prav</i>	16

Tabela 3: Jezikovni problemi, povezani z neustreznim zapisom besed narazen namesto skupaj v korpusu KOST.

Redkeje se v KOST-u pojavijo še težave pri zapisu tvorjenih pridevnikov (*južno ameriškem* nam. *južnoameriškem*), zanikanih pridevnikov oz. prislovov, nekaterih sodobnih oz. tujih imen, ki ne sledijo ustaljenim pravilom slovenskega pravopisa (*Power Point* nam. *PowerPoint*), glavnih ali vrstilnih števnikov (*štiri deset* nam. *štirideset*), tvorjenih samostalnikov (*trideset letniki* nam. *tridesetletniki*), stopnjevanih oblik pridevnika ali prislova (*naj pogostejši* nam. *najpogostejši*). 14 primerov pa so tvorci pisali narazen namesto z vezajem: sestavljenke s številko ali krajšavo v prvem delu (*5 krat* nam. *5-krat*) in priredno zložene pridevnike (*črno bela* nam. *črno-bela*).

3.3.2 Neustrezen zapis skupaj namesto narazen

Obratni tip težav, torej neustrezen zapis skupaj namesto narazen, je nekoliko redkejši (Tabela 4). Prednjači zapis predloga skupaj z besedo, ki mu sledi (*naprimer* nam. *na primer*). Bistveno manj je primerov, v katerih je nikalnica pisana skupaj z glagolom v sedanjiku, kar je sicer najpogostejši problem pri domačih govorcih slovenščine (Može 2012: 50).

Jezikovni problem	Primer	Št. pojavitev
Zapis predloga	<i>Bolj mi ustreza učenje vživo</i>	62
Zapis zanikanega glagola	<i>Nevem, zakaj me to toliko presenetilo.</i>	22
Zapis merske enote stično s številko	<i>Visok je 215cm in ima 115kg.</i>	18

Tabela 4: Jezikovni problemi, povezani z neustreznim zapisom besed skupaj namesto narazen v korpusu KOST.

V nekaj primerih so skupaj neustrezno pisane še zveze s *čim* (*čimprej* nam. *čim prej*), *vsak dan* in *novo leto*.

4 Zaključek

Moja analiza pisne produkcije govorcev slovenščine kot neprvega jezika iz korpusa KOST je pokazala, da se tudi oni soočajo s pravopisnimi težavami: najbolj pri zapisu slovenskih glasov, kjer je vrsta problemov v veliki meri odvisna od prvega jezika učečega se. Precej sistemskih problemov imajo pri zapisu besed skupaj oz. narazen, medtem ko je težav z rabo velike oz. male začetnice sicer več, a se zdi, da so bolj

nesistemske. Zanimivo splošno opažanje je, da pojavitev napake ni nujno povezana s primanjkljajem v tvorčevi jezikovni zmožnosti, pač pa lahko kaže samo na njegov slab nadzor nad pisanjem. Pri vseh pregledanih tipih napak se je zgodilo, da je tvorec v isti povedi napako naredil in hkrati ne. Tako je npr. z zapisom zanikanega glagola v naslednjem primeru: *Sem visok ni sem suh, ampak nisem ni debel*.

Omeniti moram omejitve same korpusne metode: nekateri tipični problemi, ki jih omenja strokovna literatura, so se v korpusu KOST pojavili le nekajkrat ali pa sploh ne. Zamenjevanje črk *h* in *j*, ki bi ga lahko pričakovali pri govorcih španščine, je denimo v korpusu zelo redko, saj se pojavi trikrat (*včasij* nam. *včasih*). To nikakor ne pomeni, da ti problemi za govorce slovenščine kot neprvega jezika niso relevantni. Na treh četrtinah gradiva iz korpusa KOST jezikovne napake niso označene in to gradivo ni bilo vključeno v analizo. Morda se tovrstne napake niso pojavile tudi zaradi specifičnih tem pisanja ali pa zaradi dejstva, da so tvorca v KOST vključenih besedil predvidoma sorazmerno dobro pisмени v svojem jeziku (prim. Ulčnik, Nikolovski 2022: 288). Analiza korpusnega gradiva drugačne populacije bi verjetno prinesla drugačne rezultate.

Kako te ugotovitve aplicirati v praksi? Ker se pravopisna ustreznost predvsem na višjih ravneh jezikovne zmožnosti do neke mere zahteva od učečih se, bi kazalo tovrstne vsebine nekoliko bolj vključiti v učna gradiva in pedagoški proces, seveda z zavedanjem potreb ciljne publike (prim. Piriš Svetina 2021: 160) in dejstva, da morajo prednost vendarle imeti vidiki jezikovne zmožnosti, ki so primarnjši za uspešno sporazumevanje. S korpusnim gradivom bi bilo smiselno dopolniti tudi črkovalnike in sorodne računalniške programe (Leacock idr. 2015), ki, kadar so zasnovani samo na gradivu domačih govorcev, na gradivu učečih se večinoma ne delujejo dobro (prim. Bexte idr. 2022).

Literatura

- BALAŽIČ BULC, Tatjana, 2004: Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov: na primeru slovenščine in srbohrvaščine. *Jezik in slovstvo* XLIX/3–4. 77–89.
- BEXTE, Marie, LAARMANN-QUANTE, Ronja, HORBACH, Andrea, ZESCH, Torsten, 2022: LESPELL – A Multi-Lingual Benchmark Corpus of Spelling Errors to Develop Spellchecking Methods for Learner Language. Nicoletta Calzolari, Frédéric Béchet, Philippe Blache, Khalid Choukri, Christopher Cieri, Thierry Declerck, Sara Goggi, Hitoshi Isahara, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Hélène Mazo, Jan Odič, Stelios Piperidis (ur.): *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*. Marseille: European Language Resources Association. 697–706.
- Dodatek k SEJU = Svet Evrope, 2023: *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje – dodatek*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. www.zrss.si/pdf/SEJO.pdf (dostop april 2024).
- JERMAN, Tanja, PISEK, Staša, STRAJNAR, Anja, 2023: *Slovenščina ekspres 1: učbenik za začetnike na tečajih slovenščine kot drugega in tujega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- KRANJC, Simona, 2023: Od medmrežnih pogovorov do ChatGPT-ja. Jerca Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi)*. 59. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 11–20.
- LEACOCK, Claudia, CHODOROW, Martin, TETREAULT, Joel, 2015: Automatic Grammar- and Spell-Checking for Language Learners. Sylviane Granger, Gaëtanelle Gilquin, Fanny Meunier (ur.): *The Cambridge Handbook of Learner Corpus Research*. Cambridge: Cambridge University Press. 567–586.

- MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2011: *Slovenska beseda v živo 3a: delovni zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2018: *Slovenska beseda v živo 3b: delovni zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MARKOVIČ, Andreja, STRITAR, Mojca, JERMAN, Tanja, PISEK, Staša, 2023: *Slovenska beseda v živo 1a: učbenik za začetni tečaj slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- MOŽE, Sara, 2012: Napake zapisa. Iztok Kosem, Mojca Stritar, Sara Može, Ana Zwitter Vitez, Špela Arhar Holdt, Tadeja Rozman: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- PETRIC LASNIK, Ivana, PIRIH SVETINA, Nataša, PONIKVAR, Andreja, 2023: *A, B, C ... gremo: učbenik za začetnike na kratkih tečajih slovenščine kot drugega ali tujega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2021: Od kod do kod slovenščina?: pravorečna in pravopisna vprašanja pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika. *Jezik in slovstvo* LXVI/2–3. 157–165.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, FERBEŽAR, Ina, 2005: Tekst između slovenskog i srpskog jezika: tipične pisane pogreške na ispitima iz znanja slovenskog kao drugog jezika. *Prilozi proučavanju jezika* XXXVI. 137–146.
- SEJO = *Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva.
- Slovenščina kot drugi in tuji jezik: izobraževalni program za odrasle*, 2020. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://centerslo.si/knjige/ucbeniki-in-prirocniki/prirocniki-in-ucno-gradivo/slovenscina-kot-drugi-in-tuji-jezik/> (dostop april 2024).
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2022: KOST med korpusi usvajanja tujega jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 323–334.
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2023: *Priročnik za označevanje napak*. <https://www.cjvt.si/korpus-kost/wp-content/uploads/sites/24/2023/10/Prirocnik-za-oznacevanje-napak-v-KOST-u-2023-10-17.pdf> (dostop 26. 10. 2023).
- ŠEK, Polonca, 2021: Razvijanje pravopisne zmožnosti pri učencih in učenkah, ki jim je slovenščina drugi ali tuji jezik. Dragica Haramija, Simona Pulko (ur.): *Pogledi na slovenščino kot neprvi jezik v zgodnjem izobraževanju*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 171–193.
- ULČNIK, Natalija, NIKOLOVSKI, Gjoko, 2022: Zapisovalne težave govork in govorcev južnoslovanskih jezikov pri učenju slovenščine. Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes (ur.): *Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraževanju*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 273–290.
- UNUK, Drago, 2009: Pravopisna načela v slovenskem pravopisu. *Revija za elementarno izobraževanje* II/4. 27–36.

»PO OBČUTKU«: KORPUSNI POGLED NA VEJICO IN GOVORCE SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA

Mojca Stritar Kučuk

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mojca.stritarkucuk@ff.uni-lj.si

Staša Pisek

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Stasa.Pisek@ff.uni-lj.si

Helena Šter

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
Helena.Ster@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.339-347

Stavi vejic se pri sistematičnem učenju slovenščine kot neprvega jezika praviloma ne namenja pozornosti, toda za učeče se je težavna. V korpusu KOST je to najpogostejši tip napake. V prispevku predstavljamo najpogostejše jezikovne probleme, povezane z manjkajočimi in odvečnimi vejicami v gradivu korpusa KOST, v zaključnem delu pa analiziramo nekaj izstopajočih problemov pri govorcih štirih izbranih prvih jezikov, pri čemer ugotavljamo, da napake niso samo posledica jezikovnega prenosa iz prvega jezika.

korpus usvajanja tujega jezika, slovenščina kot drugi in tuji jezik, pravopis, vejica, analiza napak

In systematic learning of Slovenian as a non-native language, attention is usually not paid to the use of commas. Nonetheless, this is problematic for learners. In the KOST corpus, this is the most frequent error category. This article presents the most common linguistic problems related to missing and redundant commas in KOST. The final part analyzes some of the problems for speakers of four selected first languages, noting that the errors are not only the result of linguistic transfer from these first languages.

learner corpus, Slovenian as a second and foreign language, orthography, comma, error analysis

1 Uvod

Stava vejice je za domače govorce slovenščine »še vedno in z naskokom najbolj problematična normativna zadrega« (Popič, Fišer 2015: 609), ki ji je v organiziranem šolskem učenju posvečene veliko pozornosti. Pri govorcih¹ slovenščine kot neprvega jezika pa je glede slednjega popolnoma drugače, saj se večinoma s pravili za postavljanje

1 V prispevku možko obliko uporabljamo za katerikoli spol.

vejice srečajo šele na razmeroma visokih stopnjah organiziranega učenja jezika. Od pregledanih učnih gradiv, ki se trenutno najbolj uporabljajo pri poučevanju odraslih, je poglavje o tem vključeno samo v učni komplet za izpopolnjevalce *Slovenska beseda v živo 3a* (Markovič idr. 2011a; Markovič idr. 2011b). Tudi v programu *Slovenščina kot drugi in tuji jezik* (2020) je postavljanje ločil zelo v ozadju; celo na višji ravni se dopušča »nekatero manjše (slovnične in pravopisne) pomanjkljivosti« (prav tam: 50). Te vsebine so torej prepuščene presoji in obravnavi učiteljev (Pirih Svetina 2021: 158). Posledično se zdi, da se učeči se zanašajo na »svoj občutek«, kot radi utemeljijo, ali na prenos pravil iz svojega prvega jezika (prim. Furlan 2015), pri čemer se slej ko prej izkaže, da so vejice neke vrste »lažni prijatelj« (Ožbot 2009: 32).

Vendarle pa vejica »igra pomembno vlogo pri pisanju v slovenščini, ne glede na to, za kakšen kontekst gre« (Popič, Fišer 2015: 617). Tudi ob analizi korpusa KOST pogostnost pojavljanja napak ločil dovolj zbode v oči, da vzbudi raziskovalno pozornost. Gre za najpogostejši podtip napak od obstoječih 23 podtipov, takšno oznako ima 17 % vseh označenih napak. V tem prispevku torej želimo predstaviti težave s postavljanjem vejice na osnovi gradiva iz korpusa KOST, in s tem dopolniti starejše, pretežno na južnoslovanske govorce slovenščine osredotočene objave, pripravljene na osnovi priložnostno zbranih manjših korpusov (Požgaj Hadži, Ferbežar 2005; Balažic Bulc 2004).

2 Analiza

Analiza je potekala na gradivu iz pisnega, več kot 1,5-milijonskega korpusa slovenščine kot tujega jezika KOST.² Tvorci vanj vključenih besedil so večinoma vsaj srednješolsko izobraženi in v največji meri prihajajo z južnoslovanskega govornega območja, med ostalimi pogosto zastopanimi prvimi jeziki pa so angleščina, italijanščina, nemščina, nizozemščina, poljščina, španščina, ruščina ali ukrajinščina (prim. Stritar Kučuk 2022). Na približno četrtini besedil v KOST-u so označene jezikovne napake. Ena od štirih osnovnih kategorij napak so napake zapisa, več kot polovico teh napak pa predstavljajo napake ločil.

Vse primere napak ločil, torej 7935 napak, smo iz korpusa KOST izvozile v program Microsoft Excel. Najzamudnejša faza analize je bil ročni pregled vseh primerov, pri čemer smo izločile nekaj primerov z neustreznimi oznakami in tiste, ki se niso nanašali na vejico, pač pa na druga ločila. Preostalim primerom smo pripisale dodatne oznake glede na formalno podobo napake (ali vejica manjka ali je odveč ali pa gre za rabo neustreznega ločila) in jim kvalitativno označile še specifični jezikovni problem (ali gre za vejico pred odvisnikom, med priredno zloženimi stavčnimi členi ipd.). V zadnji fazi analize smo zaradi lažje kvantifikacije primere spet združile v širše kategorije.

Ob tem smo se kljub osredotočenosti na napake vejic srečevale tudi z drugimi tipi napak. V primeru *Mladi nujno študirajo ker vseeno ne bojo dobili službe*³ gre

2 Prim. <https://kost.cjvt.si/>.

3 Vsi primeri so iz korpusa KOST. Navedeni so v izvorni obliki, z vsemi ohranjenimi napakami.

poleg manjkajoče vejice pred veznikom tudi za napako besedišča (veznik *ker* namesto protivnega veznika). Pri razvrščanju primerov v podkategorije smo zato upoštevale tisto, za kar smo sklepale, da je tvorec dejansko hotel izraziti – omenjeni primer smo označile kot manjkajočo vejico pred protivnim in ne vzročnim veznikom.

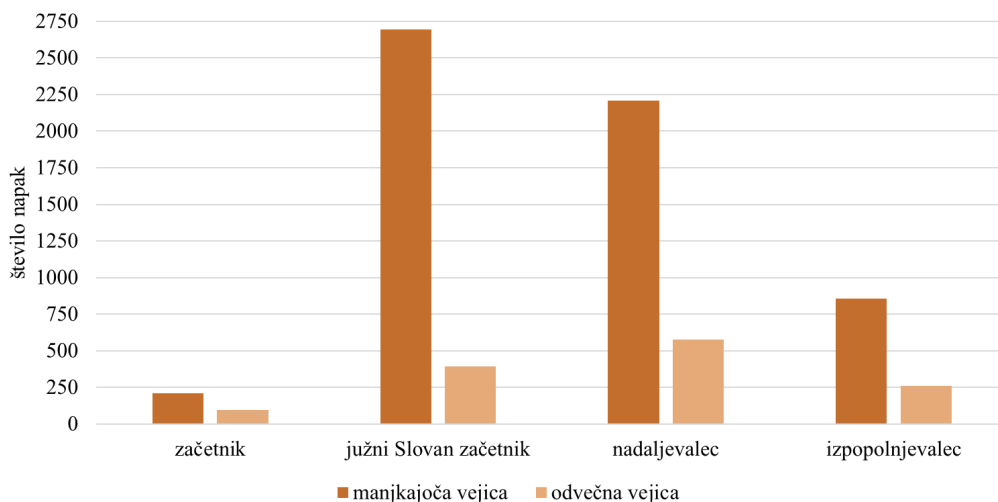
3 Rezultati

Po prečiščenju vseh primerov je za analizo napak vejice ostalo relevantnih 7395 napak. Glede na njihovo formalno podobo smo jih razdelile na pet tipov (Tabela 1), med katerimi izrazito prevladuje manjkajoča vejica.

Formalni tip napake	Št. pojavitev v korpusu KOST
Manjkajoča vejica	6005
Odvečna vejica	1348
Neustrezen položaj vejice pri večbesednem vezniku	18
Pika namesto vejice	15
Vejica namesto pike	7

Tabela 1: Napake vejic v korpusu KOST glede na obliko.

Najzanimivejši kategoriji, ki se jim bomo posvetile v nadaljevanju prispevka, sta najštevilčnejši: manjkajoča in odvečna vejica. Kot lahko vidimo na Grafu 1, do obeh tipov napak prihaja pri tvorcih na vseh stopnjah jezikovne zmožnosti, ki jih ločujemo v korpusu KOST (prim. Stritar Kučuk 2022: 328): pri začetnikih, južnih Slovanih začetnikih, nadaljevalcih in izpopolnjevalcih. Pri začetnikih jih je razmeroma malo, po eni strani zaradi tega, ker je v KOST vključenih malo njihovih besedil, po drugi strani pa lahko sklepamo, da so njihova besedila krajša, s preprostimi povedmi in manj kompleksno skladnjo. Zanimivo je, da so največ odvečnih vejic postavili nadaljevalci,

Graf 1: Manjkajoče in odvečne vejice glede na jezikovno zmožnost tvorcev.

torej tisti, ki po grobi oceni njihovih učiteljev in urednikov korpusa že imajo osnovno znanje slovenščine. Ali gre pri tem za slučaj ali za sistemske razloge, pa bi terjalo podrobnejšo analizo.

3.1 Manjkajoča vejica

Pri treh četrtinah vseh napak vejic gre za vejice, ki jih tvorci ne postavijo na mesta, kjer bi morale biti. Najpogostejši jezikovni problemi, s katerimi so povezane te napake, so v izvorni obliki prikazani v Tabeli 2.

Tip napake: manjkajoča vejica ...	Primer iz korpusa KOST	Št. pojavitev
pred odvisnikom	Profesorji so odločili[,] ⁴ da potujemo v Italijo. Plača športnikov je odvisna od popularnosti športa[,] s katerim se ukvarjajo.	4354
za odvisnikom na začetku povedi	Če si iskušen[,] ni nesreč.	611
za vrinjenim odvisnikom ali drugim delom sredi povedi	Druga stvar, ki sem jo opazila[,] je, da Slovenci veliko pijejo.	492
pred prirednim veznikom	To je res lepo mesto[,] ampak je vse res drago. Človek mora imeti pozitivno mišljenje[,] saj v življenju se bo srečal z ljudmi, ki mu bodo metali kolena pod nogem.	379
pred veznikom <i>kot</i>	Obstaja precej bolj nevarnih virusov[,] kot je covid.	119
pri priredno zloženih povedih ali stavčnih členih	Ljubljana ni velika[,] mi se zdi kot resno univerzitetno mesto.	107
pred polstavkom	Veliko je stereotipov[,] povezanih s Črnogorci.	52
pred veznikom <i>in ter</i> podrednim veznikom	Cel dan sva se igrala v vrtu[,] in če je babica potrbovala najin pomoč, jo sva pomagala.	36
za pastavkom	Uh[,] ovo besedilo je kot čas za iskrenost.	14

Tabela 2: Tipi napak pri manjkajočih vejicah v KOST-u.

Skoraj tri četrtine manjkajočih vejic je pred odvisnikom za glavnim stavkom v dvo- ali večstavčni povedi. Pri tem gre največkrat za veznik *da* (1752 primerov), ki uvaja predmetni ali namerni odvisnik. Sledijo mu oziralni odvisniki (z zaimki *ki* oz. *kateri*, redkeje *kdor* ali *kar*), v katerih tvorci pogosto uporabljajo vprašalni zaimek namesto oziralnega: *Na družabnih omrežij lahko poišču nekaj kaj jih zanima*. Veliko manjkajočih vejic je pri vzročnih odvisnikih (715 primerov), kjer tvorci največkrat uporabijo veznik *ker*. 292 vejic manjka pri časovnih odvisnikih (predvsem pred veznikom *ko*, poleg tega pa še *kadar*, *medtem ko*, *odkar*, *dokler*, *preden*, *čim*). 119 je manjkajočih vejic pri različnih krajevnih odvisnikih (pred *kjer* oz. neustrezno *kje*, *kam*, *kamor* oz. neustrezno *kam*, *od kod*, *od koder*). 110-krat manjka vejica pred veznikom *če*, pri čemer gre bodisi za pogojni odvisnik (*Ni december če ni sneg!*) bodisi za

4 Manjkajoča vejica je označena s sivo, odebeljeno vejico v oglatem oklepaju.

poročani govor (*Ko dobim darilo, ki mi ni všeč, vprašam mojo družino če ga želijo imeti.*). V 323 primerih manjka vejica pred predmetnim, osebkovim, načinovnim in drugim odvisnikom (pred vezniki ali zaimki *ali, kaj* v različnih oblikah, *kako, kakšen* v različnih oblikah, *kdo* v različnih oblikah, *kdaj, koliko, naj, zakaj*).

Kar se tiče manjkajočih vejic pred prirednimi vezniki, gre največkrat (271-krat) za protivno priredje (vezniki *ampak, a, toda, vendar*), v 61 primerih za pojasnjevalno (*in sicer, na primer, namreč, saj*), v 47 primerih za posledično oz. sklepalno priredje (*tako da, torej, zato, pa*). V tabeli je posebej izpostavljen veznik *kot*, saj se odvisno od konteksta uporablja z vejico ali brez nje in je kot tak problematičen tako za domače kot za tuje govorce (prim. Može 2012: 46).

3.2 Odvečna vejica

Vejic, ki jih tvorci napišejo tam, kjer ne bi smele biti, je v korpusu KOST bistveno manj kot manjkajočih vejic. Predstavljajo dobrih 18 % napak vejic. Najpogostejši jezikovni problemi, povezani s temi tipi napak, so prikazani v Tabeli 3.

Tip napake: odvečna vejica ...	Primer	Št. pojava
pred prirednimi vezniki (<i>in, ter, oziroma, ali, kot</i>)	Manca ima željo vpisati FDV, ⁵ oziroma komunikologijo, ker jo to zelo paše Skupaj pogosto gremo na pijačo, ali na sprehod.	466
za konektorjem na začetku povedi	Torej, je potrebno da skrbimo za naše zdravje.	393
za prvim, daljšim stavčnim členom	Zdrav način življenja, danes ni nič več kot dobra marketinška poteza.	298
pri kopičenju veznikov	To je zelo zanimivo vprašanje, na katere ne vem odgovor, ker, kako preživim svoj prosti čas je odvisno od tedna	67
pred stavčnim členom sredi stavka	V Slovenijo sem prišel, zaradi dobrega izobraževanja.	43

Tabela 3: Tipi napak pri odvečnih vejicah v korpusu KOST.

Skoraj 35 % odvečnih vejic je pred prirednimi vezniki z razmeroma preprostim skladenjskimi razmerji, kot sta naštevanje ali primerjanje. Najpogosteje je s tem povezan veznik *in* (259 primerov), pri katerem bi bile nekatere zapisane vejice ob ustrezni interpretaciji pravil *Slovenskega pravopisa* (Toporišič 2007)⁶ celo sprejemljive, pa čeprav neobičajne (*En dan smo šli na kosilo v DIC, in zdaj pogosto jemo tam*). Podobno je pri vezniku *oziroma*, pri katerem bi bila glede na pravopisna pravila (prav tam) lahko sprejemljiva tudi različica z vejicami (*Zavedajo se namreč, kako človeško delovanje, oziroma nastajanje odpadkov, vpliva na naš planet*). Kot smo delno že nakazale, so pri primerjalnem vezniku *kot* (*Pri nas je pa drugače, kot v Sloveniji*) in

⁵ Odvečna vejica je napisana sivo in odebeljeno.

⁶ Prim. 321. člen Pravil.

vezniku *ali* (*Ko imam čas pogosto gledam filme oziroma seriale, ali spim*) napake do neke mere razumljive, saj je vejica pred njima vendarle obvezna, kadar uvajata različne odvisnike. Omenimo še, da so napake pri vezniku *ter* omejene skoraj izključno na južne Slovane, čeprav veznik v korpusu KOST uporabljajo tudi govorniki drugih jezikov. Med priredne veznike lahko umestimo tudi devet primerov, v katerih so tvorci neustrezno pisali vejico pred drugim veznikom v paru dvodelnih veznikov v ločnem priredju (*To da bi imel več udobnost, bodisi ko jih obuvaš in sezuvaš, bodisi ko plezaš*).

Naslednji pogost problem so odvečne vejice na začetku povedi. 29 % napak, povezanih z odvečnimi vejicami, se nanaša na neustrezne vejice za prvo besedo oz. besedno zvezo v povedi, ki je veznik, členek ali drug konektor (najpogostejši je *ampak*, poleg tega pa še *na primer, na srečo, na žalost, po eni strani, po drugi strani, poleg tega, potem, pravzaprav, seveda, torej, tudi, zaradi tega, zato, zdaj, žal*). Sem lahko uvrstimo 39 primerov, v katerih je tvorec postavil neustrezno vejico za uvodno frazo, s katero izrazi svoje mnenje (*Po mojem, Slovenci lahko jejo karkoli*). Temu v zgornji tabeli sledi ravno tako pogost problem (22 % napak odvečnih vejic), ki se od prej opisanega v skladenjskem smislu pravzaprav ne razlikuje: tvorci postavijo vejico za prvim stavčnim členom na začetku povedi. Lahko gre za kratko besedno zvezo (*V Piranu, so me presenetile ozke, kamnite ulice*) ali pa za daljši, bolj razširjen stavčni člen (*Vendar kljub vsemu mojemu nesporazumevanju, danes sem obiskala moderno galerijo*).

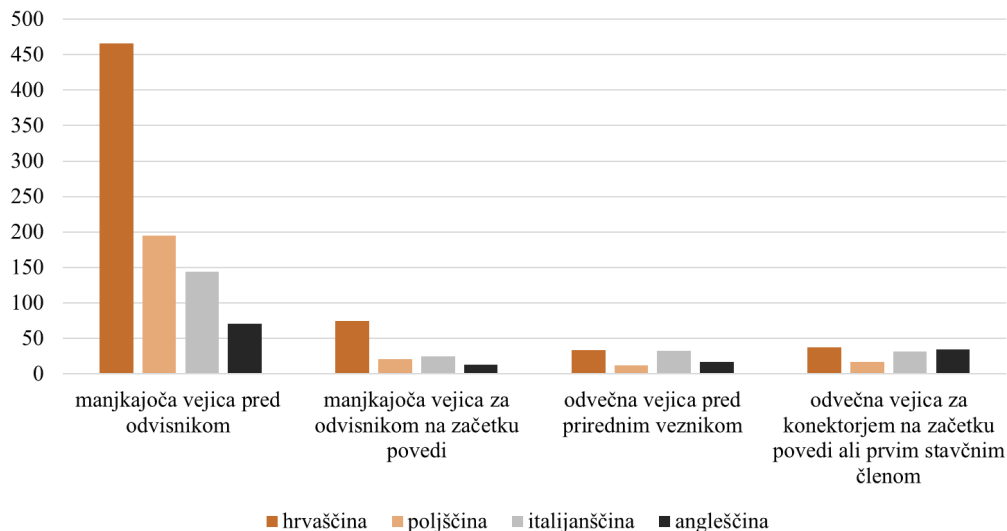
Ostali tipi jezikovnih problemov, povezani z odvečnimi vejicami, so bistveno manj pogosti. Napake povzročajo nakopičeni vezniki v nekaterih kompleksnejših strukturah, npr. ko si sledita priredno povezana odvisnika (*Včasih jem obilen zajtrk ko sem na fakulteti, in ko imam predavanja zjutraj*) ali pri uporabi večbesednih veznikov (*potem ko, tako da, kljub temu da*).

3.3 Analiza nekaterih pogostih napak

Zgolj kvantitativna analiza rabe vejic pri neprvih govornikih slovenščine ne zadostuje, pač pa bi bilo treba posamezne primere analizirati globlje. Ker nam omejen prostor v prispevku tega ne dopušča in ker se tudi velikosti označenih podkorpusov glede na prve jezike tvorcev v korpusu KOST precej razlikujejo, smo primerjale nekaj najpogostejših tipov napak pri rabi vejice le pri govornikih nekaj izbranih prvih jezikov⁷ (Graf 2). Odločile smo se za hrvaščino kot južno- in poljščino kot zahodnoslovanski jezik. Pri obeh pravila za stavo vejice temeljijo na sintaktičnem principu. Poljska so zelo podobna slovenskim (Drabik, Sobol 2006: 1032–1034), v hrvaščini pa se v primerjavi s slovenščino vejice pred odvisniki v drugem delu zložene povedi ne piše

7 Poleg štirih izbranih so v korpusu KOST še večji deleži označenih napak vejic za govorce srbsčine, makedonščine, bosanščine, črnogorščine, poljščine, španščine, slovaščine, italijanščine, nizozemščine, ukrajinščine, ruščine, nemščine, češčine in kitajščine. Manjše število označenih besedil in s tem manj relevantnih napak ločil je mogoče najti še pri govornikih francoščine, slovenščine (iz zamejstva), romunščine, japonsščine, hebrejščine, madžarščine, albansčine, bolgarščine, grščine, portugalščine, jezika igbo, turščine in indonezijsčine.

(Požgaj Hadži, Balažic Bulc 2004: 22). Poleg tega se vejica postavlja za nekaterimi konektorji na začetku povedi (*Hrvatski pravopis*). Vključile smo še napake govorcev italijanščine kot romanskega in angleščine kot germanskega jezika. V obeh je stava vejice utemeljena semantično in je torej precej bolj odvisna od tvorčeve izbire (prim. Ožbot 2009: 33–35; Blaganje, Konte 2010: 564).

Graf 2: Število pojavitev najpogostejših tipov napak vejice pri govorcih izbranih prvih jezikov.

Ali lahko razmerja različnih tipov napak vejice utemeljimo s prenosom pravil za stavo vejice iz prvih jezikov govorcev? Do neke mere vsekakor; zato denimo izstopajo manjkajoče vejice pred odvisniki pri govorcih hrvaščine, italijanščine in angleščine ali do manjše mere odvečne vejice pri govorcih italijanščine in angleščine. Enako imajo zaradi tega pri odvečnih vejicah pred priredjem izrazito najmanj težav govorci poljščine, pri katerih je treba upoštevati še, da so v KOST vključena poljska besedila napisali večinoma študenti jezikoslovja. Vseeno lahko o podatku, kako dobro tvorci besedil za KOST obvladajo pravopisna pravila v svojem prvem jeziku, samo ugibamo.

A samo pravila prvega jezika za razlago napak vejice v slovenščini ne zadostujejo. Tudi pri govorcih poljščine manjka največ vejic pred odvisniki, pa čeprav so v poljščini na tem mestu pričakovane (Drabik, Sobol 2006: 1033). Kaj botruje tem napakam, je zgolj na osnovi korpusnega gradiva nemogoče oceniti. Seveda pa je možno, da gre preprosto za nepozornost pri pisanju.

4 Sklep

Postavljanje vejic je tema, s katero se govorci slovenščine kot neprvega jezika pri sistematičnem učenju jezika praviloma srečujejo redko oz. sploh ne. Temu primerno so napake ločil v korpusu KOST daleč najpogostejši od vseh podtipov napak. Dopuščamo sicer možnost, da bi analiza dela korpusa, ki trenutno ni označen, podoba nekoliko

spremenila. Vprašanje je, kaj bi pokazala analiza tistih primerov v korpusu KOST, v katerih so vejice pravilno postavljene, upoštevati pa je treba še, da je del korpusnih besedil nastal brez zunanega nadzora nad okoliščinami tvorjenja (Stritar Kučuk 2022: 327), zato je možno, da so si tvorci pomagali z jezikovnimi orodji. Vseeno je pričujoča analiza osvetlila nekaj za tuje govorce posebej problematičnih točk in pokazala, da stava vejic v slovenščini pri tujih govorcih ne sledi vedno niti pravilom slovenščine niti njihovih prvih jezikov, ampak je odvisna tudi od težje ulovljivega, tistega, čemur pravijo postavljanje vejic »po občutku«.

Ob tem ne gre pozabiti, da imajo odstopanja od pisne norme, med katera sodijo tudi napake ločil, na razumljivost besedil in s tem uspešnost tvorcev pri sporazumevanju razmeroma majhen vpliv (Ferbežar 2012: 221). Tudi zaradi tega smo avtorice prispevka prepričane, da se učitelji in raziskovalci slovenščine kot neprvega jezika sicer moramo zavedati, katera področja rabe vejic so za govorce slovenščine kot neprvega jezika posebej zahtevna, hkrati pa ni potrebe, da bi sistematičnemu učenju teh vsebin namenjali več pozornosti na ravni učnih načrtov, učnih gradiv ipd. Veliko lahko naredi že osveščen učitelj, ki svoje učence opozarja in usmerja glede na njihovo motivacijo, potrebe in učne cilje. In čeprav po eni strani verjamemo, da je vsaj na višjih ravneh učenja smiselna seznanitev učečih se z osnovnimi pravili postavljanja vejic v slovenščini, jih je po drugi strani v digitalni dobi smiselno usmerjati v rabo učinkovitih jezikovnih orodij, kakršno je aplikacija *Vejice 1.0*.⁸ Tovrstna orodja je z gradivom iz korpusa KOST mogoče še nadgraditi (prim. Krajnc, Robnik-Šikonja 2015), da bodo uspešneje delovala tudi na pojavitvah, ki so v jeziku domačih govorcev slovenščine manj pričakovane.

Vseeno pa ustrezne rabe vejice pri neprvih govorcih ne gre čisto zanemariti. Ne nazadnje stava vejice zaradi svoje povezave s skladnjo (Lengar Verovnik 2018: 88; Popič, Fišer 2015: 609) presega zgolj formalno plat jezika. Omenimo le vprašanje besednega reda (prim. Ožbot 2009: 32), ki je v slovenščini eno najbolj problematičnih za govorce slovenščine kot neprvega jezika na vseh stopnjah usvajanja, besedni red pa je v korpusu KOST eden od najpogostejših tipov napak. Ali obstaja povezava med (ne)ustrezno postavljenimi vejicami in (ne)pravilnim besednim redom? Ti primeri so zelo izraziti v položaju za manjkajočo vejico za odvisnikom na začetku povedi, npr. *Če imam kakšne težave lahko jih vprašam za pomoč*. Vendar bo za ustrezno raziskanje tovrstnih vprašanj korpusni pristop treba dopolniti še z drugimi metodami, npr. eksperimentalno.

Literatura

- BALAŽIC BULC, Tatjana, 2004: Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov: na primeru slovenščine in srbohrvaščine. *Jezik in slovstvo* XLIX/3–4. 77–89.
- BLAGANJE, Dana, KONTE, Ivan, 2010: *Modern English Grammar*. Ljubljana: DZS.
- ČUŽIĆ, Tomislav, 2015: Sintaktički (i suprasintaktički) aspekti pravopisne norme. *Rasprave* XLI/2. 225–261.

8 Prim. <https://orodja.cjvt.si/vejice/>.

- DRABIK, Lidia, SOBOL, Elżbieta, 2006: *Słownik po prawnej polszczyzny PWN*. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- FERBEŽAR, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- FURLAN, Tea, 2015: *Problematika pisanja vejice v slovenščini in češčini: medstavčna priredna analiza*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Hrvatski pravopis*. <http://pravopis.hr/> (dostop april 2024).
- KRAJNC, Anja, ROBNIK-ŠIKONJA, Marko, 2015: Postavljanje vejic v slovenščini s pomočjo strojnega učenja in izboljšane korpusa Šolar. Darja Fišer (ur.): *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–43.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2018: Vejica v pravopisu. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 87–101.
- MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2011a: *Slovenska beseda v živo 3a: delovni zvezek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MARKOVIČ, Andreja, KNEZ, Mihaela, ŠOBA, Nina, STRITAR, Mojca, 2011b: *Slovenska beseda v živo 3a: učbenik*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- MOŽE, Sara, 2012: Napake zapisa. Izток Kosem, Mojca Stritar, Sara Može, Ana Zwitter Vitez, Špela Arhar Holdt, Tadeja Rozman: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- OŽBOT, Martina, 2009: Nekaj kontrastivnih beležk o italijanščini in slovenščini in nekaj opažanj o jezikovni produkciji pri govorcih slovenščine v Italiji. *Jezik in slovstvo* LIV/1. 25–47.
- PIRIH SVETINA, Nataša, 2021: Od kod do kod slovenščina?: pravorečna in pravopisna vprašanja pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika. *Jezik in slovstvo* LXVI/2–3. 157–165.
- POPIČ, Damjan, FIŠER, Darja, 2015: Vejica je mrtva, živela vejica. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 609–618.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIĆ BULC, Tatjana, 2004: *Hrvatski jezik, srpski jezik: vodič za polaganje ispita na visokoj razini*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, FERBEŽAR, Ina, 2005: Tekst između slovenskog i srpskog jezika: Tipične pisane pogreške na ispitima iz znanja slovenskog kao drugog jezika. *Prilozi proučavanju jezika* XXXVI. 137–146.
- Slovenščina kot drugi in tuji jezik: Izobraževalni program za odrasle*, 2020. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://centerslo.si/knjige/ucbeniki-in-prirocniki/prirocniki-in-ucno-gradivo/slovenscina-kot-drugi-in-tuji-jezik/> (dostop april 2024).
- STRITAR KUČUK, Mojca, 2022: KOST med korpusi usvajanja tujega jezika. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: Slovenščina kot drugi in tuji jezik. Obdobja 41*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 323–334.
- TOPORIŠIČ, Jože (ur.), 2007: *Slovenski pravopis: pravila*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MED JEZIKOVNO KULTURO IN KULTURNIM KONSERVATIVIZMOM: LEKSIKALNI PARI PREVZETO – DOMAČE

Mojca Šorli

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU, Ljubljana
mojca.sorli@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.349-358

V prispevku obravnavamo vprašanje rabe prevzetih besed v slovenščini. Rabo ugotavljamo na podlagi korpusne analize na primeru leksikalnih parov prevzeto – domače, posebej pozorno z identifikacijo razlik in podobnosti na ravni vrednotenjskega pomena. Pri tem izhajamo iz predpostavk o aktualnih razmerjih med jezikovno(korekcijsko) paranormo, kot se udejanja tipično v lektorskih posegih, in dejansko, v korpusnih virih izpričano jezikovno rabo.

prevzeta beseda, bližnja sopomenka, (para)norma, korpusna analiza, pragmatični pomen

This article deals with the use of borrowed words in Slovenian. Usage is determined on the basis of a corpus analysis using lexical pairs of loanwords versus native words, paying particular attention to identifying differences and similarities at the level of evaluative meaning. In doing so, assumptions are made about the actual relationships between the linguistic (corrective) paranorm, as typically realized in lexical interventions, and actual language use.

loanword, (near) synonym, (para)norm, corpus analysis, pragmatic meaning

1 Uvod

Leksikalna izbira, vezana na izvor besede in tradicionalno utemeljevana predvsem v slogovni ustreznosti, ima v slovenskem jezikovnokulturnem okolju pomembno mesto. Da stopa v ospredje pri normiranju rabe, nakazuje že lektorska praksa, in sicer gradivno omejeni korpus lektorskih popravkov Lektor (2013), različni normativni in slogovni priročniki ter dileme, ki jih glede rabe besedja izraža govorna skupnost, denimo z vprašanji v spletni Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Ne nazadnje in času primerno to potrjuje tudi jezikovni model ChatGPT(4), ki izpolni zahtevo, naj napiše povzetek za članek o rabi prevzetih besed oz. tujk¹ na primeru para *kvaliteten* : *kakovosten* v slovenščini takole (ChatGPT(4), 27. 5. 2024):

Jezikovni priročniki in normativne smernice pogosto dajejo prednost besedi »kakovosten« kot bolj domači različici, medtem ko »kvaliteten« štejejo za manj zaželeno tujko.

1 Na predlog *Pravopisa 8.0* po novem zgolj izraza *pisno nepodomačene* in *pisno podomačene besede*.

Vendar pa se v vsakdanjem jeziku pogosto uporablja obe različici. [...] Slovenistična stroka, ki se ukvarja z razvojem, raziskovanjem in ohranjanjem slovenskega jezika, pogosto zagovarja uporabo domačih izrazov, kjer je to mogoče. V tem kontekstu je beseda »kakovosten« bolj priporočljiva kot »kvaliteten«. [...] Pišoči na splošno, vključno z novinarji, pisatelji in drugimi uporabniki jezika, so pri uporabi besed »kvaliteten« in »kakovosten« bolj pragmatični. Pogosto se odločajo za tisto besedo, ki jim zveni bolj naravno ali ustrezno v določenem kontekstu. V vsakdanji rabi je beseda »kvaliteten« precej pogosta, kar kaže na to, da tujke niso nujno dojemane kot negativne ali nezaželene.

Kot navaja že Popič (2012: 194), lahko priročni lektorski sezname ob odsotnosti celovite pomenske informacije vodijo k »mehaničnemu popravljanju določenih jezikovnih vzorcev, iz katerega nastanejo malodane klišejske lektorske paradigme tipa *kvaliteta* → *kakovost*«. V večini primerov naj bi šlo preprosto za »sezname nepreferenčnih leksemov, poravnane s seznamami preferenčnih« (prav tam). S tem se vzpostavlja t. i. mikroparanorma, ki deluje v smeri od predpisa k rabi in ki vzpostavlja občutno razhajanje med jezikovno in lektorsko normo (Stabej 2000: 11). Na tem mestu nas zanimajo predvsem jezikoslovni (korpusni) podatki in primerjava pomensko-skladenjskih vzorcev prevzetih besed v odnosu do »domače« sopomenke v paru. Gre za kategorijo, ki jo A. Vidovič Muha (2013: 163) opredeljuje takole: »[...] saj imamo pogosto na voljo dva leksema na enaki stilni in funkcijski ravni, denimo na področju medjezikovne sinonimije (domači leksem : prevzeti leksem).« O normativnem izhodišču v razmerju do dejanske, v virih izpričane jezikovne rabe sklepamo ob preverjanju obstoječih normativnih slovarskih opisov in lektorske prakse. Podatke o pogostnosti in rabi oz. diskurzivni distribuciji nekaterih besed, ki so nesporno vpete v slovenski leksikalni sistem, v nadaljevanju črpamo iz besedilnih korpusov Gigafida 2.0 in Lektor.² Terminološko izrazje pogosto prestopa jezikovne meje, čeprav se pomeni lahko odmaknejo od izvornega pomena, pri čemer je danes še posebej izrazit vpliv angleščine (Celinšek idr. 2024: 90). Hkrati s prevzemanjem v jeziku tako pogosto soobstajata tujka in domači (strokovni) izraz, toda vpetost v medjezikovni kontekst je bila vedno del razvoja jezikov tudi v splošni rabi, pri čemer sistematično razlikovanje med strokovno in splošno rabo besedja danes ni več produktivno (Celinšek idr. 2024: 92).

Bolj kot ločevanje splošne rabe od strokovne in poljudnoznanstvene je za preučevanje rabe prevzetih besed in sopomenk, kot sta *kvaliteta* : *kakovost*, relevanten način, na katerega je mogoče tudi na videz nevtralne besede razumeti skozi prizmo vrednotenja. Pri »vrednotenju« v najširšem pomenu besede gre za nekaj, kar celostno zajema govorčev odnos oz. emotivno držo do povedanega. V razdelku 2, ki sledi, najprej opišemo stanje v predlogu novega slovenskega pravopisa, v razdelku 3 predstavimo izbor v lektoriranih besedilih najpogosteje popravljenih prevzetih besed, ki jih shematsko združimo v tri skupine; tri izbrane pare, po enega iz vsake skupine, oz.

2 V kategoriji S-Tujka korpus vsebuje Lektor popravke, kot so *ekonomski* → *gospodarski* in *original* → *izvirnik* itn.

njihovo rabo nato analiziramo v referenčnem korpusu Gigafida 2.0 (*kontrola : nadzor; treba (je) : potrebno (je); internet : medmrežje*). Prispevek zaključimo s sklepom.

2 Stanje pravil in smernic v predlogu *Pravopisa 8.0* (glede na *Slovenski pravopis 2001*)

Avtorice in avtorji predloga novega slovenskega pravopisa (Dobrovoljc idr. 2021: 4): »Prevzemanje danes razume[jo] kot proces, ki ga je treba uporabnikom knjižnega jezika predstaviti tudi s perspektive mehanizmov, s katerimi se srečujemo pri integraciji besede ali besedne zveze v knjižni jezik, npr. kdaj pisno podomačiti izraz in kdaj ne ali kdaj je sprejemljivo tudi soobstajanje dvojnic«. Po osnovni opredelitvi *Pravopisa 8.0* (v nadaljevanju SP 8.0) so prevzete besede tiste, ki jih »v knjižni jezik prevzamemo iz drugih jezikov« (Dobrovoljc idr. 2021: 5). Za naš prispevek je pomembna še navedba, da se prevzetosti »ne zavedamo vedno, odvisna je od poznavanja jezika, iz katerega prevzemamo, in od časa, ki je pretekel od prevzema«, in še posebej dodano priporočilo: »najbolj zaželena oblika prevzemanja občnih poimenovanj je prevajanje« (prav tam). To ponotranjeno vodilo določa izbiro med prevzetim in »domačim« oz. »neslovenskim« (prim. Kalin Golob 2021: 92–93), ne le pri vseh tistih besedah in besednih zvezah, prevzetih v novejšem času, ki še niso bile (predvsem pisno) prilagojene slovenščini, ampak tudi pri že povsem prilagojenih pogostih in splošnih občnih poimenovanjih, s katerimi se ukvarjamo v tem prispevku, kot so *situacija, kvaliteta, problem* ipd. Naša predpostavka je, da kljub nezapovedanosti »domače« ustreznice jezikovnokorekcijska praksa v normativnih priročnikih ponekod – in za razliko od denimo *kulture, lektorja* ali *kina* – vztraja pri podomačevanju leksemov kljub njihovi polni glasovni, oblikovni in skladenjski prilagojenosti slovenščini. Na to navajajo poleg že ugotovljenega v stroki (npr. Stabej 2000; Popič 2009) vsaj še lektorski pravilniki dveh velikih slovenskih časopisnih hiš ter navedeni leksikografski viri, npr. *Slovenski pravopis* iz leta 2001.

3 Stanje sopomenskosti v besednih parih prevzeto : domače – metoda in viri

V nadaljevanju na izbranih primerih najprej raziščemo, kakšna je praksa poseganja v t. i. prevzete besede in besedne zveze v lektoriranih slovenskih izvirnih in prevedenih besedilih (korpus Lektor), zatem preverimo opis v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2), *Slovenskem pravopisu 2001* (SP 2001) in *Velikem slovarju tujk* (VST, Tavzes 2002), nato pa še dejansko rabo v splošnem referenčnem korpusu slovenščine Gigafida 2.0. Raziskovanje posameznih skladenjskih relacij v funkciji razlikovalne besedne skice (angl. *Sketch Difference*) v programskem okolju Sketch Engine³ pokaže, da tvorijo kolokatorji pomensko motivirane skupine ali leksikalne nize, ki so bolj značilni bodisi za eno bodisi za drugo besedo. Izhodiščna predvidevanja o pričakovani (stopnji) sopomenskosti izkazujejo osnovni leksikografski priročniki za slovenščino, tj. SSKJ2, SP 2001 in VST (2002), iz referenčnega korpusa pa dobimo podatke o dejanski rabi:

3 https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Ffidaplus_lector

Izhodiščna oblika GF frekv.	Pomen/sinonim SSKJ2 GF frekv.	Sinonim SP 2001 GF frekv.	Sinonim VST GF frekv.
internet GF 91.905 (68,93 na mil.)	1. svetovno računalniško omrežje [...]: 2. svetovni splet GF 11.010	rač. medmrežje	medmrežje GF 5351 (4,01 na mil.)
kontrola GF 37.569 (28,18 na mil.)	1. nadzor*, nadzorstvo GF 188.237* (141,17 na mil.) 2. pregled*, pregledovanje GF 127.247* (95,43 na mil.)	pregled, <u>nadzor</u> , nadzorstvo	<i>neknj. pog.</i> biti pod zdravniško kontrolo; držati koga pod kontrolo; <i>publ.</i> imeti položaj pod kontrolo
situacija GF 88.956 (66,72 na mil.)	položaj*, stanje GF 346.908* (260,18 na mil.)	položaj	6b. stanje, razmere, okoliščine; <u>položaj</u>
treba (je) GF 714.968 (536,22 na mil.)	potrebno (je) GF 198.188 (143,91 na mil.)	treba (brez kvalifikatorjev): Hišo je treba obnoviti; meni ni treba tega praviti; če bo treba, vas bomo poklicali	

Tabela 1: Pregled pomenov in sopomenskih opisov v SSKJ2, SP 2001, VST (Tavzes 2002) ter pogostnost v Gigafidi 2.0 (GF).

Ob analizi splošne rabe v korpusu Gigafida smo v prvem koraku raziskovali skladišne vzorce in strukture, ki smo jih nato pripisali ustreznemu pomenu in tako izdelali pomenski profil obeh leksemov v paru.

Situacija se zdi na prvi pogled in v osami dokaj nevtralna, vendar se, kot kažejo raziskave korpusnega gradiva,⁴ pogosto pojavlja v sobesedilnih okoljih, ki izpostavljajo negativne dogodke, dejstva ali lastnosti – t. i. negativna semantična prozodija, denimo:

Pri jadraniu se boste naučili dolgega načrtovanja, hitrega odzivanja in predvsem obvladovanja **situacije** in premagovanja panike, kadar stvari ne gredo tako dobro, kot ste načrtovali.

Analiza različnih kontekstov kaže, da je mogoče le redko govoriti o izključni rabi zgolj ene besede v posameznem pomenu, tipično pa lahko opazujemo (izrazite) pomenske tendence ene ali druge dvojnice.

4 Slovarski viri (SSKJ2, SP 2001, VST) tipično ne navajajo vrednotenjskega pomena.

situacija 88,955x				položaj 346,891x			
S_kakšen?				S_p-koga-česa			
konflikten	1,146	96	...	stresen	10	0	...
stresen	1,902	171	...	poln	12	0	...
krizen	1,104	148	...	vreden	0	12	...
dan	819	241	...	prepovedan	0	11	...
nastal	2,311	2,132	...				
trenuten	2,020	2,337	...				
neprijeten	858	1,548	...				
težek	1,646	5,080	...				
slab	362	5,568	...				
predsedniški	0	2,839	...				
podrejen	0	3,192	...				
vodilen	0	5,095	...				

Slika 1: Del razlikovalne skice za iztočnici *situacija* in *položaj*.

Iz navedenih skupnih in izključnih kolokatorskih nizov v Gigafidi 2.0, zlasti pa ob podrobnejšem pregledu širšega besedilnega okolja je sicer tako za *položaj* kot *situacija* mogoče ugotoviti negativno semantično prozodijo (Sinclair 1996; Louw 1993; Stubbs 2007; Philip 2009; Gabrovšek 2007; Šorli 2020 itn.), česar besedi v osami, ponekod niti v sami kolokaciji, npr. [*različne, določene* itn.] *situacije*, ne nakazujeta. Razlike v pogostnosti med kolokatorskimi nizi ene in druge so praviloma nezanemarljive. Sopomenki si lahko delita pragmatične okoliščine pomena, kot v tem primeru (*s položaj*), a to nikakor ni samoumevno ali samodejno, zato je treba pred morebitnim jezikovnokorekcijskim posegom natančno preveriti vrednotenjski pomen besed v rabi.

3.1 Lektorski popravki v kategoriji S-Tujke (korporus Lektor)

Korpus Lektor je obširna zbirka lektoriranih avtorskih besedil in prevodov iz leta 2013, ki vsebuje lektorirana novejša neliterarna, povečini strokovna in poljudnoznanstvena besedila različnih avtorjev in prevajalcev. Iz pregleda popravkov v korpusu je razvidno, da vsebuje kategorija S-Tujka tudi oz. večinsko popravke t. i. prevzetih besed oz. po novem »pisno podomačenih besed« (SP 8.0). Razpredelnica navaja 20 reprezentativnih popravkov tipa S-Tujka, ki imajo nad 5 zadetkov.

	Korpus Lektor	Abs. frekv.	Napaka S-Tujka		%
1	problem	518	težava	41	7,9
2	kvaliteta	33	kakovost	11	33,3
3	aktivnost	282	dejavnost	3	1,0
4	centralen	86	središčni	6	6,9
5	ekonomski	212	gospodarski	8	3,7
6	funkcija	256	vloga	20	7,8
7	internet	49	splet	7	14,2
8	kontrola	29	nadzor	18	65,5
9	material	227	gradivo	32	14
10	original	29	izvirnik	3	10,3
11	planiran	7	načrtovan	6	85,7
12	princip	39	načelo	12	30,7
13	refleksija	39	razmislek	21	53,8
14	relativno	51	razmeroma	18	35,2
15	tekst	58	besedilo	18	31,0
16	tipičen	93	značilen	2	2,1
17	toksičen	16	strupen	5	31,2
18	tolmačiti	11	razlagati	8	72,7
19	treba	626	potrebno	107	17,09
20	zglede	178	primer	34	19,1

Tabela: Primeri popravkov S-Tujka, ki imajo v korpusu Lektor nad 5 pojavitev.

Popravke je mogoče združiti v tri skupine glede na to, ali gre 1) za besede grško-latinskega izvora, prevzete prek modernih evropskih jezikov (4.1.1 *situacija, problem, princip, kontrola, refleksija, toksičen* itn.), 2) besede, prevzete iz (južno)slovanskih jezikov ali v percepciji govorcev zaznamovane kot takšne (4.1.2 *tolmačiti, kakovost, vsled, tekom*), ali 3) besede, prevzete v novejšem času sprva kot strokovni izrazi, ki so prešli v splošno rabo, s kalkirano oz. prevedeno terminološko sopomenko in so danes prevladujoče anglicizmi (4.1.3 *internet, menedžment*). Tretja skupina tipično strokovnejših oz. tehničnih besed in besednih zvez se prevzema po podobnih načelih, kot se je zlasti v 19. in 20. stoletju prevzemala leksika, nujna za (medkulturno) izmenjavo znanj in vednosti.

3.2 Pogostnost in kolokacijske paradigme v korpusu Gigafida 2.0

Iz prve skupine uveljavljenega besedja, ki je na vseh ravneh prilagojeno slovenščini in prevzeto iz modernih evropskih jezikov, vzemimo za primer par **kontrola : nadzor**. Med 29 zadetki za *kontrola* se denimo v korpusu Lektor 18-krat pojavi popravek *nadzor*:

Pri otroku s cerebralno paralizo gre za prizadetost enega od treh področij možganov, ki sodelujejo pri **kontroli** | *nadzoru* gibanja in drže (Primožič, 1996).

Če ubogam, kar mi nekdo ukazuje, pomeni, da sem podrejen in da nimam **kontrole** | *nadzora* nad sabo. | *nad sabo nimam nadzora*.

Stanje v Gigafidi kaže na precejšnje nesorazmerje v pojavnosti besed, saj je *nadzora* več kot 5-krat toliko kot *kontrola*. A ključna je diferenciacija kolokacij. *Kontrola* v vrsti izključnih vzorcev sploh ne nastopa, npr. [*potreben, deležen*] *nadzora* in [*opravljen, zadosten, ustrezen, učinkovit* itn.] *nadzor* ali [*dobiti, zahtevati, dati, pridobiti, zagotoviti* itn.] *nadzor*. Pogosta je v strokovnem izrazju, denimo z *doping, letenje in polet*, [*dopinška, radarska, rutinska*] *kontrola* ter v zdravstvenem kontekstu, *hoditi na kontrolo, nadzor* pa se raje pojavlja z *javnimi financami, proračunom* in *uporniki*. Zamenljivost se kaže denimo v kolokacijah *biti pod kontrolo/nadzorom; imeti pod kontrolo/nadzorom*. V tem paru je domača ustreznica rabljena mnogo širše kot prevzeta beseda, ki je v VST označena s kvalifikatorjema »neknjižno pog.« (*biti pod zdravniško kontrolo*) in »publicistično« (*imeti položaj pod kontrolo*).

Od 626 zadetkov za *treba* v korpusu Lektor jih ima 107 (17 %) popravek *potrebno*. Besedni zvezi *treba je* (714.903) in *potrebno je* (191.059) sta sodeč po pogostnosti v Gigafidi povsem uveljavljeni v tem konkretnem pomenu (čeprav je prva celo več kot 3-krat pogostejša). To je skladno z ugotovitvami stroke v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU,⁵ prav tako z opisi v normativnih virih, kjer je raba zveze *treba je* predstavljena kot jezikovnozvrstno nevtralna. A tako na podlagi lektorskih posegov kot percepcije govorcev slovenščine⁶ bi lahko tovrstne popravke obravnavali kot primer hiperkorekcije v jezikovnokulturnih prizadevanjih za »ustrezno« ali celo »pravilno« rabo, čeprav so v tem primeru diametralno nasprotna. Medtem ko korpus Lektor pravi:⁷

[...], zato je **treba** | *potrebno* napotke iz tega priročnika jemati cum grano salis.

Zaradi tega je med vami in bralcem nastala vrzel v znanju, ki jo je **treba** | *potrebno* približno oceniti in premostiti.

M. Kalin Golob (2001: 84–85), ko govori o (stilistični) ustreznosti jezikovnih izbir, opredeli to zamenjevanje kot napačno. Para ne umešča v kontekst nadomeščanja »neslovenskih« prvin s slovenskimi, kot denimo *vsled, tekom, širom*, temveč v posebnem poglavju, sicer s poudarkom na pravnih besedilih, izpostavi pravilnost rabe izraza *treba* v razmerju do pridevnika *potreben*, ki jo utemelji s pomensko oz. funkcijsko razliko med njima.⁸ A korpus Lektor kaže tudi 113 popravkov v obratni smeri, torej *potrebno (je)* → *treba (je)*. Korpusna analiza rabe vzorcev *treba je* + nedoločnik v razmerju do *potrebno je* + nedoločnik res kaže po eni strani občutno večjo pogostnost prve zveze, a obenem med njima ne potrjuje pomenske razlike. V tej skladenjski strukturi so najpogostejši kolokatorji in konteksti rabe obeh dokaj prekrivni (obe izražata »nujnost dejanja«): obe zvezi se med prvimi 26 kolokatorji denimo najraje

5 »Čedalje bolj dojemamo razliko kot stilistično.« (Weiss 2019)

6 Uporabnica: »Brala sem vaš odgovor glede uporabe besed 'treba je'/'potrebno je' + nedoločnik. Zanimivo se mi zdi, da so nas v OŠ učili ravno obratno, da je 'treba je' hrvatizem in v tem smislu napačen, da je njegova raba zgolj pogovorna, 'potrebno je' pa je knjižno in bolj pravilno [...]« (Weiss 2019).

7 »Obliki *potrebno* se pripisuje, da je hrvaška in da v rabi spodkopava bolj domačo obliko *treba*. Splošno navodilo pravi: obliko *treba* moramo uporabiti, če lahko stoji namesto oblike *potrebno*.« (Weiss 2014).

8 *Treba* = naklonski izraz, izraža nujnost dejanja; *potreben* = pridevnik: če lahko *potrebno* spremenimo v *treba*, je pravilno slednje (Kalin Golob 2001: 85).

pojavi se z *upoštevati, plačati, zagotoviti, imeti, poudariti, dodati*. Navedeni primer kaže po eni strani neredko razhajanje med jezikovno normo in lektorsko prakso, po drugi pa pasti hiperkorekcije, ki deluje tokrat v obeh smereh, odvisno od ponotranjene norme in/ali strokovnega stališča.

V korpusu se med 49 zadetki za *internet* in 16 za *interneten* kot popravek 6-krat pojavi *splet* in 3-krat *spleten*:

Poskrbite, da so poročila in drugi dokumenti na voljo na **internetu** | *spletu* ali intranetu (namesto na papirju).

Uporabljajte **internetne** | *spletne* prijave namesto prijav po pošti ali faksu.

Ker tehnično natančna sopomenka za *internet* ni *splet*, temveč *medmrežje*, smo raziskovali splošno rabo v paru **internet : medmrežje**. Gigafida ima za *internet* skupno 5829 (4,37 na mil.) zadetkov v knjižni rabi, od tega za knjižno strokovno 5329 (4 na mil.) in za knjižno leposlovno 500 (0,37 na mil.), ter 70.323 (52,74 na mil.) zadetkov za periodično; *medmrežje* ima v knjižni rabi skupaj 301 (0,23 na mil.) zadetkov, od tega 259 (0,19 mil) za knjižno strokovno in 42 (0,03 mil) za knjižno leposlovno, ter v periodiki, torej časopisih in revijah, skupno 3877 (2,91 na mil.) zadetkov; ta izvorno strokovna prevzeta beseda pričakovano prevladuje v periodični oz. strokovni literaturi (v razmerju do knjižnega). Čeprav gre v tem primeru za »terminološko sopomenskost, ki je lahko leksikalni kazalnik terminološke negotovosti avtorjev« (Celinšek idr. 2024: 90), je *internet* pogostejši v vseh skladijskih relacijah, kar kaže na močno uveljavljenost tudi v širši jezikovni rabi. Kalk, torej prevajanje, je oblika podomačevanja, ki se včasih izkaže za uspešno, drugič ne, dejavniki, ki na to vplivajo, pa so v veliki meri nepredvidljivi. Vsaj v primeru *interneta* lahko govorimo že o »determinologizaciji« (Žele 2011: 224), saj je izraz nesporno prešel v splošno rabo.

4 Sklep

Avtomatizirano podomačevanje po nareku potencialne slogovne (ne)ustreznosti posameznega leksema v paru prevzeto – domače pogosto ni utemeljeno v dejanski rabi, temveč je posledica mikroparanoim, ki jih v praksi tipično uvajajo jezikovnokorekcijske službe in ki posledično neizogibno vplivajo »na jezikovnonormativno zavest vseh uporabnikov knjižnega jezika« (Stabej 2000: 511). Ta »samocenzura« deluje kot posledica ponotranjenih sporočil vzgojno-izobraževalnih in lektorskih praks, ki nima prave podlage v izkazani jezikovni rabi, navadah govorcev ali celo normativnih priročnikov, zaznati pa je celo različnost jezikovnokulturnih prizadevanj znotraj stroke. Čeprav je mogoče na nekaterih področjih (npr. v izobraževanju) v okvirih jezikovnega kultiviranja zaznati izrazito preferenco za besedje, ki ga pojmuje kot domače, lahko po pregledu prakse v korpusu Lektor sklenemo, da 1) tudi jezikovnokorekcijska norma vse bolj sprejema dejstvo, da ni jezikovne podlage za izganjanje besedja, ki je del slovenskega leksikalnega fonda, ter 2) da je raba besed tipično mnogo izraziteje diferencirana, kot bi se dalo sklepati na podlagi pomenskih opisov v normativnih (nekorpusnih) slovarjih. Raba »medjezikovnih« sopomenk se praviloma pomensko

in vrednotenjsko oz. pragmatično specializira, zato sta besedi v paru le izjemoma povsem zamenljivi. Jezikovnokorekcijski posegi v besed(il)ne izbire, ki ne upoštevajo celovitosti besedilnega okolja, imajo nepredvidljive posledice za pragmatični učinek.

Literatura

- CELINŠEK, Dubravka, MARKIČ, Mirko, ŠTRUKELJ, Peter, 2024: Besedilni kazalniki terminološke negotovosti in sopomenskost ob jezikovnem prevzemanju v menedžmentu. *Slavistična revija* LXXII/1. 89–105.
- DOBROVOLJC, Helena, LENGAR VEROVNIK, Tina, KOCJAN BARLE, Marta, TIVADAR, Hotimir, WEISS, Peter, JAKOP, Nataša, 2021: *Komentar k poglavju »Prevzete besede in besedne zveze«*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU. <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Portals/21/PDF/PBiBZ.pdf>.
- GABROVŠEK, Dušan, 2007: Connotation, semantic prosody, syntagmatic associative meaning: three levels of meaning? *ELOPE* IV/1–2. 9–28.
- KALIN GOLOB, Monika, 2021: *Jezikovne reže*. Ljubljana: GV Revije.
- LOUW, Bill, 1993: Irony in the Text or Insincerity in the Writer?: The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies. Mona Baker, Gill Francis, Elena Tognini Bonelli (ur.): *Text and Technology: in honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 157–176.
- PHILIP, Gill, 2009: Why prosodies aren't always there: Insights into the idiom principle. Michaela Mahlberg, Victorina González-Díaz, Catherine Smith (ur.): *Proceedings of the Corpus Linguistics Conference*. Liverpool: University of Liverpool. <http://ucrel.lancs.ac.uk/publications/cl2009/>.
- POPIČ, Damjan, 2009: *Prevajalec med normo in rabo*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POPIČ, Damjan, 2012: Pravopis in krivi pismouki. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 193–202.
- SINCLAIR, John, 1996: The Search for Units of Meaning. *Textus* IX.
- STABEJ, Marko, 2000: Dvotirnost normativnosti v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Lada Badurina, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.): *Jezična norma i varijeteti*. Zagreb, Reka: Hrvatsko društvo za primijenjeno lingvistiku. 511–515.
- STUBBS, Michael, 2007: On texts, corpora and models of language. Michael Hoey, Michaela Mahlberg, Michael Stubbs, Wolfgang Teubert (ur.): *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. London, New York: Continuum. 127–161.
- ŠORLI, Mojca, 2020: *Semantična prozodija: besedilno-diskurzivni vidiki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Viri

- Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop 21. 8. 2024).
- Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/> (dostop 16. 8. 2024).
- POPIČ, Damjan, 2013: *Korpus Lektor*. <http://www.korpus-lektor.net> (dostop 29. 5. 2024).
- Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU: *Pravopis 8.0*. <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Pravopis80> (dostop 29. 5. 2024).
- Sketch Engine*. <http://the.sketchengine.co.uk> (dostop 29. 5. 2024).
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 29. 5. 2024).
- TAVZES, Miloš (ur.), 2002: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože idr., 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

WEISS, Peter, 2014: Pravopisna obravnava zveze »potrebno« + nedoločnik. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

WEISS, Peter, 2019: Glagolske zgradbe: »potrebno je + nedoločnik« nasproti »pomembno je + nedoločnik«. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>.

Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0024 (Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede – vodja dr. Marko Juvan), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

PRAVOPISNE OBRAVNAVE PRIIMKOV S STALIŠČA SPOLA

Saška Štumberger

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
saska.stumberger@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.359-365

Članek obravnava priimke od *Slovenskega pravopisa* iz leta 1899 do pravopisa iz leta 1990. V slovarskih delih pravopisa iz leta 1899 in pravopisa iz leta 1920 za priimke kategorija spola ni navedena, v pravopisu iz leta 1935 pa so priimki označeni kot samostalniki moškega spola ali pa oznake za spol nimajo. Pravopisa iz let 1950 in 1962 uvedeta pregibanje ženskih imen in priimkov kot posebno poglavje. Novost pri obravnavi prinaša šesti pravopis leta 1990, ki v slovarju 2001 za najpogostejše slovenske priimke navaja tudi neknjižne oblike, priimkom znanih ženskih oseb pa pripisuje ženski slovnični spol.

pravopis, samostalnik, slovnični spol, osebna lastna imena, sklanjanje

This article discusses surnames in editions of the Slovenian normative guide from 1899 to 1990. In the dictionary sections of the 1899 and 1920 normative guides, there is no gender category for surnames, whereas in the 1935 normative guide surnames are marked as masculine nouns or may lack gender indications. The 1950 and 1962 normative guides introduce the declension of female first names and surnames as a separate chapter. An innovation in treatment came with the sixth normative guide in 1990, which, like the 2001 dictionary, also includes non-standard forms for the most common Slovenian surnames and assigns feminine grammatical gender to surnames of well-known women.

normative guide, noun, grammatical gender, personal names, declension

1 Pravopisi pred drugo svetovno vojno

V pravilih Levčevega *Slovenskega pravopisa* (v nadaljevanju SP) iz leta 1899 so priimki obravnavani v drugem delu z naslovom Oblikoslovje. Najdemo jih v poglavju Osebna imena, ki je uvrščeno v poglavje Sklanjatev lastnih imen. Zanje je navedeno: »Lastna imena nimajo posebne sklanjatve, ampak se sklanjajo po tistih pravilih kakor drugi samostalniki« (SP 1899: 31, § 200).

Kot zgled za »moška osebna imena« je naveden priimek *Trdina* z naslednjimi oblikami »1. *Trdina*, 2. *Trdina*, 3. *Trdinu*, 4. *Trdina*, 5. *pri Trdinu*, 6. *s Trdinom*. Ravno tako *Robida*, *Slovša*, *Pelopida*, *Leonida* ...« (SP 1899: 32, § 201).

V slovarskem delu SP 1899 samostalniki nimajo navedene kategorije spola. V slovarju je *Prešeren* obravnavan v geslu *prešeren* (SP 1899: 148): »prešeren († preširen), Prešeren († Preširen, Prešerin), prešernost.«¹

1 Križ zaznamuje besede, ki »niso knjižne in se ne smejo pisati« (SP 1899: 126).

Spol pri samostalnikih ni označen niti v SP 1920 Antona Breznika, ki v slovarskem delu priimkov ne obravnava kot samostojnih gesel, najdemo pa jih pri posameznih zgledih, npr. pri geslu *začeti*: »Po letu 1860. pričinja pri Levu Tolstem doba mirnega dela (slov.: se pričinja ...)« (SP 1920: 103).

V SP 1935 je v slovarju kategorija spola pri samostalnikih praviloma navedena, to pa velja tudi za osebna lastna imena. Gesla kot *Avgij* (SP 1935: 10), *Benedikt* (prav tam: 15), *Buddha* (prav tam: 26) imajo okrajšavo m. za moški spol; gesla *Ariadna* (prav tam: 9), *Artemida* (prav tam: 9), *Cecilija* (prav tam: 28) pa okrajšavo ž. za ženski spol. Kategorija spola ni navedena pri imenih z dodanimi informacijami o izgovoru, npr. »George Lloyd (džordž), angl. osebno ime; rod. Georgea (džordža); svoj. prid. Lloyd Georgeov (džordžov)« (prav tam: 59), ali o sklanjanju, npr. »Cêres, 2. Cêrere, 3. -i, 4. -o, 5. -i, 6. -o ž.« (prav tam: 29).

Priimki imajo navedeno okrajšavo m. za moški spol, npr. *Aksakov* (SP 1935: 5), *Dostojevski* (prav tam: 47), *Jakac* (prav tam: 84), več pa je primerov brez navedbe kategorije spola, npr. *Cankar* (prav tam: 27), *Čehov* (prav tam: 33), *Shakespeare* (prav tam: 222), *Zola* (prav tam: 295).

Odločitev za dodajanje ali izpuščanje kategorije spola deluje naključno, kot je naključno pri nekaterih priimkih dodano tudi ime, npr. *Andrejev* ima dodano ime *Leonid* (SP 1935: 7), *Hugo* pa *Viktor* (prav tam: 72), obe gesli pa sta brez navedbe spola.

Tretji pravopis, ki je tudi zadnji pravopis pred drugo svetovno vojno, kaže pri navajanju priimkov precej neenotnosti. Posebne oznake za lastna imena in priimke ni, v primerjavi s starejšimi pravopisi pa je kategorija spola pri občnoimenskih samostalnikih dosledno navedena. Pri priimkih kategorija spola pogosto manjka, vendar pa tudi pri teh zgledih podatki o rodilniški obliki kažejo uvrstitev v moško sklanjatev, npr. *Tolstoj*, -a (SP 1935: 252).

2 Pravopisi po drugi svetovni vojni

2.1 SP 1950

Pregibanje imen in priimkov je v pravilih obravnavano v poglavju Osebna imena, ki je del večjega poglavja O domačih lastnih imenih (SP 1950: 19–21, § 27), prevzeta lastna imena za poimenovanja oseb pa so obravnavana v poglavju O tujih lastnih imenih (SP 1950: 22–31).

V poglavju O domačih lastnih imenih so imena in priimki obravnavani skupaj, za priimke pa veljajo naslednja pravila (SP 1950: 19–20, § 27):

1. moška imena in priimke na *-a* pregiblujemo navadno po moški sklanjatvi, dovoljena pa so tudi obrazila ženskih samostalnikov na *-a*; svojilni pridevnik pa delamo samo z moškim obrazilom *-ov* ali *-ev* [...];
2. moška imena in priimki na *-e* se večinoma sklanjajo po zgledu *oče očeta* [...];
3. osebna imena in priimki na *-o* moškega spola se pregibljejo kakor samostalniki m. sp. brez obrazila [...].

Pri zgledih navajajo za prvo pravilo priimke kot: *Détela -a (-e)*, *Dételov*; *Trdina -o (-e)*, *Trdinov*; *Gódina -a (-e)*, *-ov*; za drugo: *Črnè -éta Črnétov -a -o*; *Belè -éta*

Belétov, Petrè -éta Petrétov; za tretje pa *Jenko -ka Jenkov -a -o, Borko -ka Borkov -a -o, Cvetko -ka Cvetkov -a -o* (izbor).

Pravila v 4. točki navajajo »moška imena na *-i* in *-u*« z zgledi kot *Šorli, Premrú*,² v 5. točki imena s polglasnikom in priimki kot *Škrábec, Lévec*, v 6. točki »[d]omača imena na *-ic -ik -in*« s priimki *Dimic -ica, Verbic -ica*, v 7. točki »domača pridevna imena (največ izmišljena) na *-ov* ali *-ev*, na *-ski -ški -čki*« in z zgledi kot »*Andréjčkov Jože, Andréjčkovega Jožeta; Céstnikov -ovega, Gorjánčev -evega* [...]«.

V 8. točki je prvič posebej navedeno tudi pregibanje »imen in priimkov za ženske osebe. Pravila imajo štiri točke, priimki pa so navedeni pri prvih treh« (SP 1950: 21, § 27):

- a) če ima ime ali priimek žensko obliko na *-a*, se pregiblje kakor enaka občna imena, svojilni pridevnik pa dela z *-in -ina -ino* [...]; če je poleg imena tudi priimek ženskega spola, sklanjamo oba: *Ivánka Kobilca, od Ivánke Kobilce, proti Ivánki Kobilci, z Ivánko Kobilco, o Mariji Štúpici, za Marijo Štúpico* itd.;
- b) če je moški priimek poleg imena, se sklanja le ime, priimek pa ostane nespremenjen: *Júlije Primic, od Ivánke Kleménčič, proti Léi Fatúr, berem Zofko Kveder, pri Ilki Vaštè beremo, o Minki Govekar piše* itd.; ali pa: *Julije Primčeve* itd.;
- c) če rabimo moški priimek brez imena, tedaj jasnost navadno že v imenovalniku zahteva priimek z obrazilom *-ova*: *Prímčeva, Kvédrova, Jerájeva, Búlovčeva, Vaštétova, Pajkova, Faturjeva* itd.; v odvisnih sklonih pa v takih primerih moramo uporabljati to obliko: *od Búlovčeve, pri Vaštétovi, Črnéjevo je uničilo taborišče, z Govékarjevo, proti Pajkovi* itd.; tako navadno tudi pri priimkih z žensko obliko: *Kobilčeva, o Kobilčevi sodi* itd.

S terminološkega stališča je zanimivo, da za priimke na *-a* pravopis navaja, da gre za žensko obliko, pri priimkih, ki se ne končujejo na *-a*, pa, da gre za moške priimke, ki ostajajo pri sklanjanju ob ženskem imenu nespremenjeni. Za rabo brez navedbe osebnega imena pravopis s sklicevanjem na jasnost navaja oblike z obrazilom *-ova*, ki spolsko niso opredeljene.

Priimke z obrazilom *-ova* pravopis navaja tudi pri poimenovanju »tujih ženskih oseb« (SP 1950: 30, § 40), npr. *gospá Curie, gospé Curiejeve, gospé Curiejevi, gospó Curiejevo* ali *Curie, pri gospé Curiejevi, z gospó Curiejevo* [küri -jeve itd.], in dodaja, da je »[v] rabi tudi *gospé Curie, Ade Negri, Sigride Undset, Ricarde Huch* itd.«.

V slovarskem delu imajo imena in priimki okrajšavo os. i. za osebno ime. Za poimenovanje moških oseb so navedeni samo priimki, pri nekaterih pa so dodane pomenske oznake, npr. »*Aksakov -a m os. i. ruskega slovanofila*« (SP 1950: 65), »*Andersen -sena [ándersen] m os. i. danskega pisatelja*« (prav tam: 71), »*Čehov -a m os. i. ruskega pisatelja*« (prav tam: 126). Priimki kot *Ažbe* (prav tam: 83), *Caf* (prav tam: 112), *Cankar* (prav tam: 112) so brez pomenskih oznak.

Slovar za priimke navaja tudi posebno oznako, in sicer os. priim. za »osebni priimek« (SP 1950: 9), ki pa je rabljena samo trikrat. V slovarju jo pri geslu *Ahacij* najdemo za označevanje podiztočnic: »*Ahačič -a m os. priim., Ahčín -a m os. priim.*«

2 Naglasna mesta so navedena po SP 1950.

(prav tam: 63), enkrat pa je oznaka rabljena tudi za označevanje iztočnice: »Gólia -lja in -lje *m os. priim.*« (prav tam: 202).

V slovarju so bile za ženske najdene štiri navedbe s priimki, ki jim je bilo vedno dodano tudi ime: 1) »Curie Marie [*küri mari*] *ž os. i. fizičarke*, Curiejeve, gospé Curie(jevi), za Marijo Curie(jevo); odkritja gospe Curie(jeve)« (SP 1950: 123); 2) »Pavlina Pájkova -e -e *ž os. i. slov. pisateljice*« (prav tam: 503); 3) »Sand (George) George Sandove [*sánd žórž, žórž sándove*] *ž os. i. franc. pisateljice*: romani G. Sandove« (prav tam: 714); 4) »Turnográjska Josipína -e -e *ž os. i. slov. pesnice*« (825). Kot kažejo zgledi, so navedbe z imenom in priimkom uvrščene v ženski slovnični spol.

V primerih kot *Kobilca* in *Kravanja* je v pravilih navedeno, da gre za »žensko obliko na -a«. Na uvrstitev v ženski slovnični spol kažeta tudi svojilna pridevnika *Kobilčin* in *Kravanjin* (SP 1950: 21, § 27), vendar pa ta priimka nista uvrščena v slovar.

2.2 SP 1962

V SP 1962 so priimki obravnavani v poglavjih O rabi domačih lastnih imen in Tuja lastna imena. V zvezi s spolom je navedeno, da so priimki »samostalniki moškega spola ne glede na pomen in spol, ki ga ima morda ravno tako občno ime: *Ovca, Sonce, Trdina*. Danes v imenovalniku uporabljamo iste oblike priimkov za moške in ženske, pregiblujemo in vežemo jih pa drugače. Zato moramo obravnavati vsake zase. O spolu priimkov torej ne odločata njih oblika in pomen, marveč nosivec, ali je moški ali ženska. To pa vpliva na sklanjatev nekaterih priimkov« (SP 1962: 47, § 50).

Trditvi, da so priimki samostalniki moškega spola in da o spolu priimka odloča nosilec, sta si nasprotujoči. Navedbo lahko razložimo s tem, da so po *Slovenski slovnici* 1956 kot jedro samostalniške besedne zveze obravnavali priimek, ne pa ime.³

Priimki so obravnavani v dveh poglavjih. Poglavje Imena za moške (SP 1962: 47–48, 51) navaja, da se imena in priimki na soglasnik »vsi sklanjajo kot samostalniki moškega spola«, imena in priimke, ki se končujejo na -a, pa »sklanjamo bodisi po moški ali po ženski sklanjatvi, kakor je prišlo v rabo«.

Poglavje Imena za ženske (SP 1962: 48–49, § 52) navaja, da se rojstna imena in priimki na -a »sklanjajo kakor občna imena: *Ivana Kobilca Ivane Kobilce, Marije Štupice, Reze Ovce, Marije Andrejke*«. »Če se priimek ob rojstnem imenu končuje drugače kakor na -a, tedaj v odvisnih sklonih ostane nespremenjen in sklanjamo le ime: *Julija Primic, Julije Primic, obisk pri Ilki Vašte, berem Zofko Kveder, Pavlino Pajk* ali pa: *Julije Primčeve, Ilki Vašetovi, Zofko Kvedrovo, Pavlino Pajkovo*.«

Za rabo priimka brez imena SP 1962 (49: § 52) navaja, da ga »po navadi že v imenovalniku zaradi jasnosti podaljšujemo z obrazilom -ova/-eva: *Danilova, Bulovčeva, Trdinova*; v odvisnih sklonih pa to obliko moramo uporabljati: *zapuščina Bulovčeve, smrt Černejeve*«.

3 V zvezi *Peter Klepec* je v *Slovenski slovnici* 1956 ime *Peter* »samostalniški prilastek«, ki pojasnjuje priimek *Klepec* (Bajec idr. 1956: 291). Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (1982: 47) navaja pretvorbo *Klepčev Peter* in tako dokaže, da je jedro *Peter*, *Klepec* pa prilastek.

V slovarskem delu je za poimenovanja oseb predvidena okrajšava os. i. (osebno ime). Za poimenovanja moških oseb so navedeni samo priimki, pri nekaterih so kot v SP 1950 dodane pomenske oznake, npr. »Aksákov -a m |ruski slovanofil|« (SP 1962: 100), »Andersen [ándersen] -a m |danski pisatelj| (prav tam: 106), »Čéhov -a m |rus. pisatelj|« (prav tam: 167).

V slovarskem delu sta bili po paberkovalnem iskanju najdeni dve navedbi žensk s priimkoma v moškem slovničnem spolu, npr. »Curie [küri] -ja m |franc. fizik|, oba ~ja, Curiejev -a -o: ~i zakoni, ~a ustanova; Marie ~jeva ali Marie Curie [marí küri] [...]« (SP 1962: 164) in »Stuart [stjúart] -a m os. i.: Marija ~ [...]« (prav tam: 848).

Priimki na -a za poimenovanje ženskih oseb so v slovarju ženskega slovničnega spola, npr. »Kobilca -e [-lc-] ž: Ivana ~, Ivane ~e, Kobilčin -a -o [-lč-]: ~e podobek« (SP 1962: 356); za moške osebe pa moškega, npr. »Andréjka -a in -e m os. i., Andréjkov -a -o: ~i spisi (°Andréjkini)« (prav tam: 106). Pri navedbi *George Sand* je priimek zapisan z obrazilom -ova: »Sand = George Sandova [žóřž sándova] ž |franc. pisateljica|« (prav tam: 766).

2.3 SP 1990

V šestem pravopisu SP 1990 so priimki obravnavani v poglavju Osebna imena (SP 1990: 41): »Osebna imena imajo navadno po dva dela: rojstno (krstno) in družinsko ime, tj. ime in priimek (oboju je lahko tudi po več): *France Prešeren, Lucijan Marija Škerjanc, Zofka Kveder-Jelovšek*.«⁴

Pregibanje priimkov je obravnavano na različnih mestih. Za nordijske priimke na -sen je navedeno (SP 1990: 86: 716), da »se navadno izgovarjajo z obstojnim e: *Andersen – Andersena, Ibsen – Ibsena* (manj priporočljivo *Ibsna*)«.⁵

Novost pri obravnavi priimkov je povezana s sklanjatvami. V tretjo žensko sklanjatev za samostalnike, ki sklonov ne izražajo z glasovnimi končnicami, so namreč uvrščeni tudi »ženski priimki, prvotno moškega spola: *Irena Srebotnjak, Ana Kopriva, Marta Zver – Irene Srebotnjak, Ane Kopriva poleg Ane Koprive, Marte Zver*« (SP 1990: 97, § 810).

Spremenjeno obravnavo sklanjatev je uvedel Jože Toporišič (1982: 49): »Pojem ničte sklanjatve sem uvedel po neki ruski razpravi okrog l. 1973, ko sem samostalniške sklanjatve preuredil v smislu 3 x 4 – pri čemer so 3 spoli: moški, ženski in srednji, 4 pa različne sklanjatve: 1. najbolj pogosta, 2. manj pogosta, a z glasovnimi končnicami, 3. ničta in 4. izpridevniška.«

Nova razvrstitev sklanjatev po kategoriji spola je mogoča, vključitev v žensko sklanjatev pa ravno tako ni problematična pri ženskih imenih kot *Karmen, Kiti*, kraticah *SAZU, ZDA* in besedah kot *mami, species*, ki so navedene v SP 1990 (97, § 811–813). Za vse te zglede namreč velja, da se ob njih v levem prilastku razvršča pridevnik v ženskem slovničnem spolu, npr.: *simpatična Karmen, devetnajstletna*

4 V SP 1994 in 2001 je naveden nestični vezaj, torej *Zofka Kveder - Jelovšek*.

5 V SP 2001 brez zapisa v oklepaju.

Kiti, Vidmarjeva SAZU, velike ZDA, draga mami, oblikovalska species (zgledi so iz korpusa Gigafida 2.0).

Preverjanje rabe v korpusu Gigafida 2.0 kaže, da za priimke *Srebotnjak, Zver in Kopriva* ne najdemo nobenega zgleda z ujemalnim levim prilastkom v ženskem spolu, torej ti priimki niso ženskega slovničnega spola. Za samostalniški desni prilastek namreč velja (Toporišič 1968: 37):

Tam, kjer nimamo posebne besede za ženski par moškemu poimenovanju, pa rabimo kar obliko moškega spola tudi za žensko, npr. *tovarišica kustos*. Kolikor jaz vem, bi se navadno reklo tudi *tovarišica doktor*, kadar se misli na izobrazbeni naslov, npr. pri neposrednem ogovoru. Kot kaže primer *tovarišica kustos*, slovenski jezik prenese v prilastku (in v povedkovem določilu je ravno tako) tudi samostalnik moškega spola ob odnosnici ženskega spola. To je splošna zakonitost, znana tudi iz drugih jezikov; moški spol namreč sintaktično ni zaznamovan in se zato svobodneje rabi.

Samostalniki v desnem prilastku ne spreminjajo kategorije spola, o tem, da so v matičnih knjigah od 17. stoletja za osebe obeh spolov veljale »moške oblike priimka«, pa piše tudi B. Pogorelec (1997: 8).⁶

Spremembe pri poimenovanju ženskih oseb SP 1990 navaja tudi pri priimkih, ki se končujejo na *-a*. SP 1962 za priimek *Kobilca* kot roditeljsko obliko navaja samo obliko *Kobilce* (SP 1962: 48–49, § 52), SP 1990 pa to možnost označi z »redkeje«, npr. *Kobilca – Ivana Kobilca Ivane Kobilca* itd. *Ivane Kobilce* itd. (redkeje) (SP 1990: 123, § 997).⁷

Po pregledu SP 1962 je nenavadno, da so se leta 1990 odločili za vključitev ženskih oblik s samostalniškim priponskim obrazilom (SP 1990: 123, § 999), »[č]eprav je bilo že v SP 1962 (str. 47) zapisano, da ženske oblike vrste *Debevka, Ovnovka* niso več v rabi in so jih ob izidu Načrta (1981) nekateri kritiki označili kot neprimerne za pravopisni slovar (Pogorelec 1982: 66)« (Dobrovoljc 2004: 279–280).

V SP 1990 (123, § 998) je predvidena tudi možnost rabe posamostaljene oblike »svojiilnega pridevnika iz ustreznega lastnega imena npr. pri priimku *Kveder: Kvedrova, Kvedrove* itd. *Zofka Kvedrova, Zofke Kvedrove* itd.« Za to obliko, katere rabo SP 1950 in 1962 utemeljujeta z jasnostjo, so leta 1990 napisali oznako »stilno zaznamovano«, nato pa jo leta 1994 zamenjali z »neuradno«.

V slovarju je za imena in priimke dosledno rabljena oznaka oseb. i. za osebno ime. To oznako ima 3252 gesel, z oznako ž oseb. i. za ženski spol je 1163 gesel, z oznako m oseb. i. pa 2816. Priimki so obravnavani zelo neenotno. Priimek *Ambrožič* je moškega slovničnega spola, kot podiztočnico pa ima kot eden od 500 najpogostejših slovenskih priimkov (SP 2001: 228, § 1250) z oznako ljudsko navedeno obliko *Ambrožička*.

6 V zvezi s samostojno rabo priimkov za poimenovanje ženskih oseb B. Pogorelec (1997: 8, op. 17) navaja, da gre za vpliv tujega jezika, ki se je razširil iz »strokovne literature po vzorcih, prevzetih iz drugih jezikov. Navajanje avtoric samo s priimkom je zaradi tega v slovenščini pomanjkljivo, npr. *Kocjančič je napisala učbenik za študij interne medicine*. Taka raba jezikovno ni utemeljena, zato bi morali zahtevati poleg priimka polno ali z začetnico nakazano posebnost kot dogovorjeni jezikovni znak za ujemanje.«

7 Navedba »redkeje« je bila v SP 1994 umaknjena.

Drugače so obravnavani priimki, »kadar gre za slovite osebe« (SP 2001: 228, § 1250). Geslo *Curie* je moškega spola: »Curie -ja [kirí] m s -em oseb. i. (î) |francoski fizik|«, v podiztočnici pa je navedeno tudi: »Curie -- [kirí] ž, oseb. i. (î) |francoska kemičarka poljskega rodu|: odkritja Marie ~.« Nekateri priimki so samo ženskega spola, npr.: »Joliot - Curie -- [žoljó - kirí] ž, oseb. i. (ô - î) |francoska fizičarka|«.

Čeprav so v rabi zelo razširjene posamostaljene oblike priimkov na *-ova/-eva*, kot za *Mayevo*, *Merklovo* in *Bratuškovo* ugotavlja M. Šorli (2019), pa teh oblik v slovar niso vključili.

3 Sklep

Obravnava priimkov je zahtevna pravopisna tema, ki zahteva natančen premislek. Priimki sodijo med osebna imena, ker pa se lastnosti imen in priimkov razlikujejo, bi v pravopisih lahko razmislili o njihovem ločevanju, kot je s posameznimi zgledi nakazal SP 1950. Pri pripravi sodobnega pravopisa je smiselno upoštevati knjižnojezikovno rabo v korpusih. Za poimenovanja ženskih oseb bi zato namesto nekknjižnih oblik brez pojavitev v korpusih, kot je *Ambrožička*, pričakovali vključitev v rabi zelo pogostih oblik posamostaljenih pridevnikov, kot so *Mayeva*, *Merklova* in *Bratuškova*. Ta poimenovalna možnost je v veljavnem pravopisu v pravilih navedena z oznako »stilno zaznamovano« (1990) oz. »neuradno« (1994), v slovarju pa se zanjo kljub razširjeni rabi niso odločili.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, ŠOLAR, Jakob, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. *Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine*. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop 9. 5. 2024).
- Načrt = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, 1981. Ljubljana: DZS.
- POGORELEC, Breda, 1982: Ob osnutku pravil slovenskega pravopisa. *Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 59–71.
- POGORELEC, Breda, 1997: Slovenska skladnja in poimenovanja ženskih oseb. Aleksandra Derganc (ur.): *Dodatek k 33. Seminarju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- SP 1899 = LEVEC, Fr. [Fran], 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig.
- SP 1920 = BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 = *Slovenski pravopis*, 1935. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, 1950. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 1990 = *Slovenski pravopis*, (³1994) 1990. Ljubljana: SAZU, DZS.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: SAZU, DZS.
- ŠORLI, Mojca, 2019: Enakost spolov v slovenskem javnem govoru. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 353–362. <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-38/>.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1968: Tovarišica ravnatelj in še kaj. *Jezik in slovstvo* XIII/1. 37.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave P6-0215, ki ga financira ARIS.

TERMINOLOŠKI DOGOVOR KOT OSNOVA ZA OBLIKOVANJE TERMINOLOŠKE NORME: PRIMER KLINIČNE PREHRANE

Gašper Tonin

Ljubljana

toningasper@gmail.com

DOI: 10.4312/Obdobja.43.367-372

Terminološki dogovor lahko razumemo kot urejanje in soglasje glede terminologije (pojma, pojmovnega sistema, termina in terminološke definicije) enega ali več področij. Ločujemo implicitni terminološki dogovor, pri katerem pride do tihega sprejetja terminologije z vedno širšo rabo in ustaljenostjo v stroki, ter eksplicitni terminološki dogovor, ki nastane z javno objavljenim dogovorom skupine strokovnjakov. Eksplicitni terminološki dogovor je redkejši, kadar pa obstaja in je primerno oblikovan, pa ima normativno prednost pred implicitnim. Predstavljamo primer oblikovanja eksplicitnega terminološkega dogovora s področja klinične prehrane, ki je nastal kot plod sodelovanja 42 avtorjev iz 19 slovenskih ustanov.

terminologija, terminološka veda, terminografija, terminološka načela, pravopis

Terminological agreement can be understood as the regulation of and consensus on specialized vocabulary (concepts, conceptual systems, terms, and terminological definitions) in one or more fields. There is a distinction between implicit terminological agreement, in which there is tacit acceptance of terminology as it becomes more widely used and established in the profession, and explicit terminological agreement, which is the result of a published agreement by a group of experts. Explicit terminological agreement is rarer, but when it exists and is appropriately formulated it takes normative precedence over the implicit agreement. This article presents an example of the development of explicit terminological agreement in clinical nutrition, which was the product of collaboration between forty-two authors from nineteen Slovenian institutions.

terminology, specialized language, terminography, terminological principles, orthography

1 Uvod

Strokovnjaki, ki so primarni uporabniki terminologije, čutijo potrebo po urejanju znanja v smiselne pojmovne sisteme, za pojme svojega področja pa iščejo najustreznejše termine. Težnja po normativnem pristopu k oblikovanju strokovnega besedišča je utemeljena, saj je nedvoumno sporazumevanje pri strokovnem delu temelj uspešne komunikacije (Žagar Karer 2018). Na željo uporabnikov po standardizaciji in ustaljenosti kažejo tudi pogosta vprašanja v Terminološki svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, objave v drugih področnih terminoloških koticčkih in prispevki posameznih strokovnjakov, ki se običajno posvetijo terminološkim

sinonimom enega pojma, pri čemer poskušajo izbrati prednostnega (Fajfar, Žagar Karer 2023; Karer 2015; Potocco, Plevnik 2023; Švab, Berlogar 2013; Tonin 2024).

2 Terminološki dogovor

Terminološki dogovor podrobneje opredeli M. Žagar Karer (2018: 237), ki pravi, da ga uporabimo »ko želimo med več termini, ki označujejo isti pojem, izbrati najustrežnejšega, lahko pa tudi pri poimenovanju (praviloma novega) pojma.« V slovenskem jezikoslovju tako največkrat razumemo terminološki dogovor kot proces (in po metonimiji tudi rezultat procesa), pri katerem za določeni pojem izbiramo najprimernejši termin. Ob tem si pri izbiri običajno pomagamo z merili, ki jih v terminološki vedi imenujemo terminološka načela.

Terminološki dogovor sicer delimo na eksplicitnega in implicitnega. Pri implicitnem terminološkem dogovoru se v stroki sčasoma »prikrito« uveljavi termin, ki se je ustalil z rabo strokovnjakov. Ti ga zdaj uporabljajo v strokovnih besedilih in pri strokovni komunikaciji. Eksplicitni terminološki dogovor pa je bolj neposreden, saj se pri njem zbere skupina strokovnjakov, ki se dogovori, kakšno poimenovanje bodo za pojem uporabljali (Žagar Karer 2018). Metodologija izdelave takega dogovora še ni predpisana ali standardizirana, bistveno pa je, da pri njem sodeluje dovolj velika skupina strokovnjakov, ki termin izberejo tako, da se bo v rabi tudi obdržal.

Tuji jezikoslovci sicer eksplicitni terminološki dogovor razumejo nekoliko širše kot slovenski jezikoslovci, in sicer kot del terminološkega projekta (ožje) ali kot sinonim za terminološki projekt (v širšem smislu) (Dobrina 2015). Eksplicitni terminološki dogovor tudi v tem prispevku razumemo kot terminološki projekt, pri katerem aktivno urejamo terminologijo enega ali več različnih področij (na ravni pojmovnega sistema, pojma, terminološke definicije ali termina), rezultat tega postopka pa je terminološki dokument, z vsebino katerega se strinja dovolj obsežna skupina relevantnih strokovnjakov nekega področja.

3 Normativnost v terminologiji in terminološki dogovor

Trenutno se pri oblikovanju terminologije v slovenskem prostoru največkrat zanašamo na terminološka načela. Pri tem eno od terminoloških načel – načelo ustaljenosti – narekuje, da se termina, ki se v rabi pojavlja najpogosteje, ne menja brez dobrega razloga, v rabi ustaljen termin pa je tudi najprimernejši za označevanje pojma. Načelo ustaljenosti je tudi načelo, s katerim so terminologi v Terminološki svetovalnici največkrat utemeljevali svoje odgovore (kar 48 od 100 odgovorov v vzorcu) (Fajfar, Žagar Karer 2023: 376).

Če do tematike pristopimo z nekoliko drugega zornega kota, lahko ugotovimo, da delo terminologa pogosto vključuje, da poskuša v obstoječi strokovni krajini prepoznati implicitni strokovni dogovor, ki je izražen prek rabe termina v besedilih. Če tega ugotovi (potrjeno načelo ustaljenosti), ga prizna in drugih, manj ustaljenih terminov, ne priporoča. Če implicitni terminološki dogovor po drugi strani še ni jasen ali pa obstaja želja po spremembi že obstoječega termina, pa poda mnenje, ki ga pripravi na podlagi terminoloških načel. Poznamo sicer več različnih terminoloških

načel, v novejšem pregledu jih povzemata T. Fajfar in M. Žagar Karer (2023: 375), ki poleg že uveljavljenih (načelo ustaljenosti, načelo gospodarnosti, načelo jezikovnosistemske ustreznosti in načelo jezikovnokulturne ustreznosti) vpeljujeta tri dodatna: načelo vsebinske ustreznosti, načelo usklajenosti s pojmovnim sistemom in načelo optimalne strukture. Za prepoznavo razmerja med pomembnostjo terminoloških načel pri vsakem posameznem primeru je nujno, da je v terminološko delo vključen izkušen terminolog. Termin, ki je na ta način predlagan z *ad hoc* terminologijo, se v strokovni skupnosti lahko uveljavi (najpogosteje prek implicitnega sprejetja) ali pa ne.

Če implicitni terminološki dogovor ne obstaja, obenem pa je interes strokovnjakov za oblikovanje terminologije dovolj velik, lahko poskušamo oblikovati eksplicitni terminološki dogovor. Ob dovolj veliki skupini relevantnih strokovnjakov in primerni metodologiji lahko oblikujemo terminologijo področja, ki se bo nato tudi lažje ustalila v stroki. Tak eksplicitni terminološki dogovor ima normativno prednost pred drugimi terminološkimi načeli, obenem pa tudi pred implicitnim terminološkim dogovorom, saj se strokovnjaki z njim neposredno dogovorijo, kakšno strokovno izrazje bodo uporabljali. Poleg tega je tudi širši, saj poleg izbire najprimernejšega termina pogosto vključuje tudi urejanje pojmovnega sistema, sestavin pojma in oblikovanje terminoloških definicij. Dobro je, da je tudi v skupino za oblikovanje eksplicitnega terminološkega dogovora vključen terminolog, saj je za oblikovanje vsake od naštetih sestavin nujno poznavanje terminološke vede.

Primer oblikovanja eksplicitnega terminološkega dogovora s področja klinične prehrane predstavljamo v nadaljevanju. Rezultat omenjenega dogovora so trije terminološki dokumenti, znanstveni prispevki, objavljeni v reviji *Zdravniški vestnik: Terminologija klinične prehrane: Motnje prehranjenosti in s prehranjenostjo povezana stanja* (Rotovnik Kozjek idr. 2023a), *Terminologija klinične prehrane: prehranska obravnava – presejanje prehranske ogroženosti in prehranski pregled* (Rotovnik Kozjek idr. 2023b) in *Terminologija klinične prehrane: načrt prehranskih ukrepov in organizacija prehranske oskrbe v zdravstvenih in negovalnih ustanovah* (Rotovnik Kozjek idr. 2024).

4 Prikaz primera eksplicitnega terminološkega dogovora: klinična prehrana

Klinična prehrana je dokaj mlada medicinska stroka, ki se ukvarja s preprečevanjem, diagnosticiranjem in obravnavo prehranskih ter presnovnih stanj, ki so povezana z akutnimi in kroničnimi boleznimi, in bolezenskih stanj, ki so povezana s pomanjkanjem ali presežkom energije in/ali posameznih hranil. Tudi za terminološki dokument je bilo pomembno, da jo jasno ločimo od preventivne prehrane, s katero se ukvarja javno zdravje in ki oblikuje priporočila za splošno javnost. Klinična prehrana namreč uporablja personalizirani pristop, osnovan na podlagi intervencijskih in ne epidemioloških raziskav ter se primarno ne ukvarja z dietami ali podobnimi pristopi, ampak z energijsko in hranilno posamezniku prilagojeno podporo in terapijo. Tudi

v slovenskem strokovnem prostoru se je šele v zadnjem času povečala ozaveščenost o tem področju, v splošni javnosti pa je še vedno zelo nepoznano.¹

Oblikovanje eksplicitnega terminološkega dogovora s področja klinične prehrane je bil terminološki projekt, pri katerem so se zbrali relevantni slovenski strokovnjaki s tega področja in osnovali temelje področja: pojmovni sistem, posamezne pojme, terminološke definicije in termine. Vsi trije prej omenjeni prispevki sledijo zgradbi raziskovalnega prispevka, v njih pa je orisana tudi metodologija oblikovanja eksplicitnega terminološkega dogovora. Terminološke dokumente je potrdil tudi Razširjeni strokovni kolegij za klinično prehrano Ministrstva za zdravje Republike Slovenije. Dogovor predstavlja osnovo za strokovno, raziskovalno in pedagoško dejavnost področja.

Prva avtorja, Nada Rotovnik Kozjek in Gašper Tonin, sva pregledala temeljno mednarodno literaturo in oblikovala osnovno različico dokumenta z naborom terminov, ki bi jih bilo smiselno vključiti. Osnova za oblikovanje pojmovnega sistema so bile smernice Evropskega združenja za klinično prehrano in presnovo, ki smo jih dopolnili z drugo literaturo in s posebnostmi slovenske zakonodaje ter zdravstvenega sistema. Oblikovanje pojmovnega sistema in s tem osnutek dokumenta sta sledila logičnemu zaporedju zdravniške obravnave v klinični prehrani (pregled – postavitve diagnoze – predpis terapije), v zadnji dokument so bile dodane še organizacijske oblike klinične prehrane v slovenskem zdravstvenem sistemu. Z metodo snežne kepe smo nato pritegnili strokovnjake, ki se s področjem ukvarjajo na različnih ustanovah in ravneh zdravstvenega sistema. Pri končnem oblikovanju terminološkega dogovora je tako sodelovalo 42 avtorjev iz 19 slovenskih ustanov in več različnih področij (zdravniki s kliničnega in predkliničnega področja, dietetiki, medicinske sestre, farmacevti, logopedi itn.). Komunikacija med avtorji je potekala prek e-pošte in telefonskih klicev, oblikovanje dogovora pa je potekalo od januarja do novembra leta 2022.

Posameznim avtorjem je bila dodeljena naloga, da predpripravljeni osnutek, v katerem je bil pojmovni sistem že urejen, nadgradijo s specifičnimi strokovnimi vsebinami, in sicer tako, da oblikujejo terminološke definicije za predstavljene pojme ter predlagajo najustreznejši slovenski termin. Poleg tega so lahko dodali tudi razlago k pojmom, ki je slednje še dodatno opisala. Nato so vsi avtorji pregledali celoten prispevek in vnesli svoje popravke. Po strokovnopodročnem pregledu je terminolog opravil še jezikoslovni – terminološki – pregled, pri katerem so bile terminološke definicije popravljene tako, da so sledile zgradbi pojmovnega sistema, ob terminih pa so bila poudarjena terminološka načela. Upoštevana je bila tudi obstoječa literatura s področja splošne in medicinske terminologije. Izpostavljena so bila nekatera problematična mesta, ob katerih se je vnela razprava. Vse popravke terminologa so

1 Klinična prehrana se tako ne ukvarja z »oreščki, jabolki in hruškami«, ampak z boleznimi, kot so sarkopenija, podhranjenost, kaheksija, debelost in sarkopenična debelost. Na podlagi pregleda in zdravniške obravnave, ki vključuje različne slikovne, laboratorijske in druge metode, te bolezni opredeli, nato pa glede na posameznikove izmerjene energijske in druge potrebe pripravi prehranski načrt, ki lahko vsebuje tudi prehrano prek sond, parenteralno prehrano itn.

avtorji ponovno pregledali, se nanje odzvali in uskladili jezikovne rešitve, nato pa je sledil lektorski jezikovni pregled.

Ker je imel celotni dokument več kot 100 strani, smo se z avtorji po dogovoru z uredniki *Zdravniškega vestnika* odločili, da ga objavimo v treh delih. Pojmovni sistem smo smiselno razdelili na:

- 1) prvi del, ki se dotika predvsem bolezni in kliničnih meril za postavitev diagnoze v klinični prehrani (Rotovnik Kozjek idr. 2023a),
- 2) drugi del, ki opisuje presejanje prehranske ogroženosti in metode pregleda, ki ga moramo opraviti za postavitev diagnoze (Rotovnik Kozjek idr. 2023b),
- 3) tretji del, ki se dotika predvsem prehranske podpore in prehranske terapije z vsemi mogočimi oblikami hrane in hranjenja (enteralna prehrana, parenteralna prehrana), poleg tega pa tudi organizacije klinične prehrane v zdravstvenih in negovalnih ustanovah (Rotovnik Kozjek idr. 2024).

Vsakemu slovenskemu terminu smo pripisali angleški terminološki sinonim in terminološko definicijo, ob njej pa je bila podana tudi dodatna razlaga za lažje razumevanje. Da smo oblikovali vse sestavne dele znanstvenega prispevka, smo opisali metodologijo in pomembnost ustvarjene terminologije za področje. Končno različico vseh treh dokumentov so potrdili vsi avtorji.

Nastali terminološki dokumenti niso pomembni le za pedagoško in raziskovalno dejavnost ter polno uveljavitev področja klinične prehrane pri nas, temveč tudi za razvoj slovenskega strokovnega jezika. Vključene termine uporabljajo strokovnjaki pri svojem kliničnem delu, obenem pa tudi pri poučevanju študentov, saj se je hkrati z izdelavo dogovora v prenovljeni program ljubljanske Medicinske fakultete uvedel tudi redni predmet Klinična prehrana, ob katerem se izvajata tudi dva izbirna predmeta s tega področja.

5 Zaključek

Terminološki dogovor ima lahko zelo pomembno vlogo pri urejanju in standardizaciji terminologije. Poleg tega ima ob primerni metodološki zasnovi velik jezikovnonormativni pomen, saj bodo terminologijo, ustvarjeno z njim, najverjetneje strokovnjaki bolj vestno uporabljali pri svojem delu. Kljub naštetemu pa oblikovanje eksplicitnega terminološkega dogovora predstavlja izziv, saj še ne obstaja enotna metodologija, na katero bi se lahko oprli pri njegovi izdelavi. Eden od zgledov, s katerim si lahko pomagajo strokovnjaki in terminologi, je opisani dogovor s področja klinične prehrane.

Literatura

- DOBRINA, Claudia, 2015: Getting to the core of a terminological project. Hendrik J. Kockaert, Frieda Steurs (ur.): *Handbook of Terminology: Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 80–199. <https://doi.org/10.1075/hot.1.get1>.
- FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2023: Ad hoc terminologija: Analiza uporabe terminoloških načel v Terminološki svetovalnici na Terminologišču. *Slavistična revija* LXXI/4. 369–384. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4146>.

- POTOCCO, Barbara, PLEVNIK, Matej, 2023: Najpogostejši termini s pridevnikom telesni v slovenski kineziološki terminologiji in njihovi angleški ustrezniki. *Slovenski jezik* 15. 107–129. <https://doi.org/10.3986/15.1.06>.
- ROTOVNIK KOZJEK, Nada, TONIN, Gašper idr., 2023a: Terminologija klinične prehrane: Motnje prehranjenosti in s prehranjenostjo povezana stanja. *Zdravniški vestnik* XCII/9–10. 356–370. <https://doi.org/10.6016/ZdravVestn.3446>.
- ROTOVNIK KOZJEK, Nada, TONIN, Gašper idr., 2023b: Terminologija klinične prehrane: Prehranska obravnava – presejanje prehranske ogroženosti in prehranski pregled. *Zdravniški vestnik* XCII/11–12. 442–455. <https://doi.org/10.6016/ZdravVestn.3447>.
- ROTOVNIK KOZJEK, Nada, TONIN, Gašper idr., 2024: Terminologija klinične prehrane: Načrt prehranskih ukrepov in organizacija prehranske oskrbe v zdravstvenih in negovalnih ustanovah. *Zdravniški vestnik* XCII/1–2. 20–35. <https://doi.org/10.6016/ZdravVestn.3443>.
- ŠVAB, Mateja, BERLOGAR, Janko, 2013: Zrakoplov ali letalnik, ciljenje ali ciljno delovanje? *Slovenska vojska* IV. 45.
- TONIN, Gašper, 2024: Strokovnojezikovna svetovalnica za področje medicine: Bolnik in pacient. *ISIS* XXXIII/5. 54–55.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2015: Terminologišče – kraj, kjer terminolog išče. *Slavia Centralis* VIII/1. 22–33. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/view/801>.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* LXVI/2. 235–249.

PREGLAS KONČNICE PRI SKLANJANJU FRANCOSKIH MOŠKIH IMEN V SLOVENSКИH PRAVOPISIH

Matevž Treven

Idrija

matevz.treven@gmail.com

DOI:10.4312/Obdobja.43.373-380

Prispevek ponuja pregled načel za prevzemanje francoskih moških lastnih imen v slovenščino v slovenskih pravopisih in se osredotoča na reševanje pravopisne problematike razlike med zapisom in izgovorom v primerih govorno preglashenih končnic. Pregled v kronologiji kaže tendenco k večji pozornosti, ki jo pravopisi namenjajo tematiki, in hkrati k sistematizaciji rešitev.

francoščina, lastna imena, zgodovina standardizacije, oblikoslovje, pravopis

This article reviews the adaptation of French masculine proper names in Slovenian normative guides. It focuses on various solutions to morphological adaption, which are problematic when the differences between written spelling and pronunciation are unusual for standard Slovenian. The overview of normative guides highlights a tendency toward more detailed and systematized solutions.

French, proper names, history of standardization, morphology, orthography

1 Uvod

Lastna imena se od splošne leksike razlikujejo v svoji naravi označevanja edinstvene pojavnosti; manj sledijo pravilom, uveljavljenim v okvirih splošne leksike. Ob domačih lastnih imenih zaradi medkulturnih stikov v besedila vstopajo tudi imena iz drugih jezikov. Ti jeziki spadajo glede na razmerje zapis : izgovor v grobem v dve skupini, in sicer med tiste s plitkimi in tiste z globokimi zapisi (Pogačnik 2012: 76). Jeziki, ki imajo na razpolago manj grafemov kot fonemov, so jeziki z globokimi zapisi, kot sta denimo angleščina in francoščina, kjer je pravopisno pomemben tudi etimološki razvojni vidik zaradi večjega razlikovanja med enakoglasnicami. Pri globokem zapisu se uporablja skupina več grafemov za zapis enega fonema, kar imenujemo veččrkje.¹ S tem pojavom je povezana razlika med izgovorom in zapisom: prispevek je osredotočen na nekaj tipološko razdelanih primerov francoskih imen moškega spola, pri katerih govorni končaj osnove pri sklanjanju (v or. ed. idr.) v knjižni slovenščini zahteva preglasheno končnico, pisni pa ne.

1 M. Kocjan Barle (2012: 86) ločuje med izrazoma veččrkovje in veččrkje, pri čemer prvi označuje zapis več grafemov za en fonem; *Pravopis 8.0* za ta pojav uporablja izraz veččrkje, zato ga uporabljam tudi v prispevku.

Primeri so razdeljeni v tri skupine:

- Skupina I.: Če se v francoščini beseda v zapisu konča na soglasnik, ni nujno, da se ta soglasnik tudi izgovarja, kot v primerih *Monet* [moné] ali *Diderot* [didró] – končaj osnove je zapisani soglasnik, a govorjeni samoglasnik, ki zahteva govorno podaljšavo osnove *z j*.
- Skupina II.: Lahko je tudi obratno: zapisani samoglasnik in govorjeni soglasnik, kot v primerih *Corneille* [kornêj] in *Montaigne* [montên'] – tu je v ospredju razlika med zapisanim trdim (brez preglasa končnice) in govorjenim mehkim oz. mehčanim soglasnikom (s preglasom).
- Skupina III.: Posebna skupina so imena na govorni končaj *-r*, ki dovoljuje podaljšavo osnove *z j* in tako vpliva na preglaševanje; primera sta *Voltaire* [voltêr] in *Flaubert* [flobêr].

	zapis	izgovor
Skupina I.	-VK	[-v]
Skupina II.	-KV	[-k'/k']
Skupina III.	-rV, -rK	[-r]

Tabela 1: Tipologija skupin v prispevku (V, v = samoglasnik; K = soglasnik; k' = mehki soglasnik; k' = mehčani soglasnik).

Pojav neskladja med zapisom in izgovorom je pravopisni izziv pri prevzemanju imen v slovenščino, kar pride do izraza pri oblikoslovnih in besedotvornih postopkih. Namen prispevka je predstaviti reševanje tega izziva v nosilnih (Gložančev 1997: 85) oz. temeljnih pravopisih: *Slovenski pravopis* (v nadaljevanju SP) 1899, SP 1920, SP 1935, SP 1950, SP 1962 in SP 2001 ter nastajajočih pravilih in slovarju s statusom predloga *Pravopisu 8.0* in *ePravopisu*.

2 Končaj osnove na zapisani soglasnik in govorjeni samoglasnik

Oblike od rod. do mest. ed. ohranjajo za slovenščino pričakovane končnice: *čopič podam Monetu* [monêju], *berem Diderota* [didrója]. Govorna in pisna končnica sta prekrivni, čeprav v govoru zaradi končaja na samoglasnik prihaja do podaljšave osnove *z j*. To vpliva na končnico v or. ed., kjer je v knjižnem jeziku zahtevana preglašena oblika *-em* namesto *-om* (Toporišič 2000: 266, 267; SP 2001: § 791). Ker je podaljševanje osnove le govorno, pride v primerih tipa *Monet* do neskladja med pisno in govorno končnico, saj podaljševanje *z j* v zapisu ni izraženo – če se osredotočimo le na zapis, dodamo v knjižni slovenščini osnovi na trd soglasnik *-t* ustrezno končnico *-om*: *Monetom*, v govoru pa podaljšava *z j* zahteva preglašeno končnico *-em*: [monêjem]. To neskladje *Pravopis 8.0* ({673}) rešuje s pisnimi dvojnicami, pri čemer na prvo mesto postavlja zapis z nepreglašeno končnico; v govoru zaradi podaljšave *z j* vedno pride do preglaševanja – *Monet*, z *Monetom* in *Monetem* [monêjem]; *Diderot*, z *Diderotom* in *Diderotem* [didrójem]. Podobno primere tega tipa obravnava SP 2001, le z obrnjenim vrstnim redom pisnih dvojnic, torej z *Monetem* in *Monetom*. Pravilo velja za vsa imena z osnovo na nemi soglasnik in govorjeni samoglasnik (SP 2001:

§ 792). Je prvi pravopis, ki vpeljuje zapis preglašene oblike končnice v primerih, kjer pisna podoba preglasa sicer ne predvideva.

SP 1962 v slovarju ne navaja zgledov za orodniško obliko, je pa jassen v pravilih (§ 63, str. 57), ko za imena s soglasniškim končajem, kjer se pisna in izgovorna oblika razlikujeta, predvideva v pisavi prilagajanje pisni, v izgovoru pa glasovni zvezi. To za naš primer pomeni obliko or. ed. zapisano z *Monetom*, izgovorjeno pa z [monéjem].² V slovarskem delu lahko to pravilo razberemo iz oblik svojilnih pridevnikov, pri katerih prav tako prihaja do preglasa obrazilnega dela *-ov* v *-ev*; primer tega tipa je *Daudet, Daudetov* in izgovor v roditelju [dodéja]; podobno *Diderot, Diderotov*, [didrója] in *Dumas, Dumasov*, [dümájaja].³

Nekoliko drugače je problematiko reševal SP 1950, ki v zapisu ne predvideva dvojnice, temveč le nepreglašeno obliko, je pa dvojnico predlagal v izgovoru. Ta dvojničnost je v pravilih (SP 1950: § 32) posebej dovoljena pri imenih z osnovo na nemi *-t*, ki se pri pregibanju lahko prenese v izgovor in s tem odpravi potrebo po podaljševanju z *j* in posledično preglaševanje končnice. Na možnost prenosa pisnega *t* v izgovor, in sicer pri vezavi, opozarja tudi *Slovnica štirih* (Bajec idr. 1956: 108). Po SP 1950 primer z *Monetom* v orodniku dovoljuje izgovor [monéjem] in [monétom]. Slovar enako kot SP 1962 ne navaja orodniških oblik, ampak svojilne pridevnike: *Musset, Mussetov*, [müséja] in [müséta]; *Diderot, Diderotov*, [didrója] in [didróta]. SP 1935 ta tip lastnih imen obravnava na podoben način, le brez izgovorne dvojnice, predvideva le obliko, kjer osnovo podaljšamo z *j*; preglasa v zapisu ne predvideva.

SP 1920 Antona Breznika v pravilih (§ 57) svetuje uporabo vezaja pri sklanjanju, in sicer zato, »da ločimo sklonilo in slovenske končnice pri tujih lastnih imenih, zlasti francoskih«. Glede na pravila in zglede v SP 1920 bi orodniško obliko pisali z *Monet-jem*, torej bi ohranili izvirni zapis in za vezajem dodali končniško obrazilo, ki ustreza govorni podobi; taka obravnava se izogne za slovenščino nenavadnim črkovnim sklopom v zapisu. Breznik je sicer na istem mestu opozoril, da je uporaba vezaja pri pregibanju domačih lastnih imen napačna; za kasnejši pravopis v sodelovanju s Franom Ramovšem je to pravilo prenesel tudi na tuja imena. SP 1920 je bil edini, ki je predvideval uporabo vezaja pri sklanjanju; prvi pravopis Frana Levca (SP 1899: § 205) je posebej izpostavil, da je te vrste sklanjanje napačno. Za francoska imena je svetoval izvirni zapis in izgovor v oklepaju (prav tam: § 509), podal je tudi nekaj zgledov, npr. *Bordeaux* (Bordó, Bordoja); *Calais* (Kalé, Kaleja) (prav tam: § 510), od koder dobimo podatke o izgovoru roditeljske oblike, ne pa zapisa v stranskih sklonih.

2 SP 1962 ne označuje prehoda iz imenvalniškega ozkega [é] v široki [ê] v stranskih sklonih, ampak povsod uporablja *é*. V knjižni slovenščini je naglašeni *e* pred *j* in samoglasniškim nadaljevanjem vedno širok; v slovarjih označena očina ustreza starejšemu izgovoru (Toporišič 2000: 54).

3 Zapis glasu *ü* je bližji francoskemu izgovoru kot glasovom slovenskega knjižnega jezika; SP 2001 in *Pravopis 8.0* glasove iz tujih jezikov pretvorita v najbližjo ustreznico v slovenskem knjižnem jeziku, kar za *ü* pomeni pretvorbo v *i*.

	zapis	izgovor
<i>Pravopis 8.0</i>	<i>z Monetom in Monetem</i>	[monêjɛm]
SP 2001	<i>z Monetem in Monetom</i>	[monêjɛm]
SP 1962	<i>z Diderotom</i>	[didrójɛm]
SP 1950	<i>z Mussetom</i>	[müsějɛm/müsétom]
SP 1935	<i>z Dumasom</i>	[dümájɛm]
SP 1920	<i>z Manet-jem</i>	/

Tabela 2: Primerjava zgledov skupine I.

3 Končaj na govorjeni mehki soglasnik

Do preglasa prihaja v govoru in zapisu, ko se govorna osnova končuje na *c, j, č, ž, š* in *dž*, kot v francoskih *Marseille* [marsêj] ali *Montaigne* [montên'] (*Pravopis 8.0*: {653}), v govoru ob pisni dvojnici pa ob francoskem pisnem končaju *-ge* (prav tam: {657}, 1) in končnih [-j] ali [-š], ki jima sledi nemi *-h* ali *-es* (prav tam: {657}, 2). Glede zapisa govorno preglashenih oblik skladno s tem pravilom *ePravopis* ponuja pisno dvojnico, denimo v primeru *Lesage*, *z Lesageom* in *Lesageem* [lesážem/ləsážem]. V primeru *Montaigne* za zapis ponuja le obliko *z Montaignem* [montênjem], podobno *Corneille*, *s Corneillem* [kornêjem], vendar *Braille*, *z Brailloom* in *Braillem* [brájem]. Tako kot *Pravopis 8.0* je bil tudi SP 2001 v pravilih jasen, da do preglasa prihaja pri podstavah, ki se končajo na govorjeni *c, j, č, ž, š* in *dž* (§ 957): primer iz slovarja *Lesage* [ləsáž-], or. ed. *z Lesageem* [ləsážem] z edino možnostjo zapisa s preglasheno obliko končnice. Enako velja za primere *Montaigne*, *Corneille* in *Braille*.

Predtem je SP 1962 predvideval zapis primerov tega tipa (*Lesage*, *Braille*) z nepreglašeno končnico, *z Lesageom*, *z Brailloom*, v izgovoru pa se preglas upošteva, [ləsážem], [brájem]. SP 1962 v tem oziru pomeni prelom s predhodnimi pravopisi, saj je še SP 1950 (§ 32) izrecno poudarjal, da do preglasa za mehkiimi soglasniki pri tujih imenih v obrazilih ne prihaja, pri čemer je izjema *j*: *Lesage* tako v or. ed. *z Lesageom* [ləsážom]; *Delaroche*, *z Delarochom* [delaróšom]; *George*, *z Georgeom* [žôržom]; vendar *Corneille*, *s Corneilloom* [kornêjem] – tu velja pravilo, da se končnice v zapisu prilagajajo zahtevam pisne podobe, v govoru pa zahtevam fonetične zveze (SP 1950: § 32), torej se za končajem osnove *j* preglas upošteva v govoru, v zapisu pa končaj *-l* preglasa ne zahteva in se zato doda pisna končnica *-om*. Enako je tuja lastna imena tega tipa obravnaval SP 1935. Predtem je Anton Breznik med primeri navedel *George-ova* kot zgled francoskega imena (SP 1920: § 57), torej z izgovorom [žôržova], kar ob vzporednem primeru *Manet-jem* kaže na to, da že Breznik preglasa pri tujih lastnih imenih ni upošteval pri vseh soglasnikih, ki ga v knjižni slovenščini od SP 1962 zahtevajo, le za *j*.

	zapis	izgovor
<i>Pravopis 8.0</i>	<i>z Lesageom in Lesageem</i>	[lesážem/ləsážem]
SP 2001	<i>z Lesageem in Lesageom</i>	[ləsážem]
SP 1962	<i>z Lesageom</i>	[ləsážem]
SP 1950	<i>z Le Sageom ali Lesageom</i>	[ləsážom]
SP 1935	<i>z Le Sageom ali Lesageom</i>	[lə-sážom]

Tabela 3: Primerjava zgledov skupine II.

4 Govorni končaj *-r*

Do preglasa končnice v or. ed. samostalnikov moškega spola pride tudi v primerih, kjer se osnova končuje na *-r* in podaljšuje *z j* (Toporišič 2000: 280). Primere francoskih moških imen z govornim končajem osnove na *-r* razdelimo v dve podskupini: 1) imena z nemim *-e*, kot je *Voltaire* [voltêr], in 2) imena z nemim soglasnikom, kot je *Flaubert* [flobêr].

1) Zapisovanje podaljšave pri prvi podskupini ni problematično, saj nemi *-e* pri sklanjanju odpade, *j* pa se lahko dodaja tako v zapisu kot v izgovoru: *z Voltairjem* [voltêrjem]. Temu se vzporeja oblika brez podaljšave in brez preglaševanja samoglasnika v končniškem morfemu, torej *z Voltairom* [voltêrom]. Na tak način se primeri tega tipa rešujejo v *Pravopisu 8.0* in *ePravopisu*, kjer sta predvideni obe možnosti sklanjanja ({637}, {654}). Tu nastajajoča pravopisna pravila nadgradijo tista iz SP 2001 (§ 781), ki omenja omahovanje pri podaljševanju osnove *z j* zlasti pri francoskih imenih na *-re*, pri čemer je *e* nemi; podobno take primere izpostavlja tudi SP 1962 (§ 63, str. 58). Slovar SP 2001 problematiko sistematizira z dvojnicami, pri čemer je na prvem mestu oblika s podaljšavo. SP 1962 se že v pravilih bolj opira na rabo (prav tam) in tudi v slovarju primerov ne poenoti kljub njihovi sistemski podobnosti; za naš primer navaja dvojnici v zaporedju (konstruirano po analogiji z oblikama svojilnega pridevnika) *z Voltairom* ali *Voltairjem*. Možnost podaljševanja osnove *z j* pri te vrste imenih SP 1950 in SP 1935 ne predvidevata, SP 1920 in SP 1899 pa ne podajata dovolj informacij, da bi na njihovi podlagi lahko utemeljeno sklepali o priporočenih oblikah.

	zapis	izgovor
<i>Pravopis 8.0</i> ⁴	<i>z Voltairjem in Voltairom</i>	[voltêrjem/voltêrom]
SP 2001	<i>z Voltairjem in Voltairom</i>	[voltêrjem/voltêrom]
SP 1962 ⁵	<i>z Voltairom ali Voltairjem</i>	[voltêrom/voltêrjem]
SP 1950	<i>z Voltairom</i>	[voltêrom]
SP 1935	<i>z Voltairom</i>	[voltêrom]

Tabela 4: Primerjava zgledov skupine III.-1.

2) Imena z nemim soglasnikom in govornim končajem osnove na *-r* so problemsko podobna v prispevku že obravnavanim imenom z nemim soglasnikom in govornim končajem na samoglasnik, le da je pri končaju *-r* podaljševanje osnove *z j* neobvezno. *Flaubert* [flobêr] tako v or. ed. lahko v knjižnem jeziku zapisujemo s *Flaubertom* in *Flaubertem*, izgovarjamo pa [flobêrom] in [flobêrjem]. Tako *ePravopis* uslovarja gesli *Ronsard* in *Flaubert*, v pravilih *Pravopis 8.0* pa so natančno opredeljeni primeri nemih črk za soglasnik, ki sledijo končnemu *-r*; ti primeri omogočajo sklanjanje s podaljšano ali nepodaljšano osnovo tako v zapisu kot v govoru ({641}, {654}). Pisna oblika s *Flaubertom* predvideva dvojnični izgovor [flobêrjem] in [flobêrom], medtem ko zapis preglasa s *Flaubertem* le izgovor s [flobêrjem]. Podobno je dvojničnost pri tem tipu imen obravnavana v SP 2001, vendar z razliko: obe obliki sta mogoči v zapisu, v izgovoru pa je predvidena le oblika s podaljšavo (§ 784) in temu ustrezno preglaso obliko končnice. Tako v slovarju prim. *Flaubert*, s *Flaubertem* in *Flaubertom*, vendar samo [flobêrjem]. SP 1962 in 1950 dvojnic v teh primerih ne predvidevata, kar je razvidno iz uslovarjenih zgledov *D'Alembert*, *Flaubert*, *Beaufort*; v pravilih ta tip imen ni posebej obravnavan. V predhodnih pravopisih ta tip imen ni prikazan ne v pravilih ne v slovarju.

Vsi pravopisi so enotni pri francoskih imenih, kjer je končaj *-r* tako zapisan kot govoren: vedno prihaja do podaljšave *z j* tako v zapisu kot v izgovoru – prim. *Pasteur*, s *Pasteurjem* [pastêrjem].

	zapis	izgovor
<i>Pravopis 8.0</i>	<i>s Flaubertom in Flaubertem</i>	[flobêrjem/flobêrom]
SP 2001	<i>s Flaubertem in Flaubertom</i>	[flobêrjem/flobêrom]
SP 1962	<i>z Beaufortom</i>	[bofórom]
SP 1950	<i>z D'Alembertom</i>	[dalambêrom]

Tabela 5: Primerjava zgledov skupine III.-2.

- 4 *Pravopis 8.0* in *ePravopis* se v času priprave prispevka v zaporedju dvojnic v tem primeru razhajata; v pravilih ({637}) je na prvem mestu oblika s podaljšavo, v slovarju pa oblika brez podaljšave. Neskladja so posledica dopolnjevanja in nadgradnje pravil, kar lahko vpliva na že objavljena gesla v slovarju, popravki pa so vneseni ob vsakoletnih dopolnitvah; tudi zato so vsa gesla v *ePravopisu* označena kot predlogi. Pri predhodnih pravopisih zlasti medijski format ni omogočal sprotnega objavljanja pripravljenega gradiva, kar je bistvenega pomena za razumevanje dinamike nastajanja *Pravopisa 8.0*.
- 5 SP 1962 ni sistematiziral podaljšave *z j* pri tem tipu imen; v pravilih omenja omahovanje v rabi (§ 63, str. 58) pri francoskih in angleških imenih na *-re*, npr. *Baudelaire* in *Voltaire* ter *Shakespeare*.

5 Sklep

Kratek pregled, osredotočen na razmerje med zapisom in izgovorom neimenovalniških sklonskih oblik francoskih moških lastnih imen pri govorno preglašeni končnicah, je v zgodovini slovenskega pravopisja pokazal vse večji poudarek na dodelavi in ponatančenju pravil v tem sklopu. Levčev pravopis (1899) podaja najosnovnejše informacije o zapisovanju in izgovoru tujih lastnih imen, pri čemer opozarja predvsem na razliko med zapisom in izgovorom, a ne identificira za slovenščino težavnih mest. Za njim Breznik (1920) začrta razlikovanje med oblikoslovnimi zakonitostmi domačih in tujih lastnih imen, saj pri slednjih (zlasti francoskih) dovoljuje, pri prvih pa prepoveduje uporabo vezaja med tujo osnovo in domačim obrazilom – tako je dovoljen zapis *Manet-jev*, ne pa *Jurčič-ev*. Do prvega večjega premika na področju tujih imen pride s SP 1935, ki uzavesti in opredeli razlikovanje pisne in govorne podobe, pri čemer naj se v zapisu držijo pisne, v izgovoru pa tuje glasovne osnove. Tudi SP 1950 opozarja na to razlikovanje ter poudarja, da se tuja imena pregibajo po pravilih slovenščine in s slovenskimi obrazili; ta obrazila se prilagajajo izvirni pisni podobi, izgovarjajo pa se po zahtevah nastale fonetične zveze. Je prvi pravopis, ki uvaja dvojnico v izgovoru imen, ki se končajo na nemi *-t*. Pri teh predvideva sklanjanje bodisi z govorno podaljšavo *z j* in preglašeno končnico bodisi s prenosom zapisanega *t* v govor in nepreglašeno končnico, denimo v primeru *Monet* [moné], z [monéjem/monétom]. Poznejši SP 1962 možnost izgovora s *t* umakne, uvede pa pravilo preglasa za vsemi mehкими soglasniki, ne le za *j*, česar predhodniki pri tujih imenih niso predvidevali: tako z *Lesageom* [lɛsážem] in ne več [lɛsážom]. Je tudi prvi pravopis, ki opazi možnost podaljšave osnove *z j* pri imenih z govornim končajem *-r*, kar pomeni možnost preglašeni oblik, prim. z *Voltairjem* [voltêrjem] poleg nepreglašene *z Voltairom* [voltêrom]. To dvojničnost sistematizira SP 2001, ki jo uvede še na ravni zapisa tudi pri tistih imenih, katerih pisni končaj v slovenščini sicer preglašene končnice ne bi predvideval. Tako na prvo mesto postavi možnost zapisa z *Monetem* [monêjem] poleg nepreglašene *z Monetom*, v izgovoru pa oblika ostaja enaka v obeh primerih; dvojničnost je sistematično vpeljana pri vseh imenih tega tipa. *Pravopis 8.0* dvojnice tega tipa ohranja, le z zamenjanim vrstnim redom. V zapisu uvaja možnost zapisa preglašene ali nepreglašene (v SP 2001 te možnosti ni) končnice pri osnovah s končajem na mehki soglasnik. Nastajajoči pravopis ob pregledanih podatkih kaže tendenco še natančnejše identifikacije težavnih mest pri prevzemanju lastnih imen, zaradi spremenjenega medija objave ter postopnega nadgrajevanja in oblikovanja pravil trenutno še s statusom predloga.

Viri in literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa 2014–. <https://www.fran.si>.

GLOŽANČEV, Alenka, 1997: Kratek pregled slovenskega pravopisja od konca devetnajstega stoletja do danes. *Jezikoslovni zapiski* III/1. 85–104.

- KOCJAN BARLE, Marta, 2012: Končaj v tujih moških lastnih imenih iz evropskih jezikov, zapisanih v latinični pisavi. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 85–100.
- POGAČNIK, Aleš, 2012: Glasovno domačenje imen iz nelatiničnih pisav. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 73–83.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega razpisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/gen/sp8.pdf>.
- SP 1899 = LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- SP 1920 = BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 = BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- SP 1950 = RAMOVŠ, Fran idr., 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 1962 = BAJEC, Anton idr., 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 2001 = TOPORIŠIČ, Jože idr., 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

AL PRAV SE REČE KÁKŠEN ALI KÁKŠEN: O GIMNAZIJSKEM PRAVOREČJU

Marko Trobevšek

Gimnazija Poljane, Ljubljana
marko.trobevsek@guest.arnes.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.381-387

Prispevek se ukvarja s srednješolskim pravorečjem in z načelnimi vprašanji normativnosti. Pokaže, kako področje obravnavajo zavezujoči uradni dokumenti in kakšne so dejanske razmere, ter je kritičen do škodljivih posledic dveh vrst: ene izhajajo iz vpliva, ki ga ima na šolo lingvistična stroka, druge iz zahtev mature, ki kot orodje selekcije določa vsebino pouka in postaja prvo merilo kakovosti učiteljevega dela. Avtor premišljuje o možnostih izboljšav.

pravorečje, normativnost, jezikoslovje, gimnazija, matura

This article deals with high school orthoepy and with general issues of linguistic normativity. It presents directives in official documents and the actual situation. It contains critical views regarding the traditionally strong influence of Slovenian academic linguists on first language teaching. The high school leaving exam is also discussed because it influences teaching content and is becoming an important measure of the quality of teachers' work. Possibilities for improvement are considered.

orthoepy, normativity, linguistics, high school, leaving exam

»Sicer pa, mar kdo od nas razume, kaj delamo?
Če bi razumeli – bi to sploh delali?«

George Bernard Shaw, *Pigmalion*

1 Tukaj in zdaj

Predpisovanje jezika, v šoli ali zunaj nje, poteka v konkretnih okoliščinah. Teh ni mogoče zaokroženo objektivno opisati, kaj šele v celoti razumeti, predstavo o njih pa vendarle potrebujemo, in tudi imamo. Širša slika za našo dobo ni neugodna; Tivadar (2018: 161) jo je orisal takole:

Slovenščina ima danes vse institucionalne vzvode za kakovosten razvoj (od akademije, šolstva z univerzo na čelu, do parlamenta in medijev). Slovenski jezik se je od 70-ih let razvil in uveljavil v slovenskem šolstvu (od leta 1995 se izvaja splošna matura na nacionalnem nivoju), znanosti (leta 1976 je bila izdana Toporišičeva *Slovenska slovnica*), kulturi, po letu 1990 pa tudi v državnih in mednarodnih (diplomatskih) krogih. Tudi razvoj medijev potrjuje celostno življenje in razvoj slovenskega jezika.

V prispevku na tem ozadju pretresam probleme gimnazijskega pravorečja ter jih skušam razložiti z vidika razmerja med stroko ter šolskim poukom, za izhodišče pa jemljem – vedoč, da so subjektivna¹ – lastna učiteljska in siceršnja opažanja o slovenščini naših dni.

Kot učitelj in ljubitelj svojega jezika v zadnjem desetletju zaznavam pospešeno spreminjanje slovenščine na vseh ravneh, večinoma tiste vrste, ki mu rečemo napačna raba. Poenostavlja se povezovanje stavkov, svobodneje se operira s frazami, besede se prevzemajo sproti, pripisujejo se jim novi pomeni, širijo se nove oblike ... Nekatere spremembe se zdijo opaznejše od onih, ki smo jih bili vajeni, večinoma pa niso takšne, da bi se mogle usidrati. Pri dijakih je razširjeno denimo sklanjanje po podobnosti z bližnjo besedo brez ozira na pomen; primer je star eno leto, vzet je iz spisa za vajo pred maturo (beseda teče o Kreonu): »Lahko bi rekli, da to opravičuje njegova dejanja, saj je skušal biti pošten, a je s *kljubovanjem bogovom in preveliki želji* [mišljeno: zaradi prevelike želje] po kontroli še poslabšal stvari.« Izstopajo tudi frazeološke inovacije, kot je naslednja (iz nekaj let starejšega spisa o Kosmačevem *Pomladnem dnevu*): »Zelo se je ustrašila za svojega očeta, *katerega kasneje vzame pod svoje krilo* in zanj skrbi *ob vseh nemočnih trenutkih v življenju*.« Dijaki besedam pripisujejo nove pomene (kot pridevniku *nemočen* v navedku), na razne načine kalkirajo angleške izraze (besedo *morala* najraje pišejo v množini) ter zamenjujejo podobne besede (*razumevajoč* in *razumljiv*). Vse več se, namesto da bi uporabili obstoječo besedo, zatekajo k lastnim rešitvam – o Pasaverici denimo v spisu beremo, da »preden umre, *prekleje* morilca svojega moža«, o Marcusu iz Rothovega *Ogorčenja* pa, da je bil »popolnoma *proti vsakršnikoli religiji*.« Kdor vsaj površno spremlja rabo slovenščine nasploh, ta ve, da se z njo tudi sicer nekaj dogaja, ne le v šoli, ne le v medijih, ki varčujejo na račun lektorja, in sploh ne le v medijih. Sama predsednica države je v letošnji poslanici ob dnevu boja proti okupatorju takole prenovila stalno zvezo: »Skrajni čas je, da *fige umaknemo iz žepov*, da se od besed obžalovanja ter obsojanja premaknemo k dejanjem«² – po logiki frazema bi bil torej skrajni čas, da odkrito pokažemo, kako nam je vseeno.³

1 Pa tudi ne: iz pogovorov vendarle vem, da učitelji in učiteljice opažamo podobne reči in da se strinjamo o značilnih jezikovnih odklonih in o tem, da je spreminjanje hitrejše kot nekdam.

2 <https://www.predsednica-slo.si/sl/objave/poslanica-predsednice-republike-slovenije-ob-dnevu-upora-proti-okupatorju-2>

3 Lahko bi se komu prenovitev zdela namerna, a jezik predsedničinih poslanic na splošno kaže podobnosti z dijaškim; slovenščina torej tudi v reprezentativni rabi postaja drugačna. Navajam nekaj primerov iz poslanic. Težave so denimo s končnicami, dajalnik se zamenja z mestnikom (»pozivam k *ponovnem* premisleku«) in mestnik z dajalnikom (»spoznanje, da v *vsakemu* od nas lahko zraste nekaj velikega«). Zamenjata se podobni besedi *pripoznati* in *prepoznati*: »Zato pozivam k oblikovanju družbenega dogovora, v katerem bo naša družba *prepoznala*, da sta povečanje blaginje in povečanje dodane vrednosti povezana in soodvisna.« Beseda *polaren* se uporabi v nepričakovani zvezi: »gore ledu na obeh *polarnih polih*«. Besedo *pozitivizem* srečamo v novem pomenu: »Državljanke in državljani, prebivalkam in prebivalcem Slovenije želim, da bi bilo leto 2023 svetlo leto. Leto *pozitivizma*, zdravja, veselja in prijaznosti.« Glagol *spodbujati* se uporabi kot performativ: »*Spodbujam* vlado, da v najkrajšem možnem času preuči predlog zakona o ukinitvi dodatnega zdravstvenega zavarovanja.« Zveza *sanjati veliko* verjetno kalkira *dream big*: »Bodite pogumni, *sanjajte veliko* in verjemite vase.« Beseda *verz* je uporabljena kot

Do podobnih pojavov prihaja pri naglašanju in sploh pri izgovarjanju. Nekatere novosti se lahko pojasnijo kot poenostavitve, denimo sklanjanje *kmèt > kmêta*, *Klêmen > Klêmena*; ob teh dveh zgledih celo nastaja vtis, da so »stare oblike«, z ozkim e-jem v roditelju (*kmêta*, *Kleména*), praktično izumrle (pri čemer roditelj *kmêta* ni prodril v SSKJ niti kot manj pogosta različica). Obstajajo tudi drugačni primeri. Vzemimo besedo *deležnik*, ki je moji generaciji znana samo kot slovnični pojem, to pa je tako – glede na razširjenost znanja slovnice – kot bi rekli, da je praktično mrtva. Ne tako davno tega se je prerodila v pomenu 'udeleženi, prizadeti', pri čemer je malo verjetno, da bi jo najditelj preprosto vzel iz slovarja, z nje spihal prah in ji spremenil naglas (SSKJ *déležnika* kot starino v resnici pozna v pomenu 'kdor ima delež'). Vse manj brzdana nagnjenost k spremembam je bržkone prinesla še vrnitev nekdanjega naglasnega mesta: kot se je beseda hitro prerodila, ji je tudi hitro začel preskakovati naglas in občasno postane *déležnik*.

Sproščeni odnos do jezika do neke mere raste iz omenjenega stanja, v katerem se je življenjski prostor standardne slovenščine z mediji toliko razširil, da se more bolj kot v preteklosti razvijati sama, z manj izrecnega normativnega poseganja, nekako naravno, a marsikaj bi težko razložili drugače kot z nervozno-frivolnim *Zeitgeistom*, ki, kot se zdi, nasprotuje stalnosti. Jezikovna prostodušnost, bodisi mladine ali medijskih ljudi, pa ima menda kaj opraviti tudi s spremenjenim čutom za jezik in z vrednotami nasploh. Vprašanje, kakšno mesto med njimi zaseda zavest o jeziku in koliko je za to kriva šola, je gotovo zanimivo in bi si ga bilo treba večkrat zastaviti – je pa tudi nekoliko metafizično in bi nas na tem mestu utegnilo odvesti predaleč.

2 Učni načrt, maturitetni katalog, učbenik

Kako naj bi se gimnazijci učili »prav rekati« in kako naj bi dokazali, da to znajo, določa učni načrt iz leta 2008. Na pravorečje – na razvijanje pravilne izgovorjave in na dokazovanje obvladovanja – se nanašajo naslednja določila (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 13, 36):

- Dijaki/dijakinje razvijajo pravorečno zmožnost tako, da
- poslušajo knjižno izreko in si jo skušajo uzavestiti,

v angleščini, v pomenu 'kitica': »Naj zaključim z njegovim *verzom*« – sledi zadnja kitica Kajuhove *Slovenske pesmi*. Besede se neustrezno povezujejo v besedilo; pridevniški naveznik denimo ponavlja samostalniško nanašalnico: »Knjigarna ni le prostor, kjer se prodajajo knjige, temveč simbol in prostor razmišljanja, odprtosti, svobode in sprejemanja. Prav *takšni* bi morali biti tudi mi do sočloveka.« Zgodi se, da se končnica izbere po analogiji z bližnjo besedo, ne po smislu: »Nujni so koraki k preprečevanju slabšanja zdravstvene oskrbe prebivalcev, *predlaganih* s strani zdravstvenega osebja, stroke in nevladnih organizacij.« Trpi dvojina: »Bilo je leto športnih uspehov, prebojev v znanosti, medicini in odličnosti v kulturi. Leto, ko smo v Sloveniji ženske skočile daleč in splezale visoko. Najprej Urša Bogataj in Janja Gambret, za *njimi* ženske v politiki.« Trpi srednji spol: »To boste storili tudi s predlogom in sprejetjem drugačnega referendumskega *vprašanja*, ki bo odražal tisto, kar je najbolj pomembno.« In ženski: »Zato sta solidarnost in medsebojna pomoč tako *potrebna*, ker nas vodita k boljšemu svetu.« Nastaja vtis nelogičnosti: »Pomembno je, da se zavedate vpliva podnebnih sprememb na okolje in naravo ter da se zavzimate za *njihovo varovanje*« – torej za varovanje podnebnih sprememb. (Besedila, iz katerih so primeri, so dostopna na spletni strani <https://www.predsednica-slo.si/sl/objave/poslanice>.)

- v 1. letniku sistematično spoznavajo, vadijo in utrjujejo knjižni izgovor posameznih besed in povedi,
- prepoznajo pravorečne napake v svojih in tujih besedilih ter jih odpravljajo,
- skušajo med govornim nastopanjem govoriti čim bolj knjižno.

[...]

[Dijak oz. dijakinja] pravorečno zmožnost dokaže tako, da

- med govornim nastopom govori knjižno;
- izgovori dano besedo/poved neknjižno in knjižno, primerja oba izgovora in opiše knjižni izgovor;
- našteje knjižne glasnike in jih primerja z neknjižnimi (iz svojega narečja/neknjižnega pogovornega jezika).

Napotki so splošni, ne dotikajo se konkretnih pravil, kot nasploh napotki učnega načrta za jezikovni pouk, zlasti v primerjavi z onimi za pouk književnosti (konkretno je le določilo, da dijaki in dijakinje »v 1. letniku sistematično spoznavajo, vadijo in utrjujejo knjižni izgovor posameznih besed in povedi«, po katerem bi mogli sklepati, da takšno delo pozneje ne pride v poštev).

Upoštovati moramo še maturitetni katalog – matura se po eni strani razume kot krona gimnazijskega šolanja, po drugi pa je kot orodje izbora postala merilo kakovosti učiteljskega dela. Katalog za leto 2024 je glede pravorečja najbolj nazoren, ko govori o t. i. razčlembi izhodiščnega besedila in določa, da kandidat »opiše/zapiše pravilni knjižni izgovor in primerja knjižni in neknjižni izgovor besed, besednih zvez ali povedi [...].« (Ambrož idr. 2022: 19).

Učnega načrta niti maturitetnega kataloga učitelji ne beremo radi – zaradi uporabe besed, ki jih ni v slovarjih, in sploh zaradi žargonsko-birokratskega tona – uveljavila pa se je praksa, kakršno je opisal Kozma Ahačič (2020: 21–22): »Učni načrti vse manj usmerjajo delo učiteljev in so vse bolj zgolj pripomoček za pisce učbenikov. Potrjeni učbeniki tako postajajo temeljna orientacija učiteljev, kako učiti. [...] Založniki novih učbenikov pa v želji po boljši prodaji želijo čim bolj ustreči potrebam učiteljev: otroke čim bolj pripraviti na nacionalno preverjanje znanja ter maturo [...].« Dodati bi kazalo, da pomembno vlogo igrajo objavljeni maturitetni jezikovni testi, t. i. *razčlembe*, ki jih avtorji učbenikov samoumevno upoštevajo – učitelji in učiteljice pa z dijaki veliko rešujejo pri pouku.

Za prikaz obravnave pravorečja sem izbral novejši učbenik *Slovenščina 1, Moč jezika* (Krapš Vodopivec idr. 2021). Delo je simpatično, ker se izogne pretirani debelini (učitelja z balastom strašijo posebej delovni zvezki). Glasoslovje⁴ je večinoma obdelano v zadnjem poglavju in z vajami vred ustreza trenutnim potrebam dijakov. Kar želim kritičnega povedati, se ne nanaša na tisto, kar v danih razmerah itak ni stvar posameznega učbenika, ampak bolj na razmere same. O njih bi rad nekaj vnaprej pripomnil.

Pristop k poučevanju materinščine v slovenskih šolah morda najbolj določa to, da imamo pristojnost jezikoslovne stroke pri usmerjanju razvoja za samoumevno. Pouk

4 Glasoslovje knjižnega jezika je samo po sebi normativno – torej pravorečno.

izhaja iz teoretičnega modela, tudi iz več njih, uveljavljajo pa se v imenu načelnih pogledov, »sodobnosti« ipd., pa zaradi prestiža; duh strokovnosti odseva v pomenu, ki se pripisuje jezikoslovni terminologiji. Posledice splošnih odločitev za pouk slovenščine, torej za dijake, niso zares predvidljive, nasprotna stališča – denimo za več ali manj »sistema« (slovnice) – se vračajo kot pomlad ...

... karavana pa gre dalje. Mislím na to, da jezikoslovna stroka slej ko prej bdi nad šolskim poukom in ga dostikrat brez potrebe bremeni. V zvezi s tem bi glede učbenika, o katerem govorim, najprej rekel, da poglavja o glasovih sploh ne bi bilo treba nasloviti s slovničnim pojmom *glasoslovje*. Z mojo naslednjo pripombo, da omemba *fonologije* (str. 111) v učbeniku za prvi letnik morda ni potrebna, se bo verjetno lažje strinjati.⁵ Kočljiva je obravnava *jotacije* in *palatalizacije* (str. 128), od katere dijaki ne morejo veliko imeti. Učbenik na istem mestu, kot primerljiv pojav, opisuje *preglas* – čeprav ga je od vseh treh pojavov edinega mogoče podati kot pravilo, torej kot nekaj, kar je moč upoštevati ali kršiti. (To ne pomeni nujno, da sodi v učbenik; če pa skupaj z njim obravnavamo jotacijo (denimo $t, d + j \rightarrow \check{c}, \check{j}$), kot v našem primeru, nastane problem: dijaki bodo v navedenih zgledih pogrešili *j*, besedo *vodja* pa morda začeli izgovarjati kot [voja]).⁶

Od maturitetnih veččin, ki jih uči *Moč jezika*, sta najimenoitnejši zapisovanje knjižnega izgovora in akcentuacija; oboje je, kot sem že opozoril, po vsebini pravorečno, in med drugim zahteva poznavanje lastnosti samoglasnikov, denimo dolžine.

Kako dolgi so samoglasniki v slovenščini, sem se prvič resno vprašal, ko sem začel učiti. Vsi poudarjeni so se mi zdeli enako dolgi. Ker se je vpeljevala matura, je bilo treba dijake naučiti akcentuirati, pač po pravilih. Ne prvič ne zadnjič ni bilo, da smo se pri pouku slovnice skupaj posvetili nekoristnemu delu, in z leti vse težje razumem, zakaj bi kdo s pomočjo pravil določal lastnost besed, ki je ne upoštevamo pri izgovoru, ne slišimo in o kateri ni mogoče trditi, da obstaja.⁷ Učbenik *Moč jezika* kljub temu domneva, da dijaki morejo določiti dolžino poudarjenih samoglasnikov,

5 Razlikovanje med fonetiko in fonologijo je v šolski knjigi kočljivo; dvomim, da bi si ga bil Trubeckoj predstavljal kot učno temo na začetku gimnazije. V *Moči jezika* je prepoznati težavnost fonologije v obravnavi glasu *dž*, ki mu učbenik ne more niti odreči niti priznati statusa fonema – očitno ga uvršča mednje, ko jih našteje 29, v preglednici se pojavi le v oklepaju, v spominskem pomagalu, *Gad zbeži*, pa ga ni. Spet se pojavi kot zveneči par *č*-ja.

6 Zadrega je zgled obremenjevanja šole z nerešenim (in navideznim) problemom, v tem primeru diahronije in sinhronije. Posebej na tem mestu je treba za težave okriviti strukturaliste, tako nekdanje, deklarirane, kot današnje, ki morda ne vejo, da to so.

7 Petnajsto leto teče, odkar je Hotimir Tivadar (2009: 368) zapisal: »Enoznačna in nedvomljiva opredelitev knjižne izreke kot 'najvišje' jezikovne zvrsti, ki naj bi bila natančno opisana v slovnici, pravopisu, slovarju (Toporišič 1992), ne zadosti sodobnemu (in verjetno tudi preteklemu) pojmovanju (javnega) govora in njegovemu raziskovanju – če za konec samo omenimo opredelitev ozkih fonemov /e/ in /o/ kot dolgih, kar se je nekritično povzemalo in učilo, vendar 'tej dolgosti' sodobne meritve ne pritrjujejo.« Pozneje je bil še bolj neposreden Peter Jurgec (2011: 249) (in opažanja utemeljil z rezultati meritev): »Govorci torej ne govorijo ne slišijo samoglasniške kvantitete. Fonetičnim študijam ni uspelo potrditi značilne razlike v trajanju. Jezikoslovec znanstvenik ob tako prepričljivih rezultatih torej nima druge izbire kot zaključiti, da slovenščina ne razlikuje kvantitete. Samoglasniška kvantiteta zato ne more biti integralni del slovničnega opisa slovenščine. Klasični samoglasniški model, v katerem ima kvantiteta ključno vlogo, je zato neustrezen.«

in svetuje, naj to storijo, preden se odločijo za naglasno znamenje, v isti sapi pa priporoča uporabo slovarja. Zadrega zaradi »strokovnosti« učbenika je očitna tudi v tem, da snov naglasnih znamenj podaja na štirih mestih, vsakič malo drugače (str. 117 – *Naglasna znamenja*, str. 118 – *Triki, s katerimi si pomagamo pri naglaševanju*, str. 119 – *Pomnimo* in na str. 126 – brez naslova). Menim, da bi se morali akcentuaciji pri pouku kratko malo odreči, in zapisovanju izgovora tudi. Zadosti bi bilo ljudi naučiti branja naglasnih znamenj (pa še takšne reči maturantje v kratkem času pozabijo).⁸

Ker bo matura še naprej vplivala na vsebino jezikovnega pouka, naj opozorim še na načelno vprašanje, ali je znanje (iz)govora sploh primerno preverjati v pisni obliki. Izkušnja z »razčlemba izhodiščnega besedila«⁹ kaže, da je to problematično.¹⁰ (Ustni del mature ne pomaga dosti; od dvajsetih točk, ki jih prinaša, se za govor dobijo tri; to so trije odstotki točk maturitetne ocene.)

3 Sklep

Pravorečje trenutno pri pouku slovenščine ne igra velike vloge. Morda je zato še bolj primerno, da probleme v zvezi z njim vidimo v širšem kontekstu. Ob vprašanju kvantitete samoglasnikov, kateremu sem se v prispevku malo bolj posvetil, ni težko spredvideti, kako je v preteklosti deskriptivno-normativno jezikoslovje škodovalo pouku slovenščine in kako še zmeraj živimo s posledicami.¹¹ Kaj podobnega se brzkone dogaja v pravopisu, oblikoslovju itn.¹² Del odgovornosti za stanje, v katerem gre slovenščini nasploh dobro kot še nikoli, a se po drugi strani šolarjev tudi najbolj potrebni jezikovni napotki vse težje primejo, kaže naložiti stroki, lingvistom. Šolarji sicer bolj ali manj zavestno čutijo, da je marsikaj, česar se morajo učiti pri jezikovnem pouku, nesmiselno, a da bi ločevali zrnje od plev, v tem primeru ni njihovo opravilo. Mar je možno, da navsezadnje vržejo v isti smetnjak dobro in slabo, osmišljeno in odvečno, *leščerbo modrosti in baklo učenosti*?

Viri in literatura

AHAČIČ, Kozma, 2020: *Kozmologija*. Novo mesto: Goga.

AHAČIČ, Kozma, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, PUC, David, ŠEKLI, Matej, 2021: *Slovenščina 1, Moč jezika, Učbenik z vajami za 1. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol, Prvi del*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- 8 Akcentuacija v slovenščini je prezahtevna; celo pišoči znamenja pogosto uporabljajo narobe. Če bi opustili označevanje dolžine, bi lahko s strešico – ali s krativcem – označevali samo široka naglašena o in e. Označevanje mesta naglasa in kvalitete bi postalo lažje.
- 9 Pleonazem: odvečni pridevnik *izhodiščno* je impliciran v jedru zveze.
- 10 Lani so si maturantje morali denimo izmisliti enostavno vprašalno poved z rastočo in padajočo stavčno intonacijo ter ju zapisati. To je po eni strani težko, po drugi pa ničemur ne služi – možnost, da bi kdo »v resničnem življenju« zgrešil intonacijo, je zanemarljiva. Tudi razmerje med črko in glasom je včasih za sestavljavce testa trd oreh: ena lanskih nalog je zahtevala zapis izgovora črke <d> v besedi *ljudski* – bi bila rešitev polovica zlitnika c?
- 11 O tem, kako so jezikoslovci delali slovenski jezik »še težji, kot v resnici je« in kako »[o]bčutek težavnosti slovenskega jezika med njegovimi uporabniki torej ni nič čudnega«, beremo med drugim pri Tivadarju (2012: 593).
- 12 Podobno kot z akcentuacijo je z vejico – nanese jo, da je v slovenščini precej redundantna in jo le deloma uporabimo zato, da z njo kaj signaliziramo, odpravimo dvoumnost ipd.; največkrat jo zapišemo, da zadostimo pravilu.

- AMBROŽ, Darinka, BAVDEK, Mojca, KOSMAČ ZAMUDA, Maja, KRAJNC IVIČ, Mira, KRVAVICA, Suzana, LENARŠIČ, Bernarda, PREMUR KAMPUŠ, Katja, PUC, David, SAKSIDA, Igor, SLEMENJAK, Tanja, ŠEKLI, Matej, ŠIMENC, Brane, TOMAŽEVIČ, Polonca, VELIKONJA KOLAR, Irena, VOGEL, Jerica, ZUPAN SOSIČ, Alojzija, ŽILAVEC NEMEC, Sonja, 2022: *Predmetni izpitni katalog za splošno maturo – slovenščina*. <https://www.ric.si/splosna-matura/predmeti/slovenscina/>.
- JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima devet samoglasnikov. *Slavistična revija* LIX/3. 243–268. https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-33201453.
- JURGEC, Peter, TIVADAR, Hotimir, 2003: Podoba govornega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* LI/2. 203–220. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-WVP38VDQ>.
- PIRC MUSAR, Nataša: *Sporočila za javnost, poslanice*. <https://www.predsednica-slo.si/sl/objave/poslanice> (dostop 19. 8. 2024).
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, KRIŽARJ ORTAR, Martina, KAKAR VOGEL, Boža, KONČINA, Marija, KRVAVICA, Suzana, HEDŽET KRKAŠ, Mira, VIRK, Tomo, ŽIDAN, Stanislava, AMBROŽ, Darinka, 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. https://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf.
- TIVADAR, Hotimir, 2009: Fonetika in realno gradivo – izbira(nje), pridobivanje, urejanje in analiza govornih medijskih besedil. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 365–369. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Tivadar.pdf>.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* LX/4. 587–601. https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-51412322.
- TIVADAR, Hotimir, 2018: Slovensko pravorečje kot samostojna kodifikacijska knjiga? *Slavia Centralis* XI/2. 158–171. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-N5KQ4BTK>.

ZAPIS, IZGOVOR IN NAGLASNO MESTO IZBRANIH PREVZETIH BESED S PODROČJA GLASBE

Jana Volk

Fakulteta za humanistične študije, Univerza na Primorskem, Koper
jana.volk@fhs.upr.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.389-398

V prispevku se osredotočamo na zapis, izgovor in naglasno mesto izbranih prevzetih glasbenih izrazov. Sodobno normiranje skuša evidentirati različne pojavne oblike jezikovne rabe, tako lahko v priročnikih zasledimo dvojnice, ki nakazujejo potencialne možnosti razvoja posameznih pojavnih oblik tako v zapisu kot v izgovoru. V normativnih priročnikih smo zato poiskali (dvojnične) zapise in izgovore izbranih glasbenih izrazov, z anketo pa preverjali, katera od obeh možnosti prevladuje.

izgovorne dvojnice, pisne dvojnice, prevzete besede, glasbeni izrazi

This article focuses on the notation, pronunciation, and accentuation of selected borrowed musical expressions. Modern standardization aims to document various manifestations of language usage, and so one can find doublets in manuals indicating potential development options for individual manifestations in both notation and pronunciation. Therefore, normative manuals were searched for (doublet) notations and pronunciations of selected musical expressions, and a survey was used to verify which of the two options prevails.

pronunciation doublets, written doublets, borrowed words, musical expressions

1 Uvod

Poleg avtohtonih, slovenskih besed v komunikaciji uporabljamo tudi prevzete besede, ki prihajajo iz jezikov, s katerimi je slovenščina v neposrednem ali posrednem stiku. V drugi polovici 20. stoletja je bila v mednarodni komunikaciji uporabljena predvsem angleščina, ki je vplivala tudi na slovenščino (Šabec 2006: 335). Besede iz drugih jezikov imenujemo prevzete besede (Toporišič 2000: 131), uporabimo jih za poimenovanje novih predmetov in pojmov, včasih pa tudi takrat, ko zanje že obstajajo slovenske besede (Šabec 2006: 335). Proces prevzemanja besed je lahko zelo nepredvidljiv, nanj vplivajo družbeni in jezikovni vplivi, ki so različne intenzitete. Stopnjo prevzetosti leksike je zato mogoče določiti šele po dlje časa trajajočem spremljanju jezikovne rabe (Dobrovoljc, Jakop 2012: 90).

V drugem poglavju prispevka opišemo odnos do sprejemanja prevzetih besed v slovenskih pravopisih, o njihovi delitvi in poimenovanju, v tretjem razdelku pa o izgovoru. Četrto poglavje opisuje raziskavo, ki smo jo izvedli med govorce slovenščine in s katero želimo ugotoviti zapisovanje, izgovor in tvorbo izbranih glasbenih izrazov, v petem poglavju pa sledijo rezultati raziskave.

2 Prevzete besede v jezikovnih priročnikih

Odnos do sprejemanja tujejezičnih besed v slovenski jezik se je skozi pravopisne priročnike od prvega pravopisa leta 1899 do sodobne različice spreminjal. Iz pravil o zapisovanju tujih besed v Levčevem pravopisu je razvidna težnja po slovenski podobi tujih besed.¹ Za poimenovanje novih pojavov, pojmov in stvari pravopis sprejema tudi tuja poimenovanja, toda priporoča previdnost – »naj govorniki, kadar uporabijo tujo besedo, to skušajo čim bolj posloveniti« (Dragar Gorjup 2007: 740). V Breznikovem priročniku v pravopisnih pravilih samostojnega pravila o tujih prvinah v jeziku ni, v slovarskem delu pa je raba tujih besed odsvetovana.² V Breznik-Ramovševem pravopisu raba tujk ni zaželeno, priznane so le v knjižnem strokovnem jeziku, »ker pa so večina govorcev slovenskega jezika preprosti ljudje, rabo tujk odsvetuje« (prav tam: 742, 743). Pravopis iz leta 1950 je do prehajanja tujejezičnih prvin v slovenščino precej tolerantnejši, saj jih izrecno ne odsvetuje – v splošni rabi naj bi jih prilagajali domači pisavi, v strokovni rabi pa ohranjali pretežno prvotno podobo (prav tam: 745). *Slovenski pravopis* (v nadaljevanju SP) iz leta 1962 navaja, da »tujejezične prvine zapisujemo v tuji obliki ali po domači izgovarjavi« (SP 1962: 746).

SP 2001 daje prednost domačim izrazom, saj meni, da » [p]reden se [...] odločimo za prevzem kake besede, se najprej vprašamo, ali jo sploh potrebujemo, ali ni mogoče istega povedati s katero že znano domačo besedo ali z novo domačo tvorjenko« (SP 2001: 22). Večino občnih besed domačimo pisno, vse pa izgovorno, oblikoslovno in skladenjsko. Med posebnosti, ki ohranijo izvorno pisavo, SP 2001 uvršča: 1) mednarodne glasbene izraze: *capriccioso*, *adagio*, *allegro*; 2) nekatere manj rabljene strokovne izraze: *commedia dell'arte*, *curriculum vitae*; 3) posamezne druge izraze: *jazz*, *disco*; 4) večino imen za vozila (npr. za avtomobile, letala) ali za nekatere tehnične predmete ipd.: *volkswagen*, *boeing*. »Tudi take besede s časom navadno prevzamejo domačo slovensko pisavo po slovenskem izgovoru, npr. *kurikulum*, *džul*, *folksvagen* [...]« (prav tam: 23). Dobrovoljc in Jakop (2001: 93) ob navedenih posebnosti opozarjata, da bi bilo »[o]b prenovi pravil skupino 'mednarodni glasbeni izrazi' ustrežneje poimenovati 'mednarodne glasbene oznake'³ [...], saj se glasbeni izrazi vendarle podomačijo in pregibajo (*jazz* > džez, *disco* > disko, *punk* > pank),« manj rabljeni izrazi s področja popularne kulture pa pogosto dlje časa ohranjajo nepodomačeno obliko v zapisu (*cool jazz*).

Prevzete občne besede se po SP 2001 (22) in *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 131) delijo na izposojenke in tujke, prevzeta lastna imena pa so podomačena in polcitatna imena. Sodobni slovenski pravopis ločuje občna imena glede na stopnjo prilagoditve slovenskemu jezikovnemu sistemu, lastna imena pa glede na vrsto in tip

1 »Tuje črke poslovenimo, dvoglasnike zapisujemo s samoglasnikom in soglasnikom, podvojene soglasnike zapisujemo samo z enim soglasnikom« (Dragar Gorjup 2007: 740).

2 »[...] tuje besede so zaznamovane s križem in torej odsvetovane, s čimer naj bi se preprečila raba tujejezičnih prvin« (prav tam: 742).

3 Izrazi kot oznake za izvajanje glasbenega dela na notah se navadno pojavljajo v imenovalniku, kar vpliva tudi na ohranjanje citatnosti teh besed.

prilagoditve (prevod ali podomačitev) (Dobrovoljc, Jakop 2021: 90), poimenuje jih enostavno pisno podomačena in pisno nepodomačena beseda (Komentar 2021: 5).

3 Pravila za izgovor prevzetih besed

Prevzete besede izgovarjamo z glasovi in naglasom slovenskega knjižnega jezika. »Naglašeni samoglasniki so načeloma dolgi, naglašena *e* in *o* pa praviloma ozka, ne glede na to, kako se izgovarjata v izvornem jeziku«⁴ (SP 2001: 28). Sodobne raziskave ugotavljajo, da »v sodobni knjižni slovenščini obstaja veliko izgovornih dvojnic, kjer v rabi povsem enakovredno soobstajata dve možnosti izgovora« (Mirtič 2022: 26), in sicer tako v domačem kot v prevzetem besedju, spremembe se pojavljajo tudi pri kakovosti naglašanih *e* in *o*, ki sta lahko v slovenskem knjižnem jeziku široka ali ozka (prav tam). V rabi sta *e* in *o* pri prevzemanju imen pogosto široka, da sta bližje izvornemu izgovoru ([džêž], [pôp], [rêp]) (Dobrovoljc, Jakop 2020: 46; Komentar 2021: 16; Mirtič 2022: 26).

4 Raziskava

Raziskava je potekala s pomočjo spletne ankete, pripravljene v orodju 1KA, v njej je sodelovalo 146 respondentov, vendar vsi niso rešili vseh delov ankete: 146 jih je odgovorilo na vsa vprašanja, torej o izgovoru, zapisu, tvorjenkah iz izbranih izrazov, naglasnem mestu in pisanju skupaj ali narazen, 139 pa na vsa vprašanja z izjemo izgovora. Večina sodelujočih je bila ženskega spola (74 %), 25 % moškega spola, 1 % se ni želel opredeliti. Prihajajo iz vseh sedmih narečnih skupin, največ iz primorske (76 %),⁵ 10 % iz štajerske, iz ostalih narečnih skupin pa manj kot 10 %. Večina respondentov opravlja delo, ki ni povezano z jezikom ali glasbo (79 %), 17 % delo, ki je povezano z jezikom (učitelj jezikov, lektor, prevajalec ipd.), 4 % pa delo, povezano z glasbo (glasbeni urednik, glasbeni kritik, tekstopisec ipd.).

Z anketo smo želeli raziskati: 1) pisno (ne)podomačevanje izbranih izrazov, 2) izgovor izbranih izrazov, 3) naglasno mesto izbranih izrazov, 4) zapis besednih zvez z izbranimi izrazi in 5) zapis skupaj ali narazen v izbranih izrazih. Naša predvidevanja so: prevladuje pisno nepodomačena raba izbranih izrazov, prevladuje izgovor širokega *e*-ja, izgovor *o*-ja je neustaljen, namesto samostalniške besedne zveze z levim ujemalnim pridevniškim prilastkom (npr. *rockovska glasba*) prevladujejo zapisi nepregibnih enot (večinoma pisno nepodomačenih) v pridevniški vlogi ob slovenskih besedah (*rock glasba*).

Pojavitve izrazov smo preverjali v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ1), v drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2), *Slovarju novejšega besedja* (SNB), SP2001 in *ePravopisu*. Ko ugotavljamo dvojničnost (ne)podomačenega izraza, sta zapisani obe dvojnici, v ostalih primerih pa nepodomačeni izraz.

4 Izjema sta *e* pred *j* in *o* pred *v* ter *e* pred *r*.

5 Predvidevamo, da je visok odstotek sodelujočih iz primorske narečne skupine zaradi osebnih poznanstev z avtorico, ki prihaja iz iste narečne skupine.

4.1 Pisno podomačevanje izbranih izrazov

Za zapis smo izbrali izraze, pri katerih bomo ugotavljali tudi izgovor, to so *jazz*, *heavy metal*, *reggae*, *rap*, *rock* in *blues*. V Tabeli 1 so navedni zapisi izbranih izrazov v jezikovnih priročnikih.

jezikovni priročniki/geslo	SSKJ1 (1970–)	SP (2001–)	SNB (2012)	SSKJ2 (2014)	ePravopis (2014–)
<i>jazz</i>	jazz	gl. džez	samo džez balet	jazz in džez	jazz in džez
<i>džez</i>	gl. jazz	džez	v prid. rabi, džez/ jazz balet	gl. jazz	samo pri geslu jazz
<i>heavy metal</i>	/	mala podiztočnica metalni rok	heavy metal, sop. težki metal	heavy metal	heavy metal
<i>težki metal</i>	/	/	težki metal sopomenka heavy metal	samo v zgledu	/
<i>reggae</i>	/	/	reggae in regi	reggae in regi	samo jamajški reggae
<i>regi</i>	/	/	regi ↑ ⁶ reggae	gl. reggae	/
<i>rap</i>	/	rap	rap	rap	rap in rep
<i>rep</i>	/	/	/	/	pri geslu rap
<i>rock</i>	rock	gl. rok	samo v hard rock/ hardrock/hardrok, pop rock/pop rok	rock in rok	/
<i>rok</i>	/	rok	samo v pop rok, ↑ pop rock	gl. rock	/

Tabela 1: Zapis izbranih izrazov v jezikovnih priročnikih.

4.2 Izgovor izbranih izrazov

Za izgovor smo izbrali izraze, v katerih se izgovori *e* oz. *o*: *jazz*, *heavy (metal)*, *pop*, *raggae*, *rap*, *rock*. V Tabeli 2 navajamo izgovor naglašanih samoglasnikov v jezikovnih priročnikih.

6 ↑ usmerja k pogosteje rabljeni pisni obliki.

jezikovni priročniki/geslo	SSKJ1 (1970–)	SP (2001–)	SNB (2012)	SSKJ2 (2014)	ePravopis (2014–)
<i>jazz</i>	džéz, tudi džêz	džéz	džêz balét	džêz in džéz	džêz, tudi džéz
<i>heavy metal</i>	/	/	hêvi mêtal in hêvi metál	hêvi metal/metál	hêvi metal/metál
<i>pop</i>	pòp	/	pòp	pòp	pòp
<i>reggae</i>	/	/	rêgi	rêgi	/
<i>rap</i>	/	rêp	rêp	rêp	rêp
<i>rock</i>	róck	rók	rók	rók	/

Tabela 2: Izgovor in naglasno mesto izrazov v jezikovnih priročnikih.

4.3

Naglasno mesto smo analizirali pri izrazih *musical/muzikal* in *heavy metal*. V Tabeli 3 so za te izraze navedene možnosti naglasnega mesta v jezikovnih priročnikih.

jezikovni priročniki/geslo	SSKJ1 (1970–)	SP (2001–)	SNB (2012)	SSKJ2 (2014)	ePravopis (2014–)
<i>muzikal</i>	muzikál	múzikal	/	muzikál	/
<i>musical</i>	gl. muzikal	mjúzikəl, gl. muzikal	/	gl. muzikal	/
<i>(heavy) metal</i>	/	/	hêvi mêtal in hêvi metál	hêvi metal in metál	hêvi metal in metál

Tabela 3: Naglasno mesto izrazov v jezikovnih priročnikih.

4.4 Zapis besednih zvez, ki vsebujejo analizirane izraze

Za zapis besednih zvez iz analiziranih izrazov smo izbrali enake izraze kot v podglavju 4.1. V jezikovnih priročnikih je za zapis več možnosti (Tabela 4) – kot samostalniška besedna zveza z nepregibnimi enotami v pridevniški vlogi ob samostalniškem jedru, pri čemer je nepregibna enota lahko pisno podomačena ali nepodomačena (*rok glasba*, *rock glasba*); kot samostalniška besedna zveza z levim ujemalnim pridevniškim prilastkom, ki je lahko zapisan v podomačeni ali nepodomačeni obliki (*džezovska glasba*, *jazzovska glasba*).

jezikovni priročniki/geslo	SSKJ1 (1970–)	SP (2001–)	SNB (2012)	SSKJ2 (2014)	ePravopis (2014–)
<i>jazz/džez glasba; jazzovska/džezovska glasba</i>	jazz glasba, jazzovski	džezovski	jazz glasba	jazz glasba, jazzovski	jazz/džez glasba, variantno jazzovske/džezovske
<i>heavy metal glasba, težkometalska glasba; heavymetalska glasba</i>	/	/	heavy metal glasba, heavymetal-ski, težko-metalski	heavy metal glasba, heavy-metalska	heavy metal glasba, heavy-metalska
<i>reggae/regi glasba; reggaejevska/ragijejska glasba</i>	/	/	reggae glasba	reggae glasba	/
<i>rap/rep glasba; raperska</i>	/	rapovski	rap glasba, raperska/reperski, rapovski, repovski	rap glasba, raperska	rap/rep glasba, raperski/reperski
<i>rock/rok glasba; rockerska/rokerska</i>	rock glasba, rockovski	rockglasba, rockerski, rokerski	rokovski, rokerski	rock glasba, rockovski (gl. rokovski); rokerski, rokovski	/

Tabela 4: Zapis izpeljank v jezikovnih priročnikih.

4.5 Zapis skupaj ali narazen v izbranih izrazih

Za zapis skupaj ali narazen smo izmed izrazov, navedenih v podpoglavju 4.1, analizirali *jazz* in *rock*, za katera nekateri jezikovni priročniki navajajo dvojničnost zapisa, skupaj ali narazen, dodali smo še izraze *country*, *techno* in *narodno-zabavna*.

jezikovni priročniki/ geslo	SSKJ1 (1970–)	SP (2001–)	SNB (2012)	SSKJ2 (2014)	ePravopis (2014–)
<i>džezglasba,</i> <i>džez glasba</i>	narazen	skupaj tudi narazen	narazen	narazen	narazen
<i>jazzglasba,</i> <i>jazz glasba</i>	narazen	skupaj tudi narazen	narazen in skupaj	narazen	narazen
<i>countryglasba,</i> <i>country glasba</i>	/	skupaj tudi narazen	/	/	/
<i>kantriglasba,</i> <i>kantri glasba</i>	/	skupaj tudi narazen	/	/	/
<i>technoglasba,</i> <i>techno glasba</i>	/	/	↑tehno	gl. tehno	/
<i>tehnoglasba,</i> <i>tehno glasba</i>	/	skupaj in narazen	skupaj in narazen	skupaj in narazen	/
<i>rockglasba,</i> <i>rock glasba</i>	narazen	skupaj tudi narazen	narazen	narazen	/
<i>rok glasba,</i> <i>rokglasba</i>	/	skupaj tudi narazen	/	/	/
<i>narodnozabavna,</i> <i>narodno-zabavna</i> ⁷	z vezajem	z vezajem	z vezajem	z vezajem	skupaj ⁸

Tabela 5: Zapis izrazov skupaj ali narazen v jezikovnih priročnikih.

5 Rezultati ankete

Poglavje predstavlja rezultate ankete, opisane v poglavju Raziskava. Ločeno smo raziskovali zapis, izgovor, naglasno mesto in zapisovanje skupaj ali narazen analiziranih izrazov ter zapisovanje besednih zvez, ki vsebujejo izbrane izraze.

5.1 Zapis analiziranih izrazov

Za vse analizirane izraze respondenti uporabljajo v večini nepodomačen zapis. Največja razlika med nepodomačenim in podomačenim zapisom je v paru *heavy metal* – *težki metal*, najmanjša pa v paru *rap* – *rep*. Podrobneje je razmerje med nepodomačenim in podomačenim zapisom naslednje: *heavy metal* 94,92 % – *težki metal* 3,62 %; *jazz* 86,95 % – *džez* 13,04 %; *rock* 82,6 % – *rok* 16,66 %; *reggae* 79,71 % – *regi* 17,39 %; *rap* 70,28 % – *rep* 24,63 %.

5.2 Izgovor analiziranih izrazov

Respondenti so za odgovor na vprašanje *Kako običajno izgovorite izraz* imeli na voljo štiri možnosti: s širokim *e/o*, z ozkim *e/o*, *Ne vem*, *ne slišim razlike*. ali *drugo*. Ker raziskave o percepciji sredinskih glasov za študente iz primorske narečne skupine kažejo na slabšo prepoznavo kakovosti sredinskih glasov (Volk 2018), smo

7 Utemeljitev zapisa gl. Lengar Verovnik 2019.

8 V pravopisni kategoriji Okrajšave.

zapisu izrazov dodali zvočne posnetke⁹ izgovora, da bi respondenti (lažje) prepoznali razlikovanje v izgovoru in izbrali ustrezno izgovorno možnost. Respondenti so za večino analiziranih izrazov izbrali izgovor s širokim *e* ali *o*, izjema je izraz *rock*, za katerega je bil pogosteje izbran izgovor z ozkim *o*. Največja razlika je v izrazu *heavy metal*, najmanjša pa v izrazu *reggae*. Za *heavy (metal)* je 80 % respondentov izbralo izgovor s širokim *e*, 16 % pa z ozkim; za *jazz* je 79 % respondentov izbralo izgovor s širokim *e*, 15 % pa z ozkim; za *rap* je v 76 % izbran izgovor s širokim *e*, v 19 % pa z ozkim; za izraz *pop* je 63 % sodelujočih izbralo izgovor s širokim *o*, 30 % pa z ozkim; 69 % sodelujočih je za izraz *reggae* izbralo izgovor s širokim *e*, 28 % pa z ozkim *e*. Pri izrazu *rock* je 52 % respondentov izbralo izgovor ozkega *o*, 43 % pa širokega *o*.

5.3 Naglasno mesto analiziranih izrazov

Izraz *metal* večina respondentov (90 %) izgovarja z naglasom na prvem zlogu: [mêtal], 8 % pa na zadnjem zlogu: [metál]. Tudi izraz *muzikal* je pogosteje izgovorjen z naglasom na prvem zlogu: [mjúzíkəl], tako ga naglasi 85 % respondentov, 14 % pa ga naglasi na zadnjem zlogu: [muzikál].

5.4 Zapis besednih zvez, ki vsebujejo analizirane izraze

Besedne zveze z izbranimi izrazi se najpogosteje zapisujejo v obliki levega neujemalnega prilastka z izrazom v izvorni obliki in samostalniškega jedra – pri besedni zvezi *heavy metal glasba* je takih zapisov 89 %, pri *reggae glasbi* 78 %, pri *jazz glasbi* 73 %, pri *rock glasbi* 70 % in pri *rap glasbi* 46 %. Poglejmo podrobneje zapise pri posameznih analiziranih izrazih.

Besedna zveza *heavy metal glasba* je, kot že rečeno, zapisana v 89 %, 6 % respondentov jo zapisuje v obliki levega pridevniškega ujemalnega prilastka s tujejezičnim zapisom: *heavymetalska glasba*, 4 % pa v obliki levega ujemalnega pridevniškega prilastka s poslovenjenim zapisom: *težkometalska glasba*. Tudi pri izrazu *reggae* je najpogostejša tvorba besedne zveze z levim neujemalnim prilastkom s tujejezičnim zapisom: *reggae glasba*, tako jo zapisuje 78 % respondentov, 17 % besedno zvezo zapisuje v enaki obliki, a s poslovenjenim izrazom: *regi glasba*. Besedno zvezo z levim ujemalniškim prilastkom v tujejezičnem oz. podomačenem zapisu uporablja po 1 % respondentov. V zapisu besedne zveze z izrazom *jazz* torej prevladuje zapis z levim neujemalnim prilastkom v tujejezičnem zapisu: *jazz glasba*, takšnih zapisov je 73 %, s 14 % sledi zapis z levim ujemalnim prilastkom v tujejezičnem zapisu: *jazzovska glasba*, 11 % je zapisov z levim neujemalniškim prilastkom s poslovenjenim zapisom: *džez glasba*, 2 % respondentov pa uporabljata zapis z levim ujemalnim prilastkom s poslovenjenim izrazom: *džezovska glasba*. Besedno zvezo z levim neujemalniškim prilastkom v tujejezični obliki (*rock glasba*) zapisuje 70 % respondentov, v poslovenjeni obliki (*rok glasba*) pa 3 %. Odstotek zapisov besedne zveze z levim ujemalniškim prilastkom v tujejezični (*rockerska*

9 Zvočni posnetki so nastali v okviru raziskovalnega projekta ARIS Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (J7-4642).

glasba) ali poslovenjeni obliki (*rokerska glasba*) je enak – 13 %. Besedno zvezo z levim neujemalnim prilastkom v tujejezični obliki (*rap glasba*) zapisuje 46 % respondentov, v poslovenjeni obliki (*rep glasba*) pa 12 %. Besedno zvezo z levim ujemalnim prilastkom v tujejezičnem zapisu (*raperska glasba*) zapisuje 25 % respondentov, v poslovenjeni obliki (*reperska glasba*) pa 12 %.

5.5 Zapis skupaj ali narazen v analiziranih izrazih

Izraz, ki opisuje zabavno glasbo, ki posnema ljudsko glasbo, *narodnozabavna* večina respondentov pomensko ustrezno zapisuje skupaj (57 %), 38 % pa z vezajem: *narodno-zabavna*. Pri vseh ostalih analiziranih izrazih prevladuje zapis narazen, in sicer je najpogostejši pri *jazz glasbi*, dobrih 99 %, od tega 88 % respondentov uporablja zapis z nepodomačenim izrazom, 11 pa s podomačenim (*džez glasba*). Zapisovanje skupaj je uporabljeno pri manj kot 1 % odgovorov. *Rock glasba* je zapisana narazen v 95,67 %, in sicer z nepodomačenim izrazom 87,9 %, s podomačenim (*rok glasba*) pa 7,69 %. Skupaj se zapisuje v 4,3 %, od tega z nepodomačenim izrazom (*rockglasba*) v 3,6 %, s podomačenim (*rokglasba*) pa manj kot odstotek. Pri *techno glasbi* je zapis narazen uporabljen pri 95 % respondentov, več je zapisov z nepodomačenim izrazom, 59 %, 36 % respondentov uporablja podomačen zapis *tehno glasba*. Pri zapisovanju skupaj ni večje razlike med podomačenim ali nepodomačenim zapisom (*tehnoglasba* – 3 %, *technoglasba* – 2 %). Zvezo *country glasba* 93 % respondentov zapisuje narazen, tudi v tem primeru je pogostejši nepodomačen (85 %) kot podomačen zapis (*kantri glasba* 8 %). 5 % respondentov uporablja zapis skupaj, od tega 4 % z nepodomačenim izrazom (*countryglasba*), 1 % pa s podomačenim izrazom (*kantriglasba*).

6 Zaključek

V prispevku so obravnavane izbrane prevzete besed s področja glasbe oz. njihova prilagoditev slovenskemu jeziku v zapisu, izgovoru, naglaševanju, pisanju skupaj ali narazen in tvorbi besednih zvez. Rezultati ankete, izvedene med govorce slovenščine, potrjujejo naša pričakovanja, in sicer da prevladuje 1) zapis nepodomačenih izrazov (*heavy metal, jazz, rock, reggae, rap*), 2) izbira izgovora širokega *e*-ja ([hêvi], [džêz], [rêp], [rêgi], [pôp]) z izjemo izraza *rock*, kjer je pogosteje izbran izgovor z ozkim *o*-jem, 3) naglas na prvem zlogu ([múzikal], [mêtal]) oz. pri izrazu *muzikal* nepodomačen izgovor ([mjúzikəl]), 4) zapis besednih zvez v obliki levega neujemalnega prilastka z izrazom v izvorni obliki in samostalniškega jedra (*heavy metal glasba, reagge glasba, jazz glasba, rap glasba, rock glasba*). Možnosti za nadaljnje raziskave je še veliko – ob razširitvi nabora glasbenih izrazov bomo lahko spremljali prilagoditve zapisa izrazov, ki v jezikovnih priročnikih še nimajo dvojnic (*funk/fank, grunge/grandž*), v katerih izrazih se bo še uveljavil zapis skupaj in ali bo prevladal zapis skupaj ali narazen, s katerimi obrazili tvorimo izraze za osebo, ki se ukvarja z glasbeno zvrstjo, denimo *-ist* (*džezist*), *-ar* (*jazzar*), *-er* (*rocker*) ali *-ec* (*metalec*).

Viri in literatura

- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Tjaša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DRAGAR GORJUP, Katja, 2007: Konceptualizacija tujega v slovenskih pravopisih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 739–750.
- ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa, 2014–*. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- Komentar 2021 = *Komentar k poglavju »Prevzete besede in besedne zveze«*. *Pravopis 8.0*, 2021. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU. <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/Pravopis80/Prevzetebesedeinbesednezveze> (dostop 8. 5. 2024).
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2019: V vezajem ali brez? »narodno-zabavna« ali »narodnozabavna« glasba. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/3799/v-vezajem-ali-brez-narodno-zabavna-ali-narodnozabavna-glasba>.
- MIRTIČ, Tanja, 2022: Govorjeni knjižni jezik. Boris Kern (ur.): *Mediji in govorjena slovenščina*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 25–28.
- SNB = *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- SSKJ1 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika: druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014. www.fran.si (dostop 8. 5. 2024).
- ŠABEC, Nada: 2006. Jezik, kultura in družba: slovenščina v stiku z angleščino. *Slovensko jezikoslovje danes* LIV/4. 327–342.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VOLK, Jana, 2018: Percepcija slovenskih sredinskih samoglasnikov pri študentih na Obali. *Jezik in slovstvo* LXIII/4. 47–62.

JEZIKOVNO SVETOVANJE V OBDOBJU PRENOVE PRAVOPISNEGA PRIROČNIKA

Urška Vranjek Ošlak

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
urska.vranjek@zrc-sazu.si

DOI: 10.4312/Obdobja.43.399-405

Prispevek prinaša vpogled v posredniško vlogo jezikovnosvetovalne dejavnosti Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v obdobju prenovе pravopisnega priročnika. Jezikovna svetovalnica omogoča jezikoslovcem, vključenim v pripravo novega slovenskega pravopisa, odzivanje na spremembe v jeziku in na opažene pomanjkljivosti v predhodni kodifikaciji, hkrati pa skrbi za to, da so jezikovni uporabniki obveščeni o novostih pri prenovi kodifikacije.

pravopisni priročnik, kodifikacija, jezikovno svetovanje, jezikovni uporabniki, jezikovna standardizacija

This article provides insight into the intermediary role of the language consulting activities of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language at ZRC SAZU while revising the normative guide. The Language Consulting Service allows the linguists involved in creating the new Slovenian normative guide to respond to changes in the language and to identify shortcomings in the previous codification. At the same time, it ensures that language users are informed about new developments while the codification is being revised.

normative guide, codification, language consulting, language users, language standardization

1 Uvod

Prispevek se osredotoča na posredniško vlogo Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v času priprave novega pravopisnega priročnika za knjižno slovenščino (pravil v *Pravopisu 8.0* in slovarja *ePravopis*, oboje dostopno na portalu Fran). Svetovalnica je pomemben gradnik procesa prenovе kodifikacije sodobnega slovenskega knjižnega jezika.¹

Jezikovno svetovanje se po svojih značilnostih uvršča med dejavnosti jezikovnega menedžmenta (Jernudd, Neustupný 1987). Ukvarja se predvsem z jezikovnimi zadregami v ožjem smislu (največkrat povezanimi s pravopisom in slovnico), vprašanja in odgovori v Jezikovni svetovalnici pa kažejo tudi zanimanje jezikovnih uporabnikov za jezik(slo)vne teme bolj praktične narave, npr. za vljudnostne konvencije v različnih

1 Prim. Dobrovoljc 2016; Vranjek Ošlak 2023.

situacijah, politično korektnost ter avtoriteto jezikoslovcev in lektorjev (Neustupný, Nekvapil 2003: 185).²

2 Prenova pravopisnega priročnika za slovenščino

Zadnji *Slovenski pravopis* (SP 2001) je izšel v letih 1990 (pravila) in 2001 (slovar).³ Od njegovega izida se pravopisna in lektorska praksa v slovenskem jeziku nista bistveno spreminjali, čeprav so korpusi za slovenščino že od začetka svojega obstoja kazali določene odklone rabe od kodifikacije, v zadnjih letih tudi premike od jezikovne prakse (prim. Dobrovoljc, Vranjek Ošlak 2018). Jezikoslovci in uporabniki jezika so redno odkrivali mesta v priročniku, kjer so se kazale časovna neaktualnost (prim. Gorjanc 2003), politična nekorektnost (prim. Gorjanc 2005) in neenotnosti med pravili in slovarjem (prim. Logar 2005).⁴

Da bi pravopisna pravila in pisno rabo približali dejanskemu stanju v jeziku, seveda znotraj možnosti knjižnega jezika, je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU leta 2013 začela proces prenove pravopisnih pravil, ki ga spremlja priprava novega pravopisnega slovarja v Oddelku za pravopis na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.⁵ Prenova pravopisnega priročnika poteka v šestih fazah, od katerih je prva pridobitev problemskega gradiva (Dobrovoljc 2022), svetovalnica pa je osnovni vir jezikovnih zadreg in glavni pokazatelj težavnih mest, ki jih je pri prenovi pravopisnega priročnika treba obravnavati.

3 Jezikovna svetovalnica v času prenove pravopisa

Priprava pravopisnega priročnika je del ciklične dejavnosti normiranja, ki poteka v štirih fazah (Dobrovoljc, Jakop 2012: 15).⁶ Jezikovno svetovanje ima vlogo v vsaki od faz:

- s pomočjo uporabniških vprašanj je mogoče ugotavljati značilnosti jezikovne rabe, v vprašanih se tudi razkriva, v kakšnem odnosu je raba z veljavno normo;
- v odgovorih na vprašanja se jezikovno rabo lahko vrednoti glede na opisano normo;
- v primerih, ko za določen jezikovni pojav še ni veljavnega predpisa, se v odgovorih normo tudi ustvarja (prim. Vranjek Ošlak 2023), hkrati se uporabniku posreduje informacije o veljavni normi in prihajajočih spremembah;
- uveljavitev norme v rabi je mogoče s pomočjo uporabniških vprašanj tudi preverjati.

V nadaljevanju bo s pomočjo primerov prikazano, kakšna je posredniška vloga spletne Jezikovne svetovalnice v času prenove slovenskega pravopisnega priročnika. V obdobju pospešenega procesa prenove kodifikacije je Jezikovna svetovalnica tista, ki uporabnike jezika z argumentiranimi in razumljivimi razlagami pripravlja na prihajajoče kodifikacijske spremembe.

2 O jezikovnosvetovalnih praksah v Evropi pregledno v Ludányi 2020.

3 Pravopisni priročnik je tradicionalno sestavljen iz dveh delov: pravil in slovarja (Dobrovoljc 2016).

4 Več o mnenjih jezikoslovcev ob izidu SP 2001 v drugi številki *Slavistične revije* iz leta 2003.

5 Več o procesu prenove in znanstvenih izhodiščih v Lengar Verovnik, Dobrovoljc 2022.

6 Faze oz. etape so povzete po Danešu (1977).

V Jezikovni svetovalnici se od začetka njenega delovanja zbirajo jezikovna vprašanja in odgovori.⁷ Za pripravo pričujočega prispevka smo analizirali vprašanja in pripadajoče odgovore iz podatkovne zbirke, in sicer od leta 2013 (ko se je pričela prenova pravopisnega priročnika) do vključno marca 2024, skupaj 3535 objav. Pregled odgovorov, ki predstavljajo vzorec za analizo in v katerih je prenova pravopisa neposredno omenjena, je pokazal načine, na katere Jezikovna svetovalnica izpolnjuje svojo posredniško vlogo v času prenove pravopisnega priročnika.

Prenova pravopisa je izrecno omenjena v približno petih odstotkih pregledanih odgovorov. Pri tem lahko odgovor na jezikovno vprašanje 1) vsebuje že konkreten predlog spremembe pravopisnega pravila oz. slovarskega sestavka, 2) sprememba je lahko napovedana in opisana, lahko pa je tudi 3) le omenjena brez nadaljnjih pojasnil. Največ, to je približno dve tretjini odgovorov, ki izkazujejo posredniško vlogo svetovalnice, spremembo kodifikacije le napove, zaradi različnih razlogov (Pravopisna komisija tematike še ni obravnavala ipd.) pa ne ponujajo boljše razlage.

3.1 Predlog spremenjenega pravopisnega pravila

V primerih, ko je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU v procesu prenove pravopisnih pravil določeno jezikovno problematiko že obravnavala, je lahko v odgovor na jezikovno vprašanje vključeno že izoblikovano pravopisno pravilo; kot primer je v nadaljevanju naveden odgovor na vprašanje o tem, kako se piše poimenovanja za bolezni, tvorjena iz lastnih imen.

Vprašanje:⁸

»Zanima me, ali pišemo *parkinsonova bolezen* z veliko ali malo začetnico.«

Odgovor:

»[...] Aktualna pravopisna pravila (*SP 1990 – Pravila* in naslednje izdaje) v členu 158 pravijo, da je pridevnike na *-ov*, *-ev*, *-in* **priporočljivo** pisati z malo, kadar zaznamujejo vrstnost (v imenih rastlin, bolezni, delov telesa, tehničnih izumov). Pravopisni slovar iz leta 2001 je zahtevo omilil, saj so v njem vse tovrstne zveze zapisane kot dvojnice [...]. Slovenska medicinska stroka se je odločila drugače: v *Slovenskem medicinskem slovarju* so vsa imena bolezni, ki vsebujejo izlastnoimenske svojilne pridevnike, pisana zgolj z veliko začetnico [...]. Pri prenovi pravopisnih pravil bomo upoštevali dvojničnost [...]. Predlagana diktacija pravila bo: ‘Z veliko ali malo začetnico pišemo stalne besedne zveze, ki poimenujejo bolezni: *Downov/downov sindrom*, *Crohnova/crohnova bolezen*, *Aspergerjev/aspergerjev sindrom*, *Epstein-Barrov/epstein-barrov virus* ...’«

Zastavljeno uporabniško vprašanje je v skladu z že opaženo razsežnostjo te jezikovne zadrege. Uporabniki se neredko sprašujejo, ali se poimenovanja bolezni, v katerih je prva sestavina poimenovanja izlastnoimenska, zapisuje z veliko ali malo

7 Zbirka temelji na sistemu oznak in ključnih besed, ki tako uporabnikom kot raziskovalcem omogoča preprosto iskanje po tematiki in jezikovnih ravninah (prim. Dobrovoljc 2016).

8 Pisanje bolezni z veliko ali malo začetnico. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2090/pisanje-bolezni-z-veliko-ali-malo-za%C4%8Detnico> (dostop 5. 5. 2024).

začetnico, saj je zanje izlastnoimenskost jasen znak za zapisovanje z veliko začetnico, hkrati pa je »vrstnost«, ki jo omenja SP 2001 v členu 158, pri nekaterih poimenovanjih bolezni bolj izražena kot v tistih, ki v zavesti uporabnikov (zlasti strokovnjakov, kot kaže navedeni *Slovenski medicinski slovar*) še vedno izražajo duhovno last. Odgovor na vprašanje tako vsebuje podrobno razlago trenutnega stanja v veljavni kodifikaciji in v terminološkem slovarju pristojne stroke, napoved novega pravila v *Pravopisu 8.0⁹* in razloge za spremembo.

3.2 Predlog spremenjenega slovarskega sestavka

V primerih, ko je Oddelek za pravopis na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki vzporedno s prenovo pravopisnih pravil pripravlja pripadajoči pravopisni slovar, geslo, o katerem govori jezikovno vprašanje, že pripravil za objavo na portalu Fran, je to lahko vključeno oz. omenjeno v odgovoru. Kot primer je v nadaljevanju navedeno vprašanje o pravilni obliki imena otoške države *Mavricij* (nekdaj *Mauritius*).

Vprašanje:¹⁰

»Zakaj po SP (v slovarskem delu) ime otoške države *Mauritius* ni podomačeno v zapisu, npr. *Mavricij*, glede na to, da naj bi imena držav zapisovali po domače?«

Odgovor:

»V obdobju priprav Slovenskega pravopisa 2001 nekatere podomačitve zemljepisnih imen še niso bile dovolj uveljavljene v rabi [...]. Spremembo standarda pri zapisih imen držav, v tem primeru spremembo iz *Mauritius* v *Mavricij*, bo pravopisna komisija upoštevala pri pripravi prenovljenih pravil in slovarja.«

Ime otoške države *Mavricij* je glede na imena drugih držav sveta izrazito izstopalo, saj ni bilo podomačeno. Novi pravopisni slovar sledi usmeritvam Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen in *Slovarju slovenskih eksonimov*, zato je uslovarjena podomačena oblika imena te države: *Mavricij* [maurícij], roditelj *Mavricija* [maurícija]. Odgovor v Jezikovni svetovalnici uporabnika s povezavo usmerja k novemu geslu v *ePravopisu* na portalu Fran.

3.3 Napoved in opis pričakovane spremembe

V primerih, ko je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU v procesu preнове pravopisnih pravil določeno jezikovno problematiko že obravnavala, ni pa še pripravila ubeseditev novih pravil, je lahko v odgovor na jezikovno vprašanje vključena napoved spremembe, ki jo dopolnjuje njen opis. Kot primer je v nadaljevanju naveden odgovor na vprašanje o zapisovanju vezaja oz. pomišljaja med priimkom in vzdevkom.

9 *Pravopis 8.0*, poglavje Velika in mala začetnica, {112}.

10 Ali so imena družabnih omrežij (»Facebook«, »Twitter«) lastna imena ali ne? *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/432/ali-so-imena-dru%C5%BEabnih-omre%C5%BEij-facebook-twitter-lastna-imena-ali-ne> (dostop 5. 5. 2024).

Vprašanje:¹¹

»V *ePravopisu* je ob geslu *Aleksandrov* zapisano takole: [vzdevek Josipa Murna, slovenskega pesnika]: ob imenu, navadno **za pomišljajem**; *pesmi Josipa Murna – Aleksandrova*. Ali ni pred vzdevkom nestični vezaj?«

Odgovor:

»[...] Vezaj je navadno stično ločilo, pravila SP [...] pa med deloma dvojnega imena ter med priimkom in vzdevkom zapovedujejo pisanje nestičnega vezaja, torej *Josip Murn - Aleksandrov*. Zaradi večkrat izražene želje, zlasti v strokovnih krogih, po večji razlikovalnosti med nestičnim vezajem in pomišljajem se je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU odločila, da bo predlagala novo pravilo. [...] V *ePravopisu* so torej že predstavljeni **predlogi** rešitev [...], zato tudi predlagani zapis z nestičnim pomišljajem.«

Povod za navedeno vprašanje je bilo geslo v novem pravopisnem slovarju *ePravopis*, ki je v neskladju s trenutno veljavno kodifikacijo v SP 2001. Raba nestičnega vezaja v določenih položajih je znana pravopisna zadrega, ki jo bodo pravila v *Pravopisu 8.0* obravnavala v še neobjavljenem poglavju Ločila. V odgovoru je napovedano, kakšna bo predvidena sprememba (menjava nestičnega vezaja z nestičnim pomišljajem v takih položajih), s čimer je upravičeno tudi odstopanje *ePravopisa* od dosedanje kodifikacije.

3.4 Napoved pričakovane spremembe brez opisa

Nekateri odgovori v Jezikovni svetovalnici spremembo kodifikacije (ali ponovnega premisleka Pravopisne komisije o določeni temi) le napovedujejo, pri čemer pričakovana sprememba ni podrobneje opisana. To je zlasti pogosto v primerih, ko gre za že znana težavna mesta v jezikovnem opisu in predpisu. Snovalci odgovorov v Jezikovni svetovalnici želijo z omembo uporabnike opozoriti na možnost spremembe, hkrati pa v času objave odgovora še ni povsem jasno, ali bo do spremembe prišlo in kakšna bo. Kot primer je v nadaljevanju naveden odgovor na vprašanje o zapisovanju nagrad.

Vprašanje:¹²

»Pozdravljeni. Zanima me, ali se nagrada *drejček* (za spekulativno umetnost, imenovana po literarni osebi *Drejčku*) piše z veliko ali malo začetnico?«

Odgovor:

»[...] Slovenska pravopisna pravila (2001) v členu 152 določajo, da poimenovanja 'odlikovanj in športnih trofej' niso lastna imena in jih zato pišemo z malo začetnico (*plaketa mesta Ljubljane, kresnik, zlata arena, oskar*). [...] Nagrada *drejček* se (sledječ pravopisu) piše z malo začetnico. [...] Tudi slovenisti opažamo, da je zapis imen nagrad precej neustaljen [...]. Ob prenovi pravopisnih pravil bo zato treba razmisliti o različnem značaju teh poimenovanj in o morebitni prenovi pravopisnega pravila. [...]«

11 Slovenska ustreznica imena »Mauritius« je »Mavricij«. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/841/slovenska-ustreznica-imena-mauritius-je-mavricij> (dostop 5. 5. 2024).

12 Je nagrada »drejček« lastno ime? *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/256/je-nagrada-drej%C4%8Dek-lastno-ime> (dostop 5. 5. 2024).

Odgovor je bil objavljen junija 2013, ko se je proces prenove šele začel, zato je v odgovoru obravnava te problematike le napovedana. Uporabniki svetovalnice lahko iz odgovora razberejo, da se jezikoslovci zavedajo dejstva, da zapisovanje poimenovanj za nagrade uporabnikom povzroča težave, in da bodo te težave poskušali odpraviti. Do spremembe pravila sicer kasneje ni prišlo, saj se je Pravopisna komisija odločila ohraniti obstoječe osnovno pravilo o zapisu nagrad z malo začetnico.¹³

3.5 Splošna pojasnila o procesu prenove pravopisnega priročnika

Jezikovna svetovalnica opravlja svojo posredniško vlogo med jezikoslovci in jezikovnimi priročniki ter uporabniki jezika tudi v povsem splošnem smislu, in sicer tako, da uporabnike obvešča o napredku prenove pravopisa, o postopkih v procesu in o normativnosti pravopisnih predlogov. V nadaljevanju je naveden primer odgovora na vprašanje, v katerem uporabnika zanima, kdaj bo na voljo novi pravopis.

Vprašanje:¹⁴

»[...] Moje vprašanje je, kdaj bodo nova pravopisna pravila na voljo. Rad bi to knjigo kupil in jo preučil [...]«

Odgovor:

»[...] Pravila se pripravljajo v okviru delovne skupine [...], o rešitvah razpravlja najprej ožji, nato še širši sestav Pravopisne komisije. Več o delovanju si je mogoče prebrati na spletišču Pravopisne komisije. [...] Usklajena poglavja predloga novih pravil bodo najprej predložena v javno razpravo, o čemer bo javnost seveda obveščena. [...]«

Odgovor na vprašanje prinaša natančen opis procesa prenove. Uporabnika usmerja na druge vire, kjer si lahko prebere več informacij o nastajanju priročnika in delu Pravopisne komisije. Odgovori tega tipa so zelo informativni za splošne uporabnike, ki težje spremljajo aktualno dogajanje v povezavi s prenovo pravopisnega priročnika.

4 Sklep

Jezikovna svetovalnica je pomemben gradnik v procesu prenove kodifikacije sodobnega slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovcem omogoča vpogled v jezikovne zadrege uporabnikov slovenščine, hkrati pa svoje uporabnike tudi obvešča o tem, kako poteka prenova pravopisa. Odgovori na jezikovna vprašanja, ki se dotikajo pravopisno aktualnih tem, vsebujejo napoved, da bo Pravopisna komisija o neki temi oz. ubeseditvi ponovno premislila. Pri tem je sprememba kodifikacije lahko podrobneje opisana, v nekaterih primerih pa je naveden tudi že konkreten predlog spremembe pravopisnega pravila oz. slovarskega sestavka. Posredniška vloga Jezikovne svetovalnice omogoča uporabnikom jezika lažje spremljanje procesa prenove pravopisnega priročnika, hkrati pa pojasnjuje jezikovno situacijo v predhodnem času teoretičnega soobstoja dveh kodifikacij.

13 *Pravopis 8.0*, poglavje Velika in mala začetnica, {127}.

14 Kdaj bodo na voljo nova pravopisna pravila? *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1141/kdaj-bodo-na-voljo-nova-pravopisna-pravila> (dostop 5. 5. 2024).

Literatura

- DANEŠ, František, 1977: K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč* LX/1. 3–13.
- DOBROVOLJC, Helena, 2016: Povezljivost pravopisnih pravil in slovarja: sanje pravopiscev 20. stoletja. Tomaž Erjavec, Darja Fišer (ur.): *Proceedings of the Conference on Language Technologies & Digital Humanities*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 52–57. https://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2016/09/JTDH-2016_Dobrovoljc_Povezljivost-pravopisnih-pravil-in-slovarja.pdf.
- DOBROVOLJC, Helena, 2022: Delovne faze in normativne odločitve pri prenovi pravopisa. Tina Lengar Verovnik, Urška Vranjek Ošlak (ur.): *Pravopis na zrnu graha: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–40. https://doi.org/10.3986/9789610506201_01.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610504030>.
- DOBROVOLJC, Helena, VRANJEK OŠLAK, Urška, 2018: Zakaj ne z eno poizvedbo hkrati po različnih korpusih? Troje korpusnih preverb pod primerjalnim drobnogledom. Darja Fišer, Andrej Pančur (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–46. https://www.sdjt.si/wp/wp-content/uploads/2018/10/JTDH-2018_Dobrovoljc-H_Zakaj-ne-z-eno-poizvedbo-hkrati-po-razlicnih-korpusih.pdf.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 8.0. <https://fran.si> (dostop 5. 5. 2024).
- GORJANC, Vojko, 2003: Objektiviziran pogled na jezik in Slovenski pravopis. *Slavistična revija* LI/2. 131–134.
- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* XXI/48. 197–209.
- JERNUDD, Björn Holger, NEUSTUPNÝ, Jiří Václav, 1987: Language Planning: For Whom? Lorne Laforge (ur.): *Actes du Colloque international sur l'aménagement linguistique. Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Québec: Presses de L'Université Laval. 69–84. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/> (dostop 5. 5. 2024).
- LENGAR VEROVNIK, Tina, DOBROVOLJC, Helena, 2022: Revision of Slovenian Normative Guide: Scientific Basis and Inclusion of the Public. *Slovenski jezik: Slovene Linguistic Studies* 14. 183–205. <https://ojs.zrc-sazu.si/sjls/article/view/11433/11249>.
- LOGAR, Nataša, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. *Družboslovne razprave* XXI/48. 211–225.
- LUDÁNYI, Zsófia, 2020: Language Consulting: A Brief European Overview. *Eruditio – Educatio* XV/3. 25–47. http://e-eruditio.ujs.sk/archive/2020/3/Eru-Edu_2020_3_03_Study_025-047.pdf.
- NEUSTUPNÝ, Jiří Václav, NEKVAPIL, Jiří, 2003: Language Management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* IV/3–4. 181–366.
- Pravopis 8.0: Pravila novega slovenskega pravopisa za javno razpravo*. <https://pravopis8.fran.si/> (dostop 5. 5. 2024).
- Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU*. <https://pravopisna-komisija.zrc-sazu.si/> (dostop 5. 5. 2024).
- SP 2001 = TOPORIŠIČ, Jože idr. (ur.), 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- VRANJEK OŠLAK, Urška, 2023: Language Counselling: Bridging the Gap between Codification and Language Use. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri: Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* XIV/1. 149–173. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.05>.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

NEVTRALNE OBLIKE (POLJ. *NEUTRATYWY*) KOT PREDLOG JEZIKOVNEGA IZRAŽANJA SPOLNE NEBINARNOSTI V POLJŠČINI

Maria Zofia Wtorkowska

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.407-415

V prispevku bomo predstavili jezikovne prakse, ki jih predlagajo spolno nebinarne osebe za izražanje lastnih identitet v poljščini. Obravnava temelji na jezikovnem gradivu s spletne strani zaimki.pl. Na njej so predstavljeni predlogi novih oblik – inovacij, ki se nanašajo na različne besedne vrste: samostalnike, pridevnike, zaimke in glagole. Osebe, katerih spol se ne umešča v moško-ženski (binarni) spolni sistem, ponujajo možnosti različnih oblik kot odraz vključujoče rabe jezika. Analizo omejujemo na t. i. nevtralne oblike (polj. *neutrattywy*). Proučujemo postopke njihovega nastajanja in vzorce pregibanja ter možnosti uresničevanja te prakse v vsakodnevni jezikovni rabi.

spol v jeziku, nebinarnost v jeziku, nevtralne oblike, jezikovna inovacija, sodobna poljščina

This article presents a proposal for the linguistic expression of gender non-binarity in Polish. It is based on linguistic material from the pronouns.pl website, which presents suggestions for new forms referring to various word types: nouns, adjectives, pronouns, and verbs. The discussion centers on the linguistic practices proposed by gender non-binary persons to express their own identities in Polish. Those whose gender does not align with the male–female (binary) gender system are offered the possibility of different forms as a reflection of inclusive language use. This analysis focuses on so-called neutral forms (Pol. *neutrattywy*). It examines the processes of their formation and patterns of inflection, as well as the possibilities of realizing this practice in everyday language use.

gender in language, non-binarity in language, neutral forms, linguistic innovation, modern Polish

1 Uvod

Družbene potrebe so nedvomno katalizator jezikovnega razvoja, toda »vsaka sprememba v določeni podrobnosti prinaša posledice, ki so lahko zanjo ugodne ali pa jo ovirajo« (Klemensiewicz 1982: 701). Trenutno se predlogi takih sprememb – skupaj z jezikovnimi inovacijami¹ – pojavljajo v okviru t. i. nebinarnega in spolno

1 Po Markowskem (2007: 41) inovacijo razumemo kot »vsak novi element v besedilu, rabi, normi ali sistemu. Inovacija je tako [...] nov besedotvorni model [...] kot tudi nov izraz, nov pomen ali tudi nova frazeološka enota.«

nevtralnega jezika,² npr. na spletni strani zaimki.pl.³ Njeni avtorji se opredeljujejo kot Kolektiv »Svéta nevtralnega jezika« (Kolektyw »Rady Języka Neutralnego«) in – kot sami pravijo – »sestavljajo vsestranski kompendij védenja o nebinarnem, spolno nevtralnem in inkluzivnem jeziku.«⁴ Projekt Zaimki.pl ustvarjajo prostovoljci, mdr. polonisti, ki trdijo, da je »poljska slovnica zapletena in spolno zelo zaznamovana«;⁵ obenem opažajo, da v poljskem slovničnem sistemu obstajajo možnosti za spolno nevtralne oblike. Na spletni strani so dostopne povezave do primerov uporabe (v enostavnih povedih in besedilih v literaturi, tisku, filmih, nadaljevankah, glasbi) zaimkov in drugih oblik, ki lahko izražajo spol – ne le normativnih *on* in *ona*, temveč tudi nebinarnih v srednjem spolu oz. nespolnih. Avtorji omenjene spletne strani poudarjajo, da uporaba nebinarnih oblik pomeni spoštovanje potreb in želja oseb, ki se opredeljujejo kot nebinarne, obenem pa je izraz podpore tej skupnosti. Če te oblike uporabljajo tudi cispolne osebe, to – podobno kot velja za feminative – pripomore k njihovemu širjenju in uveljavljanju v jeziku. Omenjena stran je skrbno zasnovana, upošteva slovnične posebnosti poljščine in se nanje pogosto sklicuje (čeprav ne brez jezikoslovnih napak) pri razlagi tvorbe jezikovnih inovacij, ki izkoriščajo potencial slovničnega sistema poljskega jezika.

2 Slovnični spol v poljščini

Poljščina spada med spolno zaznamovane jezike. Slovnični spol se v poljščini (tudi v drugih slovanskih jezikih) izraža s končnicami pri večini glagolskih oblik, pri samostalnikih, pridevnikih, nekaterih oblikah zaimkov in števnikov ter tudi z besedotvornimi obrazili. V poljščini razlikujemo pet slovničnih spolov: moški za osebe (*pisarz* 'pisatelj'), moški za živo (*kot* 'mačka'), moški za neživo (*samochód* 'avto'), ženski (*dziewczyzna* 'dekle', *papuga* 'papiga', *książka* 'knjiga') in srednji (*dziecko* 'otrok', *cielę* 'tele', *jablko* 'jabolko'). Le samostalnikom moškega spola se dodatno pripisujeta podkategoriji živo/neživo ter osebno/neosebno. V množini pod nemoškoosebni spol spadajo tako moški živi neosebni (*chomiki* 'hrčki') kot tudi neživi samostalniki (*słowniki* 'slovarji'), poimenovanja živali in stvari ženskega in srednjega spola (*małpy* 'opice', *torebki* 'torbice'; *szczenięta* 'ščeneta', *drzewa* 'drevesa') ter tudi poimenovanja oseb ženskega spola (*panie* 'gospe'). Ob nasprotju živo : neživo torej v množini obstaja še nasprotje moške osebe : vse preostalo. To se formalno kaže v končnici *-owie* imenovalnika množine (*panowie* 'gospodje'), ki jo imajo le moškoosebni samostalniki (ob tej sicer tudi končnice *-i/y/-e*, vendar si te delijo z nemoškoosebnimi), ter v poenotenju oblik tožilnika in roditeljske množine (Wtorkowska 2021: 88–89, 2019: 224–225) – v ednini pa to enako kot v slovenščini velja za vse žive samostalnike moškega spola. Dobro je torej vidno, da so oblike za

2 Te termine razumemo kot »sistem jezikovnih sredstev, ki služijo za vpeljavo zahteve po inkluzivnosti, kadar govorimo o osebah, ki se z binarno razdelitvijo spola ne identificirajo« (Walkiewicz 2022: 87).

3 O jezikovni problematiki nebinarnosti spola v poljščini pišejo mdr. Andrzej S. Dyszak (2024), Małgorzata Gębka-Wolak (2022), Ewa Kołodziejek (2022: 30), Aleksandra Walkiewicz (2022).

4 <https://zaimki.pl/> (dostop 23. 4. 2024)

5 Manifest Niebinarnej Polszczyzny (dostop 5. 5. 2024).

moške osebe v poljščini glede na ostale na neki način privilegirane⁶ – kar po mnenju avtorjev spletne strani zaimki.pl »negativno vpliva na zastopanost oseb drugih spolov in izkrivlja naše dojemanje sveta.«⁷

Srednji (polj. *nijaki*) spol je lastnost samostalnikov, ki jim – na podlagi kriterijev v določeni slovnici – ni mogoče pripisati ne moškega ne ženskega spola; značilen je tudi za oblike in končnice pridevnikov, glagolov, nekaterih števnikov in zaimkov, ki se na tovrstne samostalnike nanašajo (WSJP). Pridevnik *nijaki* (tvorjen iz *jaki* ‘kakšen’ z nikalno predpono *ni-* ‘ne’) se v poljščini poleg slovničnega pomena uporablja tudi v pomenu 1. brezbarven ‘ki nima značilnih, izrazitih potez’; 2. *nekdaj* ‘nobeden’ (WSJP). Nastopa v zvezah tipa *nijaki kolor* ‘pusta, mat/nevtralna barva’, *nijaka twarz* ‘pust, prazen obraz’, *nijakie spojrzienie* ‘pust, prazen pogled’. Razumljivo je (ker se *nijaki* v poljščini povezuje s čim vsakdanjim, povprečnim, brezbarvnim, pustim, nezanimivim, kakršnimkoli), da avtorji spletne strani zaimki.pl raje govorijo o **nevtralnem spolu** (iz lat. pridevnika *neuter, neutra, neutrum*), ki vključuje izraze za nebinarne osebe.

3 Oblike, ustrezne nevtralnemu spolu (polj. *neutrality*) – opis in analiza

Na spletni strani zaimki.pl pod hiperpovezavo »samostalniki« najdemo štiri predloge rešitev in inovacij v okviru t. i. nebarnega oz. spolno nevtralnega jezika za poljske nebinarne oblike, ki so – po analogiji s feminativi – poimenovane *nevtrativi, dukativi, osebativi* in *iksativi*. Zaradi prostorske omejitve prispevka v nadaljevanju predstavljamo le nevtrative, pri katerih gre v glavnem za jezikovne inovacije, analiziramo njihove tvorbenne postopke in pregibanje. Gradivo črpamo izključno z internetne strani zaimki.pl, ki jo vodi in dopolnjuje Kolektiv »Svéta nevtralnega jezika«, zato pri primerih njihovega vira ne navajamo. Pri analizi uporabljamo klasično razumljen strukturalni model, kot je opisan mdr. v *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (Grzegorzycykowa, Laskowski, Wróbel 1999).

3.1 Nevtralni samostalniki

Nevtrativi so samostalniki, ki so glede na kategorijo spola nezaznamovani (srednji spol) in so v opoziciji do samostalnikov za ženske oz. moške osebe, npr. *student* (m. sp.) – *studentka* (ž. sp.) – *studencie/studentum/studentko* (nevtralni spol); *artysta* (m) – *artystka* (f) – *artyszcze/artyszczę/artystum* (n). Pod nevtrativi avtorji spletne strani zaimki.pl razumejo oblike, ki so tvorjene po analogiji z ustaljenimi besedami srednjega spola. Poljski samostalniki srednjega spola imajo štiri končnice (*-o, -e, -ę* in *-um*), ki se jih lahko potencialno uporabi za tvorbo nevtralnih oblik. Čeprav avtorji spletne strani pri nevtrativih govorijo o končnicah *-rze, -cze, -o*, gre pri teh za obrazila,

6 Na tem mestu je smiselno opozoriti na zadnje ugotovitve Szpyre-Kozłowske (2024: 18), da »dosedanje raziskave generičnih moških poimenovanj – tako jezikoslovne kot psihološke –, ki v različnih državah potekajo že desetletja, krhajo tezo, da so ta poimenovanja povsem inkluzivna, in kažejo na negativne posledice njihove rabe.«

7 Słowniki neutralnego i niebinarnego języka (dostop 18. 4. 2024).

s katerimi se tovrstne oblike tvori. Zgradba analiziranih tvorjenk razkriva dvojno motiviranost: izpeljujejo se ali iz moških ali ženskih oblik.

Če kot motivirajoče razumemo samostalnike za moške osebe, je obrazilo priponsko s spremeno in končnico (npr. *dziennikarz* 'novinar' (m) → *dziennikarcze* (n), *pisarz* 'pisatelj' (m) → *pisarcze* (n), *tancerz* 'plesalec' (m) → *tancercze* (n): k besedotvorni podstavi, v izglasju katere prihaja do premene [ž : r], dodamo pripono *-cz-*, sklanjatev pa se spremeni v srednjo s končnico *-e*) ali priponsko s končnico (npr. *absolwent* 'alumen' (m) → *absolwentcze* (n), *abonent* 'naročnik' (m) → *abonentcze* (n)). Potencialne dvojnične oblike z *-e*, ki jih lahko interpretiramo tudi kot paradigmatске tvorjenke iz samostalnika za moške osebe, se v *Slovarju poljskih nevtrativov* (Słownik Neutratywów Języka Polskiego)⁸ navajajo le pri izbranih samostalnikih, ki imajo zgradbo obravnavano podobno, npr. pri iztočnici *dziennikarz* → *dziennikarze* – že npr. pri *pisarz* ali *tancerz* pa jih ni. V mnogih izpeljankah z obrazilom *-e* se pojavlja izglasna premena na koncu besedotvorne podstave (samostalnik za moško osebo), npr. [c : ċ]: *twórca* 'ustvarjalec' (m) → *twórcze* (n); [d : dź; a : e]; *sąsiad* 'sosed' (m) → *sąsiedzie* (n); [k : ċ]: *Polak* 'Poljak' (m) → *Pol(a)cze* (n) – tu lahko tudi s ktnitvijo, brez *-a-*; [r : ż]: *autor* 'avtor' (m) → *autorze* (n); [t : ć]: *student* 'študent' (m) → *studencie* (n); [st : ść]: *artysta* 'umetnik' (m) → *artyszczce* (n).⁹ Večina teh premen se pojavlja tudi v imenovalniških oblikah za moške osebe, novost pa je nastanek dvojničnosti zaradi *st : szcz* namesto uveljavljene [st : ść], npr. pri samostalnikih na *-ista/-ysta*, np. *turysta* 'turist' (m) → *turyszczce* (n) – v množini *turyszcza* (*turysści*).

Če kot motivirajoče dojemamo samostalnike za žensko osebo (npr. *dziennikarka* 'novinarka' (f) → *dziennikarcze* (n), *pisarka* 'pisateljica' (f) → *pisarcze* (n), *tancerka* 'plesalka' (f) → *tancercze* (n), tudi *absolwentka* 'alumna' (f) → *absolwentcze* (n)), je obrazilo končnica s spremeno – spremembo sklanjatvenega vzorca spremlja premena končnega glasu besedotvorne podstave [k : ċ]. Dva podobna tipa motivacije je mogoče pripisati samostalnikom nevtralnega spola na *-e*, ki izvirajo ali iz prevzetih oblik za moške osebe s končajem *-log* (*stomatolog* → *stomatoloże*, *psycholog* → *psycholoże*; tu se spremeni sklanjatveni vzorec ob premeni v izglasju [g : ż] – izpeljava s spremeno in spremembo sklanjatvenega vzorca) ali iz ženskih oblik (*stomatolożka* → *stomatoloże*, *psycholożka* → *psycholoże*) s ktnitvijo podstave za morfem *-k-* in spremembo sklanjatvenega vzorca – izpeljava s ktnitvijo in spremembo sklanjatvenega vzorca.

Po besedah avtorjev spletne strani se nevtrative redkeje tvori s priponskim obrazilom *-rcze*, npr. *e-palacz* 'e-kadilec' – *e-palaczka* 'e-kadilka' → *e-palarcze* (n)

8 Po poljskih pravopisnih načelih bi morala biti v naslovu z veliko začetnico zapisana le prva beseda, torej *Słownik neutratywów języka polskiego*. Slovar predstavlja zbirko predlogov potencialnih oblik, tvorjenih po analogiji z normativno ustreznimi besedami srednjega spola.

9 Avtorji spletne strani proces nastanka novih oblik včasih razlagajo nekoliko poenostavljeno, in sicer kot rezultat sklapanja (v celoti ali deloma) besedotvorne podstave enega samostalnika moškega spola z izglasnim elementom ali le končnico drugega (naključnega!) samostalnika srednjega spola – torej kot izpeljanke s spremembo sklanjatvenega vzorca, npr. *ten artysta* + (recimo) *to forum* → *to artystum*, ali s prekrivanjem dveh ali celo treh besed, npr. *ten autor* + (recimo) *to morze* → *to autorze*. (Skąd bierzemy neutratywy i jak je odmieniać?, dostop 5. 5. 2024).

– zgolj izpeljanka od glagola *palić* ‘kaditi’ s pripono *-arcze* – ali *-yszczze*, npr. *badacz* ‘raziskovalec’ – *badaczka* ‘raziskovalka’ → *badaczyszczze* (n).

Tudi za pogosto navajane dvojnične oblike z obrazilom *-o* se zdijo (ker ni treba dodajati pripone) kot motivirajoči formalno najbližji samostalniki ženskega spola, npr. *dziennikarka* (f) → *dziennikarko* (n), *pisarka* (f) → *pisarko* (n), tudi *sąsiadka* → *sąsiadko*, *studentka* → *studentko*, *piosenkarka* → *piosenkarko*. Množinske oblike se tvorijo z *-a*, kot to sicer velja za samostalnike srednjega spola, pri čemer pa se izglasna premena podstave ohranja, npr. *sąsiedzia*, *twórcza*, *Pol(a)cza*, *autorza*, *absolwencia/absolwentcza*, *studencia*, *artyszczza*. Ni odveč poudariti, da mnoge tako edninske kot množinske oblike zvenijo domače, saj so pogosto homonimne z edninskimi ženskimi oblikami (v zvalniku in imenovalniku), npr. *badaczko* – *badaczka*, *pisarko* – *pisarka*, *studentko* – *studentka*. Lahko pa zvenijo kot avgmentativi, npr. *dziennikaro* – *dziennikara*, *reżysero* – *reżysera*. Ekspresivne, stilno zaznamovane so tudi tvorjenke iz podstav na *-ista/-ysta* s spremeno [st : šč], npr. *ekonomista* (m) → *ekonomiszczze* (n); *dentysta* (m) → *dentyszczze*.

Izpeljanke z obrazilom *-o* je mogoče interpretirati tudi kot tvorjene iz samostalnikov za moške osebe: *pisarz* (m) → *pisarko* (n), *tancerz* (m) → *tancerko* (n). V tem primeru gre za priponsko obrazilo s spremeno in spremembo sklanjatvenega vzorca – besedotvorni podstavi, v izglasju katere prihaja do premene [ž : r], dodamo pripono *-k-*, sklanjatveni vzorec pa spremenimo v srednji s končnico *-o*.

Čeprav se je avtorjem spletne strani *zaimki.pl* končnica *-ę* za tvorbo nevtrativov sprva zdela dobra ideja (oblike tega tipa so v slovar *Słownik Neutratywów Języka Polskiego* uvrščene, npr. *autorz-ę* ‘avtor’ (n)), so jih sčasoma začeli opuščati. Kot razlog navajajo, da se »s pomočjo pripone *-ę* tvori pomanjševalnice« (in prav s kvalifikatorjem, ki na to opozarja – *zdrob.* –, so jih (čeprav nesistemske) v slovarju označevali ob dvojničnih nezaznamovanih oblikah nevtralnega spola, npr. *autorze/autorum/zdrob. autorzę*). Vendar pa sploh ne gre za pomanjševalnice,¹⁰ temveč za omejeno skupino poimenovanj za mlada bitja, torej (človeške in živalske) potomce, izpeljanih le z enim sklonskim obrazilom za srednji spol *-ę*,¹¹ v množini *-ęta*, ki pa je tu zelo produktivno, npr. *niemowlę* ‘dojenček/dojenčica’, *cielę* ‘tele’, *pisklę* ‘pišče’. Te tvorjenke najpogosteje nastopajo v množini¹² (*kocięta*), posameznost pa izraža deminutivna pripona *-ko* (*kociątko*), kar povzroča nastanek parov: *cielę* : *cielątko*, *Cyganię* : *Cyganiątko*. Pri sklanjatvi teh samostalnikov prihaja do podaljšanja osnove

10 V poljščini *-ę* (slovenski *-e* v teh primerih je denazaliziran iz nosnika) nastopa tudi v stilno nezaznamovanih besedah tipa *imię* ‘ime’, *zwierzę* ‘žival’, *ramię* ‘rame/rama’, *plemię* ‘pleme’. V to sklanjatev spada tudi samostalnik *ksiączę* ‘princ’, danes moškega, v stari poljščini pa srednjega spola v pomenu ‘nedorasel knez’.

11 Drugo obrazilo je pripona *-ak*, npr. *niemowlak*, *cielak*, *pisklak*, ki glede na izpeljanko z obrazilom *-ę* poleg informacije o mladosti izraža nekoliko drugačno čustveno zaznamovanost, prim. *kocię/kociąk* (Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel 1999: 430).

12 Prim. tudi *dziewczę* ‘dekleta’, ki se običajno uporablja v množini *dziewczęta* ‘dekleta’, ker ednina danes zveni šaljivo – podobno velja za zastarel izraz *chłopię* ‘fant; otrok moškega spola’, ki se danes lahko (šaljivo) uporablja v pomenu ‘fantič, mladenič’ (WSJP).

z *-ęć*¹³ v stranskih sklonih ednine in *-ęt-* v vseh sklonih množine (s premeno *ę* : *q* v rodilniku), npr. *autorz-ę* 'avtor' (n) – *autorz-ęci-a*; *autorz-ęt-a*, *autorz-qt-Ø*. V tem primeru se torej pregibnostni vzorec potencialnih novih oblik na *-ę* ujema s tistim v splošni poljski rabi. Ker mora biti kriterij za izbor končnice pri nevtrativih jezikovni občutek – kako je končnica lahko razumljena in na kaj lahko namiguje –, so jih po besedah avtorjev spletne strani *zaimki.pl* pri oblikah za nevtralni spol zaradi neenotnosti v dojemanju jezikovnih uporabnikov začeli opuščati.

Za tvorbo nevtrativov je mogoče uporabiti tudi morfem *-um*, ni pa jasno, pri katerih podstavah. Oblike s to pripono navadno nastopajo kot dvojnice, npr. *ten artysta* 'ta umetnik' (m) – *ta artystka* 'ta umetnica' (f) – *to artystczel/artyszczę/artystum* (n); *to studencie/studentum/studentko* (n).

Med nevtrativi najdemo tudi predloge tvorjenk, katerih nastanek je bolj kompleksen, njihova zgradba pa ni takoj razvidna, saj je rezultat sklapljanja oz. prekrivanja in nakopičenja različnih elementov dveh, celo treh besed, npr. *dziabko* (n) kot rezultat prekrivanja besed *dziadek* 'dedek' (m), *babcia* 'babica' (f) in – kot razlagajo avtorji strani *zaimki.pl* – izglasja/končaja izbrane (!) besede srednjega spola (v tem primeru *cacko* 'umetniško izdelan predmet, okras(ek); igračka'), kar s končnico *-o* povzroči prehod sklanjatvenega vzorca v srednji spol.¹⁴

3.2 Nevtralni glagoli

V okviru glagolov ob nevtrativih so predlagane oblike z morfemom za srednji spol *-o*, kar ni zares novost, saj jih sporadično srečamo v literarnih besedilih (tovrstna raba je bila po tradiciji omejena na antropomorfizacijo predmetov oz. pojavov srednjega spola (prim. Žmigrodzka 2016: 54), npr. *Słonko, co widziałoś?* 'Sončece, kaj si videlo?'), njihova tvorba pa je slovnično ustrezna. Dosedanja odsotnost tovrstnih oblik v spregatvenih vzorcih (1. in 2. os. ednine) se je utemeljevala s tem, da se v rabi ne pojavljajo, ker ima vsaka oseba že od rojstva določen spol. Tako so bile za glagolske oblike 1. in 2. os. ednine in množine predlagane svojstvene oblike, katerih inovativnost se kaže v nadomeščanju spolsko-številskega obrazila *-Ø/-a* in *-i/-y* s srednjespolskim *-o*, npr. *Gdy byłem w domu, zaczęłam gotować*. 'Ko sem bilo doma, sem začelo kuhati'.¹⁵

3.3 Nevtralni pridevniki in zaimki

Pridevniške oblike v nevtralnem spolu ohranjajo sistemsko obliko srednjega spola *-e*, npr. *Myślę, że ono jest bardzo mile, przyjacielskie i urzekające* 'Mislim, da je ono zelo prijazno, prijateljsko in očarljivo'. Enako velja za posamostaljene pridevnike tipa *znajomy* 'znanec' (m) : *znajoma* 'znanka' (f): v ednini – tudi v množini, kot je

13 V slovenščini to razumemo kot podaljševanje osnove *s-t*.

14 Skąd bierzemy neutratywy i jak je odmieniać? (dostop 6. 5. 2024).

15 Glede na končaj glagolskih oblik za srednji spol *-lom*, *-łoś* in *-ło* (prim. *mówiłom** 'sem govorilo', *mówiloś** 'si govorilo', *mówilo* 'je govorilo'), ki se (v prvih dveh primerih) prekriva s polnopomenskima samostalnikoma s pomenom vrste živali in tipa orodja, zastava ponosa nevtralnega spola in nevtrativov predstavlja losa (polj. *łoś*) z lomilko (polj. *lom*) na štiribarvni podlagi (od zgoraj navzdol si vodoravno sledijo rumena, bela, vijolična in črna).

značilno za nemoškoosebne oblike, npr. *znajome*, – imajo končnico *-e*, sklanjajo pa se kot pridevniki.

Pri zaimkih najdemo predlog za vpeljavo nevtralnih oblik na *-o* tipa *ktosio* (nedoločni ali poljubnostni zaimek) od *ktoś* ‘nekdo’, *nikto* (nikalni zaimek) od *nikt* ‘nihče’ ter uporabe že obstoječih: *kto* (vprašalni) ‘kdo’, *każde* (posploševalni) ‘vsake’, *wszystkie* (celostni) ‘vse’ – zadnji dve obliki sta homonimni s tistimi za srednji in v množini nemoškoosebni spol, npr. *każde dziecko* ‘vsak otrok’ – *wszystkie dzieci* ‘vsi otroci’ (Misiak 2023). Spremljajo jih glagolske oblike v srednjem spolu, npr. *Nikto nie zrobiło zadania domowego*. ‘Nikdo ni naredilo domače naloge’.

Pri pregibanju je pogosta prekrivnost nevtralnih oblik z moškimi, npr. pri osebнем zaimku *on* in *ono* (im. *on*; *ono*, rod. *goljego/niego*, daj. *muljemu/niemu*, mest. in or. *nim*) – razlika je vidna le v tožilniku, kjer so pri moškem spolu oblike enake rodilniškimi (*goljego/niego*), v nevtralnem spolu pa so take kot za srednji spol: *je/nie*. Zato nekateri raje uporabljajo modificirane različice drugih zaimkov, ki pa jih spremljajo glagolske oblike srednjega spola. Tu najdemo bogat nabor predlogov, ki jih predstavljamo v povedi – *on/ona/ono*: *Powiedziałem/Powiedziałam muljej/mu, że góljǫ/je lubię*. ‘Rekel/Rekla sem mu/ji/mu, da ga/jo/ga imam rado/a’. Če izberemo zaimek *ono* – enega izmed v nebinarni oz. nevtralni paradigmi priporočenih –, ga lahko sklanjamo na pet načinov:

- 1) nevtralni spol¹⁶ z moškimi oblikami (razen v tožilniku): im. *ono*, rod. *goljego/niego*, daj. *muljemu/niemu*, tož. *je/je/nie*, mest. in or. *nim* (*ono/jego*: *Powiedziałom mu, że je lubię*. ‘Reklo sem mu, da ga imam rado.’);
- 2) nevtralni spol z ženskimi oblikami (razen v tožilniku): im. *ono*, rod. *jej/jej/niej*, daj. *jej/jej/niej*, tož. *je/je/nie*, mest. *njej*, or. *niǫ* (*ono/jej*: *Powiedziałom jej, że je lubię*. ‘Reklo sem ji, da ga imam rado.’);
- 3) nevtralni spol s spojem moških in ženskih oblik: im. *ono*, rod. *jejgo/jejgo/niejgo*, daj. *jejmul/jejmu/niejmu*, tož. *jǫgo/jǫgo/niǫgo*, mest. *njejnim*, or. *niǫnim* (*ono/jejgo*: *Powiedziałom jejmu, że jǫgo lubię*. ‘Reklo sem jimu, da joga imam rado.’);
- 4) nevtralni spol z elementi postspolnega spola: im. *ono*, rod. *no/jeno/nieno*, daj. *nu/jenu/nienu*, tož. *je/je/nie*, mest. in or. *niem* (*ono/jeno*: *Powiedziałom nu, że je lubię*. ‘Reklo sem nu, da ga imam rado.’);
- 5) nevtralni spol z množinskimi oblikami namesto moških: im. *ono*, rod. *ich/jeno/nieno*, daj. *nu/jenu/nienu*, tož. *je/je/nie*, mest. in or. *niem* (*ono/ich*: *Powiedziałom im, że je lubię*. ‘Reklo sem jim, da jih imam rado.’).

Sklanjatev nevtralnih samostalnikov, pridevnikov ter nekaterih zaimkov in števnikov se lahko ravna po analogiji s srednjim spolom, torej s prekrivnimi oblikami imenovalnika, tožilnika in zvalnika, prim. *to kosmiczne twórcze – te kosmiczne twórcza*. A tudi tu je možno sklanjanje po več izbirnih vzorcih, pri čemer gre za odločitev posameznika kot jezikovnega uporabnika.

16 Spomnimo, da se v tradicionalnih slovnicaх imenuje srednji spol.

4 Zaključek

Kot je znano, normativno vrednost pridobijo le nekatere spremembe, ki jih lahko opazimo v jeziku. Za obravnavane elemente koncepta nebinarne poljščine v obliki nevtrativov, ki jih predlagajo avtorji spletne strani *zaimki.pl*, lahko rečemo, da perspektivo vpeljave tovrstnih inovacij v funkcionalen jezikovni sistem omejujejo. Opis motivirajoče usmeritve za uporabo analiziranih enot se zdi pri tem drugotnega pomena, čeprav se ga avtorji strani pogosto lotevajo, zato ga ne moremo zanemariti. Številčnost variant (tako na ravni besedotvorja kot pregibanja) in fakultativnost njihove distribucije – pri izboru je odločilen posameznik in njegove preference – za sistemsko uveljavitev nista ravno perspektivna. Le stežka se ne bi strinjali z ugotovitvijo Małgorzate Gębke-Wolak (2022: 101), ki pravi, da »[z]elo previdno lahko napovemo, da se bodo v splošni poljščini kot stabilne uveljavljale inovacije systemskega značaja, tj. take, ki v sistemu ali že so – čeprav v drugi funkciji, drugačnem obsegu rabe – ali pa ponavljajo že znan mehanizem.« Že Zenon Klemensiewicz (1957) je pri vprašanju tvorbe novih (takrat ženskih) oblik poudarjal družbeni dejavnik in ugotavljal, da »[t]vorba ženskih poimenovanj sicer res pogosto naleti na pomenske in formalne težave, čeprav bi jih jezikovni sistem nekako že razrešil in premagal, če bi mu pri tem pomagal še pritisk družbene potrebe.« Čas bo najverjetneje pokazal, kako močan bo ta pritisk v primeru nevtralnih oblik – in ali ga bo pomanjkanje družbenega prepričanja, da je nove binarne oblike treba uporabljati, kakorkoli oslabilo. Binarne osebe včasih same menijo, da je »[t]vorba nevtralnih oblik lahko tvegana. Ker je bolj prirodno, včasih izmenično uporabljam moške ali ženske oblike, da mi ni treba iskati nevtrativov« (Konieczńska 2021).

Iz poljščine prevedel Domen Krvina.

Literatura

- DYSZAK, Andrzej S., 2024: Formy męsko- i żeńskoosobowe a niebinarni użytkownicy polszczyzny. U źródeł nowych zjawisk leksykalno-gramatycznych we współczesnym języku polskim. *Język Polski CIV/1*. 32–47.
- GĘBKA-WOLAK, Małgorzata, 2022: Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie. Część 2: Innowacje a system i tendencje rozwojowe. *Prace Językoznawcze XXIV/1*. 101–116.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata, LASKOWSKI, Roman, WRÓBEL, Henryk (ur.), 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. T. I–II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon, 1957: Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki. *Język Polski XXXVII/2*. 101–119.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon, 1982: *Składnia, stylistyka, pedagogika językowa. Wybór prac pod redakcją Anny Kalkowskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KOŁODZIEJEK, Ewa, 2022: Normatywne aspekty komunikacji inkluzywnej. *Studia Językoznawcze* 21. 23–24.
- KONIECZYŃSKA, Anna, 2021: Niebinarne Ali: Nie czuję się ani kobietą, ani mężczyzną. *Vogue*. <https://www.vogue.pl/a/osoba-niebinarna-o-swoich-doswiadczeniach> (dostop 23. 4. 2024).
- Manifest Niebinarnej Polszczyzny. *Zaimki.pl*. <https://zaimki.pl/manifest> (dostop 5. 5. 2024).
- MARKOWSKI, Andrzej, 2007: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- MISIEK, Szymon, 2023: Co warto wiedzieć o używaniu (i tworzeniu) zaimków?, Zaimki.pl Kolektyw »Rada Języka Neutralnego.« <https://zaimki.pl/jak-działają-zaimki> (dostęp 25. 4. 2024).
- Słowniki neutralnego i niebinarnego języka. <https://zaimki.pl/rzeczowniki> (dostęp 18. 4. 2024).
- Skąd bierzemy neutratywy i jak je odmieniać? <https://zaimki.pl/tworzenie-neutratyw%C3%B3w> (dostęp 5. 5. 2024).
- SZPYRA-KOZŁOWSKA, Jolanta, 2024: *Człowiek, polityk, podatnik*. Czy generyczne maskulinum ma charakter w pełni inkluzywny? *Język Polski* CIV/1. 17–31.
- WALKIEWICZ, Aleksandra, 2022: Językowe wykładniki niebinarności płci w polszczyźnie. Część 1: Wprowadzenie do problematyki i próba systematyzacji. *Prace Językoznawcze* XXIV/1. 85–100.
- WSJP = *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Uredził Piotr Źmigrodzki. <https://wsjp.pl/> (dostęp 15. 4. 2024).
- WTORKOWSKA, Maria, 2019: O żeńskich formach nazw zawodów, tytułów i stanowisk w języku polskim. *Slavistična revija* LXVII/2. 223–232. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/2019-2-1-10>.
- WTORKOWSKA, Maria, 2021: Tvorjenje poimenovanj za ženske nosilke poklicev, nazivov in funkcij v poljščini in slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* XXVII/1. 87–102. <https://ojs.zrc-sazu.si/jz/article/view/10061>.
- Zaimki.pl*. <https://zaimki.pl/> (dostęp 23. 4. in 6. 5. 2024).
- ŹMIGRODZKA, Bożena, 2016: Nowe zastosowania form czasownikowych 1. i 2. os. lp. rodzaju nijakiego czasu przeszłego we współczesnych tekstach. *Język Polski* XCVI/2. 51–72.

PROBLEMI UPORABNIKOV ŠPORTNE TERMINOLOGIJE: KAKO LAHKO POMAGA TERMINOLOŠKA SVETOVALNICA?

Mojca Žagar Karer

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
mojca.zagar@zrc-sazu.si

Tanja Fajfar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
tanja.fajfar@zrc-sazu.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.417-423

Prispevek obravnava probleme s področja športne terminologije, ki so jih uporabniki želeli rešiti s pomočjo Terminološke svetovalnice. Pri pregledu vprašanj s temi problemi sta se izoblikovali dve skupini. V prvi skupini so vprašanja, kjer uporabnik išče slovenski termin za športne zvrsti ali športne discipline, ki so bile najprej poimenovane v tujem jeziku, zlasti v angleščini, v drugi skupini pa so vprašanja, kjer uporabnik dvomi o ustreznosti že ustaljenih slovenskih športnih terminov.

športna terminologija, terminološko svetovanje, prevzemanje, angleščina, terminološka načela

This article deals with issues in sports terminology that users have tried to solve with the help of the Terminology Consulting Service. When examining questions about these issues, two groups emerged. The first group consists of questions in which the user is looking for a Slovenian term for sports and sports disciplines that were first named in a foreign language, especially English, and the second group consists of questions in which the user doubts the appropriateness of Slovenian sports terms that are already established.

sports terminology, terminology consulting, borrowing, English, terminological principles

1 Uvod

Za športno terminologijo je značilno pogosto pojavljanje novih terminov, zlasti za poimenovanje novih športnih zvrsti in športnih disciplin. Pomembno jo opredeljuje tudi heterogenost uporabnikov. Poleg tistih, ki se s športom ukvarjajo poklicno ali rekreativno, jo namreč uporabljajo tudi tisti, ki o športu poročajo ali ga spremljajo. Zato je pravočasno oblikovanje slovenskih terminov, ki najprimerneje označujejo določen pojem, še poseben izziv.

V prispevku bova analizirali vprašanja s področja športne terminologije, ki so jih uporabniki poslali v Terminološko svetovalnico od začetka njenega delovanja na spletišču Terminologiše¹ leta 2013 do maja 2024.

1 <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce>

2 Športna terminologija

Začetki slovenske športne terminologije segajo v 2. polovico 19. stoletja (Honzak Jahič 2000: 285), ko se je v okviru sokolskega gibanja začela razvijati slovenska telovadna terminologija.² Drugo področje, za katero je bilo prav tako značilno intenzivno prizadevanje za oblikovanje slovenske terminologije, pa je bilo smučanje.³ Na obeh področjih je bilo oblikovanje slovenske terminologije motivirano z idejo, naj se nemški termini nadomestijo z domačimi. Kristan (2021: 20) ugotavlja, da tudi v novejšem času slovensko terminologijo razvijajo zlasti strokovnjaki s področja gimnastike, smučanja in gornišva ter pri tem izpostavi tri terminološka dela: *Izrazoslovje v gimnastiki* (2002),⁴ *Slovenski smučarski slovar* (2011) in *Planinski terminološki slovar* (2002). Kristan je tudi sam avtor oz. soavtor dveh terminoloških slovarjev: *Športnega terminološkega slovarja* (2012) in *Slovarja telesne kulture* (2021), ki je dostopen na slovarskem portalu Termania.⁵ Omeniti velja še nekaj terminoloških slovarjev s področja športa, in sicer *Angleško-slovenski glosar s področja konjenišva* (2019), ki je prav tako dostopen na Termanii, *Košarkarski slovar* (1994), ki mu je 29 let pozneje sledil *Slovar angleških košarkarskih izrazov* (2023), dvojezični slovensko-italijanski in italijansko-slovenski slovar *Mali slovar športnih izrazov* (2007) ter *Slovensko-angleški in angleško-slovenski terminološki kajakaški slovar* (kot del tekmovalnih pravil za slalom v kajaku in kanuju na divjih vodah, 2019). Slovarji se med seboj razlikujejo po obsegu, vključenosti oz. ne vključenosti definicij in jezikih.

Slovarji dokazujejo, da na področju športa zanimanje za slovensko terminologijo obstaja. Da je iskanje slovenskih terminov za pojme s področja športa lahko zahtevna naloga, nakazuje tudi 18 vprašanj,⁶ povezanih s športno terminologijo, ki smo jih prejeli v Terminološko svetovalnico. Za potrebe prispevka sva jih pregledali, prav tako pa tudi odgovore nanje.

3 Analiza vprašanj s področja športne terminologije

Pred analizo vprašanj in odgovorov sva preverili, kdo so uporabniki, ki so se po odgovor na vprašanje o športnih terminih obrnili na Terminološko svetovalnico. Največ vprašanj, povezanih s športno terminologijo, in sicer osem, so nam poslali novinarji, ki pišejo ali poročajo za *Motorevijo*, *Planinski vestnik*, *Revijo o konjih*, *RTV*

2 V Ljubljani je bilo leta 1863 po češkem zgledu ustanovljeno telovadno društvo Južni sokol, v okviru katerega je izšla prva strokovna telovadna knjiga *Nauk o telovadbi* (1. del 1867, 2. del 1869) (Honzak Jahič 2000: 286–287).

3 Začetnik slovenske smučarske terminologije je Rudolf Badjura (Bokal 2011: 7), ki je leta 1921 objavil *Smuško terminologijo*, v kateri je zbral slovenske smučarske termine. O povodu za nastanek tega dela prim. Atelšek (2022: 26–41).

4 *Izrazoslovje v gimnastiki* sicer ni tipičen terminološki slovar, saj vsebuje leksikonske in učbeniške prvine.

5 <https://www.termania.net/>

6 18 vprašanj se morda ne zdi veliko, a je treba upoštevati, da v Terminološko svetovalnico uporabniki pošiljajo vprašanja z najrazličnejših strokovnih področij (področje je velikokrat zastopano tudi z enim samim vprašanjem). Poleg področja športa je bilo obravnavanih po več vprašanj tudi s področja medicine, ekonomije, psihologije, računalništva, pedagogike, prava, fizike, geografije, arhitekture, kemije itn.

Slovenija in časnik *Večer*. Eno vprašanje je bilo odziv na rabo termina pri komentatorjih nogometnih tekem. Tri vprašanja so poslali študenti za potrebe seminarske naloge, diplomske naloge in doktorske disertacije. Dve vprašanji smo prejeli od športnih organizacij, in sicer od Nogometne zveze Slovenije in Skibike kluba Slovenija. Zadnjo skupino pa tvorijo štiri vprašanja, ki so jih poslali različni uporabniki, in sicer lektor, sodelavec Centra za šolske in obšolske dejavnosti, kjer izvajajo športno dejavnost, po poimenovanju katere so spraševali, strokovnjak za konjeništvu in sodelavec Muzeja športa. Vprašanja, povezana s športno terminologijo, so torej največkrat postavili novinarji in ne športniki ali strokovnjaki za šport. So pa bili vsi uporabniki povezani s športom oz. športno terminologijo.

Za analizo sva pregledali vseh 615 vprašanj, ki so jih uporabniki poslali v Terminološko svetovalnico od začetka njenega delovanja avgusta 2013 do 10. maja 2024. Izločili sva 18 vprašanj, ki obravnavajo termine s področja športa. Pregledali sva terminološka vprašanja in odgovore nanje, da bi ugotovili, katere so bile najpogostejše terminološke težave uporabnikov in kakšne rešitve smo jim ponudili. Pri pregledu sta se oblikovali dve skupini terminoloških problemov. Prva vključuje iskanje slovenskih terminov za športe ali športne discipline, ki so bile (z eno izjemo) najprej poimenovane v angleščini, druga pa zajema vprašanja, v katerih uporabniki izrazijo dvom o ustreznosti že ustaljenih slovenskih športnih terminov.

3.1 Slovenski ustrezniki za angleška poimenovanja športnih zvrsti ali športnih disciplin in z njimi povezanih terminov

Več kot polovica vseh vprašanj s področja športa se nanaša na iskanje slovenskih terminov za športe ali športne discipline, ki so bile najprej poimenovane v angleščini. Gre za 10 vprašanj, v katerih 11 angleških terminov⁷ označuje relativno nove športne zvrsti ali športne discipline in z njimi povezane pojme. Ti termini so: *enduro*, *hard enduro*, *minimalist running*, *barefoot running*, *ultimate frisbee*, *rugby sevens*, *dry tooling*, *slackline*, *para alpine skiing*, *skibike* in *wake park*.⁸

Pri iskanju ustreznih slovenskih poimenovanj smo upoštevali različna terminološka načela, pri čemer smo se največkrat sklicevali na terminološko načelo ustaljenosti.⁹ Ker gre za novejšje termine, noben od obravnavanih terminov še ni bil zares ustaljen. Nekateri so se v rabi že pojavljali pogosteje, in sicer *enduro* (angl. *enduro*), *minimalistični tek* (angl. *minimalist running*) in *bosi tek* (angl. *barefoot running*) ter *hoja po traku* (angl. *slackline*). V teh primerih smo na podlagi terminološke analize potrdili že obstoječa poimenovanja.

Pri iskanju ustreznih poimenovanj za angleške termine *rugby sevens*, *skibike* in *dry tooling* smo prav tako našli nekaj že obstoječih posameznih poskusov poimenovanj,

7 Povezana termina *minimalistični tek* in *bosi tek* smo obravnavali v enem odgovoru.

8 V enem vprašanju sta bila izhodiščna termina v francoščini (*passage*, *piaffe*). V tem vprašanju je spraševalca zanimalo, katera slovenska oblika je primernejša za ta dva konjeniška termina – citatna (*passage*, *piaffe*) ali podomačena (*pasadž*, *piadž*). Svetovali smo podomačeni zapis, saj so citatni termini najpogosteje le začasna poimenovalna rešitev, ki jo praviloma nadomesti podomačena oblika.

9 Več o terminoloških načelih v Fajfar, Žagar Karer (2023: 369–384).

za katere smo menili, da so primerni in v skladu s terminološkimi načeli. Tako smo kot ustrezne potrdili *mali ragbi* (angl. *rugby sevens*), *smučarsko kolo* (angl. *skibike*) in *orodno plezanje* (angl. *dry tooling*).

V treh primerih (*enduro*, *minimalistični tek* in *bosi tek* ter *smučarsko kolo*) smo torej obdržali neposredno navezavo na angleški termin, pri čemer je *enduro* ostal kar v citatni obliki, ki se je neproblematično vključila v slovenski jezikovni sistem. Pri povezanem angleškem terminu *hard enduro* pa smo v skladu s terminološkim načelom vsebinske ustreznosti poiskali slovenski pridevnik, ki najustrežneje označuje najzahtevnejšo disciplino *endura*. Izmed več pomensko sorodnih pridevnikov smo izbrali pridevnik *težavni* in predlagali termin *težavni enduro*. V celoti smo iz vsebine pojma (in ne iz angleškega poimenovanja) izhajali pri terminu *park za vlečno deskanje*, ki označuje prostor, namenjen deskanju na vodi s pomočjo vlečne vrvi.

Zanimiv je termin *mali ragbi*, pri katerem smo podprli poimenovalno rešitev, ki je analogna terminu *mali nogomet*, kar pomeni, da smo pri izbiri izhajali iz slovenskega pojmovnega sistema in ne iz angleškega termina. Prav tako nismo izhajali iz angleškega poimenovanja v primeru *orodnega plezanja*, pri katerem smo v skladu s terminološkim načelom usklajenosti s pojmovnim sistemom podprli poimenovanje, ki ima v jedru *plezanje*. Tako se termin smiselno vključuje v pojmovno skupino plezalnih disciplin, kjer so še druge vrste plezanja, npr. *ledno plezanje*, *kombinirano plezanje*, *balvansko plezanje*.

Poseben primer je pojem, za katerega se v slovenščini najpogosteje uporablja kar poimenovanje s slovenskim jedrom in angleškim citatnim določilom – *ultimate frizbi*. V skladu s terminološkim načelom jezikovnokulturne ustreznosti smo namesto citatne sestavine *ultimate* uporabili slovenski pridevnik *ultimativni* v pomenu 'najboljši, najbolj ekstremen', ki je tudi poimenovalna motivacija angleškega termina. Tega pomena slovenski splošni slovarji sicer še niso zaznali. Predlagali smo torej termin *ultimativni frizbi*.

Omeniva še vprašanje, v katerem je spraševalca zanimalo, ali se sestavina *paraalpski* v terminu *paraalpsko smučanje* piše skupaj, narazen ali z vezajem. Upoštevali smo terminološko načelo jezikovnosistemske ustreznosti in svetovali zapis skupaj, saj gre za podredno zloženko.

3.2 Dvom o ustreznosti že ustaljenih slovenskih športnih terminov

Drugo skupino tvori sedem vprašanj, v katerih so uporabniki izrazili dvom o ustreznosti že ustaljenih slovenskih športnih terminov, in sicer terminov *ekipa*, *strellec*, *plošček*, *dejstvo*, *zamenjava igralca*, *dres* in *galopski skok*.

V štirih primerih so spraševalce zmotili termini, ki se jim niso zdeli vsebinsko ustrezni. Pri terminu *moštvo* je spraševalca zanimalo, ali je primeren tudi v kontekstu ženskega nogometa, saj je *moštvo* izvorno (etimološko) povezano z *možem*. Izvor besede v terminologiji ne vpliva nujno na vsebino pojma, zato smo menili, da se *moštvo* lahko uporablja tudi za skupino športnic. Vendar pa je v rabi pogostejši termin *ekipa*, zato smo predlagali, naj za skupino športnikov in/ali športnic uporablja ta termin. Drugo vprašanje se je nanašalo na košarkarski termin *strellec*. Spraševalec je dvomil

o njegovi ustreznosti, saj košarkarji ne streljajo, temveč mečejo na koš. Kljub temu smo termin potrdili kot ustrezen z argumentom, da je nastal z metaforičnim prenosom in se ustalil v rabi. V tretjem primeru je spraševalec opozoril na po njegovem mnenju vsebinsko neustrezno nogometno poimenovanje *zamenjava igralca*, saj *zamenjava* pomeni, da imaš nekoga za drugega, kot je v resnici, npr. Jožeta za Franca. Ustrezen naj bi bil termin *menjava igralca*, ki označuje dejanje, pri katerem igralec vstopi v igro in zavzame mesto igralca, ki igrišče zapusti. Po pregledu gradiva smo ugotovili, da se za ta pojem uporabljata tako *zamenjava igralca* kot *menjava igralca*. Pri odločitvi za ustrežnejši termin smo se naslonili na rabo v avtoritativnem besedilu, in sicer v Pravilih nogometne igre, ki jih je objavila Nogometna zveza Slovenije, kjer dosledno uporabljajo termin *zamenjava igralca*. V četrtem primeru pa je spraševalec ugotavljal, da je termin *dejstvo* prevzet iz hrvaščine, in spraševal, ali bi ga bilo smiselno nadomestiti s slovenskim terminom. Poleg tega je navedel tudi, da ima beseda *dejstvo* v splošnem jeziku drug pomen. Raba v strokovnih besedilih je potrdila, da je termin *dejstvo* na področju konjeništvā ustaljen, zato menjave nismo svetovali. Tudi če ima beseda *dejstvo* v splošnem jeziku drug pomen, to ni razlog za njeno menjavo, saj je znotraj konjeništvā povsem jasno, kateri pojem označuje. Pri vseh štirih terminih smo torej ugotovili, da so vsebinsko ustrezni in v rabi ustaljeni, zato smo jih potrdili kot ustrezne.

Nekoliko izstopa vprašanje, v katerem je spraševalec opozoril, da v SSKJ2 ni hokejskega termina *plošček*, čeprav bi moral biti. Ugotovili smo, da *plošček* pravzaprav je vključen v SSKJ2, in sicer kot podrejeni sinonim za *ploščico*, ki ima kvalifikator športno in razlago 'trd, ploščat, okrogel gumijast predmet, ki se uporablja pri hokeju na ledu'. Opozorimo pa, da tudi v primeru, če nekega termina ne bi bilo v splošnem slovarju, to ne bi pomenilo, da ne obstaja ali da ni ustrezen, saj splošni slovarji vključujejo le besede, ki so dovolj pogoste v splošnem jeziku. Veliko terminov pa se uporablja le na ožje specializiranih področjih, zaradi česar v splošne slovarje niso vključeni. Za terminologijo je torej bolj relevantno, da je termin vključen v terminološki slovar. Tako je recimo *plošček* ustrezno definiran v Športnem terminološkem slovarju (2012), in sicer kot 'okrogla ploščica iz vulkanizirane gume premera 7,62 cm in težka od 156 do največ 170 gramov, s katero pri hokeju dosegajo zadetke'. V slovar je vključen tudi *pak* (označen je kot žargonizem), ki uporabnika usmerja k terminu *plošček*. *Plošček* je torej vključen tako v SSKJ2 kot tudi v terminološki slovar, pri čemer je v splošnem slovarju – ki je za terminologijo manj zavezujoč – prikazan kot podrejeni sinonim, v terminološkem slovarju pa kot prednostni termin.

Prejeli smo tudi vprašanje v zvezi s terminom *galopski skok*, v katerem je spraševalca zanimalo, ali je kot sestavina termina ustrežnejši pridevnik *galopski* ali *galopni*. Potrdili smo, da sta oba pridevnika besedotvorno ustrezna in da se oba uporabljata v strokovnih besedilih. Ker pa je pogostejši pridevnik *galopski*, smo spraševalcu predlagali, naj uporabi *galopski skok*, in dodali, naj zaradi poenotenja terminov iz te pojmovne skupine pri vseh večbesednih terminih uporablja pridevnik *galopski*, npr. *galopski skok*, *galopska dirka*, *galopska steza*.

Poseben primer pa je vprašanje, v katerem je spraševalca zanimala vsebina pojma, ki ga označuje poimenovanje *dres*. Termin *dres* namreč pri nekaterih športih, npr. pri nogometu, košarki, lahko označuje dvodelno oblačilo (majico in hlače) ali pa samo majico. Za razliko od drugih obravnavanih vprašanj se spraševalčeva težava torej ni nanašala na poimenovanje, ampak na pojem. Tovrstna vprašanja so v Terminološki svetovalnici zelo redka, saj praviloma odgovarjamo na vprašanja o poimenovanju in ne o vsebini pojma. Vsebino bi lahko bolj kompetentno pojasnil strokovnjak s področja, na katerem se ta pojem uporablja – na vprašanje, kaj *dres* dejansko označuje, bi torej lahko najbolj verodostojno odgovoril strokovnjak za šport.

4 Zaključek

Ker šport ni zanimiv le za tiste, ki se z njim poklicno ali rekreativno ukvarjajo, ampak tudi za tiste, ki o njem poročajo ali ga le spremljajo v različnih medijih, se s športnimi terminološkimi zadregami srečuje veliko uporabnikov. Zato ni nenavadno, da se marsikdo z vprašanjem v zvezi s športno terminologijo obrne na Terminološko svetovalnico. Največ tovrstnih vprašanj so nam poslali novinarji, sledijo pa študenti in sodelavci športnih organizacij.

Uporabniki so v Terminološko svetovalnico pošiljali dva tipa vprašanj. V prvi skupini so vprašanja, v katerih uporabnik prosi za pomoč pri iskanju slovenskega termina za športne zvrsti ali športne discipline, ki so bile najprej poimenovane v angleščini – takih primerov je deset, v enem primeru sta bila izhodiščna termina v francoščini. V drugi skupini pa so vprašanja, v katerih uporabnik dvomi o ustreznosti že ustaljenih slovenskih športnih terminov – takih primerov je sedem.

Očitno je, da večina novih športnih terminov pride iz angleščine, kar lahko povzroča težave pri iskanju ustreznega slovenskega poimenovanja. Problematični pa so lahko tudi nekateri že ustaljeni slovenski termini, ki jih uporabniki razumejo kot neustrezne. Pri odgovorih na vprašanja smo si pomagali s terminološkimi načeli, zlasti s terminološkima načeloma ustaljenosti in vsebinske ustreznosti, uporabili pa smo tudi terminološka načela jezikovnokulturne ustreznosti, jezikovnosistemske ustreznosti in usklajenosti s pojmovnim sistemom. Pri terminološkem svetovanju namreč vedno preučimo vsak primer posebej in pri odločanju za najprimernejši slovenski termin uporabimo tisto terminološko načelo ali več načel, ki izbran termin najbolj prepričljivo utemeljijo.

Literatura

- ATELŠEK, Simon, 2022: Ob 100. obletnici izida Smuške terminologije (1921): zasnova in slovaropisne prvine. *Slavia Centralis* XV/1. 26–41. <https://journals.um.si/index.php/slaviacentralis/article/view/1841>.
- FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2023: Ad hoc terminologija: analiza uporabe terminoloških načel v Terminološki svetovalnici na Terminologišču. *Slavistična revija* LXXI/4. 369–384. doi:10.57589/srl.v71i4.4146.
- HONZAK JAHIČ, Jasna, 2000: Nastajanje in oblikovanje slovenskega športnega izrazja. *Slavistična revija* XLVIII/3. 285–307.

- KLÉGR, Aleš, BOZDĚCHOVÁ, Ivana, 2019: Sports Terminology as a Source of Synonymy in Language: the Case of Czech. *Alicante Journal of English Studies* 32. 163–186. https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/100299/1/RAEI_32_07.pdf.
- KRISTAN, Silvo, 2012: *Pogledi na šport 3, Terminološki utrinki*. Ljubljana: Fakulteta za šport.

Slovarji

- BOKAL, Ljudmila (ur.), 2011: *Slovenski smučarski slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/978-961-254-465-2>.
- BOLKOVIC Toni idr., 2002: *Izrazoslovje v gimnastiki*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport, Inštitut za šport, Inštitut za kineziologijo.
- ERČULJ, Frane, SIRNIK, Matic, 2023: *Slovar angleških košarkarskih izrazov*. Ljubljana: Fakulteta za šport. <https://dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-KCQFHQ36/be71e1e0-0d70-4320-a079-01ea91da2ace/PDF>.
- KADILNIK, Tomo, 2019: *Tekmovalna pravila za slalom v kajaku in kanuju na divjih vodah 2019 s Slovensko-angleškim in angleško-slovenskim terminološkim kajakaškim slovarjem*. Celje: Jezikovno društvo barve jezika. http://barvejezika.org/publikacije/pravilnik_slalom-2019_in_slovar.pdf.
- KRISTAN, Silvo, 2012: *Športni terminološki slovar*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- KRISTAN, Silvo, PAJEK, Maja, 2021: *Slovar telesne kulture*. Kamnik: Amebis. https://www.termania.net/slovarji/295/Slovar_telesne_kulture.
- MARIČ, Sintia, 2019: *Angleško-slovenski glosar s področja konjeništv*. Kamnik: Amebis. <https://www.termania.net/slovarji/215/anglesko-slovenski-glosar-s-podrocja-konjenistva>.
- MLAČ, Albin idr., 2002: *Planinski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/978-961-254-471-3>.
- PAVLOVIČ, Mik, ERČULJ, Frane, 1994: *Košarkarski slovar*. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- PRINČIČ, Vili, 2007: *Mali slovar športnih izrazov*. Gorica: Združenje slovenskih športnih društev v Italiji.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

DO KOD (LAHKO) SEŽE NORMA V SKLADNJI?

Andreja Žele

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.43.425-431

Skladnja kot jezikovna ravnina je hkrati tudi ciljna ravnina vsakega jezikovnega sporočanja in zato je pod vplivom stalnih jezikovnih sprememb. Obravnava s komentiranjem konkretnih primerov znotraj besednozvezne, stavčne, povedne in nadpovedne skladnje predstavlja potencialne (še ne) povsem ustaljene posebnosti v rabi, ki so zato slovnično, pomensko in pragmatično lahko problematični ter zato obsojeni na sprotno in stalno presojo tudi z vidika normativnosti.

prosti morfemi, prilastek, zloženi povedek, besedni red, členitev po aktualnosti

Syntax as a target linguistic level of communication is under the influence of constant linguistic changes. This discussion with commentary on specific examples within phrase-level, sentence-level, propositional, and supra-propositional syntax presents potential (still not fully established) special features in usage, which can therefore be grammatically, semantically, and pragmatically problematic, and are thus condemned to ongoing and constant evaluation from the perspective of normativity.

free morphemes, attribute, compound predicate, word order, topicalization

1 Uvod: neustaljena raba v skladnji

Z normativnimi pravili lahko vrednotimo in urejamo samo usistemljene jezikovne pojave: vse, kar se dá v jezik vključiti in tudi ponavljalno potrjevati v rabi, navadno postane tudi sestavina predpisov oz. omogoča predpisovanje. Izhajamo torej iz triade **sistem > norma < raba**, ker jezikovni sistem kot urejen in medsebojno povezan ustroj potrebuje rabo (ki ima izhodišče v splošnosporazumevalni običajnosti) in normo (s sprejetimi izhodiščnimi merili, izoblikovanimi v jezikovnem razvoju). Norma mora usmerjati v ustrezno pomensko rabo, ki je lahko označena tudi kot smiselna raba. Smiselna raba jezika pa je tista, ki ustreza dejanskemu pojmovanju in dejanski misli. Področje skladnje poleg slovničnega vidika poudari še pomembnost pomenskega vidika in zlasti težnjo po čim večji razumljivosti; slednja pa v osredje postavlja potrebo po stalnem utemeljevanju rabe.

V nadaljevanju obravnavani primeri v smislu naslova preizprašujejo, kje je meja med »zgolj« stilno manj ustrezno na eni strani in že nenormativno rabo na drugi. Obravnava se osredinja na konkretne primere rabe znotraj besednozvezne, stavčne, povedne in nadpovedne skladnje. Znotraj besednozvezne skladnje opozarja na vprašanje uporabe ujemalnega in vezavnega razmerja. Pri samostalniških zvezah je opozorjeno zlasti

na upoštevanje pomensko-izrazne določnosti levega pridevniškega prilastka in na skladenjskopomensko (ne)upravičenost rabe desnega predložnosamostalniškega prilastka. Pri glagolskih zvezah so predstavljeni primeri rabe leksikaliziranih prostomorfemskih glagolov, opozorjeno je tudi na možne leksikalizirane zložene glagole, ki se kot besednovrstno samostojne leksemске enote ločujejo od stavčnočlenskega zloženega povedka. Znotraj stavka se z vidika stavčnočlenskih ali nestavčnočlenskih vlog in siceršnjega izhodiščnega nezaznamovanega položaja v stavku opredeljuje objektivni (nezaznamovani) in subjektivni (zaznamovani) besedni red. Na pogostejše kršitve besednega reda, ki so posledica neupoštevanja aktualnostne členitve oz. neustrezne sporočajske zastavitve sporočila glede na tvorčevo namero, pa je opozorjeno na ravni povedne in nadpovedne skladnje.

1.1 Potencialni problemi in posebnosti neustaljene rabe znotraj skladnje

Ena od skladenjskih posebnosti slovenščine je tudi ustrezna uporaba povratnosvojlilnega zaimka *svoj-ø/-a/-e*. Raba povratnosvojlilnega *svoj* se osmišlja šele v konkretnem sobesedilu, kjer pri vršilcu/nosilcu dejanja lahko poudarjalno opozarja na vzajemnost kategorije živosti oz. človeškosti in kategorije povratnosti: ti dve odločata o (ne)smiselnosti uporabe zaimka *svoj-ø/-a/-e*, npr. ni smiselno *krasti svoj denar* ali *vrniti svoj denar* ipd., in odvečna je uporaba *svoj-ø/-a/-e* v primerih kot *Ob pultu z barskima stoloma lahko za (svoje) prijatelje priredite koktejlsko zabavo; Da bi dosegli (svojo) popolnost in obvladali veččine kung-fuja, imajo zahtevne treninge*.¹

Siceršnja prednost živega/človeškega imenovalniškega osebka pri povezavi s povratnosvojlilnim *svoj-ø/-a/-e* se ohrani tudi, ko se v isti povedi križata dve sporočili, npr. *Amelia prisili hčerko, da očetu laže glede svojega pobega iz šole; Kadrovska stanovanja naj bi bila namenjena kategorijam upravičencev z izkazanimi dosežki s svojega področja delovanja, ki so velikega pomena za Ljubljano*. Sporočilna dvoumnost narašča v primerih kot *Izrazil je jasno željo, da pride v Ljubljano in ne v Podgorico, ki si ga želi v svojih vrstah; Preprečeval mu je brskati po svoji preteklosti*.

2 Posebnosti, ki povzročajo neustaljeno rabo znotraj besednozvezne in stavčne skladnje

Vedno znova se odpira vprašanje ustrežnejše uporabe ujemalnega in vezavnega razmerja v samostalniški besedni zvezi. Med izhodiščnimi in pomembnejšimi merili je pomensko-izrazna natančnost in posledično sporočilna natančnost besedne zveze, ki je najpogosteje potencialni termin.

Osnovo vodilo uporabniku bi lahko bilo, da je izražanje stalne lastnosti usmerjeno v stalno samostalniško besedno zvezo, in obrnjeno, da je nestalna oz. kratkotrajnejša lastnost navadno izražena v povedkovodoločilni vlogi znotraj povedka.

¹ Zgledi v prispevku so vzeti iz korpusa pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0 (dostop 25. 5. 2024), hkrati je upoštevana raba na portalu Fran, zlasti v splošnih slovarjih (dostop 1. 4. 2024).

2.1 Upoštevanje pomensko-izrazne določnosti levega pridevniškega prilastka

Vsesplošno znani pridevniški niz ob samostalniškem jedru se podreja načelu »pojmovne bližine« (angl. *the proximity principle*; prim. Hansen 1994). To načelo pojmovne bližine je ustrezno prevzelo tudi slovensko jezikoslovje (Vidovič Muha 1981: 19–42; Toporišič 1982: 43–45, 2000: 559). Toporišič (1982: 45) pridevniški besedni niz v levem prilastku razvrsti v zvezo *ti trije vaši dobri stari rdeči predelani terenski avtomobili*, kjer se potrjuje, da je samostalniku pričakovano najbližje pridevnik z opredmeteno lastnostjo, medtem ko je od jedra lahko najbolj oddaljen pridevnik subjektivnega vrednotenja. Da v splošnosporazumevalni rabi to ni dovolj uzaveščeno, pa dokazujejo primeri kot *S topim delom sekire je udaril po sprednjem steklu službenega policijskega avtomobila in ga razbil; To še ne pomeni, da se v fotografovem srcu nič ne zgane ob pogledu na čedne obleke deklet, na njihove širokokrajne bele slamnate klobuke in fino spletene kite*, kjer bi po omenjanem načelu »pojmovne bližine« lažje zagovarjali zaporedje *policijski službeni avto* (prim še: *mestni službeni avto*) in *njihove bele slamnate širokokrajne klobuke*.

Z vidika natančne in jasne predstave izraženega je potrebna čim bolj zavedna uporaba tako levih kot desnih prilastkovih določil tudi v ustaljenih strokovnih zvezah. Za prikaz pomenskorazločevalne razvrstitve pridevnikov v levem prilastku so primeri strokovnih besednih zvez vzeti iz *Jezikovnega priročnika za tehnike* (Šmalc, Müller 2011: 25, 32–34, 178–179). V priročniku predstavljena živa gradivna praksa usmerja ustrezno razločevalno uporabo: *motorjev – motorski – motorni: motorjev rotor* 'nanašajoč se na določen motor' – *motorski pokrov* 'nanašajoč se na motor nasploh' – *motorni pogon* 'nanašajoč se na pogon z motorjem' ipd. Opozorjeno je na pomenskorazločevalno rabo med *avtomatični (avtomatična kretnja)*, *avtomatski (avtomatska telefonska centrala)* in *avtomatni (avtomatno jeklo)*, med *energijski (energijska vrednost živil)* in *energetski (energetska politika)* ipd.

2.2 (Ne)upravičenost rabe desnega predložnosamostalniškega prilastka

Tudi raba neujemalnega predložnosamostalniškega prilastka (primerjalno z levim ujemalnim prilastkom) je sproti osmišljena v strokovnih zvezah. Besedna zveza z desnim predložnim prilastkom se navadno uporablja, če želimo natančneje predstaviti razmerje med sestavinami, npr. *obroč za kolo : obroč na kolesu, drobilnik s kolesi, črpalka za odpadno vodo* (nasproti *vodna črpalka* 'črpalka za vodo'), *turbina na vodo, elektroda/ključ za kontakt* ipd. (Šmalc, Müller 2011: 203–206).

Za uporabnika je pomembno, da je raba neujemalnih predložnih prilastkov tudi pomensko utemeljena, saj se zveze glede na stopnjo pomenske povezanosti in ustaljenosti sestavin lahko delijo na 1) sestave: *center za tujce, šola s prilagojenim programom, zaslon na dotik*; 2) skupe s pomensko prenesenim prilastkom: *delo na črno, jed na žlico, otrok iz epruvete*; in 3) sklope, ki so že besednozvezne metafore: *deklica za vse, družba z omejeno odgovornostjo, lovec na glave* (prim. Petric 2018: 68).

2.3 Prepoznavanje leksikalizacije znotraj povedka

Znotraj povedka se v povedkovodoločilni vlogi navadno izraža nestalna oz. kratkotrajnejša lastnost. Vendar zloženi povedek lahko sproži tudi leksikalizacijo glagola ali poglagoljenje. Prepoznavanje leksikalizacije omogoča tudi ustreznejšo skladenjskopomensko rabo, v tem primeru glagolov in drugih obglagolskih besed. Natančnejša opredelitev stalnih glagolskih zvez, tako v smislu zloženega povedka kot zloženega glagola, je potrebna tako za natančnejši slovnični kot slovarski opis.

2.3.1 Leksikalizirani prostomorfemski glagoli

Odpira se vprašanje ustrezne skladenjskopomenske umestitve predložnega prostega glagolskega morfema, ki se lahko poglagoli, npr. *delati po njem* 'posnemati ga', ali poprislovi, npr. *delati po domače* 'ne upoštevati veljavnih navodil', drugotno (pretvorbno) se lahko tudi popridevi, npr. *stric po materi* 'materin stric/Stric, ki ga imamo po materini družini'. Z medpropozicijskega vidika pa je s predložnim morfemom izražena tudi primična družljivost, npr. *potovati brez dokumentov* 'potovati in ne imeti dokumentov' ipd.

2.3.2 Od zloženih povedkov do leksikaliziranih zloženih glagolov

Z vidika ločevanja zloženega povedka od zloženega glagola je znotraj povedka pomembno prepoznavanje možne leksikalizacije: postopno pomensko-zgradbeno osamosvajanje in ustaljevanje glagolske besedne zveze gre v smeri od zloženega povedka (ZPov) proti zloženemu glagolu (ZGlag). Neglagolske sestavine ob glagolskih primitivih v zloženem povedku lahko povzročijo poglagoljenje oz. leksikalizacijo v eno- ali večbesedni glagolski leksem, npr. *postajati temen* → *temneti*, *iti v nič* → *izničevati se*, *izvajati/delati vaje* ↔ *vaditi*, *iskati delo*, *najti rešitev*. Zloženi glagol pa zahteva zlasti visoko stopnjo idiomatičnosti sestavin in tudi visoko stopnjo stabilnosti sestavin, npr. *biti človek*, *biti res*, *biti všeč*, *imeti čas*, *imeti rad*, *imeti prav*, *iskati rešitev*. T. i. leksikalizirani zloženi glagol je strukturno leksikalizirana besedna zveza, npr. *najti delo*, *biti dolgčas*, *da(ja)ti naročila* (nasproti: *oddati naročilo* → *naročiti*), ki v določenih primerih omogoča tudi večjo pomensko-izrazno natančnost. Nasprotno pa pomensko oslABLJENA raba glagola v zloženem povedku daje možnost leksikalizacije in hkratnega poenobesedenja v enobesedni glagolski leksem, npr. *najti rešitev* → *rešiti*, *biti dolgočasen* → *dolgočasiti*, *biti dolgčas (komu)* → *dolgočasiti se*.

Nizka pomensko-skladenjska stabilnost sestavin s hkratno visoko idiomatičnostjo sestavin pa vodi v frazemske besedne zveze, npr. *biti čez les*, *iti rakom žvižgat* (prim. Žele 2021).

3 Prehodi med stavčno in nadstavčno skladnjo

Ločevati je treba prostomorfemskost pomensko oslABLJENEGA glagola znotraj iste propozicije, npr. *On hodi brez kape* v pomenu 'ne nosi kape/nima kape', od polnopomenske rabe glagola *hoditi* v *On hodi naokrog in vedno (je) brez kape*, kjer zaradi medpropozicijskega lahko govorimo o družljivosti dveh povedkov *hoditi* in *biti brez* ter posledično o družljivosti prvega povedka *hoditi* in predloga *brez* (*hoditi brez* ← *biti brez*).

V primeru dvojnih predlogov lahko propozicijskost ohranita oba, npr. *Do pod vrh hriba je še dobro uro* < 'priti do + biti pod vrhom hriba'; podobno še *biti v vodi do nad kolen*, *biti do pod kolen v blatu*. Primeri kot *dogovoriti se za v soboto* < 'dogovoriti se za + biti v soboto' dopuščajo izpust predloga: *dogovoriti se za soboto*; v tovrstnih primerih izpust predloga v dopušča časovni pomen samostalnika *sobota*, ki v svojem časovnem pomenu lahko vključuje neizraženi prostomorfemski povedek tipa *zgoditi se v*.

Predlogi z ohranjeno propozicijsko prislovno vrednostjo največkrat sežejo tudi v medpropozicijska razmerja, kar potrjujejo zgledi kot *prositi (kaj) za na pot* 'prositi za vzeti na pot', *naročiti za na posodo* 'naročiti za dati na posodo'; pri medpropozicijskih razmerjih pa je bistvena pomenska družljivost izraženega in neizraženega povedka (Žele 2019).

Pri zaimenskem prostem glagolskem morfemu *se* na medpropozicijsko povedkovo družljivost z istim osebkom opozarja izpuščanje enega *se*, npr. *Trudi se normalno premikati (se)* – *Trudi se, da bi se normalno premikal* nasproti npr. *Ne prizadeva si primerno se obnašati* – *Ne prizadeva si, da bi se primerno obnašal*. Zgleda *Ne upa se zoperstaviti (se)* 'upreti se' *Vladimirju Putinu* in *Prebili so ta predsodek, upam si domišljati (si), da malo tudi z mojo pomočjo* zaradi pomenskosti oz. naklonske rabe glagola *upati se/si* dopuščata samo istopropozicijsko rabo.²

Prehod glagolske dejavnosti z nosilca na prizadeto sproži glagolsko prehodnost v primerih *sprehajati se* → *sprehajati se s psom* → *sprehajati psa* v pomenu 'voditi psa na sprehod', smiselno pa to ne gre v primerih *sprehajati se s prijateljico* → **sprehajati prijateljico* (razen mogoče v primerih *sprehajati invalidko*, vendar ta raba ni izkazana).

4 Posebnosti in problemi znotraj povedne in nadpovedne skladnje

Neustrezne sporočanje zastavitve sporočila glede na tvorčevo namero razkrivajo zlasti zapisana besedila, zato je znotraj besednega reda treba ustrezno uzavestiti členitev po aktualnosti. Slednja je pomemben vmesni člen med mišljenjskim tokom in ubeseditvijo, v nadaljevanju pa je trajnejše zaznamovana s prehodom iz govora v zapis. Pri prenosu v linearni zapis moramo ohraniti aktualni tok misli znotraj slovničnih (stavčnočlenskih) pravil. Torej znotraj stavčne povedi se členitev po aktualnosti usklajuje z razvrstitvijo stavčnih členov.

Z vidika proste stave **stavčnočlenski red** uvaja zlasti smiselna skladenjskopomenska razmerja, medtem ko **aktualnostnočlenitveni red** uvaja način izražanja ubesedenih delov sporočila in razmerij v neposredni povezavi s stvarnostjo; ta način izražanja se glede na stvarnost opredeljuje kot objektivni (nezaznamovani) ali subjektivni (zaznamovani) besedni red.³

2 Tovrstna skladenjska vprašanja se pojavljajo tudi v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>), vendar se bodo odgovori in nasveti kolegov morali kar še nekaj časa ponavljati, preden bodo uspeli prodreti v širšo piščočo prakso.

3 Objektivna členitev je odvisna zlasti od dojemanja različne stopnje pomembnosti in s tem aktualnosti določenih delov konkretnega sobesedila, medtem ko subjektivna členitev z zamenjavo izhodišča in

Tako kot je slovnično-pomenska zgradba osnova stavčne povedi, je tematska zgradba oz. zgradba tematske zaporednosti osnova besedilu. Izhodišče in jedro sporočila sta pojmovno vezana na zgradbo povedi, tema in rema pa se kot obsegovno širša (nadpovedna) pojava navezujeta na stopnjo informacijske nasičenosti oz. nenasičenosti konkretnega besedila in konteksta (prim. Žele 2018).

4.1 Povedna skladnja: besedni red in aktualnostna členitev

Znotraj stavčne povedi je poleg izhodišča in težišča oz. jedra bistvena sestavina tudi vmesni prehod (tranzicija) v stavčnočlenski vlogi povedka, ki upovedovane sestavine izhodišča in jedra še dodatno aktualizira z vidika časa in načina. Členitev po aktualnosti besednoredno ureja in s tem določa sporočilno perspektivo povedi; ta se v okviru objektivne členitve po aktualnosti vzpostavi s t. i. pričakovanim (SVO) in priložnostnim besednim redom, ki se v besedilu stilno nezaznamovano dopolnjujeta, npr. *Sklenili so, da ravnatelju napišejo pismo. Pismo je pisal Janez. S težavo se je prebil do uvodnih besed. ali Ne razburjajte se zaradi pozne odzivnosti. Janez pismo piše.* Še danes ga bo odposlal. Priložnostni besedni red je možen tudi brez sobesedila, ko je npr. dinamična perspektiva povedi usmerjena v jedro povedi kot pomensko težišče, npr. *Nas že nekaj časa upravljajo tujci.* V tem primeru je priložnostni besedni red napovedovalec pomensko aktualizirane perspektive povedi brez ubesedenega konteksta, in tudi s tem se potrjuje skladenjska nadvlada členitve po aktualnosti, ki je navadno vodena in usmerjana z aktualnim kontekstom.

4.2 Nadpovedna skladnja

Če je z vidika besedilne sporočilnosti najpomembnejši del rema, je z vidika besedilne zgradbe najpomembnejši del tema, tj. tematska zgradba besedila je odvisna od razmerij med temami. Glede na obseg besedilnih in obbesedilnih prvin gre v bistvu za t. i. navezno tematizacijo rem (češ. *návazna tematizací rématu*; Petr idr. 1987: 685), ki omogoča različne možnosti in načine razvijanja teme in reme še v hipertemo ali hiperremo ($T \rightarrow \text{hiper}T$, $R \rightarrow \text{hiper}R$) in hipotemo ali hiporemo ($T \rightarrow T'$, T'' ali $R \rightarrow R'$, R'' , R'''), npr. *Poročilo (T) je kompleksna študija (R)*, *Uvodni pregled (T') predstavlja celotni načrt (R')*, *Analiza (T'') pa poleg problemov (R'') ponuja tudi nekaj konkretnih rešitev (R''')*, *Vse predstavljeno (hiperT) je solidna konkretna osnova za ukrepanje (hiperR).*

5 Nekaj opazanj in smernic za naprej

Normativno vrednotenje v skladnji združuje hkratno presojo slovničnih, pomenskih in pragmatičnih (z)možnosti.

jedra sporočila še dodatno poudarjeno (stilno) aktualizira trenutno pomensko pomembnost določene ubesedene enote v jedru s tem, da jo postavi na začetek sporočila, npr. *Tisti čas sem za neumnosti (I) porabil ogromno denarja (J)* = objektivna členitev nasproti *Ogromno denarja (J) sem tisti čas porabil za neumnosti (I)* = subjektivna členitev.

Na besednozvezni ravni je treba pomensko-slovnično utemeljevati stopnjo ustaljenosti določenih besednih zvez, ki je v samostalniških zvezah vezana na vrednotenje pomenske jasnosti in natančnosti uporabe ali levega ali desnega določila.

Pri leksikalizaciji je treba izhajati iz vrednotenja razmerja med stalnostjo in idiomatičnostjo skladenjsko-pomenskih sestavin.

Pri uvajanju in vrednotenju aktualnočlenitvenega besednega reda je treba ločevati med izhodiščno-jedrno zgradbo povedi kot potencialne sporočanje enote na eni strani ter med tematizacijsko-rematizacijsko zastavitvijo konkretne ubesediljene vsebine in konteksta. Vsekakor pa je spreminjanje besednega reda odraz želje izraziti željeno sporočanje namero in s tem ustrezno sporočilo.

Boljše ali slabše postavitev izhodiščno-središčne zgradbe na ravni povedi in tematsko-rematske zastavitve na ravni besedila prispevajo k večji urejenosti in jasnosti sporočila.

Literatura in viri

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0. www.fran.si (dostop 1. 4. 2024).

Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (dostop 25. 5. 2024).

HANSEN, Björn, 1994: Determinatorenserialisierung in den slavischen Sprachen. *Wiener Slawistischer Almanach* 33. 119–129.

PETR, Jan, DANĚŠ, František idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.

PETRIC, Špela, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica, 12).

ŠMALC, Andrej, MÜLLER, Jakob, 2011: *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostno izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* XXIX/1. 19–42.

ŽELE, Andreja, 2018: O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* LXIII/2–3. 59–73.

ŽELE, Andreja, 2019: *Prostomorfemskost v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Lingua Slovenica, 15).

ŽELE, Andreja, 2021: Zloženi povedek vs. zloženi glagol v slovenščini. *Slavistična revija* LXIX/3. 339–353. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3958>.

